

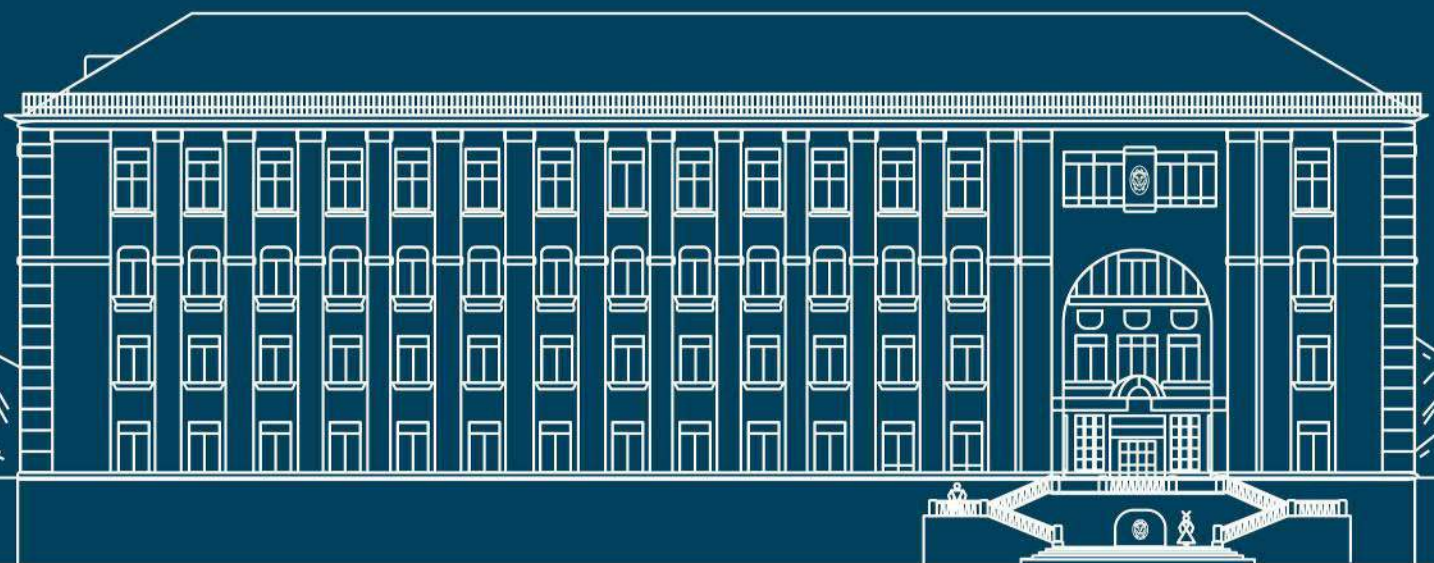

National University
of Water and Environmental
Engineering

PROCEEDINGS

of the International Conference

Terminology of the New Century: Theoretical and Practical Aspects

September 15-16, 2016, Rivne, Ukraine

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
КОМІТЕТ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФОНД**

**На пошану професора
Людмили Симоненко
з нагоди 80-річного ювілею**

Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри

Матеріали Міжнародної наукової конференції

Рівне, 15-16 вересня 2016 року

Рівне 2016

УДК 93/94:001.4''452''

ББК 63.3я2

Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри : матеріали Міжнародної наукової конференції (Рівне, 15-16 вересня 2016 року) / [відп. ред. Л. Малевич]. – Рівне : НУВГП, 2016. – 455 с.

До збірника ввійшли наукові праці учасників Міжнародної наукової конференції «Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри», яка відбулася 15-16 вересня 2016 року в Національному університеті водного господарства та природокористування (Рівне). Статті дослідників з України, Австралії, Австрії, Білорусі, Грузії, Італії, Люксембургу, Польщі, Росії, Румунії, Словенії, Китаю присвячено теоретичним і прикладним аспектам сучасної термінології, зокрема, таким як теоретико-методологічні засади сучасного термінознавства, когнітивне термінознавство, термінологія і знання, мовна політика і термінологія, термінологія в системах національних мов, наукова і професійна комунікація, термінологія і переклад, термінологічні ресурси та термінографічні технології в Україні і світі, історія термінології й термінознавства. Особливу увагу приділено проблемам функціонування сучасних галузевих термінологій і питанням викладання термінознавства і мов для професійного спілкування у ВНЗ.

Статті у збірнику подано українською, англійською, російською і білоруською мовами.

Для мовознавців, фахівців різних галузей, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться проблемами наукової термінології.

Відповідальний редактор – Леся Малевич, кандидат філологічних наук, доцент
(Національний університет водного господарства та природокористування)

Редакційна колегія

Катерина Городенська, доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови Національної академії наук України); **Сергій Гриньов**, доктор філологічних наук, професор (Білостоцький університет, Польща); **Майя Дзюба**, кандидат філологічних наук, доцент (Національний університет водного господарства та природокористування); **Міхаель Мозер**, доктор, професор (Віденський університет, Австрія); **Людмила Симоненко**, кандидат філологічних наук, професор (Комітет наукової термінології, Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України); **Марія Чижмарова**, доктор, професор (Пряшівський університет, Словаччина); **Володимир Широков**, дійсний член Національної академії наук України, доктор технічних наук (Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України); **В'ячеслав Щербін**, кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник (Національна академія наук Білорусі, Мінськ).

Рецензенти:

Вокальчук Г.М., доктор філологічних наук, професор,

Костусяк Н.М., доктор філологічних наук, професор

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету водного господарства та природокористування
(Протокол № 7 від 30 серпня 2016 р.)

УДК 93/94:001.4''452''

ББК 63.3я2

ISBN 978-966-327-324-2

© Національний університет водного господарства та природокористування

Proceedings of the International Conference “Terminology of the New Century: Theoretical and Practical Aspects” (September 15-16, 2016) / Executive editor L. Malevych. – Rivne: NUWEE, 2016. – 455 p.

Executive Editor:

Lesya Malevych, Ph.D., Associate Professor, Department of Ukrainian Studies,
National University of Water and Environmental Engineering (Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Maria Chizmarova, Dr., Professor, University of Presov (Slovakia);

Mayya Dzyuba, Ph.D., Associate Professor, National University of Water and Environmental Engineering (Ukraine);

Sergey Grinev, Dr.Sc., Professor, University of Bialystok (Poland);

Kateryna Horodenska, Dr.Sc., Professor, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences (Ukraine);

Michael Moser, Dr., Professor, University of Vienna (Austria);

Vyachaslav Shcherbin, Ph.D., National Academy of Sciences (Belarus);

Volodymyr Shyrov, Dr.Sc., Full Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukrainian Lingua-Information Fund of the National Academy of Sciences (Ukraine);

Liudmyla Symonenko, Ph.D., Professor, Terminology Committee of the National Academy of Sciences (Ukraine).

The papers in the volume are in Ukrainian, English, Russian and Belarusian.

CONTENTS

Lesya Malevych Foreword	14
PART 1: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF MODERN TERMINOLOGY SCIENCE	
Rodolfo Maslias Terminology at the European Parliament and the European Institutions	16
Michael Moser The oldest terminology dictionary of the Ukrainian Language – «Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs – deutsch-ruthenische Separatausgabe»)	20
Sergey Grinev On the issue of improving the quality of translation dictionaries in the context of comparative terminological studies	26
Tetiana Betsenko The term <i>text-image universal</i> in linguofolkloristics	37
Liudmyla Boyarova Imperative and dispositive norms in the Ukrainian terminology: models of dynamics	43
Kateryna Horodenska Numeral component in compound words as a normative problem	50
Liudmyla Symonenko Ukrainian terminology: from the origins to the present day	53
Ivan Khomiak Terminology in the Ukrainian linguodidactics	58
Viachaslav Shcherbin Classification of branches of professional knowledge as a basis for finding common terminographical priorities of Ukraine and Belarus	64
PART 2: TERMINOLOGY AND KNOWLEDGE. COGNITIVE TERMINOLOGY	
Oleh Demenchuk Cognitive strategies of determinologization	69
Mayya Dzyuba Scientific metaphor as a lingual and mental universal (based on the Ukrainian eponymic terms)	75
Yuliia Yemelianova Terminology in ethnological knowledge	81

Iryna Kolesnikova	85
Some aspects of professional nomination in the paradigm of cognitive terminology	
Yaroslav Yaremko	89
National lingual world view through the prism of political terminological lexicon	
PART 3: TERMINOLOGY IN THE SYSTEM OF NATIONAL LANGUAGE. LANGUAGE POLICIES AND TERMINOLOGY	
Shelley Ching-yu Depner	93
Contemporary fruit names in Chinese	
Livia Pogan (Ditescu)	96
Work-family relationship, from a terminological approach	
Alexandra Porumbescu	99
Considerations regarding the terminology used in international migration	
Tetiana Bilenko	103
Zero-suffix nouns in the terminological lexicon of the modern Ukrainian language	
Alla Hutnikova	108
Semantic derivation in the Ukrainian and German languages	
Oksana Danyliuk	111
Folk geographical terms of Volyn: semantics and structure	
Oleksii Datsiuk	115
Problems of reforming the Ukrainian orthography in terminology science	
Vadym Kosolapov	118
Designation of dollar in American slang	
Tetiana Krutko	122
Terms in online advertising	
Valentyn Malynovskyi	124
Terminological aspects of the decentralization of power	
Nataliia Misiak	128
Compound terms with component власне	
Nataliia Polishchuk	131
Structural-semantic modifications of the socio-political vocabulary in the new media	
Oleksandr Styshov	136
Thematic groups of neologism-terms in the modern Ukrainian media discourse	
Liudmyla Turovska	141
Reflection of semantic changes in terminology of modern media	
Svitlana Shyika	147
Peculiarities of the Ukrainian folk geographical terminology	

Nina Yatsenko Terminology of socio-economic sphere in the language of modern media	150
--	-----

PART 4: ACADEMIC AND PROFESSIONAL COMMUNICATION. TERMINOLOGY AND TRANSLATION

Neda Akbari Lexical diversity and the reliance on academic and lower frequency words in EFL students' academic writing	154
--	-----

Weronika Szemińska Dictionary of equivalents — a new tool for (legal) translators	157
---	-----

Pavlo Mihirin Water management terminology in the modern English scientific discourse	160
---	-----

Halyna Onufriienko Branch terminography as a regulator of scientific communication	165
--	-----

Liliia Pivnova Functional and pragmatic aspect of the euphemisms use in the Ukrainian tourism lexicon	170
---	-----

Svitlana Tereshchenko Feminative potential of the modern socio-economic discourse	175
---	-----

Olena Todor, Tetiana Yaremenko Paronyms in political and legal discourse (cultural and lingual aspect)	179
--	-----

Ilami Yasna «Translation humanitarica»: in search of the humanitarian terminology “canon”	183
---	-----

PART 5: TERMINOLOGICAL RESOURCES AND TERMINOGRAPHICAL TECHNOLOGIES

Ivan Kanič Frequency of technical terms as opposed to common words in the specialized text corpus of library and information science in Slovene language	185
--	-----

Chiara Preite, Alida Maria Silletti The 2008 financial and economic crisis: English borrowings in French and Italian Internet Dictionaries	190
--	-----

Iryna Hnatiuk Lexicographic heritage of the early twentieth century as a source of the specific Ukrainian vocabulary and phraseology	198
--	-----

Yuliia Prodan Phraseme terms and specific language units related to them in different lexicographical sources	200
---	-----

Liudmyla Khalinovska Terminology index: structure and principles of compiling	208
---	-----

Volodymyr Shyrokov, Yevhen Kupriianov Hyperchains and hypercycles induced by L-system of the welding terminology explanatory dictionary (on the example of the Spanish part of the dictionary)	212
Volodymyr Shyrokov, Iryna Ostapova, Maksym Nadutenko, Yuliia Verbynenko Ontologized lexicographical systems in modern terminography	220
PART 6: HISTORY OF TERMINOLOGY AND TERMINOLOGY SCIENCE	
Marina Hoefinghoff-Vornberg The development of Ukrainian philosophical terminology in an East-West European context (Galicia second half of the 19th – beginning of the 20th century)	227
Svetlana Rodinadze Georgian Marine Terminology – its History and Condition Today	230
Lesia Hula Trading vocabulary of 16th-17th century Ukrainian documentary books and modern professional terminological system	233
Svitlana Humeniuk The definition of the term <i>традиція</i> in the context of history of the Ukrainian philosophical thought of the second half of the 16th - early 17th centuries: Ostroh Cultural Center	237
Iryna Yefymenko Ukrainian terms denoting floating vehicles (fragment of the historical etymological dictionary)	241
Olha Karpenko Terms in oikonymy of the Central Polissya	245
Iryna Kozelko Basic approaches to the description of linguistic terminology in Vasyl Simovych's grammars	249
Mariia Komova Terminological research in Ukraine (1960's-2000's)	254
Yuliia Mareha Ukrainian ichthyologic vocabulary on the common Slavic background	261
Roman Miniailo Collective fishing names (on the basis of the written Ukrainian monuments)	264
Iryna Protsyk “Стріли, взяті з лету”: Zero suffixation in the Ukrainian football lexicon of the first half of the twentieth century	269
Ivanna Fetsko Ukrainian museum terminology from the perspective of origin	275
Valerii Tsybul'skyi Terminology used to denote central government of the Ukrainian Cossack State	279
Inna Shmatko Honey hunting and beekeeping vocabulary	282

**PART 7: TERMINOLOGY PROBLEMS IN SPECIFIC SUBJECT FIELDS
(TERMINOLOGY OF HUMANITIES, SOCIAL SCIENCES, ECONOMICS, NATURAL
SCIENCES, ENGINEERING)**

Oksana Bratsun Productivity of morphological ways of term derivation in transport terminology	286
Larysa Bondarchuk The current state of Polish economic terminology	290
Svitlana Haievskva Peculiarities of the philosophical language and terminology in the context of modern linguophilosophical research	294
Yosyp Hryb, Mykola Klymenko, Vasyl Sondak, Diana Voityshyna Dimensionless coefficients in ichthyoeological and ecoeconomical research of river basins: terminological aspects	296
Alla Zhemba, Lidiia Sherhina Approaches to understanding the meaning of the categories “development” and “sustainable development”	306
Oksana Isaenko Metaphorical film terms in the system of professional film communication	311
Mykola Klymenko, Olha Biedunkova The term <i>hydro-ecosystem health</i> in the context of the global concept of critical loads	314
Serhii Korol Names of hydrographic equipment in the Ukrainian language	319
Nataliia Krasnopolska, Iryna Kozlovets Paronymy in the Ukrainian management terminology	322
Svitlana Levytska Management component of information support of business activities: standardization of terminology approaches	327
Svitlana Lokaichuk Archaeological terms formed by prefixation	333
Nataliia Mazur Wages for the actually worked time: the distinction between the concepts	338
Mariana Malchyk, Nataliia Hontarenko Marketing services terminology in the context of general economic and marketing terminology	340
Iryna Mentynska, Halyna Nakonechna Prepositive terminological elements of foreign origin in computer terminology	343
Halyna Morieva, Halyna Kozhukhova National and international in linguistic terminology of the English and the Ukrainian languages	346

Oksana Narushevych-Vasylieva The structural-component composition of food industry terms	352
Viktor Pashkevych, Volodymyr Kysil, Fedir Kosobutskyi, Bohdan Zubrytskyi, Petro Hodlevskyi On the issue of borrowing in the Ukrainian terminology of physical education and sports	358
Nataliia Samoliuk The essence and terminological representation of the regulation process of business entities' income distribution	362
Inna Sydorchuk Polysemy in the Ukrainian terminology of personnel management	366
Halyna Khyrivska Word-combination terms of the Ukrainian pharmaceutical terminology	369
Olena Chorna Peculiarities of the hyper-hyponymy system relations of the Ukrainian tax terminological system	373
Halyna Chornovol The adaptation peculiarities of the special foreign language units in the Ukrainian economic terminology	377
Iryna Yaroshevych Minor parts of speech or morpheme words? (Conceptual-terminological aspect)	382
PART 8: LSP TEACHING. LEARNING ISSUES IN TERMINOLOGY	
Oleksandr Antonchuk Forming the spelling competence when taking the course of "Ukrainian for professional purposes"	386
Larysa Hron Formation of the professional communication competence of the students of non-linguistic faculties	390
Lesia Zlatic Main aspects of forming the terminology competence of students-mathematicians	392
Valentyna Kyrykulytsia Gaining the knowledge of professional terminology in the process of the profession-oriented learning of a foreign language	398
Liudmyla Kozak Learning the thematic groups of the Ukrainian technical terminology within the course "Ukrainian language (for professional purposes)"	401
Iryna Kochan Professional Ukrainian terminology science in the learning process	405
Alona Litvinchuk On some issues of future engineers' terminological competence formation	410

Zoriana Matsiuk Learning the terminological vocabulary within the course "Ukrainian language (for professional purposes)"	413
Nataliia Mushyrovskva Communication and activity approach to learning professional terminology by students of the faculty of foreign languages within the course "Ukrainian language (for professional purposes)"	418
Liudmyla Ostrovska Functional, communicative and competence approach to the teaching of Ukrainian for professional purposes	423
Iryna Perishko Methodological aspects of learning the professional terminology in foreign language lessons	428
Tamara Podhurska Improving the terminological competence as a part of the intercultural competence in the classes of Ukrainian as a foreign language in economic institutions	430
Nataliia Shulzhuk Methods of teaching Ukrainian for professional purposes: problems and prospects	433
Contributors	439
Contents (in original language)	447

FOREWORD

In the past few decades the attention of scientific community has been focused on discussing the possibilities and prospects of the universal language of cognition and communication, defined by Hermann Haken, the introducer of the term *synergy*, as interdisciplinarity, i. e., combining “knowledge from various fields, starting from physics and ending with psychology and philosophy”¹. The status of the universal means of modern scientific communication may as well be assigned to terminology, qualified as an interdisciplinary phenomenon aiming at describing all the fields of knowledge and activity in all the developed languages.

The role and the importance of terminology in multilingual world becomes still more significant with the passing of time: in the linguistic model of the new 21st century special names constitute the most dynamic and the most rapidly growing part of the lexical fund, a powerful means of intellectualization and neologization of modern languages, as well as an object of normalization, standardization and codification on national and international levels.

This volume contains papers of participants of the **International conference "Terminology of the New Century: Theoretical and Practical Aspects"**, held on 15-16 September 2016 in Rivne, Ukraine. The conference was organized by the **National University of Water and Environmental Engineering (NUWEE)**. **Terminology Committee** (National Academy of Sciences of Ukraine) and **Ukrainian Lingua-Information Fund** (National Academy of Sciences of Ukraine) became the co-organizers of the conference.

The organization of the conference was initiated by the **Department of Ukrainian Studies** at NUWEE, which has been successfully conducting terminological research for many years.

The interdisciplinary scientific forum was held with the purpose of sharing the latest achievements of terminology science in Ukraine and worldwide, exchanging practical results in terminography and terminographical technologies, developing terminology management strategies in national and global contexts.

The papers have been organized under eight major headings:

1. Theoretical and methodological issues of modern terminology science
2. Terminology and knowledge. Cognitive terminology
3. Terminology in the system of national language. Language policies and terminology
4. Academic and professional communication. Terminology and translation
5. Terminological resources and terminographical technologies
6. History of terminology and terminology science
7. Terminology problems in specific subject fields (terminology of humanities, social sciences, economics, natural sciences, engineering)
8. LSP teaching. Learning issues in terminology

---

¹ Синергетике – 30 лет. Интервью с профессором Г. Хакеном // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 53.

Articles of Part 1 “Theoretical and methodological issues of modern terminology science” deal with the general approaches and principles of modern terminology, methodology of terminological work organization and normative terminological aspects.

Authors of papers included in Part 2 “Terminology and knowledge. Cognitive terminology” analyze the dichotomy of “terminology and knowledge” and outline linguo-cognitive dimensions of terminologization and determinologization processes.

Part 3 “Terminology in the system of national language. Language policies and terminology” discusses the place of terminology in different national language systems, reveals the specifics of lexical-semantic, derivational, normalizing processes in the field of professional vocabulary, highlights the impact of social realities and language policy on the development of terminology.

Various aspects of academic and professional communication, professional discourse, terminology translation, terminological resources and terminographical technologies are studied by authors of articles included in the next two parts (“Academic and professional communication. Terminology and translation” and “Terminological resources and terminographical technologies”).

Modern terminological problems cannot be solved without studying the history of terminology and terminology science, the peculiarities of pre-scientific terminology, the specifics of forming the branch terminological systems in different historical periods, which is convincingly proved by the researchers in Part 6 “History of terminology and terminology science”.

The last two parts focus their attention on the functioning of terminology of humanities, social sciences, economics, natural sciences, engineering and the problems of teaching terminology science and languages for professional communication in higher educational institutions.

The Proceedings include terminological papers by linguists and experts of other disciplines. Research is conducted on wide linguistic background: scientific analysis involves terms of Ukrainian, Belarusian, Georgian, Spanish, Italian, English, Chinese, German, Polish, Russian, Slovenian, and French. Languages of the papers are Ukrainian, English, Belarusian, and Russian.

The present study clearly shows that terminology of the new century appears as inter- and trans-disciplinary field of knowledge, constantly developing theoretical and practical aspects to meet the needs of modern professional communication.

This volume is dedicated to **Professor Liudmyla Symonenko**, a prominent Ukrainian terminologist, Ph.D., an Academic Secretary of Terminology Committee of National Academy of Sciences (Ukraine) in honour of her 80th birthday.

We would like to thank members of the Programme Committee for their evaluations. Our warmest thanks go to the Organizing Committee for their help and support. Our gratitude goes to all authors who submitted their papers and very specially to all participants for making the conference as interesting as it had been.

Lesya Malevych

Department of Ukrainian Studies,
National University of Water and Environmental
Engineering (Rivne, Ukraine)

ПЕРЕДМОВА

У науковому просторі останніх кількох десятиліть тривають дискусії щодо можливостей і перспектив розвитку універсальної мови пізнання й комунікації, якою, на думку Г. Хакена, автора терміна *синергетика*, є міждисциплінарність, що охоплює «найрізноманітніші галузі знання – від фізики до психології і філософії»¹. На статус універсального засобу сучасної наукової комунікації цілком може претендувати термінологія як міждисциплінарний феномен для опису всіх галузей знання і діяльності в усіх розвинених мовах.

Роль і значення наукової термінології в багатомовному світі з часом лише зростає: у лінгвістичній моделі нового, XXI століття спеціальні найменування становлять найдинамічнішу й найактивніше поповнювану частину лексичного фонду, виступають потужним засобом інтелектуалізації й неологізації сучасних мов, а також об'єктом унормування, кодифікації і стандартизації на національному й міжнародному рівнях.

Пропоноване наукове видання містить праці учасників **Міжнародної наукової конференції «Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри»**, яка відбулася 15-16 вересня 2016 року в Рівному. Організатор форуму – **Національний університет водного господарства та природокористування**, найбільший ВНЗ регіону, єдиний в Україні і Східній Європі університет водогосподарського профілю, який 2015 року відзначив свій 100-річний ювілей.

Ініціатором проведення конференції виступила **кафедра українознавства** університету, яка багато років успішно проводить термінознавчі дослідження. Співорганізаторами події стали **Комітет наукової термінології Національної академії наук України** та **Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України**.

Мета міждисциплінарного наукового форуму – обмін найновішими результатами вивчення наукової термінології в Україні і світі, практичними здобутками в галузі термінографії і термінографічних технологій, вироблення стратегій термінологічного менеджменту в національному і глобальному контекстах.

Збірник матеріалів конференції складається з восьми розділів:

- I. Теоретико-методологічні засади сучасного термінознавства
- II. Термінологія і знання. Когнітивне термінознавство
- III. Термінологія в системах національних мов. Мовна політика і термінологія
- IV. Наукова й професійна комунікація. Термінологія і переклад
- V. Термінологічні ресурси та термінографічні технології
- VI. Історія термінології і термінознавства
- VII. Проблеми функціонування галузевих термінологій гуманітарних, соціально-економічних, природничих, технічних наук

---

¹ Синергетике – 30 лет. Интервью с профессором Г. Хакеном // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 53.

VIII. Проблеми викладання термінознавства і мов для професійного спілкування.

Статті розділу I «Теоретико-методологічні засади сучасного термінознавства» присвячено розгляду загальних підходів і принципів сучасного термінознавства, методології організації термінологічної роботи, нормативних аспектів термінології.

Автори наукових праць, що ввійшли до другого розділу («Термінологія і знання. Когнітивне термінознавство»), аналізують дихотомію «термінологія і знання», окреслюють лінгвокогнітивні виміри процесів термінологізації і детермінологізації.

Третій розділ «Термінологія в системах національних мов. Мовна політика і термінологія» увиразнює місце термінології в системах різних національних мов, виявляє специфіку лексико-семантичних, словотвірних, унормовувальних процесів у галузі фахової лексики, висвітлює вплив соціальних реалій і мовної політики на розвиток термінології.

Різні аспекти наукової і професійної комунікації, фахового дискурсу, перекладу термінології, термінологічні ресурси й термінографічні технології стали предметом уваги авторів статей у наступних двох розділах: «Наукова й професійна комунікація. Термінологія і переклад» та «Термінологічні ресурси та термінографічні технології».

Сучасні термінологічні проблеми не можна розв'язати без вивчення історії термінології і термінознавства, особливостей донаукової термінології, специфіки формування галузевих терміносистем у різні історичні періоди, що переконливо доводять дослідники в розділі VI «Історія термінології і термінознавства».

В останніх двох розділах особливу увагу приділено проблемам функціонування термінології гуманітарних, соціально-економічних, природничих, технічних наук і питанням викладання термінознавства і мов для професійної комунікації у ВНЗ.

До збірника ввійшли термінознавчі праці мовознавців і фахівців інших галузей знань. Дослідження виконано на широкому мовному тлі: до наукового аналізу залучено терміни української, англійської, білоруської, грузинської, іспанської, італійської, китайської, німецької, польської, російської, словенської, французької мов. Мови статей збірника – українська, англійська, білоруська, російська.

Представлені дослідження переконливо доводять, що в новому столітті наукова термінологія постає як між- і трансдисциплінарна галузь знань, що невпинно розвивається в теоретичному і прикладному аспектах, забезпечуючи потреби сучасної фахової комунікації.

Збірник присвячено **професорові Людмилі Симоненко** – відомій дослідниці української термінології, лексикографу, ученому секретареві Комітету наукової термінології Національної академії наук України, провідному науковому співробітникові Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України, з нагоди її 80-річного ювілею.

Ми висловлюємо щире подяку членам програмного та організаційного комітетів, членам редакційної колегії, усім учасникам конференції, завдяки яким вона була такою цікавою й успішною.

Леся Малевич

Національний університет водного
господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

PART 1

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF MODERN
TERMINOLOGY SCIENCE**

РОЗДІЛ I

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО
ТЕРМІНОЗНАВСТВА**

TERMINOLOGY AT THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE EU INSTITUTIONS

Rodolfo Maslias

Terminology Coordination Unit of the European Parliament
(Luxembourg)

Abstract. The presentation will focus on the complexity of the translation process, the variety of texts and tools used in this process in the European Parliament. As an integral part of the translation process availability of reliable terminology is a key factor for achieving this high quality, so terminology work is an indispensable part of the organization of translation in the EP. It is organized on a central level and on the level of the particular translation units and it is done in systematic projects and a huge database. Other fields of activities are the provision of various internal and external terminology resources and reference pages, training and communication with all involved stakeholders.

Keywords: terminology, EU Institutions, translation, terminology management, terminology resources, cooperation, communication.

Introduction

Translation at the EU institutions is a large-scaled process involving huge organizational and personal resources. In the multilingual environment of the EU, with 24 official languages and all legislation being issued in these languages, translation and terminology makes a crucial part of the legislative process.

Translation services are organized in separate Directorate-Generals (DGs), where apart from translation units or departments there are also technical support services, tools and applications services, computer and IT support, as well as units for quality assurance, pre-translation and translation memories management etc.

So, a text that is submitted for translation goes first through a planning and demand management unit, then it is being processed automatically with different tools to insert standard text, already existing translated text chunks, translation memories are prepared.

In translation itself, translators not only translate and revise texts but do also terminology work, quality checks and revisions. Terminology work is part of this complex process playing an essential part in it.

Organization of terminology work

The importance of terminology work not only in the EP but also in the other EU institutions, and namely the three co-legislating ones, is based on the legislative power of the documents produced by these institutions.

Whereas the Commission has the unique right to submit proposals, The Council and the EP adopt the final texts in constant cooperation and negotiation. So, these final texts that have been translated into the 24 official languages of the EU, once adopted stop being translations but have the value of authentic texts (equal originals) and shall have the same legal meaning and legal effects in all Member states.

As a consequence, inaccurate wording and incorrect terminology can trigger legal proceedings before the Court of Justice of the EU and would slow down correct implementation, therefore the use of correct and consistent terminology is crucial.

There is no other way than doing terminology work systematically and in close cooperation with all involved institutions if it is to be efficient and of good quality.

Normally in the three legislating institutions it is organized in two levels – central and per language, in the respective translation departments/units. My presentation focuses on terminology at the EP but this type of organization applies, with some specific features, also to the other institutions.

The central terminology unit, Terminology Coordination (TermCoord), belongs to DG Translation and is situated in a Directorate together with other services and units providing translation support.

The basic document providing for the organization and responsibilities in terminology work is our Terminology Framework, which lays down the activities of the central unit and the translation units, the minimum time that has to be dedicated to terminology work, the profile of the terminologists in the translation units and other details.

In the EP the translation units do not have full-time terminologists. Our terminologists are translators who do also terminology work after they have been appointed by the heads of units along the requirements of the terminologists' profile, and after undergoing some compulsory training.

Responsibilities and Activities of TermCoord

- general coordination of the terminology work done in the translation units
- management and coordination of the IATE termbase
- terminology work in the source language, project preparation
- providing terminology and documentation tools and resources
- training, workshops, seminars
- help and support
- cooperation within the Directorate-General with other units or services
- cooperation with other DGs within the EP like DG Interpretation
- cooperation with central terminology services of other EU institutions
- cooperation with academia and terminology networks

In TermCoord work and activities are organized in two main sectors - IATE and IT and communication.

The IATE sector is responsible for preparing projects in the source language, creating, cleaning or updating entries in IATE, submitting terminology jobs to the terminologists through the workflow management system. These projects are mostly topic- or domain-oriented and a big part of them are done proactively, i.e. before or in the initial state of big or important legislative packages that are expected to come for translation.

The IATE team organizes and provides regular training for IATE and in terminology (theory and practice) for different target groups like translators, terminologists, trainees etc. and provides user account management and online help. They also cooperate constantly with the central IATE teams in the other institutions in order to avoid double work, share terminology resources and material and in diverse working groups for the improvement of IATE.

The Communication sector is responsible for maintaining our two websites, where we post material and resources for terminology, relevant information for translators, feeding a glossary collection and testing and applying different tools for term extraction or terminology features in CAT tools. Apart from that, team members are also involved in the organization of trainings and specialized seminars for translators and terminologists, working groups for terminology and translation tools, maintenance of EP internal databases etc.

Responsibilities and Activities of the terminologists in the translation units

- Part-time terminologists – translators doing terminology work on the side
- Minimum two terminologists per unit – appointed according to a profile of required skills (Terminology Framework)
- Terminology Network – the network of around 100 terminologists of all the language units (meetings twice a year)
  - terminology work in their language
  - advise and help colleagues
  - cooperation with colleagues responsible for quality and policy areas
  - cooperation with terminologists of other EU institutions on language level
  - contacts with national authorities and experts
  - language-specific seminars

Terminologists of the translation units work in their language on projects issued by TermCoord, or on language-specific projects with their colleagues and trainees. The terminology groups meet regularly to discuss terminology matters in their language, consult quality coordinators or store relevant terminology until they can enter it into IATE. In some units they rotate in a sort of helpdesk for urgent research and terminology work in active periods for translation. They keep contacts with their counterparts in the other institutions, with national experts or national language authorities and organize language specific topical seminars.

Rotating terminologist

Every three months a terminologist from one of the translation units joins the TermCoord team to support our work, to learn how terminology is looking like from the central team perspective and to bring along their experience from translation and language-specific terminology work and problems. They participate in all our activities but work also much together with the terminologists of the units. Once they go back to their unit they support the terminology team enriched with the knowledge gathered with TermCoord.

Resources

Apart from the various project tasks with concrete topical terminology projects, the TermCoord team maintains also some internal databases like the EP Establishment plan, where all titles and names of DGs, services, units, directorates, but as well political bodies and groups, committee names etc. are stored for automatic insertion into different text types. We also provide several other tools for terminology and documentation like the Glossary Links – a collection of over 2000 specialized glossaries searchable by domain, title keyword or language combination. A separate collection of all EU glossaries is kept on another page.

A documentation page with links to all institutions' documents pages is maintained and kept up to date: DocHound

TermCoord was the initiator and nowadays is the main coordinating institution of a big interinstitutional terminology portal called EurTerm. The portal contains terminology resources from all participating institutions, external terminology databases or resource pages like the above mentioned. It serves as a platform for sharing training material, project information and for discussion of database management issues. The diverse working groups and task forces of the IATE Management Group have pages on the portal facilitating the communication between regular meetings.

Language communities across institutions have their own wikis on the platform of the portal where they can communicate on terminology and other language-specific matters.

Last but not least, it provides also contacts to terminologists of all institutions, EU and national experts in different domains and other useful contacts and links.

External contacts and communication

TermCoord is a member of the European Association for Terminology and other European and international organizations for terminology and participates in international seminars, conferences and workshops.

On our side we organize at least once a year a big seminar with renowned professors, terminologists or other key players in the world of terminology.

All information about us and our activities as well as all resources we provide could be also found on <http://termcoord.eu/>.

НАЙСТАРИШИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ – «JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE FÜR DIE SLAWISCHEN SPRACHEN ÖSTERREICHS – DEUTSCH-RUTHENISCHE SEPARATAUSGABE» («ЮРИДИЧНО-ПОЛІТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ – ОКРЕМЕ НІМЕЦЬКО-РУСЬКЕ ВИДАННЯ»)

Міхаель Мозер

Віденський університет
(Відень, Австрія)

Анотація. Предметом цієї статті є маловідома пам'ятка – перший термінологічний словник української мови. Унаслідок революції 1848 р. в Австрії почав діяти принцип «рівних прав та вільного розвитку всіх національностей», згідно з яким і всі закони Австрійської імперії мали оприлюднюватися «всіма мовами, вживаними в краях Монархії». У цьому контексті в липні 1849 р. Австрійське міністерство юстиції закликала «створити у Відні комісію досвідчених знавців слов'янських мов із завданням усталити юридичну термінологію, яка мала відповідати духу цих мов та вимогам сучасного законодавства й адміністрації, спираючись частково на старіші пам'ятки права, частково на природне багатство різних діалектів». Результатами цих намагань стали перші слов'янськомовні версії державних законів Австрійської імперії та окремі випуски термінологічних словників під назвою «Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs», у тому числі і «руське» (українське) видання 1851 р. «Руська» (українська) мова цього словника ще далека від сучасної української, проте вона не є ані польською, ані російською, а назвати її «язичієм» не рекомендується.

Ключові слова: термінологічний словник, юридично-політична термінологія, німецько-руський (німецько-український) словник.

Abstract. As a result of the Revolution of 1848, equal rights were granted to all nationalities of the Austrian Empire. Consequently, a variety of languages became official languages of the Austrian on a par with German, and all laws of the Austrian state had to be published in all recognized official languages. Prior to 1848/9, the Slavic languages of the Austrian Empire had been in official use to varying degrees, modern terminologies were thus either unavailable or ill-developed. Therefore, the Austrian government invited leading Slavic intellectuals to meet in Vienna in order to establish modern law terminologies for the Slavic languages of the Austrian Empire. One of the results was the publication of the ill-known German-“Ruthenian” (German-Ukrainian) dictionary “Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs – deutsch-ruthenische Separatausgabe” (Vienna 1851), which is in fact the first terminological dictionary of the Ukrainian language.

Keywords: terminological dictionary, legal and political terminology, German-“Ruthenian” (German-Ukrainian) dictionary.

Предметом цієї статті є маловідома,¹ проте надзвичайно важлива й цікава пам'ятка – перший термінологічний словник української мови, чия історія тісно пов'язана з історією всіх слов'янських мов Австрійської імперії (див. докладніше [11], а також [2]).

Унаслідок революції 1848 р. австрійське Загальне міністерство («Gesamtministerium») під керівництвом князя Шварценберґа оголосило у своїй програмі 27 листопада 1848 р. принцип «рівних прав та вільного розвитку всіх національностей» («die gleiche Berechtigung und unbehinderte Entwicklung aller Nationalitäten» [5, с. I]. 4 березня 1849 р. Імператор Франц Йосиф видав розпорядження («Patent»), згідно з яким усі закони Австрійської імперії мали оприлюднюватися «всіма мовами, вживаними в краях Монархії» («landesübliche Sprachen»). Патент передбачав, що всі мовні версії мали вважатися «автентичними», тобто всі вони мали однакову юридичну силу, хоча до всіх версій обов'язково треба було додавати

¹ «Українська мова: Енциклопедія», напр., не подає жодної інформації про цей словник (див. [4], під гаслом «Термінологічний словник»).

німецькомовні оригінали [5, с. III]. З різних причин – серед них величезні кошти такої мовної політики відіграли провідну роль – уже 27 грудня 1852 р. Імператор постановив, що далі лише німецькомовні версії законів Імперії мали вважатися автентичними; як наслідок, надалі вже не перекладалися державні, але лишень краєві закони [15, с. 449; 7, с. 105; 6, с. LXV).

Той факт, що і українська («руська») мова 1849 р. стала повноправною державною мовою Австрійської імперії [5, с. VI], годі переоцінити. При цьому варто звернути увагу і на те, що як для українців, так і для інших народів Монархії нове мовне законодавство означало не лише нові права, але і нові завдання й обов'язки. І українці були серед тих народів, що не мали в розпорядженні актуальної юридичної термінології, адже багаті традиції «руської» (української) мови в царині адміністрації й законодавства з часів середньовіччя й ранньомодерної доби перервалися, а безпосередньо спиратися на них було годі. Далі слов'янські інтелектуали 1849 р. чудово розуміли, що треба було усучаснити не лише юридичну термінологію, але водночас і розробити те, що ми сьогодні називаємо функціональним стилем.¹

Саме з огляду на потребу створення слов'янських юридично-політичних термінологій в липні 1849 р. Австрійське міністерство юстиції закликала «створити у Відні комісію досвідчених знавців слов'янських мов із завданням усталити юридичну термінологію, яка мала відповідати духу цих мов та вимогам сучасного законодавства й адміністрації, спираючись частково на давніші пам'ятки права, частково на природне багатство різних діалектів» [8, с. IV].²

Починаючи з 1 серпня 1849 р. найкращі фахівці зі слов'янських мов – серед них Франц Міклошич, Вук Караджич, Павол Йозеф Шафарик і Ян Коллар, а з боку русинів-українців Яків Головацький та чиновники Григорій Шашкевич і Юліан Вислобоцький – збиралися у Відні, аби працювати в комісіях [14, с. 66; 15, с. 445; 13, с. 115]. Загальна комісія з представників усіх слов'ян, що діяла до листопада 1849 р., працювала перед обідом, а окремі секції збиралися після обіду. З серпня до жовтня 1849 р. члени комісії переклали попередні закони та всталили приблизно 8000 термінів [14, с. 445–446]. З листопада 1849 р. над перекладами працювали вже лише редактори.

На підставі занадто сміливих фантазмагорій, що спиралися на історично обумовлену ідеологію австрославізму, слов'янські інтелектуали спочатку запланували створити одну спільну юридично-політичну термінологію для «чеського, польського, руського, словенського та ілірсько-сербського діалектів» [8, с. IV].³ Як слід було очікувати, швидко виявилось, що такі плани нездійсненні, проте бажання створити максимально наближені слов'янські юридичні термінології теоретично залишилося в силі [там-таки].

---

¹ Павол Шафарик писав про «[...] Uebelstand, daß die seit längerer Zeit aus den höhern politischen Kreisen ausgeschlossenen Sprachen für gewisse dem neuern Staatsleben angehörige Begriffe noch keine allgemein gangbaren Ausdrücke besaßen, und auch sonst den Anforderungen, welche nun plötzlich an sie gestellt wurden, nicht ohne Schwierigkeit zu genügen vermochten» [8, с. III].

² « ... eine Commission aus bewährten Kennern der slawischen Sprachen in Wien zu bilden, und ihr die Aufgabe anzuvertrauen, eine dem Geiste dieser Sprachen zusagende, dem Bedürfnisse der jetzigen Gesetzgebung und Verwaltung genügende, theils aus älteren Rechtsquellen geschöpfte, theils aus dem natürlichen Reichthume der verschiedenen Mundarten gebildeten juristische Terminologie festzustellen, welche zunächst bei der Redaction des Reichs-Gesetzblattes, dann auch für den Gebrauch in der allgemeinen Praxis zur Richtschnur zu dienen geeignet wäre».

³ Метою була «eine dem Wortstamme und der Wortform nach gleichlautende Terminologie für alle fünf in der österreichischen Monarchie literarisch cultivirten slawischen Dialecte, nämlich für den böhmischen, polnischen, russinischen, slowenischen und illyrisch-serbischen» [8, с. IV].

Далі комісія зазначила, що термінології мали якнайбільше спиратися на суто слов'янські, а не на чужомовні словоформи – іншими словами, вона закликала дотримуватися поміркованого слов'янського пуризму.¹

Наголос на «природності» властивий і комісії. Скажімо, Павол Шафарик пише про те, що чеська мова – як і інші слов'янські – «ще вірно дотримувалася першопочаткового природнього типу» мов, на відміну від німецької, яка, на його думку, «вже починає страждати від надмірної розбудови й штучності» та характеризувалася надмірною кількістю «штучно створених сталих і абстрактних форм формул і фраз» [8, с. X].²

Результатами цих намагань стали перші слов'янськомовні версії державних законів Австрійської імперії та окремі випуски термінологічних словників під назвою «Juristisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs», що постали на підставі цих перекладів, зокрема чеське видання 1850 р., українське («руське») видання 1851 р. та словенсько-хорватсько-сербське видання 1853 р. (показово, до речі, що польської версії словника не існує – матеріали польської комісії ввійшли в пізніші, самостійні польські видання).

У вступі до «руського» (українського) термінологічного словника редактори зазначили, що попри те, що чудово усвідомлювали традиції «руської» (української) мови в царині законодавства, вони були переконані, що фактично треба було створити цілком нову юридичну термінологію [с. 9, XI]. Нічого не сказано в передмові про те, що всупереч австрославістичним засадам комісії українці, певна річ, не намагалися створити термінологію, максимально наближену до всіх інших слов'янських мов. На підґрунті мовної політики XIX ст. зрозуміло, що навпаки, їм довелося показати і в царині юридично-політичної термінології, що «руська» (українська) мова самостійна супроти польської. Водночас треба було уникати занадто великої близькості до ще однієї слов'янської мови, яка не побутувала серед народів Австрії поза маленькими групами старовірів на Буковині – російської.

Подивімося на чотири вибрані статті з різних версій словників юридично-політичної термінології:

1. *Alleinbesitz*:

Українське: <i>исключне посѣданье</i> (Zusatz: <i>Allein-Eigenthum</i> , obj. <i>исключна власность</i> , (subj.) <i>исключне властительство</i> ; <i>-Eigenthümer</i> , <i>самовластитель</i>)
Чеське: <i>samodržebnost</i>
Хорватське: <i>samoposied</i>
Сербське: <i>самопритежанѣ</i>
Словенське: <i>samoposest</i>

Лише «руська» (українська) версія не калькує німецьке складне слово *Alleinbesitz*, при цьому прикметник *исключний* найяскравіше показує, що українські редактори не дотримувалися засаду, що термінології мали якомога більше спиратися на «природне

¹ «... eine mit Besonnenheit, Umsicht und Maß handzuhabende Verdollmetschung der aus fremden Sprachen in die slawische, oft ohne Noth, aufgenommenen und sorglos geduldeten Wörter durch bezeichnende einheimische, in Wurzel und Form slawische Wörter» [8, с. IV–V].

² «... es galt, Tausende von bereits fertigen juridischen und politischen Kunstwörtern auf einmal adäquat und mit der schärfsten Begriffsbestimmung aus dem Deutschen ins Slawische zu übertragen, das ist, aus einer Sprache, welche bereits an Überbildung und Verkünstelung zu leiden anfängt und sich viel zu viel, namentlich in der neueren Gesetzgebung, in künstlich ausgeprägten starren und abstracten Formen, Formeln und Phrasen bewegt, in ein Idiom, welches noch treu am ursprünglichen Naturtypus hängt und deßhalb seine Stärke vorzüglich in der Darstellung concreter, das Abstracte versinnlichender Gedankenformen äußert.»

багатство» народних мов (або на словництво історичних пам'яток). 1867 р. Омелян Партицький вже пропонує *виключне посѣданє*. З другого боку, «руська» (українська) версія таки пропонує перекласти нім. *Alleineigentümer* складним словом *самовластитель* – яке, до речі, є полонізм, хоча воно спирається на богемізм у чеській мові, а з формальної перспективи також виглядає як церковнослов'янське. Омелян Партицький 1867 р. вже подає якісний переклад *самовласник*, Євген Желехівський та Софрон Недільський 1886–1887 р. подають *самовласник* і *самовластець*).

2. Allfällig:

Українське: allfälliger Kläger, позыватель, если якій єсть; allf. Grunde, доводи, причини, если якіи єсть
Чеське: allfälliger Kläger, žalobce, аč jest-li jaký; allf. Gründe, důvody аč má-li kdo jaké
Хорватське: ako je tko ili što; allfälliger Kläger; tužitelj, ako je koji; allfällige Gründe: razlozi, ako su koji
Сербське: ако є тко или што; allfälliger Kläger; тужитель, ако є кой; allfällige Gründe: разлози, ако су кои
Словенське: če je kdo, ali kaj; allfälliger Kläger; tožnik, če je kteri; allfällige Gründe: uzroki, če so kteri

Німецький складний прикметник не калькується в слов'янськомовних версіях, які натомість перекладають його за допомогою складнопірядного речення зі значенням умови. Ще Партицький 1867 р. пропонує «позовникъ, если який є» як переклад «Allfällige Kläger» та «доводи, если які єсть» як переклад «Allfällige Gründe», а Желехівський і Недільський подають *позивач* 'Kläger', наводячи і варіант *позыватель* з позначкою *buchsprachlich* («книжне»).

3. Wider die Classification appelliren:

Українське: ѓткликъ заложити противъ розрядованю
Чеське: z rozstředy se odvolávati
Хорватське: pozvati se na veću oblast zbog razregjenja
Сербське: позвати се на већи судъ збогъ разрєђеня
Словенське: prositi za presojo razredbe

Усі слов'янські версії уникають латинізмів-інтернаціоналізмів, хоча і сучасна українська мова вживає і дієслово *апелювати*, і іменник *класифікація*. Іменники *розрядження* та *розряджання*, які, мабуть, просто запозичено з південнослов'янських версій, у сучасній мові мають інше значення; лише словоформа *розряд* збережена в значенні 'клас'.

4. Gleich (-berechtigt, -berechtigung):

Українське: ... -berechtigt, рѳвно право съ дрѳгимъ маючій, рѳвноѳправнений, рѳвноѳправный; -Berechtigung, рѳвноѳправнѳсть ...
Чеське: ... -berechtigt, rovné právo s jinými mající, rovnoprávní; -Berechtigung, rovné právo, rovnoprávnost ...
Хорватське: ... -berechtigt, koji ima jednako pravo; -Berechtigung, jednako pravo ...
Сербське: -berechtigt, равноѳправанъ; -Berechtigung, равноѳправнѳсть ...
Словенське: -berechtigt, vživati enake pravice; -Berechtigung, enake pravice ...

Німецький складний прикметник просто калькується лише в сербській версії. Хорватська версія пропонує складнопідрядне речення, а словенська однозначно невдалий вільний переклад інфінітивним зворотом. «Руська» (українська) версія, як і чеська, спирається на дієприкметникову конструкцію, лише на другому місці знаходяться кальки *рѣвноправненый, рѣвноправный / rovnoprávní*. 1867 р. Омелян Партицький не подає гасла *gleichberechtigt*, натомість словник Євгена Желехівського та Софрона Недільського містить гасло *рівноправний*.

Що ж до іменника *Gleichberechtigung*, редактор «руської» (української) версії подає лише кальку *рѣвноправність*, мабуть, спираючись на сербське *равноправност* (пор. рос. *равноправност*), тоді як у чеській версії спочатку подано *rovné právo*, а лише згодом кальку *rovnoprávnost*. І хорватська, і словенська версії пропонують максимально елементарні переклади (*jednako pravo / enake pravice*).

***

Вибрані приклади показові. Загалом, «руська» (українська) мова словника «Юридично-політичної термінології» 1851 р. не близька до народних діалектів, та й близькість до мови історичних пам'яток, як і близькість до інших слов'янських версій умовна, хоча залежність від останніх дуже часто не підлягає сумнівам.

Певна річ, мова «руської» (української) версії у вибраних гаслах так само доволі далека від сучасної української. Проте вона не є ані польською, ані російською, а назвати її «язичієм» не рекомендується (див. [3]) – вона таки є частиною історії саме української мови. На всяк випадок нагадаємо: навіть якби 1849 р. галицькі діячі з великою активністю шукали зразки сучасної юридичної термінології в тодішній підросійській Україні, вони б їх там не знайшли. Насамкінець слід підкреслити: у деяких випадках видно, що вже через кілька років Омелян Партицький (1867 р.) і Євген Желехівський та Софрон Недільський (1886–1887 рр.) наближали чимало термінів до сучасної української літературної мови, спираючись саме на «окреме німецько-руське видання» «Юридично-політичної термінології слов'янських мов» – перший термінологічний словник української мови.

Література

1. Желеховский, Е., Недільский, С. Малоруско-німецький словар. – Львів, 1886–1887.
2. Мозер, Міхаель. Українська („руська“) версія „Общого Вѣстника законѡвъ державныхъ и правительства“ (1849–1852), „Вѣстника законѡвъ державныхъ для королевствъ и краѣвъ въ державной думѣ заступленныхъ“ (1870–1895/1896) і „Вістника законів державних для королівств і країв заступлених в радї державній“ (1895/1896–1918) // Мозер, Міхаель. Причинки до історії української мови. – Харків, 2008. – С. 667–683.
3. Мозер, Міхаель. «Язичіє» – псевдотермін в українському мовознавстві // Мозер, Міхаель. Причинки до історії української мови. – Харків, 2008. – С. 641–666.
4. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ, 2004.
5. Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich. Wien, 1849.
6. Fischel, A. Das österreichische Sprachenrecht. Eine Quellensammlung, eingel. und hrsg. v. A. Fischel. 2., erg. Aufl. Brünn, 1910.
7. Gumpłowicz, L. Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Österreich-Ungarn. Innsbruck, 1879.
8. Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commission für slawische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe. Wien, 1850.
9. Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commission für slawische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe. Wien, 1851.
10. Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commission für slawische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Wien, 1853.

11. Moser, M. Prüfsteine des Austroslavismus: Das „Allgemeine Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich“ und die „Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs“ // *Crossroads of Cultures: Central Europe*, ed.: I. Pospíšil. Brno 2002. Ст. 75–129.
12. Partyckij, E. Deutsch-ruthenisches Wörterbuch. Lemberg, 1867.
13. Pavlović, M. Vuks Anteil an der Ausarbeitung eines terminologischen Wörterbuches im J. 1853 // *Südost-Forschungen* 17, 1958. Ст. 114–124.
14. Slapnicka, H. Österreichs Recht außerhalb Österreichs. Wien, 1973.
15. Slapnicka, H. Die Sprache des österreichischen Reichsgesetzblattes // *Zeitschrift für Ostforschung*, 23, 1974. Ст. 440–454.

К ВОПРОСУ О ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ПЕРЕВОДНЫХ СЛОВАРЕЙ В РАМКАХ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ТЕРМИНОВЕДЕНИЯ

Сергей Гринев

Университет в Белостоке (Белосток, Польша),
Московский городской педагогический университет (Москва, Россия)

Аннотация. Рассматриваются статус и проблематика сопоставительного терминоведения. В качестве средства проверки степени эквивалентности разноязычных терминов в словарях предлагается метод обратимости перевода термина.

Ключевые слова: сопоставительное терминоведение; эквивалентность терминов; метод обратимости; двуязычные словари.

Abstract. The status and current problems of comparative terminology science are considered. A method of reversibility of term translation is suggested as a means of checking the level of equivalency of terms in bilingual dictionaries.

Keywords: comparative terminology science; term equivalency; method of reversibility; bilingual dictionaries.

Во второй половине 20-го столетия в СССР и странах СНГ наблюдалось бурное развитие терминологических исследований, закончившихся в 1980-х гг. формированием терминоведения как самостоятельной комплексной научной дисциплины. Последующие годы ознаменовались появлением уже на базе терминоведения ряда самостоятельных терминоведческих дисциплин, что свидетельствует о постепенном превращении терминоведения из комплексной науки в комплекс взаимосвязанных научных дисциплин.

Одним из первых на базе соответствующего направления терминологических исследований (тогда свыше 50 диссертационных работ, сейчас – свыше 250) в Украине сформировалось сопоставительное терминоведение – в 1988 г. Ф.А. Циткиной защищена докторская диссертация, в которой формулируются теоретические основы новой дисциплины, определяются ее объект и предмет изучения, направления исследований и набор применяемых методов. В том же году издается ее учебник «Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения)». Сопоставительное терминоведение определяется как наука о переводе и межъязыковых соответствиях исходного языка и языка перевода [12, с. 38].

В первое время существовали определенные разногласия относительно проблематики сопоставительного терминоведения, которая, по мнению некоторых исследователей, может быть значительно расширена за счет включения в нее вопросов сопоставительного рассмотрения в одном языке терминов и терминологий двух и более областей знания, двух и более теорий одной области знания, а также заимствования и перевода терминов [см., напр., 10].

Однако большее распространение нашла точка зрения, согласно которой сопоставительное терминоведение занимается сравнительным исследованием общих свойств и особенностей (различий) специальной лексики разных языков, например, русского и английского [7, с. 15]. С этим совпадает определение сопоставительного терминоведения, приводимое в Энциклопедическом словаре по общему терминоведению: «Отрасль современного терминоведения, в задачу которой входит выявление различий между терминосистемами сравниваемых языков и установление релевантных для определенных целей исследования терминологических несоответствий» [11, с. 184].

При этом сопоставительное изучение терминологий разных областей знания в пределах одного языка с целью установления общих свойств и классификации терминологий должно проводиться в рамках также выделившегося как самостоятельная

дисциплина типологического терминоведения, которое «занимается сравнительным исследованием особенностей отдельных терминологий с целью установления общих свойств терминологий и особенностей отдельных терминологий, обусловленных характером отражаемых ими областей знания» [7, с. 15].

Что же касается предмета сопоставительного терминоведения, то, учитывая его прагматическую направленность и ценность для теории и практики перевода, целесообразно ограничить его сравнительным изучением национальных терминологий разных языков, принадлежащих одной и той же понятийной области или ее фрагменту. При этом сопоставительное терминоведение будет являться теоретической основой гармонизации (международного упорядочения) разноязычных терминологий и перевода терминов [7, с. 83; 8, с. 78].

В первом (и, к сожалению, пока единственном) учебнике по сопоставительному терминоведению были сформулированы методы и принципы проведения исследований. В нем предлагаются два типа методик исследования – компаративные и коррелятивные. «При использовании компаративной методики проводятся исследования (или производятся измерения) в каждой из исследуемых терминосистем независимо, а затем сравниваются результаты. Так, можно измерить среднюю длину термина-словосочетания в каждой из терминосистем, а затем сравнить полученные данные, т. е. здесь сравниваются глобальные характеристики терминосистем. Это – традиционная процедура сопоставительного анализа.

При использовании коррелятивной методики сравниваются последовательно параметры всех пар конфронтируемых терминоэлементов системы, после чего выясняется, есть ли связь между данными параметрами. Например, можно исследовать вопрос о том, зависит ли длина переводного термина-словосочетания от длины его конфронта в ИЯ (т. е. сравниваются параметры конфронтируемых терминов перебором всех англо-русских пар терминосистемы)» [12, с. 42].

Большое внимание в учебнике уделено принципам системного сопоставления разноязычных терминологий. При этом справедливо утверждается, что сопоставительный анализ терминологий должен быть обязательно системным. Далее следует перечень этих принципов.

1. Принцип системности объекта. Сопоставлению подвергаются только системы терминов как целостные образования и термины как члены системы.

2. Принцип комплексности. Установление отношений систем должно быть многоаспектным, комплексным, проведенным на лексическом, семантическом и грамматическом уровнях.

3. Принцип сопоставительной системности. Конечной целью должно быть представление отношений между терминосистемами ИЯ (исходного языка – авт.) и ПЯ (языка перевода – авт.) как системы сходств и различий на всех исследуемых уровнях ...

4. Принцип классификационности. Системность сходств и различий должна быть показана их классификацией.

5. Принцип оппозиций. Системное исследование сходств и различий должно обнаружить такие пары теоретико-системных различий, как симметрия – асимметрия, упорядоченность – неупорядоченность, алломорфизм – изоморфизм и др.

6. Принцип параметризации. Выбор параметров сравнимости терминосистем в каждом конкретном случае определяется задачами и материалом исследования, а также потребностями практики.

7. Принцип текстовости. Материал исследования необходимо набирать из сферы функционирования (текстов ИЯ и ПЯ), а не из сферы фиксации (словари и пр.). ... Поскольку сопоставительное терминоведение предполагает определенные обобщения, установление

нормы перевода, оно изучает регулярно повторяющиеся явления, соотносящиеся с системами изучаемых подъязыков или являющиеся частью этих систем.

8. Принцип полноты. Сопоставлению должны быть подвергнуты все термины, употребляемые в сплошной текстовой выборке, как те, которые находятся в ядре/периферии специальных терминосистем, так и термины общенаучные: все они уже по своему вхождению в тексты данной информационной области имеют отношение к специальной лексике и, вследствие динамичности и открытости терминосистем, могут со временем стать их полноправными членами. Но, главное, дистилляция терминологии принципиально противоречит ориентации сопоставительного терминоведения на перевод, на потребителя-переводчика специальных текстов, создание терминологических банков, адекватно отражающих языковую реальность данной информационной области.

9. Принцип совмещения качественных и количественных методик. Виды соотношений изучаемых параметров терминосистем должны быть подвергнуты не только качественному, сугубо лингвистическому, но и количественному анализу [12, с. 39–41].

Большинство перечисленных принципов не вызывает возражений, однако здесь нельзя обойтись без критических замечаний. Во-первых, непонятно, почему исключается материал словарей (принцип текстовости), которые также являются текстами, тем более содержащими именно «регулярно повторяющиеся явления, соотносящиеся с системами изучаемых подъязыков или являющиеся частью этих систем». Фактически в изложении этого принципа окончание противоречит началу. Эти замечания были высказаны автору учебника, которая признала ошибочность исключения словарей, что противоречит и опыту создания переводных словарей, при котором практически всегда используется материал уже существующих словарей.

Во-вторых, неудачно сформулирован принцип полноты. Известно, что в переводные словари включается не только лексика данной предметной области, но и лексика смежных областей, наиболее часто встречающаяся в переводимых текстах, однако системные сопоставления предполагают ограничение рамками конкретной предметной области.

Однако наибольшим недостатком первых исследований является то, что в них в первую очередь рассматривались только формальные аспекты. Вместе с тем некоторые семантические аспекты системного сопоставления терминологий с учетом гипонимических (родовидовых), синонимических и полисемических отношений, с привлечением данных диахронического анализа, остались сравнительно слабо изученными. Однако исследование именно этих аспектов позволяет выявить современное состояние национальных терминологий, не ограничиваясь сравнением их формальных характеристик, и определить возможности установления между ними отношений эквивалентности.

Оптимальным решением является установление гипонимической (иерархической, родовидовой) структуры терминологий определенной области в двух (или более) языках и затем их сопоставление с установлением степени их эквивалентности. Такие работы проводились в отрасли строительства и архитектуры в 1970-80 гг. при разработке информационных тезаурусов и многоязычных словарей. Однако такие работы трудоемки и требуют планирования и финансирования; возможно более простым и легко реализуемым способом сопоставления национальных терминологий является анализ обратимости перевода терминов в переводных словарях, что может быть проделано даже студентами в рамках практических занятий при обучении переводу и терминоведению.

Такое, предлагаемое нами, исследование проводится путем сопоставления информации словарей одного объема, но разной направленности, например, англо-русского и русско-английского. В ряде случаев существуют такие словари, составленные теми же авторами, например "Англо-русский и русско-английский архитектурно-строительный

словарь" (Киев, 1959) или „Harrap's praktisches Worterbuch: engl.-dt., dt.-engl.» / ed. by Robin Sawers (Munchen: Hueber; London: Harrap, 1983), что упрощает сравнение.

Прежде всего, такое исследование позволит сформулировать хорошо продуманные и научно обоснованные рекомендации по упорядочению национальных терминологий и установлению эквивалентности между их терминами. Кроме того, оно дает возможность получить весьма важные результаты для целого ряда направлений терминоведческих, лексикографических, информационных и когнитивных исследований, среди которых в первую очередь следует упомянуть:

- выявление систем семантических (полисемических, синонимических, гипонимических) связей терминов, обуславливающих специфику национальных терминологий;

- определение существующих возможностей повышения обратимости (то есть взаимно однозначного соответствия) перевода терминов в словарях и тексте, что позволяет значительно улучшить качество научно-технического перевода;

- выявление наиболее типичных ошибок, допускаемых авторами современных переводных словарей;

- создание дополнительных предпосылок промышленной реализации систем машинного перевода;

- выявление национальных особенностей развития специальной лексики, что будет способствовать изучению особенностей национальной психологии и развитию знаний в области научного познания и их моделированию в системах искусственного интеллекта [6, с. 28).

Сопоставление информации, даваемой переводными словарями, позволяет установить степень обратимости терминов, то есть эквивалентности разноязычных терминов, обуславливающей возможность их точного перевода. Например, если к термину *стул* приводится только один вариант перевода на английский язык – *chair*, а к термину *chair* – тоже только один вариант перевода на русский язык – *стул*, то это свидетельствует о полной обратимости и существенно облегчает задачу переводчика. Однако во многих случаях такого взаимно однозначного соответствия терминов двух языков не существует.

Наличие даже двух вариантов перевода существенно усложняет задачу переводчика. Эти варианты могут быть либо разными терминами, соответствующие разным значениям переводимого термина, как в случае: *Abwasser* – *sewage; effluent* [1], либо синонимами: *Porzellan* – *porcelain, china* [2]; вариантами написания: *capital* – *Kapital, Kapitell* [2], словообразовательными вариантами: *agitator* – *Ruhrwerk, Ruhrer*; *park* – *Park, Parkanlage* [2]; *abbreviation* – *Abkürzung, Kurzung, Kurzzeichen* [4], или ареальными вариантами: *Mais* – *maize (Br) / corn (USA)* [1]. В тех случаях, когда язык перевода родной для переводчика, ему легче разобраться в ситуации, но если язык перевода для него не родной, это становится трудным. Так, для англоязычного переводчика не всегда ясно, какой из трех вариантов перевода слова *linguistics* – *языкознание, лингвистика* или *языковедение* является предпочтительным.

Ситуация усложняется с ростом числа возможных эквивалентов сопоставляемого (переводимого) термина, в ситуации с тремя возможными эквивалентами:

abacus – *Abakus, Kapitellplatte, Saulendeckplatte*;
alcove – *Alkoven, Nebengemach, Laube*;
arcade – *Arkade, Bogengang, Passage (Gebäude)*;
Zugang – *entrance, approach, access*;
Zuritt – *entrance, approach, access* [2];

четырьмя эквивалентами:

Stiel – *stand, post, standard, upright member*;
ventilation – *Ventilation, Luftung, Beluftung, Heiberluftung* [2];

или большим числом предполагаемых эквивалентов:

Saule – *column, pillar, support, post, upright member*;
stud – *Bundständer, Ständer, Bundstiel, Stiel, Bundsaule*;
post – *Ständer, Mast, Saule, Stiel, Stutze, Pfosten*;
stay – *Pfosten, Stutze, Ständer, Strebe, Trager, Verspannung, Bindeblech*;
standard – *norm, standard; Stutze, Pfosten, Pfahl, Stiel, Ständer, Trager* [2].

Зачастую перечни предполагаемых эквивалентов включают синонимы, варианты и разные по значению термины вперемежку, ставя пользователя словаря в крайне затруднительное положение. Даже при переводе на родной язык, и хорошо зная разницу между предлагаемыми эквивалентами, пользователь не всегда знает, какой из эквивалентов стандартизован или рекомендован как предпочтительный. При подборе эквивалентов термину родного языка пользователь не всегда в состоянии различить абсолютные эквиваленты, варианты, частичные и условные эквиваленты или совсем разные термины, которые часто приводятся в словаре в случайном (например, алфавитном) порядке. Как тут не вспомнить слова одного из основоположников лексикографии Хуана Касареса о том, что в некоторых случаях алфавитный порядок в словарях – это организованный беспорядок.

Обычно изобилие предлагаемых иноязычных эквивалентов характерно для политехнических словарей, где это вполне естественно и не требует объяснений. Например, в словаре "Worterbuch des Technik" [4] можно встретить даже группы эквивалентов:

Abbau – 1. *mining, exploitation; working, quarrying (stone); extraction; stopping; getting, winning*; 2. *removal, demounting; dismantling*; 3. *decomposition; degeneration; degradation*; 4. *panel, slope, face, working; breaking ground*; 5. *reduction (wages, staff)*; 6. (el) *collapse, dying (of fields)*

Adapter – (Masch) *Zwischenstück; Flansch, Passstück, Verbindungsstück, Führungsbushse; Umspanndorn, (Drehmaschinen)spindel; Zwischenhülse (schafffraser); auswehsehbare Einsatzstück (Halter einer Bohreshülze); Futterscheibe (Klemmfutter); Scheiber (Nietahgelgattersage)*; 2: (el) *Zwischenstecker, Adapter, Zwischensockel*.

Рассматривая первые 100 монолексемных терминов этого словаря (с полилексемными формами проблема не настолько остра), только в 28 случаях мы находим один немецкий эквивалент. В то же время в 23 случаях приводится два эквивалента, в 25 случаях – три эквивалента, в 6 случаях – четыре эквивалента, в 5 случаях – пять эквивалентов, в одном случае – 7 эквивалентов, в пяти случаях – 8 эквивалентов, в трех случаях – 9 эквивалентов, в двух случаях – 11 эквивалентов, и, наконец, в двух случаях даже 17 эквивалентов. В среднем на английский термин приходится более трех (3,28) немецких эквивалентов.

При подборе английских эквивалентов немецким терминам ситуация иная – у 66 немецких терминов только один английский эквивалент, и только к одному немецкому термину приводится 7 английских эквивалентов, а в среднем к немецким терминам предлагается менее 2 (1,64) английских эквивалентов. Это объясняется тем, что

большинство немецких однословных терминов являются сложными словами, состоящими из 2-3 корневых морфем, и скорее соответствуют английским словосочетаниям.

Проблема множественности эквивалентов термина частично решается в отраслевых словарях. Если мы просмотрим первые 100 английских терминов отраслевого двуязычного словаря, например «Civil Engineering and Architecture: English-German; Deutsch-Englisch. Bauwesen und Architektur» [2], то увидим, что почти половина из них (47) имеет только один немецкий эквивалент, и только у одного термина есть довольно много (6) эквивалентов, что дает в среднем менее двух (1,85) эквивалентов. Однако и здесь можно найти термины с большим числом эквивалентов, такие, как *support* – *Auflage, Stutze, Abfangung, Unterlage, Trager, Saule, Stutzpfeiler, Pfosten, Unterstutzung, Stander*.

Существование нескольких иноязычных эквивалентов может объясняться естественными причинами, вызванными различиями национальных лексических систем обусловленными разницей социокультурных условий их формирования; во многих случаях между терминами разных языков нет полной эквивалентности. Тем не менее, даже поверхностный анализ показывает наличие в современных словарях излишних эквивалентов вследствие небрежного или окказионального использования терминов в специальной речи, что приводит к трудностям в работе переводчика. Рассмотрим следующие примеры предлагаемых в вышеуказанном отраслевом словаре эквивалентов:

additive (добавки) – *Zusatzstoff* (добавочные вещества), *Zusatzmittel* (добавочные средства); *Betonzusatz* (добавки к бетону);

Vorraum (прихожая) – *anteroom* (прихожая), *vestibule* (вестибюль), *hall* (холл);

corridor (коридор) – *Korridor* (коридор), *Flur* (коридор, прихожая, холл), *Gang* (проход);

condensate (конденсат) – *Kondensat* (конденсат); *Kondensatwasser* (водный конденсат); *Schwitzwasser* (конденсат), *Tauwasser* (талая вода);

attic – *Dachgeschoss* (чердак, мансардный этаж), *Dachboden* (чердак); *Speicher* (амбар, склад); *Buhne* (сцена)

cornice (карниз) – *Gesims* (карниз), *Sims* (карниз), *Kranzgesims* (главный, венчающий карниз), *Gurtgesims* (междуэтажный карниз)

В первом из трех примеров последний эквивалент имеет более узкое значение (добавки могут быть к строительным растворам) и фактически является видовым к сопоставляемому термину. В следующем примере наоборот, последний предлагаемый в качестве эквивалента термин имеет более широкое значение, что проверяется составом немецким эквивалентов этому термину в англо-немецкой части этого же словаря – *Vorraum* (прихожая), *Saal* (зал), *Flur* (коридор, прихожая, холл).

В третьем примере третий эквивалент имеет более широкое значение, а второй вызывает сомнения. В четвертом примере последний эквивалент связан с таянием, а не конденсацией. В пятом примере последние два предлагаемых эквивалента явно таковыми не являются. В шестом случае мы опять встречаемся с предлагаемыми в качестве эквивалентов более узкими терминами, называющими виды карнизов.

С увеличением числа предлагаемых эквивалентов наблюдается увеличение возможности включения ошибочных эквивалентов наряду с подлинными эквивалентами. Даже в специализированном отраслевом словаре термины с большим количеством эквивалентов содержат неточные эквиваленты. Например, в статье приводимого выше термина *support* (опора) – *Auflage* (опора, основание), *Stutze* (опора, стойка), *Abfangung* (захват, закрепление), *Unterlage* (подкладка), *Trager* (балка), *Saule* (колонна), *Stutzpfeiler* (контрфорс, опорная пилястра), *Pfosten* (столб), *Unterstutzung* (опора), *Stander* (стойка) заметно, что большинство эквивалентов являются видовыми терминами, названиями

вертикальных (*Stutze, Saule, Stutzpfeiler, Pfosten, Stander*), горизонтальных (*Trager*), плоскостных (*Unterlage*) или иных (*Abfangung*) опор. Следуя этому принципу, можно добавить еще несколько сотен названий разновидностей опор, когда очевидно, что здесь достаточно одного точного эквивалента *Unterstützung*.

В англо-немецкой части этого словаря в статье *stay* (стойка) – *Pfosten* (столб), *Stutze* (опора, стойка), *Stander* (стойка), *Strebe* (стойка, подпора), *Trager* (балка), *Verspannung* (расчалка), *Bindeblech* (накладка) – находим смежные термины, называющие отличные понятия – балка, расчалка, накладка. Поэтому существуют основания полагать, что сокращение числа предлагаемых в двуязычных словарях переводных эквивалентов в результате системного сопоставления национальных терминологий приведет к уменьшению возможности ошибки переводчиков.

Таким образом, становится очевидным, что количество предлагаемых в словарях эквивалентов и качество подбора эквивалентов (степень эквивалентности предлагаемых терминов перевода) неразрывно связаны. В то же время даже поверхностный анализ современных словарей показывает, что оба этих фактора – установление точной эквивалентности между терминами национальных терминологий различных языков и уменьшение числа предлагаемых в словарях эквивалентов далеки от разрешения.

Существует ряд причин невысокой степени эквивалентности терминов в двуязычных словарях, часть из которых можно считать объективными, не зависящими от авторской воли, а часть – имеющих субъективный характер, за которые автор несет ответственность.

К объективным причинам в первую очередь следует отнести упомянутую выше разницу между национальными терминологиями вследствие исторически сложившихся несоответствий в сегментации объективной реальности разными языками (предположительно определяющих национальные способы мышления, что известно как гипотеза Сепира-Уорфа).

Несоответствия и особенности национальных терминологий во многих случаях вызваны различными культурно-историческими условиями развития стран. Например, наиболее традиционным английским эквивалентом термина *строительство* является *building*, что не всегда верно, поскольку английский термин имеет более узкое значение и относится только к жилищному строительству. Он дополняется термином *civil engineering*, который в ряде случаев может быть использован в переводе. Исторически термин *building* использовался только по отношению к строительству жилищ. Все остальное строительство (дорог, мостов, тоннелей, водных сооружений и т.д.) рассматривалось как инженерное дело – *engineering*. Изначально дороги и соответствующие искусственные сооружения (мосты, тоннели, опорные стенки и т.д.) строились в военных целях и, вместе с оборонительными сооружениями, относились к военному инженерному делу – *military engineering*. Появившиеся позднее коммунальные сооружения, такие как водопровод и канализация стали относиться к гражданскому инженерному делу – *civil engineering*. Еще позднее, с начала 19 века стали строиться промышленные здания, крупные сельскохозяйственные здания и сооружения, мелиоративные сооружения, теле- и радиостанции, электросети, магистральные трубопроводы, которые не укладывались в существующее разделение понятий. Поэтому в двадцатом веке стал употребительным термин *construction*, который теперь объединяет все виды строительства. Такие факторы следует учитывать при определении эквивалентности терминов.

Во-вторых, существуют различия в понятийных системах различных научных школ в одной стране или нескольких странах, использующих один язык, что приводит к образованию научных диалектов и разных терминов для обозначения того же самого понятия или денотата. Так, например, практически та же система понятий «Горные породы» отражена в разных терминологиях в информационных тезаурусах той же самой

строительной отрасли, того же временного периода, а именно в «Тезаурусе канадских строительных терминов (1977 г.)», «Британском тезаурусе строительной индустрии (1976 г.)» и «Американском тезаурусе строительных терминов» (1975 г.).

Следующим объективным фактором является неустойчивый характер многих терминологий, особенно находящихся в стадии формирования или реорганизации. Результатами этого являются колебания значений ряда терминов, обилие синонимов и отсутствие точных границ между значениями частичных синонимов и смежных терминов – что вызывает трудности в определении их эквивалентов в других языках. К сожалению это чаще всего происходит в наиболее важных, развивающихся областях знания, где международный обмен информацией очень важен.

Зачастую для нового понятия нет названия, и тогда для этого используется ближайший по значению или аналогичный термин и появляются омонимы. Например, в терминоведение для понятия «абсолютные синонимы, но не варианты термина» был взят из этимологии термин *дублеты*, обозначающий разные слова, возникшие из одного слова, как например слова *yard* и *garden* в английском языке или слова *кристалл* и *хрусталь* в русском языке. Иногда автор двуязычного словаря не замечает разницы значений таких омонимов и трактует их как одно слово, что приводит к ошибкам перевода.

И, наконец, отсутствие координации различной терминологической деятельности, в особенности создания переводных терминологических словарей и терминологических стандартов, приводит к ситуации, когда в одной предметной области совершенно разные люди занимаются подготовкой стандартов на термины, составлением терминологических толковых и созданием переводных словарей. Поэтому при подборе эквивалента термина в создаваемом словаре нет попыток упорядочения эквивалентов, а в терминологических стандартах (где одним из элементов описания является представление иноязычных эквивалентов) встречаются неудачные эквиваленты (неудачные кальки или материальные заимствования), хотя существуют фактически употребляемые эквиваленты.

В то же время анализ существующих переводных словарей показывает много субъективных случаев избыточной вариантности терминов, когда автор должен хорошо понимать непригодность некоторых предлагаемых им эквивалентов. Часто среди предлагаемых эквивалентов встречаются смежные термины, имеющие точные соответствия в том же словаре, например в немецко-английской части словаря: *Vestibul – vestibule, anteroom, lobby*, в то время как в англо-немецкой части того же словаря находим точные соответствия двух последних эквивалентов: *anteroom – Vorraum...; lobby – Lobby* [2].

Избыточность эквивалентов в словаре может быть вызвана и небрежным, окказиональным использованием терминов в несвойственных им значениях в специальной письменной речи. Часто такие окказиональные употребления фиксируются авторами словарей как варианты эквивалентов.

Иногда авторы научно-технических текстов сознательно используют синонимы для избегания монотонности. Однако основная цель таких текстов – не развлечение читателя, а точная передача информации, поэтому использование синонимов в переводимом тексте только усложняет работу переводчика. Поэтому в хорошем переводном словаре всем синонимам исходных текстов должен соответствовать только один эквивалент – предпочтительный. К сожалению, в большинстве современных словарей наблюдается избыточность вариантов перевода.

Например, в популярном у переводчиков, работающих в области строительства и архитектуры, «Англо-русском строительном словаре» [5] можно встретить лишние варианты перевода. К термину *aeration*, кроме прямого перевода *аэрация* дополнительно даны и такие варианты перевода, как *проветривание* (вид аэрации) и *вентиляция* (обозначающий совершенно другое понятие). К термину *ballast* приводится его эквивалент

балласт и близкие по смыслу, но другие термины *щебень* и *гравий*, имеющие прямые соответствия в английской терминологии; к термину *bitumen* – прямое соответствие *битум* и смежный термин *асфальт*.

В многоязычном переводном словаре по строительству [9] к английскому термину *loess* даны два варианта перевода – *лесс* и *лессовый грунт*, хотя *лесс* является видом грунта и второй вариант явно избыточен (и может еще создать представление о том, что это разные вещи). К термину *beam*, кроме его прямого соответствия *балка*, дается и вариант *прогон*, хотя *прогон* является видом балки и в большинстве ситуаций неэквивалентен английскому термину.

Отсутствие системного сопоставления национальных терминологий при подготовке двуязычного словаря является причиной большинства ошибок в представлении эквивалентов. Проверка оборачиваемости перевода показывает частые отклонения даже в простых ситуациях взаимно-однозначного соответствия. Например, для английского термина *boulder* приводится немецкий эквивалент *Felsblock*, а обратный перевод немецко-английской части того же словаря будет *a large boulder* [1]. Здесь мы наблюдаем трудно объяснимое приращение значения исходного термина. Иногда при полном обращении перевода разница между исходным и результирующим терминами может быть значительной, например, начиная от пола и приходя к потолку:

E-D: *floor* (пол) – *Decke* (перекрытие); D-E: *Decke* (перекрытие) – *ceiling* (потолок), *floor* (пол) [2];

Или переходя от вертикальной колонны к горизонтальной балке:

D-E: *Saule* (колонна) – ...*support* (опора); E-D: *support* (опора) – ...*Trager* (балка) [2].

Такое несоответствие приводит к небрежному приравниванию терминов, называющих вертикальные линейные конструкции к терминам, называющим горизонтальные линейные конструкции:

E-D: *stay* (стойка) – ...*Trager* (балка); *standard* (стойка) – ...*Trager* (балка) [2].

Следует отметить, что даже английское и немецкое названия этого словаря (*Civil Engineering and Architecture – Bauwesen und Architektur*) неэквивалентны – *Bauwesen* имеет более широкое значение, чем *Civil Engineering*, – и противоречат информации в соответствующих статьях словаря: *Bauwesen* – нет статьи в словаре; эквиваленты термина *civil engineering* – *Tiefbautechnik*; *Bauingenierwesen*, *Bautechnik* (Tiefbau).

В некоторых случаях у приводимых эквивалентов отсутствует статья в другой части словаря – английскому термину *park* дается немецкий эквивалент *Parkanlage*, который не имеет статьи в немецко-английской части. Это также свидетельствует об отсутствии системного сопоставления при создании словаря.

С помощью обратимости степень эквивалентности терминов проверяется достаточно просто. Если к исходному термину приводится только один эквивалент, а к эквиваленту – тоже только один вариант обратного перевода, то это свидетельствует о полной эквивалентности. Если при обратном переводе большинства терминов в словаре с двумя частями получается только один исходный термин, это свидетельствует о хорошем качестве словаря.

Можно предложить анализ обратимости существующих двуязычных словарей как интересное направление легко осуществимых терминологических исследований в рамках

курсовых, дипломных и диссертационных исследований в вузах. Такие сопоставительные исследования не только позволят студентам и аспирантам приобрести опыт сопоставительных исследований, но и послужат средством постепенного установления эквивалентности терминологий по крайней мере наиболее широко распространенных языков, а также улучшения качества двуязычных словарей. Такие исследования помогут собрать данные о специфике национальных лексических систем и позволят начать исследования путей и причин расхождения национальных систем представлений. При этом можно выявить тенденции, проявляемые при расходящемся развитии национальных систем мышления, и экстраполировать их на будущее, а также определить общее и специфическое в развитии человеческих систем представления знаний, что важно для исследования научного познания.

В результате проведенного предварительного анализа можно сформулировать некоторые общие принципы установления эквивалентности, закрепляемой в двуязычных словарях.

1. Следует сводить до минимума число эквивалентов исходного термина. Оптимальный переводной словарь должен сочетать максимальное число исходных терминов (и их синонимов, вариантов) с минимальным числом приводимых эквивалентов, желательно только с одним. Этот принцип был применен нами в ходе редактирования карманного русско-польского и польско-русского словаря (Obolenska 1999), когда была удалена треть вариантов перевода в обеих частях словаря. Если исходный термин имеет два или более значений (что не замечается носителями языка и выявляется только при сравнении с другим языком) и ему соответствуют два или более вариантов перевода, их число тоже должно быть минимальным, и каждый вариант должен быть снабжен уточняющей пометой.

2. Эквивалентность в словаре с двумя частями разной направленности обеспечивается проверкой наличия эквивалентов, приводимых в одной части, в другой части с отсылкой к исходным терминам.

3. Еще эффективней предварительное системное сопоставление национальных терминологий, что обеспечит высокую степень эквивалентности. Это дает ясную картину синонимичных и квази-синонимичных отношений в национальных терминологиях, чтобы выбрать из групп синонимов предпочтительные термины и установить надежную эквивалентность.

4. В словаре должны быть представлены только те значения терминов, которые принадлежат данной предметной области и встречаются в переводимых текстах.

Таким образом, в настоящее время на стыке сопоставительного языкознания и терминоведения сформировалось сопоставительное терминоведение с собственными материалом, объектом и предметом изучения, проблематикой, принципами и методами сопоставительного анализа, которое можно рассматривать и как часть терминоведения и сопоставительного языкознания.

Одним из перспективных методов сопоставительного исследования на материале словарей является анализ обратимости перевода терминов в двуязычных словарях. Этот метод, который может быть использован и в словарях общеупотребительной лексики, позволяет выявить степень эквивалентности сопоставляемых терминов и типичные ошибки составителей двуязычных словарей и найти их причины, а также сформулировать принципы установления эквивалентности в двуязычных словарях.

Литература

1. Harrap's praktisches Wörterbuch: engl.-dt., dt.-engl./ ed. by Robin Sawers. – München: Hueber. – London: Harrap, 1983. – 551 p.
2. Junge, Hans-Dieter, Lukhaup, Dieter. Civil Engineering and Architecture: English-German; Deutsch-Englisch. Bauwesen und Architektur / Hans-Dieter Junge, Dieter Lukhaup. – Berlin: Ernst 1991 (Terminus: Special Purpose Dictionary). – 467 p.
3. Obolenska, Jadwiga Słownikzek rosyjsko-polski, polsko-rosyjski. / J. Obolenska. – Białystok, Wydawnictwo Benkowski, 1999. – 546 p.
4. Wörterbuch des Technik. – Essen: Girardet. Deutsch-Englisch. – 1979. – 1046 S.; *Wörterbuch des Technik*. – Essen: Girardet. Englisch-Deutsch. – 1979. – 1248 s.
5. Амбургер П.Г. Англо-русский словарь по строительству и архитектуре. / П.Г. Амбургер. – М. : Стройиздат, 1961. – 599 с.
6. Гринев С.В. Сопоставительное терминоведение – основа международной унификации и стандартизации терминологий / С.В.Гринев // Научно-техническая терминология. – 1997. – Вып. 2. – С. 28–34.
7. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. – М. : Московский Лицей, 1993. – 309 с.
8. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. / С.В. Гринев-Гриневиц. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.
9. Корчемкин С.Н. и др. Строительный словарь (англо-немецко-французско-нидерландско-русский): ок. 14.000 терминов. – М., 1985. – 936 с.
10. Лейчик В.М. Основные положения сопоставительного терминоведения / В.М. Лейчик // Отраслевая терминология и ее структурно-типологическое описание. – Воронеж, 1988. – С.3–10.
11. Татаринов В.А. Общее терминоведение : Энциклопедический словарь / В.А. Татаринов. – М. : Московский Лицей, 2006. – 528 с.
12. Циткина Ф.А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) / Ф.А. Циткина. – Львов, 1988. – 158 с.

ТЕРМІН ТЕКСТОВО-ОБРАЗНА УНІВЕРСАЛІЯ В ЛІНГВОФОЛЬКЛОРИСТИЦІ

Тетяна Беценко

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
(Суми, Україна)

Анотація. У статті розглянуто співвідношення термінів *формула* і *текстово-образна універсалія* стосовно лінгвістичного аналізу фольклорних текстів. Обґрунтовано доцільність уживання останнього.

Ключові слова: формула, текстово-образна універсалія, мова фольклору, фольклорний текст.

Abstract. The article considers the correlation of the terms *formula* and *text-image universal* in relation to the linguistic analysis of folklore texts. The usage of the latter is discussed.

Keywords: formula, text-image universal, folklore language, folklore text.

Дослідники фольклору одностайні в тому, що фольклорний текст характеризується наскрізною формульністю. Так, на думку А. Лорда, коли вибрати окремих пісенний уривок і порівняти його з іншими текстами того самого й інших співців, то виявиться, що майже всі (коли не всі) рядки або піврядки вибраного уривка є формулами. За М. Перрі й А. Лордом, перехідним елементом від слова (яке вже саме по собі О.О. Потебня вважав поетичним твором) до фольклорного тексту виступають формули (сталі вирази, кліше). Саме формули більшого або меншого обсягу (поряд із ритмом, римами, паралелізмом та ін.) є опорою для запам'ятовування (за наявності варіювання) великих усних творів – усність полягає саме в тому, що твір «складається» у процесі усного виконання, – зазначив А. Лорд, а нові формули виникають шляхом підставлення (заміни, додавання) нових слів до вже відомих (усталених) конструкцій. Показовий той факт, що формування, розвиток і остаточне становлення теорії мовно-фольклорних формул М. Перрі й А. Лорда здійснилося значною мірою завдяки ретельному вивченню названими дослідниками багатого епічного матеріалу південнослов'янських народів, у якому виявилися збереженими ще праслов'янські традиції словесного мистецтва [6, с. 129].

Про формульність як основу фольклорної традиції писали Ф.І. Буслаєв, О.О. Потебня, Ф. Міклошич, О.М. Веселовський, П.Д. Ухов, Г.І. Мальцев, І.О. Оссовецький, М.І. Кравцов, Ф.М. Селіванов, О.Т. Хроленко, С.Я. Ермоленко та ін. Проте треба зауважити: термін *формула* у фольклористиці багатозначний: лінгвісти і літературознавці почасти по-різному його розуміють. Дослідники неодноразово наголошували на відсутності однозначності та усталеності в тлумаченні цього терміна. Так, П.Д. Ухов констатував: «Поряд з терміном *типові місця* вживаються й такі: *загальні місця, епічні формули, традиційні місця, традиційні формули, loci communes, рухливі місця* та ін.» [17, с. 15]. Формулою вважають структурні частини тексту фольклорного твору: найменування реалії, дії, описи ситуацій, словесний образ [10, с. 21]. У значенні *епічна формула* інколи використовують терміни *поетична формула, постійний епітет, стійкий словесний комплекс, поетичне кліше*.

Поняття формули як стилістичного стереотипу (кліше) закріплює і узагальнює різні складники поетичного зображення, опису події. У фольклористиці формулу здебільшого розглядають як обов'язковий елемент «поетики тотожності», характерної для фольклору, і одночасно як спосіб вираження різних сторін світогляду середовища, яке творить і використовує епос [14, с. 150].

Формулу розуміють у широкому і вузькому значенні. Так, вузьке розуміння епічної формули подане в дослідженнях Р. Джонса [19, с. 91], який вважає, що епічна формула – це сполучення на зразок *в чисте поле, на сиру землю, на праву ногу*. Широке тлумачення

формули представлене у М. Перрі [Parry 1930], А. Лорда [Lord 1968]. М. Перрі визначає епічну формулу як «групу слів, яка регулярно використовується в тих самих метричних умовах для вираження встановленої суттєвої ідеї» [20, с. 73-147]. Приєднуючись до цього визначення і коментуючи його, А. Лорд підкреслював, що не варто ототожнювати формули із стереотипними повторами (мовиться про групу слів, «які можуть змінювати свій смисл в різних контекстах і в різних оповідачів») [20, с. 30]. Поняття «формула» (стосовно обрядової пісні) Т.О. Івахненко окреслює так: «Під формулою обрядової пісні ми розуміємо наявність у тексті загальних місць (*loci communes*) – стійких повторів компонентів словесного матеріалу (опорних тем, образних стереотипів, постійних епітетів й інших тропів), які в композиційному плані схематично підкреслюють предикативну природу формульності <.. >» [7, с. 4].

Існування у фольклорному тексті формул-ситуацій (загальних місць, епічних місць, формул-тропів, формул-заспівів, формул-зачинів, формул-кінцівок, які конструюються із дрібніших формульних одиниць – формул-мікроситуацій, формул-віршів, формул-фразеологізмів тощо) визначає З.М. Петеньова: «у формульності відображається традиційність як основна, визначальна властивість мови фольклору, що вирізняє його з-поміж інших систем мовної структури. Фольклорні тексти становлять фольклорну мікросистему, утворену із формульних одиниць різної довжини і ступеня ускладнення: двослівні епічні формули об'єднуються у складніші формульні одиниці і т.ін. Складні епічні формули можуть становити вірш, троп, звертання, стійкий словесний комплекс, мікроситуацію.» [12, с. 15, 17].

Питання формульності розглядає Ю.М. Лотман. Він зараховує фольклор до художніх явищ, структури яких наперед задані, тобто передбачають наявність сталих, повторюваних, шаблонних компонентів різного ступеня складності, що поєднуються на основі певних правил, пор.: «Правила відбору лексики, правила побудови метафор, ритуалістика оповіді, суворо визначені і наперед відомі слухачеві можливості сюжетних поєднань, *loci communes* – цілі шматки застиглого тексту – утворюють цілком своєрідну художню систему» [9, с. 350].

На формульність як універсальну ознаку уснопоетичної мови звертає увагу М.О. Кумахов: «Характерними ознаками уснопоетичної традиції виступають не тільки її давність і стійкість, але і сукупність властивих їй стереотипних і типових формул, які належать до найбільш універсальних властивостей поетичної мови усної поезії» [8, с. 59].

Застосовувані для характеристики мови фольклору поняття *формула*, *стереотип*, *трафарет*, *кlišе* тощо є синонімічними, такими, що можуть бути означені (об'єднані) поняттям *універсалія* (стосовно текстів певного жанру – *текстово-образна універсалія*).

Сучасні дослідники, послуговуючись запропонованими поняттями мовних універсалій стосовно до різних мовних, мовностильових явищ, пропонують розрізняти їхні типи. Так, на позначення типових одиниць, характерних для художніх текстів (в тому числі й фольклорних) засвідчено використання термінів *народнопісенні універсалії* (С.Я. Єрмоленко) [4, с. 151] – про використання в авторській поезії прийому метафоричного зіставлення явора, дуба з людиною; *поетичні універсалії* (С.Я. Єрмоленко) [5, с. 12-13] – про існування у світовій поезії, у загальнолюдському мисленні в його поетичних вимірах образів, характерних для різних культур з відмінним їх потрактуванням; водночас С.Я. Єрмоленко активно послуговується термінами *універсальна формула* [4, с. 147], *традиційна формула* [4, с. 146], *формула-символ* [4, с. 30], *фольклорна формула* [4, с. 21, 65], *пісенна формула*, *поетична формула*, *усталена формула* [5, с. 127], а також *психологічна константа* [4, с. 30] на позначення усталених формул, символів у мові фольклору, усталених реалій матеріального і духовного життя, що формують своєрідне просторове і часове поле народнопісенного твору.

Ідею універсальності мовно-стильової специфіки фольклорних творів поділяє Л.А. Астаф'єва. Так, досліджуючи сюжет і стиль билин, дослідниця ставить за мету «встановлення стійких смислових і художніх універсалій, характерних для різних сюжетних

типів билин ...» [1, с. 3].

Закономірними є два підходи до розуміння поняття мовної універсалії: структурно-типологічний і комунікативний, або системно-діяльнісний. Якщо перший – фактологічний, описовий за своєю сутністю, стосується рівня мовних систем, то другий – динамічний, діяльнісний, функціонально-комунікативний: він стосується рівня реалізації різних мовних систем. Н.С. Болотнова запропонувала виокремлення комунікативних універсалій, які «інтерпретуються як динамічні структури, що мають діяльнісну основу, орієнтовані на міжособистісне спілкування в межах однієї або кількох сфер комунікації з урахуванням не тільки лінгвістичних, але й соціально-психологічних, когнітивних та інших факторів. У цьому разі *комунікативні універсалії* розглядаються на рівні, як правило, системи реалізації однієї мови, що регулює спілкування в одній або кількох сферах комунікації» [3, с. 78]. У цілому ж комунікативні універсалії Н.С. Болотнова розуміє як «правила, загальні принципи словесно-художнього структурування тексту, орієнтовані на «діалогічну гармонію» автора і читача, тобто досягнення певного комунікативного ефекту» [3, с. 77]. Розглядаючи комунікативні універсалії, що мають лексичну основу (наприклад, асоціацію в поезії *біди* зі стимулом *відростати*, що мотивується типовим асоціатом *як крила*, та ін.), Н.С. Болотнова приходить до розуміння їх як лексичних регулятивів, що визначають мовномисленнєву діяльність читача, його «співтворчість». Авторка вважає, що «їх подальше вивчення становить безсумнівний інтерес не тільки для розроблення методики змістової інтерпретації тексту, але й для розв'язання проблеми гармонізації спілкування автора і читача» [3, с. 86] (у думках – співця і слухачів).

Ідеї Н.С. Болотнової знайшли подальший розвиток у наукових студіях І.М. Тюкової, яка проаналізувала комунікативні універсалії та їх лексичне втілення у ліриці Б.П. Пастернака. Дослідниця описує лексичні регулятивні засоби та способи регулятивності, за допомогою яких організуються художні тексти. Доводить, що однією з необхідних умов розуміння естетичного змісту художнього твору є орієнтація адресанта на універсальні правила організації мовної тканини тексту – комунікативні універсалії. На думку авторки, дія таких «правил протягом всього змістового розгортання тексту визначає його регулятивність – здатність керувати інтерпретаційною діяльністю адресата» [15, с. 28]. Вважаючи, що універсалії в тексті пов'язані із встановленням деяких загальних принципів текстової діяльності, зумовлених особливостями мовної особистості комунікантів, І.М. Тюкова на позначення *універсалій (комунікативних універсалій)* послуговується термінами *регулятиви, типові регулятивні моделі й структури, домінанти стилю (тексту), константи, синтаксичні регулятиви* тощо [15].

Проблему існування ономастичних універсалій вперше порушила О.В. Суперанська (1972), зарахувавши до них власні імена – топоніми й антропоніми. В.В. Денисова (2003) розглянула ономастичні універсалії на матеріалі монгольських мов. Асоціативною універсалією назвав фігуру паралелізму – суттєву стильову структуру синтаксично-стилістичної організації фольклорних текстів В.А. Чабаненко (2002).

Універсальність текстово-образних структур у народних думках розглядаємо у двох планах: як універсальну структуру мовної системи, що базується на функціонуванні універсальних мовних знаків; як універсальну конструкцію текстів окремого жанру, що забезпечує його цілісність, можливість відтворення, існування варіантів. Отже, універсалії в текстах дум – це і лексико-синтаксичні повторювані конструкції, і поліфункціональні образно-змістові мовні структури. Лексико-синтаксична повторюваність як основа існування текстово-образних універсалій пов'язана з існуванням їх варіантів, що орієнтовані на інваріант. Імпровізаційний характер відтворення текстів дум мотивував появу як власне їхніх численних варіантів, так і зумовлював виникнення різновидів усіх моделей у логіко-граматичному аспекті.

Формула, епічна формула – це стійкий словесний комплекс. Використання терміна *формула* вважаємо доцільним лише у вузькому розумінні: для позначення чітко окресленої одиниці, регулярно повторюваного відрізка мовлення із збереженням компонентного складу (постійний епітет, складне слово, тавтологічна структура, порівняння тощо). Якщо *формульність* переважно вказує на форму, певний структурний тип змістової одиниці, то термін *текстово-образна універсалія* насамперед актуалізує призначення певної мовної одиниці, її функціональне навантаження, змістову сутність; водночас представляє певну формулу, тобто складається з окремих взаємозв'язаних елементів, які в цілому становлять єдність у плані структури і змісту.

Текстова ж універсалія як широке поняття охоплює і власне формули (регулярно повторювані структури), і усталені прийоми мовної організації фольклорного стилю (такі структури не завжди дотримуються закономірної повторюваності компонентного складу, а будуються за усталеною моделлю: напр., текстова універсалія паралелізму формується на основі зіставлення та порівняння).

Якщо *мовні універсалії* розуміють як «спільні для усіх або більшості мов світу ознаки, явища, закономірності, властивості, структури, тенденції...» [16, с. 688-689], то текстово-образна універсалія стосується закономірностей побудови певного тексту. Це часто повторювана структурно-змістова словесна єдність різної довжини, що функціонує у тексті як компонент твору в ролі композиційної і стилістичної одиниці і виконує роль певного еталону, взірця для позначення відповідних реалій дійсності, ставлення до них мовця (мовного колективу як етноспільноти).

Ознаками текстово-образних універсалій є повторюваність у тексті (текстах) як окремому різновиді, так і взагалі в певній підсистемі мови; відтворюваність у відносно сталому компонентному складі; семантична цілісність, що зближує їх із загальномовними фразеологізмами. Для текстово-образних універсалій характерна гнучкість, пристосованість до контексту, ритмо-мелодійного ладу, *варіативність*, що, на думку К.В. Чистова, є обов'язковою умовою існування мовних стереотипів [18, с. 160-161].

До текстово-образних універсалій належать як структури, що характерні для фольклору взагалі (напр., *батько-мати, хліб-сіль, срібло-золото*), так і ті, що представлені лише в думових текстах (наприклад, *піший пішаниця, чужа чужаниця, конная конаниця*), а також ті, що утворені за принципом фольклорних поетичних засобів, тобто в основі яких – універсальний спосіб поетичного зображення дійсності (напр., фігура паралелізму).

Отже, поєднання повторюваних у тексті двох і більше одиниць мови (поєднання двох слів у складне слово – іменник, дієслово, прислівник), службової частини мови та повнозначної, двох слів за допомогою сполучника (двох іменників, дієслів, прислівників), двох і більше слів за допомогою безсполучникового зв'язку (іменників, дієслів), двох (мінімум) і більше повнозначних слів за допомогою підрядного зв'язку (прикметника та іменника, дієслова та іменника, дієслова і прислівника та ін. комбінації ускладненого типу) дають підстави розглядати такі структури як текстово-образні універсалії. Це переважно мікроодиниці, мінімальні структури, які не піддаються подальшому членуванню, тобто це словосполучення, складні слова та прийменниково-іменникові форми.

Складне слово, сурядне або підрядне сполучення слів функціонують у досліджуваних джерелах як текстово-образні універсалії. Вони можуть належати до фольклоризмів (*батько-мати, хліб-сіль, дрібний мак*), або ж – відповідно до текстової організації думового епосу – становлять поєднання слів, що визначають 1) стильову домінанту аналізованих творів, 2) містять одиниці, які концентрують ідейно-тематичний та емоційно-образний зміст, тобто співвідносні з певними концептами, 3) безпосередньо стосуються розгортання сюжету (вказують на «рух» сюжету через семантику компонентів, що входять до текстової універсалії).

До текстово-образних універсалій думового епосу зараховуємо також макроодиниці, утворені внаслідок універсального прийому фольклорної поетики – стилістичні фігури, які організують думку і, «на відміну від тропів, не додають нового змісту, а посилюють естетичний вплив мови» [11, с. 452]. Конструкції з паралелізмом, періодом досить місткі: вони об'єднують мікроодиниці – текстові універсалії різних рівнів. У системі думового епосу зазначені структури можна порівняти зі стилістичним засобом, який збільшує смислову виразність повідомлень, дискурсів і має регулярні моделі реалізації; засобом утілення найбільш інформативної і творчої форми реалізації значень (смыслу) мовця [2, с. 341].

Як одиниця тексту-універсуму текстово-образна універсалія обов'язково передбачає: 1) характеристику міні- і макроструктури; 2) врахування компонентного складу виокремлених структур; 3) з'ясування синтаксичної функції текстово-образних універсалій; 4) лексичне наповнення текстово-образних універсалій, що впливає на тематичну спрямованість та естетичний ідеал тексту; 5) наявність таких ознак, як стереотипність, регулятивність тощо.

Текстово-образні універсалії – універсальні знаки мовної / мовленнєвої системи, що здатні виконувати кілька функцій. Відповідно до аспекту аналізу текстово-образних універсалій розглядаємо їх з погляду логіко-граматичного і композиційно-стилістичного.

Логіко-граматична характеристика текстово-образних універсалій передбачає граматичну класифікацію складників думових текстів. Граматичні текстово-образні універсалії – конструкції, вичленовані шляхом сегментації речення (тексту). Вони становлять мовні моделі, тобто утворені за наявними в мові схемами. Специфіка їх саме як текстово-образних універсалій пов'язана безпосередньо з семантикою та стилістичними функціями, тобто із обов'язковою здатністю мовного знака мати, окрім плану вираження, план змісту, бути асиметричним, багатоаспектним. На основі логіко-граматичного аналізу текстово-образних універсалій виділено такі їхні різновиди: атрибутивні, адвербіальні, субстантивні, вербальні, предикативні. Кожен із зазначених різновидів має свої специфічні ознаки.

Логіко-граматичний погляд на універсалії згідно з постулатами стилістики ресурсів становить власне структурний підхід, який у кінцевому результаті спрямований на виявлення особливостей функціонування мовних одиниць у досліджуваних текстах.

Текстово-образні універсалії безпосередньо впливають на композиційну організацію думи. У побудові будь-якого тексту виділяють такі його структурні елементи, як зачини, кінцівки та основну частину. Характерними є такі одиниці будови і для дум.

Стилістичні текстово-образні універсалії пов'язані з їх художньо-естетичною функцією у фольклорному тексті. Фольклорні текстово-образні універсалії увиразнюють етнічні, національні особливості твору. Так, в українських народних думках утворюється постійний зв'язок між номінацією *голуб* і поняттям брат, пор.: *вовк* – ворог, вісник смерті; *ворон* – віщун загибелі. Універсальність мовних фактів не заперечує їх національної специфіки, навпаки, виділяє, підкреслює її, про що, наприклад, аналізуючи народні казки, пишуть Л.В. Полубиченко та О.О. Єгорова: «Закономірне питання про *національну специфіку* традиційних формул як фактів культури різних народів, причому саме *універсальність* (виділення наше. – Т.Б.) фольклорної казки як жанру становить те *спільне*, на тлі якого особливо очевидними можуть постати національно зумовлені *відмінності* у світосприйнятті, якщо такі наявні» [13, с. 8].

Отже, текстово-образна універсалія – когнітивно-психологічне ментальне утворення, втілене у відповідну мовну форму (модель), що функціонує в художньому континуумі, відбиваючи схематизований образ явища, людини, речі, й ґрунтується на оцінній семантиці – типовій (взірцевій, еталонній) для певного класу явищ, речей.

Термін *текстово-образна універсалія* суттєво засвідчує специфіку усномовного імпровізаційного творення народного героїчного епосу.

Література

1. Астафьева Л.А. Сюжет и стиль былин : автореф. дис... д-ра филол. наук : 10. 01. 09 «Фольклористика» / Л.А. Астафьева. – М., 1993. – 36 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы комунікативної лінгвістики / Бацевич Ф.С. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Болотнова Н.С. Коммуникативные универсалии и их лексическое воплощение в художественном тексте / Н. С. Болотнова // Филологические науки. – 1992. – № 4. – С.75–87.
4. Ермоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / Ермоленко С.Я. – К. : Наук. думка, 1987. – 242 с.
5. Ермоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / Світлана Ермоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
6. Иванов В.В. Волхв / В. Иванов, В.Н. Топоров // Мифологический словарь / [гл. ред. Е.М. Мелетинский]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 129.
7. Ивахненко Т.А. Славесныя формулы і компазіцыйная схемы календарна-абрадавых песенных тэкстау / Т.А. Ивахненко // Вестник Беларускага дзерж. універсітэта. Серыя 4. – 2004. – № 2. – С. 3–8.
8. Кумахов М.А. К проблеме языка эпической поэзии / М.А. Кумахов // Вопросы языкознания. – 1979. – № 2. – С. 48–60.
9. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Лотман Ю.М. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
10. Мальцев Г.И. Традиционные формулы русской необрядовой лирики (К изучению эстетики устнопоэтического канона) / Г.И. Мальцев // Русский фольклор. – 1981. – Т. 21. – С. 13–37.
11. Мацько Л.І. Стилістика української мови / Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
12. Петенева З.М. Язык и стиль русских былин / Петенева З.М. – Львов : Изд-во при Львовском госуд. ун-те изд-го объединения «Вища школа», 1985. – 209 с.
13. Полубиченко Л.В. Традиционные формулы народной сказки как отражение национального менталитета / Л.В. Полубиченко, О.А. Егорова // Вестник Московского государственного университета. – Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 1. – С. 7–22.
14. Путилов Б.Н. Эпическое сказительство: Типология и этническая специфика / Путилов Б.Н. – М. : Издат. фирма «Восточная литература» РАН, 1997. – 295 с.
15. Тюкова И.Н. Коммуникативные универсалии и их лексическое воплощение в лирике Б.П. Пастернака : на материале книги «Сестра моя – жизнь» : автореф. дис... канд. филол. наук : 10.02.01 / И.Н. Тюкова. – Томск, 2005. – 30 с.
16. Українська мова: Енциклопедія / голова редкол. В.М. Русанівський. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. – 750 с.
17. Ухов П.Д. Атрибуции русских былин / Ухов П.Д. – М., 1970. – 190 с.
18. Чистов К.В. Народные традиции и фольклор. Очерки теории / Чистов К.В. – Л. : Наука, 1986. – 304 с.
19. Jones R. Language and prosody of Russian folk epic / Jones R. – Paris, 1972. – 121 p.
20. Lord A.V. The Singer of Tales / Lord A.V. – New York, 1968. – 304 p.

ІМПЕРАТИВНІ Й ДИСПОЗИТИВНІ НОРМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ: МОДЕЛІ ДИНАМІКИ

Людмила Боярова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна)

Анотація. У статті розглянуто в нормативному аспекті терміни й номени, кодифіковані в академічних загальномовних російсько-українських словниках, опублікованих у певний проміжок часу (20-pp. XX ст. – 10-і pp. XXI ст.). Простежено динаміку імперативних і диспозитивних мовних норм в українській термінології. Словникова кодифікація українських термінів засвідчує зміни в мові та свідомий вплив суспільства на розвиток термінологічної норми.

Ключові слова: термінологія, загальномовна лексикографія, термін-варіант, імперативна норма, диспозитивна норма.

Abstract. The present article is devoted to the analysis of terminology and nomenclature in normative aspect, which are codified in the academic general linguistic Russian-Ukrainian dictionaries, published within a certain period of time (from the 20s of the 20th century to the 10s of the 21st century). The dynamics of imperative and dispositive language norms is retraced. Dictionary codification of Ukrainian terms indicates changes in the language and deliberate influence of the society on the development of the terminology norm.

Keywords: terminology, general linguistic lexicography, term-variant, imperative norm, dispositive norm.

Термінологія як підсистема лексики української літературної мови має бути внормованою і кодифікованою. Сфера фіксування мовних одиниць, використовуваних у фаховій комунікації, – це не лише термінографія, але й загальномовна перекладна лексикографія, у якій традиційно подають різногалузеві спеціальні одиниці. Академічні російсько-українські словники мають особливе місце в історії українського словникарства, оскільки довгий час саме вони були єдиним типом загальномовних лексикографічних праць, у яких фіксувалися мовні норми. Матеріал цих словників, опублікованих у різні періоди мовного планування в Україні, дає змогу виявити основні тенденції в змінюванні мовних норм як у національній мові в цілому, так і в українській термінології зокрема.

Об'єктом нашої уваги є терміни й номени (за частиномовною належністю іменники), кодифіковані в загальномовних російсько-українських словниках, що видані Українською академією наук (Комісія для складання словника української живої мови) [РУС 1924–1933], Інститутом мовознавства імені О.О. Потебні АН УРСР [РУС 1956¹; РУС 1970²], Інститутом української мови НАН України [РУС 2011–2014]. Базовим для встановлення динаміки мовних норм в українській термінолексичі є російсько-український словник у 3-х томах за редакцією А. Кримського та С. Єфремова [РУС 1924–1933] – перша академічна лексикографічна праця такого типу в радянській Україні. У «Передньому слові» до цього словника зазначено, що він

---

¹ Інститут мовознавства АН УРСР підготував і видав 1937 року однотомний «Російсько-український словник», який за задумом упорядників мав стати навчальною, нормативною книжкою. Як відзначають науковці, це завдання було зреалізовано лише частково через недостатній його обсяг. 1948 року опубліковано великий академічний «Російсько-український словник» (80 тисяч реєстрових російських слів), який витримав кілька перевидань. Ми залучили до мовного аналізу матеріал другого видання цього словника (1956 р.), виготовленого фотомеханічним способом, у якому виправлено лише друкарські помилки.

² 1968 року вийшов із друку академічний тритомний «Російсько-український словник» (120 тисяч реєстрових російських слів), тираж якого був додрукований 1969 р. та 1970 р. Ми залучили до мовного аналізу матеріал цього словника, надрукованого в 1970 р. із виправленими друкарськими помилками.

«...» в українських своїх перекладах живовидячки відбивав той великий поступ, що зробила українська літературна мова протягом останніх десятиліттів, а надто останніх років, коли вона сталася органом широкого культурного і державного вжитку. В цьому редакція вбачає найбільшу вагу цього словника супроти попередніх, що обмежувалися мало не на самому етнографічному матеріалі та на словах давнішої художньої (теж переважно народницько-етнографічної) літератури» [РУС 1924–1933]. Ю. Шевельов підкреслив, що спроби мовознавців у 20-х рр. ХХ століття зафіксувати норми української літературної мови в граматиці і словниках «...» завершуються двома монументальними працями, які і сьогодні мають значення авторитету і закону для української літературної мови. Для фонетики і граматики це є книжка Олекси Синявського «Норми української літературної мови» (Харків, 1931; друге видання – Львів, 1941); для лексики – «Російсько-український словник» Української Академії Наук, якого вийшло шість книжок <...>, для вільного українського слова вони й далі лишаються найвищим авторитетом у справі норм української літературної мови» [5, с. 36-37]. Лексикографічна праця, що дістала такої високої оцінки, не перевидавалася, тому особливого значення набуває електронна версія трьох томів, що з'явилася 2007 року. Завдання статті – розглянути імперативні й диспозитивні норми в національній термінології та встановити моделі їхньої динаміки у певний проміжок часу (20-і рр. ХХ ст. – 10-і рр. ХХІ ст.) на матеріалі словників визначеного типу, підготовлених лексикографічними колективами Академії наук України як суб'єктами мовного планування.

Лінгвісти розрізняють багато видів норми залежно від аспекту аналізу одиниць мови в нормативному плані. Так, із погляду обов'язковості мовної норми та її вибіркової до наукового обігу введено термінологічні назви «імперативна норма» й «диспозитивна норма». У лінгвістиці імперативна норма (ІН) – це обов'язкова норма для всіх мовців, що не допускає вибору (наприклад, *акцепція, баланс, вовкозуб, вулкан, гейзер, демпінг, жулан, м'ята, ріма*), а диспозитивна норма (ДН) – норма варіантна, що допускає вибір (наприклад, *діскурс, дискурс; жираф, жирафа; іржа, ржа; ливарник, ливар*). У межах норми можуть функціонувати дві (і більше) термінологічні назви зі спільним коренем як схвалена мовним колективом диспозитивна норма, що визнає припустимий для системи української мови діапазон варіювання форми спеціальної одиниці. Модифікації плану вираження термінів можуть відбуватися на акцентуаційному, фонематичному, словотвірному, граматичному рівнях у межах того самого плану змісту.

Укладачі кожного названого словника зазначають у передмові, що до лексикографічної праці для широкого загалу вони включили найпоширеніші в мовному колективі назви на позначення спеціальних понять. На сьогодні виразною є тенденція до збільшення кількості термінологічних одиниць у загальномовних лексикографічних працях. Сучасні словникарі враховують нові напрямки розвитку лексичної системи української мови, зокрема її «термінологізацію». Лексикографи відповідальні за той термінологічний матеріал, який вони включають до загальномовного словника, оскільки мовці знайомляться з національним термінофондом насамперед у таких працях, і тому ця сфера фіксування термінології набуває особливого значення.

В аналізованих російсько-українських словниках кодифіковано велику кількість спеціальних слів (як обов'язкових форм, так і варіантних), які з часом не зазнали змін і є стабільним нормативним фондом в українській термінології (підкреслимо, що сталих обов'язкових норм набагато більше). Водночас мовний аналіз термінолексики, поданої в РУС 1924–1933, РУС 1956, РУС 1970 та РУС 2011–2014, засвідчує змінювання певної частини імперативних і диспозитивних норм від 20-х рр. ХХ століття до сьогодні. Причину цього вбачаємо в тому, що аналізовані лексикографічні праці укладалися в різні періоди мовного планування в термінології, а отже, відмінними були мовна політика, мета термінологічного планування та критерії нормативності спеціальної мовної одиниці (див. докладніше [2]).

Ми подаємо зіставний аналіз кодифікованих термінів і номенів у РУС 1924–1933, РУС 1956, РУС 1970 та РУС 2011–2014, який дає можливість визначити динаміку мовних норм у національній термінології з погляду обов'язковості та вибірковості. Обсяг термінолексики, зафіксованої в названих академічних російсько-українських словниках, дає змогу простежити змінюваність імперативних і диспозитивних норм у ній за великий проміжок часу (20-і рр. ХХ ст. – 10-і рр. ХХІ ст.).

1. Імперативні норми замінені на інші обов'язкові норми:

модель: ІН → ІН_м

РУС 1924–1933	РУС 1956	РУС 1970	РУС 2011–2014
<i>авіа́ція</i>	<i>авіа́ція</i>	<i>авіа́ція</i>	<i>авіа́ція</i>
<i>ана́ліза</i>	<i>ана́ліз</i>	<i>ана́ліз</i>	<i>ана́ліз</i>
<i>балетма́йстер</i>	<i>балетме́йстер</i>	<i>балетме́йстер</i>	<i>балетме́йстер</i>
<i>ка́бель</i>	<i>ка́бель</i>	<i>ка́бель</i>	<i>ка́бель</i>
<i>кайло́</i>	<i>кайло́</i>	<i>кайло́</i>	<i>кайло́</i>
<i>китоло́вець</i>	<i>китоло́в</i>	<i>китоло́в</i>	<i>китоло́в</i>
<i>ля́мпа</i>	<i>ля́мпа</i>	<i>ля́мпа</i>	<i>ля́мпа</i>
<i>лока́вт</i>	<i>лока́ут</i>	<i>лока́ут</i>	<i>лока́ут</i>
<i>магне́т</i>	<i>магні́т</i>	<i>магні́т</i>	<i>магні́т</i>
<i>паресте́зія</i>	<i>парестезі́я</i>	<i>парестезі́я</i>	<i>парестезі́я</i>
<i>піроме́тр</i>	<i>піро́метр</i>	<i>піро́метр</i>	<i>Піро́метр</i>

Замінення вживаної в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ століття імперативної норми на іншу обов'язкову норму (модифіковану) є найпоширенішою моделлю серед усіх нормативних змін в українській термінології після 1933 року.

У межах цієї моделі можна виокремити такий її різновид (тут і далі збережено спосіб і порядок подання диспозитивних норм у словниках):

ІН → ДН → ІН_м

РУС 1924–1933	РУС 1956	РУС 1970	РУС 2011–2014
<i>грана́та</i> (бот.)	<i>грана́т, грана́та</i>	<i>грана́т, реже грана́та</i>	<i>грана́т</i>
<i>ка́мбула</i>	<i>ка́мбу[а]ла</i>	<i>ка́мбу[а]ла</i>	<i>ка́мбала</i>

В окремих випадках імперативна норма 20-х – поч. 30-х рр. ХХ століття збережена в РУС 1956 (наприклад: *меа́ндер, мече́т, олеа́ндер, піля́стер*) або в РУС 1956 та РУС 1970 (наприклад: *ортопе́дія*). У РУС 2011–2014 кодифіковано інші імперативні норми: *меа́ндр, мече́ть, олеа́ндр, ортопеді́я, піля́стр*.

2. Диспозитивні норми замінені на імперативні норми:

модель: ДН → ІН

РУС 1924–1933	РУС 1956	РУС 1970	РУС 2011–2014
<i>диско́нт, диско́нто</i>	<i>диско́нт</i>	<i>диско́нт</i>	<i>диско́нт</i>
<i>ди́спут, диспу́та</i>	<i>ди́спут</i>	<i>ди́спут</i>	<i>ди́спут</i>
<i>заку́пник, закупе́ць</i>	<i>заку́пник</i>	<i>заку́пник</i>	<i>заку́пник</i>
<i>кенгу́ру, кенгу́р</i>	<i>кенгу́ру</i>	<i>кенгу́ру</i>	<i>кенгу́ру</i>
<i>кلیше́, кліш</i>	<i>кліше́</i>	<i>кліше́</i>	<i>кліше́</i>
<i>кроншта́йн</i>	<i>кронште́йн</i>	<i>кронште́йн</i>	<i>кронште́йн</i>

<i>ма(д)жор</i>	<i>мажор</i>	<i>мажор</i>	<i>мажор</i>
<i>маршрута, маршрут</i>	<i>маршрут</i>	<i>маршрут</i>	<i>маршрут</i>
<i>маслюк, масляк</i>	<i>маслюк</i>	<i>маслюк</i>	<i>маслюк</i>
<i>озимина</i>	<i>озимина</i>	<i>озимина</i>	<i>озимина</i>

Ця модель динаміки мовних норм досить поширена в українській термінології. Серед диспозитивних норм, кодифікованих у РУС 1924–1933, велика кількість мовних одиниць, що різняться родом: *гуа́ша, гуа́ш; дубле́т, дубле́та; карте́ч, карте́ча; коопера́тіва, коопера́тів; коро́да, коро́д; лю́стрина, лю́стрин; меда́ля, меда́ль; програ́ма, програ́м* тощо. В окремих випадках автори словника зазначають, що варіанти чоловічого роду вживають під впливом російської мови, наприклад: *дифференці́яля*, (руссизм) *дифференці́ял; метода́*, (рус.) *ме́тод; мі́грена*, (рус.) *мі́грень; кре́ма*, (рус.) *крем*. Після 1933 року й до сьогодні автори академічних словників різного типу, зокрема російсько-українських, кодифікують як нормативні саме форми чоловічого роду. У РУС 1924–1933 зафіксовано також багато мовних одиниць із паралельними наголосами (наприклад: *дія́лог, ло́то, ма́лага, метеоро́граф, пара́метр, парла́мент, психо́лог* тощо), що засвідчує неусталеність акцентних норм як у загальноновживаній мові, так і в термінології у 20-х – 30-х рр. ХХ століття. На сьогодні такі диспозитивні норми стали імперативними.

3. Імперативні норми замінені на диспозитивні норми:

модель: ІН → ДН

РУС 1924–1933	РУС 1956	РУС 1970	РУС 2011–2014
<i>баба́к</i>	<i>баба́к, байба́к</i>	<i>баба́к, байба́к</i>	<i>ба[й]ба́к</i>
<i>ві́смут</i>	<i>ві́смут</i>	<i>ві́смут</i>	<i>ві́смут, бі́смут</i>
<i>кла́віш</i>	<i>кла́віш</i>	<i>кла́віш, кла́віша</i>	<i>кла́віш, кла́віша</i>
<i>крі́й</i>	<i>крі́й, покрі́й</i>	<i>крі́й, покрі́й</i>	<i>крі́й, покрі́й</i>
<i>лане́уста</i>	<i>лане́уст, лане́уста</i>	<i>лане́уст, лане́уста</i>	<i>лане́уст, лане́уста</i>

В окремих випадках імперативна норма 20-х – поч. 30-х рр. ХХ століття збережена в РУС 1956 (див. *кла́віш*) або в РУС 1956 та РУС 1970 (див. *ві́смут*). У РУС 2011–2014 кодифіковано диспозитивні норми: *ві́смут, бі́смут; кла́віш, кла́віша*.

Ця модель змінення обов'язкової норми на вибіркову норму не поширена в українській термінології. У її межах можна виокремити такі різновиди:

ІН → ІН_м → ДН

РУС 1924–1933	РУС 1956	РУС 1970	РУС 2011–2014
<i>маго́т</i>	<i>маго́</i>	<i>маго́</i>	<i>маго́, маго́т</i>
<i>па́нцер</i>	<i>па́нцир</i>	<i>па́нцер, па́нцир</i>	<i>па́нцер, па́нцир</i>

ІН → ДН → ІН → ДН

РУС 1924–1933	РУС 1956	РУС 1970	РУС 2011–2014
<i>ке́гель</i>	<i>ке́гель, ке́гель</i>	<i>ке́гель</i>	<i>ке́гель, ке́гель</i>

4. Диспозитивні норми замінені на інші вибіркові норми:

модель: ДН → ДН_м

РУС 1924–1933 <i>клі[е]шнѣ</i> <i>копѣто, копѣт</i>	РУС 1956 <i>клішнѣ, клѣшнѣ</i> <i>копѣто, копѣт</i>	РУС 1970 <i>клішнѣ, клешнѣ и клѣшнѣ</i> <i>копѣто, копѣт</i>	РУС 2011–2014 <i>клішнѣ, клѣшнѣ</i> <i>копѣто, копѣт</i>
---	---	--	--

Ця модель змінення диспозитивної норми на іншу варіантну (модифіковану) норму не поширена в українській термінології. У її межах можна виокремити такі різновиди:

ДН → ІН → ДН_м

РУС 1924–1933 <i>дѣс[ш]кант</i> <i>пѣзѣка, пѣзѣчка</i>	РУС 1956 <i>дѣскант</i> <i>пѣзѣка</i>	РУС 1970 <i>дѣскант</i> <i>пѣзѣка, пѣзѣчка</i>	РУС 2011–2014 <i>дѣскант</i> <i>пѣзѣка, пѣзѣчка</i>
--	---	--	---

ДН → ДН_{м1} → ДН_{м2}

РУС 1924–1933 <i>ѣсобень, ѣсобѣна</i>	РУС 1956 <i>ѣсоб, ѣсобень, ѣсобѣна</i>	РУС 1970 <i>ѣсоб, ѣсобень, ѣсобѣна</i>	РУС 2011–2014 <i>ѣсобень, ѣсобѣна</i>
--	---	---	--

Подані приклади до всіх моделей засвідчують відмінності між кодифікованими нормами в РУС 1924–1933 та РУС 1956 і РУС 1970. Підґрунтям лексикографічного опрацювання мовного матеріалу в російсько-українських словниках 1956 і 1970 рр. видання стала нова мовна політика в радянській Україні, проголошена 1933 року. Теорія термінотворення, яку розробляли українські лексикографи у 20-х рр. ХХ ст., зазнала суттєвих змін, і це відбито як у партійних документах, так і в публікаціях Науково-Дослідчого Інституту Мовознавства [4]. Ю. Шевельов зазначає, що з цього часу «<...> радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й ортоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови» [6, с. 267]. Партійні настанови щодо вживання мовних одиниць в українській мові та засобів їх творення на довгі роки визначили норми та їхню словникову кодифікацію як у загальноживаній мові, так і в термінології. Змінення норм у національній термінології, зокрема на фонематичному рівні, зумовлено також тим, що укладачі РУС 1924–1933 та РУС 1956 і РУС 1970 були зорієнтовані на різні правописи, особливо це позначилося на кодифікуванні чужомовних термінів. Можна говорити про те, що було порушено природний розвиток фахової лексики української мови й динаміку мовних норм у термінології за радянської доби слід кваліфікувати в більшості випадків як штучну.

«Зросійщення» системи української мови протягом багатьох десятиріч спричинило зміни в нормативній базі національного термінофонду, що відбито в сучасних словниках. Слід відзначити, що на сьогодні велика кількість термінів і номенів іменникового типу, які почали вживатися після 1933 року як нормативні, усталилася у фаховій комунікації і традиційно кодифікується в лексикографічних працях різного типу. Подані приклади термінолексики, зафіксованої в РУС 2011–2014, засвідчують це. Сучасний український правопис підтримує наявність багатьох мовних форм у національній термінології, які з'явилися після заборони скрипниківського правопису 1928 року. Підкреслимо, що з початку 90-х рр. минулого століття зі зміною мовної політики в незалежній Україні почалося переосмислення норм, які з'явилися в національному термінофонді з екстралінгвальних причин у радянський час. Так, науковці переглянули термінологічні прикметникові назви й

обґрунтували повернення до фахової комунікації прикметників із суфіксом *-ов-*, уживання яких було неодноразово піддано критиці в 1933–1934 рр. Автори сучасних загальномовних словників, зокрема РУС 2011–2014, повертають до сфери фіксування мови ці прикметникові форми (див. докладніше [1]). Щодо мовних одиниць іменникового типу, то велика увага науковців приділена непродуктивним словотвірним моделям, які з'явилися в українській термінології під впливом російської мови. Зросійщення української мови почалося ще в двадцятих роках минулого століття, і В. Ганцов застерігав 1925 року від «жахливої творчості» в українській літературній мові під впливом російської: «Фонетична українізація російських слів і виразів звичайно найлегший шлях, але-ж це не творчий шлях, а калічення мови, прищеплювання чужих морфологічних категорій і способів вислову мові, що має свої і інакші категорії і способи» [3, с. 64]. Так, довгий час у сфері функціонування й у сфері кодифікування національної термінології поширеними були мовні одиниці з суфіксами *-чик* і *-щик*, властивими російській літературній мові. У сучасних загальномовних словниках, зокрема в РУС 2011–2014, замість *вертольотчик*, *газетчик*, *обка́тчик*, *обходчик*, *бараба́нщик*, *до́менщик*, *нату́рщик*, *поро́мщик*, *поставщи́к* кодифіковано мовні одиниці з питомими суфіксами: *геліокопте́рник* і *вертолётник*, *газетя́р* і *газетник*, *обка́тник*, *обхі́дник*, *бараба́нник*, *до́менник*, *натурник*, *поро́мник*, *постача́льник*. Унормувальна робота термінологів є одним з екстралінгвальних чинників, що зумовила динаміку мовних норм у національному термінофонді наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть.

Наведені вище моделі стосуються нормативних змін в українській термінолексичі, що кодифікована в академічних російсько-українських словниках, укладених у різні періоди мовного планування в Україні. Постає питання, наскільки ці моделі відбивають динаміку мовних норм у спеціальній лексиці, поданій у термінологічних лексикографічних працях. Відзначимо, що автори перекладних термінологічних словників здебільшого пропонують обов'язкові норми і лише в окремих випадках подають нормативні варіанти плану вираження спеціальних мовних одиниць. Досить часто термінографи надають перевагу різним формам терміна й відповідно його кодифікування не збігається у словниках, що дає підстави говорити про імпліцитну варіантність мовної одиниці у сфері фіксування, яка підтримує модифікації її плану вираження у сфері функціонування. Велику кількість диспозитивних норм у загальномовних словниках пояснюємо тим, що автори наводять не лише експліцитні диспозитивні норми (тобто які системно кодифікують автори різних словників), але й імпліцитні диспозитивні норми. Отже, академічні загальномовні словники є працями узагальнювального типу, і саме на мовному матеріалі, кодифікованому в них, можна, на наш погляд, більш вірогідно встановити динаміку норм не лише в загальномовній лексиці, але й у термінологічній.

Як підсумок відзначимо, що змінення мовної норми може бути зумовлене як саморозвитком мови, так і зовнішніми чинниками, серед яких важливими є процеси, що відбуваються в суспільстві. Динаміка імперативних та диспозитивних норм в українській термінології, зафіксована в аналізованих академічних словниках, дає підстави говорити про те, що від 20-х рр. ХХ ст. до сьогодні вона зумовлена здебільшого саме позамовними чинниками. Визначальними нормативними тенденціями в національній термінології є модифікація імперативних норм та замінення диспозитивних норм імперативними.

Література

1. Боярова Л. Г. Прикметникові термінологічні назви в загальномовних академічних словниках / Л. Г. Боярова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. – 2013. – № 1080. – Вип. 69. – С. 184–189.
2. Боярова Л. Українська термінологія як об'єкт мовного планування / Людмила Боярова // Wiener Slawistischer Almanach. – Wien, 2006. – Band 58. – С. 223–233.

3. Ганцов В. Проблеми розвитку нашої літературної мови / Всеволод Ганцов // Життя й революція. – 1925. – № 10. – С. 61–65.
4. Хроніка НДІМ // Мовознавство. – 1934. – № 2. – С. 139–145.
5. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947 – 1953 рр.) / Юрій Шевельов. – К. : Темпора, 2012. – 664 с.
6. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941) : Стан і статус / Юрій Шевельов // Вибрані праці : у 2 кн. Кн. I. Мовознавство / [Упоряд. Л. Масенко]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 26–279.

Список умовних скорочень лексикографічних джерел

РУС 1924–1933 – Російсько-український словник / За ред. А. Кримського та С. Єфремова. – К. : Держ. вид-во України–УАН, 1924–1933. – Т. 1–3, А–П. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://r2u.org.ua/html/krym_details.html.

РУС 1956 – Російсько-український словник / Гол. ред. М. Я. Калинович. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1956. – 804 с.

РУС 1970 – Російсько-український словник : у 3 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні ; Гол. редактор І. К. Білодід. — К. : Наук. думка, 1970.

РУС 2011–2014 – Російсько-український словник : у 4 т. / І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, В. В. Жайворонок та ін. — К. : Знання, 2011–2014.

РУС 2011–2014 – Російсько-український словник : у 4 т. / І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, В. В. Жайворонок та ін. — К. : Знання, 2011–2014.

ЧИСЛІВНИКОВИЙ КОМПОНЕНТ У СКЛАДНИХ СЛОВАХ ЯК НОРМАТИВНА ПРОБЛЕМА

Катерина Городенська

Інститут української мови Національної академії наук України
(Київ, Україна)

Анотація. Констатовано непослідовність у використанні числівникових основ у структурі складних прикметників та іменників в українській мові, обґрунтовано нормативне вживання таких компонентів.

Ключові слова: числівниковий компонент, складний прикметник, складний іменник, граматична норма.

Abstract. The paper presents the inconsistent use of the numeral stems in the structure of compound adjectives and nouns in the Ukrainian language. Normative use of such components is described.

Keywords: numeral component, compound adjective, compound noun, grammatical norm.

Однією з проблем, пов'язаних з унормуванням як термінів, так і загальноновживаних слів, є вибір числівникового компонента в складних іменниках та прикметниках. Лексикографічні джерела української мови та сучасна мовна практика засвідчують непослідовність у вживанні основ числівників у складних словах, що дає підстави констатувати нестабільність цієї граматичної норми. Типовим виявом непослідовності є використання форм **двох-, трьох-, чотирьох-** як перших компонентів складних прикметників. Якщо в позиції перед голосним та й ці форми переважають (пор.: *двохактний, трьохактний, чотирьохактний, двохатомний, двоелектродний, трьохелектродний, чотирьохелектродний, двохосьовий, трьохосьовий, чотирьохосьовий, двох'ярусний, трьох'ярусний, чотирьох'ярусний* і т. д., **але:** *двоокий, двооктавний, двоопуклий, триобмотковий чотириадресний чотириокий, чотириядерний* та ін.), то в позиції перед приголосним орфографічні словники подають у складних прикметниках переважно основи **дво-, три-, чотири-** (пор.: *двометровий, триметровий, чотириметровий; двоповерховий, триповерховий, чотириповерховий; дворазовий, триразовий, триразовий*), а деякі з них – і основи **двох-, трьох-, чотирьох-** (*двохшлюбний, трьохвимірний, трьохзарядний, трьохпудовий, трьохшвидкісний, чотирьохструнний* та ін.). Це спричинило паралельне вживання деяких складних прикметників з першим числівниковим компонентом **дво-** і **двох-, три-** і **трьох-, чотири-** і **чотирьох-**, пор.: *триярусний* і *трьох'ярусний, чотириярусний* і *чотирьох'ярусний* та ін. На противагу складним прикметникам у складних іменниках у позиції і перед приголосним, і перед голосним в орфографічних словниках зафіксовані лише перші числівникові основи **дво-, три-, чотири-**, наприклад: *двочлен, двоокис, двооксид; тричлен, трицикл, триокис, триоксид; чотиричлен, чотириокис* та ін.

Щоб усунути цю непослідовність, у складних прикметниках та іменниках перед будь-яким звуком (приголосним, голосним) другого їхнього компонента потрібно вживати лише числівникові основи **дво-, три-, чотири-**, пор.: *двокілометровий, двоосьовий, двоярусний; трикілограмовий, триосьовий, триярусний* і т. д. Це правило не поширюється на порядкові числівники (прикметники), співвідносні з кількісними (складними і складеними) числівниками *двісті, триста, чотириста; дві тисячі, три тисячі, чотири тисячі; два мільйони, три мільйони, три мільйони; два мільярди, три мільярди, чотири мільярди*. Як відомо, їх утворюють від форм родового відмінка цих числівників, пор.: *двісті* → *двохсот + -ий*; *триста* → *трьохсот + -ий*; *чотириста* → *чотирьохсот + -ий*; *дві тисячі* → *двох тисяч + -н- + -ий*; *три тисячі* → *трьох тисяч + -н- + -ий*; *чотири тисячі* → *чотирьох тисяч + -н- + -ий*; *два мільйони* → *двох мільйонів + -н- + -ий*; *три мільйони* → *трьох мільйонів + -н- + -ий*;

чотири мільйони → чотирьох мільйонів + -н- + -ий і т. д., що зумовлює наявність у структурі таких порядкових числівників (прикметників) компонента -ох.

Друга проблема – форма числівника у складних іменниках на **-річчя**, які визначають вік кого-, чого-небудь, що вимірюється в одиницях, десятках, сотнях, у сотнях і десятках, сотнях, десятках та одиницях. Ідеться про використання в таких іменниках форми називного та родового відмінків числівників. В українській мові вибір однієї із цих відмінкових форм залежить від того, що вона позначає. Числівники – назви одиниць і десятків, крім *дев'яносто*, уживають у формі родового відмінка, пор.: *п'ятиріччя, десятиріччя, двадцятиріччя, тридцятиріччя, сорокаріччя, сорокап'ятиріччя, п'ятдесятиріччя, п'ятдесятип'ятиріччя, шістдесятиріччя, сімдесятиріччя, сімдесятип'ятиріччя, вісімдесятиріччя*, але *дев'яносторіччя*.

Числівники, що означають сотні, неоднорідні за формою у структурі складних іменників на **-річчя**: *сто* не змінює своєї форми (пор.: *сторіччя*), *двісті, триста, чотириста* вживаються лише у формі родового відмінка (*двохсотріччя, трьохсотріччя, чотирьохсотріччя*), *п'ятсот — дев'ятсот* у структурі таких складних назв, за найновішими орфографічними словниками, можуть мати форму називного і родового відмінків, тобто *п'ятсотріччя і п'ятисотріччя, шістсотріччя і шестисотріччя, сімсотріччя і семисотріччя, вісімсотріччя і восьмисотріччя, дев'ятсотріччя і дев'ятисотріччя*). У мовній практиці числівники *п'ятсот – дев'ятсот* як перший компонент складних іменників на **-річчя** вживають в обох названих відмінкових формах, хоч помітне переважання форми називного відмінка, що зумовлено, очевидно, її легшою вимовою, пор. використання таких складних іменників у різних друкованих і електронних засобах масової інформації: *Далі похід до Запоріжжя і Січеслава на святкування п'ятсотріччя Запорізької Січі; 14 жовтня на свято Покрови Пресвятої Богородиці ми відсвяткуємо своє п'ятсотріччя і Марш на честь українського воїнства зібрав декілька десятків людей, які пройшли центральною вулицею Маріуполя від Драматичного театру до пам'ятника п'ятисотріччя козацтва; На честь п'ятисотріччя козацтва в Бериславі на березі Дніпра встановлено пам'ятний знак – дзвін і хрест; Топорівці храмували і святкували шістсотріччя; За святкування шістсотріччя Чернівців взяли на загальнодержавному рівні і ...у похід рушили, щоби відсвяткувати шестисотріччя Грюнвальдської битви; 5 червня 1087 р. Понтифік направив апостольське послання єпископам Литви з нагоди шестисотріччя навернення в католицьке християнство; Їх збудували до сімсотріччя Рівного; ...погодилися із пропозицією львівських істориків взяти за підставу ювілею сімсотріччя датованої 1256 роком першої літописної згадки про Львів і ...храм був закладений сто років тому, в семисотріччя прибуття на Святу Землю..; На 2009 рік заплановано відзначення вісімсотріччя міста над Случем..; На вісімсотріччя й запрошую читачів у мандрівку древнім Львовом.. і І. Андрич прибув на святкування восьмисотріччя видатного азербайджанського митця Нізамі; Ректори європейських університетів, що підписалися нижче, зібралися в Болоньї на честь дев'ятисотріччя найстарішого університету України...*

Сотні *п'ятсот – дев'ятсот*, поєднані з десятками чи одиницями, у складних назвах на **-річчя** мають лише форму називного відмінка, тоді як десятки та одиниці – родового (пор.: *п'ятсотдвадцятип'ятиріччя, шістсотп'ятдесятиріччя, сімсотсорокаріччя, вісімсот-шістдесятип'ятиріччя, дев'ятсотсімдесятип'ятиріччя*). Якщо числівникову частину складного слова передають цифрою, то після неї перед **річчя** ставлять дефіс, пор.: *5-річчя, 10-річчя, 20-річчя, 30-річчя, 40-річчя, 50-річчя, 60-річчя, 70-річчя, 80-річчя, 90-річчя, 100-річчя, 125-річчя, 150-річчя, 200-річчя, 250-річчя, 300-річчя, 350-річчя, 400-річчя, 450-річчя, 500-річчя, 550-річчя, 600-річчя* і т. д.

З огляду на ці тенденції числівникову частину, що називає одиниці і десятки першої сотні та сотні *двісті – чотириста*, у складних іменниках на **-річчя** треба вживати у формі родового відмінка. Числівники *дев'яносто, сто* зберігають форму називного відмінка. Назви сотень *п'ятсот – дев'ятсот* уживаніші у формі називного відмінка, ніж у формі родового. Ці назви сотень, поєднані з десятками та одиницями, у структурі складних іменників на **-річчя** потрібно вживати лише у формі називного відмінка.

УКРАЇНСЬКЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

Людмила Симоненко

Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України
(Київ, Україна)

Анотація. У хронологічній послідовності коротко проаналізовано основні проблеми українського термінознавства: здобутки і перспективи подальшого розвитку.

Ключові слова: термінознавство, наукова термінологія, термінографія.

Abstract. The objective of the article is to analyze the main problems of Ukrainian terminology science, i.e., achievements and prospects of further development in chronological order.

Keywords: terminology science, terminology, terminography.

Сучасна наукова термінологія сягає глибини віків. Її витоки, за даними дослідників, датуються I тисячоліттям до н.е., зокрема природознавство і натурфілософія виникли в Афінах у VI ст. до н.е. [11, с. 47–48], натомість в арабів значного розвитку досягли астрономія, математика, медицина, хімія [там само, с. 64].

Розвиток знання та назв на позначення спеціальних понять у східних слов'ян сягають дохристиянської Русі, про що свідчать «найстаріші зразки актового язика і юридичної термінології» та теоретичні дослідження окремих терміносистем [11, с. 203].

На думку І. Огієнка, у II половині IX ст. східні слов'яни мали вже свою абетку як початок кирилиці та переклади Євангелія і Псалтиря, ще до Костянтинових, знайдених у Херсонесі «руськими письмени» писані [7, с. 377].

Науковій термінології передував період неконтрольованого термінотворення. Донаукова практика людини будувалася здебільшого на стихійному використанні законів природи та соціального світу [1, с. 26]. Прообразом більшості сучасних термінів є слова, що виникли в дописемний період в усній мові для найменування об'єктів дійсності, пізнаних у процесі практичної діяльності людини. Такі слова сьогодні в науковій літературі іменують передтермінами, прототермінами. Вони з'явилися і використовувалися до виникнення наук і не мали власних дефініцій.

Термін *наукова термінологія* (щодо слів, які номінують наукові поняття) в науковий обіг увів М. Левченко у своїй статті «Замѣтка о русинской терминологии», надрукованій в 7 номері журналу «Основа» за 1861 р., у якій наголошував на потребі творення термінів у душі народної мови, щоб вони були сприйняті самим народом [5, с. 183].

Ідею М. Левченка підтримали вчені Наукового товариства імені Т. Шевченка (далі – НТШ), що існувало у Львові з 1873 по 1939 р. Першочерговим завданням НТШ було творення науки українською мовою та формування національної наукової термінології. Учені НТШ започаткували створення низки терміносистем: хімії (Р. Цегельський, І. Горбачевський), фізики (В. Левицький, І. Пулюй), медицини (Є. Озаркевич) географії (С. Рудницький), техніки (І. Кандяк), правознавства (К. Левицький) тощо. Через певні позамовні (політичні) чинники термінологічна робота в Східній Україні активізувалася лише на початку ХХ ст. зі створенням різних термінологічних комісій та наукових товариств, які в 1921 р. були об'єднані в Інститут української наукової мови (далі – ІУНМ) ВУАН, завдання якого полягало в «скеровуванні процесу розвитку української наукової мови, розробленні різногалузевої термінології, потрібної для молодшої української науки» [8, с. 9].

За короткий період свого існування (1921–1930) співробітники ІУНМ опублікували 24 словники з різних галузей науки, техніки, культури [4, с. 56]. Практичну роботу, пов'язану зі створенням словників, учені Інституту поєднували з теоретичним осмисленням принципів їх укладання та розбудови терміносистем. У першому номері «Вісника ІУНМ» (1928) опубліковано «Інструкцію для укладання словників ІУНМ» та «Інструкцію до збирання мовного матеріалу з галузі природничої термінології та номенклатури», у яких наголошено на потребі видання різногалузових словників, необхідних суспільству: «Без них годі видавати якісь наукові книжки або шкільні підручники, не можна ширити й саму науку на Україні» [8, с. 11].

Крім практичної роботи над словниками, було зроблено перші спроби дослідження окремих терміносистем та їх класифікацій, осмислення поняття *термін* (П. Горецький «Означення поняття термін і укладання термінологічного матеріалу», О. Яната «Деякі зміни в ботанічній термінології», В. Шарко «З нової математичної термінології», Ю. Яворський «Українізація в законодавчій справі» та ін.) [там само, с. 13].

Після ліквідації ІУНМ праця на термінологічній ниві майже припинилася. Науковцям, що не стали жертвами репресій, упродовж 1931–1933 рр. вдалося завершити в новоствореному Науково-дослідному інституті мовознавства кілька словників, започаткованих в ІУНМ, серед них «Словник транспортної термінології (проєкт)», «Словник гірничої термінології (проєкт)» П. Василенка, І. Шелудька, «Словник сільськогосподарської термінології» П. Сабалдири та ін.

Відродження термінологічної роботи в Україні припадає на кінець 50-х – початок 60-х років ХХ ст. зі створенням Президією Академії наук УРСР в 1957 р. Словникової комісії, першочерговим завданням якої було вироблення основних принципів укладання термінологічних словників. Розпочату комісією діяльність із 1978 р. успішно продовжує Комітет наукової термінології НАН України та його робоча філологічна група, яка стала основою створення відділу наукової термінології в складі Інституту української мови НАНУ.

Відділ наукової термінології традиційно був координатором роботи в галузі української наукової термінології, основним органом у справі її нормалізації та уніфікації. На жаль, відділ проіснував недовго і на початку 2016 року був ліквідований. Співробітниками відділу або за їхньою участю створено й опубліковано понад 20 паперових словників із різних галузей знань та 2 електронні словники зі зварювання (разом з Українським мовно-інформаційним фондом НАН України), 6 монографій з актуальних проблем сучасного термінознавства. Комітет наукової термінології і відділ наукової термінології плідно співпрацювали з вищими навчальними закладами України, державними установами, Українською комісією з проблем кодифікації правничої термінології, Міжгалузевою лінгвістичною комісією, створеною за розпорядженням Кабміну України, видавництвами. Започаткували проведення наукових конференцій «Українська термінологія і сучасність» (проведено 10 конференцій) та видання збірника наукових праць з аналогічною назвою. У 2011 році засновано збірник наукових праць «Термінологічний вісник» (вийшли друком 3 випуски).

У кінці 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. з досвіду практичної термінології постає термінознавство – самостійна науково-прикладна дисципліна зі своїм поняттєвим апаратом та методологією, яка має міждисциплінарний характер, обумовлений об'єктивною природою терміна – виражати поняття певної галузі науки засобами природної мови й термінології. Умовно термінознавство поділяємо на теоретичне й практичне.

Основне завдання теоретичного термінознавства – поглиблення теорії терміна та термінології, визначення місця терміна в лексичній системі мови, дослідження окремих терміносистем, визначення закономірностей творення термінів, вивчення системної організації, лексико-семантичних і структурно-граматичних особливостей та проблем функціонування спеціальних мовних одиниць у різних стилях сучасної української

літературної мови, виявлення співвідношення питомих та інтермовних компонентів у їхньому складі.

Сьогодні в Україні досліджено близько 150 терміносистем, що охоплюють різні галузі знання: військову справу (Л. Туровська, Н. Яценко), археологію (С. Локайчук), водне господарство (Л. Малевич), журналістику (М. Гонтар), податкову сферу (О. Чорна), авіацію (Л. Халіновська), лінгвістику (І. Ярошевич), менеджмент (Н. Краснопольська), медицину (Н. Місник, Т. Лепеха), терміни-епоніми (М. Дзюба) та ін.

Кожне з виконаних досліджень поповнює українську термінологію новим лексичним матеріалом, необхідним для практичного термінознавства – створення різногалузевих словників, які не лише відбивають стан розвитку тієї чи тієї нормативної, уніфікованої та кодифікованої термінології, а є ще й своєрідним її пропагандистом.

Українська термінологічна лексикографія (термінографія), започаткована в II половині XIX ст. працями І. Гавришкевича, І. Верхратського, Є. Озаркевича та ін., розвивалася хвилеподібно. У її розвитку спостерігалися періоди піднесення (20–30-ті, 50–80-ті роки XX ст.) і періоди «спокою» у проміжку між названими датами, що пов'язано з екстралінгвальними чинниками (звинувачення українських учених у націоналізмі, курс на русифікацію суспільства, практично недержавний статус української мови тощо [8, с. 19]).

Новим витком у розбудові терміносистем, а відповідно і термінографії, є остання чверть XX – початок XXI ст., зокрема 90-ті роки XX – поч. XXI ст., які називають «термінологічним вибухом», зумовленим практичними потребами: забезпечення державотворення, навчального процесу, преси, радіо, телебачення нормативною термінологією. За останнє двадцятип'ятиріччя в Україні зусиллями науковців різних галузей знань видано понад 700 термінологічних словників, серед них: за тематичним обсягом (загальнонаукові, багатогалузеві, універсальні, вузькогалузеві), за кількістю залучених мов (одно-, дво-, три- і багатомовні), за призначенням (поліфункціональні, перекладні, тлумачні, тлумачно-перекладні), за обсягом (повні, короткі, словники-мінімуми) [3, с. 88]. Своєрідними словниками-уніфікаторами термінологічного надбання вважаємо Державні стандарти України на терміни та визначення (далі – ДСТУ). Починаючи з 1992 р., їх розроблено понад 600. На жаль, на сьогодні розроблення ДСТУ майже припинилося.

Найпоширенішим типом словників є перекладні, здебільшого двомовні російсько-українські, значно меншою мірою представлені українсько-російські. Серед останніх заслуговує на увагу вперше виданий в Україні академічний «Українсько-російський словник наукової термінології (за загальною редакцією Л.О. Симоненко; К.–Ірпінь, 2004), що охоплює 100 тисяч найуживаніших термінів двох мов.

З кінця XX ст. починають з'являтися тлумачно-перекладні словники (Словник юридичних термінів / російсько-український (1994)), тримовні (Словник-довідник термінів судової медицини О. Герасименка (2002), Словник української біологічної термінології / відп. ред. акад. Д. Гроздинський, проф. Л. Симоненко (2012) та ін.). Названий тип словника є найоптимальнішим, оскільки в ньому подано дефініцію терміна, його еквіваленти в залучених до словника мовах, напр.: **лакта́за** (рос. лактаза, англ. lactase) фермент, що гідролізує молочний цукор (лактозу) на глюкозу і галактозу (с. 256).

Незважаючи на значні здобутки української термінографії, до цього часу є ще галузі знання, які майже або зовсім не забезпечені лексикографічними працями, серед них митна служба, швацька промисловість та ін. На жаль, немає сучасних тлумачно-перекладних словників із суспільних наук, повного технічного словника тощо.

Аналіз виданих словників вказує на різні тенденції у підходах до їх укладання. Насамперед це прагнення до створення термінології на народній основі, спрямоване на заміну усталених у мові термінів. Зокрема, М. Зубков у «Новому російсько-українському політехнічному словнику» до російських реєстрових термінів у перекладній частині подає

застарілі або штучно створені українські відповідники: *клапан* – *хлипак*; *буксирование* – *голювання*, *наждак* – *мергель* та ін. Медики О. Мусій, С. Нечаїв у «Російсько-українському медичному словнику» (1991) уживані в міжнародній практиці терміни замінили «питомими»: *вена* – *синьожилка*, *гіпертонія* – *тискозріст*, *бронхіт* – *дишниця*, *дишкозапал*; *мікроскоп* – *дрібногляд*, *гематолог* – *кровник*, *кровознавець* та ін. Другою негативною тенденцією, на наш погляд, є надмірне, неконтрольоване запозичення іншомовних слів, навіть за наявності в мові власних термінів. Процес масової англізації української мови, на думку акад. А.Г. Наумовця, відбувається практично «стихійно» і він потребує не меншої уваги, ніж удосконалення «старої» термінології [6, с. 16]. Немає потреби вживати термін *імплементація*, *піплометрія*, *транш* за наявних в українській мові відповідно *впровадження*, *втілення*; *опитування*; *частка*, *черга*. На переконання академіка, за всім цим «дуже прозоро проглядає обурлива зневага до української мови .. і до людей, які не знають чужих мов. Гра в незрозумілі терміни ... свідчить не лише про погане виховання. Це також є одним із прийомів маніпуляції свідомістю (простіше кажучи, обдурювання глядачів, виборців, вкладників і т. ін.)» [там само, с. 20].

У зв'язку з потужним глобалізаційним тиском на мову, найскладнішою проблемою для словників стало освоєння нових запозичень, особливо словотвірних [2, с. 34], навіть у новітніх словниках спостерігається різнобій у їхньому написанні (*он-лайн* – *онлайн*, *поп-музика* – *попмузика* та ін.).

Одним із основних завдань термінознавства є уніфікація та нормалізація наукової термінології, що відбувається на поняттєвому, лексико-семантичному та словотвірному рівні і передбачає приведення термінології до наявних у мові лексичних норм та словотвірних типів. Зокрема, спостережено тенденцію відновлення питомо українських словотвірних типів: вживання віддієслівних іменників на *-ння* (*оброблення*) замість *-ка* (*обробка*), відносних прикметників із суфіксом *-ов* (*лимановий* замість *лиманний*), віддієслівних прикметників на *-альний* (*розповсюджувальний*) замість активних дієприкметників на *-учий* / *-ючий* (*розповсюджуючий*), назв осіб за посадою на *-увач* (*завідувач*) замість *-ючий* (*завідуючий*).

Незважаючи на значні здобутки термінографів, сучасна українська термінографія має низку невирішених проблем: розуміння обсягу і меж спеціальної лексики, визначення її основних лексичних одиниць (термін, номен, професіоналізм). Лишаються дискусійними питання розрізнення власне термінів та професіоналізмів, уведення останніх до реєстру словника, частиномовне наповнення реєстру, залучення до словників та розроблення термінів-словосполучень, відображення лексико-семантичних відношень (синонімії, полісемії, омонімії), граматична та семантична характеристика слів тощо. Щоб вирішити ці проблеми, потрібно створити єдину методологічну базу та єдину інструкцію з укладання лексикографічних праць.

Від виходу першого «Німецько-українського юридично-політичного словника» (Відень, 1852) до сьогодні в Україні видано понад 1500 термінографічних праць, які репрезентують значний за обсягом матеріал, демонструючи величезні можливості української мови щодо номінації нових понять різних сфер знання та інтелектуальної діяльності. Словник є однією із форм зберігання й систематизації відомостей про світ, банком знань носіїв мови. Видання словників завжди залишається насуцною потребою нашої науки, оскільки кожен словник розкриває динаміку розвитку тієї чи тієї терміносистеми, зокрема й української наукової термінології в цілому.

Література

1. Баксанский О.Е. Когнитивные репрезентации: обыденные, социальные, научные / О.Е. Баксанский. – М. : Либроком, 2009. – 224 с.
2. Городенська К.Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистеми української літературної мови / К.Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. 8. – С. 3–9.
3. Іванова О. А. Термінологічні словники: класифікаційні ознаки / Іванова О. А. // Українська мова. – 2006. – № 4. – С. 84–94.
4. Кочерга О. Українські термінологічні словники довоєнного періоду. За матеріалами бібліотек Києва та Львова / Кочерга О., Кулик В. // Вісник АНУ. – 1994. – № 2. – С. 55–61.
5. Левченко М. Замѣтка о русинской терминологии / М. Левченко // Основа. – 1861. – № 7. – С. 183–186.
6. Наумовець А.Г. Імплементация англіцизмів в українській мові / А.Г. Наумовець // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. 4. – С. 15–16.
7. Огієнко І. Руські переклади в Херсонесі в 860 році / І. Огієнко // Ювілейний зб. на пошану Д.Й. Багалія з нагоди 70-ї річниці життя. – К., 1927. – С. 358–378.
8. Симоненко Л. Інститут української наукової мови (до 85-річчя від дня заснування) // Українська мова. – 2006. – № 4. – С. 8–17.
9. Симоненко Л. Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і прорахунки / Людмила Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. 5. – С. 18–22.
10. Суперанская А. В. Общая терминология. Терминологическая деятельность / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – М. : УРСС, 2005 – 288 с.
11. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко. – К., 1982. – Т. 41.

ТЕРМІНОЛОГІЯ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Іван Хом'як

Національний університет "Острозька академія"
(Острог, Україна)

Анотація. У статті проаналізовано лінгводидактичну термінологію як систему слів і словосполук на позначення понять наукової сфери; обґрунтовано точність і доречність використання деяких із числа часто вживаних термінів, як-от: умотивовано правильність уживання понять умінь і навичок, диференційований зміст лексем мови і мовлення, дискусійний характер понять компетенції і компетентності; схарактеризовано причини довільного тлумачення ключових термінів у сучасній методичній літературі, зокрема методів і прийомів навчання української мови.

Ключові слова: термінологія, лінгводидактика, компетентнісний підхід, інтерактивне навчання.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the linguodidactic terminology as a system of words and word combinations which denote scientific area concepts; justification the accuracy and appropriateness of using some of frequently used terms, for instance, the correct use of abilities and skills concepts is motivated, the content of language and speech lexemes and the concept of competency and competence controversial nature is differentiated; characterization of the key terms arbitrary interpretation reasons in the modern methodical literature, in particular the Ukrainian language teaching methods and techniques.

Keywords: terminology, linguodidactics, competency approach, interactive teaching.

Лінгводидактика становить розділ педагогічної науки, що розробляє теорію навчання й виховання. Термін уперше ввів у науковий обіг М.М. Шанський на означення загальної теорії навчання мови. За визначенням М.Д. Ярмаченка, лінгводидактика досліджує загальні закономірності навчання мови, специфіку змісту, методів і засобів навчання мови залежно від дидактичних цілей і завдань, характеру матеріалу, що вивчається [13, с. 286].

Лінгводидактичні знання формуються в поняттях і термінах, увагу до яких виявили у своїх дослідженнях В.В. Акуленко, Н.С. Бородіна, М.М. Дзюба, Л.Д. Малевич, С.А. Омельчук, Г.С. Онуфрієнко, Л.О. Симоненко та ін., серед яких і автор статті. З аналізу наукової літератури випливає, що термінологія – це система слів і сполук, які позначають коло понять спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві тощо. Термінологію інколи протиставляють терміносистемі, що склалася стихійно, протиставлена свідомо сконструйованій сукупності термінів, що відображає структуру відповідної теорії певної спеціальної сфери. Дослідники виокремлюють у терміносистемі парадигматичні та синтагматичні відношення, регулятором яких є **свідомий вибір** представників спеціальної сфери знань [16, с. 738].

Лінгводидактична термінологія – відносно молода, проте вже зафіксована, зокрема, в лінгводидактичних словниках за редакцією М.І. Пентиліук, а також І.М. Кочан і Н.М. Захлюпаной. Відбувається активний процес формування і становлення термінології в методиці навчання української мови. З огляду на те, що частина лінгводидактичних понять потребує уточнення й уніфікації у зв'язку зі зміною пріоритетів у навчанні української мови в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, ми поставили за **мету** проаналізувати правильність і доречність уживання деяких із часто використовуваних термінів.

Значне місце в сучасній методиці приділено виробленню в учнів і студентів мовленнєвих навичок. Вирішального значення в цьому процесі набув правильний розподіл співвідношень в організації навчальної роботи з метою оволодіння вміннями й навичками. П.Я. Гальперін, О.В. Запорожець, Д.Б. Ельконін схарактеризували вміння й навички як дії, що

формуються поетапно: під час виконання їх шляхом застосування теоретичних знань набуваються вміння, які, автоматизуючись, згодом стають навичками [4, с. 71].

Що ж являють собою вміння? Є різні тлумачення цього поняття. Наприклад, Є.І. Бойко умінням вважає готовність до тієї чи тієї дії в усіх можливих варіаціях, які забезпечують успіх. Є.В. Гур'янов уміннями називає способи виконання дій, що відповідають меті й умовам, у яких доводиться діяти, і, на відміну від навичок, не передбачають обов'язкової попередньої вправи, у результаті якої досягається стійкий і достатньо високий рівень виконання дії. У "Педагогічному словнику" вміння розглядаються як "готовність до практичних і теоретичних дій, що виконуються швидко і свідомо, на основі засвоєння знань і життєвого досвіду" [13, с. 511]. А.М. Алексюк, Л.Б. Ітельсон, А.В. Петровський, Д.Ф. Николенко, А.А. Степанов, В.О. Онищук та ін. характеризують уміння через навички. Наприклад, В.О. Онищук так визначив уміння: це підготовленість людини до участі в різних сферах суспільної діяльності. Воно охоплює цілий комплекс знань, прийомів, дій і навичок [11]. Є.М. Кабанова-Меллер "уміння" підпорядковує поняттю "прийом". У результаті, як зауважує С.Ф. Жуйков, поняття "вміння" не набуло поки що достатньої визначеності [7, с. 7].

Зважаючи на те, що мовленнєві вміння (в широкому значенні слова) виробляються на базі кількох поетапних дій: 1) на основі орієнтирів (даного мовного матеріалу) та інструкцій з поданим мовним матеріалом; 2) на основі інструкцій (за наявності зовнішніх опор); 3) тренування в мовленні без зовнішніх опор; 4) перенесення дій у внутрішній план [10, с. 45], робимо логічний висновок про те, що вміння – це здатність "переносити" правило на вживані в мовленні слова.

У психологічній літературі поняття мови і мовлення розглядають диференційовано: мова як система (предмет) і мова як здатність (мовленнєвий механізм). Протиставлення цих понять пов'язано з ім'ям женецького лінгвіста Ф. де Сосюра, учні якого Ш. Баллі і А. Сеше на основі студентських конспектів відтворили концептуальні положення свого вчителя й опублікували їх. Як зазначає О.О. Леонтьєв, між психологією і лінгвістикою відбулося історичне розмежування предмета дослідження [9, с. 11]: психологія вивчає процеси говоріння, мовлення, у разі необхідності звертаючись до мови, оскільки її онтологія проявляється в цих процесах; лінгвістика вивчає мову як систему, трактуючи її в матеріальному аспекті і не досліджуючи реалізацію цієї системи.

В українському мовознавстві термін "мовлення" активно використовують з 60-70-х років – часу виходу колективних праць учених Інституту мовознавства імені О.О. Потебні, присвячених проблемам усного літературного мовлення, згодом він з'являється в програмах і підручниках з української мови.

М.І. Жинкін обстоює думку про те, що "мовлення не є простою маніфестацією мови" [6, с. 13]. Услід за Р. Якобсоном О.О. Леонтьєв привертає увагу до таких факторів мовленнєвого акту: 1) відправник, 2) одержувач, 3) контекст, 4) код, 5) контакт, 6) повідомлення. Мові, відповідно, приписують шість функцій: 1) емотивна (функція вираження почуттів і волі того, хто говорить), 2) конативна, тобто вокативно-імперативна, або модальна, 3) референтна (функція позначення предметів зовнішнього світу), 4) метамовна, 5) фатична (функція встановлення контакту) і 6) поетична [9, с. 31].

Слід відзначити індивідуальний характер процесу засвоєння мови, започатковується він у ранньому дитинстві і відбувається впродовж усього життя людини за відповідними психологічними законами. Хід цього засвоєння досить добре досліджений у науці і характеризується передусім вибірковістю. Це значить, що "окремі індивіди, цілі покоління засвоюють у мові те і настільки, що і настільки відповідає їхнім потребам, причому не тільки потребам у спілкуванні, але й потребам мислення, потребам в усвідомленні, потребам у будь-якій свідомій діяльності" [9, с. 64].

Отже, мовленнєвий механізм людини не дублює модель мови, хоча, як підкреслює В.В. Виноградов, "мовна система не тільки "породжує" мовлення, не тільки стримує його в певних берегах і межах, але й живиться ним, перебуває під його сильним впливом"[3, с. 14].

Триває дискусія з приводу диференціації понять "компетенція" та "компетентність". Науковці ототожнюють ці поняття (І.О. Зимня, О.А. Кузьменко та ін.), розмежовують (В.В. Краєвський, А.В. Хуторський та ін.), вважають компетенцію складником компетентності (Н.М. Бібік, Ж.В. Бутенко, Ю.В. Варданян, Н.М. Остапенко, Т.В. Симоненко та ін., серед яких і автор статті).

А.-Н. Хомський визначив компетенцію як знання мови та протиставив "використанню мови", мовленнєвій активності. На цьому акцентує увагу й А.М. Богуш, яка зазначає, що в мовленнєвій діяльності слід розрізняти мовну і мовленнєву компетенції; у мовленнєвій – лексичну, фонетичну, граматичну, діалогологічну та комунікативну [2]. На думку дослідника, компетентність охоплює три аспекти: знання, вміння та навички; компетенція зумовлює появу вмінь, це взаємозв'язок між знаннями та ситуацією вирішення проблеми. Так, наприклад, до складу мовної компетенції входять знання правопису. Вміння застосовувати орфографічні норми на письмі визначають рівень володіння писемною мовленнєвою компетенцією.

У роботах дослідників окреслено складники комунікативної компетентності, серед яких: орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування; спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням за постійної зміни психічних станів, міжособистісних відносин; готовність і вміння контактувати з людьми; знання, вміння й навички конструктивного спілкування; внутрішні засоби регуляції комунікативних дій. У комунікативну компетентність входять також уміння доречно застосовувати невербальні засоби, що пов'язано з новою проблемою визначення відповідної одиниці аналізу в системі спілкування. Наприклад, К. Бердвістл запропонував одиницю тілорухів – кін, або кінему, висловив ідею укладання словника тілорухів.

Компетентність – це результат набуття компетенцій, особистісна характеристика фахівця. Компетентнісний підхід, на думку О.Я. Савченко, ґрунтується на знаннях, уміннях і навичках, але не вичерпується ними. Компетентність є інтегрованим утворенням, але охоплює особистісну здатність людини, її досвід. Це рівень готовності й уміння діяти [15]. Під професійно-педагогічною компетентністю В.М. Антипова, К.Ю. Колесина, Г.А. Пахомова розуміють інтегративну якість педагога, яка сформувалася в процесі навчання і розвинулася в професійній діяльності; становить систему ключових (соціальної, комунікативної, загальнокультурної, когнітивної), загальних (мовної, мовленнєвої, екологічної, валеологічної), спеціальних (інформаційної, або предметної, рефлексивно-педагогічної, креативної, або творчої, конструкторсько-технологічної) компетенцій – сукупних професійно вагомих рис для забезпечення успішної реалізації педагогічної діяльності [1].

В Інституті педагогіки НАПН України відбулося засідання круглого столу з проблем компетентнісного навчання, підсумком роботи якого був висновок про те, що компетентність – особистісний результат навчальної діяльності, практичний досвід успішного використання відповідних знань і вмінь у різних життєвих ситуаціях; індивідуальний досвід реалізації набутих компетенцій; показник спроможності реалізувати нагромаджений багаж знань і вмінь з метою досягнення бажаного результату; дієвість застосування здобутих знань і набутих умінь особистості відповідно до визначених освітніх стандартів; досвід ефективної діяльності в межах певної компетенції [5, с. 61].

Таким чином, компетенцією правомірно вважати знання нормативних одиниць мови, а компетентністю – вміння застосовувати як вербальні, так і невербальні засоби мови на практиці для вирішення комунікативних завдань у різноманітних життєвих ситуаціях.

Однією з причин недостатньої теоретичної обізнаності словесників є довільне тлумачення ключових понять, яке спостерігаємо в методичній літературі [18]. Так, суперечливим сьогодні лишається визначення поняття методу. Порівняймо формулювання в

різних джерелах. Наприклад, у "Словнику-довіднику з української лінгводидактики" за редакцією М.І. Пентиліук подано таке пояснення: "Методи навчання – способи, прийоми, методика дослідження мовних явищ. За допомогою цієї категорії реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукальна, контрольна-корекційна та ін." [17, с. 81]. У "Словнику-довіднику з методики викладання української мови" І.М. Кочан і Н.М. Захлюпаной: "Метод – базисна категорія методики; спосіб досягнення мети, спосіб пізнання, упорядкована діяльність. Використовується у трьох значеннях: 1) загальнометодологічному – як спосіб вивчення дійсності, явищ природи і суспільства; 2) загальнодидактичному – як упорядковані способи організованої діяльності вчителя та учнів, спрямовані на досягнення цілей освіти; 3) власне методичному – як комплекс навчальних засобів і прийомів, що сприяють виконанню певного завдання чи розв'язанню певної проблеми" [8, с. 156-157]. Найпоширенішим є визначення, за яким методи розглядають як упорядковані способи організованої діяльності вчителя й учнів, спрямовані на досягнення цілей освіти. Зважаючи на вищесказане, важко погодитися зі змістом визначення, наведеного в одній із публікацій: *"Це системна, упорядкована взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу, яка має під час навчання (це діяльність учнів) і процесу учіння (це діяльність учителя) спільну ціль"*.

Як відомо, якість уроку залежить від правильного співвідношення між діяльністю вчителя (навчанням) і діяльністю учнів (учінням). Відповідно розрізняємо методи навчання (усний виклад учителем матеріалу, роботу з підручником, бесіду та ін.) і методи учіння (спостереження, експеримент, аналогію, гіпотезу та ін.). Таким чином, процес навчання здійснює педагог, школярі ж вдаються до методів учіння.

З огляду на сучасні освітні технології пропонуємо таке визначення аналізованого поняття: методи – це інтеракція суб'єктів навчання, спрямована на реалізацію запланованих поурочних цілей, структурними елементами яких є прийоми навчання. Не можемо погодитися з тим, що, як написано в іншій публікації, *"не варто розглядати окремо методи викладання і методи учіння"*, бо якість уроку безпосередньо залежить від правильного співвідношення між діяльністю вчителя (навчанням) і діяльністю учнів (учінням).

Оскільки методи ми назвали інтеракцією суб'єктів навчання, то маємо враховувати не тільки технологію навчання, але й процес сприймання пропонованого матеріалу школярами, що реалізується саме методами учіння. У навчальних посібниках трапляються алогічні тлумачення аналізованих понять. Наприклад, на одній сторінці дослідник цілком правомірно пише: *"У структурі методу прийом є його елементом"*, а на іншій: *"Одні і ті самі способи взаємодії вчителя й учнів можуть виконувати роль основного методу або елементарного прийому як допоміжного методу навчання"*.

Ми згодні, що співвідношення методу і прийому здатне змінюватися на різних типах уроків. Наприклад, усний виклад учителем матеріалу на уроці закріплення вивченого може застосовуватися як прийом під час використання методу бесіди, коли становить лаконічні пояснення вчителем важкого для сприймання матеріалу. А бесіда використовуватися як прийом під час актуалізації опорних знань на уроці вивчення нового матеріалу у процесі усного викладу його вчителем.

Тому слід погодитися, що трансформація методу можлива, однак не беремося стверджувати, що це стосується всіх прийомів, як наприклад: "Торнадо", "Акваріум", "Ажурна пилка" і т. ін. До речі, в журнальних статтях серед методів знаходимо "Мікрофон", "Очікування", "Незакінчені речення", "Мозаїку" і т. ін. Трапляється, що, наприклад, "Мікрофон" іменують "методом-прийомом", або в одному абзаці "Прес", "Мозкову атаку" називають методами навчання, а "Поговори зі мною" – прийомом.

В "Енциклопедії інтерактивного навчання" [14] О.І. Пометун називає близько ста інтерактивних методів, прийомів і технологій, які поділяє на прийоми і методи створення

позитивної атмосфери навчання й організації комунікації учнів; прийоми і методи мотивації навчальної діяльності й актуалізації опорних знань, уявлень учнів; прийоми і методи засвоєння нових знань, формування вмінь, навичок, емоційно-ціннісних орієнтацій і ставлень учнів; прийоми і методи узагальнення, систематизації знань, організації рефлексії пізнавальної діяльності. Автор описує інтерактивні прийоми (прості процедури організації інтерактивної взаємодії), методи (способи діяльності вчителя й учнів із метою організації інтерактивного навчання), технології (поєднання кількох методів і форм навчання), подає рекомендації щодо їхнього застосування.

І все ж таки "Ланцюжок", "Пастку", "Лінгвістичний ключ" і т. ін. ми схильні вважати прийомами інтерактивного методу навчання, оскільки прийоми навчання – це елементи методу, його внутрішня структура, конкретні дії педагога й учнів, спрямовані на реалізацію вибраного методу. Непереконливою, на наш погляд, є пропозиція "Бліц-турнір", "Усміхнімося разом", "П'яте зайве" називати формами навчання. У педагогіці є два тлумачення термінів на позначення "форми навчання": 1) колективна, фронтальна та індивідуальна робота учнів на занятті; 2) форма організації навчання, що позначає який-небудь вид заняття – урок, позакласний захід і т. ін.

Неоднозначно сприймається "метод опорних умінь". Чому? Передусім визначимо, що ж являють собою вміння. Попри вищенаведені є такі тлумачення цього поняття. Уміння, на думку Н.А. Рикова, є набута без тренування готовність учня свідомо вирішувати ту чи ту задачу. Б.Ф. Баєв визначає уміння як "знання в дії". У "Педагогічній енциклопедії" вміння розглядається як "можливість ефективно виконати дію (діяльність) відповідно до мети й умов, у яких доводиться діяти"[12, с. 362].

З наведених визначень випливає висновок про те, що для вироблення вмінь необхідне цілеспрямоване застосування як таких методів і прийомів навчання, бо вміння – це результат їх реалізації. Тому поняття "метод опорних умінь", має, на наш погляд, алогічний зміст.

Серед методів деякі дослідники називають алгоритмічний припис. Зважаючи на те, що алгоритм – це система розумових операцій, яка неминуче приводить до правильних висновків, не передбачає інтеракції суб'єктів навчання і являє собою структуру певного теоретичного положення, ми схильні вважати його прийомом навчання, елементом методу програмованого навчання. Це ж стосується і, наприклад, диктанту, який, на наш погляд, неправомірно називати методом, бо він є складником теоретико-практичного методу вправ, за допомогою якого вчитель формує у школярів мовленнєві навички.

Отже, із запровадженням сучасних підходів до засвоєння української мови, використанням нових технологій навчання особливої потреби набуває точність і правильність уживання лінгводидактичної термінології, яка має виражати точно окреслені поняття з методики викладання української мови в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах.

Література

1. Антипова В.М. Компетентностный подход к организации дополнительного педагогического образования в университете / В.М. Антипова, К.Ю. Колесина, Г.Р. Пахомова // Педагогика. – 2006. – № 8. – С. 57–62.
2. Богуш А.М. Компетентнісний підхід до мовленнєвого розвитку дошкільників / А.М. Богуш // Педагогічна наука в Україні : до 15-річчя АПН України. – К., 2007. – Т. 2 : Дидактика, методика, інформаційні технології. – С. 155–170.
3. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.

4. Гальперин П.Я. Проблемы формирования знаний и умений у школьников и новые методы обучения в школе / П.Я. Гальперин, А.В. Запорожец, Д.Б. Эльконин // Вопросы психологии. – 1963. – № 5. – С. 61–72.
5. Голуб Н. Компетентнісне навчання – це актуально / Н. Голуб // Дивослово. – 2012. – № 6. – С. 60-62.
6. Жинкин Н.И. Механизм речи / Н.И. Жинкин. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 370 с.
7. Жуйков С.Ф. Формирование орфографических действий / С.Ф. Жуйков. – М. : Просвещение, 1965. – 355 с.
8. Кочан І.М. Словник-довідник з методики викладання української мови / І.М. Кочан, Н.М. Захлюпана. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 306 с.
9. Леонтьев А.А. Язык, речь и речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
10. Методика викладання української мови в середній школі : навч. посіб. / І.С. Олійник, В.К. Іваненко, Л.П. Рожило, О.С. Скорик; за ред. І.С. Олійника. – 2-е вид., переробл. і доп. – К. : Вища школа, 1989. – 439 с.
11. Онищук В.О. Типи, структура і методика уроку в школі / В.О. Онищук. – К. : Рад. школа, 1973. – 158 с.
12. Педагогическая энциклопедия / И.А. Каиров, Ф.Н. Петров и др. – Т. 4. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 911 с.
13. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
14. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О.І. Пометун. – К., 2007. – 144 с.
15. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи : підручн. для студ. пед. ф-тів / О.Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
16. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
17. Словник-довідник з української лінгводидактики / за ред. М.І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
18. Хом'як І.М. Внутрішня організація уроків мови / І.М. Хом'як // Українська мова і література в школі. – 2014. – № 2. – С.8–13.

КЛАСІФІКАЦЫЯ ГАЛІН ПРАФЕСІЙНЫХ ВЕДАЎ ЯК АСНОВА ДЛЯ ПОШУКУ АГУЛЬНЫХ ТЭРМІНАГРАФІЧНЫХ ПРЫЯРЫТЭТАЎ УКРАЇНЫ І БЕЛАРУСІ

Вячаслаў Шчэрбін

Цэнтр сістэмнага аналізу і стратэгічных даследаванняў

Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

(Мінск, Беларусь)

Анатацыя. У артыкуле разглядаюцца створаныя ва Украіне і Беларусі класіфікацыі галін прафесійных ведаў (прадметныя і тэматычныя індэксы з бібліяграфічных паказальнікаў тэрмінаграфічных выданняў, пералікі галіновых памет-скарачэнняў з полінавуковых і політэхнічных слоўнікаў, дзяржаўных класіфікатараў ведаў навукова-тэхнічнай дзейнасці). Ажыццяўляецца параўнальны аналіз указаных класіфікацый. Вызначаюцца перспектывы выкарыстання такіх класіфікацый для вырашэння ключавых задач украінскай і беларускай тэрмінаграфіі.

Ключавыя словы: класіфікацыі галін прафесійных ведаў, прадметныя і тэматычныя індэксы, дзяржаўныя класіфікатары ведаў навукова-тэхнічнай дзейнасці.

Abstract. The article considers the classifications of the branches of professional knowledge (subject and thematic entries; rubricators of publications; state classifications of the kinds of scientific activity) developed in Ukraine and Belarus. The comparative analysis of such classifications is presented. The perspectives of use of such classifications for solving of the key problems of modern terminography are defined.

Keywords: classifications of the branches of professional knowledge, subject and thematic entries, state classifications of the kinds of scientific activity.

У сферы чалавечага пазнання ўжо на працягу многіх стагоддзяў ідуць два рознакіраваныя працэсы: з аднаго боку, працэс дыферэнцыяцыі ведаў, з другога боку, працэс інтэграцыі ведаў [13]. У галіне тэрміналогіі вынікам гэтых працэсаў становіцца складванне двух даволі розных тыпаў тэрмінасістэм:

а) **вузкія, прадметныя тэрмінасістэмы**, якія абслугоўваюць патрэбы асобных навук і галін прафесійных ведаў. Колькасць такіх навук і галін прафесійных ведаў імкліва расце: па падліках асобных спецыялістаў, сёння іх лік складае ад 72 тысяч навуковых дысцыплін [7, с. 83] да 84 тысяч навуковых кластэраў [3, с. 75]. Весці даследаванні па ўсяму колу такіх навук і галін прафесійных ведаў і своечасова адлюстроўваць іх тэрміналогію ў неабсяжнай колькасці дысцыплінарных і галіновых слоўнікаў пад сілу толькі асобным, найбольш развітым краінам свету;

б) **шырокія, сацыяльна арыентаваныя тэрмінасістэмы** (тэрмін прапанаваны Л.В. Рычковай [11, с. 11-12]), якія абслугоўваюць цэлыя класы або сукупнасці навуковых дысцыплін і галін прафесійных ведаў. Асобныя даследчыкі называюць такія шырокія тэрмінасістэмы нават прафесійнымі мовамі або мовамі для спецыяльных мэтай (далей МСМ). Прычым колькасць такіх МСМ, па падліках спецыялістаў, складае ад 200 адзінак [4, с. 34] да звыш 300 адзінак [1, с. 23]. Як паказвае практыка, ствараць разнастайныя політэхнічныя, полінавуковыя і сумарныя (тэрмін прапанаваны В.П. Петушковым і В.Н. Сяргеевым [8, с. 17]) слоўнікі, асноўнай мэтай якіх з'яўляецца апісанне шырокіх, сацыяльна арыентаваных тэрмінасістэм або МСМ, пад сілу і такім адносна сярэднім па памерах краінам, як Украіна і Беларусь.

Для даследчыкаў гэтых краін самую галоўную цяжкасць складае сам пераход ад бясконцага мноства вузкіх, прадметных тэрмінасістэм, што распрацоўваюцца сёння ў межах глабальнай, сусветнай навукі і тэхнікі і фіксуюцца ў многіх дзесятках тысяч існуючых

дысцыплінарных і галіновых слоўнікаў, да абмежаванай колькасці шырокіх, сацыяльна арыентаваных тэрмінасістэм, у рамках якіх “адбываецца ўзаемадзеянне агульнаўжывальнай, агульнанавуковай (агульнатэхнічнай) і вузкай спецыяльнай лексікі” [5, с. 44]. Для пераадолення гэтай цяжкасці ў працэсе стварэння політэхнічных, полінавуковых і сумарных слоўнікаў пільна патрэбна, з аднаго боку, дастаткова ўніверсальная і, з другога боку, адаптаваная для практычных патрэб канкрэтнай краіны класіфікацыя галін прафесійных ведаў. Распрацоўцы такой класіфікацыі галін прафесійных ведаў для патрэб Украіны і Беларусі і прысвечаны наш даклад.

На наш погляд, існуюць два практычных шляхі стварэння такой класіфікацыі:

1) сумяшчэнне алфавітных, прадметных, тэматычных, сістэмных і іншых індэксаў з найбольш поўных бібліяграфічных паказальнікаў тэрмінаграфічных выданняў з мэтай выяўлення найбольш агульных, універсальных рубрык гэтых індэксаў;

2) выяўленне найбольш спецыфічных для той або іншай краіны галін прафесійных ведаў шляхам уліку зместу і назваў ужо выдадзеных у гэтай краіне тэрміналагічных слоўнікаў і іншых спецыяльных даведнікаў. Адначасовае выкарыстанне абодвух указаных шляхоў дазволіла б верыфікаваць і ўдакладніць атрыманыя вынікі.

Так, для рэалізацыі метадалагічных магчымасцей **першага шляху** мы праналізавалі некалькі прадметных і тэматычных індэксаў з найбольш поўных бібліяграфічных паказальнікаў тэрмінаграфічных выданняў Украіны і Беларусі [6; 10], Акрамя таго, аналізаваўся змест пералікаў галіновых памет-скарачэнняў з украінскага полінавуковага і беларускага політэхнічнага слоўнікаў [9; 12], а таксама змест дзяржаўнага класіфікатара Украіны па відах навукова-тэхнічнай дзейнасці [2]. Лічылася, што менавіта ва ўказаных тэкставых крыніцах сёння найбольш поўна прадстаўлена сукупнасць назваў розных украінскіх і беларускіх галін прафесійных ведаў. Адзначаныя назвы выпісваліся на карткі, з якіх фармавалася адпаведная шматмоўная база дадзеных. Як сведчаць латышскія даследчыкі, “неабходным патрабаваннем да стварэння шматмоўнай базы дадзеных з’яўляецца таксама адзіная мова-аснова, г.зн. цэнтральная мова, да якой можна далучыць нацыянальныя тэрміны, што адносяцца да агульнага (адзінага) паняцця” [15, с. 32]. У якасці такой цэнтральнай мовы (мовы-асновы для параўнанняў і супастаўленняў) намі выкарыстоўвалася руская мова, на якую перакладаліся украінскамоўныя і беларускамоўныя назвы галін прафесійных ведаў.

Змест атрыманай у выніку такога сумяшчэння і перакладу шматмоўнай базы дадзеных складаюць 837 назваў розных галін прафесійных ведаў, што сустракаюцца ў абследаваных намі трох украінскіх [2; 9; 10] і дзвюх беларускіх [6; 12] тэкставых крыніцах. У тым ліку 656 назваў эксцэпціравана намі з украінскіх крыніц і 325 назваў – з беларускіх крыніц. Значна большая колькасць украінскіх назваў галін прафесійных ведаў (у параўнанні з беларускімі) абумоўлена ўключэннем у спіс аналізуемых тэкставых крыніц дзяржаўнага класіфікатара Украіны па відах навукова-тэхнічнай дзейнасці [2], які па колькасці і сістэмнасці падачы назваў галін прафесійных ведаў істотна пераўзыходзіць прадметны паказальнік з бібліяграфічнага паказальніка М. Комавай (ГП 2003). Больш за тое, выяўленыя шматлікія супадзенні ў складзе назваў галін прафесійных ведаў з указанага класіфікатара і бібліяграфічнага паказальніка М. Комавай сведчаць аб тым, што М. Комава выкарыстоўвала гэты класіфікатар у якасці асновы пры складанні прадметнага паказальніка да свайго бібліяграфічнага паказальніка па ўкраінскай тэрмінаграфіі. На жаль, у Беларусі аналагічны класіфікатар відаў навукова-тэхнічнай дзейнасці пакуль не створаны, таму беларускія навукоўцы вымушаны карыстацца для задавальнення сваіх класіфікацыйных патрэб створаным у Расіі электронным “Государственным рубрикаторм научно-технической информации” (ГРНТИ), у якім не прадстаўлены назвы галін прафесійных ведаў, уласцівыя

толькі для Беларусі (беларуская гісторыя, беларуская літаратура, беларускае мовазнаўства, беларуская этнаграфія і да т.п.).

Было выяўлена таксама звыш 150 назваў розных галін прафесійных ведаў, што з'яўляюцца агульнымі як для ўкраінскіх, так і для беларускіх тэкставых крыніц. Для нагляднасці прывядзём іх у алфавітным парадку ў перакладзе на рускую мову: *авиация, автоматика, агрономия, агрохимия, акушерство, алгебра, анатомия, антропология, археология, астрономия, аэродинамика, библиография, библиотековедение, биология, биотехнология, биохимия, ботаника, вакуумная техника, венерология, вирусология, военное дело, вычислительная техника, генетика, география, геодезия, геология, геометрия, геоморфология, геофизика, геральдика, гидравлика, гидрология, гидротехника, гинекология, гистология, гончарство, графика, декоративно-прикладное искусство, дерматология, дипломатия, дорожное строительство, железнодорожный транспорт, живопись, журналистика, земледелие, землеустройство, зоология, зоотехника, информатика, искусство, искусствоведение, история, ихтиология, картография, керамика, кибернетика, кинематография, климатология, книговедение, кормопроизводство, космонавтика, криминалистика, кристаллография, кузнечное дело, кулинария, культура, лесное хозяйство, лесоводство, литейное производство, литературоведение, логика, луговое хозяйство, математика, математическая статистика, машиностроение, медицина, мелиорация, менеджмент, металлургия, метеорология, метрология, механика, микробиология, минералогия, мифология, молекулярная биология, морфология животных, музыка, неорганическая химия, нефтегазовая промышленность, оптика, педагогика, полиграфия, политика, политология, почвоведение, предпринимательство, природоведение, промышленность, психология, пчеловодство, радиология, радиоэлектроника, растениеводство, религиоведение, рыночная экономика, садоводство, сварка, сельское хозяйство, социология, спорт, статистика, стоматология, строительство, судостроение, теоретическая механика, теория вероятностей, теплотехника, техника, технология, товароведение, торговля, транспорт, физика, физика полимеров, физиология, физиология растений, физиология человека, физическая география, философия, фитопатология, фольклор, химическая технология, химия, хирургия, хореография, цирковое искусство, цитология, экология, экономика, экономическая география, электроника, электротехника, эмбриология, эндокринология, эстетика, этика, этнография, ядерная физика, языкознание.*

Па сутнасці, менавіта пералічанымі вышэй назвамі сёння абазначаюцца агульныя тэрмінаграфічныя прыярытэты Украіны і Беларусі. Вось чаму тую частку створанай намі шматмоўнай базы дадзеных, што ўтрымлівае агульныя для Украіны і Беларусі назвы розных галін прафесійных ведаў, можна назваць “Універсальным слоўнікам назваў галін прафесійных ведаў, на аснове якіх фармуюцца МСМ”.

У сваю чаргу, рэалізацыя намі метадалагічных магчымасцей **другога шляху** – выяўлення найбольш спецыфічных для Беларусі галін прафесійных ведаў шляхам уліку зместу і назваў ужо выдадзеных у нашай краіне тэрміналагічных слоўнікаў і іншых спецыяльных даведнікаў – дазволіла істотна пашырыць пералік галін прафесійных ведаў, на аснове якіх звычайна фармуюцца МСМ. Так, вывучэнне бібліяграфічных звестак і зместавых характарыстык амаль двух тысяч беларускіх тэрміналагічных слоўнікаў і іншых спецыяльных даведнікаў дапамагло нам выявіць доўгі шэраг галін прафесійных ведаў, назвы якіх чамусьці адсутнічалі ў абследаваных намі айчынных тэкставых крыніцах [6; 12]. Для прыкладу, ва ўказаных крыніцах былі “прапушчаны” наступныя назвы галін прафесійных ведаў, па якіх ужо апублікаваны беларускія тэрміналагічныя слоўнікі: *автодело, бизнес, демография, домоводство, кибернетика, кинодело, киноискусство, классификационная деятельность, краеведение, криптология, льноводство, материаловедение, музыковедение,*

науковедение, овощеводство, охотоведение, охрана труда, печать, право, программирование, радиобиология, риторика, рыбоводство, семеноводство, социальная сфера, стандартизация, станкостроение, текстильное производство, фольклористика, хиромантия, экскурсоведение, энергетика, ювелирное дело і інш. Калі папоўніць за кошт гэтых назваў змешчаны вышэй пералік галіновых назваў з “Універсальнага слоўніка назваў галін прафесійных ведаў, на аснове якіх фармуюцца МСМ”, то ў сукупнасці колькасць назваў галін прафесійных ведаў у такім слоўніку выходзіць на тую лічбу прафесійных моў або МСМ, аб якой пісалі Т.Р. Кіак і У.М. Лейчык, г.зн. 200-300 такіх моў.

Такім чынам, праведзенае намі даследаванне існуючых класіфікацый галін прафесійных ведаў, што прадстаўлены сёння ў выглядзе а) прадметных і тэматычных індэксаў у бібліяграфічных паказальніках тэрмінаграфічных выданняў, б) пералікаў галіновых памет-скарачэнняў у полінавуковых і політэхнічных слоўніках, в) дзяржаўных класіфікатарах відаў навукова-тэхнічнай дзейнасці, дазваляе зрабіць наступныя высновы:

1) змест гэтых класіфікацый галін прафесійных ведаў патрабуе неадкладнага ўдакладнення і папаўнення;

2) складанне полінавуковых, політэхнічных, сумарных слоўнікаў, слоўнікаў агульнавуковай лексікі, слоўнікаў навуковай пісьменнасці і іншых спецыяльных даведнікаў універсальнага характару можна значна паскорыць, калі пакласці ў іх аснову такія ўдасканаленыя і дапоўненыя класіфікацыі галін прафесійных ведаў;

3) рэгулярная распрацоўка і ўдакладненне такіх класіфікацый галін прафесійных ведаў дае магчымасць выяўлення тых нацыянальных галін навукі і тэхнікі, што лідзіруюць у дадзены момант па колькасці прысвечаных ім тэрміналагічных слоўнікаў. Калі, напрыклад, раней такім лідарам у межах беларускай тэрмінаграфіі была біялогія (ёй было прысвечана звыш 140 тэрміналагічных слоўнікаў і даведнікаў [14]), то сёння бясспрэчным лідарам з’яўляецца эканоміка, патрэбы якой абслугоўваюць звыш дзвюх соцень тэрміналагічных і галіновых слоўнікаў, створаных у Беларусі.

Літаратура

1. Кіак Т.Р. Лингвистика профессиональных языков и терминоведение / Т.Р. Кіак // Терминология и знание : материалы I Междунар. симп. (Москва, 23-24 мая 2008 г.). – М. : ИРЯ РАН, 2009. – С. 21–27.

2. Классификация видов научно-технической деятельности // Государственный классификатор Украины. ДК 015-97. Классификация видов научно-технической деятельности. Издание официальное. – Киев : ГОССТАНДАРТ УКРАИНЫ, 1998. – С. 3–23.

3. Куракова Н.Г. Новые инструменты анализа и прогнозирования исследовательских стратегий в глобальной науке / Н.Г. Куракова, Л.А. Цветкова, П.Г. Арефьев // Науковедческие исследования, 2012 : сб. науч. тр. – М. : ИНИОН РАН, 2012. – С. 65–86.

4. Лейчик В.М. Общая типология и многоаспектные классификации специальной лексики / В.М. Лейчик // Терминология и знание : материалы I Междунар. симпозиума (Москва, 23-24 мая 2008 г.). – М. : ИРЯ РАН, 2009. – С. 28–48.

5. Марчук М.В. Развитие и становление значений слов основного терминологического слоя / М.В. Марчук // Проблемы компьютерной лингвистики. – Мн. : МГЛУ, 1997. – С. 44–50.

6. Паказьнік тэматычны // Беларускія слоўнікі й энцыклапедыі. Бібліяграфія. – Нью Ёрк; Мн. : Беларускі інстытут навукі й мастацтва, 2002. – С. 475–489.

7. Переслегин С. «Дикие карты» будущего. Форс-мажор для человечества / С. Переслегин, А. Переслегина. – М. : Алгоритм, 2015. – 480 с.

8. Петушков В.П. О классификации словарей / В.П. Петушков, В.Н. Сергеев // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л. : Наука, 1976. – С. 13–19.

9. Предисловие: условные сокращения // Русско-украинский словарь научной терминологии. Общественные науки. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 16.

10. Предметний покажчик // Комова Марія. Українська термінографія (1948-2002) : Бібліографічний покажчик. – Львів : Ліга-Прес, 2003. – С. 105–110.
11. Рычкова Л.В. Терминология в обществе знания / Л.В. Рычкова // Вторые чтения, посвященные памяти проф. В.А. Карпова (Минск, 28 марта 2008 г.) : сб. матер. – Мн. : Изд. центр БГУ, 2008. – С. 8–13.
12. Условные сокращения. Умоўныя скарачэнні // Русско-белорусский политехнический словарь: в 2 т. – Т. 1. – Мн. : Беларуская навука, 1997. – С. 9–10.
13. Щербин В.К. Словари концептуального характера и процесс трансляции профессионального знания / В.К. Щербин // Языки профессиональной коммуникации: сб. статей участников Третьей междунар. науч. конф.: в 2 т. – Т. 2. – Челябинск : Энциклопедия, 2007. – С. 286–289.
14. Щербин В.К. Основные направления белорусской терминологии / В.К. Щербин // Славянское терминоведение. – 2009. – № 1. – С. 59–72.
15. Skujina V. Terminology Standards in the Aspect of Harmonization for International Term Database / V. Skujina, I.I. Ilzina, A. Vasiljevs, Ju. Borzovs // Terminologija. – 2006. – № 13. – P. 17–32.

PART 2

TERMINOLOGY AND KNOWLEDGE COGNITIVE TERMINOLOGY

РОЗДІЛ II

ТЕРМІНОЛОГІЯ І ЗНАННЯ КОГНІТИВНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО

УДК 81'373 : 159.93-115

КОГНІТИВНІ СТРАТЕГІЇ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ

Олег Деменчук

Рівненський державний гуманітарний університет
(Рівне, Україна)

Анотація. У статті розглянуто особливості реалізації когнітивних стратегій людини та їх відображення в семантиці детермінологізованої лексики (на матеріалі англійської, польської та української мов). Основну увагу приділено моделюванню когнітивних стратегій детермінологізації, встановленню зв'язків між вихідним та цільовим значеннями, з'ясуванню динаміки розвитку семантичної парадигми детермінологізованих номінацій.

Ключові слова: детермінологізація, когнітивні стратегії, моделі когнітивних стратегій.

Abstract. The paper deals with the peculiarities of human being's cognitive strategies and their representation in the semantics of determinologized vocabulary (based on the English, Polish and Ukrainian languages). The paper focuses on the cognitive strategies models of determinologization, the establishment of relations between the source and target meanings, the ascertainment of determinologized designations semantic paradigms development dynamics.

Keywords: determinologization, cognitive strategies, cognitive strategies models.

Стан розроблення проблем, пов'язаних із моделюванням семантики в сучасному мовознавстві, засвідчує виразну тенденцію до витлумачення змісту мовної одиниці в перспективі когнітивно-функціонального (такого, що обстоює ідею функціональної та когнітивної зумовленості мовного значення) підходу. Такий підхід декларує необхідність і доцільність моделювання змісту мовної одиниці за зразком концепту ситуації багатовимірного типу, який відтворює динаміку концептуалізації світу дискурсу в аспекті різних варіантів пізнання світу людиною. Динаміка концептуалізації світу дискурсу передбачає схематизацію реального або уявного світу, при якій одні фрагменти цього світу акцентуються, актуалізуються, потрапляють у фокус уваги, а інші, навпаки, затемнюються, покидають фокус уваги, набуваючи статусу фонових елементів, див. [12, с. 157; 18, с. 48].

Семантична деривація є одним із аспектів, який виявляє динамічний потенціал семантики лексичної одиниці, розкриває механізми і стратегії розширення концепту ситуації – лексичного відображення (у певній мові) певного фрагмента дійсності [10, с. 85]. Як

теоретичний конструкт (модель) семантична деривація покликана відобразити специфіку природи людського знання, закономірності пізнавальної діяльності людини, особливості її мисленнєвих стратегій. Обґрунтування когнітивних (у широкому сенсі) стратегій людини передбачає залучення до аналізу тих сегментів словникового складу мови, які покликані розкрити природу універсальних «когнітивних категорій» [19]. Одним із таких сегментів є детермінологізовані номінації – терміни, що втратили свої дефінітивні й системні характеристики та перейшли у розряд загальноживаної лексики [15].

Актуальність обраної теми зумовлена загальним антропоцентричним спрямуванням сучасних семантичних теорій, тенденцією до поглибленого вивчення динаміки лексико-семантичної системи, що пов'язано з усвідомленням і визнанням факту функціональної та когнітивної природи мови.

Детермінологізовані номінації були об'єктом численних досліджень. Предметом аналізу виступали стилістична транспозиція термінологічної лексики [12], функції детермінологізованої лексики у дискурсі [6; 8], типологія та дериваційні аспекти детермінологізації [4; 9; 11; 14]. Невирішеною залишається проблема моделювання когнітивних стратегій семантики детермінологізованих номінацій, покликаною не лише розкрити характерні способи кодування і частку розподілу інформації в семантиці детермінологізованої лексики, а й виявити структури репрезентації знань, що відображають особливості національно-мовної картини світу, специфіку етнічного менталітету, універсальні та унікальні характеристики предметно-пізнавальної діяльності представників різних мовних спільнот. З цього погляду когнітивні стратегії детермінологізації розроблятимемо на матеріалі декількох (близько- та віддаленоспоріднених) мов.

Мета розвідки – схарактеризувати моделі когнітивних стратегій детермінологізації (на матеріалі англійської, польської та української мов).

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

- описати умови аналізу когнітивних стратегій семантики термінологічних номінацій;
- представити (фреймову) модель семантики термінологічних номінацій;
- визначити моделі когнітивних стратегій детермінологізації (на матеріалі англійської, польської та української мов);
- окреслити перспективи подальших досліджень детермінологізованих номінацій.

Одним із постулатів когнітивної лінгвістики є твердження про те, що три основні складники людської когніції – сприйняття, мислення та мова – нерозривно пов'язані між собою, утворюючи єдиний когнітивний континуум. Стверджується, що дійсність проектується в семантику природної мови внаслідок взаємодії людини з довкіллям [19, р. 28]. Розширена характеристика такої взаємодії може бути представлена в аспекті базових когнітивних стратегій (basic cognitive abilities), основу яких становлять перцептивні стратегії (виокремлення, виділення, фокусування уваги і т. ін.) та власне когнітивні стратегії (прототипна категоризація, порівняння, абстрагування і т. ін.) [21, р. 2–3]. Зазначені аспекти базових когнітивних стратегій слугують не лише необхідною передумовою, а й основою формування семантики мовної одиниці. «Тлумачення семантичних характеристик того чи іншого мовного явища з точки зору когнітивної семантики передбачає врахування не тільки і не стільки об'єктивних характеристик ситуації, що описується, скільки врахування специфіки її сприйняття, наявності відповідних знань, інтенцій, виокремлення конкретних одиниць і вибору точки зору (перспективи), концентрації уваги на певних епізодах» [3, с. 18].

Слід зазначити, що в основі будь-якої когнітивної стратегії лежить певна «схема поведінки», яка специфікує (уточнює) розвиток когнітивної стратегії. Наприклад, специфікаторами стратегії «фокусування уваги» можуть бути когнітивні операції: сканування – «зчитування» інформації у певній послідовності, перспективізації – спостереження об'єкта з певної «точки огляду», зумінгу – споглядання об'єкта в його наближенні або віддаленні тощо.

Поза тим, будь-яка з когнітивних операцій реалізується на тлі такої когнітивної та психічної структури, як «фігура – фон» [24]. Зазначена структура визначає сприйняття диференційного поля, в якому ідентифікація (відбір) об'єктів здійснюється на основі порівняння з іншими об'єктами та подальшим відмежуванням від цих об'єктів [7, с. 16]. Відмежовані об'єкти становлять обов'язкову альтернативу відібраним об'єктам, створюючи той самий фон, на основі якого відібрані об'єкти стають фокусом концентрації нашої уваги. Поняття «обов'язкова альтернатива» корелює з поняттям пріоритетної категоризації, представленій в «теорії перспектив» (vantage theory) Р. МакЛурі. Відповідно до цієї теорії пріоритет розглядається як природна властивість людини до виокремлення та фіксації скоріше відмінностей, аніж подібностей сутностей, що пізнаються [22].

Для моделювання когнітивних стратегій детермінологізації скористаємося номінацією *червона картка*, яка описує ситуацію «вилучення гравця з поля у футболі», пор.: англ. *red card* «*Webster's Sports Dict.* a red card shown by the referee (as in international soccer) to indicate that a player is being sent off» [23]; пол. *Czerwona kartka* «*sport. czerwony kartonik, który sędzia piłkarski pokazuje zawodnikowi jako znak usunięcia go z boiska za poważne złamanie przepisów gry*» [27]. Ситуація передбачає використання перцептивної стратегії «фокусування уваги на перцептивному (колірному) об'єкті»: *гравець порушує правила > арбітр кваліфікує вид порушення та сигналізує про це картою червоного кольору > гравця вилучають з поля*. Зазначена стратегія специфікується через когнітивну операцію сканування: підняття руки догори – інформація про призупинення матчу (альтернатива: стандартна жестикуляція, природний (невимушений) рух) > пред'явлення картки – інформація про порушення (альтернатива: арбітр може підняти руку догори з метою завершити (тайм) матч) > пред'явлення картки червоного кольору – інформація про характер порушення (альтернатива: жовта картка – попередження) > гравця видаляють з поля – інформація про наслідки порушення (альтернатива відсутня – гравець перестає брати участь у матчі). Відсутність обов'язкової альтернативи відібраному об'єкту (ідентифікація червоної картки) свідчить про остаточну зупинку процесу обробки інформації відповідного фрагмента та завершення концентрації всіх когнітивних зусиль для його виокремлення.

Когнітивна операція сканування фіксує послідовність епізодів, які динамічно розгортаються в часі. Такі епізоди концептуалізуються у форматі прототипного сценарію, розвиток якого визначають принаймні три етапи. «Сценарій складається з декількох етапів – у ньому є зав'язка, кульмінація сюжету та розв'язка» [1, с. 59]. Транспонуючи літературознавче поняття «сценарій» на «концепт-сценарій» у когнітивній лінгвістиці, доцільно номінувати інформаційні блоки прототипного сценарію у порядку їх розгортання в часі: початковий етап (порушення правил) > серединний етап (демонстрація червоної картки) > кінцевий етап (вилучення з поля).

Мовне втілення прототипного сценарію «вилучення гравця з поля у футболі» відзначено, зокрема, в англійській фразеологічній номінації *show the red card* «to be sent off during a game», в якій план вираження фіксує серединний етап актуального розвитку події (співвіднесеність з інформацією про характер порушення), а план змісту – її кінцевий етап (співвіднесеність з інформацією про наслідки порушення), пор.: *But he said that the amnesty would not cover players who had been shown the red card and sent off for serious offences during qualifying games* [25].

Додаткова інформація, виокремлена в досвіді сценарію, концептуалізується у форматі фрейму – структурі знань, яка є показником стандартної ситуації розвитку подій. Позиції фрейму заповнюють інформаційні блоки, які несуть імпліцитну інформацію про порушення, ступінь якого власне вивершує ситуацію «пред'явлення червоної картки – вилучення»: *In association football (soccer), a red card is shown by a referee to signify that a player has been sent off following serious misconduct* [28].

Зауважимо, що фреймова структура може містити будь-яку інформацію про характер порушення, враховуючи як індивідуальні (суб'єктивні) асоціації, так і наукові (енциклопедичні) дані. Все залежить від того, наскільки людина обізнана з тим або іншим фрагментом досвіду, є вона фахівцем чи аматором у цій галузі. Широта обізнаності відповідно визначатиме обсяг знань, а отже, і глибину та розгалуженість концептуальної структури, яка репрезентує ці знання. Проте нагадаємо, що когнітивний підхід пропагує ідею насамперед чуттєвого сприйняття, зумовленість пізнавальних процесів (категоризації та концептуалізації), зокрема й перцептивним досвідом людини: повторна фіксація спостерігачем факту видалення за повторне порушення напевно залишає певний інформаційний «відбиток» у його концептуальній системі. До речі, ця інформація має об'єктивне джерело (Правило 12 «Про процедуру пред'явлення червоної картки арбітром», встановлене Міжнародною футбольною асоціацією, фіксує видалення за таке правопорушення) [28]. Проте цей факт відомий лише окремій групі людей, а тому не може претендувати на роль культурно-гносеологічного чинника фразеологічної номінації.

Крім того, наголосимо, що фрейм як «робочий майданчик» процесу вербалізації знань слугує підґрунтям не лише первинної, а й вторинної фразеологічної номінації, яка в нашому випадку засвідчує процес детермінологізації. На думку В.М. Телія, вторинне фразеотворення здійснюється не за рахунок значення сполучення слів, а того, що це значення шляхом вивідного знання стає складником нового фрейму [16, с. 143]. Така думка є цілком слушною, оскільки прототипом фразеологізму (у термінах О.В. Куніна) можуть бути не лише змінні сполучення слів, а й додаткова фонова категоризація як «вторинне осмислення сутності або ситуації, яка описується в ідіомі» [2, с. 374].

Питання про детермінологізацію (вторинний фразеологічний семіозис) зводиться до з'ясування особливостей механізму розширення семантичної структури терміна. Таке розширення передбачає залучення семантичного потенціалу терміна-прототипу та реалізацію цього потенціалу детермінологізованою номінацією.

Концептуальна схема, що визначає семантичний потенціал прототипу *be shown the red card*, містить такі компоненти: а) сценарій, який представляє інформацію про актуальну ситуацію «вилучення гравця з поля у футболі»; б) фрейм, який містить інформацію про стандартну ситуацію «вилучення гравця з поля у футболі»; в) пресупозиції та імплікації, які фіксують інформацію про передумови та наслідки актуального перебігу події «вилучення гравця з поля у футболі»: 'порушення правил' – пресупозиція; 'тимчасове відсторонення гравця від наступних матчів', 'розгляд питання про можливість подальшої участі гравця у футбольних матчах', 'можливість накладення штрафних санкцій на гравця' тощо – імплікації.

Подана вище концептуальна схема є основою моделювання вторинного семіозису, при якому мовний знак (перцептив) використовується на позначення не-перцептивних об'єктів. Зазначимо, що семантична структура мовної одиниці в когнітивній лінгвістиці характеризується стосовно концептуальної сфери, яка, у свою чергу, може набувати будь-якого виду концептуалізації: перцептивного досвіду, концептуального комплексу, складної системи знань тощо [17, с. 357]. Це означає, що концептуальна сфера є, швидше за все, гетерогенною системою, формат якої демонструє ієрархічну впорядкованість концептів. Основним, однак, є те, що мовна одиниця може залучати інформацію будь-якого рівня концептуальної ієрархії. Тому повний і остаточний опис семантичної структури повинен об'єднати повний опис її сфери та ієрархічні рівні найосновніших уявлень, від яких вона залежить [там само, с. 358].

Детермінологізація на рівні вторинної фразеологічної номінації *be shown the red card* «to be dismissed from one's job» [26, р. 16] використовує стратегії метафоричного розширення первинного змісту терміна-прототипу, що передбачає перенесення знака донорської зони ФУТБОЛУ на ситуацію ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ (ЗВІЛЬНЕННЯ). Механізм такого розширення

передбачає залучення концептуальної схеми, яку за собою закріплює первинна номінація. Інтегруючи у сферу ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ (ЗВІЛЬНЕННЯ), знак донорської зони «прописує» у концептуальну схему аналогову інформацію з реципієнтної зони, створюючи когнітивний (мисленнєвий) прецедент нового сценарію: 'серйозна провина на роботі' (початковий етап) – 'порушення дисципліни' :: 'невміле, погане виконання своїх обов'язків' :: 'службовий злочин' (серединний етап) – 'звільнення' (кінцевий етап), пор.: *The accountant was shown the red card for defrauding the company* [там само].

Повну реалізацію семантичного потенціалу терміна *red card* та відтворення його цілісної концептуальної схеми можна спостерігати у випадку дискурсивної номінації «*Fast-food younger generation are shown red card*», в якій на основі концептуальної метафори YOUNGER GENERATION IS A FOOTBALL PLAYER виділені номінатами експлікують елементи концептуальної схеми RED CARD у текстовому макрозаці, пор.: *Iran's fast-food restaurants are said to be so nervous of the latest attack by hard-line clerics on «immoral» behaviour that they are issuing football-style penalties to customers. Girls deemed to be improperly dressed or men flirting too openly with the opposite sex may receive a «yellow card» on their table, and repeat offenders receive a «red card» and are sent off. But clearly there is a move by some clerics against American-style restaurants and social clubs which they accuse of encouraging decadent behaviour. Some businesses have been closed* [25]. Порівняймо подібну реалізацію семантичного потенціалу терміна в українському та польському дискурсах: *Третій тип реакції я б назвав ілюзорним: мовляв, Україна може отримати червону картку, й разом із недавною доганою єврокомісара це має означати, що Європа не терпить порушень демократії, утисків опозиції, наступу на свободу слова, селективного застосування законів* [5]. *Senator Franciszek Bachleda Księdzularz i PKL otrzymali tak zwane czerwone kartki za propozycje «rozbiegania» Tatr. Obowiązkiem każdego członka LOP-u jest troska o przyrodę Tatr i Podhala. A propozycja olimpiady jest propozycją wstydliwą, ze względu na zagrożenie, jakim jest dla tatrzańskiej przyrody. Trzeba przede wszystkim mówić o bogactwie kulturowym tej ziemi – zakończył dyrektor. Przedstawiciele władz na różnych szczeblach nie rozumieją spraw* [20].

Безпосередньою умовою детермінологізації є застосування базисних когнітивних стратегій людини. Такі стратегії, як виокремлення об'єкта сприйняття, фокусування уваги на об'єктові сприйняття, ідентифікація об'єкта за певною перцептивною ознакою, слугують необхідною передумовою формування семантики детермінологізованих номінацій.

Детермінологізовані номінації використовують стратегії семантичного розширення первинного змісту терміна-прототипу, що передбачає перенесення знака донорської зони на реципієнтну зону (цільову ситуацію). Механізм такого розширення передбачає «прописування» у концептуальну схему, закріплену за знаком донорської зони, аналогової інформації з реципієнтної зони, у результаті чого створюється прецедент нового когнітивного сценарію.

Перспективним у цьому плані є з'ясування особливостей кодування та розподілу інформації про типи когнітивних сценаріїв у семантиці детермінологізованих номінацій споріднених та неспоріднених мов.

Література

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
2. Баранов А.Н. Аспекты теории фразеологии / А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский. – М. : Знак, 2008. – 656 с.
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского гос. университета, 2000. – 123 с.
4. Василенко Д. Детермінологізація англійських військових термінів ХХ – початку ХХІ століття (діахронічний аспект) / Д. Василенко // Мандрівець. – 2007. – № 2. – С. 68–71.

5. Корпус текстів української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mova.info/corpus.aspx>.
6. Красножан Ж. Функції детермінологізованих лексем у художньому тексті / Ж. Красножан // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон, 2009. – Вип. IX. – С. 175–177.
7. Кубрякова Е.С. Внимание / Е.С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ, 1997. – С. 15–17.
8. Лебедева Н.М. Детерминологизация в корпоративном дискурсе (на материале специальной лексики) / Н.М. Лебедева, Е.С. Посылина // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Симферополь, 2007. – Т.20 (59). – № 1. – С. 170–173.
9. Ляхова О.В. Детермінологізація й розширення значення слова в лексичній системі сучасної української мови / О.В. Ляхова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2011. – № 963. – Сер. : Філологія. – Вип. 62. – С. 42–47.
10. Мельчук И.А. Опыт теории лингвистических моделей «Смысл ↔ Текст» / И.А. Мельчук. – М. : Языки русской культуры, 1999. – I–XXII. – 346 с.
11. Михалевич О. Термінологізація та детермінологізація в економічній терміносистемі / О. Михалевич // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць. – Черкаси, 2009. – Вип. 9. – С. 135–141.
12. Міщенко А.Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу / А.Л. Міщенко. – Вінниця : Нова книга, 2013. – 448 с.
13. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики / Е.В. Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
14. Середюк І.В. Типологія детермінологізації англomовних філософських термінів / І.В. Середюк // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. 2(2). – С. 150–156.
15. Симоненко Л.О. Термін / Л.О. Симоненко // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 682.
16. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
17. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А. Ченки // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / Под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой и И.А. Секериной. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 340–369.
18. Яковлева Е.С. К описанию русской языковой картины мира / Е.С. Яковлева // Русский язык за рубежом. – 1996. – № 1–3. – С. 47–56.
19. Jackendoff R.S. Semantics and cognition / R.S. Jackendoff. – Cambridge, MA : The MIT Press, 1986. – 297 p.
20. Korpus języka polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://korpus.pwn.pl/>
21. Langacker R. Grammar and conceptualization / R.W. Langacker. – Berlin & N.Y. : Mouton de Gruyter, 1999. – 427 p.
22. MacLaury R.E. Color and cognition in Mesoamerica: Constructing categories as vantages / R.E. MacLaury. – Austin : University of Texas Press, 1997. – 616 p.
23. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс] : Second Edition on CD-ROM © Oxford Univ. Press, 2009. – Vers. 4.0.
24. Talmy L. Figure and ground in complex sentences / L. Talmy // Universals of Human Language. – Vol. 4. – Stanford : Stanford Univ. Press, 1978. – P. 625–649.
25. The British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.natcorp.ox.ac.uk>.
26. The Penguin Dictionary of English Idioms. – L : Penguin Books, 1994. – 305 p.
27. Uniwersalny słownik języka polskiego [Електронний ресурс] / [Pod redakcją S. Dubisza]: Płyta CD. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2004. – Wers. 1.0.
28. Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://en.wikipedia.org/wiki/Red_card.

НАУКОВА МЕТАФОРА ЯК МОВНО-МЕНТАЛЬНА УНІВЕРСАЛІЯ (на матеріалі українських епонімічних термінів)

Майя Дзюба

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. У статті досліджено наукову метафору в когнітивному аспекті на матеріалі українських епонімічних термінів – мовних знаків, утворених від власних назв. Узагальнено наукові підходи до когнітивної метафори в термінознавстві. З'ясовано когнітивні механізми творення метафори в українській науковій термінології.

Ключові слова: наукова метафора, когнітивне термінознавство, термінологія, епонімічний термін.

Abstract. The paper deals with the study of the scientific metaphor in the cognitive aspect on the material of Ukrainian eponymic terms – language signs derived from proper names. The scientific approaches to metaphor in terminology are generalized. The cognitive mechanisms of creating metaphors in the Ukrainian scientific terminology are clarified.

Keywords: scientific metaphor, cognitive terminology studies, terminology, eponymic term.

Сьогоднішні наукові студії, що набирають дедалі виразнішого міждисциплінарного характеру, усе частіше зорієнтовані на лінгвокогнітивне бачення галузевих термінологій. Відтак у сучасному термінознавстві, яке постало як самостійна галузь, поруч із його традиційними підрозділами (загальним, історичним, галузевим, порівняльним тощо) формується новий – когнітивне термінознавство, що «уможливить перегляд деяких усталених теорій та поглядів на терміносистеми, дасть змогу по-новому поглянути на процеси термінотворення, категоризації та концептуалізації різних фрагментів наукової картини світу» [9, с. 59].

Так, у парадигмі сучасного когнітивного термінознавства утворився новий підхід до розгляду проблеми метафоризації наукового знання, згідно з яким метафора – вербалізований спосіб сприйняття й усвідомлення світу, універсальний пізнавальний механізм. У зв'язку з проникненням метафори до сфер науки, пов'язаних із процесами пізнання та мислення, її небезпідставно вважають одним із центральних понять у сучасній науковій парадигмі та одним з основних механізмів пізнання світу. На думку І. Алексеєвої [2], наукова метафора дає змогу порівнювати нове з певними життєвими еталонами, що їх створює людський досвід, продукує нові, нестандартні смислові зв'язки, разом із новим терміном породжує візуальний образ, що унаочнює мисленнєві процеси.

Сутність механізму наукової метафори полягає у визначенні його як процесу ідеалізації, абстрагування та моделювання, коли будь-який уже знайомий об'єкт використовується як мисленнєвий образ [там само]. Тобто сьогодні метафору розглядають як мовно-ментальну універсалію, яка є надбанням не лише природної мови, а й сфери мислення. Йдеться про метафору не як власне мовне явище, а концептуальне. Теорія концептуальної метафори, найбільший внесок у розвиток якої зробили Дж. Лакоф і М. Джонс у широковідомій праці [16], сприяла загальній зміні концепції сучасної термінотворчості¹: у наукових дослідженнях усе частіше постулюють думку, що без метафоризації неможливо

---

¹ Можливість використання метафор у мові науки довгий час була однією з дискусійних проблем термінознавства, адже серед повторюваних у працях лінгвістів вимог до терміна визначали стилістичну нейтральність, відсутність експресії, холодність.

було б створити будь-яку наукову мову, зокрема, її терміносистему. «Метафора служить з огляду на сучасну лінгвосинергетичну наукову парадигму потужним атрактором, тобто параметром самоорганізації, чинником збереження й розвитку термінологічної системи в мові, забезпечує креативні механізми будь-якої фахової сфери знань, адже необмеженість пізнавальних можливостей людини зумовлює потребу в нових і нових мовних позначеннях» [11]. Таким чином, сучасне розуміння ролі термінологічної метафори зводиться до того, що вона є невід'ємною частиною поняттєвої системи людини, універсальним механізмом мислення, який забезпечує формування і поширення нового знання на основі вже відомого.

Твердження про те, що наукові метафори охоплюють усю сферу людського досвіду і мають значний когнітивний потенціал, сьогодні обґрунтовано в численних дослідженнях цього мовного і ментального феномена (праці Н. Арутюнової [3], Дж. Грейді [14], Дж. Лакоффа і М. Джонсона [16], Е. МакКормака [5], П. Рікера [8] та ін.). Таким чином, теорію концептуальної метафори визнає світова наукова спільнота, її застосовують у практичних дослідженнях, вона активно розвивається, удосконалюється та знаходить реалізацію в нових наукових інтерпретаціях.

З огляду на те, що метафора з позицій когнітивістики в українській науковій термінології стала об'єктом дослідження лише в поодиноких студіях (Л. Малевич [6], Н. Овчаренко [7] О. Селіванової [9], Д. Шапран [12; 13]), дослідження когнітивних механізмів творення метафор у галузевих терміносистемах видається актуальним.

Мета статті – схарактеризувати когнітивні механізми метафоризації українських термінів з компонентом-епонімом, визначити їхній потенціал у розбудові української наукової термінології.

Когнітивну функцію метафори найяскравіше ілюструють процеси термінологічної номінації, оскільки «у сфері термінотворення найвиразніше поруч із комунікативною виявляється когнітивно-пізнавальна функція мови» [4, с. 7]. Закріплюючи отриману інформацію в термінній назві шляхом метафоризації, її творець не просто номінує поняття, а створює концептуальний інструмент отримання нового знання [13, с. 67].

Н. Арутюнова, описуючи особливості метафоричного процесу, наголошувала на тому, що «людина не стільки відкриває схожість, скільки створює її» [3, с. 9]: механізм метафоризації будується на принципах взаємодії двох структур знань (доменів, у термінології Дж. Лакоффа і М. Джонсона [16]) припущенням їхньої аналогії на підставі низки асоціацій між донорською і реципієнтною зонами [15], або сферою джерела і сферою мішені [16] цих доменів. Донорська зона є постачальником мовних знаків для реципієнтної зони і зазвичай доступніша для розуміння її носіями мови. Відтак метафора в терміносистемах сприяє декодуванню нового терміна на основі знань про узвичаєне, зрозуміліше.

У науковій мові відокремлене місце посідають терміни з компонентами-епонімами, утворені метафоричним перенесенням, які, на нашу думку, найвиразніше демонструють зв'язок між людським мисленням і мовою. Основа аналогії між донорською і реципієнтною зонами в епонімічних термінах може бути пов'язана з особливістю самого епоніма, який зумовлює різні асоціації, і з неепонімічним компонентом, що входить до складу епонімічних термінів-словосполучень і зазнає переосмислення.

Для характеристики українських метафоричних термінів з компонентом-епонімом будемо використовувати типологію метафори, яку розробила О. Селіванова на основі когнітивних механізмів її творення залежно від інтеграції донорського і реципієнтного доменів, а саме: структурний, дифузний, гештальтний, сенсорний, аксіологічний та архетипний різновиди [10, с. 207]. Досвід щодо застосування такого підходу до аналізу процесів метафоризації в лінгвістичній термінології [11] вважаємо методологічно корисним для дослідження термінотворчих процесів різних галузей знань.

Специфіка термінологічної метафори полягає в цілеспрямованому, усвідомленому, керованому характері її творення [16]. При цьому будь-яке абстрактне поняття може бути метафорично осмислене як певна самодостатня сутність, що дозволяє нам міркувати над нею, характеризувати її кількісно, виділяти той чи той її аспект, враховувати її в наших діях тощо, тобто раціонально використовувати наш досвід [там само]. Таким чином, термінологічна метафора реалізується в термінотворенні не лише як засіб номінації, але передусім як спосіб трактування явищ, властивостей, процесів тощо.

Аналіз відібраних термінів з компонентом-епонімом уможливив висновок, що в українській науковій термінології функціонують метафоризовані епонімічні назви спеціальних понять гештальтного, дифузного, структурного та аксіологічного видів.

Найчисленніше українські епонімічні терміни представлені гештальтним різновидом метафори, який полягає в застосуванні знаків донорських зон на позначення реципієнтних структур знань на підставі стереотипного уподібнення гештальтів – константних цілісних складників свідомості, що існують у формі фігур, структур, образів і формуються через прагнення до структурування поля сприйняття та його усвідомлення незалежно від зміни й варіювання ознак об'єкта [11, с. 62]. Тобто внаслідок співвіднесення різних складників свідомості створюється новий гештальт, який синтезує ознаки донорського і реципієнтного об'єктів уподібнення. Під час творення епонімічних термінів значною мірою задіяно гештальти, що формуються внаслідок ретермінологізації складників донорської сфери інших наук, що зумовлено інтенсивним розвитком нових знань, потужними інтеграційними процесами в науковій сфері. Наприклад, з донорського домена **гідромеліорація** до реципієнтного домена **анатомія** на підставі зовнішньої подібності запозичено термін **канал** («штучне річище, наповнене водою»), який у словосполученні з епонімом утворює спеціальне найменування **каналець Арнольда** (зі значенням «непостійний отвір у великому крилі клиноподібної кістки (між овальним і остистим отворами), пронизується малим кам'янистим нервом»). З донорського домена **архітектура** до реципієнтного домена **анатомія** запозичено термін **арка** («склепіння у формі дуги, яким перекривають проріз у стіні або сполучають два суміжні будинки, стояки моста тощо»), що в поєднанні з епонімом утворив термін **арки Паркера** (зі значенням «потиличні дуги черепа, що розвивається; формується потиличними частинами примітивного черепа») на основі візуальної схожості. Військовий термін **ешелон** широко відомий зі значенням «назва військових поїздів у залізничних перевезеннях». Уявлення про військовий поїзд з домена **армія** було перенесено на фізичний прилад на основі асоціацій за гештальтною подібністю (складається з певних однакових компонентів, поєднаних між собою): **ешелон Майкельсона** – «багатопроменевий інтерференційний спектральний прилад високої роздільної сили. Являє собою набір плоскопаралельних скляних або кварцових пластинок однакової товщини, поставлених на оптичний контакт так, що їхні кінці утворюють сходинки сходів» [ТСФ, с. 184]. Парну пластинку тіла клиноподібної кістки людини (реципієнтний домен **анатомії**) називають **крило Інграссіаса** (донорський домен **зоології**) за візуальною подібністю цих об'єктів. Наведені приклади уможливають висновок, що у процесі творення термінів аналізованого різновиду метафори задіяно здебільшого зорові гештальти.

На основі зорової подібності метафоричних мотиваторів з відповідними формами ландшафту, природних об'єктів сконструйовано цілу низку термінів анатомії: **борозенки Кілліана**, **горбик Вітнала**, **долинка Рейля**, **дугласів простір**, **канали Бреше**, **кортіїв тунель**, **лукасова борозна**, **острівець Рейля**, **печера Вальсальви**, **поле Арнольда**, **санторинієва протока**, **схил Блюменбаха**, **шлях Валленберга** тощо, що свідчить про системний характер термінології як відображення певної концептуальної системи наукового знання і системність у доборі способів метафоризації, засновану на однотипних механізмах формування метафоричного значення.

В окремих випадках те саме слово загальнозживаної мови виступає базою для утворення епонімічних метафоричних термінів у різних галузях знань. Наприклад, мовний знак *комірка*, який у загальнозживаній мові має значення „зменшене до комора; маленьке, тісне приміщення, кімната”, виступає компонентом епонімічних термінів у фізиці та медицині: *комірка Вігнера–Зейтца* (фіз.) – „елементарна (примітивна) комірка кристала, яка використовується найчастіше. Для побудови *к. В.–З.* будь-який вузол кристалічної решітки треба з'єднати з усіма сусідніми трансляційно еквівалентними йому вузлами і провести через середини відповідних відрізків перпендикулярні до них площини” [ТСФ, с. 262], *комірка Мозера* (анат.) – „велика комірка решітчастого лабіринту в межах гачкуватого відростка” [ЕНКС, с. 95]. Поява різногалузевих епонімічних термінів пов'язана зі складними гештальтними асоціаціями на основі спільної семи – „заглиблення, ямка”.

Дифузний різновид метафори ґрунтується на інтеграції донорської та реципієнтної зон на підставі спільного сценарію або комплексу асоціацій, сформованих у свідомості носіїв мови [11, с. 61]. Цей різновид метафори з-поміж досліджуваних термінів представлений досить широко, що, очевидно, зумовлене специфічним характером епонімічних мовних одиниць. Зв'язки між когнітивними структурами здебільшого не лінійні, а вибудовуються внаслідок складного комплексу асоціацій. Приміром, термін *спосіб слимака Юдіна* (мед.), використовуючи асоціативні ланцюги донорського домена *моллюск*, позначає спосіб закриття культи дванадцятипалої кишки при резекції шлунка: полягає в тому, що дванадцятипалу кишку розтинають біля краю виразкового кратера й створюють язикоподібний виступ на протилежній стінці, кишку вшивають безперервним дворядним швом і конус, який утворився, згортають у рулон трьома витками, укладають у кратер виразки, фіксуючи в капсулі підшлункової залози кількома швами, подібного до того, як скручується слимак у мушлі.

Інколи асоціації, які виникають у процесі антропоморфних метафоричних перенесень з використанням компонента-епоніма, бувають настільки суб'єктивними, що їх виявлення потребує залучення цілого сценарію знань про позначене: обставин відкриття наукового явища та історії функціонування терміна на початковому етапі. Наприклад, „криву третього порядку” знайшла й дослідила болонський математик Марія Гаєтана Аньєзі в 1748 році, назвавши її *верзієра* (від лат. *vertete* (перетворювати)). Як пояснюють математики, оскільки назва Аньєзі дуже схожа на італійське *versiera* (відьма, примара), а відкриття зробила жінка-математик, що було рідкісним явищем для того часу, то в 1873 році Буус на позначення цієї кривої використав інший термін – *кучер Аньєзі* [1, с. 23–24]. Тобто метафоричне перенесення базується на складних образно-асоціативних зв'язках, які встановлюють між науковим поняттям, добре відомим об'єктом загальнозживаної мови та обставинами наукового відкриття.

Структурному різновидові метафори властива інтеграція донорського та реципієнтного доменів на підставі однієї спільної когнітивної ознаки, яка в інтегрованих структурах знань належить до пропозиційних ядерних складників [11, с. 61]. Наприклад, фізичний термін *бальмерівський стрибок*, що позначає різку зміну інтенсивності неперервного випромінювання багатьох астрофізичних об'єктів на малому інтервалі довжин, запозичив з донорського домена *фізкультура* неепонімічний складник, зважаючи на суміжне поняття – короткочасний різкий рух. Інший термін фізики – *блхівська стінка* – отримує неепонімічний метафоричний компонент з донорського домена *будівництво* на підставі суміжного поняття розділення: ділянка (шар) усередині магнітновпорядкованої речовини, що розділяє суміжні домени.

Як аксіологічний різновид метафоризації трактуємо терміни з метафоризованим компонентом-епонімом, підставою для виникнення яких є переважно враження автора метафори. Так, прецедентне літературне ім'я головного героя твору Р. Распе „Пригоди барона *Мюнхгаузена*”, традиційно співвідноситься з негативними оцінками

характеристиками *фантазер* і *хвалько*. Відтак ця асоціація перенесена в реципієнтний домен *медицина* до складу епонімічного терміна *синдром Мюнхгаузена* – „психічний розлад: постійні вигадані неймовірні скарги на стан здоров'я з метою звернути на себе увагу лікаря” [УЛАМТС, т. 2, с. 441].

Отже, дослідження українських спеціальних мовних знаків з компонентами-епонімами уможлиблює висновок про активність процесів метафоризації в термінотворенні. Наслідком метафоричного переосмислення можуть бути як неепонімічні компоненти термінів-словосполучень, так і епоніми. Метафора служить засобом розширення знакових ресурсів галузевих терміносистем, зняряддям наукового пошуку. Найбільш активними у творенні епонімічних термінів є гештальтний і дифузний різновиди метафори, хоча когнітивні механізми метафоризації в термінотворенні передбачають і припущення аналогії на підставі суміжного поняття (структурний), і залучення оцінки знаків-мотиваторів (аксіологічний). Використання метафори як способу номінування сприяє мотивованості і семантичній прозорості терміна, що є однією із суттєвих вимог до терміна як спеціальної лексичної одиниці.

Література

1. Александрова Н.В. История математических терминов, понятий, обозначений : словарь-справочник / Н.В. Александрова. – М. : Изд. ЛКИ, 2007. – 248 с.
2. Алексеева И.Ю. Человеческое знание и его компьютерный образ. – М. : Наука, 1992. – 210 с.
3. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. Вступительная статья // Теория метафоры : сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. – М. : Прогресс, 1990.
4. Володина М.Н. Национальное и интернациональное в процессе терминологической номинации. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 112 с.
5. МакКормак Э. Когнитивная теория метафоры // Теория метафоры : сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. – М. : Прогресс, 1990. – С. 358–386.
6. Малевич Л.Д. Метафора в науковій картині світу / Л.Д. Малевич. // Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць [відп. ред. проф. Л.О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 224–227.
7. Овчаренко Н.І. Метафора як когнітивний механізм категоризації фахових знань / Н.І. Овчаренко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2013. – Вип. 10. – С. 111–114.
8. Рикёр П. Живая метафора. // Теория метафоры : сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. – М. : Прогресс, 1990. – С. 194–200.
9. Селіванова О. Когнітивний аспект термінотворення / Олена Селіванова // Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць [відп. ред. проф. Л.О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 55–59.
10. Селіванова О.О. Когнітивні механізми метафоризації [Електронний ресурс] / О.О. Селіванова // Слов'янський збірник : збірник наукових праць, 2012. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго. – Вип. 17. – Ч. 2 – С. 203–211. – Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/3434>.
11. Селіванова О.О. Метафора в лінгвістичній термінології: когнітивний аспект / О.О. Селіванова // Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць [відп. ред. В.Л. Іващенко]. – К., 2013. Вип. IX. – С. 58–65.
12. Шапран Д.П. Мілітарна метафора в українській маркетинговій термінології // Молодий вчений : науковий журнал. – 2016. – № 5 (32). – С. 526–530.
13. Шапран Д.П. Функціонально-когнітивні аспекти метафори в термінології маркетингу / Шапран Д.П. // Інтелект. Особистість. Цивілізація : збірник наукових праць із соціально-філософських проблем. – Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2016. – Вип. 12. – С. 65–73.
14. Grady J. A typology of motivation for conceptual metaphor: Correlation vs. resemblance / J. Grady // R. W. Gibbs., G. J. Steen (eds.). Metaphor in cognitive linguistics. – Amsterdam : John Benjamins, 1999. – P. 79–100.
15. Kittay E. Semantic Field and the Structure of Metaphor / E. Kittay, A. Lehrer // Studies in

Language. – 1981. – № 5. – P. 31–63.

16. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago; L. : The Univ. of Chicago Press, 1980. – 256 p.

Список умовних скорочень лексикографічних джерел

ЕНКС – Хмара Т.В., Ахтемійчук Ю.Т., Сем'янів І.О. Епонімічні назви кісткових структур та з'єднань у клінічній анатомії голови та шиї / Т.В. Хмара, Ю.Т. Ахтемійчук, І.О. Сем'янів // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – 2009. – Т. 8. – № 2. – С. 92–98.

ТСФ – Вакуленко М.О. Тлумачний словник із фізики : 6644 статті / М.О. Вакуленко, О.В. Вакуленко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2008. – 767 с.

УЛАМТС – Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник : близько 33 000 термінів / [за ред. М. Павловського]. – Львів : Видавнича спілка "Словник", 1995. – Т. 1–2.

ТЕРМІНОЛОГІЯ В ЕТНОЛОГІЧНОМУ ЗНАННІ

Юлія Ємельянова

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)

Анотація. Статтю присвячено актуальному питанню етнологічного знання – уточненню дефініцій відомих термінів: *етнос*, *етнічність*, *ментальність*. Історичний розвиток наукових знань передбачає зміни в термінології. В умовах сучасної України, коли збільшився публічний дискурс соціальних процесів, застосування спеціальної лексики потребує точнішого знання змісту та обсягу вживаних понять та термінів.

Ключові слова: етнологія, етнос, етнічність, ментальність, термін, дефініція.

Abstract. The article is looking into necessity of the development and re-definition of old terms of ethnological studies – *ethnos*, *ethnicity*, *mentality*. Historical development of ethnological science entails the change in terminology. There is an increased public discourse of social processes in modern Ukraine; therefore the special vocabulary requires more precise knowledge of volume and definition of each concept and term.

Keywords: ethnology, ethnos, ethnicity, mentality, term, definition.

Світ людини дедалі більше постає як складна та багатомірна реальність, яка потребує все нових теоретичних підходів та обумовлює різноманітність напрямків досліджень. Процес пізнання суспільного життя приводить до удосконалення наукових методів та інструментів. Соціальна теорія аналізує багатофакторність та багатовекторність змін у сучасному світі, у той самий час шукає джерела та детермінанти цих змін. Найбільше актуалізують проблему складності суспільства дві протилежні тенденції його існування – інтеграційна та дезінтеграційна. Вони вказують на наявний вимір суспільного життя, який пояснює властивість суспільства зберігати системну цілісність та внутрішнє розмаїття. Дослідники спостерігають процес локалізації, тобто консервації соціальних і культурних особливостей окремих регіонів, територій, країн одночасно з процесом глобалізації, який всі ці локальні «частини» суспільного цілого має з'єднувати, намагаються показати їх переваги та недоліки. Процес локалізації зазвичай пов'язують із соціальними та культурними процесами в етнічних групах (етносах, культурах). Процес глобалізації майже не має суб'єктності або він ще менш прозорий для дослідження, ніж етнос або етнічна група, тому що під ним зазвичай розуміють або світовий капітал, або інформаційну революцію, або прогрес технології, або щось подібне.

Уже зрозуміло, що різноспрямовані процеси в суспільному житті не йдуть непомітно, вони змінюють життя людини, а їх міцність та загостреність у соціальній практиці потребує теоретичного пояснення та навіть спільних досліджень учених багатьох країн. Міжнародні дослідження успішно тривають у таких складних питаннях, як пізнання космічного простору, розкриття таємниць глибин планетарних океанів або субатомного світу. Однак подібні дослідження всесвітнього соціального простору, що були б пов'язані з проблематикою процесу «глобалізація-локалізація», не проводять, і пояснень цьому може бути декілька. Безумовно, достатньо високою є фінансова компонента проекту такого міжнародного дослідження, але складнішим видається питання забезпечення його теоретичного, методологічного та навіть інструментального обґрунтування, що може завадити такому дослідженню, адже відомо, що існує низка наукових напрямків, які описують та досліджують локальні соціальні середовища (певні людські спільноти), вказуючи на їх культурні

відмінності. Серед цих напрямків можна назвати антропологію, етнографію й етнологію, соціальну (культурну) антропологію, регіоналістику, культурологію, етносоціологію, когнітивну психологію, глобалістику та інші. Упродовж багатьох років наукова спільнота користується усталеним колом термінів та понять, що дає можливість показати існування людства в розмаїтті його соціальних і культурних проявів. Найважливіші серед них: *етнос*, *етнічна група*, *народ*, *народність*, *нація*, *етнічність*, *ментальність*, *культура* та ін. Тобто, починаючи писати програму «великого» дослідження феномена збереження локальності попри процес глобалізації, учені, здається, можуть використати достатній термінологічно-поняттєвий доробок з метою уточнення специфіки сучасних етно-соціально-культурних процесів.

Але аналіз наукової літератури, словників, підручників показує, що етнологічне знання не має, на відміну від багатьох інших наукових напрямків, загальноприйнятої усталеної «мови», хоча нараховує вже щонайменше більше століття. Терміни, які використовують у цьому сегменті знання про життя людини, позначають ніби відомі об'єкти, але при цьому задають різні (іноді протилежні) напрямки руху думки дослідників. Тому метою цієї розвідки є стислий аналіз теоретичної ситуації, яка складається навколо головних термінів етнології.

Слово *етнос* – ключовий термін етнологічного знання, усім відомий знак наукового поняття, своєрідний інструмент інтелектуального пізнання специфіки соціальної реальності. Термін відображає (називає) певний феномен, у нашому випадку, феномен диференціації (від лат. *differentia* – розрізнення) людства за кількома критеріями. Так, поява слова *етнос* у давньогрецькій мові – це визнання феномена існування окремих спільнот (населення місцевості), які мають свій стиль життя, мову, вірування, члени яких відчують свою єдність. Для розуміння сутності поняття, позначеного словом *етнос*, поступово складається його *дефініція*, тобто формується стисле логічне визначення, яке містить найістотніші ознаки позначуваного поняття.

Якщо звернутися до терміна *етнос*, який є системоутворювальним в етнологічній термінології, то треба визнати: він не має загальноприйнятого тлумачення, дефініції. У сучасній світовій науковій етнологічній літературі співіснують три основні підходи в поясненні етнічного феномена: есенціалізм (примордіалізм), інструменталізм, конструктивізм. Перший обґрунтовує вкоріненість прагнення людини до поєднання з певною групою в людській генетиці, у її психічному складі, а тому й декларує незмінність етнічної організації соціального світу. Другий та третій зазвичай позбавляють етнос матеріальної основи (території, мови, культури), відчуття ж спільності у членів певних груп пояснюють або ззовні сформованим та нав'язаним політичною елітою, або наслідком процесу постійних змін у соціальній стратифікації сучасних суспільств.

Які ж найістотніші ознаки визначуваного поняття несуть у собі дефініції, сформовані в різних напрямках етнологічних досліджень диференціації людства? Широко відомі визначення етносу вказують на низку гомогенних, функціональних і статичних характеристик, за якими відрізняють один етнос від іншого. Згідно з ними *етнос* – це «розширена форма родинного відбору та зв'язку» (Ван ден Берг), «етносоціальний організм» (Ю.В. Бромлей), «біосоціальний організм» (Л.М. Гумільов), «просторово обмежений «згусток» специфічної культурної інформації» (А.С. Арутюнов, М.М. Чебоксаров), «цілісний організм, який існує разом із діаспорами» (В.Б. Євтух) та ін. Глибоку думку щодо етносу висловив російський етнограф С.М. Широкогоров (учень українського вченого Ф.К. Вовка) у 30-ті рр. ХХ ст. Він довів, що етнос є складним та внутрішньо суперечливим матеріальним і водночас процесуальним явищем, що феномени його матеріальної культури, соціальної організації та «психоментального комплексу» становлять добре збалансовану систему і є взаємозалежними елементами. Труднощі у створенні загальноприйнятого визначення

якогось феномена свідчать про те, що він доступний дослідникам лише обмеженою кількістю своїх проявів.

Уважають, що найбільш науково важливим видом реального визначення є дефініція генетична, у якій фіксують походження і способи побудови визначуваного предмета. З метою побудови генетичної дефініції етносу звернемося до сучасної соціальної теорії, яка оперує результатами сучасних досліджень та теоретичних рефлексій, тому може запропонувати нові наукові парадигми та концепції й навіть теорії.

Виявляється, що в сучасному соціально-гуманітарному знанні йде процес зміни парадигми розуміння сутності соціального як специфічної площини існування людини. Зміна спровокована новим визначенням сутності культури (культуру сьогодні розуміють як програму формування та існування соціального під дією психічних процесів у мозку передлюдини), а також поверненням у соціально-гуманітарні дослідження парадигми буття як становлення. Звичне сприйняття соціального простору як своєрідної готової до прийняття людини «пустелі» замінюють на уявлення процесу творіння (творчого вдосконалення) людиною свого світу в контексті концепції «динамічної онтології». Соціальний світ починає сприйматися ланкою (наступною за ланкою, умовно кажучи, біологічною) у глобальному еволюційному процесі, яка зберігає загальні закономірності його розгортання, а саме, постає завдяки процесам ускладнення та самоорганізації.

У контексті такого бачення соціального стає можливим розглядати *етнос* як певний «результат» ускладнення соціального та психо-культурного процесів, а тому закріпити в науковій літературі концепт «етно-соціокультурна організація», який відображає зміст цих двох взаємопов'язаних процесів (соціального та культурного).

Початком концептуалізації етногенезу може слугувати поняття антропологічної соціальності, яке відображає формування людського типу взаємодій у локальній спільності, що конститууються внаслідок узагальнення фізичних і психічних характеристик її членів. Це дасть змогу визначити антропологічну соціальність як підставу етнічності, тобто маргінальної соціальності – «граничного» аспекту спільності в локальній групі. Поняття ментальності як інтегрованої психокультурної складності локального середовища може слугувати завершенням концептуалізації. Етнічність і ментальність є показниками «зрілості» етнічного субстрату, а Людина «етнічна» може бути схарактеризована як істота етно-ментальна, нерациональна, одна зі сходинок шляху формування Людини «розумної».

Такий підхід, згідно з епістемологією постнекласичного світогляду, дає можливість провести концептуалізацію етносу та виявити закономірності його становлення, специфіку існування як еволюційно необхідної та найбільш складної форми людських спільнот.

У контексті роздумів В. Вернадського про закономірність відповідності організаційних структур історичним періодам функціонування живих систем, *етнос* також може бути проаналізований як специфічна соціальна форма (стійка структура) з позицій організаційної теорії. *Етнос* може бути показаний як функціональна організація «спів-буття» людей (М.Т. Степико), здатна створювати ефект збільшення складності; як динамічний комплекс, який невпинно регулює стан «внутрішньої рівноваги» в усіх відомих модусах буття (річ, властивість, відношення). Визначення *етносу* як найбільш складної з відомих соціальних організацій, що інтегрує досоціальні рівні матерії, дозволяє уникнути ефекту реіфікації і дати можливість зняти принципові методологічні суперечності в його поясненні як примордіалістами, так і конструктивістами.

Таким чином, якщо ми констатуємо парадигмальні зміни в самій теорії соціального, що призводять до руйнування звичної картини світу, маємо визнати руйнування й системи понять, якими наука його описувала. Проте пам'ятаємо, що зміна парадигми розуміння соціального, сприйняття його як особливої площини прояву людської творчої сутності не може проходити швидко та безболісно для наукової спільноти, а нові терміни, поняття та

дефініції не завжди встигають потрапити в навчальну літературу. Цим фактом можна пояснити наявність у ній дефініцій *етносу*, в яких він постає як усталена етнографічно-музейна композиція або ефемерна конструкція в головах керівної еліти.

Частина дослідників іде іншим шляхом: під час ейфорії з приводу «знищення» етнічної субстанції в американському «плавильному тиглі» вони починають досліджувати феномен, тобто *етнічність*, у розумінні її англomовного терміна *ethnicity*, «загубивши» ноумен – *етнос*, замінивши його *соціальними спільнотами, колективними ідентичностями* і т. ін. І навіть крах ідеї мультикультуралізму, визнаний як теоретиками, так і політиками, не заважає використанню цього терміна в багатьох наукових розвідках. Але реальна соціальна дійсність доводить щоденно, що *етнос* залишається дуже помітним суб'єктом реальних змін, зокрема соціально-політичних, у соціальній реальності попри прогнози щодо його зникнення або «розчинення» в нових соціальних спільнотах та структурах.

Отже, дуже стисла розвідка дає змогу зробити припущення, що термін *етнос* не вживається з одним значенням, є полісемічним, має синоніми, несхожі за змістом дефініції, тобто не може бути інтернаціональним та інструментальним. До того ж зміст його дефініції в багатьох джерелах у контексті постнекласичного наукового знання вже не є актуальним. Як інтелектуальний інструмент у такому стані він не може відповідати своїй функції. Тому завданням соціальної філософії стає подальший аналіз проблематики термінології в етнологічному знанні з метою переведення кінцевого (відносного) визначення терміна *етнос* у напрямок «безкінцевого» поняття. Такі перспективи підтримують когнітологія та конекціонізм, значення яких зростає, що уможлиблює об'єднання загальнонаукових та філософських методів пізнання.

Література

1. Вернадский В.И. Размышления натуралиста: Научная мысль как планетарное явление / В.И. Вернадский. – М., 1977. – 191 с.
2. Гречко П.К. Природа социальной реальности: многообразие подходов / П.К. Гречко // Вопр. социал. теории: науч. альм. – Т. III. – М. : Ин-т филос. РАН; Ассоц. междисцип. о-во соц. теории, 2009. – Вып. 1(3). – 372 с.
3. Ємельянова Ю.П. Єдність і різноманіття в історичному процесі: закономірності, узагальнення і проблема спрощення / Ю.П. Ємельянова // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. Вип. 67. – К., 2012. – С. 270–274.
4. Емельянова Ю.П. Теоретические основания изучения этноса как субъекта социальной реальности / Ю.П. Емельянова // Політологічний вісник: зб. наук. праць. – К. : ВАДЕКС, 2013. – Вип. 70. – С. 15–23.
5. Емельянова Ю.П. Этнос в контексте теории организации / Ю.П. Емельянова // Zbiór raportów naukowych „Science – od teorii do praktyki”. – Sopot : Sp.z.o.o. „Diamond trading tour”, 2013. – Str. 84–87.
6. Степико М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Степико. – К. : Товариство «Знання», 1998. – 250 с.
7. Степин В.С. Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения / В.С. Степин // Постнеклассика: философия, наука, культура. – СПб., 2009. – С. 249-295.

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ НОМІНАЦІЇ ТА ЇЇ НОРМАТИВНОСТІ В ПАРАДИГМІ КОГНІТИВНОГО ТЕРМІНОЗНАВСТВА

Ірина Колеснікова

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
(Київ, Україна)

Анотація. У статті розглянуто окремі проблеми професійної номінації та її нормативності в парадигмі когнітивного термінознавства. Проведено її аналіз у трьох аспектах: формальному (словотворча діяльність особистості), креативному (відповідність продукту термінотворення універсальним нормам національної мови) і функціональному (узуальному), а також наведено приклади функціональних та інших типів порушень професійної норми.

Ключові слова: термінологія, номінація, когнітивне термінознавство, професійна номінація.

Abstract. The article concentrates on the separate problems of professional nomination and its standarts in the paradigm of cognitive terminology science. The analysis is conducted in three aspects: formal (word building activity of personality), creative (correspondence of the term building product to the universal norms of the national language) and functional (usual). The examples of functual and other types of violation of the professional norm are provided.

Keywords: terminology, nomination, cognitive terminology science, professional nomination.

Когнітивне термінознавство, перефразовуючи тлумачення поняття «когнітивна лінгвістика» О.О. Селіванової [3, с. 365], можна кваліфікувати як галузь термінознавства, яка вивчає термін як засіб отримання, зберігання, оброблення й використання знань у процесі наукової / спеціальної комунікації. Ця галузь спрямована на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду під час наукового дослідження тих чи інших реалій. Серед проблем, що виникають у процесі вербалізації наукових знань, особливо важливою є конфлікт між нормами літературної мови та бажаннями фахівців «коригувати» їх для точного передавання змісту поняття, що номіноване терміном.

Актуальність проблеми вивчення порушень універсальних літературних норм у професійному спілкуванні полягає в тому, що, за традиційним підходом, будь-яке відхилення від них негативно впливає на процес пізнання світу. О. Вюстер уважав, що мова може гальмувати розвиток науки і, навпаки, прискорювати його.

Спробуємо розглянути деякі аспекти процесу професійної номінації та її нормативності:

I. **Формальний аспект**, тобто відповідність продукту термінотворення універсальним нормам національної мови, зокрема фонетичній (орфоепічній), орфографічній, граматичній, оскільки такі літературні норми, як акцентуаційна, графічна, лексична, синтаксична, набувають у фаховій сфері ознак специфічності. Серед причин, що призводять до порушення фонетичних та орфографічних норм літературної мови, можна виділити такі:

а) недостатня регламентованість принципів написання запозичених чи креалізованих термінів. Наприклад, в українській мові це стосується знаків, калькованих з мов європейського ареалу, пріоритетними з яких є англійська, німецька, іспанська;

б) невизначеність національних варіантів звуко- та буквосполучень щодо транслітерації / калькування іншомовних лексем, що спричиняє порушення норм в окремій національній мові, зокрема законів евфонії в українській;

в) наявність у сучасних професійних мовах, особливо на пострадянському просторі, значної кількості запозичених одиниць, які асимілювалися і зберегли чужорідну орфографію,

хоча в галузевих словниках їх реєструють як нормативні, наприклад, *емфітевзис* – право користуватися чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських робіт (юрид.);

г) уживання в сучасних професійних мовах громіздких та описових структур на позначення спеціальних понять, що функціонують як тимчасові замітники відповідної нормативної одиниці, зокрема в юридичній сфері, порівн.: *тероризування засуджених, які / що стали на шлях виправлення*. Це є ознакою перехідного періоду розвитку національної професійної мови, її гармонізації з новаціями в поняттєвій системі певних галузей науки, що радикально змінилися або реформуються у зв'язку зі змінами соціально-економічних формацій у відповідних країнах та набуттям національними мовами статусу державних, а також пов'язано зі зміною вектора економіко-політичного розвитку держави. Частина подібних багатокомпонентних назв модифікується в процесі практичної діяльності фахівців, оскільки вони є незручними для користування, немнемонічними за формою, на письмі потребують додаткових зусиль для графічного зображення, що й призводить до їх заміни короткими дублетами. Крім того, вони суперечать і вимогам когнітивного термінознавства, тому що структурно не оформлені професійні назви й описові конструкції не дають точної уяви про поняття, що вони репрезентують, і є такими, що позбавлені еволюційності. Їх можна кваліфікувати як робочі варіанти або передтерміни, що потребують доопрацювання.

II. **Креативний аспект**, тобто словотворча діяльність мовної особистості. Він реалізується через свободу вибору мовцем лінгвальних одиниць та їх свідоме конструювання. Конфлікт між літературними нормами і результатами діяльності окремого фахівця чи професійної спільноти виникає в таких випадках:

а) суб'єктивізм учасників професійної комунікації у графічній презентації спеціальних назв, зокрема під час написання їх у лапках [2, с. 164-167]. Таке написання є ненормативним, якщо:

- професійна назва є квазіметафорою, тобто не є неологізмом, порівн.: *блюдецеподібні форми раку; цибулиноподібна сферичність* (онкол.); *хмароподібні помутніння капсул* (офтальмол.). Про їх квазіметафоричність свідчить відсутність аналогії в різних текстах і навіть у межах одного тексту. Подібні назви фіксують у лапках або без них;

- в основі номінації лежить стерта метафора, наприклад, *вексель «короткий»*;

- написання в лапках загальноживаних слів, що використані в професійному спілкуванні в переносному значенні: *надто «тісна» підгонка лінзи* (офтальмол.). Ненормативне написання загальноживаної лексеми в лапках змінює її значення на протилежне, що не сприяє адекватній комунікації. Виправданим таке графічне оформлення професійних назв (написання їх у лапках) є тоді, коли їх складники мають переносне значення і впливають на зміст поняття:

- з'являються нові семи у значенні складника професійної назви, що виражений загальноживаним словом, наприклад, *лізинг «мокрий»* (передбачає надання лізингодавцем повного набору послуг) (екон.);

- відбувається процес повторної семантизації відомих усталених словосполучень національної мови, порівн.: *«подвійне дно»* (назву використовують для графічного зображення ситуації, коли ціна за короткий час двічі знижувалася, а потім піднімалася (екон.);

- народжується метафора-неологізм, коли написання в лапках стає засобом семантичного підкреслення (виникає абсолютно нове значення слова або окремих сем): *валютна «змія»* (система узгоджених валютних курсів між європейськими державами). В іменнику *змія* актуалізовано неспецифічну для даного контексту сему «розумна, мудра», типову для східного фольклору;

- використання іншостильових компонентів у складі професійної назви, зокрема емоційно забарвлених: *симптом «мертвого гирла»*; *симптом «натягнутої стріли»* (мед.).

Такі одиниці номінують не поняття, а створюють образ, що є ознакою художнього дискурсу, хоча такий спосіб неймінгу поширений у медичному професійному просторі, тому їх тільки умовно можна вважати нормативними. В окремих випадках такі професійні назви вступають у відношення енантіосемії з поняттям, що вони номінують, наприклад: «*прозоре*» *передавання*; «*прозорі*» *дані* (комп.) – фізична організація яких прихована від програми, яка при цьому працює. Активно функціонують емоційно забарвлені професійні фрази різного генезу: «*скляний атропін*» (вправи з позитивними лінзами) – отальм.; «*наскок на банк*» (екон.) – за аналогією з розмовною мовою або архаїчною військовою професійною назвою «*кавалерійський наскок*».

Порушення норми як результат діяльності мовної особистості спричинено як суб'єктивними, так й об'єктивними чинниками, тому що наблизитися до невідомого людина, як правило, може лише суб'єктивним шляхом, у результаті чого і виникає авторський варіант спеціальної назви, яку сприймають / не сприймають члени професійної спільноти.

Б. Головін [1] виділяє такі типи порушень професійної норми, що детерміновані діяльністю мовця-номінатора:

1) невизначеність або нечіткість логічних рамок використаної професійної назви, які сучасні дослідники пов'язують з посиленням контекстуальної залежності її значення;

2) недостатня компетентність носія мови, що яскраво демонструють варіанти перекладу іншомовних спеціальних одиниць, порівн.: *послуга збереження* (калька з англ. *call hold*, букв. – *виклик паузи*), коли з'являється лексема, не зафіксована в мові-донорі. Англійський варіант побудований за аналогією до активної моделі: *call-loan* (синонім *call-money*) – позика, що сплачується за першою вимогою (комерц.);

3) поняттєва алогічність між сутністю поняття та його семантичними межами, що може стати причиною паронімічної атракції, порівн.: *копірайтер* замість *спічрайтер*. На жаль, у фаховому спілкуванні нерідко змінюється стандарт значення лінгвального знака. Проте за умови, що зміна поняттєвого стандарту сприяє подальшому розвитку знань, це не є порушенням професійної норми;

4) контекстуальна семантична алогічність, що призводить до викривлення контенту.

III. **Функціональний (узуальний)** аспект як поєднання способів висловлення з умовами комунікації, природна для учасників-фахівців форма мовлення, пов'язана зі специфічністю вживання в текстах окремих професійних одиниць та їх комбінаторикою в межах словосполучень або речень. Одним із прикладів цього можна вважати тавтологію, яку нерідко оцінюють негативно як свідчення недостатньої логічної та мовної компетентності мовця. Однак відомо, що саме лексема *тавтологія* номінує в логіці логічно істинну формулу / висловлення, логічний закон.

Тавтологічні професійні назви виникають унаслідок:

- калькування запозиченої спеціальної одиниці: *адаптер канал-канал* (з англ. *channel-to-channel adapter*) – комп.;

- інкрустації тавтологічного компонента до калькованої назви, відсутнього в мові-донорі: *адресація з повторенням адреси* (з англ. *repetitive addressing*) – комп.;

- уживання тавтологічної структури як усталеної моделі професійної номінації, порівн.: *команда «пам'ять-пам'ять» («регістр-регістр»)* – комп.;

- використання тавтологічного компонента для семантичного регулювання поняття, наприклад, його уточнення: *натягувати без натягування* (техніка в'язання);

г) уживання тавтології як прийому інтерпретації професійної назви: *дублювати з двох сторін* (подвоювати) – технол.;

- оказіонального збігу спільнокореневих лексем, замінити які неможливо: *важити на вагах* (мед.), або свідомого їх використання: *пекти печиво* (конд.);

- як засіб мовної компресії: *вкрити плеврою – плевризувати* (мед.);

- використання зайвих слів: *водяниста волога* (офтальм.).

Часто саме тавтологія стає єдиним способом або прийомом оновлення тексту, надання йому точності, недарма Г. Лейбниц називав тавтологію *вічними істинами, необхідними істинами*.

До інших функціональних порушень норми належить заміна кодифікованих назв варіантними лексемами (жаргонними, просторічними тощо), наприклад *амба* – відмова від акцепту (екон.).

Отже, когнітивний підхід до вивчення терміна дає змогу висвітлити не тільки його «біографію», але й прослідкувати процес вербалізації нового чи уточнення старого знання фахівцем – носієм мови, який виступає у функції номінатора, чи процес перекладу (точного чи вільного), що здійснює спеціаліст, для якого конкретна мова не є єдиним засобом номінації. Так звані помилки найменування, тобто порушення норм літературної мови, нерідко підказують шлях думки, дають змогу побачити пошуки професіонала, який прагне знайти адекватну лексему / словосполучення для номінації. Аналіз результатів такого неймінгу є вкрай актуальним, оскільки він дозволяє лінгвісту допомогти фахівцю дібрати правильну (граматично і змістово) назву, що, безумовно, сприяє розвитку професійної комунікації.

Література

1. Головин Б.Н. Основы культуры речи / Борис Николаевич Головин [2-е изд., испр.]. – М. : Высшая шк., 1988. – 319 с.
2. Колесникова И.А. Авторские графические неологизмы в научных и научно-популярных текстах / Ирина Анатольевна Колесникова // Функциональная лингвистика: Язык. Культура. Общество. – Ялта, 2000. – С. 164–167.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля–К., 2008. – 712 с.

НАЦІОНАЛЬНО-МОВНА КАРТИНА СВІТУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

Ярослав Яремко

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна)

Анотація. У статті на основі контрастивного аналізу політичної термінології висвітлено національно-мовну картину світу, яка особливо виразно проявляється на лексико-семантичному рівні. Звернено увагу на роль прагматичного компонента у семантичній самореалізації політичного терміна.

Ключові слова: національно-мовна картина світу, зіставний аспект, словник, українська військова термінологія, прагматичний компонент.

Abstract. The article outlines the national-language picture of the world on the basis of a contrastive analysis. The attention is paid to the role of a pragmatic component in a semantic self-realization of a political term.

Keywords: national-language picture of the world, contrastive aspect, dictionary, Ukrainian military terminology, pragmatic component.

Для сучасного мовознавства характерна посилена увага до зіставно-типологічного дослідження мов. Зіставне дослідження термінів-політонімів буде науково продуктивнішим, якщо його здійснювати не в межах іманентної лінгвістики, «в собі і для себе», а в єдності соціолінгвістичного, когнітивного та власне лінгвістичного чинників, тобто в тріаді «*дійсність – мислення – мова*» як основи формування мовної картини світу. Якраз така тріада розкриває взаємодію концептуалізації світу мовою з контекстом культури народу, семантичних процесів – з когнітивними, тобто як мова членує світ і як вона семантично його репрезентує.

У поняття «політична культура» сучасна політологія включає рівень знань і уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян [4, с. 400]. Національне буття відображено певною мірою в *політонімах* – таких лінгвальних одиницях, що співвідносяться з поняттями політичної сфери знань і в процесі семантичної самореалізації характеризують референти політичної культури крізь призму триєдиного прагматичного (конотативного, імплікативного, емотивного) компонента.

Самозрозуміло, що знання як зміст і спосіб існування свідомості – величина змінна і культурно детермінована. Відтак сукупність політонімів, зафіксованих у мовній картині світу, не охоплює повністю тієї картини світу, яка є в національній свідомості, позаяк мова категоризує і називає далеко не все, що є у свідомості народу. Тож мовна картина світу – це не дзеркальне його відображення, а лише певна інтерпретація, пов'язана з психоментальним образом дійсності.

В основу контрастивних досліджень покладено, як відомо, ідеї В. фон Гумбольдта, О. Потєбні та їх послідовників. Дослідження ролі людського фактора у процесах взаємодії буття і мови, мови і мислення отримали новий імпульс у працях сучасних дослідників, зокрема в царині зіставної лексичної семантики (А. Вежбицька, В.Г. Гак, А. Гудавічус, Ю.А. Жлуктенко, М.П. Кочерган, О.С. Кубрякова, В.М. Манакін, О.В. Тищенко та ін.). Проте, незважаючи на очевидність досягнутих результатів, пошук оптимальних підходів до зіставного вивчення мовних картин світу (встановлення основних принципів, параметрів і одиниць зіставного аналізу, вироблення адекватних методів і методик тощо) у контрастивній лексикології триває.

Об'єктом дослідження обрано російсько-українські військові терміни-кореляти як різновид термінів-політонімів. Мета дослідження – крізь призму військової термінологіки близькоспоріднених мов простежити своєрідність національно-мовної картини світу в триаді „дійсність – мислення – мова”. Сучасна соціокультурна і мовна ситуація, становлення Української держави, її невід'ємного атрибута – національних Збройних Сил випрозорили гостру потребу модерної української військової термінології, відтак – і відповідного термінологічного словника як частини політичного словника. Одне з першочергових завдань словників нового типу, як зазначає П.Ю. Гриценко, – це «відновлення українськості української наукової термінології» [2, с. 96]. Її національна специфіка рельєфно проступає в «Російсько-українському словнику для військовиків» (далі – СБДЯ) А. Бурячка, М. Демського, Б. Якимовича (Київ – Львів, 1995). Перекладний характер цієї лексикографічної праці засвідчує, що зіставлення навіть близькоспоріднених мов, якими є українська і російська, навітлює досить широкий пласт вербальних особливостей, зумовлених як інтра-, так і екстралінгвальними чинниками (історичний розвиток мов, характер їх взаємодії, міжмовні контакти, генетичні зв'язки тощо). Ці особливості простежуються на всіх рівнях мовної системи, але впадають в око передусім на лексико-семантичному рівні, оскільки він найтісніше пов'язаний із позамовною дійсністю і найчутливіше реагує на зміни в соціокультурному просторі. Прикметною ознакою українського сьогодення є активізація процесів національної самоідентифікації через відновлення й утвердження власних цінностей, ідеалів, смислів, культурних традицій – всього того, що формує ідентичність і значною мірою втілюється в мові.

Своєрідність національно-мовної картини світу увиразнює передусім термінологіка історико-культурного характеру, за якою постає самобутня історія народу. Слова, що утворюють так звані фонові (безеквівалентні) пласти лексики, є носіями неповторної етнокультурної інформації. Військові терміни цього типу народжувалися на різних етапах української історії: *гетьман, кошовий, гайдамака, отаманищина, пластун, повстанець, самотійник*. Через перекладний характер словника ці безеквівалентні найменування не ввійшли до його реєстру, хоча окремі слова шляхом калькування утворили корелятивні пари: *сечевик – січовик (252), сечевой стрелец – січовий стрілець (252), Тризуб – Тризуб (310)*. До безеквівалентних назв належать також слова-епоніми, які мотивуються твірними основами власних назв шляхом додавання словотвірних афіксів: *мазепинка, мазепинець, петлюрівець, бандерівець*.

Важливим чинником утвердження національної ідентичності в УВТ виступає словотвірне оформлення термінів. Йдеться про відновлення чи повернення «органічних для української мови словотвірних типів, які з різних причин стали обмеженими в науковому вжитку» [1, с. 10]. Адже кожна мова для творення похідних має властивий лише для неї «комплект» словотвірних засобів. Корпус ономазіологічно диференційних термінів у СБДЯ сформувався внаслідок: 1) концентрації дериваційних процесів на основі найпродуктивніших словотвірних типів із відповідними словотвірними формантами: а) в українській мові – агентивних багатозначних суфіксів *-ник, -ач*, у російській *-тель, -чик, -щик* на позначення осіб: *зенітник – зенитчик, розвідник – разведчик, навідник – наводчик, загарбник – захватчик, сигнальник – сигнальщик, підривник, висадник – взрыватель*; на позначення предметів-виконавців дії: *глушник – глушитель, викидач – выбрасыватель, проривач (мінних перепон) – прорыватель (мінних заграждений)*; б) в українській мові – суфіксів *-н'н'-, -т'т'-*, у російській – суфікса *-овк-, -к-* на позначення дій, процесів, станів: *окуття – оковка, маршування – маршировка, наведення – наводка*; 2) тенденції до використання однослівних дериватів в українській мові і композитів – у російській: *панцерник – броненосец, торпедник – торпедоносец, літак – самолет, військовик – военнослужащий*.

Як посередницька ланка між ономасіологічним та семасіологічним аспектами назви, внутрішня форма слова, за О. Потебнею, вказує на нероздільний зв'язок думки і мови як неповторного способу світобачення її носіїв. Розглядаючи різні мови як глибоко відмінні системи прийомів мислення [5, с. 163], учений не випадково порівнював мову із зором: «Подібно до того, як найменша зміна в будові ока і діяльності зорових нервів неминуче дає інші сприйняття і цим впливає на світогляд людини, так кожна деталь у будові мови повинна давати без нашого відома свої особливі комбінації елементів думки» [5, с. 164]. Звідси випливає, що визначення мотиваційної основи, напрямку мотивації дає можливість простежити певний зв'язок між змістом і формою лексеми і на цій основі виявити диференційні найменування у складі термінологіки української та російської мов: а) мотивування слів подібне, проте терміни-кореляти різняться певними семами: *літак* (від *літати*) – *самолет* (*сам* + *летать*), *загарбник* (*загарбувати*) – *захватчик* (*захватывать*), *розбивач* (*розбивати*) – *боек* (*бить*) (тлумачення значень та ілюстративний матеріал див.: СУМ, МАС, СБДЯ); б) мотиваційні основи термінів різні, однак є певна подібність у семних структурах корелятивів: *стрілянина* (від *стріляти*) – *пальба* (*палить*), *вибух* (*вибухати*) – *взрив* (*взрывать*), *мірник* (*міряти*) – *прицел* (*прицеливать*); в) мотиваційні основи міжмовних відповідників утворені за різними ознаками: *набійниця* (*набій*) – *подсумок* (*сумка*), *вартовий* (*варта*) – *часовий* (*час*). Наведені приклади є ілюстрацією до думки О. Потебні, що «слово чужої мови викликає у того, хто його розуміє, не те уявлення» [5, с. 189], що викликає рідне слово.

Справді, неоднакова прагматична (конотативна, імплікативна, емотивна) семантика прихована в командах: укр. *Спо-ЧИНЬ!* – рос. *ВОЛЬНО* (364); укр. *СТРУНКО!* – рос. *СМИРНО!* (378), укр. *ЗІЙДИСЬ!* – рос. *СОМКНИСЬ!* (379); укр. *...зброєю ЧЕСТЬ!* – рос. *...на кра-УЛ!* (370); укр. (залежно від обставин) 1. *Упав на полі слави.* 2. *Поліг як герой.* 3. *Поліг за Україну.* 4. *Поліг у бою* – рос. *Пал смертью храбрых* (373) та багато ін. Затемненість прагматичної семантики може проявитись у контексті, який створює підґрунтя для активізації тих етнокультурних асоціацій, які пов'язані з певними словами і які не відбиті ні в тлумачних, ні в перекладних словниках. Знакові події на зимовому Майдані 2014 р., що ввійшли в новітню історію України як Революція Гідності, активізували імператив Визвольних змагань 40-50 рр. ХХ ст. «*Слава Україні!*» – «*Героям слава!*».

Згідно з ідеєю про духовно-енергетичну (духовно-динамічну) сутність мови, живе рідне слово є джерелом пізнання національної ідентичності, «народного духу» (*Volksgeist*, за Гердером). А оскільки «слово дійсно існує тільки тоді, коли вимовляється...» [5, с. 68], і при цьому у психолінгвістичному вимірі «зміст слова в обох мовців не тотожний» [там само: 189], то характер змістового наповнення слова-терміна є неоднаковим навіть у представників одної мовної спільноти – залежно від особистісних ментальних механізмів сприйняття і розуміння дійсності. Це положення спростовує наявний у сучасному термінознавстві логічний (нормативний) підхід до пізнання природи терміна, згідно з яким терміни розглядаються як особливі слова чи слова з особливим (термінологічним) значенням, яке співвідноситься тільки із сигніфікативним компонентом і позбавлене тих чи інших аксіологічних інтерпретацій щодо пізнаного денотата. Натомість прагматичний (конотативний, імплікативний, емотивний) компонент у значенні слова є мовним відбитком суб'єктивного ставлення мовця до полівимірної політичної дійсності і сприяє семантичній самореалізації терміна.

Тому пильної уваги під час контрастивного аналізу потребують ті слова, у значенні яких наявні прагматичні елементи. Дослідження цих елементів у лексемах-корелятах викликає не тільки особливу цікавість, але й очевидну складність: тут переплітаються різноманітні історичні, психологічні, політико-ідеологічні, культурологічні та інші чинники, які визначають специфіку лексичного значення у певній національно-мовній картині світу. Такий симбіоз

створює труднощі в розмежуванні конотативних і власне змістових ознак слова. Прихований, імпліцитний характер оцінних сем, які можуть бути непомітними чи неусвідомленими у мовному повсякденні, підсилює ці труднощі. Характер оцінної лексики, її конотативного забарвлення як вияву психоповедінкового архетипу увиразнюється в процесі аналізу.

Підсумовуючи, зазначимо: затемненість прагматичної семантики може оптимально випрозоритися лише в контексті, у якому й реалізується оцінний компонент лексичного значення. Саме контекст створює підґрунтя для аксіологічних характеристик тих етнокультурних асоціацій, які пов'язані з певними словами і які не відбиті ні в тлумачних, ні в перекладних словниках.

Література

1. Городенська К. Проблема словотвірної ідентичності в українській термінології / Катерина Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 30–36.
2. Гриценко П. Термінологічний словник сьогодні / П. Гриценко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1996.
3. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 452 с.
4. Політологія / за заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – 2-ге вид., випр. і допов. – К.: Вища школа, 2001. – 415 с.
5. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К. : Синто, 1993. – 192 с.

Список скорочень лексикографічних джерел

- МАС – Словарь русского языка : В 4-х т. / АН СССР, Ин-т русс. яз.; под. ред. А.П. Евгеньевой. – 3-е изд. стереотип. – М. : Русский язык, 1985-1988.
- СБДЯ – Бурячок А., Демський М., Якимович Б. Російсько-український словник для військовиків. – Київ – Львів : Варта, 1995.
- СУМ – Словник української мови: в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970-1980.

PART 3

TERMINOLOGY IN THE SYSTEM OF NATIONAL LANGUAGE. LANGUAGE POLICIES AND TERMINOLOGY

РОЗДІЛ III

ТЕРМІНОЛОГІЯ В СИСТЕМАХ НАЦІОНАЛЬНИХ МОВ. МОВНА ПОЛІТИКА І ТЕРМІНОЛОГІЯ

CONTEMPORARY FRUIT NAMES IN CHINESE

Shelley Ching-yu Depner

National Cheng Kung University
(Tainan, Taiwan, R.O.C.)

Abstract. This study deals with modern fruit names in Chinese language. The naming adheres to four strategies. Naming hierarchy and culture are apparent in this embodiment operation. The cognitive device is an outcome of thinking in metonym, a means that facilitates logical and effective interpersonal communication.

Keywords: fruit naming, embodiment, subordinate category, thinking in metonym.

1. Introduction

Fruit is one of the main foodstuff on earth that provides human body with rich nutritious elements. This study deals with fruit names in contemporary Chinese language, mainly Mandarin, other languages in China are included for discussion. The research goals are: (1) What is the origin of the modern fruit names? (2) What is the naming method? (3) Do the fruit names reveal certain cognitive naming scheme?

The related previous literature can be divided into classical documents, databases, and recent academic research papers, such as *Bencao Gangmu* 本草綱目 (The Compendium of Materia Medica, Li, 1593), the *Qunfangpu: Guopu* 群芳譜·果譜 (The Collection of Aromatic: Fruit, Wang, 1561-1653), *Science and Civilization in China* (Needham, Lu & Huang, 1986), and the Swedish *Herbarium GB* from the Botanical Institute of Göteborg University.

2. The fruit names

Modern Chinese fruit names are generally made up of [fruit characteristic][root], e.g. *Cǎo méi* 草莓 'grass-berry = strawberry' (*Fragaria × ananassa*), or of [root][suffix], e.g. *qí yì guǒ* 奇異果 'strange-different-fruit = kiwi' (*Actinidia chinensis Planch*). The element can consist of one or more morphemes and the root is in many cases the plant family the fruit belongs to. The root is often not botanically based but is determined by human bodily experience.

The fruit names follow the naming strategies: growing characteristics (e.g., avocado), the edibility and usability of the fruit (raspberry), foreign origin (guava), homophone and others (e.g.,

kiwi). Take pineapple, pomelo and kiwi as examples. In the Taiwanese Southern Min dialect, pineapples are called *ông-lâi* 旺來 ‘prosperity-come’. *Ông* 旺 and *lâi* 來 ‘come’ are homophones of *hông* 鳳 ‘phoenix’ and *lâi* 梨 ‘pear’, respectively. The name *ông lâi* ‘prosperity-come’ makes this fruit an auspicious symbol in the Taiwanese language community and is a popular souvenir, present and decoration especially for occasions like elections or shop opening.

Yòu zi 柚子 ‘shaddock-suffix = pomelo’ (*Citrus maxima*) is named after its botanical family name. But the most popular pomelo is named *wén dàn* 文旦 ‘family name Wen-female role’ that is a combination of the personal family name (Wen) of the one who first planted it and his previous job (dan, a tragic female role in Chinese opera) (Chan, 1977). A fruit name can be foreign even though the fruit originated from our own land. Kiwi fruit originates from China. It was introduced to New Zealand in 1904 by a scholar and cultivated so successfully that it is exported from New Zealand worldwide as a “new king of fruits”. This fruit is re-imported and sold to China and Taiwan with a new name translated from New Zealand English “kiwifruit”—*qí yì guǒ* 奇異果 ‘strange-different-fruit’. Such kinds of “migration” are not rare botanically and linguistically. Apple as *lín gāo* in Taiwanese Southern Min dialect, as discussed in section 3.3, is also an example.

We summarize the strategies of modern fruit naming in Chinese. A type of fruit can receive many names in Mandarin Chinese or Chinese dialects and the strategy can vary for the same fruit. The binomial or multinomial name often reflects hearsay about the fruit at the time it was named. However, such naming is by no means arbitrary. Here we highlight some naming strategies and assert that Chinese culture, language characteristics such as pictogram, affix and the productivity of homophone, all play roles in the naming.

3. Discussion: the underlying scheme

What is the scheme to reach the uniqueness and what scope? When Kirschner & Hsieh (2012) researched on apricots, they believe that the authors or the users “were scarcely interested in the practical use, but mainly the aesthetic properties of plants” (p. 327). That is to say, from a cognitive linguistic point of view, the bodily experience of the folk is operating under the production and application of the fruit names, therefore the naming strategies are based on the observation of the growing characteristics of the fruit or fruit trees, the taste of the fruit and hearing harmony in homophones. Only the third strategy “foreign origin” seemingly has less to do with this cognitive device, but it fulfills embodiment from another stance. We elaborate this strategy in more detail below.

It is known that we categorize the organisms and concrete objects in the real world in three levels of hierarchy, namely, superordinate, basic level, and subordinate categories. In the case of fruit, it is as follows:

superordinate category: foodstuff

basic level category: fruit

subordinate category: each fruit name

These cognitive categories are connected with each other in a hierarchical relationship and the levels are analogized depending on the focal point at the time. In other words, when the focus is on 瓜, then fruit will be upgraded as the superordinate category and 瓜 is the basic level category and can render fruit names:

superordinate category: fruit

basic level category: *GUA* 瓜 ‘melon’

subordinate category: *dōng guā* 冬瓜 ‘winter-melon = white gourd’, *xiāng guā* 香瓜 ‘fragrance-melon = muskmelon’, *xī guā* 西瓜 ‘west-melon = watermelon’, etc.

The basic level category, that is, the root in the fruit compound, now has the collecting function to make the whole category ready to be accessed. At the same time the subordinate category distinguishes the individual attributes and serves the highlighting function.

Consequently, let us now turn to the naming strategy 'foreign origin' again, the speakers actually make use of the familiarity that the consumers have for the local fruit and simply attach a prefix *xī* 西 'west', *fān* 番 'barbarian', *hú* 胡 'uncivilized', *yang* 洋 'ocean, foreign' to mark the newcomer of the basic level category, say *guā* 瓜, and by using a simple compound with *xī* 西 to this subordinate category facilitates the consumers to remember the fruit. Thus, the loanwords and the origin markers are also a naming strategy based on the bodily experience in the scope of familiarity.

4. Conclusion

The naming strategies of Chinese fruit are congruent with the underlying conceits as Hsieh & Chiu (2005) point out when they studied plant fixed expressions. People observe the world and name the objects in their surroundings accordingly, an embodiment practice. Fruit names reveal cultural features of the Chinese people, while homophone, suffix *-zi*, etc. reflect linguistic features of the Chinese language. The fruit names in the form of compounds facilitate consumers to remember the referents—the fruits.

Moreover, we name through thinking in metonym. Namely, to observe the growing characteristics of a plant, taste of the fruit, building up the familiarity, etc. are all parts of bodily experiences. The metonymic link from part-for-whole or whole-for-part naming that directly connects the mind, gustation and the fruit and achieves cognitive economy so that the consumers or buyers of the fruit can use minimal effort to obtain the best effect of remembering the fruit that, to the farmer's or fruit seller's hope, to promote the popularity of the fruit.

To sum up, though some fruit referents lack historical data on their sources, the available ones already provide plausible underlying schemes for fruit naming. The fruit naming strategies are gained from our bodily experiences. The root in the fruit compound is the basic level category of the naming device in our mind. Achieved through thinking in metonym, though the system differs from that of the scientific terminology, yet is supported by speaker's psychological factors. We see, we feel, and we eat, our mind works simultaneously in a reasonable way. This way, we make interpersonal communication logical, acceptable and effective.

References

- Chan, Ping-ren (Ed). 1977. *Madouzhen Xiantu Zhi* (The Madou Town Annals). Tainan: Madou District Office.
- Hsieh, Shelley Ching-yu & Chiu, Yuan-Ling. 2005. "Plant Fixed Expressions in Mandarin Chinese and English: A Cross-cultural Study on 'trees'" *2004 Proceedings of Language Education International Conference, English Group*, pp. 63-83. Tainan, Taiwan: Southern Taiwan University of Technology.
- Kirschner, Roland & Shelley ching-yu Hsieh. 2012. Ginkgo, apricot, and almond: change of Chinese words and meanings from the kernel's perspective. *Ethnobotany Research & Applications: A Journal of Plants, People, and Applied Research*, 10: 321-328.
- Kou, Zong-shi. 1116. *Bencao Yanyi (Augmented Materia Medica)*. Taipei: Commercial.
- Li, Shi-zhen. 1518-1593. *Bencao Gangmu (The Compendium of Materia Medica)*. Taipei: Land Press.
- Needham, Joseph, Lu, Gwei-djen & Huang, Hsing-tsung. 1986. *Science and Civilization in China*. Vol. 6.1. Biology and Biological Technology. Part I. Botany. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ouang Xiu. 1053. *Xinwudaishi (New History of the Five Dynasties between Tang and Song)*.
- Wang, Xian-jin. 1561-1653. *Erruting Gun Fang Pu (The Collaection of Aromatic)*. Haihou: Hainan.

WORK - FAMILY RELATIONSHIP FROM A TERMINOLOGICAL APPROACH

Livia Pogan (Ditescu)

University of Craiova
(Craiova, Romania)

Abstract. Mostly used in social sciences, the “work-family relationship” is a concept that tries to bring together the two central domains of an adult’s life, mainly analyzed in the last decades because of the alert of social changes. In this paper, we intend to analyze the above mentioned concept from a linguistic perspective, emphasizing the larger social context that characterizes it.

Keywords: terminology, lexical field, work-family relationship.

Introduction

Most adults devote their cognitive, physical and temporal resources to their professional life and family demands; some of them manage to have a better balance between these two domains, others face more problems. The number of working mothers, single parent families and dual-earner couples is growing, job requirements get higher, more professional features are requested, labor market increases demand for a totally engaged employee who has transferable skills and is available for extra work after the regular 8 hours and is accessible all the time, if possible, with the help of modern technology (internet or telephone, for example). These are just some of the major changes, occurring over recent years, that determined researchers to analyze the relation between professional and family roles, because statistics showed that many people face a lot of problems trying to balance the two domains, and this affects both their work performance and their health.

At the beginning industrial changes affected the western part of Europe and the United States of America, therefore the main terms used by social sciences, such as psychology or sociology, are of Anglo-Saxon origin. Some of them have been translated into other languages, whereas some other phrases were kept as neologisms. For example, in Romanian language the specific terminology of the domain of harmonizing of professional and personal life, represented by „all technical terms used in this branch of activity” (DEX 2012)¹, consists of Romanian versions of specialized terms renowned in Anglo-Saxon literature.

We will see in the following lines that the analysis of specialized terms gives us a better understanding of the investigated domain, as we will refer to precise concepts of the same lexical field and their signification.

Conceptual analysis

"The interdisciplinary character of terminology results from the themes explored, such as identifying the specialized node (core) in the use of the term in different contexts and the role of relations between dictionaries and texts in achieving these objectives. Other issues of interest to both terminology and linguistic regard the study of neologisms or words’ metaphorization used in ordinary communication" (Bidu-Vranceanu 2014, p.251)². Analyzing several sociology and organizational psychology papers that address the work-family relationship, we met words or phrases such as: “work-family conflict”, “work-family balance”, “spillover”, “work-family auto enhancing”, “work-family facilitation”, “work-family enrichment” or “job-home positive interactions”. Without going further into their definitions, only giving them a glimpse of an eye, we can see that they cover a large area, from negative connotation to a positive one, from conflict to balance.

---

¹Romanian Academy, „Iorgu Iordan” Linguistic Institute, Explanatory Dictionary of the Romanian Language (second edition, revised and added), Encyclopedic Universe Publishing House, 2012.

² Bidu-Vrănceanu, Angela, Linguistic perspective in terminology, "Romanian Language: diachronic and synchronic in studying Romanian language, II", Bucharest University Publishing House, 2014, p. 251.

“Work-family conflict”, for instance, was defined as “a form of inter-role conflict in which the role pressures from the work and family domains are mutually incompatible in some respect” (Greenhaus & Beutell, 1985, p. 77), the same authors considering that “work-family conflict is produced by simultaneous pressures from work and family roles that are mutually incompatible” (Greenhaus & Beutell, 1985).¹ The word “Conflict” (<fr., lat. Conflictus “shock, impact”) has the general meaning of misunderstanding, clash of interests, disagree; antagonism, strife, discussion (violent). Analyzing the Encyclopedic Dictionary we see that in psychology “conflict” is defined as “possible status of a person subject to trends and opposing interests of approximately equal”².

We can consider that this last significance is relatively close to the meaning that “conflict” has in social sciences, and therefore “work-family conflict” usually refers to a role conflict, starting from the hypothesis that a human being has limited resources. Resource conservation theory (Grandey and Cropanzano, 1999; Hobfoll, 1989)³ is frequently used as a starting point in the effort to conceptualize work-family conflict. Other researchers consider that our resources are not limitless. “Expansionist hypothesis is based on the assumption that energy or time can increase, that they are not some fixed, limited to a predetermined value variables. Thus, filling various roles helps a person to develop their energy reserves, multiple roles being benefic for an individual’s physical, mental and relational health. This theory is supported by assuming that when acting in several positions, the individual is involved in processes as diverse as “small conflicts, adding value, social support, opportunities for experimenting success, broadening the reference rise self-complexity, similarity of experiences and gender role ideology” (Barnett and Hyde, 2001, p.784, apud Pogan, 2015, p.70)⁴.

This different perspective is expressed through phrases such as “work – family auto-enhancing”, for example, which is considered “the extent to which aspects of the family or work role provide resources to facilitate the performance of the opposite role” (Voydanoff, 2002:138-164)⁵. Empirical studies determined other researchers to speak about “work-family facilitation”, defined as the “extent to which participation in work (or home) is facilitated by experiences, skills and opportunities gained or developed at home (the place of the work)” (Frone, 2003: 143-162)⁶.

Another phrase frequently met in sociological writings is “job – home positive interactions”, which “describes how one’s behavior from a domain is influenced by the positive reactions built in the other field” (Geurts et al. 2005: 319–339)⁷.

---

¹ Greenhaus, Jeffrey, Powell Gary, *When work and family are allies: A theory of work-family enrichment*, “Academy of Management Review”, Vol. 31, 2006.

² Popa Marcel, Stănculescu Alexandru, Matei Gabriel Florin, Tudor Anicuța, Zgăvărdici Carmen, Chiriacescu Rodica, *The encyclopedic dictionary*, Ed. Encyclopedic, 1993.

³ Alicia Grandey, Russell Cropanzano, *The conservation of resources model applied to work-family conflict and strain*, Journal of Vocational Behavior, 54, 1999, p. 350-370; Stevan Hobfoll, *Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress*, American Psychologist, 44, 1989, p. 513-524.

⁴ Rosalind Chait Barnett, Janet Hyde, *Women, men, work, and Family*, American Psychologist, 56, 2001, p. 781-796, Livia Pogan, *Work-family conflict in relation with resource conservation theory and expansionist theory*, Revista Universitară de Sociologie, An XI, nr. 1(21)/2015, Beladi Publishing House, p. 66-73

⁵ Patricia Voydanoff, *Linkages between the Work-Family Interface and Work, Family and Individual outcomes*, „Journal of Family Issues”, 23(1), 2002, 138-164

⁶ Frone Michael, *Work—family balance*, “Handbook of occupational health psychology”, Washington: American Psychological Association, 2003

⁷ Geurts, S.A.E.; Taris, T.W.; Kompier, M.A.J.; Dijkers, J.S.E.; Van Hooff, M.L.M.; Kinnunen, U.M., *Work home interaction from a work psychological perspective: Development and validation of a new questionnaire, the SWING*, “Work & Stress”, 19 (4) , 2005

Researchers have lately started to use a new concept, “work-family conflict self-efficacy”, defined as “an individual’s beliefs in her or his ability to manage work-family and family-work conflict” (Cinamon, 2003)¹.

Analyzing all this examples we can see that when managing personal and professional roles some persons have problems in coping with stress, pressure or demands, while others perform better.

References

1. Bidu-Vrănceanu, Angela, Linguistic perspective in terminology, "Romanian Language: diachronic and synchronic in studying Romanian language, II", Bucharest University Publishing House, 2014, p. 251.
2. Cinamon, G. R., *Work-family conflict self-efficacy and career plans of young adults*, "The Career Development Quarterly", 54, p. 202-215, 2003.
3. Frone Michael, *Work—family balance*, "Handbook of occupational health psychology", Washington: American Psychological Association, p. 143-162, 2003.
4. Geurts, S.A.E.; Taris, T.W.; Kompier, M.A.J.; Dijkers, J.S.E.; Van Hooff, M.L.M.; Kinnunen, U.M., *Work home interaction from a work psychological perspective: Development and validation of a new questionnaire, the SWING*, "Work & Stress", 19 (4) , p. 319-339, 2005.
5. Greenhaus, Jeffrey, Powell Gary, *When work and family are allies: A theory of work-family enrichment*, "Academy of Management Review", Vol. 31, 72-92, 2006.
6. Hanson, G. C., Hammer, L. B., & Colton, C. L., *Development and Validation of a Multidimensional Scale of Perceived Work–Family Positive Spill over*, "Journal of Occupational Health Psychology", 11(3), 249-265, 2006.
7. Popa Marcel, Stănculescu Alexandru, Matei Gabriel Florin, Tudor Anicuța, Zgăvărdici Carmen, Chiriacescu Rodica, *Dicționar enciclopedic*, Editura Enciclopedică, 1993.
8. Romanian Academy, „Iorgu Iordan” Linguistic Institute, Explanatory Dictionary of the Romanian Language (second edition, revised and added), Encyclopedic Universe Publishing House, 2012.
9. Voydanoff Patricia , *Linkages between the Work-Family Interface and Work, Family and Individual outcomes*, „Journal of Family Issues”, 23(1), 138-164, 2002.
10. Wayne JH, Grzywacz JG, Carlson DS, Kacmar K.M., *Work-family facilitation: a theoretical explanation and model of primary antecedents and consequences*, "Human Resources Management Review", 17, 63-76, 2007.

---

¹ Cinamon, G. R., *Work-family conflict self-efficacy and career plans of young adults*, "The Career Development Quarterly", 54, p. 202-215, 2003

CONSIDERATIONS REGARDING THE TERMINOLOGY USED IN INTERNATIONAL MIGRATION

Alexandra Porumbescu

University of Craiova

(Craiova, Romania)

Abstract. International population movement is one of the defining phenomenon for the contemporary societies, causing lively debates in various fields. From the point of view of the terminology used, it is important to acknowledge the differences existing between various terms used to describe the type of population crossing borders, based on the ways they are being presented in the international legislation and the causes and purposes of their movement.

Keywords: migrant, asylum seeker, refugees, international.

Taking into consideration the growing importance of the migratory movements nowadays, we argue that we should start by highlighting the main significations and meanings of the terms in discussion, based primarily on the definitions given to them in several international documents ruling this field.

The UNO's Convention on the rights of migrant citizens defines the migrant worker as: *"the person who is currently or is going to be employed in a remunerated activity within a state of which he is not a citizen"*. A more comprehensive definition of the term migrant, can be formulated, as stated by the Working group of intergovernmental experts on the human rights of migrants, which should be understood as representing all the cases where the individual takes out of his own will the decision to migrate, due to motivations of personal interest and with no intervention from an outside cause that might have been decisive¹. By making use of this definition, we are able to establish a difference between migrants and, on the other hand, refugees, deported people or others who are forced or determined to leave their homes. The people who choose freely when and where to leave, though many times certain circumstances do squeeze them in this direction, are migrants. Some specialists distinguish between voluntary and involuntary migration².

The OAU Convention governing the specific aspects of refugee problems in Africa³ defines the term "refugee" as "every person who, owing to a well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country, or who, not having a nationality and being outside the country of his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it".

The 1951 Convention consolidates previous international instruments relating to refugees and provides the most comprehensive codification of the rights of refugees at the international level. In contrast to earlier international refugee instruments, which applied to specific groups of refugees, the 1951 Convention endorses a single definition of the term "refugee" in Article 1. The emphasis of this definition is on the protection of persons from political or other forms of

---

¹ Measures to improve the situation and ensure the human rights and dignity of all migrant workers. 1998. Report of the working group of intergovernmental experts on the human rights of migrants submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 1997/15. COMMISSION ON HUMAN RIGHTS Fifty-fourth session, Intergovernmental working group of experts on the human rights of migrants.

² Alexandra Porumbescu, *The concept of migration: linguistic and sociological coordinates*, *Studii Cercetări de onomastică și lexicologie (SCOL)* - Anul VI, Nr. 1-2 / 2013, p. 191.

³ Available at <http://www.unhcr.org/45dc1a682.html>, consulted on May, 20th, 2016.

persecution. As defined in the Convention, a refugee is “someone who is unable or unwilling to return to their country of origin owing to a well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group, or political opinion”¹.

According to the Cambridge Dictionary², an asylum seeker is “*someone who leaves their own country, often for political reasons or because of war, and who travels to another country hoping that the government will protect them and allow them to live there*”.

There is a great deal of confusion about the difference between an asylum seeker and a refugee and often the terms are used interchangeably or incorrectly³. An asylum seeker is someone who is seeking international protection but whose claim for refugee status has not yet been determined. In contrast, a refugee is someone who has been recognized under the 1951 Convention relating to the status of refugees to be a refugee. The Convention defines a ‘refugee’ as any person who: ... owing to well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country; or who, not having a nationality and being outside the country of his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it ...⁴The definition of ‘refugee’ does not cover other individuals or groups of people who leave their country only because of war or other civil disturbance, famine, natural disasters or in order to seek a better life. As the UNHCR explains: Refugees flee because of the threat of persecution and cannot return safely to their homes in the prevailing circumstances. An economic migrant normally leaves a country voluntarily to seek a better life. Should they elect to return home, they would continue to receive the protection of their government⁵.

In the non-academic environment, the differences between migrant, asylum seeker and refugee are even less taken into consideration. Or at least this was the situation until the recent “immigration crisis” that stroke Europe, because, as of the spring of 2015, people are starting to be more and more concerned with the legal status of their “visitors”, and interested in understanding the categories in which they should fit. For instance, the 28th of August, 2015 edition of The Guardian has an article dedicated to the topic of “*Migrants, refugees and asylum seekers: what's the difference?*”, starting with an explanatory note: „*In the current migration crisis, the terms “migrant”, “refugee” and less commonly “asylum seeker” are used daily to mean one and the same thing. Each term, however, has a distinct meaning that carries different international obligations and consequences. If conflated, it can mean the difference between life and death. So what are those differences?*”⁶.

Also, on the 3rd of September, 2015, the British newspaper International Business Times published an article entitled *What is the difference between a migrant, a refugee and an asylum seeker?*, stating, as an introduction, that „*In the ongoing migration crisis, the words migrant, refugee and asylum seeker have been used interchangeably. There are, however, vast differences*

---

¹ UN Refugee Agency, *Convention and protocol relating to the status of refugees*, 2010, p. 5.

² *Cambridge Advanced Learner`s Dictionary*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, p. 572.

³ Janet Phillips, *Asylum seekers and refugees: what are the facts?*, Parliamentary Library, Parliament of Australia, 2011, p. 6.

⁴ UNHCR, *Convention relating to the status of refugees*, UNHCR, Geneva, 2007, p. 16, viewed 5 May 2010, <http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.pdf>

⁵ UNHCR, ‘Who are refugees?’, UNHCR website, consulted on 30 April 2016, http://unhcr.org.ua/main.php?article_id=5&view=full

⁶ Full article available at <https://www.theguardian.com/world/2015/aug/28/migrants-refugees-and-asylum-seekers-whats-the-difference>, consulted on July, 5th, 2016.

in their meanings – which not only carry different implications for data and research, but also legal obligations. Substituting one word for another can conflate issues of migration, race and asylum with dire consequences – so what are their definitions?”¹

Regarding the scientific usage of the terminology in fields other than social sciences, few authors acknowledge a differentiation between the meanings of the various terms analyzed. For instance, in a medical journal, we find the statement “*Being an asylum seeker or a refugee is also associated with mental ill health...*”². However, there also being made references such as “*A total of 62 subjects, constituting approximately 60% of the estimated pool of Tamil asylum-seekers, agreed to participate in the study. They returned statistically significantly higher scores than immigrants (n=104) on measures of past trauma, symptoms of anxiety, depression and post-traumatic stress, and on all dimensions of postmigration difficulties. Asylum-seekers did not differ from refugees...*”³, in what we may regard as a clear indication of the fact that the authors took in consideration the differences in the terminology used. Despite this, the study contains no clear indication of the meaning of the terms, the only sociological criteria taken into consideration being the origins of the studied subjects and the ways they entered the country.

Because, as some authors argue⁴, “words matter in the migration debate”, it is important “not to use the words economic migrant and refugee interchangeably, i.e. as identifying the same persons, but as complementary notions that need to be better defined. One side of the argument – also supported by international organizations – is that the term “migrant” is used as a generic term that encompasses many other categories such as: irregular/illegal migrants, movement of people, etc. The use of the term ‘refugee’ has to do with very specific conditions under which the people are fleeing from their countries of origin (1951 Geneva Convention)”⁵. It is because they are persecuted due to their ethnicity, color, belief, etc. and their lives are threatened as a result of ethnic strike, war or any other conflict.

References

Cambridge Advanced Learner’s Dictionary, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Measures to improve the situation and ensure the human rights and dignity of all migrant workers. 1998. Report of the working group of intergovernmental experts on the human rights of migrants submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 1997/15. COMMISSION ON HUMAN RIGHTS Fifty-fourth session, Intergovernmental working group of experts on the human rights of migrants.

Hollander, Anna-Clara, Daniel Bruce, Bo Burström, Solvig Ekblad, *Gender-related mental health differences between refugees and non-refugee immigrants - a cross-sectional register-based study*, BMC Public Health BMC series, 2011, DOI: 10.1186/1471-2458-11-180.

Papadopoulos, Apostolos G., *From migration crisis to refugee crisis in Europe: Securitization priorities vs what?* Hellenic Observatory Seminar, 2016.

Phillips, Janet, *Asylum seekers and refugees: what are the facts?* Parliamentary Library, Parliament of Australia, 2011.

---

¹ Full article available at <http://www.ibtimes.co.uk/what-difference-between-migrant-refugee-asylum-seeker-1518342>, consulted on July, 5th, 2016.

² Anna-Clara Hollander, Daniel Bruce, Bo Burström, Solvig Ekblad, *Gender-related mental health differences between refugees and non-refugee immigrants - a cross-sectional register-based study*, BMC Public Health BMC series, 2011, DOI: 10.1186/1471-2458-11-180.

³ D. Silove, Z. Steel, P. McGorry, P. Mohan, *Trauma exposure, postmigration stressors, and symptoms of anxiety, depression and post-traumatic stress in Tamil asylum-seekers: comparison with refugees and immigrants*, *Acta Psychiatrica Scandinavica*, Volume 97, Issue 3, pages 175–181, 1998.

⁴ Apostolos G. Papadopoulos, *From migration crisis to refugee crisis in Europe: Securitization priorities vs what?*, Hellenic Observatory Seminar, 2016, p. 11.

⁵ *Ibidem*.

Porumbescu, Alexandra, *The concept of migration: linguistic and sociological coordinates*, *Studii și cercetări de onomastică și lexicologie (SCOL)* - Anul VI, Nr. 1-2 / 2013.

Silove, D., Z. Steel, P. McGorry, P. Mohan, *Trauma exposure, postmigration stressors, and symptoms of anxiety, depression and post-traumatic stress in Tamil asylum-seekers: comparison with refugees and immigrants*, *Acta Psychiatrica Scandinavica*, Volume 97, Issue 3, pages 175–181, 1998.

UN Refugee Agency, *Convention and protocol relating to the status of refugees*, 2010.

UNHCR, *Convention relating to the status of refugees*, UNHCR, Geneva, 2007, viewed 5 May 2016, <http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.pdf>.

UNHCR, *'Who are refugees?'*, UNHCR website, consulted on 30 April 2016, http://unhcr.org.ua/main.php?article_id=5&view=full.

НУЛЬСУФІКСАЛЬНІ ІМЕННИКИ У СКЛАДІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тетяна Біленко

Запорізький національний технічний університет
(Запоріжжя, Україна)

Анотація. У статті розглянуто теоретичні підходи до визначення нульсуфіксального способу творення термінів, які виникли у сфері електротехніки і завдяки мовним та позамовним чинникам набули активного використання, розкрито основні принципи їх творення. Дослідження проведено в лексико-семантичному (генетична характеристика, лексико-семантичні процеси) та структурно-словотвірному (словотвірні нульсуфіксальні моделі, ступінь їх продуктивності та функціонування) аспектах.

Ключові слова: нульсуфіксальні моделі, терміни, термінологія.

Abstract. The article deals with the theoretical approaches to the determination of non-suffix method of term formation in the sphere of electrical engineering which due to linguistic and extra linguistic factors gained wide application, and reveals the basic principles of their formation. The research is carried out under lexico-semantic (genetic characteristics, lexico-semantic processes) and word-formative (word-formative non-suffix models, the degree of their productivity and functioning) point of view.

Keywords: word-formative non-suffix models, terms, terminology.

У системі сучасної української електротехнічної термінології, що склалася на основі широкого та всебічного використання всіх ресурсів загальнонаціональної мови, нульсуфіксальні терміни є її органічною частиною. Зафіксувати досягнення людської цивілізації, проаналізувати й узагальнити електротехнічні явища та досягнення через виникнення нових понять допомагає досконала наукова термінологія, яка сформована на національному ґрунті.

Серед різноманітних словотвірних засобів терміносистема репрезентує один з найвиразніших – нульсуфіксацію. Тому видається вдалим вибір для аналізу фахової термінології, утвореної за допомогою нульового суфікса, оскільки матеріально не виражений афікс стає показником виразної лаконічної інформації, що є визначальним для терміноодиниць.

В останні десятиріччя у лінгвістиці спостерігається поживлення інтересу мовознавців до дериваційних процесів. Зміна поглядів на безсуфіксний словотвір, який дериватологи почали визначати як нульсуфіксацію, сприяла виникненню нових важливих теоретичних і практичних завдань у галузі дериватології. Нульсуфіксальні деривати привертають увагу науковців з низки причин. Ці похідні, різноманітні в семантичному плані, становлять інтерес з точки зору особливостей їхнього функціонування в різних словотвірно-семантичних полях, структури та лексико-словотвірного значення. На тлі панівної більшості іменникових дериватів з матеріальними показниками похідності в сучасній українській мові їх виокремлення зумовило низку різних поглядів на спосіб творення таких одиниць, що сьогодні не знайшло однозначного трактування в лінгвістиці. Акт деривації супроводжується багатьма морфологічними та морфонологічними факторами, що мають явну вираженість (усічення, чергування, приєднання іншого парадигматичного комплексу тощо). Існувало декілька поглядів на встановлення словотворчого засобу, який відіграє головну роль у процесі виникнення подібних іменників. Однак, як слушно вказує Л.М. Третевич, "при виявленні словотворчих засобів, за допомогою яких визначається спосіб творення іменникових дериватів типу *підщета*, *покидь* тощо, потрібно чітко розмежовувати допоміжні словотворчі

засоби (явища морфонологічного характеру), що лише диференціюють різні дериваційні значення, та основні (афіксальні морфеми), які не тільки розрізняють ці значення, але й виступають їх носіями" [11, с. 62].

Нульсуфіксацію мовознавці розуміють як такий спосіб словотворення, який характеризується значущою відсутністю фонетичного вираження афіксального елемента основи та флексії твірного слова, оскільки саме ці засоби невіддільні одне від одного з точки зору компонентів словотвірного значення, яке вони вносять у похідне слово, являючи собою єдиний морфемний комплекс [7, с. 89]. Виразником дериваційного і граматичного значення виступає матеріально не виражений суфікс, який в інших випадках передається за допомогою звука чи сполучення звуків. Тому наявність фонетично не оформленого словотворчого афікса виявляється через його протиставлення вираженим елементам того ж ряду чи парадигми [1, с. 48; 5, с. 38; 8, с. 76; 12, с. 14], напр.: *вріз – врізання, закріп – закріпина, протоп – протоплення, згин – згинання, змін – змінання, випряма – випрямлення, протоп – протоплення*.

Вітчизняні мовознавці багато зробили в цьому напрямку: сформовано принципи дериватологічного аналізу похідних різних частин мови та здійснено описи дериваційної системи сучасної української мови, часом з неоднакових позицій (О. Безпояско, З. Валюх, К. Городенська, В. Горпинич, В. Грещук, Є. Карпіловська, Н. Клименко, І. Ковалик, В. Німчук та інші), опубліковано короткі нариси історії іменникових афіксальних дериваційних засобів (С. Бевзенко, С. Самійленко), здійснено описи динаміки низки афіксальних морфем чи групи морфем (П. Білоусенко, І. Олійник, І. Іншакова, К. Качайло, О. Меркулова, Г. Семеренко, Л. Стовбур, А. Тернова, В. Токар, В. Христенко).

Останнім часом науковці посилено досліджують процеси термінотворення. Актуальності набуло вивчення дериваційних процесів у системі української термінології, оскільки увага до неї об'єктивно актуалізується. Термінологічну лексику досліджували в різних аспектах, зокрема, у площині лексикографічного опису (А. Бурячок, О. Лісна), походження, функціонування (Т. Михайленко, Л. Мурашко, Л. Яремко та інші), теоретико-практичних засад сучасного термінотворення і перекладу (Г. Онуфрієнко). Разом із тим проблема комплексного дослідження нульсуфіксації в термінологічній системі на сьогодні мало висвітлена, а, отже, є цілком на часі. Незважаючи на те, що дослідженню цієї проблеми присвячено низку мовознавчих праць, багато аспектів залишається поза увагою науковців.

Мета нашого дослідження полягає в комплексному аналізі структури нульсуфіксальної іменникової електротехнічної термінології української мови, виявленні закономірностей її функціонування.

Поставлена мета вимагає виконання конкретних дослідницьких завдань:

- 1) встановити особливості нульового суфікса як морфеми в системі українського термінотворення;
- 2) з'ясувати особливості словотвірного значення та словотвірної мотивації нульсуфіксальних дериватів;
- 3) виявити специфіку нульсуфіксальних термінів порівняно із суфіксальними в парадигмі термінів-іменників, утворених від одного й того самого дієслова.

Об'єктом дослідження є електротехнічна система української мови.

Предмет дослідження становлять нульсуфіксальні іменники, зафіксовані у складі електротехнічної лексики сучасної української мови.

Нульовий суфікс виявляє активність при деривації віддієслівних іменників. Ці похідні, зберігаючи процесуальне значення, зумовлене їхнім походженням, позначають абстраговані, узагальнені поняття. Переважна більшість абстрактних іменників з матеріально не вираженим суфіксом вказує на різну тривалість та наслідок дії:

- 1) одиничність дієвого процесу (*зрух, різь, доторк, скид, зсув, оберт*);

- 2) швидкоплинність дії (*порух, колив, зсув, хруп, тук*);
- 3) довготривалість (інтенсивність) процесу (*перетвір, плин, зчеп*);
- 4) результат дії (*пропік, виділ, розігрів, випал, скрут, змин, укорот, стиск*).

Нульовий суфікс є показником вираження конкретного значення. Девербативи, утворені за його допомогою, означають предмет, який характеризує дію, названу мотивувальним дієсловом. При цьому похідні здебільшого вказують на:

- а) об'єкт дії (*навіс, набудова, підвіс, підчип, розпір, тяг*);
- б) місце дії (*вріз, випин, вилом, виріз, закріп, зачіп, надріз, надпил, надрив, наклеп, відгин, злам, переріз, привар, пролом, протоп, розлом, скол, відкол*);
- в) опрідметнену дію (*виклад, переклад, переплав, вивар, звар, тлін*);
- г) засіб дії (*підйома, запір, засув*).

В електротехнічній терміносистемі зафіксовано чимало нульсуфіксальних дериватів, які виявляють значення різних величин. Вони вказують на те, що можна виміряти та обчислити (*вигин, витоп, виплав, закрут, згин, витік, нахил, натяг, охолод, підкрут, спад, стиск, спротив, опір, відхил, укорот, зміць*).

Більшість нульсуфіксальних іменників структурно і семантично мотивується дієслівними основами. При цьому своєрідність названих словотвірних моделей полягає в поєднанні деяких елементів дієслівної семантики з категоріальним значенням предметності. Вагомим будівельним матеріалом у творенні іменників із нульовим суфіксом стають префіксовані дієслівні основи, оскільки префіксація має високу питому вагу у внутрішньодієслівній деривації, яка стимулює участь дієслів у словотворенні за моделлю нульсуфіксації [9, с. 170]. Похідні іменникові основи можуть містити у своїй структурі такі дієслівні префікси: пере- (*перекид, перенапруга*); роз- (*розкид, розвал*); по- (*похит, поправа*); за- (*загин, замір*); про- (*прогар, пропік, прогрів*); з- (*згин, зсув, зчеп*); на- (*накрут, нарізь*); об- (*обтиск, обкат, оберт*); під- (*підбір, підвід*); до- (*дотик, допуск*); недо- (*недовіра, недоліт*); у- (*упровада, укорот*); при- (*пригин, притиск*); о- (*опис, оплав*); ви- (*викид, випал, виправа, випуск*); в- (*вгин, втиск*); від- (*відпал, відтяг, відблиск*); с- (*скид, скрут, спин*).

Лише у взаємодії префікс і суфікс виражають словотвірне значення похідної лексики та одночасно ускладнюють твірну основу. Нульовий суфікс у зазначеному словотворчому акті виступає значущим реалізатором дериваційної семантики, одним із засобів структурного оформлення похідної. Він, перебуваючи в логічному зв'язку з префіксом, сприяє формуванню семантики дериваційних утворень. Найчисленніші серед них віддієслівні структури, які вказують на результативність дії (*виправа <виправити, поділ <поділити, злам <зламати*); одноактність певного процесу (*просув <просувати, зрух <зрушити*); змінність дії або її повторюваність (*перетвір <перетворити, перебудова <перебудувати*); надмірний вияв дії (*перевантаг <перевантажити, перенапруга <перенапружити*); менший ступінь виявлення властивостей, виражених коренем слова (*послаб <послабити, попуск <попустити*).

Значно меншим є продукування прислівникових утворень, основами яких стають прийменникові словоформи іменників та дієслів, напр.: *углад, вглиб, уздовж, навскіс, унаклад, врозкид, насліпо*.

Для правильного вживання термінів, утворених від дієслів, необхідно чітко їх класифікувати, розрізняючи явища й дії різної тривалості чи повторюваності. Така висока словотвірна спроможність українських дієслів є джерелом утворення чималої кількості іменників, які доволі легко термінологізуються і стають важливими елементами тих чи інших терміносистем.

Одним із завдань термінологічної науки є чітке й природне розмежування понять, які виражаються похідними від певного дієслова іменниками, встановлення відповідності між формою та змістом таких термінів. Розрізнення вкрай важливе в точних науках – зокрема, в

електротехніці. Ці поняття часто плутають, а сучасні словники, на жаль, не приділяють їм належної уваги. Є певні відмінності в значеннях слів із суфіксами на *-ання/-яння* та нульовим суфіксом. Іменники із суфіксом *-ання* творяться від дієслів як доконаного, так і недоконаного виду на *-ити, -ати*, напр.: *прогрівання* (<прогрівати), *просування* (<просувати), *протікання* (<протікати), дуже рідко вони мотивуються дієсловами доконаного виду, напр.: *обведення* (<обвести). Деривати з нульовим суфіксом, як правило, утворені від дієслів доконаного виду, напр.: *підтиск* (<підтиснути), *підігрів* (<підігріти), *доторк* (<доторкати), *зрив* (<зривати), *прогрів* (<прогрівати), *протік* (<протікати), *поглин* (<поглинути), *зчеп* (<зчепити). Таким чином, зазначені слова розрізняються за значенням. Доконаний вид дієслова трансформується в разову (або результативну) дію відповідного нульсуфіксального іменника, недоконаний – у тривалу дію, доконано-недоконаний – у повторювану, напр.: *обігрів* – це явище, *обігріття* – разова дія, *обігрівання* – тривала та повторювана дія. *Стук* – це торкання багатьма точками (лінією чи площиною), а *дотик* – одною. Ця точка може бути математичною, тобто не мати нульові розміри, або ж фізичною, тобто мати скінченні, але достатньо малі розміри. В українській мові склалася досить потужна тенденція протиставлення форми з нульовим суфіксом та форм з суфіксом *-ння*: *зсув* (частоти, “неодночасне проходження через нульове або максимальне значення двох відповідних величин”) – *зсування* (з місця); *згин* (місце) – *згинання* (процес); *напруга* (електрична) – *напруження* (механічне). Дослідження значень цього та наведених вище прикладів наводить на думку, що форми з нульовим суфіксом позначають не лише результат різноманітних дій, які описуються іменниками на *-ння*, а й певне узагальнення цих дій (чи процесів).

Як бачимо, слова з нульовим суфіксом мають глибоке коріння в нашій мові, і їх заміна іншими формами призвела б до спотворення змісту. З їх допомогою в електротехнічній терміносистемі української мови можна розмежовувати дуже тонкі поняття і вживати, таким чином, найточніший і найвдаліший термін.

Подальше дослідження термінів, утворених нульовим суфіксом, дасть змогу не тільки виявити їх детальнішу типологію, а й поглибити теорію формування їх семантики та функціонування в терміносистемі.

Література

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Білоусенко П. Нариси з історії українського словотворення (суфіксація): [монографія] / Білоусенко П., Німчук В. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 205 с.
3. Войналович О. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять) / О. Войналович, В. Моргунюк. – К. : Вирій, Сталкер, 1997. – 256 с.
4. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія / В.О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
5. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование / Е.А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
6. Короткий російсько-український електротехнічний словник / Уклад. В.С. Перхач. – Львів : Львів. політехн. ін-т, 1990. – 126 с.
7. Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика: Проблемы и принципы описания / В.В. Лопатин. – М. : Наука, 1977. – 315 с.
8. Лопатин В.В. Нулевая аффиксация в системе русского словообразования / В.В. Лопатин // Вопросы языкознания. – 1966. – № 1. – С. 76–87.
9. Плющ М.Я. Іменники безафіксного творення (нульова суфіксація) // Сучасна українська літературна мова: підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; за ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1994. – С. 169–171.
10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; [гол. ред. І.К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

11. Третьевич Л.М. Нулевая суффиксация имён существительных в современном украинском языке: автореф. дис... канд. филол. наук : спец. 10.02.02. – Ужгород, 1980. – 25 с.
12. Цыганенко Г.П. Состав слова и словообразование в русском языке / Г.П. Цыганенко. – К. : Радянська школа, 1978. – 152 с.

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Алла Гутнікова

Маріупольський державний університет
(Маріуполь, Україна)

Анотація. Статтю присвячено розгляду семантичної характеристики запозичених іменників для позначення одягу у двох сучасних лінгвістичних системах: українській та німецькій мовах, носії яких мають багаторічний історико-культурний досвід міжнаціонального спілкування. Проведено аналіз названого пласту лексики з визначенням прототипу запозичень та первісного значення.

Ключові слова: семантична деривація, українська мова, німецька мова, одяг.

Abstract. The article is concerned with the semantic characteristics of the borrowed nouns used to denote clothes in the Ukrainian and German languages whose native speakers have a long-lasting historical and cultural experience of international communication. The article presents the analysis of one lexical layer and determines the borrowing prototype as well as the primary meaning.

Keywords: semantic derivation, Ukrainian language, German language, clothes.

Лексико-семантичний рівень – найбільш динамічна підсистема в структурі мови, оскільки саме тут безпосередньо віддзеркалюються зміни, що відбуваються в реальному світі. Завдяки відкритості лексики кожної мови завжди налаштована на появу інновацій; у ній існують реальні можливості до постійного поповнення, зокрема, шляхом запозичень.

Мета дослідження – комплексний аналіз семантичних явищ в іменниках, що семантично пов'язані між собою ядром „одяг” на матеріалі вокабуляру німецької та української мов.

Об'єктом дослідження виступають 275 іменників (на позначення назв одягу), які було вибрано з Великого німецько-російського словника за редакцією К. Лейна [1] та 94 іменники з Нового тлумачного словника української мови за редакцією В.В. Яременко [2], наприклад: нім. *der Mantel* ‘пальто’, *die Hausjacke* ‘піжама, домашня куртка’; укр. *чоботи*, *сорочка*, *ремін*.

Лексичне значення зумовлене трьома факторами: об'єктивною дійсністю, мисленням та лексичною системою мови. Класифікація причин семантичних змін має такий вигляд: 1) первинні, зовнішньолінгвістичні причини (когнітивні, емотивні); 2) вторинні, внутрішньолінгвістичні причини (синтагматичні, парадигматичні).

До основних способів зміни значення належать такі: розширення значення, звуження значення, деградація значення, елевація значення, метафора, метонімія, табу, евфемізм. Семантична деривація може реалізуватися одночасно з морфологічною.

Для визначення первісного значення, з яким слово утворилося або з яким значенням воно було запозичене з іншої мови, досліджувані іменники було проаналізовано з погляду семантичної деривації, що відбулася в процесі історичного розвитку цих слів, наприклад, німецька лексема *das Kleid* ‘плаття’; (множина, збірне) ‘плаття’, ‘одяг’ належить до східногерманських іменників. Спочатку лексема позначала ‘сукно’, як і досі англійське слово *cloth*. Тоді виготовлення сукна відбувалося через м'яття з додаванням густої глини. Утворення *das Kleid*, швидше за все, пов'язане коренем *glei-* ‘клеїти’ (нім. *kleben*), ‘клейкий’ (нім. *klebrig*), ‘брудний, масний’ (нім. *schmierig sein*). Індоевропейське слово *d^heig^h* у спеціалізованому значенні ‘глина, глей’, ‘матеріал для гончарного виробництва’, а також ‘споруда з глини’, ‘глинобитна стіна’. Індоевропейське дієслово *d^heig^h* має значення ‘місити глину’, ‘ліпити’. Очевидно, східногерманський іменник *das Kleid* ‘сукно’ є дієприслівниковою

конструкцією зі значенням 'те, що м'яли з глиною'. Згодом слово набуло значення 'предмет одягу'. Тут спостерігаємо метафоричне перенесення назви матеріалу (тканини) на продукт, виготовлений з нього. Згодом *das Kleid* набуло значення 'жіночий одяг' шляхом звуження значення, а генералізація значення залишилася лише за формою множини *die Kleider* 'плаття', 'одяг'.

Зафіксоване у XIII столітті слово *der Strumpf* мало значення 'пень дерева', 'обрубок', яке воно зберігло до XVIII століття (норвезьке *strumpf* 'вузька баддя', дослівно 'видовбаний стовбур дерева'). На позначення предмету одягу 'панчоха' слово почали використовувати у XVI столітті, коли штани як предмет одягу для нижньої частини тіла знову поділили, верхню частину позначили як штани (нім. *die Hose*), а нижню як 'панчохи' (нім. *der Strumpf* дослівно 'залишок', 'пень'). Таким чином, відбулося метафоричне перенесення за схожістю форми. Подальший розвиток мови сприяв забуванню первісного значення лексеми *der Strumpf* 'пень'.

Під час дослідження були відібрані ті німецькі лексичні одиниці, в яких відбулися зміни значення (41 одиниця, або 15% від загального корпусу). І через те, що у процесі вживання слова носіями мови з ним може відбуватися не одне, а кілька змін значень, було підраховано та розподілено на групи не самі слова, а кількість таких змін. За даними дослідження, переважно більшість становить метафора – 53,6%, наприклад: слово *die Socke* (двн. *soc*) було запозичене з грецької як 'легкий черевик', потім воно стало вживатися в значенні 'шкарпетка'; запозичене з французької слово *der Korsett* (фр. *corset*) 'корсаж' застосовується в медицині на позначення 'пов'язки навколо торсу'.

Перенесення значення на основі наявних відношень між речами менш продуктивне (22%), наприклад, запозиченим з англійської мови словом *das Kid* (*kid*) 'козеня, дитинча косулі' пізніше почали позначати вироблену з них шкіру 'лайка'; *die Garderobe* 'шафа або кімната для одягу', потім 'одяг'.

Третю групу становлять запозичені іменники, в яких відбулася генералізація значення (12%), наприклад, лексема *die Weste* спочатку мала значення 'безрукавка, куфайка', сьогодні – 'предмет одягу без рукавів, який одягається поверх сорочки; тонка в'язана кофта з вовни; захисний одяг без рукавів'.

Останню групу утворюють іменники, зі значенням яких відбувся процес звуження (12%), наприклад, *der Schuh* (двн. *scuoch* 'захисна оболонка') сьогодні вживається зі значенням 'захисна оболонка з металу або штучного матеріалу на місці з'єднання деталей', 'черевик'.

Запозичені лексичні одиниці української мови на позначення одягу, у яких відбулося семантичне зміщення значення, становлять 24 одиниці (або 25,5% від загального корпусу досліджуваних лексем). Було виявлено, що внаслідок зміщення лексема часто набуває зовсім іншого значення і починає вживатися для позначення нового, зміненого поняття. Досліджений матеріал української мови свідчить, що метафоричне перенесення є найбільш продуктивним видом семантичної деривації – 45,8% лексем, наприклад: *брить* (від іт. *ombrello*) 'парасолька' → 'головний убір із широкими крисами'; *каптур* (тюрк. *kaptur*) 'великий мішок' → 'жіночий головний убір із круглим наголовком'.

Запозичений через польське посередництво з німецької мови іменник *панчохи*, який сьогодні має значення 'виріб машинного або ручного плетіння, що одягається на ноги до коліна', у німецькій мові позначав 'в'язаний черевик; легке, в'язане шнурами аж до колін селянське взуття' (нім. *der Bundschuh* 'селянський черевик'). Потім ця лексема стала вживатися для позначення виробу, зшитого з сукна, хутра та іншого матеріалу, що був схожий за формою на селянське взуття (*der Bundschuh*).

Кількість лексичних одиниць зі спрощенням семантичної структури, що є наслідком втрати лексичного значення одним із лексико-семантичних варіантів багатозначного слова, в українській мові дорівнює 29,1%, наприклад: *пас* 'одяг на талії (ремін, шнур)' → 'ремін для

передачі руху від одного шківа до іншого'; піджак 'куртка з грубої тканини' → 'верхня частина чоловічого костюма у вигляді куртки з рукавами й полами на застібці, звичайно з відкладним коміром'.

У процесі свого історичного розвитку лексема *шуба* в українській мові зазнала звуження семантичного діапазону і сьогодні має значення 'верхній зимовий одяг із хутра (з довгими полами)'. У східнослов'янські мови лексема запозичена з середньовісньонімецької мови (*schube* 'довгий просторий верхній одяг'). Лексема запозичена через італійську мову (*giubba*) і бере свій початок з арабського *jubba* 'верхній одяг з довгими рукавами'.

Слова, у яких відбувся процес зміни значення на основі метонімічних перенесень, становлять в українській мові 20,8% від загальної кількості досліджуваних лексем, наприклад: *стрій* 'порядок, управління' → 'одяг'; *спідниця* 'жіночий одяг' → 'жінка'; *кожух* 'шкура' → 'довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита з овечої шкури'.

Генералізація значення є менш продуктивним способом семантичної деривації в українській мові: таким способом утворилося 8,3% назв, наприклад, відбулося розширення лексичного значення слова *халат*, що через турецьку мову (тур. *xilat* 'халат, каптан') було запозичене з арабської мови. *Hil'at* з арабської означає 'почесний одяг'. Згодом ця лексема розширила своє значення й словом *халат* почали називати: 1) просторий хатній одяг вільного крою; 2) легкий просторий робочий одяг, що надягають поверх звичайного одягу; 3) верхній одяг арештанта, в'язня; 4) верхній маскувальний одяг у солдат.

Дослідження семантичної деривації в німецькій та українській мовах дало змогу виявити, що переважну більшість семантичних змін в обох мовах становить метафора (в німецькій мові – 53,6%; в українській мові – 41,6%). Отже, можемо говорити, що в німецькій та українській мовах метафоричне перенесення виступає найбільш продуктивним способом. Кількість семантичних змін серед іменників на позначення назв одягу в українській мові є вищою, ніж в німецькій мові.

Література

1. Лейн К. Большой немецко-русский словарь / К. Лейн. – М. : Русский язык медиа, 2004. – 1040 с.
2. Яременко В.В., Сліпушко О.М. Новий тлумачний словник сучасної української мови : у 3 т. / В.В. Яременко, О.М.Сліпушко. – К. : Аконті, 2008. – 2717 с.

НАРОДНІ ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ ВОЛИНІ: СЕМАНТИКА ТА СТРУКТУРА

Оксана Данилюк

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)

Анотація. Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань дослідження структурно-семантичних особливостей народних географічних термінів Волині. З'ясовано, що географічні терміни мають важливе значення для встановлення етнічних відношень у досліджуваному регіоні, оскільки цей терен є одним із найдавніших з погляду слов'янського етногенезу. Проведений аналіз географічних термінів Волині свідчить про те, що вони в основному праслов'янського походження, що є свідченням стабільності й безперервності місцевого населення досліджуваної території.

Ключові слова: термін, номен, номенклатура, лексема, структурно-семантичні особливості.

Abstract. The article continues the cycle of the author's publications about structural and semantic features of the ethnic geographical terms in Volyn. It has been found that geographical terms are important for the establishment of the most ancient ethnic relations in the region, since this field is one of the earliest in terms of Slavic ethnogenesis. The analysis of geographical terms of Volyn proves that their roots are connected to the folk geographical terminology having common Slavic origin. Currently, we can identify the absence of non-Slavic names of marshes, and it proves the stability and continuity of the local population of the area being studied.

Keywords: term, nomen, nomenclature, lexeme, structural and semantic features.

Проблема детального, всебічного вивчення народної географічної термінології в межах конкретних діалектних територій дедалі виразніше стає однією з найактуальніших, оскільки ця група лексики відображає "вікові спостереження народу над природою, яка його оточує" [1, с. 29]. Разом з тим на сучасному етапі вона залишається далекою від свого не тільки ґрунтового вивчення, а й повного зібрання. Актуальність вивчення народної географічної термінології визначається вагомістю не лише для мовознавчих студій, а й для природничих, історичних, суспільно-етнічних тощо. Лінгвістичний аспект такого типу досліджень в усій його багатоплановості орієнтований на вивчення загальнонаціональної термінологічної системи, яка, у свою чергу, не можлива без регіональних студій географічної номенклатури. Незважаючи на помітне посилення інтересу до народної географічної термінології з боку слов'янських, зокрема українських, мовознавців, сьогодні можна констатувати, що описи апелювативної лексики поки що не охоплюють всього загальноукраїнського простору.

На рівні слов'янських мов означені лексеми досліджено в чеській і словацькій мовах (Р.М. Малько), польській (П. Нітше, Я. Сташевський), сербській і хорватській (Ю. Шютц), болгарській і македонській (Е.А. Григорян), білоруській (І.Я. Яшкін), російській (Е.М. Мурзаєв і В.Г. Мурзаєва). Семантичні особливості народної географічної термінології різних слов'янських теренів описано в монографії М.І. Толстого "Слов'янська географічна термінологія: семасіологічні етюди".

Вивченню української географічної номенклатури сприяли праці І.Г. Верхратського, Я.Ф. Головацького, М.Ф. Сумцова, П.П. Чучки, М. Юрковського та ін. Цінні матеріали для дослідження цієї групи лексики подано в роботах Й.О. Дзендзелівського, І.М. Железняк, О.П. Карпенко, Ю.О. Карпенка, А.П. Корепанової, Т.О. Марусенко, Л.Т. Масенко, М.В. Никончука, Я. Розвадовського, В.П. Шульгача та ін. Апелювативну лексику на позначення географічних об'єктів представлено в регіональних словниках: "Географічні назви Гуцульщини" С. Грабця, "Географічні назви Бойківщини" Я. Рудницького, "Народна географічна термінологія Чернігівсько-Сумського Полісся" Є.О. Черепанової, "Словник

народних географічних термінів Кіровоградщини” Т.В. Громко, Т.І. Поляруш, В.В. Лучика. Значним внеском у вивчення народної географічної термінології стали новітні дисертаційні дослідження І.М. Потапчук “Народна географічна термінологія в західноподільських говірках” та С.В. Шийки “Народна географічна термінологія Ровенщини”, С.В. Личук «Семантика та структура народних географічних назв Івано-Франківщини». «Словник народних географічних термінів Волині» – це друге, доповнене видання, яке репрезентує географічну термінологію, уживану на території Волинської області. Матеріал зафіксовано здебільшого способом опитування місцевих жителів. Також використано записи студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки й матеріали спеціальних словників Г.Л. Аркушина, Й.О. Дзєндзелівського, М.М. Корзонюка, Т.О. Марусенко, В.П. Шульгача.

Метою нашої статті є загальний структурно-семантичний аналіз народних географічних термінів Волині.

Народні назви на позначення географічних об’єктів Волині становлять невід’ємну частину української загальнонародної лексики. Більшість апелютивів досліджуваного регіону має паралелі на українських діалектних територіях, а також інших слов’янських теренах. Засвідчено такі групи народних назв:

- 1) 16% лексем, що не виявляють діалектної специфіки, тобто в українській мові належать до загальноновживаних;
- 2) 27% усієї кількості апелютивів мають паралельні форми в інших діалектах, що пояснюємо активною міждіалектною взаємодією в давні часи;
- 3) 29% номенів характеризуються ширшими порівняно з літературною мовою та іншими говорами семантичними можливостями;
- 4) 28% зафіксованих лексем – спільнослов’янського походження.

Проведений аналіз фактичного матеріалу свідчить про наявність у досліджуваному регіоні термінів (27%), що не мають паралелей в інших місцевостях. Такі терміни розглядаємо як регіоналізми: *берэста, біліна, вивэско, візіра, всадьба, гоня, голодня, грэца, дребэза, додэток, заміжок, застобяне, згрубероване, здобжане, здялка, злісок, зчіщене, їз, їзкі, кáзна, кўльча, куповáтень, куповáтець, куцїй, лопáтка, ляшок, мохнáтка, мошáниць, неудобство, ниудобщина, обрóблюне, огоня, оденók, озяб, озябина, озялка, осмáляне, пáстунь, пóпасок, пóшесть, правчукóвий ліс, придáток, прозór, рогáтина, роззэблине, сестрїнець, сілниця, смоч, смóча, сплав, стéжа, стóвклицко, щóвклицько, типéнне, трапéзи, трипизá, трясóха, фашнік, чумáк, худóвик*. Усі ці терміни переважно слов’янського походження.

Запозичені терміни можна розділити на слов’янські (*дзялка, закрáнт, закрéнт, здялка, кэмпа, кэмпа, колейка, лóнка, скрант, скрент*) та неслов’янські (*баюра, бўхта, кар’єр, кургáн, лан, лінія, терикóн форт, фóса*). Таке незначне число неслов’янських географічних термінів свідчить про ймовірну мовну й етнічну стабільність слов’янського населення в досліджуваному регіоні.

У плані семантики дослідженої лексичної групи слід відзначити здебільшого прозору внутрішню форму, пов’язану зі значенням твірних основ – іменників, прикметників і дієслів: *площїна, бистрэць, нáсип, стік, вїхід, додэток, впадїна*.

Апелютивна лексика Волині на позначення географічних об’єктів відзначається великим семантичним наповненням багатьох термінів, наприклад, *горá* ‘гора’, ‘підвищення’, ‘вершина гори’, ‘підвищення на дорозі’, ‘ліс’; *лўка* ‘дугоподібний вигин русла або берега річки, моря’, ‘рівна місцевість, вкрита трав’янистою рослинністю’, ‘затока, відгалуження річки’; *плав* ‘потік’, ‘плаваючий острів’, ‘трясовина’, ‘острівець на болоті’, ‘повінь’. Така диференціація значень у багатьох лексем зумовлена, очевидно, еволюцією їхніх вихідних семем під впливом місцевих говорів, екстралінгвістичними факторами – специфікою географічного ландшафту, типом

мислення населення тощо. Проте вказана диференціація значень не довільна, а закономірна, тобто така, що опирається стрижневою семою на попереднє значення (наприклад, 'низовина в долині річки'; 'долина річки'). Відповідно до цього простежуються певні семантичні ряди і напрями семантичних модифікацій. Серед назв, що зазнали семантичних перетворень, найбільшу групу становлять терміни, пов'язані з анатомічною термінологією: *шийка, язик, коліно, лоб, лопатка, чубок*.

За своєю морфологічною структурою аналізовані терміни неоднотипні. Спостерігаємо непохідні утворення, а також різноманітні афіксальні деривати й композитні утворення.

Найпоширенішим структурним типом серед розглядуваних номенів є афіксальні утворення, переважна частина з яких належить до суфіксальних похідних від певних твірних основ, як-от: *площина* < *площа* + суф. *-ина*, *горіще* < *гора* + *-ищ-е*, *острівець* < *острів* + суф. *-ець*, *торфовісько* < *торфовий* + суф. *-иськ-о* тощо. З-поміж наведених суфіксів кожен, приєднуючись до тієї чи іншої основи, вказує на певне конкретне значення (наприклад, *-ищ-е*, *-иськ-о* – місце, *-ець* – деминутивність або субстантивація). Однак у багатьох випадках відбувається семантичне варіювання в ряді апелятивів, наприклад, *ставище* позначає не лише місце, де був *став*, а й вказує, що в зазначеному населеному пункті фіксується реалія 'став'; *-ець* вказує не тільки на зменшеність деривата від базової основи, як у згаданому вище *острівець*, але й виконує чисто структурну функцію, наприклад, *копéць* 'горб'. Більшість апелятивів утворено від слов'янських коренів або основ за допомогою тих або інших афіксів. Невелику групу утворень становлять похідні номени з суф. **-ьје*, який виступає як суфікс збірності, наприклад: *пони́ззя, роздо́лля*.

Афіксальний тип географічних термінів рельєфу та гідрорельєфу представлений нечисленними префіксальними й префіксально-суфіксальними утвореннями на зразок: *відно́га* – *від-нога*, *па́горб* – *па-горб*, *поплаво́к* – *по-плав-ок*, *віжа́рки* – *ви-жар-ки*, *розві́лка* – *роз-вил-ка* та ін.

Композити в розглядуваній номенклатурній групі нечисленні (*водопі́й, водосхо́вище, плоскогі́р'я* та ін.). Можливо, це зумовлено тим, що "продуктивність цього давнього в слов'янських мовах типу обмежується здебільшого сферою книжної лексики" [2, 210].

Найменш поширеним структурним типом серед апелятивів є непохідні утворення від первинних коренів або основ, розширені подекуди різними формантами, наприклад: *бри́д, смуга́, стру́га, кряж, груд, бе́рва, боло́то, гать* тощо. Таку незначну продуктивність, порівняно з афіксальними дериватами, визначає, на думку Т.О. Марусенко, особливість структури цих апелятивів: **сьто́ча* < *сь-то́ча* – **сьмо́čiti*. Непохідні основи мають досить широку семантику (багатозначні), а можливість варіювання семантики в афіксальних утвореннях набагато менша [2, с. 198].

Невелику кількість становлять непохідні (з сучасного погляду) терміни: *багно́, бір(бир), бри́д, бере́г, боло́то, вал, верх, вир, гай, груд, гру́да, гора́, горб, яма(єма), коса́, ку́па, кут, лан, луг, лу́ка, мох, мул, ні́ва, низ, о́зеро, о́стрів, плéсо, плес, по́ле, руда́* та ін.

Отже, народна географічна термінологія Волині становить розгалужену динамічну систему. Основні особливості тематичної групи лексики досліджуваного ареалу – розвиток семантичної структури, легкість утворення словотворчих моделей. Взаємне накладання, перехрещування мікрополів, що позначають географічні реалії чи об'єкти, засвідчує системні зв'язки мікросистеми. Водночас деталізація найменувань віддзеркалює прагнення мовців якнайкраще пізнати та передати за допомогою мовних засобів позначувані об'єкти.

Література

1. Марусенко Т.О. Назви рівнин в українській мові / Т.О. Марусенко // Дослідження з мовознавства. – К. : Наук. думка, 1962. – С. 29–48.
2. Марусенко Т.А. Из наблюдений над украинскими названиями рельефов / Т.А. Марусенко // *Studia Slavica Hung.* – Budapest, 1972. – Т. XVIII (3–4). – S.197–234.

ПРОБЛЕМАТИКА РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISУ В ГАЛУЗІ ТЕРМІНОЛОГІЇ¹

Олексій Дацюк

Рівненський інститут Київського університету права НАН України

Анотація. У статті розглянуто особливості застосування норм українського правопису в галузі термінології, зокрема стосовно нових лексичних запозичень, запропоновано критерії та способи вирішення актуальних проблем у цій сфері в контексті мовної ситуації в Україні.

Ключові слова: правопис, термінологія, соціолінгвістика, лексичні запозичення, уніфікація орфографічних норм.

Abstract. In the article the peculiarities of application of the Ukrainian orthography norms in the field of terminology are considered, particularly those used towards the new loanwords. The article suggests the criteria and solutions to urgent problems in this area in the context of the language situation in Ukraine.

Keywords: orthography, terminology, sociolinguistics, loanwords, unification of orthographic norms.

Процес реформування орфографії сучасної української літературної мови належить до невід'ємних і провідних чинників її розвитку як лінгвістичного й соціокультурного явища. Для нашого часу це питання зберігає свою актуальність, хоча все ще залишається недостатньо досліджуваним нашими мовознавцями.

Це повною мірою стосується і правопису термінів як важливої підсистеми української літературної мови. Хоча взаємодія між центральною, загальноживаною мовою і мовою спеціальною, насамперед науковою, стрімко посилюється (згадаймо хоча б процеси детермінологізації), оновлюючи терміносистеми різних галузей науки, повноцінне унормування цього явища на письмі на підставі чітких орфографічних правил не встигає за самим процесом. На наш погляд, це зумовлено переважно позалінгвістичними впливами, зокрема недостатнім усвідомленням більшістю українського суспільства значення рідної мови (у т. ч. стану її правописних норм) для функціонування соціуму та його екзистенційної успішності на геополітичній мапі світу. Йдеться про певні соціально-психологічні особливості менталітету наших громадян, зокрема його консервативність, у кращому разі настороженість, а то й негативізм у ставленні до новацій. Ці від'ємні риси національного психотипу закорінені у трагічному досвіді тоталітарної минувшини. Хоч і послабшав, але все ще суттєво впливає на розвиток нашої мови, у т. ч. і на правописне відтворення новозапозичених термінів фактор сприйняття статистично значною групою громадян української мови як функціонально обмеженої, нездатної адаптувати іншомовні лексеми до норм власної орфографії, а отже, й орфографії. Наприклад, ще під час обговорення проєкту третього видання «Українського правопису» в 1990 р. орфографічною комісією при Відділенні літератури, мови та мистецтвознавства АН УРСР було запропоновано поширити так зване правило дев'ятки (в іншомовних загальних назвах після **д, т, з, с, ж (дж), ч, ш, ц, р** пишеться **и**) на власні назви, адаптувавши їхню вимову і правопис до норм української орфографії. Ця пропозиція була широко підтримана під час обговорення, у тім числі й автором статті [2]. Проте висловлювалися й протилежні думки, на кшталт: «Літери **и** (так само як і звуку, що нею передається) немає в алфавітах, створених на латинській графічній основі. Тому, якщо ми писатимемо українське **и** на місці іншомовного **i**, як пропонують укладачі нового правопису, то спотворюватимемо іншомовну назву, а отже, порушуватимемо Закон про мови» [4]. Наведена цитата містить не лише лінгвістичну аргументацію, що не відповідає дійсності, а й

¹ Орфографію статті збережено на прохання автора. – Ред.

свідчить про певний комплекс меншовартости і ставленні до рідної мови порівняно з чужоземними, адже світова практика мовних запозичень свідчить якраз про радикальну адаптацію їхньої вимови до ортоепічних норм мови-реципієнта. У четвертому (1993 р.) виданні «Українського правопису» правило дев'ятки нарешті було поширено на власні назви, та й то лише переважно на топоніми, а спроба у 2001 р. остаточно уніфікувати ортографію вживання літер **и** - **і** у словах-запозиченнях незалежно від їхньої семантики була заблокована.

Така багатоваріантність, а фактично плутанина у правописі не сприяє повноцінному засвоєнню нових запозичень, у т. ч. термінів не лише іноземцями, а й носіями рідної мови. Тут варто звернути увагу на міркування професора Івана Ющука: «Незалежно від того, власна це чи загальна назва, писатимемо однаково **дизель** і **Дизель**, **ришельє** і **Ришельє**, **сименс** і **Сименс** та ін. Адже в тих мовах, звідки запозичено ці слова, нема різниці у вимові загальних і власних назв» [5, с. 71].

Ще складнішим виглядає питання адекватного відтворення в термінах-запозиченнях тріади звуків [r] – [r] – [x]. На нашу думку, вибираючи певну букву для відтворення цих звуків, окрім урахування вимоги щодо максимального наближення до звучання в мові оригіналу, треба також керуватися критерієм давности запозичення, хоча він сам є достатньо суб'єктивним. Вважаємо, що в такому разі слід здійснювати порівняльний аналіз вимови відповідної букви в мові-донорі. Якщо, наприклад, літера **g** у слові-оригіналі вимовляється як придиховий [r] або наближено до нього, то варто писати українською мовою букву **г**: *гендер*, *регіон*, *гіпс*, *герменевтика* тощо. Лексеми зі складниками давньогрецького походження **geo-** і **log-**, **-логія**, поза всяким сумнівом, слід писати через **г**. У решті випадків у нових термінах-запозиченнях маємо чітко передавати звук [g] у слові-оригіналі через літеру **г**, [h] – через **г**, [kh], а в семемах давньогрецького походження і [ch] – через букву **х**. Розрізнення написання **г/г/х** особливо важливе для епонімічних і топонімічних найменувань-термінів: *генрі на метр* (англ. **Henry**), *функція Гамільтона* (англ. **Hamilton**), *газгольдер Бірінса* (англ. **Wiggins**), *гаусова теорема* (нім. **Gauss**), *гринвіцький часовий кут* (англ. **Greenwich**) і т. д.

З об'єктивних причин обсяг нових термінологічних ресурсів геометрично зростає в інформаційну епоху, адже «немає речі там, де бракує слова» [1, с. 139]. Тому необхідність правильного відтворення засобами українського правопису нових термінів та цілих терміносистем вимагає визначення набору критеріїв для оперативного і компетентного застосування української ортографії до нової термінології. Вважаємо, що до таких критеріїв мають насамперед належати:

а) дотримання у правописі запозичень і загалом у термінології фонематичних та морфологічних визначальних особливостей української мови (наприклад, відсутність зіяння, тобто збігу голосних **ia**, **iy**, **ie**: *аміяк*, *соціум*, *проект*);

б) врахування вимови відповідної лексеми в мові-донорі та еволюцію цієї вимови. Це стосується головно нових запозичень. Для давніших термінів має більше значення історія їхнього функціонування в нашій мові. Зокрема, вважаємо за необхідне ліквідувати наслідки лінгвоциду рідної мови за совєтських часів, як-от повернути літеру **т** у словах грецького походження, якщо їй відповідає буквосполучення **th** у латинській мові: *катедра*, *аритметика*, *логаритм*, *мітологія* тощо;

в) уніфікація ортографічних норм і зведення до необхідного мінімуму винятків, зокрема «окремі тверді правила для новоприйманих варваризмів» [3, с. 510].

Загалом, реформування українського правопису потребує кваліфікованого підходу та мінімізації позалінгвістичних впливів: *Nec Cæsar supra grammaticos*.

Література

1. Гайдеггер М. Сутність мови // Мартін Гайдеггер. Дорогою до мови / пер. з нім. В. Кам'янець. – Львів : Літопис, 2007. – 232 с.
2. Дацюк О. Мов парость виноградної лози / Дацюк О. // Сільські вісті. – 1990. – 27 листопада.
3. Шевельов Ю. Про критерії в питаннях українського офіційного правопису / Юрій Шевельов // Вибрані праці: у 2 кн. – Кн. I. Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – 2-ге вид. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 583 с.
4. Щитківська Т. Новий український правопис / Щитківська Т., Рожченко З. // Сільські вісті. – 1990. – 3 серпня.
5. Ющук І.П. Проект найновішої редакції українського правопису / Ющук І.П. // Мова наша українська : статті, виступи, роздуми. – К. : ВЦ «Просвіта», 2003. – 168 с.

НАИМЕНОВАНИЕ ДОЛЛАРА В АМЕРИКАНСКОМ СЛЕНГЕ

Вадим Косолапов

(Рівне, Україна)

Анотація. У статті досліджено способи найменування доллара в американському слензі, розглянуто структуру найменувань, етимологію, частотність вживання та датування.

Ключові слова: найменування доллара, американський сленг.

Abstract. The paper studies ways of designating dollar terms in American slang; their structure, etymology, frequency of use and dating are analyzed.

Keywords: dollar terms, American slang.

Актуальность данной работы обусловлена тем, что конкретных исследований, посвященных сути сленга, не так много. Само понятие сленга до сих пор часто является недостаточно четко определенным, а иногда и дискуссионным. По нашему мнению, сленг – вполне реальное языковое явление, характеризующееся неформальным, эмоциональным употреблением лексики, грамматики, произношения, имеющее различное происхождение и неоднозначную оценку в обществе. Расширенное понимание сленга отмечено для такой его разновидности, как терминологический сленг. Ср., например, такое название диссертации: «Модель функционирования терминологического сленгизма в дискурсе сетевых форумов» [1].

В сфере финансовой лексики обращает на себя внимание такой мобильный пласт, как наименования денег вообще и отдельных денежных знаков в частности, таких, например, как *фунт, шиллинг, пенс, доллар, цент, рубль, копейка, гривна* и других, в разных стилях. Изучение обозначений денег в сленге можно в определенной степени считать близким к исследованию терминологического сленга. В этой связи интерес представляет рассмотрение наименований такой в данное время популярной валюты, как доллар, в американском сленге.

Нами зарегистрировано свыше 60 обозначений основной американской денежной единицы – одного доллара, тогда как в 1953 году Н.М. Булавин зафиксировал тридцать пять синонимов для этого слова [2]. Вероятно, это значит, что происходит постоянное обновление семантического поля «доллар». Если верить датировке словаря Дж. Грина [3], часть обозначений одного доллара, как это часто происходит со сленгизмами, постепенно вышла из употребления. Например, это (в скобках обозначение даты первого появления и последней регистрации наименования) *hick* (1920s), *a picture of George* (1920s), *hard one* (1920s), *green* (20C), *green one* (1910s), *greener* (1940s), *greenback* (mid-19C), *g.b.*, *green stamp* (1950s), *cold one* (1900s), *round man* (1920s), *chip* (mid-19C-1920s), *boo-boo* (1900-20s), *can* (mid-19C), *piastre* (1900s), *iron boy* (1910s-20s), *iron loui* (late 19C) и др. Первые сленговые обозначения доллара восходят к началу 19 века (*boffo*) и к его середине (*ducat, case, buck, spot, slug*). Они все еще используются сейчас. К относительно новейшим обозначениям доллара можно отнести *big one* (1970s+), *slab* (1970s+), *back* (1960s), *banana* (1960s+), *bingo* (1990s+), *mazuma* (1960s), *greenback* (1970s).

Ясно, что по структуре эти обозначения являются существительными, иногда словосочетаниями: *case note, big one, frog skin, green stamp, green one, cold one, iron loui, red baby, one spot, dead president, deadman, dead one, yellowbird* (прилаг. + существ., существ. + существ.). Встречаются примеры рифмованного сленга – *charley rollar*.

В наименовании доллара используются названия овощей: *bean, bob, potato, onion, cucumber*; фруктов: *banana, coconut*; животных и насекомых: *pig, eagle, frog, bat, hog, fish, bumblebee*. Встречаются случаи применения имен: *Dolly, Charlie, Simon, Abe's, Willie* и др.

Варианты названий доллара зарегистрированы для *hog (hoggie), charlie (charley, cholly), simoleon (sambolio, sameleon, simoleum, simolion), dead president (dead man, dead one)* и др.

Наименования одного доллара используются расширительно для обозначения больших сумм (денег): *cent* – 100 долларов; *buck* – сто долларов, десять долларов, миллион долларов, а также денег без конкретизации их количества; *bean* – сто долларов; *spot* – десять долларов; *year* – пять долларов и т.д. Все это свидетельствует о неустойчивости и подвижности наименований. Во множественном числе такие наименования логично обозначают деньги (*money*).

Этимология наименований доллара различна. По цвету и аналогии возникли *onion, green, greener, potato*; сокращениями являются *skin* (от *frogskin*), *fin* (от *finnif*); редупликацией *boo-boo* (от *boodle*); к Библии восходит *Simon* (ср. у Дж. Грина при объяснении слова *tanner*: «... a ponderous Biblical joke about St Peter's supposed banking transaction when he lodged with one Simon a tanner" (3, p. 1185); к азартным играм *chip, ace*; к бартеру *buck* («*orig.abbr. SE buckskin, an item used as barter in 19C America*») (3, p. 190); ср. также *scrip*: «*a scrip of paper or a certificate of indebtedness, as issued to workers in lieu of actual cash*" (3, p. 1140). Предположительно к французскому языку относят *case* (Fr. *caisse, cash*) (3, p. 247); к латыни *quid* ("Lat. *quid what (one needs) or quid pro quo, something for something*) (3, p. 1057); к японскому *yenn*. Таким образом, пути ассоциаций и приобретения сленговых наименований у доллара различны.

Редко встречаются наименования купюры в два доллара: *two-dollar bill, two-spot, deuce* (с вариантами *deucer, deuce spot*), *twenty cents, two cents*. Эта купюра считается приносящей неудачу, т.к. одно из ее сленговых наименований (*deuce*) связано с именем дьявола. Ср. следующее: "*In America, the two dollar bill is often considered to be unlucky. One reason is because another word for two is "deuce". Deuce is a slang word for the devil. The deuce is the lowest card in the pack, so it is not popular with gamblers. You can avoid bad luck, if you tear off one corner of your two dollar bill before you spend it. When there were two dollar bills in circulation, it was not uncommon to find a two dollar bill with two, three, or even all four corners ripped off the note* [5].

Другое объяснение приводит Д. Миккелсон: "*Those who shy from the \$2 bill give a variety of reasons for their antipathy:...At one time a session with a prostitute cost \$2, thus possession of one of those bills proved its holder had been consorting with ladies of the evening. Under this line of thought, at the very least the bill at some point in its career had been through a joy house and was now forever tainted... In the days when election-rigging was the norm, campaign bosses would hire men to vote for their candidate. The ringers would be trucked in, given names from the voters' list to claim as their own, and the name of the man they were to vote for. Once they've done the deed, they would each be rewarded with a \$2 bill. The same fellows would be moved from polling place to polling place, each time to assume new names, vote for the same guy, and be paid again. Having \$2 bills in your wallet was therefore proof you'd sold your vote... The standard bet in American horse racing was two dollars, and winners were paid with 42 bills. Ergo, possession of a sheaf of these notes was prima facie evidence that one had been betting on the hay burners. Given the prohibition against gambling (in the not-so-distant oast it was considered an activity thoroughly steeped in sin), no respectable person wanted to be associated with it, not even by happenstance"* [4].

Крайне редкие трехдолларовые купюры XIX века банков Портленда и Нового Орлеана. Сленговых наименований этой купюры мы не нашли. Для пятидолларовых купюр нами

зарегистрированы такие сленговые обозначения: *Abe's, a picture of Abe, Lincoln, five, fiver, five case note, five-spot, V-spot, V, nickel, nickel note, year, finiff, half-a-yard, nick, fi'muth, eggplant, a five-dollar bill, fin (also fin-spot, pfinif), \$5 bill, Abraham Lincoln*. Десятидолларовые купюры включают такие наименования: *Dix, ten, tenner, ten-spot, X, saw, spot, buck, brick, dime, bill, jackass note, sawbuck, yellow back*; двадцатидолларовые – *double-saw, double sawbuck, double sawski, twenty, twenty cents, XX, double-X, double, double dime, dub, bill, Jackson*; пятидесятидолларовые – *buck, half-buck, half-century, half-a-C, half-a-bill, half-a-yard, frog*; стодолларовые – *Benjamin, ten times ten, big boy, big one, C, C-note, hollow note, William, cent, century, century note, flimsy, yard, bill, hundo, watermelon*; пятисотдолларовые – *yellow back*; тысячедолларовые – *G, G-note, Grand, K, large, grover, big bill, big one, horse, dime, grand, yard, stack, thou, ten yards, yellow back*; десяти тысячные долларовые – *rack*; миллиондолларовые – *bar, buck, megabuck, millie, rock* (эта купюра, как и купюра в 500000 долларов существуют только для расчетов между банками и государственными финансовыми учреждениями).

Наиболее популярной, кроме однодолларовой, является пятидолларовая банкнота, наименее популярной в наименованиях – пятисотдолларовая, пятидесяти- и двухдолларовая купюры. Цифры *one, two, five, ten, twenty, V, X, XX, C* и их эквиваленты *double, century* применяются при обозначении всех купюр, при этом используются как арабские, так и римские цифры.

Одно и то же наименование может использоваться для обозначения разных денежных знаков: *bill* – \$10, \$20, \$100; *spot* – \$1, \$10, *year* – \$1, \$5, \$100, \$1000; *big one* – \$100, \$1000; *yellow back* – \$10, \$500, \$1000.

Мотивировка названий денег самая различная. Используются собственные имена: *Abraham Lincoln, Benjamin (Ben Franklin), Grover, Jackson, Hamilton, Robert Dinero*; к негритянскому сленгу восходят *dime note, bank, fund, feddy*; переносными названиями являются *gravy, bank rag, sawbuck*; цвет – основа наименований для *cabbage, yellow*.

Американские монеты зарегистрированы долларовыми и центовыми. Долларовые монеты выпускались номиналом в один, пять, десять и двадцать долларов. Обозначения однодолларовых монет в сленге – *ball, beau-dollar, bone, cart-wheel, wagon-wheel, wheel, eagle, shiner, sinker, Susie B, Susan B, bellybutton dollar*; пятидолларовых – *bean, half-eagle, half-ned*; десятидолларовых – *lib, ned, eagle*; двадцатидолларовых – *lib, doubleeagle, paquet twenty*; пятидесятидолларовой – *slug*.

Золотыми выпускались *Benton's mint drops (Benton's shiner), lump*; трехдолларовые – *threes*; десятидолларовые монеты *ned, eagle*; остальные долларовые монеты были серебряными. *Shiner* до XX столетия обозначало золотую монету, с середины XIX столетия по 20-ые годы XX столетия серебряный доллар, а в 30-ых годах XX столетия десятицентовую монету. Практически долларовые монеты вышли из употребления. Долларовые монеты, как правило, были юбилейными.

Среди долларовых монет сленговые обозначения используют чаще всего для однодолларовой, реже всего для двадцатидолларовой.

Если в сленговых наименованиях монет не указывается их номинал, то это показатель их предназначения, например, для сдачи: *beewy, piece of change, brown Abes and buffalo heads*. Их названия свидетельствуют также об их материале (*brass, brown, copper* – медь; *silver Jeff, silver wing* – серебро; *tin* – олово; *nickel, nick* – никель), размере: *thin one, light piece, long bit, short bit*.

Hard stuff, hard cole обозначает деньги в форме монет в противопоставлении банкнотам. *Hardware* и *dimnick* называют фальшивые монеты.

Литература

1. Булавин Н.М. Об американском варианте английского языка / Булавин Н.М. // Иностранные языки в школе. – 2003. – № 2. – С. 21–23.
2. Кутузов А.Б. Модель функционирования терминологического сленгизма в дискурсе сетевых форумов : дисс... канд. филол. наук : 10.02.21 / Кутузов Андрей Борисович. – Тюмень, 2006. – 170 с.
3. Green J. Chambers Slang Dictionary / Jonathon Green. – Edinburgh : Chambers, 2008. – 1477 p.
4. Mikkelson D. Two buck luck / D. Mikkelson [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.snopes.com/business/money/twodollar.asp>
5. The unlucky two dollar bill / [Electronic resource]. – Access mode : <http://lastpie.wordpress.com/2010/12/08/the-unlucky-two-dollar-bill>.

ТЕРМІНИ В ТЕКСТАХ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

Тетяна Крутько

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. У статті досліджено функціонування термінів у текстах віртуальної реклами. Термінологічна лексика в текстах реклами є засобом контактовстановлення, сегментації аудиторії, згортання інформації, мовної економії.

Ключові слова: віртуальна реклама, терміни, принцип економії, компресія.

Abstract. The article analyses use of terms in online advertising. Functional properties of terms used in online advertisements are interpreted. The economy principle is regarded as one of the major principles of online advertising. Advertisers can target audience segments using terms in advertisements, therefore terms have been regarded as the means of compression.

Keywords: online advertising, terms, economy principle, compression.

Реклама як вид комунікації, що спирається на найсильніші сигнали, звернені до партнера у процесі спілкування, відображає специфіку масово-комунікативних процесів. Завдання реклами полягає в тому, щоб встановити діалог між рекламодавцем і потенційним споживачем, допомогти їм знайти один одного [4, с. 70]. Встановлення контакту з користувачем є пріоритетним завданням реклами у всесвітній мережі.

Одним із засобів контактовстановлення та сегментації аудиторії у віртуальній рекламі є використання термінологічної лексики.

Питання особливостей використання термінологічної лексики в текстах рекламних повідомлень неодноразово ставало предметом наукових досліджень. Так, Н. Стадник розглянула термінологічну аббревіацію як словотвірний спосіб оновлення мови реклами та «економії мовних зусиль» [7], С. Кудиба виділила семантичні макроструктури термінів у рекламному тексті та їх складники [3], О. Михайлович досліджувала використання термінів з метою створення конотації іншомовності в рекламних текстах [5].

Мета нашої розвідки – проаналізувати особливості використання термінологічної лексики в текстах англomовної віртуальної реклами.

Традиційно серед головних ознак термінів науковці називають системність, наявність класифікаційної дефініції, прагнення до моносемічності, жорстку конвенційність, стилістичну нейтральність, відповідність мовним нормам, точність і стислість, дериваційну спроможність, високу інформативність [6, с. 617]. Проте, як засвідчують результати лінгвістичних досліджень, функціонуючи в рекламному тексті, терміни стають конотативно маркованими одиницями, адже під час розширення сфери їхнього функціонування відбуваються кількісні та якісні семантико-стилістичні зміни [2].

Причиною використання термінологічної лексики в загальноповиваній мові дослідники називають не так екстралінгвальні фактори, як більшу комунікативну дієвість термінологізованих слів, які поєднують чіткість денотативно-раціонального і легкість конотативно-емоційного змісту. Що нечіткіше уявлення про значення спеціальної одиниці в адресата, то яскравіша конотація термінологічності [1].

Таким чином, використання у рекламному тексті термінів не передбачає обов'язкового розуміння адресатом їхнього значення, адже термінологічні одиниці покликані створити конотацію термінологічності та викликати запрограмовану виробниками реклами емоційну реакцію, унаслідок якої буде встановлено контакт з адресантом реклами: *Are your IRAs diversified to withstand today's volatile markets? Diversify your IRAs with Vanguard Over 60 Vanguard mutual funds fir retirement investments. Click here to learn more about Contributions, Asset Transfers, and Rollovers.*

У текстах віртуальної реклами технічних пристроїв термінологічні одиниці, поєднуючись з нумеральними знаками, складають її основу: (a) *Need a CAS2 SDRAM PC133 128 MEG for a Compaq M700 ASAP?;* (b) *Innovations in Storage Full line of HBAs for Sun based systems! SCSI, Gigabit Ethernet, Fibre Channel Click here for more product information*

Найменування комп'ютерних пристроїв та їхніх технічних характеристик традиційно представлені складними багатокомпонентними словосполученнями, які для економії трансформуються в аббревіатури, що є словірним способом оновлення мови реклами [7].

Використання термінологічної лексики в рекламних текстах дає змогу копірайтерам сегментувати аудиторію, досягати згортання інформації, уникаючи опису другорядних деталей: *AMEX CBOE ISE PCX PHLX OCC 888options.com*.

Насичення рекламних текстів термінами є імпліцитним способом вираження адресата реклами. Наприклад, реклама портативного комп'ютера зорієнтована на фахівця у сфері комп'ютерних технологій має такий вигляд:

*@migo Pocket PC 206 Mhz of Pure Power!
Intel StrongARM 206Mhz CPU
240x320-64k High Color TFT LCD
16 MB ROM 18/32MB RAM
PCMCIA Slot for 802.11/other.*

У рекламному тексті спостерігаємо згортання інформації, що є свідченням його адресованості фахівцеві, який володіє знаннями про сферу застосування предмета рекламування.

Окрім того, термінологічні одиниці виконують у рекламному тексті експресивно-емотивну і оцінну функції, адже за їхньою допомогою відбувається інтенсифікація унікальності торговельної пропозиції: *Better than botox? Hydroderm is the only product clinically proven to deliver collagen directly to the skin, without painful injections.*

Отже, за допомогою термінологічної лексики як складника комплексу засобів впливу на адресата рекламного повідомлення актуалізуються та інтенсифікуються якісні характеристики предмета рекламування, а сам рекламний текст отримує характер авторитетності та фаховості.

Література

1. Говердовский В.И. Коннотемная структура слова / В.И. Говердовский. – Харьков : Вища школа, 1989. – 95 с.
2. Жирик О.А. Особливості розвитку семантики детермінологізованих лексичних одиниць // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки : збірник наукових праць. – Луганськ : Вид-во ЛНПУ імені Тараса Шевченка "Альма-матер", 2005. – № 9 (89). – С. 90–97.
3. Кудиба С. Специфіка термінів у рекламному тексті / С. Кудиба // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. — Львів : Ліга-Прес, 2004. – С. 103–106.
4. Лебедев А.Н. Экспериментальная психология в российской рекламе / А.Н.Лебедев, А.К. Боковиков. – М. : Изд. центр „Академия”, 1995. – 144 с.
5. Михайлович О.П. Формування конотації іншомовності у рекламних текстах як ефективний маніпулятивний прийом / О.П. Михайлович // Наукові записки : збірник наукових праць. – Львів, 2015. – №1 (50). – С. 62–67.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О.Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. Стадник Н. Терміни-аббревіатури в рекламних текстах / Н. Стадник // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К., 1998. – С. 174–178.

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Валентин Малиновський

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)

Анотація. У статті розглянуто питання термінології у сфері децентралізації влади. На прикладі запропонованих у проекті Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» нових назв адміністративно-територіальних одиниць та органів публічної влади показано термінологічні проблеми, пов'язані з реформуванням територіальної організації влади.

Ключові слова: термінологія, децентралізація влади, термінологічні проблеми.

Abstract. The paper discusses terminology questions in the area of decentralization of power. Terminological problems related to the reformation of the territorial organization of power are demonstrated on the example of new administrative unit and public authority names proposed in the draft law "On Amendments to the Constitution of Ukraine (concerning the decentralization of power)".

Keywords: terminology, decentralization of power, terminological problems.

Сучасний адміністративно-територіальний поділ України, що був сформований переважно за часів СРСР, коли УРСР була складником найбільшої у світі за розмірами авторитарної держави з відповідною територіальною побудовою та функціональним навантаженням, залишається в основних параметрах незмінним, що є очевидною суперечністю щодо нинішньої місії суверенної Української держави з новими суспільно-політичними та економічними відносинами. Така кардинальна невідповідність є безумовною перешкодою для ефективного функціонування не лише системи публічної адміністрації, але й для інших підсистем держави (економічної, соціальної, демографічної тощо). Її усунення лежить у площині проведення системних трансформацій з метою приведення адміністративно-територіального устрою до реалій сучасної держави та параметрів NUTS¹. Останній чинник є необхідною умовою для членства України в ЄС.

В Україні було здійснено неодноразові спроби проведення адміністративної і територіальної реформ. Остання така спроба датується 3 липня 2014 р., коли Верховна Рада України внесла проект Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування)» до порядку денного пленарних засідань парламенту, а 31 серпня 2015 р. парламент прийняв у першому читанні ці зміни [8]. Зазначеним законопроектом передбачено цілу низку новацій у сфері децентралізації влади, зокрема, запровадження нових термінів.

У зв'язку з цим доречним є вислів Конфуція, що «реформування держави треба починати з виправлення означень. Якщо речі мають неправильні імена – слова не мають змісту, а якщо слова не мають змісту – то справи не здійснюються» [7]. Ці слова мислителя все ще залишаються актуальними, особливо в умовах проведення реформи з децентралізації влади, яка передбачає трансформацію просторової системи з упровадженням принципово нових підходів до визначення територіальних основ публічної влади.

На нашу думку, однією з причин гальмування адміністративної та територіальної реформ в Україні є неналежне опрацювання поняттєвого апарату на теоретичному рівні, брак коректного окреслення пропонованої моделі територіальної організації влади за

¹ Класифікація адміністративно-територіальних одиниць, узаконена рішенням Єврокомісії 2001/0046.

допомогою наукових термінів і понять, невідповідність структури територіальної організації влади вимогам суто методологічного характеру.

Проблеми в цій сфері можна класифікувати за такими групами:

1) відсутність дефініцій основоположних категорій: *територіальна організація влади, муніципальна влада, регіон, субрегіон, регіональне самоврядування, громада, село, селище, смт, містечко, місто, округа* тощо;

2) термінологічна нечіткість наявних дефініцій: *публічна влада, публічна адміністрація, публічна служба, субсидіарність*;

3) окремі назви схожі за формою, але відмінні за змістом: *територіальний устрій – адміністративно-територіальний устрій, регіональне самоврядування – регіональне управління, територіальна реформа – адміністративно-територіальна реформа* тощо;

4) дефініції однієї політико-правової категорії, що закріплені в різних нормативно-правових актах, суттєво різняться між собою, інколи вступаючи в суперечність: *місцеве самоврядування, регіональне самоврядування, територіальна громада, адміністративно-територіальна одиниця, макрорегіон, мікрорегіон, субрегіон*.

Таку термінологічну невпорядкованість можна пояснити відсутністю законодавчого врегулювання значної кількості ключових понять у сфері територіальної організації влади, а також еволюцією наукової теорії, приростом наукових знань, що відбувається в умовах зламу багатьох політико-ідеологічних схем. Процес державотворення суттєво впливає на зміст традиційних для нас категорій та понять, що, своєю чергою, зумовлює відповідний розвиток і вдосконалення поняттєвого апарату.

Ще однією причиною є вживання некоректно визначених понять і термінів, їх вульгаризація¹. У цьому контексті Д. Сарторі звернув увагу на те, що поширення розмитих і часто невизначених концептів, втрата їх змістовної точності й виразності становлять загрозу політичній науці [10, с. 73].

Першочерговим етапом будь-якого наукового аналізу є визначення базової термінології, обґрунтування та уточнення поняттєвого апарату. У цьому контексті проаналізуємо поняття, запропоновані у змінах до Конституції України (щодо децентралізації влади), які вніс Президент України [8]. Навіть поверхневий аналіз дає підстави для висновку, що в цьому документі поєднано радянські, зарубіжні та національні назви, що неприпустимо для Основного Закону України, адже в його преамбулі зазначено, що Конституція, «...спираючись на багатотисялітню історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення... приймає цю Конституцію» [4, с. 3]. Зокрема, у статі 118 введено новий для національної системи влади термін *префект*, запозичений з державотворчої практики Французької Республіки. Інститут префекта (*le préfet*) і префектур у цій країні був запроваджений Наполеоном Бонапартом у 1800 році. У Франції префект є представником центральної влади в регіоні. Він репрезентує уряд загалом, прем'єр-міністра, а також кожного з міністрів окремо і керує службами держави в регіоні. Тільки він має право висловлюватися від імені держави перед регіональною радою. У країнах ЄС така назва існує ще в Румунії. В Україні вона ніколи раніше не застосовувалася, тому викликала переважно негативні відгуки та несприйняття не лише у фахівців, а й у широкого кола громадськості.

На думку експертного середовища, адекватним замінником цієї іноземної назви міг би стати *урядник*, який за своєю етимологією та оригінальністю (не має аналогів у законодавчій практиці інших європейських країн) повністю відповідав би духу і традиціям української адміністративної культури, а також (як керівник виконавчої влади в районах і областях) – функціональному призначенню. Однак, зважаючи на процедуру призначення та звільнення з

¹ Вульгаризмом у політичній мові називається недбале вживання термінів, що ґрунтується на приблизному уявленні про їх справжній зміст, визначення їх за принципом «мені так здається» [9, с. 31].

посади префекта Президентом України, ця назва не була підтримана розробниками законопроекту.

Стаття 133 пропонує таку систему адміністративно-територіального устрою: «громади, райони, регіони». При цьому до регіонів відносяться Автономна Республіка Крим та області. Як бачимо, залишається радянська назва *область*, запроваджена в УРСР ще в лютому 1932 р. замість губерній, а також *район*, що був утворений на базі волостей, замінивши *повіт* у 1923 р. Терміни *район* і *область* є суттєвою невідповідністю сучасному національному державотворенню. Як зазначає Е. Алаєв, етимологія терміна *район* досить заплутана. Зазвичай його виводять від французького слова *rayon* (промінь, радіус). Однак у тлумачному словнику французької мови серед восьми його значень немає жодного, близького до поняття *територія* [1, с. 67]. Тому, незважаючи на іноземне походження, поняття *район* практично не застосовується в жодній країні Заходу [3, с. 30–31], йому відповідає термін *регіон* [1, с. 68]. Зважаючи на сказане, автор обґрунтував доцільність повернення назви *повіт*, що існувала в Західній Україні до 1939 р., а в іншій частині України – до запровадження радянських назв [6].

Щодо зміни назви *область* існує декілька варіантів, основними з яких є *земля*, *край*, *губернія*, *округа* тощо. На нашу думку, найбільш вдалою для України є назва *земля*. Саме така назва була свого часу запропонована в проекті Основного закону «Самостійної України» Спілки народу українського М. Міхновського 1905 р., С. Рудницьким у 1916 р., у Конституції УНР 1918 р., М. Грушевським у 1918 р., в адміністративно-територіальному поділі Української Держави 1918 р., у проекті «Основного державного закону Української Народної Республіки» 1920 р., у «Проекті Конституції (основних державних законів) УНР» О. Ейхельмана 1921 р.

При цьому зауважимо, що назва *земля* не означає перехід до федеративної форми державного устрою, так само як двопалатний парламент не обов'язково передбачає федерацію. Ця назва є органічною для архетипу українця, який найбільшою мірою серед інших народів пов'язаний із землею. Тому саме для України – унітарної держави – назва *земля* є природною і такою, що найкраще відповідає національним традиціям.

З огляду на вищесказане систему адміністративно-територіального устрою України мають складати *громади*, *повіти*, *землі*. Пропозиція щодо зміни теперішніх назв спрямована на відродження історичних назв, притаманних українській національній традиції.

Базовим рівнем адміністративно-територіального устрою в Україні визначаємо *громаду*, яку складають *міста*, *містечка*, *села* або об'єднання кількох населених пунктів. Назва *громада* має давню українську історію. Ґрунтовне наукове опрацювання *громади* (сільської і міської) здійснив М. Драгоманов. На відміну від конституційної практики свого часу, концепція Драгоманова ґрунтується не на пануванні центральної влади, що визначає права громад і ступінь самостійності самоврядних органів, а навпаки – на залежності центру від місцевого самоврядування і домінуванні місцевої *самоуправи*.

Назву *містечко*, що існувала в УРСР до 28 жовтня 1925 р., а в Західній Україні до 1939 р. [5, с. 225–226], пропонуємо запровадити замість *сmt* і *селище*. Відновлення цієї назви підтримує більшість українських науковців, зокрема Я. Верменич зазначила, що «це національна форма самоорганізації населення, якої не було в Росії» [2, с. 142].

Таким чином, у запропонованому проекті Конституції України термінологія є своєрідним симбіозом назв, які не відображають національної історії і традицій, значною мірою залишаючись радянськими з незначним запозиченням зарубіжних взірців. У цьому контексті зазначений законопроект програє навіть конституційним актам, що були розроблені вітчизняними державотворцями на початку ХХ століття. Зокрема, провідники УНР вважали за неможливе запозичення територіального поділу, сформованого царським урядом. З огляду на сказане вище сучасні розробники мають відкинути будь-який зв'язок з

термінологією радянського періоду, а також відмовитися від механістичного запозичення західних термінів. Натомість слід запроваджувати національні назви, котрі відображають українську історію і традицію державотворення. В іншому випадку може повторитися ситуація з назвою *казначейство*, якою іменують органи виконавчої влади України, до компетенції яких належить функція обслуговування державного бюджету. Вибираючи назву, чомусь ці органи назвали за російським аналогом *казначействами*, забувши при цьому, що в українській мові аналогом слова *казна* є *скарбниця* – урядова установа, що відала державними коштами і державним майном [11]. Адміністративний орган козаків під такою назвою функціонував у Запорозькій Січі, а в ХХ столітті скарбники стали казначеями...

Література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Укр. іст. журн. – 2005. – № 4. – С. 114–145.
3. Гладкий Ю.Н. Основы региональной политики : учебник / Ю.Н. Гладкий, А.И. Чистобаев. – СПб. : Изд-во В.А. Михайлова, 1998. – 659 с.
4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
5. Куйбіда В.С. Генеза територіальної організації України: конституційно-правові аспекти : монографія / В.С. Куйбіда, І.Я. Заяць. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 480 с.
6. Малиновський В.Я. Територіальна організація влади України: концептуальні засади трансформації : монографія / В.Я. Малиновський. – Луцьк : СПД Гадяк Ж.В, 2010. – С. 351–360.
7. Пащенко В. Національному атласу України – правильні означення / В. Пащенко // Дзеркало тижня. – 2007. – № 24. – 23 червня. – С. 15.
8. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) : проект Закону від 1 липня 2015 р. (реєстр. № 2217а) // Конституційний процес в Україні: нові реалії, нові виклики, нові підходи : інформаційні матеріали. – К. : [б. в.], 2015. – С. 65–72.
9. Рябов С. Вульгаризми політичної мови / С. Рябов // Політична реформа очима експертів : значення публічних консультацій. – К. : [б. в.], 2007. – С. 30–55.
10. Сартори Дж. Искажение концептов в сравнительной политологии / Дж. Сартори // Полис. Политические исследования. – 2003. – № 5. – С. 67–77.
11. Яременко В. Новий тлумачний словник української мови / В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконт, 2000 р. – Т. 4. – С. 225.

ТЕРМІННІ СПОЛУКИ З КОМПОНЕНТОМ *ВЛАСНЕ* (правописний аспект)

Наталія Місяк

Херсонський державний університет
(Херсон, Україна)

Анотація. У статті порушено питання про правопис термінних одиниць, компонентом яких є слово *власне*. Визначено частини мови належності цього компонента в українських і російських термінах, що приводить до потреби переглянути правописні рекомендації щодо дефісного написання складних прикметників-термінів як перехідних випадків між окремим словом, що пишеться завжди разом, і словосполученням, що пишеться завжди окремо. Зміна морфологічного статусу слова *власне* в структурі терміна приводить до визначення аналізованих термінних одиниць як термінних сполук.

Ключові слова: дефісне написання, компонент терміна, частка, термінна сполука.

Abstract. The article deals with the orthography of terminological units with the component *власне*. The article discusses to which part of speech this component belongs to in the Ukrainian and Russian terms, which causes the necessity to review orthographical recommendations concerning hyphen spelling of compound adjective terms as transitive cases between a separate word which is always written together, and a word-combination which is always written separately. The change of the morphological status of the word *власне* in the term structure leads to the definition of analyzed terminological units as terminological junctions.

Keywords: hyphen spelling, term component, particle, terminological junction.

Стрімкий розвиток наук у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть – іноді інтегрованих – привів до виникнення найменувань нових явищ і понять, стимулював формування нових терміносистем або доповнення вже наявних термінологічних полів. Значну частину таких термінів становлять складні за будовою слова, що характеризуються передусім семантичною складністю: за словами Г.О. Винокура, «прагнення до утворювання складних слів є природним уже тому, що таким шляхом розширюється сама можливість утворення нових слів із відомого вже матеріалу, ...дуже часто справді існує потреба висловити дві ідеї в одному слові» [1, с. 45–46]. Введення в науковий обіг нових термінів вимагає їхньої стандартизації, що стосується й стандартизації правописного аспекту цих термінів. Проте треба зазначити: жодна правописна проблема не має стільки ускладнень, скільки існує в розділі українського правопису про написання дефісне, разом і окремо складних прикметників. Це робить **актуальною** будь-яку спробу визначити написання того чи того терміна, оскільки, зафіксований у словнику, він сприймається у своєму графічному вигляді як обов'язковий.

Розкриваючи тему «Науковий стиль», уживаємо термін *власне науковий підстиль*, аналіз термінів за походженням передбачає засвоєння сутності поняття *власне український*. Безперечно, під час написання цих термінів виникає питання, пов'язане з оформленням компонентів – окремо, у той самий час як з дефісом пишуться *власне-безособовий*, *власне-перехідний* та ін. **Мета** нашої наукової розвідки – дослідити правопис термінів із компонентом *власне*, що дасть можливість уточнити характер будови таких мовних одиниць.

Як зазначають Б.З. Букчина і Л.П. Калакуцька, на орфографію складних слів впливає невирішеність центральної для лінгвістики проблеми окремоті слова та розмежування слова і словосполучення [2, с. 9–10]. Дефісне написання, на думку дослідниць, варто віднести до перехідних випадків – між окремим словом, що пишеться завжди разом, і

словосполученням, що пишеться завжди окремо. Саме в цьому перехідному полі найчастіше й трапляються термінні одиниці, оформлені по-різному з компонентом *власне* (рос. *собственно*) у їх складі:

укр. мова	рос. мова
<i>власне-зворотний</i>	<i>собственно-возвратный</i>
<i>власне модальний</i>	<i>собственно жанровый</i>
<i>власне-граматичний</i>	<i>собственно-вопросительный</i>
<i>власне український</i>	<i>собственно русский</i>
<i>власне науковий</i>	<i>собственно научный</i>
<i>власне-закінчення</i>	<i>собственно орфографический.</i>

Більшість написань термінних одиниць в українській і російській мовах збігається, проте трапляються випадки неоднакового правописного оформлення:

власне-семантичний [7]

собственно семантический [3]

Рекомендації щодо написання складних прикметників зводяться в основному до врахування синтаксичного зв'язку між компонентами словосполучення, від якого утворився прикметник: якщо компоненти складного прикметника еквівалентні словосполученню із сурядним типом зв'язку, вони пишуться з дефісом, з підрядним зв'язком – разом. Проте орфографія аналізованих прикметників зазвичай не підпорядковується цим рекомендаціям: наприклад, *власне-питальне (речення)* не співвідноситься зі словосполученням, а отримує пояснення в розгорнутому висловленні «*власне-питальне речення – це різновид питальних речень, що передбачає обов'язкову відповідь*», тобто компонент *власне* не додає «друге», додаткове значення, а виконує функцію модальну – означає, підсилює, конкретизує значення компонента *питальне*, що підтверджується змістом словникових статей цих слів в українських і російських довідникових виданнях:

Власне, рідко **власно**. ...2. част. Уживається для того, щоб підкреслити, виділити роль когонебудь або значення чогось: саме, якраз. ...// У власному розумінні цього слова... [5].

Собственно. ...2. Частица. Именно, в собственном смысле слова [4].

Зазначене функційне призначення притаманне часткам, проте ні в «Українському правописі», ні в «Правилах русской орфографии и пунктуации» серед часток, що пишуться з дефісом, не наводиться частка *власне* (рос. *собственно*).

У сучасному мовознавстві існують різноманітні структурні та функційні типології часток (В. Виноградов, І. Вихованець, К. Городенська, М. Плющ, О. Безпояско, А. Загнітко та ін.). Для аналізу досліджуваного матеріалу спираємося на дещо модифіковану класифікацію функційних розрядів часток, у якій виділяють три типи, серед них – фразові частки, що надають словам, словосполученням і реченням різних семантичних відтінків (вказівні, що виконують вказівну функцію: *ось, он, онде, от, це, оце, то, ото, воно*; означальні, які вживаються для увиразнення значення окремих повнозначних слів: *якраз, саме, точно, власне, рівно* та ін. Фразова означальна частка *власне*, як і будь-яка інша частка, характеризується незмінюваністю, що є також ознакою прислівника. Останні, за «Українським правописом», «утворені від більшості відносних прикметників, як правило, зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолютно сухий, діаметрально протилежний, послідовно миролюбний, різко окреслений, суспільно корисний, суспільно необхідний, хімічно*

зв'язаний». Таким чином, навіть якщо незмінювальний характер слова *власне* може помилково призвести до кваліфікації цієї одиниці як прислівника, написання його повинно бути окремим.

Можна припустити, що на написання термінів з компонентом *власне* впливає термінологічна парадигма (наприклад, залежно від лексичного зв'язку з іншими словами в реченні зворотні дієслова поділяються на підгрупи: *власне-зворотні, непрямо-зворотні, загально-зворотні, безоб'єктно-зворотні, взаємно-зворотні*). Однак варто пам'ятати: усі термінні написання повинні підпорядковуватися загальним орфографічним правилам.

Отже, виходячи з того, що компонент *власне* у складі термінних одиниць є часткою, необхідно переглянути їх написання, як і внести корективи в класифікацію термінів за структурою: використання службової частини слова в процесі творення нового терміна приводить до виникнення термінних сполук. Саме тому написання термінів, створених за моделлю «частка *власне* + прикметник» (*власне науковий*), доцільно вважати таким, що відповідає морфологічному складу й чинним правописним рекомендаціям.

Література

1. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Труды Ин-та истории, философии и литературы. – М., 1938. – С. 3–54.
2. Букчина Б.З. Сложные слова / Б.З. Букчина, Л.П. Калакуцкая. – М. : Наука, 1974. – 150 с.
3. Букчина Б.З. Слитно или раздельно? (Опыт словаря-справочника) / Б.З. Букчина, Л.П. Калакуцкая. – Изд. 6-е, стереотип. – М. : Русск. язык, 1987. – 875 с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка / сост. С.И. Ожегов. – Изд. 3-е. – М., 1953. – 849 с.
5. Словник української мови: [в 11 т.]. – Т.І : А –В. – К. : Наукова думка, 1970. – 799 с.
6. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, Інститут української мови. – К. : Наук. думка, 2012. – 286 с.
7. Шевчук С. Разом, окремо, через дефіс. Словник-довідник / Світлана Шевчук. – К. : Вид-во А.С.К., 2003. – 416 с.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В НОВІТНІХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Наталія Поліщук

Дубенський коледж культури і мистецтв
Рівненського державного гуманітарного університету
(Дубно, Україна)

Анотація. Розглянуто суспільно-політичну лексику й термінологію, яка стала невід'ємним компонентом мови сучасних засобів масової інформації; проаналізовано лексико-семантичні процеси, які відбуваються в мові ЗМІ початку XXI століття; виявлено тематичні групи суспільно-політичної лексики й термінології; проілюстровано особливості вживання політичних інновацій в авторському тексті.

Ключові слова: українська мова, суспільно-політична лексика, термін, інновація, семантика, публіцистичний текст.

Abstract. This article concentrates on terminological vocabulary which has become an integral part of the language used in modern massmedia. The article explains the lexical and semantic processes in the language of public relations at the beginning of the 21st century. Thematic terminological vocabulary groups are identified and the peculiarities of usage of political innovations in authorial texts are demonstrated.

Keywords: Ukrainian language, terminological vocabulary, term, semantics, innovation, publicistic text.

Мова підстилю ЗМІ початку XXI століття засвідчує всі ті докорінні зміни, що відбуваються в українському соціумі, передусім у політичній, економічній, науково-технічній та культурній сферах. Сьогодні лексика політологічного спрямування зазнає значних змін. Розширюється коло її користувачів, формується нова політична мова.

Структурно-семантичні модифікації, що виникають у суспільно-політичній групі лексики, перебувають у полі зору сучасних дослідників. Незважаючи на велику кількість праць, різноманітність тематик і галузей дослідження суспільно-політичної лексики, низка завдань залишається невирішеною. Тому в центрі нашої уваги – суспільно-політична лексика й термінологія в мові новітніх мас-медіа.

Нові слова і вислови були предметом аналізу Ж.В. Колоїз, О.А. Семенка, О.А. Стишова, З.Е. Фоміної. Поняттям “суспільно-політична лексика” послуговується чимало українських (А.А. Бурячок, В.В. Жайворонок, І.М. Кочан, О.О. Мороз, І.В. Холявко) і зарубіжних (Т.Б. Крючкова, І.Ф. Протченко, Н.Г. Юзефович) лінгвістів. Покликаючись на їхній доробок, ми дослідили функціонування суспільно-політичної лексики й термінології в засобах масової інформації та зробили висновки, які саме структурно-семантичні зміни характерні мові новітніх мас-медіа.

Отже, об'єктом дослідження є суспільно-політична лексика і термінологія в мові сучасних мас-медіа, дібрана з газет “Дзеркало тижня” (далі – Д.т.), “Газета по-українськи” (Г), “Високий Замок” (В.З.), “Українська правда” (У.п.) за період 2015–2016 рр.; предмет дослідження – функції аналізованих одиниць у газетному тексті. Мета – простежити появу нової лексики й термінології в публікаціях політичного спрямування, виявити її тематичні групи, з'ясувати особливості вживання в публіцистичному тексті.

За останнє десятиліття, порівняно за короткий часовий проміжок, лексико-семантична система української мови поповнилася величезною кількістю різноманітних інновацій. «Відмова від колишніх соціальних, економічних, політичних і духовних засад значно

прискорила, вивела на поверхню еволюційно підготовлені процеси в мові і насамперед у її словниковому складі, який на початку XXI століття переживає неологічний бум" [7, с. 55].

Мова підстилю ЗМІ початку XXI століття збагатилася численними суспільно-політичними інноваціями, серед яких, на думку О.А. Стишова, можна розрізнити неологізми різного статусу: 1) **лексеми-неологізми**; 2) **текстові інновації**.

Серед масиву лексем-неологізмів розрізняємо **власне неологізми** – слова, що характеризуються абсолютною новизною як щодо форми, так і щодо змісту. Такі лексичні інновації – «свідки» доби – превалюють серед зібраного фактичного матеріалу: *імплементация, деескалація, ратифікація, аншлюс, реінтеграція, транш, істеблішмент, карт-бланш, люстрація, децентралізація, імплементация, ратифікація, інаугурація, ідеологема, теракт, брифінг, коаліція, омбудсмен* та ін., пор.: *“Деескалація конфлікту на Донбасі має передбачати відведення військ і техніки від лінії розмежування.”* (Д.т. № 1, 16–23.01.2015 року); *«41 країна ООН засудила систематичні порушення прав людини і зловживання з боку російської влади на анексованому півострові Крим. Це примусова та ретроактивна імплементация російського законодавства, обмеження прав на свободу висловлювань, систематичне переслідування та дестабілізація роботи ЗМІ, які мовлять кримськотатарською та українською мовами»* (В.З. № 31, 17–23.03.2016).

Окрему групу, домінуючу за обсягом і досить своєрідну, становлять **новоутворення** – лексичні одиниці, що відзначаються новизною форми (відомі морфеми виступають у незвичних поєднаннях, утворюючи слова із зовсім новими значеннями): *правоцентристський* (“який стосується правого центру – проміжної між правими і лівими політичної сили, – що характеризується помірною реакційністю”), *неоавантюрний* (“для якого характерні нові ризиковані й сумнівні дії”), *політструктуризація* (“процес чіткого оформлення політичних структур”), *підмандатний* (“який діє за мандатом ООН”), *політиканство* (“безпринципна політична діяльність заради власних інтересів”), *деолігархізація, деокупація, Шенгензона, етнополітика, державотворення, націобудівництво, багатовекторність* та ін. Наприклад: *“Екс-президент України Леонід Кучма, який протягом десяти років свого президентства реалізовував політику “багатовекторності”, орієнтуючись одночасно і на Захід, і на Росію, прийшов до висновку, що Сполучені Штати – найбільш надійний союзник України”* (Д.т. № 23, 26.06.2014); *“Необхідна термінова деолігархізація країни “зверху”, щоб не допустити її “знизу”, бо тоді вона може бути з вилами та ломаччям, а головне – з вогнепальною зброєю в широкому асортименті”* (У.п., 06.01.2015).

Текстові інновації також пов'язані з усвідомленням соціально-політичних процесів, що відбуваються у світі та Україні, проте не мають статусу потенційно кодифікованих лексем. Такі лексеми політологічного характеру, як *коаліціант, доларизація, непідписант, білосердешні, опоблоківці, ударівці* та ін. належать до текстових інновацій. Це терміни ідеології, політики, частково військової справи, також перифрази, загальноновживані найменування, метафори, навіть власні імена, за якими може стояти певний комплекс політичних уявлень і понять, асоціацій. Сюди ж належать і такі широко вживані останнім часом інновації політологічного характеру, як *тушки* (англ. *party-switching* – термін вживається щодо народних депутатів Верховної Ради України, котрі з особистої зацікавленості переходять з однієї політичної сили, від якої балотувалися до Верховної Ради України, в іншу); *тітушки* (збірна назва найманців, часто люмпенізованих кримінальних елементів, у тому числі спортсменів, які влада використовувала для застосування фізичної сили і участі в масових сутичках, зокрема, для перешкоджання діяльності опозиційних активістів); *кнопкодавство* (англ. *buttonpushing* – термін, що характеризує явище неособистого голосування. *Кнопкодави* – народні депутати, які голосують чужою карткою, а також особи, які надають для голосування картку чи дублікат картки кнопкодаву), пор.: *«Все,*

що відбувається з Україною сьогодні, – це мутне дежавю. *Тушки, тітушки, реванш людей Януковича, продажні вибори – все це вже було з нами...*» (В.З. № 40, 07–13.04.2016).

Кількісно обмежену групу текстових інновацій у зібраному фактичному матеріалі становлять **трансформації** – слова, в яких нова форма поєднується із значенням, яке передавалося раніше іншими лексичними засобами (слова, у семантичній структурі яких виникає ще один лексико-семантичний варіант при збереженні всіх попередніх). Прикладом можуть слугувати: *ленінопад, іллічепад, прем'єрада, коаліціада, байденоотерапія, шокіотерапія* та ін., наприклад: «*Хоч у депутатів вистачило совісті не явити перед ДжоБайденом напівпорожню залу, та від звички «щоб то його зробити, коли нічого робити» народні обранці під час сеансу байденоотерапії відмовились слухали уважно*» (В.З. № 137, 10–16.12.2015). «*Коли спостерігаєш за тим, як розгортається брудна політична інтрига навколо прем'єради, складається враження, що наші доморощені політики надихнулися сюжетом популярного американського серіалу “Картковий будинок” про закулісся американської політики*» (В.З. № 31, 17–23.03.2016).

У мові підстилю засобів масової інформації досить інтенсивно функціонують індивідуально-авторські неологізми, або, як їх ще називають, **оказіоналізми**. На відміну від мовних неологізмів, індивідуально-авторські неологізми частіше виконують не номінативну, а когнітивну, експресивно-оцінну функції, рідко закріплюються в літературній мові, не потрапляють до загальнономовних словників, пор.: «*Народні обранці леліють думки не лише про «догройсманівські» зарплати, а й про дармові депутатські квартири*» (В.З. № 137, 10–16.12.2015). «*Одна річ – жорстка розмова за зачиненими дверима (що це таке у виконанні Джо Байдена, відчули і президент Порошенко, і прем'єр Яценюк), інша – публічний прочухан для українських «владовершителей»*» (В.З. № 137, 10–16.12.2015).

Аналізуючи процеси, пов'язані з динамікою словникового складу сучасної української мови, на нашу думку, необхідно зіставляти з процесом неологізації явище актуалізації лексики, адже саме через актуальність певних понять і реалій зростає частотність уживання відповідних слів. Свого часу Д. Баранник зазначав: «Передусім треба визначити конструктивні явища, пов'язані з нагромадженням елементів нової якості в підсистемах мови. Це, зокрема, активне поповнення мови новими словами та новими значеннями відомих раніше слів» [1, с. 41].

Сучасні українські дослідники, зокрема О.А. Стишов, М.І. Навальна та ін., одну з причин явища актуалізації пов'язують з ідентифікувальною функцією слова – поверненням до активного вжитку слів разом з реаліями й поняттями, які вони позначають: *префект, мерія, губернатор, муніципалітет, урядування, українофоб, функціонер, консенсус, реванш, парламент, спікер, диктатура, олігарх, лобі, скептицизм, балотуватися, рейтинг, інавгурація, імпичмент, демагогія* та ін., наприклад: «*Замість голови ОДА вводиться посада “префекта”. Призначений президентом префект не тільки координує діяльність митниці, податкової і поліції, але і здійснює нагляд за дотриманням ними Конституції і законів України*» (Д.т. № 3, 29.01–05.02.2016).

У нинішніх реаліях окремі лексичні одиниці віродилися, зазнавши семантичних, стильових і стилістичних модифікацій, здобули «нове життя». Помаранчева революція, Революція Гідності, анексія Криму, врешті повномасштабна війна на Сході нашої країни актуалізували й надали нових значень, відтінків значень і нову сполучуваність запозиченням: *сепаратизм, екстремізм, санкція, заручники, популізм, біженці, екстрадиція* та ін.

Динамічні процеси в семантиці та стилістичному перегрупованні мовних одиниць знаходять свій вияв і в пасивізації значного масиву лексики. Певна кількість реалій переходить на периферію суспільного життя чи й повністю зникає, відповідно, набуває пасивного статусу й та лексика, яка використовується для її позначення. Приміром, змінений семантичний потенціал слова *партія* внаслідок розширення обсягу позначуваного поняття

(будь-яка політична партія) закладає підґрунтя для повернення до активного вжитку в іншій семантико-стилістичній парадигмі слів *партз'їзд*, *партконференція*, *партзбори*, *партквиток*, *партосередок*, *партдисципліна*, *партвнесок*, *партстягнення*, *партвиховання*, *партпрочуханка*, *партчистка*, *партфункціонер*, *партофіс*, *партбос*, *партсайт* та ін.

Взаємодія активного і пасивного в мові – основа основ розвитку кожної мови, в якій завжди прогресивне, позитивне постійно контрастує з регресивним, негативним. Перегрупування активного і пасивного шарів лексики супроводжується семантичним переосмисленням, переорієнтуванням та змінами конотативного статусу мас-медійних лексичних засобів, серед яких виділяється значна група лексичних одиниць суспільно-політичної тематики.

Серед всього різноманіття лексики в мові української публіцистики помітно розширюють своє вживання книжні слова. Це засвідчує функціонування лексичних одиниць, що позначають абстрактні поняття, на зразок *грант* «частка кредиту, яка надається на пільгових умовах як допомога країнам, що розвиваються або перебувають в економічній кризі», *фронта* «взагалі будь-яка опозиція на ґрунті особистих мотивів, намір сперечатися, надокучати кому-небудь, критикувати когось, щось», *хартія* «назва деяких документів, декларацій суспільно-політичного значення», *асамблея* «загальні збори членів якої-небудь міжнародної організації», *функціонер* «службовець якої-небудь установи, підприємства; партійний або профспілковий діяч, що виконує певні функції» та ін., наприклад: «*З початку березня, тобто майже відразу після початку російської агресії проти України, Енергетична Хартія як платформа для обміну інформацією та підвищення прозорості транзитних потоків стала привертати увагу до зростання ризиків для газових поставок у Європу*» (Д.т. № 39, 23.10.2014).

За допомогою таких книжних елементів (їх ще називають мовними штампами), як *ратифікація договору*, *ескалація конфлікту*, *порушення перемир'я*, *ухвала закону*, *виконання домовленостей*, *контактна група*, *врегулювання конфлікту*, *підконтрольна територія*, *укладання угоди* та ін. «відбувається «окнижнення» публіцистичних текстів, своєрідна «нейтралізація» мови періодики» [7, с. 54].

На противагу «окнижненню», у мові української преси початку XXI століття спостерігаємо активізацію лексичних одиниць розмовного різновиду української літературної мови. Сучасна періодика, зокрема електронні, друковані мас-медіа, висвітлюючи політично значущі події, явища, за допомогою розмовних одиниць *силовики*, *бойовики*, *зачистка*, *калашник*, «*кіборг*», «*кіборгпорт*», *правосеки*, *украї*, *укропи* та ін. виробляє певне оцінне ставлення адресата інформації до зображуваного, пор.: «*Якщо АТО пробуксовує, якщо наші силовики-керівники, яких останнім часом називають «слабовиками», не дають собі ради, нездатні рішуче діяти, віддавати притомні накази, то, може, варто справді щось кардинально змінити?*» (В.З. № 80, 05–11.06.2014); «*Слова «кіборг», «укроп» сьогодні стали символами незламності українського духу, того, як українці вміють воювати, прикладом, на якому будуть формуватися покоління українських воїнів.*» (Д.т. № 46, 05.12.2014).

Розмовні одиниці надають мові сучасної періодики невимушеності, виразності, образності, емоційного забарвлення, додають нотатки сарказму, зневажливого ставлення, коли йдеться про діяльність політиків, чиновників, які зневажають державні інтереси, ігнорують проблеми виборців.

У мові сучасної публіцистики спостерігаємо активізацію з певною стилістичною настановою розмовно знижених, жаргонних лексичних одиниць, наприклад: «*І нам розповідають про нерентабельність парламентських харчевень?.. Навіть деякого з депутатів під час обговорення проекту кошторису плачі про нерентабельність VIP-їдальні «вкурвили»*» (В.З. № 134, 03-09.12.2015) «*Коли губернатор Одещини Михайло*

Саакашвілі з грузинською гарячністю «сповідає» олігархів, корупціонерів і зажраних «чинуш», навіть головний «скотинякоборець» від заздрості держак своїх вил кусає» (В.З. № 8, 21-27.01.2016).

Отже, на формування лексичної системи мови, зокрема, на лексику суспільно-політичного характеру як найбільш важливий елемент політичної комунікації, значно вплинули суспільні процеси початку ХХІ століття. Суспільно-політична лексика – відкрита система, яка постійно поповнюється новими одиницями інших лексичних розрядів. Збагачення її складу відбувається не лише за рахунок появи нових слів відповідного змісту, а й унаслідок переосмислення значень уже наявних у мові лексем. Досліджені джерела віддзеркалюють такі лексико-семантичні процеси, які відбуваються в мові новітніх мас-медіа політичного спрямування, як неологізація; актуалізація лексичних ресурсів, що раніше були витіснені на периферію мовної системи; деактуалізація інших; поява значної кількості іншомовних термінів. Через інтенсивне використання лексики переважно книжного характеру досягають точності, об'єктивності, а вживання розмовних лексичних одиниць свідчить про пошук нових, свіжих найменувань, прагнення до емоційності та експресивності.

Література

1. Баранник Д.Х. Українська мова на межі століть / Д.Х. Баранник // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 40–47.
2. Жайворонок В.В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.
3. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К. : Видав. дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
4. Колоїз Ж.В. Семантичні неологізми як результат семантичної деривації // Вісник Харківського націон. університету ім. В.Н. Каразіна. – Сер. : Філологія. – 2005. – № 659. – Вип. 44. – С. 6–11.
5. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / І.М. Кочан. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
6. Кочерга О. Українські термінологічні словники довоєнного періоду в бібліотеках Києва та Львова / О. Кочерга, В. Кулик // Вісник Академії наук України. – 1994. – № 4. – С. 55–61.
7. Навальна М.І. Динаміка лексикону української періодики ХХІ ст. : монографія / М.І.Навальна. – К. : Інститут української мови; Видав. дім Дмитра Бураго, 2011. – 328 с.
8. Нецименко Г.П. Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: Проблемы. Тенденции развития / Г.П. Нецименко // Вопросы языкознания. – 2001. – № 1. – С. 98–132.
9. Сербенська О. Інновації у мові сучасних українських мас-медіа / О. Сербенська // 125 років Наукового товариства імені Шевченка : зб. наук. пр. [і матеріалів, присвяч. ювілею тов-ва]. – Львів, 2001. – С. 158–177.
10. Ставицька Л.О. Дискурс помаранчевої пристрасти. – К. : Критика. – 2005. – № 3. – С. 3–16.
11. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – [2-ге вид., переобл.]. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
12. Фаріон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова: монографія / І.Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 328 с.

ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ ТЕРМІНІВ-НЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

Олександр Стишов

Київський університет імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)

Анотація. Статтю присвячено розгляду нової термінологічної лексики, яка активно проникає та функціонує в дискурсі українськомовних мас-медіа початку XXI століття. Проаналізовано основні тематичні групи цих спеціальних одиниць – науково-технічну, суспільно-політичну, економічну, спортивну, медичну, культурно-мистецьку, туристичну.

Ключові слова: нова термінологічна лексика, мас-медіа, тематичні групи.

Abstract. The article deals with the new terminological lexicon which actively penetrates and functions in the Ukrainian media discourse at the beginning of the XXI century. The article includes analysis of thematically grouped lexical units – science-and-technology, social-political, economical, sport, medical, art-and-culture and tourism.

Keywords: new terminological lexicon, media discourse, thematically grouped lexical units.

Початок XXI століття характеризується переходом від індустріального до інформаційного суспільства, усеохопною глобалізацією переважної більшості сфер життя людей, новітніми значними досягненнями науково-технічного прогресу, військовими й етнічними конфліктами, пошквалюванням міграції населення, соціально-політичними й економічними переворотами тощо. Низка цих та інших екстралінгвальних чинників чітко відбивається в мовах народів світу. У названому плані українська мова не становить винятку. Хоча варто зазначити, що темпи змін позамовних обставин за своєю стрімкістю та інтенсивністю випереджають темпи еволюції української мови загалом. Стан останньої, її динаміка, трансформації, які в ній відбуваються, потребують ґрунтовного студіювання та пояснення. Передусім це стосується термінологічної лексики, оскільки вона є досить показовим виразником життєздатності й розвитку будь-якої живої мови. Про це слушно зауважує один із дослідників української термінології: «...функціонування спеціальної лексики, яка відіграє важливу роль у лінгвістичній індустрії, характеризується швидким зростанням її обсягів ...» [1, с. 9]. Тому предметом нашої уваги стали тематичні групи нової фахової лексики, що з'явилася, проникла й починає активно функціонувати в українськомовному медіадискурсі. Адаже загальноновизнано, що становлення і розвиток тематичних груп лексики – один із важливих напрямків вивчення в сучасній лінгвістиці. Це зумовило вибір теми нашого дослідження.

У кінці XX – на початку XXI ст. в україністиці засвідчено істотне зацікавлення мовознавців проблемами виникнення та функціонування термінів-неологізмів (А. Архангельська, Є. Карпіловська, Н. Клименко, Л. Михайленко, М. Навальна, А. Ніколаєва, О. Покровська, Т. Пристайко, П. Селігей, Л. Симоненко, Л. Струганець, С. Терещенко, С. Чемеркін, Г. Чорновол, Л. Філюк та ін.). Проте вважаємо, що назване питання в нашій мові потребує ґрунтовнішого розгляду, оскільки корпус інноваційних спеціальних одиниць зростає та урізноманітнюється, заповнюючи номінативні лакуни, що постійно виникають. Видається необхідним виявити й проаналізувати основні тематичні групи інноваційної фахової лексики, особливості оновлення корпусу названої категорії.

Зібраний нами фактичний матеріал із українськомовного дискурсу ЗМІ та його аналіз засвідчили, що переважна більшість серед неологізмів – це різноманітні терміни. Помічено: тематичні групи термінів-неологізмів неоднорідні за наповненням, якісними параметрами, активністю функціонування, стильовими й стилістичними особливостями, нормативністю та кодифікацією. Тематичні групи спеціальних неолексем виділяємо за рівнем наповнення.

Серед аналізованих нових фахових лексем найбільшу групу становлять одиниці з різних галузей науки і техніки, що цілком закономірно, адже пізнання людей увесь час поглиблюється, уявлення змінюються, життєві потреби зростають, а тому наука і техніка постійно перебуває в динаміці, прогресує. Це приводить до пошуку, продукування і запровадження до наукового обігу нових понять-термінів, пасивізації старих спеціальних слів або семантичного оновлення – закріплення в них інноваційного змісту. Зокрема, в останні десятиліття виникло кілька нових наук, на позначення яких уведено фахові лексеми на зразок: *акмеологія* «комплексна наука, що вивчає феноменологію, закономірності і механізми розвитку людини на етапі її дорослості, особливо при досягненні нею найбільш високого рівня в цьому розвитку»; *едукологія* «інтегрована наука, що вивчає загальні закономірності організації, функціонування і розвитку галузі освіти»; *іміджологія* «наука про особливості та засоби формування позитивного професійного образу індивіда, територіального утворення, корпорації, товару і загальногосподарських сфер; технології самопрезентації» та ін. Помітною є тенденція до утворення нових напрямів на стику наук: *лінгвопрагматика*, або *прагмалінгвістика* «відносно нова сфера лінгвістичних і лінгвофілософських досліджень», *біосоціологія* «система поглядів на громадське життя, заснована на законах еволюції органічної природи», *соціоекологія* «комплексна наукова дисципліна, що використовує прийоми і методи соціології та екології» тощо. Поширення набувають нові терміни, що номінують науковців, які працюють або задіяні в тій чи тій царині, а також усе, що пов'язано з ними: *астроботанік*, *гендеролог*, *тибетолог*, *Н-індекс* «показник впливовості науковця, заснований на кількості його статей та їх цитування» та ін. Із-поміж науково-технічних спеціальних лексем у дискурсі сучасних мас-медіа домінують одиниці з інформатики, відеотехніки і телефонії, оскільки саме ці галузі на початку XXI століття розвиваються найбільш динамічно: *апдейт* «оновлення програми комп'ютера», *хостинг* «послуга з розміщення веб-сайту або веб-сервера, яка передбачає надання необхідного програмного забезпечення і підключення до комп'ютерної мережі», *подкаст* «цифровий медіафайл або низка таких файлів, які розповсюджуються інтернетом для відтворення на портативних медіапрогравачах чи персональних комп'ютерах», *відеореєстратор* «пристрій, призначений для запису, зберігання та відтворення відеоінформації», *гуглофон* «телефон на базі платформи Android». Також у цей період значною інтенсивністю характеризується утворення термінів-неологізмів у галузі нанотехнологій, що набувають дедалі ширших можливостей: *наногенератор* «нанотехнологічний генератор», *нанокомп'ютер* «обчислювальний пристрій на основі електронних (механічних, біохімічних, квантових) технологій із розмірами логічних елементів порядку декількох нанометрів, що розробляється на основі нанотехнологій та має мікроскопічні розміри», *наноробот* «спеціальна машина або робот розміром із молекулу, яким притаманні функції руху, оброблення та передавання інформації, виконання програм», *нанобактерії* «круглі або овальні білково-неорганічні структури нанометрових розмірів (у межах діапазону від 30 до 200 нм, менше за загальноприйняту нижню межу розміру живої клітини)» тощо. Нині не менш активно створюються різноманітні нові машини, механізми, пристрої, прилади, на позначення яких функціонують терміни-інновації на зразок: *геліомобіль* «транспортний засіб, що рухається за рахунок енергії сонячних батарей», *квадрокоптер* «мініатюрний безпілотний літальний апарат із чотирма гвинтами, які крутяться в діагонально протилежних напрямках», *дрон* «різновид робота військового чи цивільного

призначення, запрограмованого на виконання якихось завдань (здебільшого потенційно небезпечних для людини)», *анігілятор* «прилад із джерелами величезних енергій» та ін.

Наступну тематичну групу, що також є досить численною, формують суспільно-політичні терміни-неологізми на позначення як міжнародних, так і українських понять та реалій. Аналізовані спеціальні одиниці характеризуються широтою тематичного діапазону і розмитістю його меж – це терміни політики, ідеології, соціології, правознавства тощо. Хоча нерідко названі неолексеми завдяки активному вживанню в дискурсі ЗМІ стають відомими більшості мовців, адже постійно перебувають «на слуху», а тому переходять до розряду загальноновживаних слів. Із цього приводу свого часу слушну думку висловила В. Коломієць: «Термінологічний характер цих неологізмів визначається тим, що більшість їх є виразниками ... наукових понять, які належать різним галузям соціальних наук. Але виняткова актуальність цих понять у житті всього суспільства робить відповідні слова настільки звичайними для повсякденної мовної практики, що вони втрачають будь-яку відмінність від загальноновживаної неспеціальної лексики» [2, с. 85]. Серед термінів-неологізмів суспільно-політичної сфери початку XXI століття, які відбивають виклики й особливості цього періоду, варто назвати такі: *алькаїдівець*, *іділівець*, *нашоукраїнець*, *майданівець*, *АТО*, *атовець*, *опозиційник*, *олігархократія*, *етнократія*, *олігархізація*, *астротурфінг* «штучне керування громадською думкою», *антиелекторат* та низка ін. Більшість таких одиниць у сучасній лінгвістиці прийнято кваліфікувати як *ключові слова доби* [3, с. 255–256].

Досить поширеною є також тематична група нової економічної термінології. Поступове впровадження ринкової моделі економіки в Україні, входження її до міжнародної сфери торговельно-економічної, фінансової, біржової, банківської та іншої співпраці сприяє розвитку і поширенню аналізованої спеціальної лексики в українській мові: *векселізація* «видача векселя замість реальної платні за борговими зобов'язаннями», *білінг* «у деяких видах бізнесу, зокрема в телекомунікаціях – автоматизована система обліку наданих послуг, їх тарифікації і виставлення рахунків для оплати», *овернайт* «надані та отримані кредити і депозити за один операційний день банку», *андеррайтер* «маклер в операціях із цінними паперами; людина, яка оцінює страховий ризик», *ресейлер* «перепродавець товарів, нерухомості чи послуг, який отримує прибуток на різниці в цінах», *єдиноподатківець* «приватний підприємець, який сплачує єдиний і фіксований податок» та багато ін.

Нині потужну терміносистему, що бурхливо розвивається і постійно поповнюється, утворюють одиниці спортивної сфери. Так, в останні десятиліття виникли спеціальні лексеми на позначення нових видів спорту (*вотенбординг* «вид водного спорту: стоячи на спеціальній дошці й тримаючись за фал, прикріплений до катера, що йде попереду, спортсмен здійснює акробатичні стрибки, перевороти й т. ін.», *корфбол* «гра з м'ячем, у якій кожна з двох команд, що складаються з чотирьох чоловіків і чотирьох жінок, намагається закинути м'яч у кошик, розміщений на стовпі», *фррирайд* «катання на сноуборді або гірських лижах непідготовленими трасами, які не обслуговує гірськолижна індустрія», *боулдеринг* «різновид спортивного скелелазіння», *асгарда* «українське бойове мистецтво для жінок, що ґрунтується на техніці бойового козацького гопака і спрямоване на вишколювання тілесно, розумово і духовно в патріотичному дусі»), їх представників (*райдер* «спортсмен (велосипедист, мотоцикліст та ін.), який спеціалізується на їзді з подоланням різноманітних природних і штучних перепон», *снукерист* «спортсмен, який професійно займається різновидом гри в більярд», *рафтингіст* «спортсмен, який займається спеціальним видом водного спорту – подорожжю гірською річкою на катамарані, надувному човні або на байдарці»), спортивних снарядів та обладнання (*вейкборд* «спортивний снаряд у вигляді дошки з кілем та ножним кріпленням для занять вейкбордингом», *зорб* «прозора надувна куля (діаметром 3,2 м), усередині якої знаходиться ще одна куля (діаметром 2 м), де і розміщується пристебнута особа під час спуску») та ін.

На початку XXI століття в україністиці засвідчено також певне розширення термінологічної лексики медицини новими спеціальними словами. Помічено, що серед останніх особливо активно в дискурсі мас-медіа функціонують одиниці, які номінують різноманітні види та методи лікування, передусім нетрадиційні: *каністерапія* «терапія, що ґрунтується на використанні собак у лікуванні психічних розладів людини, її фізичних вад і т. ін.», *дельфінотерапія* «метод лікування, заснований на спілкуванні з дельфінами», *іпотерапія* «метод лікування, що ґрунтується на взаємодії людини зі спеціально навченим конем», *глинотерапія*, *квіткотерапія*, *аерофітотерапія*, *казкотерапія*, *лазеропунктура* «вплив на акупунктурну точку лазерним випромінюванням» тощо. В аналізованій тематичній групі виділяємо терміни-неологізми для називання осіб, задіяних у галузі медицини та охорони здоров'я: *глинотерапевт*, *нанохірург*, *біогеронтолог*, *кріолог*, *парамедик*, *біотерапевт*, *голкорексфлексотерапевт*, *іридодіагност*, *кріохірург*, *мануолог* та ін. Менш поширеними є терміни-інновації на позначення різних процесів, станів, апаратів, ліків та лікувальних засобів: *знечулення* «позбавлення чутливості, відчуття болю; анестезія, знеболювання», *аргірія* «утворення відкладень срібла в шкірі (за умови хронічного впливу)», *гіпонатріємія* «отруєння водою», *доплеровазограф* «апарат, що дає змогу провести ультразвукову діагностику захворювань судин», *наноліки* тощо.

В аналізовану добу досить інтенсивно термінологічну систему української мови поповнювали спеціальні лексеми культурно-мистецької сфери. Як засвідчує зібраний фактичний матеріал, передусім це одиниці, які номінують нові напрями і види художньої та кіноматографічної царин: *нанопанк* «напряма у науковій фантастиці, присвячений соціальним і психологічним аспектам застосування нанотехнології», *технотрилер* «гібридний жанр художньої літератури, що досліджує взаємодію людини з реально існуючими технологіями, а насамперед – фатальні помилки в цій взаємодії, що призводять до техногенних катастроф», *сиквел* «художній твір (роман, кінофільм), який продовжує сюжет іншого відомого художнього твору», *технофентезі* «специфічний жанр фантастики, піджанр фентезі, який змальовує світи, де наукові і технологічні досягнення сусідять із виявами чародійства або де наука/магія взаємоінформуються», *горор* «фільм жахів». Це також нові напрямки, стилі та жанри музичної галузі: *дабстеп* «музичний жанр, що характеризується яскраво вираженим низькочастотним басом і розрядженим брейкбітом на задньому плані», *дип-хаус* «жанр електронної музики, що характеризується легким, але водночас поглибленим атмосферним звучанням при мінімальному наборі інструментації, а також наявністю легких ембієнт-переливів тощо». Ще одну підгрупу формують спеціальні лексеми, що перебувають на межі аналізованої тематичної групи і царини моди. Сюди належать нові термінологічні одиниці на позначення стилів модного вбрання та молодіжного одягу: *бохо-шик* «суміш стилю хіпі, міксфольклору, мілітарі, сафарі, вінтаж, одягу ромів (циган) і етнічних мотивів», *бомж-стайл* «більш спортивна і своєрідна версія стилю бохо-шик – порвані джинси, кеди, неохайні сорочки і шкіряні куртки, багатошарові спідниці, сукні із секунду; відвертий протест проти гламуру», *джегінси* «різновид жіночих штанів, які поєднують у собі джинси і легінси, щільно облягаючи стан», *трегінси* «жіночі штани з шкіри або латексу, які є поєднанням брюк і легінсів» та ін. Також у дискурсі мас-медіа зафіксовано фахову лексику для номінування різних видів мистецтва, його течій, напрямів, а також мистецьких технік: *арт-квілтінг* «інтегрований вид мистецтва, що включає в себе клаптикову техніку, аплікацію, вишивку, батик, різноманітні стьобання, використання намистин, ґудзиків і бісеру», *скрапбукінг* «вид рукодільного мистецтва, що полягає у виготовленні та оформленні сімейних або особистих фотоальбомів», *кардмейкінг* «мистецтво виготовлення вітальних листівок власноруч», *копі-арт* «течія в живописі, що полягає в професійному копіюванні творів видатних майстрів». Пробудження національної свідомості й активна діяльність народу під час і після Революції гідності в Україні сприяли появі нової і своєрідної термінолексеми в галузі мистецтва –

автовишиванка "смуга з національним українським орнаментом, м'який магніт, наклейка з гербом України тощо, яка прикріплюється на будь-яку частину кузова, найчастіше на капот, кришку і задній бампер автомобіля". Пор. у контексті: **Автовишиванка для автомобілів** – це справжній тренд цього року!

В останні роки спостерігаємо в Україні інтенсивніший розвиток туристичної індустрії (порівняно з радянською добою), що закономірно сприяє активізації запозичення і творення відповідної нової лексики і термінології. З-поміж аналізованих спеціальних лексем засвідчено назви: 1) видів туризму (*агротуризм, екотуризм, агроєкотуризм, скітур* «гірський туризм із використанням лиж і спеціальних кріплень для підймання в гори», *шоптуризм, космотуризм*); 2) осіб, які подорожують за певними маршрутами по своїй країні або за кордоном, поєднуючи відпочинок із пізнавальною та іншою метою (*агротурист, євротурист, авіатурист, космотурист*); 3) на позначення різних видів і засобів обслуговування та працівників, які задіяні в цій галузі (*ол-інклюдив* «система обслуговування в готелях, за якої харчування, напої (найчастіше місцевого виробництва) і багато видів послуг включені у вартість проживання», *каучсерфінг* «найбільша соціальна мережа для мандрівників, яка орієнтована на офлайн-спілкування та допомогу мандрівникам (безкоштовний нічліг тощо)», *сингл* «категорія номера для одномісного розміщення в готелі», *аудіогід* «фонограма певною мовою, що використовується для самостійного ознайомлення з експозицією музею, виставки, пам'ятками культури, місцевістю, а також пристрій для її відтворення», *туроператор*) та ін.

Зібраний і проаналізований фактичний матеріал свідчить, що більшість нових терміноодиноць є запозиченнями, із-поміж яких домінують англізми й американізми. Вхідження з інших мов трапляються дещо рідше. Засвідчено також позитивну тенденцію – поступове (хоч і незначне) зростання кількості питомих спеціальних лексем (пор.: *єдиноподатківець, грошопровід, вигодонабувач, провадження* та ін.), які поступово активізуються у вживанні, унормовуються і кодифікуються.

Отже, на початку ХХІ століття лексична система української мови під впливом екстра- й інтралінгвальних чинників істотно розширилася за рахунок нових термінів. Особливо активно поповнювалися спеціальними одиницями такі тематичні групи, як науково-технічна, суспільно-політична, економічна, спортивна, медична, культурно-мистецька, туристична. Ці процеси є надзвичайно динамічними, а тому потребують подальших ґрунтовних досліджень.

Література

1. Вакуленко М.О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз : [монографія] / М.О. Вакуленко. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. – 361 с.
2. Коломієць В.Т. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період. – К. : Наук. думка, 1973. – 304 с.
3. Українська мова : Енциклопедія / [Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.», 2004. – 824 с.

ВІДОБРАЖЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ ЗРУШЕНЬ У ТЕРМІНОЛОГІЇ В СУЧАСНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Людмила Туровська

Інститут української мови Національної академії наук України
(Київ, Україна)

Анотація. У статті проаналізовано семантичні зміни, що відбуваються в термінологічній лексиці української мови на початку XXI ст. і зафіксовані в матеріалах ЗМІ. Серед семантичних процесів виокремлено три основних: розширення, звуження та переосмислення значення. Мова ЗМІ початку XXI ст. розширила метафоричні контексти з політичним і соціальним змістом.

Ключові слова: розширення значення, звуження значення, переосмислення значення, метафоризація, термінологізація.

Abstract. The article analyzes the semantic changes occurring in terminological vocabulary of the Ukrainian language at the beginning of XXI century and recorded in media material. Among semantic processes three basic ones are singled out: widening, narrowing and rethinking of meaning. Language media of the early XXI century expanded metaphorical context of political and social content.

Keywords: widening of meaning, narrowing of meaning, rethinking of meaning, metaphorization, terminologization.

Соціально-політичні процеси останніх років зумовили численні мовні перетворення. Найактивніше нові форми суспільних відношень виявилися в різноманітних семантичних змінах. Особливо показовий у цьому плані газетний матеріал. Саме тут нова, посткомуністична ідеологія отримала офіційний статус.

Мова масової комунікації відображає усю багатофункціональність сучасної української мови, ступінь її інтелектуалізації та рівень культури, зокрема через поширення термінів із різних галузей знань та їхню загальномовну адаптацію. Сьогодні до газетного словника потрапляють лексичні одиниці з різних функціональних стилів і жанрів мови.

Семантичні перетворення в лексиці, поряд із номінацією нових реалій, сприяють розширенню і збагаченню словникового складу. Виникнення у слові нового значення може стати поштовхом до народження нової лексичної одиниці, посилюючи таким чином мовну омонімію. Серед семантичних процесів виокремлюють три основних: розширення, звуження та переосмислення значення.

Перш за все відзначаємо розширення значення з одночасною політизацією його в групі нейтральних, часто конкретних за вжитком слів. Наприклад, слова *перебудова*, *прорив*, *застій*, потрапивши в нові контексти, отримали соціально-політичну значущість.

У слові *перебудова* як політико-економічному терміні посилюється його іменний характер, а нова поєднуваність слова спричинила часткову втрату зв'язку керування, оскільки мотивований раніше зв'язок іменника *перебудова* з дієсловом *перебудувати* в значенні "будувати ще раз, повторно або заново, по-іншому; переробляти що-небудь в будівлі, споруді" деактуалізувався і на перший план вийшло значення "докорінні зміни в політиці й економіці, спрямовані на встановлення ринкових відношень, на розвиток демократії і гласності". Нове значення слугувало мотивацією для утворення цілого гнізда слів: *перебудовний процес* (пор.: *перебудований дім*; *перебудований робітниками дім*), *антиперебудовний*, *доперебудовний*, *постперебудовний*, *перебудовники*.

Показові зміни відбулися з багатьма давно відомими словами. Наприклад, слова *ринок*, *клуб*, *дім* явно розширили своє значення. Ми звикли пов'язувати поняття "ринок" з реаліями

радянського життя – колгоспним і радгоспним господарством. Сьогодні широко відомі: *оптовий ринок, муніципальний, речовий*. У таких контекстах відбитий процес створення ринкових відношень у країні.

Слово *клуб* (англ. *club*) ще зовсім недавно для пересічної радянської людини асоціювалося з культурно-масовими закладами (*сільський клуб, міський клуб, клуб студентський, клуб туристів* тощо). Сьогодні поширилися клуби іншого типу, модернізовані відповідно до потреб часу: *арт-клуб, диско-клуб, клуб-асоціація, бізнес-клуб*. Це заклади для людей із високим рівнем статків. Цікаво, що його дефініція як культурно-просвітницького закладу в сучасних словниках розміщена не на перших позиціях у словникових статтях. Першим значенням зафіксоване “громадська організація, що об’єднує людей певного кола, професії для спільного відпочинку, розваг, занять спортом” [2, с. 547; 1, с. 293; 8, с. 440]. Окрім того, це може бути організація міжнародна (фінансова, комерційна): *Європейський клуб країн-кредиторів, Інвестиційний клуб* тощо, або *нічний клуб* (нічний ресторан із розважальною програмою).

Своєрідне розширення значення простежується і в словах, що позначають правові, етичні поняття, іноді поняття мистецтва, соціально-політичні. Це давно відомі в мові слова на зразок *правосуддя, справедливість, гуманність, демократія, партія, реалізм* та ін. У радянський період ці слова фактично мали дуже вузьке значення, зумовлене однозначним контекстом, сталим визначенням: *радянське право, радянська справедливість, пролетарське правосуддя, соціалістична гуманність, соціалістична демократія, соціалістичний реалізм*. Такі потрактування збіднювали значення слів, обмежуючи їх належністю до сфери правових, соціальних, політичних і етичних відношень, культивованих в одному-єдиному суспільстві. Подібні контексти не давали словам вийти на загальнолюдський рівень фіксації значень. Правда, така мода давати визначення поняттям загального плану не зникла й сьогодні, тільки тепер вона виражена прямо протилежним способом: те, що оцінювалося позитивно, отримало мінусову оцінку (*бюрократичний соціалізм, державний соціалізм* тощо). Іноді ситуативний контекст був настільки обмежений і очевидний, що визначення навіть і не потрібні були за умови функціонування в радянському суспільстві. Наприклад, слово *партія* як політична організація включало в себе семантичний компонент “комуністична” і визначення не потребувало, як і лексеми *партієць, партійний, безпартійний, член партії, обком, райком, міськком партії*, що сприймалися однозначно.

Розширення значення простежуємо і в таких словах, як *ідеологія, екологія*. Термін *ідеологія* – система поглядів, ідей, що характеризують яку-небудь соціальну групу, клас, політичну партію, суспільство – у словниках доперестроєного періоду обов’язково мав указівку на марксистсько-ленінську ідеологію. Зараз цей термін, зберігши основне значення “система поглядів, ідей...”, став уживатися і в інших сферах людської діяльності, зовсім не ідейно-політичних: *ідеологія виробництва, ідеологія технологічного процесу, ідеологія економічних реформ* тощо. Наприклад: *Ідеологія реформ в Україні могла б отримати могутню суспільну складову, якби вдалося унікальний волонтерський рух рекрутувати в нову систему – мережу із захисту прав споживачів у найширшому розумінні цього поняття* (Україна молода, 07.11.2015).

Усе це очевидні зсуви в семантиці слів, що відбивають глибинні процеси в їхній семантичній структурі. Можна навести й інші приклади, коли нове значення слів і відповідно їхнє нове сприйняття забезпечується знанням зовнішніх причин, обставин, деталей із життя суспільства, що змінюється ідеологічно і політично. Наприклад, процес семантичного включення, що полягає в тому, що слово вбирає в себе семантику словосполучення: *делартизація* – усунення КПРС із закладів і підприємств; *апаратник* – робітник партійного апарату.

До семантичних процесів у лексиці належить і процес деполітизації та деідеологізації окремих груп слів. Відбувається звільнення семантики слів від політичних та ідеологічних доважків. Наприклад, слово *дисидент* явно позбулося негативного забарвлення; лексеми *бізнесмен*, *комерсант*, *підприємець*, *приватник* також втратили ідеологічні нарощення негативного плану. Раніше вони зазвичай супроводжувалися коментарем, що вказував на належність цих понять до життя капіталістичного, буржуазного суспільства. Нейтральні назви наук *кібернетика*, *генетика* відновили свій загальнолюдський статус, позбавившись доважка “буржуазна ідеалістична наука” (див. словники радянського періоду). Крамольними були і терміни *опозиція*, *плюралізм*, *страйк*, *емігрант* та ін. Наприклад, Політичний словник підкреслював належність таких понять капіталістичним країнам (*страйк* – одна з основних форм класової боротьби пролетаріату капіталістичних країн) [4, с. 520]. У словниках іншомовних слів 50–60-х років слово *плюралізм* (в одному зі своїх значень) визначали як хибний ідеалістичний світогляд або (в іншому значенні) як одну з ідей буржуазної теорії суспільного устрою, за якою суспільно-політичне життя нібито є змаганням, конкуренцією багатьох соціальних груп. Значення “багатоманітність поглядів, думок” якщо і фіксувалося, то лише в кінці переліку.

Оскільки слова (та позначувані ними поняття, явища) існують не самі по собі, а в певному суспільстві, то політизація і деполітизація завжди супроводжує потрактування окремих груп лексики і, відповідно, їхнє офіційне представлення в лексикографічних працях. Та і в народі також, наприклад, нейтральні економічні терміни *приватизація*, *приватизувати* були “перекладені” обдуреним населенням дієсловом “украсти”.

Ідеологічними настановами недавнього часу було спричинене і негативне забарвлення слів на зразок *бізнес*, *комерція*, *фермерство* тощо.

Яскравою ілюстрацією, що стала вже хрестоматійною, політизації термінів є порівняння дефініцій слів *розвідка* і *шпигунство*. СУМ подає такі визначення: *шпигунство* – “злочинна діяльність, яка полягає в таємному збиранні відомостей або викраданні матеріалів, що становлять державну таємницю з метою передачі їх іншій державі” [7, с. 520]; *розвідка* – “військова група, що збирає відомості про ворога або про місцевість, яку він займає” [6, с. 633]. Великий тлумачний словник української мови вже подає: *розвідка* ... “2) військова група, що збирає відомості про ворога <...>; 3) організація, що збирає відомості про економічне й політичне становище інших держав та про стан їхніх збройних сил” [2, с. 1235]; *шпигунство* – “злочинна діяльність, яка полягає в таємному збиранні відомостей або викраданні матеріалів, що становлять державну таємницю з метою передачі їх іншій державі” [2, с. 1629]. Цікава деталь: дефініція слова *шпигунство* починається словосполученням “злочинна діяльність”.

Політизація термінів – це не лише і не стільки винахід лексикографів. Словники лише фіксують етапи в житті слів, їхнє “офіційне потрактування”. Нарощення особливого змісту найперше відбувається в офіційній пресі. Наприклад, українські ЗМІ з початком війни на Сході країни завойовників називали *бандитами*, *членами незаконних збройних формувань* (більш нейтральне визначення), *найманцями*, *терористами*. Згодом *бандити* і *члени незаконних збройних формувань* у зведеннях почали замінювати на *сепаратисти* (нейтрально і не так образливо!). *Сепаратист* – прибічник сепаратизму, а *сепаратизм* (книж.) – “прагнення до відокремлення, відособлення” [2, с. 1307; 8, с. 745]. Це нове позначення викликало певний подив, оскільки оцінний зміст “бандитські формування” зберігся, інакше як можна пояснити фразу на зразок: “*Спецпідрозділ СБУ знешкодив кількох сепаратистів*”. Так у політичному лексиконі поступово руйнуються змістові кореляції слів.

Серед семантичних процесів у термінологічній лексиці української мови особливо гостро стоїть питання про зміну значень, переосмислення слів. Іноді ці процеси збігаються з процесами розширення або звуження значення. Проте в інших випадках через своєрідну

метафоризацію чи аналогізацію фактично з'являються нові слова-омоніми. Наприклад, *художниця* – гімнастка, *сигнал* – донос, *повзунок* – замок застібки-блискавки; *заплескування* – змушування до переривання промови оплесками (*заплескати депутата*).

Часто слово обростає цілим рядом нових значень. Прикладом може слугувати лексема *діалог*, що зараз увійшла до політичного словника, завдячуючи новим значенням. У політичних контекстах від 90-х років можна виокремити чотири нових значення: 1) неофіційні переговори (*діалог з опозицією*); 2) дискусія (*манера діалогу*); 3) домовленість (*діалог із керівництвом підприємства*); 4) спілкування (*розвиток нашого діалогу із зовнішнім світом*). Окрім того, особливе значення *діалог* отримує в ділових колах, де слово позначає “співробітництво” (*діалог із фірмою не склався*). Лексему *діалог* часто вживають як антонім до слова *конфронтація* (*діалог – мирне врегулювання конфліктів*). Пор. використання цього слова в різних контекстах: *Національний діалог – шлях до демократії й мирного врегулювання політичних криз* (Віче, № 23, грудень, 2015); *Керівник сирійського опозиційного Верховного комітету з переговорів Мохаммед Аллуш оголосив про відхід зі свого поста через провал мирних переговорів під егідою ООН* (Україна молода, 30.05.2016); *Після декількох безуспішних депутатських комісій, міські обранці вирішили провести експертні слухання з цього питання, але з самого початку діалог між сторонами не склався* (Голосно, 31.05.2016); *До речі, саме на дієздатність міжкультурного діалогу у вибудовуванні системи толерантних відносин у поліетнічному суспільстві звертають увагу міжнародні організації (Рада Європи, Європейський Союз, ОБСЄ)* (Дзеркало тижня, 15.07.2015).

Під час відродження лексики, що стосується духовних традицій нашого суспільства, також помітною є тенденція до повної чи часткової зміни значення, семантичного пристосування слова до нових суспільних ситуацій. Наприклад, тлумачення і розуміння слова *милосердя* у сучасній українській мові зазнало змін. Його значення звузилося до значення “благодійність”. Староукраїнське *милосердие* означало: 1) прихильність; 2) ласка, милість [5, с. 591]. Ці значення стосувалися швидше особи, а не суспільства. Тепер ми говоримо про *вантаж милосердя* (гуманітарна допомога), здійснюємо *акції милосердя*, існує *служба милосердя*. Сучасні контексти – *державне милосердя, дефіцит милосердя, офіційне милосердя, маска милосердя, практика милосердя, тиждень милосердя, хроніка милосердя, урок милосердя, заклик до милосердя* тощо. Утворився цілий ряд номінацій: *благочинність – спонсорство – милосердя*. Наприклад: *В Івано-Франківську пройшов тиждень милосердя. Упродовж цілого тижня проводився ряд заходів, спрямованих не тільки на збір коштів для Надвірнянської школи-інтернату, а й для проведення цікавого і змістовного дозвілля ...* (Паралелі, 21.12.2011); *В Яворові марафон милосердя побажав перемоги в АТО 24-тій окремій механізованій бригаді* (ТСН, 10.05.2016). Таким чином, слово вбудовується в семантично нові контексти. Стійке вживання його в нових контекстах свідчить про поступову перемогу значення “грошові, речові пожертви”.

Для сучасної української мови характерна не лише стилістична нейтралізація, але й нейтралізація змісту через евфемізацію, заміну одних слів іншими, щоб завуалювати небажаний зміст слів. За нейтральним словом, словосполученням стоїть пряме значення, часто небажане з політичних чи морально-етичних міркувань. Наприклад: *компетентні органи* (НКВД, КДБ); *непопулярні заходи, фізичне усунення* (вбивство); *обмежений контингент військ* (на території Сирії); *вдатися до крайніх заходів* (ввести війська); *безперспективна сім'я* (сім'я без надії народити дітей); *нетрадиційні форми ведення війни* (повне знищення); *особа без певного місця проживання* (волоцюга); *етнічна чистка* (знищення осіб, які не належать до переважної в районі національності); *зачистка населеного пункту; групи підвищеного ризику; інтимні послуги; особи зі шкідливими звичками* та ін.

Подібні евфемізми нейтралізують справжній зміст прямих назв, пом'якшують його, обгортаючи в обтічну словесну форму. Такий камуфляж не приховує змісту, нові назви сприймаються однозначно, проте форма подання інформації стає коректною і психологічно прийнятнішою. Ці мовленнєві формули зазвичай придатні для текстів офіційно-дипломатичних, юридичних, військових. У ЗМІ вони можуть отримати іронічний відтінок звучання.

Однією з особливостей сучасного функціонування лексики в мові масової інформації є підвищена метафоричність. У цьому випадку не йдеться про художню метафору, суто індивідуальну й позначену змістовою двоплановістю, що забезпечується взаємодією, "грою" основного й асоціативного значення. Метафора мови сучасної масової інформації соціальна, це швидше спосіб мислення, спосіб сприйняття світу, а не лише прийом зображення. Вона здатна розкрити суспільно-політичні й ідеологічні зміни в суспільстві та одночасно виявити їхній вплив на семантичні процеси в лексиці.

Мова ЗМІ кінця ХХ ст., використовуючи багаті традиції минулого, ще більше розширила метафоричні контексти з політичним і соціальним змістом: *кабінети влади, коридори влади, корабель реформ, аграрний потяг, окопи партократії, острови тоталітаризму, бастіони комунізму, будівля застарілої політики* та ін.

Подібна метафоризація часто супроводжується серйозними за своїми наслідками процесами в семантиці слів, особливо активний процес десемантизації термінів (процес детермінологізації).

Термінологічні контексти сучасної метафори широкі за своїм змістом і використанням. Перш за все, широким є обсяг спеціальної лексики, що представляє різні галузі знання: терміни медичні, військові, спортивні, географічні, економічні, філософські, терміни різних видів мистецтва. Широким є й тематичний діапазон створених на основі термінів метафор: це відбиття і державного устрою, і морально-етичного стану суспільства, і його політико-ідеологічної свідомості, й освітнього рівня індивідів суспільства.

Наведемо окремі приклади з сучасних газетних публікацій: *склероз совісті, ентропія думки, корозія душі, штучна ін'єкція оптимізму, політична глаукома, інфляція слів, вірус недовіри, ідейний вакуум, остеохондроз мислення, економічний колапс, девальвація розумової праці, соціальний гумус, агонія гуманізму, патологія прогнозів, економічний маразм, енергетика думок, ракова пухлина байдужості, вектор політики, суспільство місцевої парадигми, клімакс системи, невроз кредитів, бацила шовінізму, алергія на контакти з пресою, внутрішньополітична агонія, лексика балету, анатомія кохання, алгебра кохання, геометрія дозвілля, протез дружби.*

Наведені терміни в принципі не нові, вони відомі своєю належністю до спеціальних наукових систем. Мовленнєва практика сьогодення лише розширила сферу їхнього використання. Зауважимо, що більша частина з них має оцінний характер, при чому їхня оцінність негативна (*склероз совісті, агонія гуманізму*), але трапляються і нейтральні метафори, що не мають оцінного значення (на зразок *алгебра кохання, лексика балету*). У будь-якому випадку вони не несуть індивідуального, художньо-зображального, образного змісту, хоча достатньо експресивні. Наслідком входження термінів у загальнолітературне мовне оточення є зміщення змісту в бік його розширення за рахунок переносного вживання.

Отже, збільшення словникового складу української мови новітнього періоду відбувається двома шляхами: через поповнення словника новими іншомовними одиницями та утворенням неологізмів власними мовними ресурсами, серед яких не останню роль відіграють розширення, звуження та переосмислення значення. У сучасній періодичній пресі можна виділити дві основні групи термінолексем: терміни, використовувані в прямому значенні (тобто у своїй номінативно-дефінітивній функції), і терміни, використовувані в переносному значенні, з набуттям емоційно-експресивного забарвлення (метафоричне

перенесення в різних групах лексики та поєднання спеціальної одиниці з конотативно забарвленими компонентами).

Література

1. Бибик С.П. Словник іншомовних слів / Бибик С.П., Сюта Г.М. / За ред. С.Я. Єрмоленко. – Х. : ФОЛІО, 2006. – 623 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Голов. ред. В.Т. Бусел. – К.-Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Лейчик В.М. Особенности терминологии общественных наук и сферы ее использования / Лейчик В.М. – М. : Наука, 1983. – 288 с.
4. Політичний словник / За ред. В.К. Врублевського. – К. : УРЕ, 1976. – 591 с.
5. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2-х т. – К. : Наукова думка, 1977. – 630 с.
6. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. VIII. – 929 с.
7. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. XI. – 700 с.
8. Тлумачний словник української мови / За ред. В. С. Калашника. – Х. : Прапор, 2005. – 992 с.
9. Чадюк О.М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації : дис... канд. філол. наук : 10.02.01. – К., 2005. – 230 с.

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Світлана Шийка

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей географічної термінології. Проаналізовано склад термінологічної системи, питання взаємозв'язку народної і наукової її сфер. Наведено перелік словників народних географічних термінів регіонів України.

Ключові слова: географічна термінологія, народні географічні терміни.

Abstract. The article investigates the characteristics of geographical terminology. The composition of terminological system, interrelation between its folk and scientific spheres are analyzed. The article contains a list of dictionaries of folk geographical terms of Ukrainian regions.

Keywords: geographical terminology, folk geographical terms.

Географічні умови, природне середовище, особливості матеріального й духовного розвитку народу породжують певну сукупність термінів, частину словникового складу мови, яку називають географічна термінологія. Проблематика інституціоналізації, систематизації, розмежування тієї її частини, яка свідомо створена людиною, «піддається свідомому регулюванню та впорядкуванню» [5, с. 683], тобто наукової термінології і тієї, що виникає стихійно в народному (місцевому) мовленні, ґрунтовно досліджена, починаючи з другої половини минулого століття, у працях Й. Дзєндзелівського, І. Желєзняк, О. Карпенко, Ю. Карпенка, Т. Марусенко, Е. Мурзаєва, М. Никончука, Н. Подольської, М. Толстого, В. Шульгача та ін. Актуальності зазначеним питанням надають зібраний багатий фактичний лексичний регіональний матеріал і системні дисертаційні дослідження О. Данилюк, Т. Громко, І. Потапчук, Н. Сіденко, Є. Черепанової, С. Шийки.

Метою цієї статті є систематизація географічної термінології, вивчення взаємозв'язку народної і наукової сфер географічної термінології. З-поміж основних завдань – її дослідження в лінгвістичному і лексикографічному аспектах.

Сучасна географічна термінологія української мови складається із сукупності наукових термінів і великої кількості діалектних термінологічних систем, які часто об'єднують словосполученням «народні (або місцеві) географічні терміни». М. Толстой виділяє три ступені географічних термінів: перший – найбільш абстрактний, який умовно називають метамовою, другий – літературний («нормований») і третій – діалектний (ненормований) [4, с. 46]. За семантикою й ареалом поширення усі ці терміни неоднорідні, між ними не існує чіткого розмежування, усі вони взаємопов'язані.

Найпоширеніші з них і найбільш всеосяжні, як зазначає Ю. Карпенко, абстрактні терміни: вони групують географічні явища тільки за небагатьма ознаками, часто тільки за однією, абстрагуючись від інших ознак [1, с. 37]. Наприклад, загальна назва *ліс* вказує на ознаку заліснення території, *пóле* – навпаки, на відсутність рослинності на певному просторі, термін *горá* – на ознаку підвищення, *ріка́* – на ознаку постійності течії води (в усіх випадках додатково виступає ознака значних розмірів). Збільшення кількості характерних ознак природних реалій веде до появи нових більш вузьколокальних географічних термінів, які позначають різні види лісів, полів, гір, рік. Зокрема, серед видів лісу: *березня́к* – березовий ліс, *бір* – сосновий ліс, *гай* – невеликий листяний ліс, *гуща́вина* – густий ліс, *дібро́ва* – листяний ліс, у якому переважає дуб, *лісо́к* – невеликий ліс. Для кожного, окремо взятого загальноновживаного географічного терміна типу *ліс*, *пóле*, *горá*, *ріка́* та ін. можна вибудувати

піраміду географічних термінів, у якій кожний наступний нижній ряд відрізняється від попереднього більшою локальністю, меншою абстрактністю і кількістю позначуваних об'єктів. Назви найнижчого ряду, що охоплюють усі релевантні ознаки географічної реалії, локальність яких зводиться до точки, кількість предметів-носіїв – до одиниці, абстрактність зникає, практично називають топографічний об'єкт, стають топонімами [1, с. 37].

Відсутність у літературній мові загальноновживаних географічних термінів, реалізується використанням іншомовних. Відзначимо для прикладу генетично неслов'янські географічні назви, засвідчені на території Рівненської області: *бухта, канал, кар'єр, кювет, пік, пляц, рельєф, шлюз* та ін. [6, с. 244].

Основним джерелом утворення і поповнення географічної номенклатури виступає народна географічна термінологія. Н. Подольська під народним географічним терміном розуміє «ім'я загальне або загальне словосполучення переважно діалектного походження, яке називає той або інший вид об'єктів і явищ фізичної географії». Дослідниця надає перевагу слову «народний» ніж «місцевий», вважаючи його локально більш ширшим. Місцевий географічний термін може вийти далеко за межі місця свого походження і навіть стати загальнонародним [3, с. 54]. З часом, за певних умов, народні географічні терміни можуть переходити до розряду спеціальних географічних термінів, ставати словами загальнонародної і літературної мови, наукової термінології. Е. Мурзаєв розрізняє, залежно від поширення і функцій у мові, дві категорії географічних термінів: родові й видові [2, с. 18]. Родові терміни позначають великі природні (ландшафтні, рельєфні, рослинні та ін.) реалії, узагальнюють географічні явища та об'єкти і передаються словами літературної (загальнонародної) лексики (напр. *гора, рівнина, низина, ліс, поле, ріка, болото* та ін.). Підпорядковані їм видові поняття відображають вузькоспецифічні особливості об'єктів, виконують диференційну функцію і характеризуються меншою локальністю. Позначаються вони словами місцевої діалектної мови. Пор. родове поняття *болото* – видові: *бабка, багно, драгва, драговина, гніль, ревень, стуга, твань, топіло, трясовина* та ін. [6, с. 182-187]; родове *поле* – видові: *лан, ніва, обліг, ораніця, площа, рілля* та ін. [6, с. 126-138]; родове *водна артерія* – видові: *канáva, канал, потік, прут, рівчак, ріка, струмок* та ін. [6, с. 147-149, 162-165]. Між родовими й видовими термінами не існує чіткої межі. Інколи родове поняття може виступати в ролі видового і навпаки. Це твердження можна проілюструвати на прикладі слова *острів*: *острів* – частина суші, оточена водою (родове поняття) і *острів* – ліс, що росте на болоті (видове поняття) [7, с. 78-79].

Дослідження народних географічних термінів, зокрема етимологічний аналіз слів, дозволяє вирішувати важливі лінгвістичні, історичні, географічні та ін. завдання. Не випадково збір, систематизація і кодифікація їх у термінологічних словниках набули останнім часом широкого розмаху. Так, народна географічна лексика територій України представлена у словниках Є. Черепанової «Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья» (1984 р.), Т. Громко, В. Лучика, Т. Поляруш «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (1999 р.), О. Данилюк «Словник народних географічних термінів Волині» (2013 р.), С. Шийки «Словник народних географічних термінів Ровенщини» (2016 р.).

Отже, систематизація і комплексне вивчення географічної термінології, дослідження взаємозв'язків та взаємозалежностей окремих сфер сприяють становленню її як важливої складової ономастичної науки і мають широке поле для майбутніх розвідок. Зібрані й узагальнені місцеві географічні терміни уже досліджених діалектних зон, а також наступні фіксації можуть згодом скласти основу словника української географічної термінології.

Література

1. Карпенко Ю.А. Топонимы и географические термины (вопросы взаимосвязи) / Ю.О. Карпенко // Вопросы географии. – М., 1970. – Вып. 81. – С. 36–45.
2. Мурзаев Э.М. Местные географические термины и их роль в топонимии / Э.М. Мурзаев // Вопросы географии. – М., 1970. – Вып. 81. – С. 16–35.
3. Подольская Н.В. Народные географические термины в роли терминов научных / Н.В. Подольская // Вопросы географии. – М., 1970. – Вып. 81. – С. 54–59.
4. Толстой Н.И. К проблеме изучения славянских местных географических терминов / Н.И. Толстой // Вопросы географии. – М., 1970. – Вып. 81. – С. 46–53.
5. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін.. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
6. Шийка С.В. Народна географічна термінологія Ровенщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Шийка Світлана Володимирівна. – К., 2013. – 470 с.
7. Шийка С.В. Словник народних географічних термінів Ровенщини / С.В. Шийка; відп. ред. О.П. Карпенко. – Тернопіль : Астон, 2016. – 118 с.

ТЕРМІНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ У МОВІ СУЧАСНИХ ЗМІ

Ніна Яценко

Інститут української мови Національної академії наук України
(Київ, Україна)

Анотація. У статті зроблено аналіз соціально-економічної термінології української мови, визначено причини та умови її використання у мові сучасної публіцистики.

Ключові слова: термінологія, економіка, мова засобів масової інформації, запозичення.

Abstract. The analysis of Ukrainian social-economic terminology is represented in the article. The reasons and conditions of the usage of the public style in the modern Ukrainian language are determined.

Keywords: terminology, economics, the language of mass-media, borrowings.

Нестабільність процесів світової економіки, складність і неоднозначність економічної ситуації в Україні зумовили зростання інтересу до цієї сфери як з боку спеціалістів, так і з боку нефахівців. На думку Л.О. Симоненко, “науково-технічний прогрес сприяє не лише бурхливому розвитку науки й техніки, а й вносить істотні зміни в лінгвістичну модель світу появою як окремих термінів, так і цілих терміносистем” [2, с. 22]. Незаперечним є твердження, що зацікавлення соціально-економічною тематикою стало однією з ознак сучасної дійсності. Про це, зокрема, свідчить той факт, що економічне життя України посідає важливе місце у сфері масової комунікації. Варто зауважити, що економічні проблеми розглядають і аналізують не лише у виданнях, призначених для спеціалістів, але і в ЗМІ, зорієнтованих на масового читача, що спричинило широке використання соціально-економічної лексики поза професійною сферою. Отже, можна говорити про процес актуалізації соціально-економічної лексики в сучасній українській мові.

Соціально-економічна лексика – це мовні одиниці, в семантичну структуру яких входять експліцитно чи імпліцитно представлені семи “соціальний” і “економічний” (пов’язаний з економікою, який має відношення до економіки). “Повсякденна увага ЗМІ, значною мірою спрямована на питання економіки, фінансів, банківської справи, бізнесу тощо, безперечно, істотно сприяє популяризації аналізованої тематичної групи лексики та активному засвоєнню її громадянами держави. Зокрема, це досягається завдяки використанню широкого жанрового розмаїття друкованих текстів, а ще більшою мірою – передач електронних мас-медіа: економічних оглядів, або дайджестів, діалогів з відомими економістами, бізнесменами, фінансистами, інтерв’ю, нарисів, найрізноманітніших видів реклами та ін.” [3, с. 64–65].

До аналізу в пропонованій статті залучено мовні новації як уже достатньо стабілізовані у структурі літературної мови, так і ті, що виявляються наразі лише в мові ЗМІ і не знайшли своєї фіксації в словниках новітнього періоду, чим зумовлено актуальність розвідки.

Досить поширеними в публіцистиці нової доби є назви дій, економічних процесів, заходів, які мають місце сьогодні в нашій державі: *реструктуризація* – згода, в результаті якої борг з коротким терміном погашення замінюється боргом з пізнішим терміном погашення”, *верифікація* – перевірка достовірності сертифікатів про походження товару з України, що здійснюється митними органами”, *секвестр* – заборона або обмеження, накладене органами державної влади на користування приватним майном”, *декапіталізація* – вилучення з обороту підприємства частини власного капіталу або новосформованих власних фінансових ресурсів (прибутку, амортизаційних відрахувань) на споживання чи інші потреби, не пов’язані з виробничим розвитком підприємств”, *детінізація* – виведення (економіки) з “тіні” – як протилежне до *тінізація* (перехід (економіки) в “тінь” – у нелегальну

сферу)” тощо, наприклад: *Нещодавно парламент ухвалив довгоочікуваний закон “Про фінансову реструктуризацію”* [ДТ, 17.06.2016]; *Якщо не відволікатися на Лебедя, Рака та Щуку соціальної політики, то уряд має намір продовжувати курс верифікації та адресності соціальної допомоги...* [ДТ, 28.05.2016]; *Нижчий рівень цін на сировину – провісник фінансових проблем і неминучого секвестру* [ДТ, 16.01.2016]; *Разом із бюджетною сферою відбувається декапіталізація всієї країни* [ДТ, 28.05.2016]; *Практично одномоментно голова фіскальної служби звітує про хороші темпи перерахування ЄСВ і детінізації, а новий міністр соціальної політики заявляє про катастрофу з пенсійними виплатами та згубність зниження ЄС* [ДТ, 28.05.2016].

У новітній період у мові сучасних ЗМІ значно зросла кількість лексем на позначення реалій, пов’язаних з особливостями господарської, економічної, фінансової діяльності країн Заходу, які стають характерними для України: *Краудфандинг* або *краудлендинг* (народне фінансування). Цим терміном зазвичай позначають видачу й отримання позик фізичними особами прямо, без використання як посередника традиційних фінансових інститутів (банків, кредитних спілок тощо) [ДТ, 02.07.2016]; *Тому конкуренти гальмують процес, вимагаючи перерозподілити частоти, тобто провести рефармінг – взаємний обмін і впорядкування частотних ресурсів між усіма операторами.* [ДТ, 23.04.2016]; *Як вже йшлося вище, боржниками, які зможуть скористатись цією процедурою, будуть перспективні великі підприємства з рентабельним бізнесом (агрохолдинги, металургічні підприємства)* [ДТ, 17.06.2016]; *Цей енергохолдинг Ахметова купив видобувну компанію у 2013 р. і, на думку Тимченка, навіть переплатив за неї* [ДТ, 09.07.2016]. Пор. українські розмовні *розпилінг* і *відкотинг*: *Навколо “Укргазвидобування” десятиліттями пишуть цвіли “розпилінг і відкотинг”, хоча до розмірів славної “Укрнафти” все-таки не дійшло* [ДТ, 28.06.2016].

Варто відзначити як позитивне явище те, що останнім часом спостерігаємо не лише процес інтенсивного засвоєння українською мовою іншомовних економічних термінів, а й активне продукування власне національних, утворених за українськими дериваційними моделями і словотвірними типами: *Приблизно з цієї ж категорії і повідомлення про затримання групи правоохоронців, які займалися розбоєм або рекетом стосовно бурштинників, покриваючи їхню діяльність* [ДТ, 02.07.2016]; *Це також полегшить життя “єдиноподатникам”, які зможуть перераховувати на свої облікові рахунки регульовані ними самими суми* [ДТ, 16.01.2016]. На думку О.О. Тараненка, “у зв’язку з розгортанням нових і актуалізацією в суспільному житті певних уже наявних раніше видів діяльності й дозвілля та зі спрямуванням суспільної уваги до певних сфер життя, особливо в сучасних обставинах економічної, культурної, мовної глобалізації (із запозиченням масивів лексики англійської мови), відбулася активізація творення (запозичування) і вживання гнізд складних слів з такими компонентами, як *бізнес-/бізнес* (*бізнес-клас, бізнес-клуб, бізнес-план, бізнес-структура, перев. мн., бізнес-центр, бізнес-час, бізнес-партнер*” [4, с. 24], наприклад: *Однак проблем із контрабандою, корупцією та бізнес-кліматом там не менше, ніж у нас* [ДТ, 16.01.2016]; *Чимало пропозицій з покращення законів, постанов, наказів та інструкцій внесли й представники Європейської бізнес-асоціації* [УК, 15.06.2016]; *Із майже тисячі звернень, які надійшли бізнес-омбудсмену Альєрдасу Шеметі, лише 18 стосуються роботи Мінприроди* [УК, 15.06.2016]; *золотовалютні резерви “зовнішні високоліквідні активи, що належать казначейським і центральним банкам, а саме, запаси золота в злитках і монетах, засоби в іноземних валютах на рахівницях банків за кордоном, іноземні банкноти і монети”:* *Золотовалютні резерви НБУ наблизилися до 14 мільярдів доларів* [Ек. пр., 05.07.2016]. З’являється також низка слів з *євро-* (у зв’язку з “європейським вибором” України – активізація творення дериватів від *Європа, європейський: євроінтеграція*

(євроінтеграційний, євроінтегруватися, євроінтегратор), єврореформи [4, с. 23], Єврокомісія, Єврорада, Євросоюз, Європарламент, єврозона, євроскептик.

Досить інтенсивно функціонують в мові сучасних мас-медіа нові слова на позначення ряду зарубіжних, спільних та українських концернів, підприємств, компаній, асоціацій, спілок, фірм, фондів, програм тощо: У стартовому відбірковому етапі тендера Міноборони по поставці 55 тис. т нафтопродуктів за всіма без винятку лотами перемогли невідомі й маловідомі компанії зі статутними фондами в кілька тисяч гривень: “ТрейдКоммодіті”, “Нафтова компанія Петролеум Груп”, “Міраж Трейд”, “Оккоїл”, а також ФОП Автенюк В.В., компанія “ВогАероДжет” [ДТ, 04.03.2016]. Унаслідок труднощів, які виникли сьогодні в банківській системі, зокрема банкрутства багатьох українських банків, значного поширення набувають назви різних лотів, торговельних майданчиків: “УкрМоніторинг”, “Українська універсальна біржа”, “Експертне агентство”, “Електронні торги України”, “Центральна універсальна товарна біржа”, “Перспектива-коммодіті”, “Професіонал”, “Полонекс”, “Перша українська міжрегіональнатоварна біржа”, “Універсальна товарно-сировинна біржа”, “СП Юстиція”, “Інекс”, “Самсон”, “Центр з реалізації проблемних активів”, “Авіста”, “Електронне агентство”, “Українська універсальна товарна біржа”, “СЕТАМ”, “Аукціон-ua” [ДТ, 04.03.2016].

Останнім часом стали популярними і загальновідомими назви осіб за родом їхньої більш чи менш постійної або просто характерної діяльності, заняття, поведінки: айтішник, ІТ-фахівець “фахівець з інформаційних технологій” (нормативніша форма айтишник практично не вживається) [4, с. 89], офшорник – “особа, причетна до офшору”, міноритарій – “акціонер компанії (фізична чи юридична особа), розмір пакету акцій якого не дозволяє йому прямо реалізувати своє право участі в управлінні компанією”, антикорупціонер – “особа, яка виступає, бореться проти корупції; протил. корупціонер”, офіціал – “особа, яка займається офіційною діяльністю, застосовує офіційні (дозволені, загальноприйняті методи й підходи в діяльності” тощо, напр.: Айтішники й дизайнери вже експортують послуг майже на 4 мільярди [ДТ, 02.07.2016]; Україна – лідер серед країн Центральної й Східної Європи за кількістю ІТ-фахівців [ДТ, 02.07.2016]; “БТА Банк” викупив акції у найбільшого міноритарія [Ек. пр., 06.07.2016]; Після скандалу офшорники перейменували лондонську “прокладку” і продовжили отримувати мільйони “Електроважмашу” [ГУ, 30.06.2016]; “Чому саме Онищенко? Все дуже просто: це єдина справа, яку можна було швидко довести до суду із пристойною доказовою базою”, – пояснює РБК-Україна нардеп, що позиціонує себе як “антикорупціонер” [Finance.ua, 06.06.2016]; Саме присутність перевіряючих податківців і правоохоронців підштовхує до думки, що “нетрадиційники” все більше уводять від “офіціалів” пацієнтів і гроші [ПіК, 28–29.03.2011].

У досліджених джерелах функціонує низка інноваційних лексем, що називають державні і недержавні організації та структури, покликані сприяти розвитку економіки та контролю в цій галузі: Уже майже півроку як створено єдиний контролюючий орган у сфері продовольства – Держпродспожив – службу замість кількох корумпованих [УК, 15.06.2016]; Так, у лютому Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ) домовилася про проведення наукового дослідження радіочастотного ресурсу для впровадження LTE до кінця 2016-го, а видачу нових ліцензій планує розпочати аж наприкінці 2017-го [ДТ, 23.04.2016]; Не факт, що у разі ухвалення законопроект про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики і комунальних послуг (НКРЕКП, далі – Регулятор), нас оминуло б значне підвищення тарифів на газ, електро- та теплоенергію, послуги з постачання і відведення гарячої та холодної води [ДТ, 17.06.2016]. Як бачимо, у межах обстежуваного періоду помітно активізувалося творення слів шляхом ініціальної аббревіації – як мовна реакція в

основному на зміни в політичному й економічному житті та державній організації країни, а також на розширення її міжнародних контактів.

Варто наголосити, що в нову добу у спеціалізованих, а зрідка й у науково-популярних виданнях, у мас-медіа, рекламі часто трапляється чимало слів, засвоєних безпосередньо з англійської мови без їх транслітерації: *Brexit не вплине на готовність Європарламенту запровадити безвізовий режим для України* [Ек. пр., 06.07.2016] (*Brexit* – вихід Британії із Євросоюзу).

Отже, активна дія взаємозумовлених екстра- та інтралінгвальних чинників сприяє як розширенню і збагаченню словникового складу сучасних мас-медіа, так і функціональному перегрупованню частини відомих компонентів лексичного складу. Обстежені джерела доби незалежності відбивають істотні зміни в словниковому складі сучасної мови, що зумовлено новітніми історичними процесами державотворення, формування сучасного мислення, пошуками адекватних засобів мовного вираження.

Література

1. Нелюба А. Словотворчість незалежної України. 1991 – 2011 : словник. – Х., 2012. – 604 с.
2. Симоненко Л.О. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип.VII. – С. 22.
3. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів мас. інформації). – 2-ге вид., переобл. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
4. Тараненко О.О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – ХХІ ст.) : монографія / О.О. Тараненко – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 215 с.

Список умовних скорочень

ВЗ – «Високий замок» (м. Львів); ГУ – «Голос України»; Д. – «День»; ДТ – «Дзеркало тижня»; Ек. пр. – «Економічна правда»; ПіК – «Політика і культура»; УК – «Урядовий кур'єр»

PART 4

ACADEMIC AND PROFESSIONAL COMMUNICATION. TERMINOLOGY AND TRANSLATION

РОЗДІЛ IV

НАУКОВА Й ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАЦІЯ. ТЕРМІНОЛОГІЯ І ПЕРЕКЛАД

LEXICAL DIVERSITY AND THE RELIANCE ON ACADEMIC AND LOWER FREQUENCY WORDS IN EFL STUDENTS' ACADEMIC WRITING

Neda Akbari

University of Canberra
(Canberra, Australia)

Abstract. The aim of this study was to determine to what extent, after one year of undergraduate university training conducted in English, EFL (English as a foreign language) students increasingly rely on academic and lower frequency words and on more diverse lexical choices in their writing. The results show a *lack* of statistically significant differences between the essays written by EFL students in Year 1 and Year 2, both with respect to lexical diversity and to the preference for academic and lower frequency words. Discussion of findings is followed by recommendations to EFL students and their educators aimed at the development of these aspects of the academic writing process.

Keywords: lexical diversity, academic word, lower frequency word, English as a foreign language, academic writing.

Introduction

There is significant evidence in the literature (Cooley & Lewkowicz, 1995; Dong, 1998; Hanauer & Englander, 2011; Yeh, 2010) suggesting that academic writing in English is problematical for many NNSs (non-native speakers) of English, regardless of educational level. The focus of this study is on undergraduate EFL students in Ukraine undertaking a course taught in English, a medium of instruction students in that (non-English-speaking) country have limited exposure to beyond the realms of the classroom. Of particular interest to the researcher was vocabulary building, an area that, in recent times, has exercised the minds of many scholarly writers. Work by authors such as Coxhead (2012), Crossley et al. (2011), Dong (1998), McNamara et al. (2010) and McNamara et al. (2013) has brought to light the existence of substantive links between high quality academic writing, lexical diversity and the reliance on academic and lower frequency words in texts produced at various educational levels by NSs (native speakers) of English and ESL (English as a second language) students. However, the emphasis of much of the previous research has been on ESL students studying in English-speaking countries. For EFL students, particularly those in EFL settings such as provided by Ukraine, where, during their secondary education, students mostly rely on their L1 (Russian and Ukrainian), it may be more of a challenge to demonstrate advanced levels of competence with respect to the lexical aspects of

writing. In addition, once outside the classroom, these students are less likely to engage in communication in English, which may well deprive them of the chance to be further exposed to and to practice some of the words encountered in the classroom. Hence the following research question: What differences, relating to lexical diversity and the use of academic words and words in the 1-9k frequency bands,¹ are there between the essays written by Year 1 and Year 2 EFL students?

Methods

Thirty eight Year 1 and 24 Year 2 EFL students took part in the study. They all spoke Russian and/or Ukrainian from birth and were pursuing an undergraduate course of study in the social sciences in the Ukraine, at an English-speaking university. The essays produced by these students during their mid- and end-of-semester assessment were subjected to lexical analysis. Only essays that had been awarded a score of at least 60% were included in the study. It was found that essays with high scores tend to display greater lexical variety (McNamara et al., 2010). To quantify lexical diversity, we relied on McCarthy's (2005) MTLT (measure of textual lexical diversity) and undertook a comparison of the MTLT measures across year levels. We employed ANOVA in SPSS to identify statistically significant differences between the groups. Subsequently, the LexTutor program (<http://www.lextutor.ca>) was used to calculate the percentage rate of academic words as well as words in the 1-9k frequency bands in each essay. This was followed by a comparison across year levels of the percentages as calculated by the program. Once again, an ANOVA test was undertaken to ascertain whether inter-group differences were statistically significant.

Findings and discussion

The findings reveal a lexical diversity rating ranging between 60 and 65 in the essays of all EFL participants in the study, whether enrolled in Year 1 or Year 2 of their undergraduate degree. No statistically significant difference in lexical diversity was detected between essays written in Year 1 and those produced in Year 2. Highly frequent words were preferred by students at both year levels. With reference to the reliance on either academic words or words in the 1-9k frequency bands, there was again no statistically significant difference between the Year 1 and Year 2 cohorts. The outcomes of the current study are thus in line with those reported for upper-secondary and tertiary EFL students (for relevant literature, see e.g., Hasselgren, 1994; Henriksen & Danelund, in press; Laufer, 1998), which may be surprising: different results might indeed have been expected, especially since the undergraduate EFL students in our study were pursuing a university course that was almost entirely taught in English and were under no particular time pressure when writing essays for assessment in their scholarly discipline. To display lexical diversity and to rely on academic and lower frequency words in their academic writing, students are required to have a productive knowledge of the words in question. The acquisition of such knowledge is significantly harder and takes more time than simply generating a receptive link going from form to meaning (Schmitt, 2008). Indeed, knowledge of a few distinctive features may suffice for receptive use; however, detailed knowledge is required before students can be expected to use more advanced vocabulary in a productive manner. As there was no observable progress in the standard of the writing produced by EFL students in Year 2, and as lexical variety and sophistication are known to be indicative of writing quality (see e.g., McNamara et al., 2010), it is paramount that both educators and EFL students (and those in comparable settings) invest more resources in the pursuance of such variety and sophistication. Lists containing words commonly recurring in academic texts are available, for instance Coxhead's (2000) Academic Word List,

---

¹ k = 1000

Browne et al.'s (2013) New Academic Word List, or Paquot's (2010) Academic Keyword List. It may be desirable for educators to remind EFL students of the need to not only acquire the words in these lists but to actively use them in their written output. Words in the 4-9k frequency bands are possibly more of a challenge to instil and acquire, as there are so many of them. Urging students to extensively engage with graded readers is but one way of enabling repeated yet at the same time diversified exposure to academically relevant words (Nation, 2015). Ongoing lexical assessment of student writing by disciplinary lecturers, aimed at promoting and encouraging the use of academic and lower frequency words in undergraduate writing, should be equally beneficial¹.

References

- Browne, C., Culligan, B., & Phillips, J. (2013). A New Academic Word List. Retrieved from <http://www.newacademicwordlist.org/>
- Cooley, L., & Lewkowicz, J. (1995). The writing needs of postgraduate students at the University of Hong Kong: A project report. *Hong Kong Papers in Linguistics and Language Teaching*, 18, 121-123.
- Coxhead, A. (2000). A new academic word list. *TESOL Quarterly*, 34, 213-238.
- Coxhead, A. (2012). Academic vocabulary, writing and English for academic purposes: Perspectives from second language learners. *RELC Journal*, 43, 137-145.
- Crossley, S. A., Weston, J. L., Sullivan, S. T. M., & McNamara, D. S. (2011). The development of writing proficiency as a function of grade level: A linguistic analysis. *Written Communication*, 28, 282-311.
- Dong, Y. R. (1998). Non-native graduate students' thesis/dissertation writing in science: Self-reports by students and their advisors from two U.S. institutions. *English for Specific Purposes*, 17, 369-390.
- Hanauer, D. I., & Englander, K. (2011). Quantifying the burden of writing research articles in a second language: Data from Mexican scientists. *Written Communication*, 28, 403-416.
- Hasselgren, A. (1994). Lexical teddy bears and advanced learners: A study into the ways Norwegian students cope with English vocabulary. *International Journal of Applied Linguistics*, 4, 237-258.
- Henriksen, B., & Danelund, L. (in press). Studies of Danish L2 learners' vocabulary knowledge and the lexical richness of their written production in English. In P. Pietilä, K. Doró, & R. Pipalová (Eds.), *Lexical issues in L2 writing* (pp. 1-27). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Laufer, B. (1998). The development of passive and active vocabulary in a second language: Same or different? *Applied Linguistics*, 19, 255-271.
- McCarthy, P. M. (2005). *An assessment of the range and usefulness of lexical diversity measures and the potential of the measure of textual, lexical diversity (MTLD) [Microfiche]*. Doctoral dissertation, University of Memphis.
- McNamara, D. S., Crossley, S. A., & McCarthy, P. M. (2010). Linguistic features of writing quality. *Written Communication*, 27, 57-86.
- McNamara, D. S., Crossley, S. A., & Roscoe, R. (2013). Natural language processing in an intelligent writing strategy tutoring system. *Behav Res*, 45, 499-515.
- Nation, I. S. P. (2015). Principles guiding vocabulary learning through extensive reading. *Reading in a Foreign Language*, 27, 136-145.
- Paquot, M. (2010). *Academic vocabulary in learner writing: From extraction to analysis*. London: Continuum.
- Schmitt, N. (2008). Review article: Instructed second language vocabulary learning. *Language Teaching Research*, 12, 329-363.
- Yeh, Ch. (2010). New graduate students' perspectives on research writing in English: A case study in Taiwan. *Journal of Academic Language & Learning*, 4, A1-A12.

---

¹ This is an excerpt from the article 'Lexical diversity and the use of academic and lower frequency words in the academic writing of EFL students' written by the author.

DICTIONARY OF EQUIVALENTS – A NEW TOOL FOR (LEGAL) TRANSLATORS

Weronika Szemińska

University of Warsaw

(Warsaw, Poland)

Abstract. The purpose of the paper is to present the concept of a dictionary of equivalents, which was originally designed as an element of a system of dictionaries. The presentation briefly discusses the notion of a system of dictionaries and moves on to a detailed description of the title reference work, in particular its medio- and microstructure, on the example of the language of law.

Keywords: dictionary of equivalents, equivalent labelling, neologisms, system of dictionaries, translation strategy

One of the chief faults named by professional translators when asked about the quality of the available lexicographic resources is the lack of sufficient equivalent discrimination. As it appears, dictionaries tend to cite a list of (apparent) equivalents and omit to indicate the differences between them. That is why translators treat dictionaries not as ultimate sources of solutions, but as mere springboards for further search [Piotrowski 1994: 116–117]. A dictionary may perhaps never be able to provide all context necessary to choose the right equivalent, but some steps certainly may be taken to improve this particular feature of lexicographic resources. A dictionary of equivalents, originally designed as an element of a system of dictionaries [Szemińska 2014], is an extreme solution.

The idea of a system of dictionaries is based on the division of the translation process into phases, namely: comprehension of the source text, transfer of the message from the source into the target language, and production of the target text. Rather frequently problems appear not at all, but only at some of those stages [Tarp 2005: 37]. Consequently, translators do not always need all data they might need theoretically. Therefore using a dictionary providing all types of data means wading through lengthy entries in search of the right category of information and thus wasting precious time. Furthermore, this situation does not occur in isolation. A particular problem complex – that is the translator looks only for one category of information – can prevail over the course of a whole individual text, but also in all texts of a given type or even in a whole thematic field: for instance texts referring to administrative law of a given legal system could be perfectly understandable to the translator, but could pose major difficulties in the transfer into the target language. On the other hand, the necessity to include numerous categories of data in one dictionary means that for practical reasons the data of each type cannot be as extensive as the translator could wish. This at least is the case in a paper dictionary, which still remains the most frequent form of terminological dictionaries.

An answer to that problem is a system of dictionaries for translators, that is a set of dictionaries designed specifically for translators, which are interrelated on the macro-, medio- and microstructural level and differ in terms of data describing the same set of vocabulary. Each element of the system is assigned to an individual stage of the translation process and offers support in solving difficulties characteristic for this respective stage. Although the exact choice and characteristics of the dictionaries to be included in the system always depend on the given branch of knowledge and the particular needs of translators of the given type of texts, it is possible to foresee which types of dictionaries would generally be most suitable. These would be in particular a defining dictionary, a dictionary of collocations and a dictionary of equivalents. Each of them, subject to some adjustments, may also be considered as an independent reference work. The purpose of this paper is to present the dictionary of equivalents as a new tool for professional translators on the example of the discipline of law.

The bilingual dictionary of equivalents is supposed to be the major reference work in the event of difficulties the translator encounters in the second stage of translation, namely the transfer of the message from the source into the target language. The principal idea is to categorise equivalents according to the level of equivalence, validity, source and translation strategy they follow, and to label them accordingly, thus allowing the translator to take a conscious decision which proposition to choose. In the case of legal translation, one additional category must be introduced, namely related to whether an equivalent functions in the secondary legal system.

The below figure presents the model of translation based on B. Kielar [2003: 7] adjusted to the specificity of legal texts:

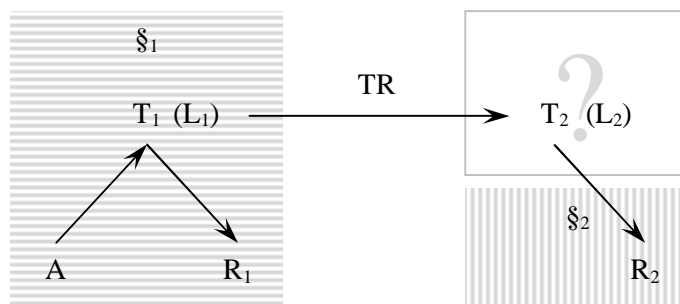

Fig. 1: Model of legal translation

§1 — primary legal system, §2 — secondary legal system (the legal system of the final recipient),
 T1 — source text, T2 — target text, L1 — source language, L2 — target language,
 A — author, R1 — primary recipient, TR — translator, R2 — final recipient.

As we can see, while the source text and its author function within the framework of the primary legal system, the other side of the model is more problematic. The final recipient does function in a particular legal system, which is here referred to as secondary, but the target text is oftentimes outside it: an agreement or a statute under one state's law do not start to function in the legal system of the final recipient just because they were translated into the language related to that system (additional problems appear if an ethnolect provides for several legal systems, as is the case with e.g. English, German or French). This realisation is in fact crucial for the understanding of legal translation, and consequently for the structure of the dictionary of equivalents.

In the light of the above considerations, equivalents may be firstly divided into true equivalents, i.e. expressions representing concepts in the secondary legal system, and neologisms, i.e. expressions which do not represent concepts in the secondary legal system. The latter need not be actual, linguistic neologisms, but are merely expressions foreign to the final recipient's law. They may be expressions from other legal systems expressed by the same ethnolect (e.g. an American legal term in a translation made for a British recipient), expressions from the general language etc.

Next, true equivalents may be divided into further subcategories, depending on their validity (whether an expression still functions in the legal system) and the level of equivalence with the source concept: • valid congruent (full) equivalents, i.e. expressions representing concepts which are largely identical with the source concept, • valid convergent (partial) equivalents, i.e. expressions representing concepts which are partially identical with the source concept, • obsolete

congruent equivalents, and • obsolete convergent equivalents. The latter two groups include expressions which may be highly useful, as even obsolete terms tend to remain understandable to language users and may be much closer to the original concepts than any currently valid terms.

The second group of equivalents are neologisms, which also may be further subdivided. In particular, neologisms encompass: • expressions representing concepts from a legal system other than the secondary legal system (including borrowings), • expressions from the LGP, • expressions from other LSPs, • literal translations, • institutional neologisms (i.e. expressions introduced and used by a particular institution, e.g. a government or a company), • domesticating neologisms, and • foreignising neologisms. The last two categories are based on a different criterion than the remaining five and therefore function parallel to them, which means that a neologism may belong to two categories simultaneously.

Equivalents assigned to the relevant subcategories are the core of the dictionary. Yet for the dictionary to not be entirely one-dimensional, particularly if it is supposed to stand on its own, they are accompanied by additional information enhancing the understanding of the source text and the composition of the target text, including details on the source of legal regulation and the legal status, frequency, synonyms, antonyms, hipernyms, holonyms, hyponyms and meronyms (in the case of true equivalents and neologisms from other legal systems) and useful lexical and grammatical information (in the case of all types of equivalents). Thus the work may serve as a complete tool for professional legal translators, even though it may serve its function best within the entire system of dictionaries.

References

- Adamska-Sałaciak, Arleta (2010) "Examining Equivalence", *International Journal of Lexicography* Vol. 23 No. 4: 387-409.
- Cao, Deborah (2007) *Translating Law*. Clevedon-Buffalo-Toronto: Multilingual Matters Ltd.
- Chromá, Marta (2004) *Legal Translation and the Dictionary*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Kielar, Barbara Z. (2003) *Zarys translatoryki*. Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych.
- Lukszyn, Jerzy — Wanda Zmarzer (2006) *Teoretyczne podstawy terminologii*. (2nd edition.) Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych.
- Nielsen, Sandro (1994) *The Bilingual LSP Dictionary. Principles and Practice for Legal Language*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Piotrowski, Tadeusz (1994) *Problems in Bilingual Lexicography*. (Acta Universitatis Wratislaviensis.) Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Szemińska, Weronika (2014) "Translating law into dictionaries, or why one dictionary is not enough", in: Gerhard Budin — Vesna Lušický (eds.) *Languages for Special Purposes in a Multilingual, Transcultural World. Proceedings of the 19th European Symposium on Languages for Special Purposes, 8–10 July 2013, Vienna, Austria*. Vienna: University of Vienna, Centre for Translation Studies, 118-125.
- Tarp, Sven (2005) "The concept of a bilingual dictionary", in: Irmhild Barz — Henning Bergenholtz — Jarmo Korhonen (eds.) *Schreiben, Verstehen, Übersetzen, Lernen. Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien: Peter Lang, 27-41.

ТЕРМІНОСИСТЕМА ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Павло Мігірін

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Статтю присвячено деяким аспектам сучасної наукової комунікації і наукового дискурсу. На матеріалі англomовних джерел проаналізовано структурно-семантичні особливості англійської терміносистеми водного господарства. Акцентовано увагу на основних засобах термінотворення в цій галузі. Розглянуто системну організацію сучасної англійської термінологічної бази водного господарства в когнітивно-прагматичному аспекті.

Ключові слова: термінологічна система, англійська термінологія, дискурс, науковий дискурс.

Abstract. The article deals with some aspects of modern scientific communication and academic discourse. Using the English-speaking sources, the structural and semantic peculiarities of the English terminological system relative to water management in the scientific discourse are analyzed. The attention is drawn to the study of terminology formation linguistic means in this branch. Systematization of modern English terminological base in the field of water management in terms of cognitive-pragmatic aspect is examined.

Keywords: terminological system, English terminology, discourse, academic discourse.

Сьогодні в умовах надзвичайно швидкого розвитку науки і техніки, зростання ролі й значення міжнародних ділових і наукових зв'язків украй загострилися проблеми уніфікації та стандартизації термінології. Особливу увагу лінгвісти приділяють недостатньо вивченим проблемам дискурсу і сприйняття змісту, формуванню нових значень і понять, виявленню ролі семантичних дериватів і їх систематизації, питанням лексикографічного опису нових спеціальних найменувань. Актуальним є розроблення ефективних моделей мовної комунікації в таких сферах як ділове й наукове спілкування, реклама, засоби масової інформації, міжособистісне і міжкультурне спілкування загалом.

За останні роки активізувалося міжнародне спілкування фахівців водного господарства, оскільки в багатьох країнах світу водні ресурси стали гостродефіцитними. Для успішної співпраці та плідного обміну інформацією першочерговим завданням виступає володіння іноземною мовою, зокрема англійською, яка є мовою світового ділового та наукового спілкування, і знання її термінології. Терміносистема водного господарства та функціональна динаміка галузевого дискурсу сьогодні залишаються недостатньо дослідженими. Це зумовлює актуальність розроблення ефективних моделей сучасної мовної комунікації, насамперед наукового й ділового спілкування, а також транскультурного професійного спілкування.

Проблемам наукового дискурсу присвятили свої дослідження лінгвісти й філософи мови С. Ванг, Л. Пейн, Д. Рікенман, С. Шейдл, Ю. Хабермас, а також Н.Д. Арутюнова, Ф.С. Бацевич, В.І. Карасик, М.Л. Макаров, Г.Г. Почепцов, Є.В. Сидоров, О.О. Селіванова, Ю.С. Степанов та багато інших. Особливості функціонування термінології водного господарства в сучасному англomовному науковому дискурсі предметом мовознавчого аналізу поки що не були.

Мета статті – висвітлення особливостей функціонування англійської терміносистеми водного господарства в сучасному науковому дискурсі в когнітивно-прагматичному аспекті.

Матеріалом дослідження слугували тексти різних стилів і жанрів (наукові, науково-популярні, науково-навчальні, усні), опубліковані у 2005-2015 рр. у наукових виданнях

"Ground Water Hydrology", "Hydraulic Design of Spillways", "National Geographic", матеріалах доповідей міжнародних форумів "Water Security: A Preliminary Assessment of Policy Progress since Rio", "Water: a shared responsibility", "Water for Growth and Development", "Water at a Crossroads", "Health Impacts of Flood in Europe", "Water, Air and Soil Pollution: Focus", текстах підручників і навчальних посібників з водного господарства. Важливою джерельною базою дослідження були також багатомовні технічні словники з іригації і дренажу, англійські словники науково-технічної лексики, термінологічні та політехнічні словники.

На сучасному етапі в галузі термінології залежно від умов, що складаються в різних галузях науки і техніки, слід розрізняти три основних напрямки роботи: а) упорядкування наявної термінології; б) розвиток національної термінології; в) узгодження термінології на міжнародному рівні, проте усі види термінологічної роботи мають ґрунтуватися на різноаспектних дослідженнях термінологій у не лише у сфері фіксації (словники), а й у сфері функціонування (текст, дискурс).

У підмові водного господарства три шари лексики – загальнонавчана, загальнонаукова і вузькоспеціальна – вирізняються не лише на рівні синтагматичних зв'язків у тексті, але й на рівні зв'язків усередині складних термінологічних номінативних одиниць. Стилистично нейтральна лексика, залучена до наукового дискурсу, вживається лише в одному-двох загальнонавчаних значеннях і може набувати інших, спеціальних значень, що розвинулися на основі загальних. Загальнонаукова лексика також використовується або у своєму широкому значенні, або у спеціальному, набагато вужчому. Вузькоспеціальна лексика представляє власне терміни сфери водного господарства і залучені терміни із суміжних галузей, які в цій підмові використовують не в повному обсязі їхніх семантичних структур. Англійська термінологічна система водного господарства, як і українська, об'єднує групи термінів з різних наук (географії, геоморфології, гідрології, геології та ін.) і галузей техніки (гідравліки, меліорації та ін.). Основний масив уже усталених термінів створено шляхом використання загальнонавчаних слів, взаємного проникнення з різних галузей техніки, запозичень міжнародної лексики за словотвірними моделями, типовими для сучасної англійської мови. Проведений аналіз свідчить, що з погляду структури англійські водогосподарські терміни утворюють три категорії: однослівні, складні і терміни-словосполучення.

Найбільш поширеними способами термінотворення в галузі водного господарства в англійській мові є такі:

– синтаксичний: *surface water* – *поверхневі води*, *storage dam* – *водосховищна гребля*, *velocity head* – *швидісний напір води*, *watershed form* – *форма водозбору* (українські відповідники термінів тут і далі в роботі подаємо за: [1; 2];

– морфологічний: *desalinization* – *промивання ґрунту*, *desalting* – *опріснення*, *(excessive) moistening* – *(надмірне) зволоження*, *flushing* – *промивання стічних труб*, *overirrigation* – *надлишковий полив*, *incaving* – *підмив*, *sprinkler* – *дощувальний апарат*; скорочення: *taf* – *tons of dissolved solids per acrefoot of water* (*кількість тонн розчинених речовин на акрофут води*), *DDA value* – *depth-duration area value* (*середня кількість опадів за певний інтервал часу на певній площі*); словоскладання: *backwater* – *заводь, загачена вода*; *fishway* – *рибохід (у греблі тощо)*; *pipeline* – *трубопровід, магістраль*; *streamline* – *лінія струму, лінія обтікання*, *spillover* – *водозливна гребля*;

– морфолого-синтаксичний (конверсія): *dam* (*n*) – *гребля, дамба, загата, насип*; *dam* (*v*) – *запруджувати, робити насип*; *head* (*n*) – *верхів'я, головний витік (ріку)*; *head* (*v*) – *брати початок (про річку)*; *water* (*n*) – *вода*; *water* (*v*) – *зволожувати, поливати*; *water* (*adj*) – *водний, водяний*;

– семантичний (метафоричне і метонімічне перенесення, зміна семантичного обсягу): *bed* – *русло, дно*; *head* (*n*) – *витік (ріку)*; *roller* – *хвиля, вал, бурун*; *race* – *швидка течія*,

бистрина.

Проведений аналіз способів творення термінів у галузі водного господарства показав, що найпродуктивнішим є синтаксичний спосіб, тобто утворення термінологічних словосполучень.

З позиції когнітивно-прагматичного підходу мову, зокрема наукову, вивчають не тільки як унікальний об'єкт, який розглядають в ізоляції, але значною мірою як засіб доступу до всіх ментальних процесів. Когнітивно-прагматичний аналіз водогосподарських текстів, з одного боку, зорієнтований на когнітивно-семантичний підхід і здійснюється у вигляді сценаріїв, ментальних схем, когніотипів, тобто різних моделей репрезентації спілкування у свідомості, з іншого – на прагматичний, тобто виділення реєстрів спілкування, розмежування усної і письмової мови в їхніх жанрових різновидах, визначення функціональних параметрів спілкування. Подібний опис дискурсу припускає його сегментацію і спрямований на висвітлення власне текстових особливостей спілкування – змістову і формальну зв'язність, способи перемикання теми, модальні обмежувачі, великі і малі текстові блоки, дискурсивну поліфонію як спілкування одночасно на декількох рівнях глибини тексту (див.: [4, с. 156]).

Скористаємося потенціалом методу дискурс-аналізу для дослідження текстів водогосподарської тематики, що репрезентують науковий дискурс. Англійські наукові статті (доповіді), які було обрано для аналізу, мають досить чітку однакову структуру – за назвою статті іде прізвище та ініціали автора / авторів, потім назва наукової установи, після якої резюме статті. Усе це налаштовує читача на певний лад, даючи не тільки певне уявлення про статтю, настанову на інформативність і найбільш раціональне подання матеріалу, але й наголошує на об'єктивності й достовірності даних, про які повідомляють. Основний текст статті (доповіді) поділяється на розділи. Ось як виглядає типова композиція наукової статті з галузі водного господарства: 1) introduction (вступ), 2) main body / part (основна частина), 3) conclusions (висновки), references (покликання).

Наприклад, стаття "Determination of the density of a debris flow by its deposition" S. Wang [7] має класичну для наукового стилю побудову, тобто introduction (вступ), main part – *deposition and particle characteristics of debris flows* (основна частина – відкладення і характеристики частинок селевих потоків), *determination the density by particle distribution of debris flows* (визначення щільності розподілу часток у селевих потоках), *determination the density of deposit sample of weak coherent debris flow* (визначення щільності проби відкладення слабо пов'язаного селевого потоку); conclusions (висновки). Прагматична спрямованість статті виявляється як у чіткості її композиції, так і в логіці викладеного матеріалу. Подані в статті формули, таблиці і діаграми не тільки представляють наукову інформацію, але й підкреслюють об'єктивність і достовірність даних, про які йдеться в тексті.

Для наукового дискурсу характерна відсутність емоційної насиченості, образних порівнянь, метафор, іронії та інших стилістичних прийомів. У зв'язку з цим часто висловлюють думки про те, що образні засоби, у яких наявний значний елемент суб'єктивного, індивідуального, а отже, емоційно-оцінного, можуть зашкодити ясності викладу, точному і систематичному висвітленню наукових питань.

Тим часом автори наукових статей вдаються до способу вираження думки, заснованого на образності. Так, в аналізованих текстах трапляються такі стилістичні прийоми, як метонімія (*Geobruigg was studying the possibilities* (фірма «Geobruigg» вивчала можливості); *Japan stopped a debris flow* (Японія зупинила сель), а також уособлення (*flow behavior* (поведінка потоку) і паралелізм (*observations ... show; the observations show ...* (спостереження ... показують; ці спостереження показують). У текстах відчуваємо непряму оцінку авторів: *successful result* (успішний досвід); *mostly occur* (в основному виникають); *be triggered by the other events* (були викликані іншими подіями); *are mainly* (переважно); *further hard to measure* (надалі складні для вимірювання); *ideal to stop dynamic impacts* (ідеальний

для зупинки динамічних ударів (впливів) [4]. Це пояснюємо насамперед тим, що, крім прагнення людської свідомості до об'єктивного відображення фактів, для неї характерна також кваліфікаційно-оцінна діяльність.

Яскрава ознака водогосподарського дискурсу – використання підрядних означальних речень: *The preconditions for the appearance of debris flows are mainly steep slopes, enough material which is easy to mobilize and enough water to trigger the flow. Under a mechanical point of view debris flows can be divided in two main types: mud flows, which mainly consist of water and fine material, which is more or less uniformly distributed and granular debris flows, which consist of water, fine and rougher material* (Передумовами появи селевих потоків є, головним чином, стрімкі схили, достатньо матеріалу, який легко зробити рухливим, і достатньо води, щоб привести в рух потік. З механічного погляду селеві потоки можна поділити на два основних типи: грязьові, що складаються в основному з води і дрібного матеріалу, який більш-менш рівномірно розподілений, і водокам'яні селеві потоки, що складаються з води, дрібного, грубішого (важкого) матеріалу) [7].

Трапляються також типові для наукового стилю структури: *it has been possible to confirm* (стало можливим підтвердити); *under a mechanical point of view* (з механічного погляду). Що стосується сполучних елементів між реченнями, то це *although* (хоча), *due to* (завдяки), *therefore* (отже). Наявні безособові речення, що є характерним для наукового тексту. Дуже багато детальних характеристик об'єктів. Наприклад, *properly braced* (скріплені належним чином); *heavy and dangerous blocks* (важкі і небезпечні блоки); *dynamic ring-net* (гнучка кільцева мережа); *heavy rainfall* (злива); *detailed studies* (детальні дослідження); *rougher material* (грубший матеріал) тощо [6, с. 227].

Для посилення значущості певного факту (у цьому випадку переданого терміном *channel average angle* (середній кут русла)) використовується дієприкметниковий зворот з дієприкметником минулого часу, що вживається на самому початку речення (*Installed in series of several barriers in staggered form, it allows modification of the channel average angle, as well as clear advantages by the significant lower cost of installation in difficult zones, and less affection to the environment*). *Clear advantages* (явні переваги) використовується для підтвердження факту, що висловлювана думка не вимагає особливих доказів.

Щоб переконати читачів у достовірності зазначених фактів, вжито конструкцію з прикметником у порівняльному ступені – *fit better in landscape than the massive steel or concrete structures* (краще підходять до ландшафту, ніж масивні сталеві або бетонні споруди) [6]. Відзначимо, що в статті часто трапляються прикметники в різних ступенях порівняння – *rougher* (грубіші), *larger* (більші), а також повтори – *successfully* (успішно), *properly* (правильно), *mostly* (головним чином), *as small as* (такий невеликий, як), *as straight as* (такий прямий, як).

Хоча основною особливістю наукового дискурсу є велика кількість спеціальних термінів, він може також містити великий відсоток загальноновживаних слів і словосполучень. Значну частину загальноновживаних слів становлять багатозначні терміни, для розуміння значення яких необхідно враховувати лексичні зв'язки та граматичні ознаки.

Тексти деяких доповідей належать, крім наукового дискурсу, ще й до рекламного; у цих ситуаціях названі види дискурсу утворюють складне інтердискурсивне сполучення. Рекламний дискурс може артикулюватися протягом усієї статті: наприклад, неодноразово повідомлено про успішне використання бар'єрних систем компанії Geobrugg ROCCO® і под. [3]. Відповідно до теорії Феркло, високий рівень інтердискурсивності вказує на зміну звичного стилю викладу наукового тексту, тоді як її низький рівень свідчить про те, що текст лише відтворює традиційно встановлений порядок. Отже, стиль сучасного спілкування фахівців водного господарства характеризують розмитість меж між різними комунікативними сферами й нівелювання типів мовлення, зокрема наукового.

Проведене дослідження терміносистеми водного господарства в науковому дискурсі сучасної англійської мови дає підстави для таких основних висновків:

1. Англійська терміносистема водного господарства є міждисциплінарною сукупністю термінів, які використовуються в природничих (географія, геоморфологія, гідрогеологія, геологія та ін.) і технічних (гідраліка, гідротехніка, меліорація тощо) науках.

2. Аналіз лексики галузі водного господарства показав, що на сучасному етапі найбільш продуктивним є синтаксичний спосіб термінотворення. При цьому переважають двокомпонентні сполучення, утворені за моделями прикметник + іменник та іменник + іменник).

3. Структура багатокомпонентних терміносполучень і наявність великої кількості моделей їх утворення свідчить про складний, комплексний, синергійний характер англійської термінології водного господарства, що відображає структуру самої галузі.

4. Дискурс-аналіз англійських наукових текстів з водного господарства доводить наявність простих і складних лінгвістичних систем.

5. У статті показано, що сучасний стиль спілкування фахівців водного господарства характеризується розмитістю меж між різними комунікативними сферами, нівелюванням типів мовлення і відхиленнями від суворого наукового стилю з використанням образних порівнянь, іронії, відомостей рекламного характеру тощо.

Література

1. Яцик А.В. Російсько-український гідролого-екологічний словник / А.В. Яцик, О.Д. Антонов, М.В. Корбутяк. – К. : Урожай, 2007. – 92 с.
2. Яцик А.В. Енциклопедія водного господарства, природокористування, природовідтворення, сталого розвитку / А.В. Яцик, В.Я. Шевчук. – К. : Генеза, 2006. – 432 с.
3. Ferklo N. Water Resources: environmental planning, management and development / N. Ferklo, edifor-in-chief. – New York : MCGrew-Hill, 2007. – 338 p.
4. Payne P. The Hydro / Peter L. Payne. – Edinburgh: Aberdeen University Press, 2008. – 156 p.
5. Rickenmann D. About the mobility of debris flows using empirical runout prediction methods / D. Rickenmann. – [Electronic resource]. – Access mode : www.nsu.ru/archieve/conf/nit/.
6. Scheidl C. Water Resources Management / C. Scheidl. – [Electronic resource]. – Access mode : www.intconf.org.
7. Wang S. Determination of the density of a debris flow by its deposition / S. Wang. – [Electronic resource]. – Access mode : www.nsu.ru/conf/nit/13.

ГАЛУЗЕВА ТЕРМІНОГРАФІЯ ЯК РЕГУЛЯТОР НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Галина Онуфрієнко

Запорізький національний технічний університет
(Запоріжжя, Україна)

Анотація. Автор аналізує сферу фіксації наукової термінології з позицій теоретико-методологічних засад сучасного термінознавства, обґрунтовує перспективи навчальної термінографії в умовах Болонського процесу та детермінує принципами сучасної лінгводидактики лексичні посібники словникового типу для регуляції наукової комунікації.

Ключові слова: термін, термінологія, навчальна термінографія, наукова комунікація.

Abstract. The author analyzes the area of fixing of scientific terminology from a position of theoretical and methodological background of modern terminology studies, proves prospects of an educational terminography in the conditions of the Bologna Process and determines the principles of modern linguodidactics study guide of vocabulary type for regulation of academic communication.

Keywords: term, terminology, educational terminography, academic communication.

Термінологічна лексикографія як одна з найважливіших поміж спеціально організованих форм інформаційного забезпечення галузі покликана інвентаризувати галузеві термінології, вноормувати їх, упорядкувати та стандартизувати задля коректного терміновикористання фахівцями в усній і писемній професійній комунікації. Проте стан нормативної термінографії (і це є аксіомою) завжди відстає і переважно з об'єктивних причин від практичних потреб галузі та викликів суспільства. А відтак словники не можуть не підлягати періодичному/систематичному доповненню/оновленню у форматі науково вмотивованого впорядкування.

Сфера фіксації термінології – актуальний об'єкт як загального і прикладного мовознавства, так і фундаментальних монографій, навчальних посібників для ВНЗ та дисертаційних праць українських мовознавців (В. Горпинича, В. Дубічинського, І. Кочан, Г. Наконечної, Г. Онуфрієнко, Л. Полюги, Л. Симоненко, Л. Туровської та ін.), білоруських (Г. Гвоздович), болгарських (М. Пернишка), литовських (А. Каулакене, С. Кейніс), польських (Л. Бесекерська), російських (Л. Буянової, С. Гриньова, Б. Городецького, В. Даниленко, З. Комарової, В. Морковкіна, В. Татарінова) та ін.

Мета цієї статті – проаналізувати макро- і мікроструктуру джерел сфери фіксації українських галузевих термінологій на теоретико-методологічних засадах [1-2; 8-9] задля вироблення рекомендацій щодо функційного навантаження навчальної лексикографії у сфері сучасної вищої освіти.

Із середини ХХ ст. лінгвісти фокусують дослідницьку увагу на різних параметрах галузевих термінологій, локально чи масштабно аналізуючи терміни і терміносистеми на вісях синхронії чи/та діахронії в межах досліджуваного наукового дискурсу. Активні процеси інтеграції знань, інтернаціоналізації науки, міжнародної стандартизації [3], інформатизації соціуму зумовлюють і стимулюють міжнародну наукову комунікацію, у тому числі в закладах вищої освіти в контексті прогресивних завдань Болонського процесу (БП). Ці тенденції у просторі сучасної парадигми знань імпульсують як процеси, результатом яких стає збільшення масштабів сфери фіксації національних термінологій, у тому числі за рахунок багатомовних тлумачних термінологічних словників (ТС), у яких різними мовами відбито логіко-поняттєву організацію предметної сфери галузі, так і сприяють створенню новаційних типів ТС переважно гібридної природи.

У сфері своєї фіксації терміни постають у форматі статичні, як ізоморфні елементи, інакше кажучи, як «взірцеві» на визначеному синхронному зрізі, як «ідеальні» терміни або наближені до «ідеальних»: вони є і засобом, і знаряддям, і регулятором наукової комунікації. Будучи вербальним знаком спеціального поняття (чи натепер нового, чи колись нового), термін виявляє багатоплановість і багатофункційність своєї репрезентації. У контексті цього перед упорядниками ТС постає теоретико-методологічне завдання – правильно та з максимальним урахуванням специфіки галузі розмежувати терміни і номенклатурні одиниці чи професійні номени. Оскільки у термінах відбито і факти, які спостерігають дослідники, і теоретичне осмислення цих фактів у рамках сучасних наукових парадигм, то (на відміну від номенклатурних знаків і професійних номенів) терміни обов'язково пов'язані з науковими концепціями, а тому детермінуються винятково відповідною галуззю знань. Саме тому біля витоків галузевих термінологій (економічних, математичних, медичних, технічних, фармацевтичних, фізичних, юридичних тощо) стояли саме галузеві фахівці – економісти, математики, медики, інженери, фармацевти, фізики, юристи і т.д.

Теоретико-методологічне завдання міжмовного впорядкування галузевих терміносистем [6], тобто їх гармонізацію як обов'язкову умову та вимогу БП, покликані розв'язувати авторські колективи, у яких співпрацюють високодосвідчені фахівці-науковці з цієї галузі та лінгвісти-термінологи, у тому числі й перекладачі. За певних освітніх ситуацій та відповідно до лінгводидактичних вимог [7] є необхідним експертне оцінювання або наукове рецензування галузевим фахівцем якості в першу чергу дефініцій тлумачного ТС, що гарантуватиме точність і галузеву структурованість його поняттєвої парадигми. Порівняльний аналіз за квалітативним і квантитативним параметрами сучасних ТС із технічних, природничих і соціальних наук висвітлює суттєві розбіжності не тільки у їх кількості, але й за жанровим критерієм, за якістю і структурою словникових статей, ступенем новизни словників, специфікою їх макроструктури (тематичний ТС, архітектура ТС, часовий, мовний і функційний параметри ТС) та мікроструктури (модель словникової статті, орфографічний, акцентуаційний, лексичний, граматичний параметри термінів, шрифти, розміщення тощо). Останніми роками якнайбільше видано саме вузькогалузевих ТС.

Поширюється й тенденція до створення як комбінованих форм словників – перекладних і тлумачних одночасно, так і до багатомовних (понад три мови) галузевих словників. В університетській освіті активно розвивається навчальна термінографія: вишівські працівники, виходячи з потреб навчального процесу та збільшення обсягів обов'язкової самостійної роботи студентів в умовах БП, укладають для них (на базі академічних [9] і галузевих масштабних термінографічних видань) короткі ТС, при цьому як одномовні, так і перекладні багатьма європейськими мовами, тлумачні. Звичайно, всі словники мають відповідати вимогам нормативності (хоча цілком зрозуміло, що термінологічні норми, як і всі мовні норми, змінюються повільніше), проте не може бути нормативного словника на всі часи. Якнайшвидше процес «старіння» словників відбувається у технічній, медичній, економічній, юридичній галузях, що насамперед зумовлено прозорими екстралінгвальними чинниками.

Науково-технічний прогрес сприяє інформатизації суспільства, імпульсуючи різновекторні тенденції: збільшуються, з одного боку, квантитативні параметри (масштаби) спеціальних термінів, а з іншого – спеціальна термінологія інтенсивно потрапляє до загальнолітературної мови, в тому числі в її розмовний функційний стиль, надаючи йому певного інтелектуалізму. Поміж досить різноманітних жанрів сучасної навчальної термінографії (одномовні, дво- і багатомовні, термінологічні мінімуми, тлумачні, електронні тощо) останніми роками увагу вишівських термінологів привертають професійно орієнтовані *лексичні посібники словникового типу* (ЛПСТ), які передбачають достатній лінгводидактичний простір для вмотивованих варіацій (з урахуванням фахової специфіки)

саме другої його обов'язкової частини – навчально-практичного розділу. Він «працює» на першу й невід'ємну композиційну частину ЛПСТ, яка представлена або термінологічним мінімумом, або одномовним, або дво- та багатомовним, або тлумачним ТС.

Пріоритетні критерії визначення оптимальної макроструктури та мікроструктури ТС і правильного відбору галузевих терміноодиниць до цієї першої обов'язкової частини ЛПСТ детерміновані навчальною термінографією та дозволяють на теоретико-методологічних засадах алгоритмізувати цей тривалий у часі й надто відповідальний процес. У складі засадничих вимог першочерговими є такі: 1) застосувати системний підхід до словникової частини ЛПСТ для забезпечення належної її якості; 2) розробити класифікаційну схему основних понять цієї предметної сфери; 3) виявити коло словотвірних і синтаксичних моделей, характерних для терміноодиниць цієї галузі; 4) забезпечити фахове експертування/рецензування дефініцій термінологічно описуваної галузі вузьким спеціалістом; 5) прибрати надлишкові (позасистемні) терміни та лексику нетермінологічного статусу; 6) адекватно віддзеркалити сучасну сферу функціонування галузі, а не елементарно мінімізувати готові і більші за обсягом ТС чи галузеві енциклопедії; 7) організувати саме в алфавітно-гніздовий спосіб мікроструктуру словника, що є гарантією правильності відбору базових терміноодиниць у характерних для цієї галузі поняттєвих зв'язках і що ілюструє взаємозв'язок різних структурних типів термінів (термін → термін-словосполучення чи складений термін); 8) презентувати необхідні для професійної комунікації морфологічні ознаки термінів (рід, число, відмінюваність тощо) за допомогою системи усталених у національній лексикографії позначок.

Для розроблення системи практичних і творчих завдань до першої (словникової) частини новаційних навчальних посібників за фахом лінгводидактика розробила такі принципи, як науковість (мова фаху – це і є мова галузевої науки); логічна послідовність завдань; зв'язок зі здобутими у попередній освіті мовними знаннями (формування і вдосконалення мовної/мовленнєвої компетентності у рамках обраної галузі); творчий характер (формування креативних здібностей користувачів); достатність за обсягом (умотивована і навчальними планом, і графіком занять кількість завдань); орієнтованість на належний обсяг самостійної роботи (у рамках вимог БГ); сприяння формуванню поняттєво-термінологічного апарату з обраного фаху і вироблення умінь та навичок продуктивного мовлення, що необхідне для реферування, анотування, написання курсової/ дипломної робіт [4] тощо.

На виконання завдань кафедральної НДР «Динаміка галузевих термінологій у сфері їх фіксації та функціонування» як зразок нами розроблено типологію завдань до навчального перекладного ТС, зокрема сфери дизайну [5]. Завдання спрямовані на аналіз засвоєння, тренінг і контроль актуальних у професійній комунікації лексичних, морфологічних, орфографічних, акцентуаційних, синтаксичних, пунктуаційних і стилістичних норм сучасної української мови для вдосконалення термінологічної культури користувачів у цій галузі:

1. Виписати зі словника у чотири колонки (по десять прикладів у кожній): 1) *терміни-іменники*; 2) *терміни-прикметники*; 3) *терміни-дієслова* (інфінітиви, дієприкметники та дієприслівники); 4) *терміни-прислівники*. Узагальнити, які фахові поняття (предмет, суб'єкт, ознака, процес тощо) номінують ці самостійні частини мови.

2. Записати терміни на літери (наприклад, А, В, К) у дві колонки: 1) *питомі терміни*; 2) *терміни-запозичення* (вказати, з яких мов). Скласти прості речення з термінами (на вибір) у синтаксичній функції додатка.

3. Навести (по десять прикладів) терміносполучення, що ілюструють такі найпоширеніші в усіх термінологіях структурні моделі: «*прикметник + іменник*», «*іменник + іменник*». Виписати з підручників і навчальних посібників за фахом приклади

терміносполучень, які побудовані за моделями: «*прикметник + прикметник + іменник*», «*прикметник + іменник + іменник*».

4. Подати двома колонками (по десять прикладів у кожній) іменникові терміни, що: 1) називають опредмечену ознаку й утворені від прикметників; 2) називають процес і є віддієслівними. Пояснити, чому терміни-іменники є найпоширенішими в усіх галузевих термінологіях.

5. Виписати невідмінювані іменникові терміни, визначити їх рід та з кожним із них скласти просте речення, ускладнене дієприслівниковим зворотом, що є характерним для наукового стилю. Пояснити чинними правилами української мови вжиті розділові знаки.

6. Навести приклади абсолютних синонімів, взаємозамінних за всіх контекстів фахового спілкування. Пояснити, чому їх функціонування є природним у кожній галузевій термінології.

7. Записати (по десять прикладів) іменникові терміни: 1) із суфіксом *-ість*; 2) із нульовим закінченням. Провідміняти по 2 терміни з кожної колонки та пояснити морфологічні й орфографічні норми.

8. Виписати двома колонками (по десять прикладів) іменники чоловічого роду, що в родовому відмінку однини мають: 1) закінчення *-а/-я*; 2) закінчення *-у/-ю*. Навести правила для визначення нормативного закінчення.

9. Зазначити питомі терміни на літери **М, П, Т, Ф** та скласти з ними складнопідрядні речення наукового стилю. Пояснити вжиті розділові знаки.

10. Утворити можливі дієприкметникові форми (активні, пасивні) від дієслів на літери **Б, Д, М**. Скласти з ними речення наукового стилю і пояснити правилами розділові знаки.

11. Утворити дієприслівники (доконаного, недоконаного виду) від дієслів на літери **О, П, С**. Скласти з ними речення і пояснити розділові знаки.

12. Навести дефініції (визначення) поданих зі словника термінів та проілюструвати реченнями найчастотніші у мові фаху лексико-граматичні конструкції для дефініювання фахових понять (наприклад, «що є що», «що – це що», «що являє собою що» тощо).

13. Пояснити за допомогою дефініцій термінологічні значення паронімів у сфері дизайну, подані у цьому словнику. Скласти з кожною паронімічною парою речення для ілюстрації їх різних термінологічних значень.

14. Виписати терміни іншомовного походження в чотири колонки: 1) з наголосом на першому складі; 2) з наголосом на другому складі; 3) з наголосом на третьому складі; 4) з наголосом на четвертому складі. Скласти речення наукового стилю.

15. Підготувати лаконічну інформацію (тривалістю у 5-7 хвилин) про функції термінів у мові обраного фаху та особливості їх частиномовної природи, мовного походження, структури, наводячи приклади з цього словника.

Апробація матеріалів ЛПСТ на заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)» підтвердила ефективність теоретико-методологічних засад для розроблення практичних завдань з метою формування термінологічної компетентності студентів за обраним фахом та для вдосконалення їх мовної/мовленнєвої культури у науковій комунікації.

Отже, сфера фіксації сучасних галузевих термінологій як обов'язкова вторинна сфера їх нормативного існування є регулятором наукової комунікації. Різні галузі знань виявляють свою специфіку на рівні як макроструктури, так і мікроструктури ТС, як за жанром, так і за функційним призначенням ТС. Перспективний напрям сучасної навчальної термінографії в умовах БП – створення ЛПСТ для студентів усіх спеціальностей, що дозволить максимально реалізувати навчальний потенціал ТС завдяки організованим у систему завданням, які розроблено на теоретико-методологічних засадах сучасної лінгводидактики й апробовано нами в навчальному процесі. Друга частина ЛПСТ має вагомий навчальний потенціал (дотримано ефективні лінгводидактичні принципи в методичній експлікації ТС) для

формування термінологічної культури сьогоdnішнього студента – завтрашнього бакалавра, практика, магістра, аспіранта, дослідника. Наукову перспективу має й дослідження процесу конвергентної еволюції сфер фіксації і функціонування галузевої термінології (багатовекторний порівняльний аналіз термінографічних джерел і наукової прози), які за структурою є надто різними, по-своєму складними, із різним ступенем відкритості для інновацій, жанрово різноманітними та маркованими різними ідіостиллями.

Література

1. Авербух К.Я. Современное терминоведение: коммуникативный аспект / К.Я. Авербух // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. ІХ. – С. 48–53.
2. Кияк Т.Р. Термінологічна норма (суть, реалії, прагматика) / Т.Р. Кияк // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. ІХ. – С. 42–47.
3. Кочан І.М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І.М. Кочан. – Л., 2004. – 519 с.
4. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови : навч. посіб. з алгоритмічними приписами. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : ЦУЛ, 2009. – 392 с.
5. Онуфрієнко Г.С. Навчальний російсько-український словник термінолексики сфери дизайну з практичними завданнями / Онуфрієнко Г.С. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2015. – 44 с.
6. Онуфрієнко Г.С. Різномовні термінологічні кореляти в ономаціологічному аспекті / Г.С. Онуфрієнко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. ІХ. – С. 163–168.
7. Онуфрієнко Г.С. Українська наукова мова в структурі сучасної університетської освіти як об'єкт лінгводидактики / Г.С. Онуфрієнко // Вісник Львівського університету : зб. наук. праць. Серія філологічна. – Львів : ЛНУ, 2010. – Вип. 50. – С. 117–122.
8. Симоненко Л.О. Нові підходи до розбудови української наукової термінології / Л.О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2005. – С. 21–26.
9. Українсько-російський словник наукової термінології / За заг. ред. Л.О. Симоненко. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 416 с.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ ЕВФЕМІЗМІВ У ЛЕКСИКОНИ УКРАЇНСЬКОГО ТУРИЗМУ

Лілія Півньова

Східноєвропейський університет економіки і менеджменту
(Черкаси, Україна)

Анотація. У статті розглянуто особливості використання евфемізмів у туристичній індустрії як одиниць вторинної номінації з відносно позитивною конотацією, що сприяє підвищенню ефективності професійного спілкування.

Ключові слова: евфемізм, лексика туризму, мовленнєва компетенція, комунікація, туристична сфера.

Abstract. The peculiarities of euphemisms as items of secondary nomination with relatively positive connotation used by tourism industry specialists for developing of the professional communication are given in the article.

Keywords: euphemism, tourism vocabulary, speech competence, communication, tourism domain.

Цікавитися туристичними мандрівками та подорожувати світом давно стало модно. Природний потяг до пошуку чогось нового, проста зміна оточення чи організоване проведення дозвілля десь в екзотичній країні все частіше приводять потенційних туристів до туристичних фірм, де внаслідок безпосередньої комунікативної взаємодії та конструктивно вибудованого діалогу зі спеціалістом відбувається просування та реалізація туристичного продукту.

У туризмі результат продажу турів значною мірою залежить від мовленнєвої компетентності менеджерів туристичних фірм. Ключовою ознакою рівня комунікативної спроможності фахівця є майстерне володіння такими мовними засобами, які відображають у своїй семантиці не тільки мету і суб'єктивну спрямованість мовця, але й здатні схилити співрозмовників (потенційних туристів) до позитивної оцінки об'єктів та явищ в отриманих повідомленнях, а далі й до придбання туру. Якісна професійна комунікація є невід'ємним складником туризму і домінантою туристичного бізнесу. Функціонально-прагматична модель спілкування передбачає вибір мовленнєвих засобів із наявного фонду для вираження своєї думки чітко, красиво, вдало для досягнення найбільшого запланованого прагматичного результату [5, с. 191].

Функціонально-комунікативні й прагматичні аспекти значення висловлювання пов'язані із загальними принципами поліпшення інтерпретації, де важливою умовою успішності перебігу професійного акту спілкування є застосування принципу ввічливості з усіма різновидами його реалізації [4, с. 2]. У мові є значна кількість висловів, які не бажано застосовувати через певну грубість, безтактність, непристойність, вульгарність тощо. Але існують ситуації, коли уникнути їх неможливо, саме тоді на допомогу приходять евфемізми.

В українському мовознавстві евфемізми досліджували З.О. Дубинець, Л.П. Єфімов, М.Л. Ковшова, Ю.О. Макеєвець, О.І. Манютіна, Ю.С. Полтавець, О.О. Тараненко, О.Б. Януш та ін. на базі політичної, медичної, дипломатичної термінології. Туристична ж лексика залишилася поза увагою в цьому аспекті, що й зумовило **актуальність** теми розвідки.

Метою роботи є розгляд лексико-семантичних і прагматичних аспектів використання евфемізмів, їх значення у професійній туристичній комунікації.

Сьогодні існує велика кількість дефініцій терміна *евфемізм*, що походить від грецького слова *euphemismos* (*eu* – “добре” і *phemi* – “говорю”), тобто “говорю добре”, “говорю ввічливо”. У лінгвістиці поняття евфемізм розуміють як милозвучне слово або вираз, ужиті

для заміни непристойних, небажаних чи заборонених слів [9, с. 216–217]. За визначенням Д.М. Шмельова, евфемізми – це “слова і вирази, які застосовують у певних умовах для заміни тих позначень, що є небажаними, не цілком ввічливими, занадто різкими” [14, с. 199].

Традиційно евфемізм є наслідком лексичного табу, що у зв'язку з історичними обставинами та через усталений світогляд застосовують до назв певних предметів і явищ навколишнього світу, щоб передати їхнє значення більш завуальовано і згладити потенційно неприємні моменти [7, с. 50].

Саме з цією метою адресант часто уникає прямих висловлень, надаючи перевагу мовленнєвим актам з дещо завуальованим значенням: виражає свій комунікативний намір нечітко, залишаючи слухачеві право вибору, для “пом'якшення прохань, питань і зауважень або для того, щоб сказати адресату неприємне, уникнувши неприємних наслідків для себе” [1, с. 362].

Н. Целльнер розглядає поняття “евфемізм” із кількох позицій: з погляду риторики як пом'якшувальне вираження того, що здається мовцю нетактовним, непристойним та грубим щодо слухача [15, с. 94], з погляду соціолінгвістики і прагматики – як співвідношення з соціокультурними особливостями певного мовного середовища [там само, с. 113]. Тобто евфемізм функціонує в конкретному суспільстві, поза межами якого можлива втрата ним евфемістичного значення. З погляду семантики слова здійснюють евфемістичний вплив лише тоді, коли вони включені в контекст [там само, с. 118].

З.О. Дубинець пропонує також три підходи до визначення евфемізмів: субституційний (евфемізми – заміники різких вульгарних, грубих слів і висловів), трохеїчний (евфемізми – тропи, що ґрунтуються на непрямому, ввічливому, пом'якшувальному слові чи вислові або заміні слова, і вислови, що вживаються внаслідок дії давнього табу), тематичний (евфемізми – тематичні заборони) [6, с. 179].

О.О. Тараненко вважає, що “евфемізм – слово або вислів, троп, що вживається для непрямого, прихованого, зокрема пом'якшеного, ввічливого, позначення певних предметів, явищ, дій замість прямої їх назви (вже наявної під час перейменування або логічно найбільш умотивованої при первинному найменуванні)” [13, с. 168–169].

Евфемізм пом'якшує форму вираження сенсу, переконана М.Л. Ковшова, але не змінює імпліцитно сам сенс – він вступає при сприйнятті евфемізму як семантична сутність, закодована тим чи іншим словом або виразом, що став свого роду форматом, відповідним для вираження цієї імпліцитної позиції евфемізму [8].

Ю.О. Макеєвець зазначає, що евфемізми мають неабияку здатність до маніпуляції реципієнтом. Адже, по-перше, вони приховують справжню сутність явища за рахунок створення нейтральної чи позитивної конотації; по-друге, щоб надати слову статус евфемізму, необхідно ідентифікувати прихований денотат, інакше евфемізм не буде розпізнано. Оскільки пересічний отримувач інформації не помічає евфемістичних тактик мовця через оказіональний характер евфемізмів, то маніпулятивний вплив здійснити легко [10, с. 22–28].

Невід'ємною умовою функціонування евфемізмів, підкреслює Ю.С. Полтавець, є їх розуміння, адекватне потрактування обома учасниками комунікації. Витлумачення одиниць вторинної номінації залежить від контексту спілкування і забезпечується здатністю людини асоціативно мислити. Щоб зрозуміти евфемістичний заміник, у мовця мають виникнути правильні асоціації, які дадуть йому змогу співвіднести субститут з денотатом” [12, с. 225–236]. Досліджуючи лексико-семантичні та функціональні особливості евфемізмів у сучасній англійській мові, О.І. Манютіна робить висновок, що евфемізм – це загалом меліоративна мовна одиниця, альтернативна небажаним висловлюванням, обрана для запобігання втрати або ушкодження соціального обличчя у процесі комунікації [11].

У туристичній професійній комунікації евфемізми розглядають як одиниці вторинної номінації з відносно позитивною конотацією, що застосовуються як замітники прямих найменувань, вживання яких є небажаним через низку суспільних, соціальних чи психологічних причин. Слід зауважити, що сучасні евфемізми туристичної сфери необов'язково використовують для заміни грубого чи образливого вислову, завуальовування негативних аспектів чи для пом'якшення неприємних повідомлень, частіше це своєрідний вияв толерантності, варіант дотримання правил увічливості, що створює належну атмосферу для досягнення бажаного перлокутивного ефекту, прийнятне тло для реалізації поставленої мети. "Оскільки те, як ми називаємо речі, впливає на те, як ми їх сприймаємо" [16, с. 25], евфемізми в галузі туризму є оптимальними засобами для досягнення низки цілей:

1) вираження вихованості, лояльності до партнерів та потенційних туристів: *пасажир з обмеженими можливостями* (замість *глухий, німий, каліка*); *туристи похилого віку* (замість *старі*); *туристи третього віку* (замість *туристи-пенсіонери*); *туристи, які зловживають спиртними напоями* (замість *п'яниці*), *недобросовісні туристи* (замість *туристи-скандалісти*), *представники сексуальних меншин* (замість *геї та лесбійки*). Такі евфемізми вживають для уникнення дискримінації та відображають прагнення комунікантів до збереження мовленнєвого співробітництва. Утворення подібних висловів зумовлене прагматичним принципом вихованості та толерантності;

2) пом'якшення повідомлення про подію, об'єкт, що може викликати негативну реакцію адресата: *Вам можуть відмовити у відкритті візи через відсутність підтвердження про наявність матеріального забезпечення* (замість *Вам відмовлять у відкритті візи, бо Ви бідні*); *...автомобільний рух в Непалі лівосторонній і досить хаотичний* (замість *шановні туристи, в Непалі Ви не зможете сісти за кермо, бо на дорогах повний безлад*). Вживання подібних евфемізмів спрямоване на попередження негативних емоцій та дає можливість самостійно осмислити та оцінити ситуацію. Витлумачення одиниць вторинної номінації забезпечується здатністю людини асоціативно мислити. В адресата мають виникнути правильні асоціації, що дадуть йому змогу співвіднести субститут із денотатом;

3) прагнення поліпшити денотат: *під час переїздів автобусом кожні 3–3,5 години будуть санітарні зупинки* (замість *зупинка для відвідування туалету буде через 3–3,5 години*); *туристи забажали відвідати геріатричний пансіонат та місцевий виправний заклад* (замість *туристи забажали відвідати будинок пристарілих та в'язницю*). У цьому випадку евфемізми використовують для заміни небажаного грубого просторічного висловлювання;

4) завуальовування потенційно неприємних моментів: подорожі, якими не цікавляться туристи та які ледь вдається продати за півціни, не називають *непотребом*, а скоріше – *не найоптимальнішим асортиментом*; *в низький сезон спостерігаємо ріст без розвитку туристичного ринку*, що свідчить про застій та відсутність продажів тощо. Такий підхід виявляє прагнення фахівця приховати аспекти дійсності, про які він не бажає говорити відверто;

5) намагання фахівця з туризму певним чином впливати на ціннісні установки туриста, змінити його ставлення до повідомлюваного, спонукати до певних дій (придбати туристичний продукт, обрати певний туристичний об'єкт чи країну для відвідування: ***із нинішнім курсом іноземної валюти дозволити собі поїздки за кордон можуть не всі, тому Затока, Залізний Порт, Кирилівка та Грибівка – найкращі вітчизняні варіанти для туристів...*** Така побудова висловлення зводиться до пошуку причини, об'єкта, на який можна спертися, щоб пропозиція мала виграшний вигляд. ***Болівія хоча й знаходиться в урядовій кризі, але це беззаперечно те місце у світі, де є можливість насититися привабливою неповторністю матінки-природи словна*** (навіть чи вислів урядова криза хтось із туристів потрактує як масштабні конфлікти, що призводять до постійних зіткнень у країні). Адресант

цілеспрямовано вуалює “непотрібну” інформацію та підкреслює необхідну для впливу на адресата.

Дослідники опосередкованих іллокуцій справедливо вважають, що “непрямий мовленнєвий акт може бути комунікативно значно гнучкішим і дієвішим, ніж прямий. У певних ситуаціях буквальний мовленнєвий акт може виявлятися недостатньо сильним для досягнення комунікативних цілей, і внаслідок цього в намір мовця входить творення іншого – небуквального мовленнєвого акту” [2, с. 55].

Мовлення менеджерів просякнуте евфемістичними висловами: *жвава набережна* – оглушливо-гамірна місцевість, де цілодобово працюють розважальні заклади; *море поруч, неподалік* – якщо немає конкретики у відстані від засобу розміщення до пляжу – доведеться рахувати, у кращому разі, сотні метрів до моря; *номери в готелі “затишні гніздечка”* – номери занадто маленькі і т. ін. За допомогою цих мовних засобів менеджер подав інформацію у “потрібному” ракурсі. Інтернаціональний складник туризму та загострене відчуття престижності зумовили появу у лексиці фахівців нових, евфемістичних за своїм змістом назв старих професій, служб, технологічних процесів тощо: *прибиральник* → *клінінг-менеджер, клінер*; *черговий адміністратор у готелі* → *адміністратор на ресепшн*; *пропагандист* → *піар-технолог*; *служба номерного фонду чи служба покоївок* → *хаузкіпінг; обслуговування в номерах – рум-сервіс* тощо.

Почасти запозичені евфемістичні замітники скорочують обсяг тексту і вживаються паралельно з камуфлювальною метою та з естетичних міркувань, оскільки іншомовні номінації видаються менеджерам милозвучнішими за їхні українськомовні еквіваленти. Як справедливо зауважує С. Відлак, “іншомовні слова менше шокують і здаються більш шляхетними” [3, с. 275]. Це пояснюється бажанням мовця засвідчити свою сучасність і поінформованість, розумову або ділову перевагу, а також створити видимість чогось нового чи незвичайного: *через девальвацію гривні українцям відверто бракує грошей на поїздки за кордон* (замість *зниження курсу національної валюти відносно іноземних валют*); *займаючись питаннями ділового туризму, неможливо не торкнутися поняття дестинації...* (замість *географічна територія, яка є привабливою для туристів*); *трансфер здійснюється на комфортабельних автомобілях економ і бізнес-класу...* (замість *спеціальна транспортна послуга з доставки пасажирів та багажу на заздалегідь замовленому авто з водієм, включаючи зустріч або проводи в аеропорту, на вокзалі, в готелі*); *Ви обрали прекрасний готель із системою харчування BB (Bed&Breakfast)* (замість *разове харчування – сніданок – “шведський стіл” – безкоштовно: вода, кава, чай*) та ін.

Отже, евфемізми мають потужний прагматичний потенціал, у туристичній сфері їх використовують насамперед для запобігання комунікативного дискомфорту. Евфемістичні одиниці допомагають адресанту висловити шанобливе ставлення, уникнути конфліктних ситуацій, порушення соціальних норм, забезпечують ведення успішного діалогу, без чого не може здійснюватися повноцінна комунікація.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата / Н.Д. Арутюнова // Изв. АН СССР.СЛЯ. – 1981. – № 4. – С. 356–367.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 34 с.
3. Видлак С.П. Проблема евфемизма на фоне теорії мовного поля / С.П. Видлак // Етимологія. 1965. – М., 1967. – С. 267–285.
4. Гнатюк Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні аспекти ввічливості (на матеріалі сучасної української мови) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01. – Івано-Франківськ, 2007. – 18 с.

5. Гнатюк Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні особливості іронії як засобу міжособистісного спілкування / Л. Гнатюк // Лінгвістичні студії. – 2010. – Вип. 21. – С. 191–197.
6. Дубинець З.О. Евфемізм: походження й сутність терміна / З.О. Дубинець // Українська мова в ХХІ столітті: традиції і новаторство. – К., 2010. – С. 177–179.
7. Єфімов Л.П. Стилїстика англійської мови і дискурсивний аналіз : навч.-методичний посібник / Л.П. Єфімов, О.А. Ясінецька. – Вінниця : Нова книга, 2004. – С. 46–80.
8. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры / М.Л. Ковшова. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 456 с.
9. Літературознавчий словник-довідник: 2-ге вид. / [за ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів]. – Київ : Академія, 2006. – 752 с.
10. Макеєвець Ю. Семантика та функціонування евфемізмів у німецькому політичному дискурсі (на матеріалі сучасної преси) / Юлія Макеєвець // Іноземна філологія. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Вип. 125. – С. 22–28.
11. Манютіна О.І. Лексико-семантичні та функціональні особливості евфемізмів у сучасній англійській мові (на матеріалі бульварної жіночої прози ХХ - ХХІ ст.) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04. – Чернівці, 2009. – 20 с.
12. Полтавець Ю. Основні підходи до вивчення евфемізмів і дисфемізмів / Юлія Полтавець // Гуманітарна освіта в технічних ВНЗ : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 24. – 319 с.
13. Тараненко О.О. Евфемізм / О.О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. Бажана, 2004. – С. 168–169.
14. Шмелёв Д.Н. Современный русский язык. Лексика / Д.Н. Шмелёв. – М. : Просвещение, 1977. – 335 с.
15. Zöllner N. Der Euphemismusim alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen / Nicole Zöllner. – Frankfurt am Main : P. Lang, 1997. – 444 s.
16. Postman N. Conscientious Objections: Stirring Up trouble about Language, Technology and Education / N. Postman. – N. Y. : AlfredBCnopf Inc., 1988. – 201 p.

ПРО ФЕМІНАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ

Світлана Терещенко

ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

Анотація. У статті репрезентовано погляди сучасних мовознавців на словотвірну фемінізацію як один з активних сучасних процесів номінації. Запропонований аналіз специфіки представлення гендерних ознак на прикладі одиниць соціально-економічного дискурсу уможлиблює виокремлення пріоритетних критеріїв реалізації фемінативного потенціалу мови.

Ключові слова: словотвірна фемінізація, фемінативи, агентиви, соціально-економічний дискурс.

Abstract. The article represents the views of modern linguists on derivational feminization as one of active contemporary processes of nomination. The proposed analysis of the gender representation specifics on the example of social and economic discourse units allows to highlight the priority criteria for the implementation of the feminine language potential.

Keywords: derivational feminization, feminine, agentive, social and economic discourse.

Увагу мовознавців привертають процеси номінації, серед яких активності набуває словотвірна фемінізація, причинами якої лінгвісти вважають зростання ідей фемінізму в сучасному світі, намагання подолати дискримінацію жінки в усіх суспільних сферах, зокрема і в мовній, «снагу українського суспільства до повнокровного самостійного розвитку своєї мови» [1, с. 29].

Найбільш динамічною й поповнюваною групою серед фемінативних назв є агентиви, оскільки характеризують людину за соціальною, найбільш значущою для неї, ознакою. Найменування жінок за родом діяльності, професією та статусом стали об'єктом широкого кола досліджень. Це, зокрема, спроби визначення лінгвістичного статусу словотвірної фемінізації в українській граматиці в різні періоди розвитку мови, вивчення особливостей репрезентації гендерних ознак у різних мовах, у тому числі компаративний аналіз фемінативів у слов'янських мовах, дослідження способів та засобів вираження словотвірної категорії жіночості в українській мові, установлення причин асиметрії в кореляції «агентив чоловічого роду» – «агентив жіночого роду», актуалізація питання гендерного реформування мови в нормативному аспекті тощо.

Важливим сьогодні залишається й питання дискурсивного аналізу фемінативів. Так, дослідження особливостей репрезентації гендерно маркованих агентивів соціально-економічного дискурсу дозволяє виявити специфіку їх представлення в сучасній українській мові, способи нейтралізації ознак чоловічої статі в іменниках на позначення чоловічо-орієнтованих професій, окреслити тенденції вживання іменників з гендерно маркованим компонентом у найбільш динамічній сфері людської діяльності – соціально-економічній.

Специфіка утворення й функціонування фемінативів у досліджуваному контексті зумовлена, перш за все, неоднорідністю проявів самого дискурсу: розмовна сфера, засоби масової комунікації найбільш відкриті для апробації та утвердження агентивних форм жіночого роду, офіційно-ділову, наукову мову характеризує консервативність, традиційність підходів у виборі таких номінацій. Відповідно в першому варіанті помічаємо всі можливі способи репрезентації гендерно маркованих одиниць – жіночих назв за професією, статусом, родом діяльності, що утворені:

- за допомогою різних суфіксів (*менеджерка, канцлерка, рекламістка, поліціантка/антка, фігурантка; рекламниця, підприємця, випробувальниця, співзасновниця; видавчиня, продавчиня, шефиня; банкірша, ріелторша, бухгалтерша*);
- як субстантиви (*слідча, чергова, уповноважена*);
- шляхом словоскладання (*жінка-посадовиця, жінка-аналітик, жінка-експерт, бізнесвумен, бізнеследі, полісвумен*).

Найактивнішим способом поповнення фемінативної лексики вважають суфіксальну фемінізацію – «творення / актуалізація іменників жін. р., похідних від іменників чол. р., на позначення осіб жіночої статі переважно за родом занять (професійною й суспільною діяльністю) та соціальним становищем (посадою, званням тощо), рідше – за місцем проживання, етнічною належністю та деякими іншими ознаками. Ця тематична сфера словотворення є, звичайно, однією з найактуальніших у мовному житті сучасного суспільства» [8, с. 14].

У мовознавчих студіях по-різному оцінюють поширеність такого способу творення фемінативів в українській мові. Одні дослідники вважають, що «процес активного поповнення корелятивних форм на позначення жіночої статі особи за професією є динамічним і постійно вдосконалюється» [2, с. 74]. Інші, зважаючи на продуктивність суфіксальної фемінізації, визнають цей спосіб універсальним і закликають застосувати його до тих назв, які раніше вживалися тільки в чоловічому роді, проте обмежують сферу функціонування суфіксальних агентивів жіночого роду розмовною мовою. Існує також думка, що в українській мові, порівняно з іншими слов'янськими мовами, менше жіночих паралелей від чоловічих назв осіб, оскільки на позначення агентивів жіночого роду часто використовують іменники чоловічого роду [6].

Найпродуктивнішим формантом, що виражає модифікаційне словотвірне значення «особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі» в соціально-економічному дискурсі, зокрема в ЗМК, є суфікс -к-. Деякі дослідники вважають, що цей формант «дає близько двох третин від усіх утворень» словотвірної категорії жіночості [5, с. 10]. Як правило, він позбавлений емоційно-експресивних конотацій: *Бюро програми ЄС «Креативна Європа» очолить менеджерка культурних проєктів І. Вікирчак* (24.06.2016, Українські національні новини); *На небезпеки, що впливають з такого ставлення, звернула увагу світська аудиторка з Руанди* (15.10.2015, Католицький оглядач); *Фінансистка з ЛНУ стала новим студентським мером Львова* (30.11.2015, Варіанти); *Упродовж понад восьми років на посаді канцлерки Меркель довелося боротися з кількома економічними кризами* (28.12.2013, DW). Додаткового емоційно-оцінного значення такі лексеми набувають у відповідному контексті: *Із обдурених людей ріелторка взяла разом 2,3 тисячі гривень* (10.11.2013, 20 Хвилин) (порівн. також [6; 9]). Менше стилістично нейтральних фемінативів у досліджуваному дискурсі утворені за допомогою формантів -иц-, -ин-, наприклад: *Шефиня Держзембанку повернулася всупереч НБУ* (25.02.2016, Експрес); *Луцька підприємця продовжує боротьбу з муніципалами. Власниця демонтованого кіоску... намагається довести, що знесли його незаконно* (08.07.2016, Волинська правда). Нечисленні утворення із суфіксом -ш-, як правило, використовують у негативному значенні, наприклад: *У Трускавці впіймали банкіршу-аферистку* (28.10.2015, НТН); *Кримська сенаторша побачила «руку» США в підриві ЛЕП* (01.12.2015, ТСН). Зауважимо, що агентиви жіночого роду з розмовним формантом -ш- втрачають тут своє основне значення «дружина особи» і набувають модифікаційного значення статі. Активно вживаних фемінативів з суфіксами -ес-, -их- в аналізованому дискурсі не виявлено.

Активована екстралінгвістичними чинниками й забезпечена внутрішніми властивостями української мови (на думку деяких лінгвістів, в українській мові діє дериваційна закономірність утворення назв жінок від назв чоловіків за видом діяльності, професією (див.

напр. [7])) тенденція до розвитку й утвердження фемінативних агентивів у всіх стильових сферах урівноважується дією протилежного характеру – уникати суфіксальних фемінативів, особливо в офіційній та науковій мові. Так, від більшості маскулінативних номінацій за родом занять, професією, уживаних в економічній сфері (наприклад, у «Фінансово-економічному словнику» А. Загороднього та Г. Вознюка вміщено понад 140 таких одиниць) можна утворити суфіксальні деривати жіночого роду: *аквізитор* – *аквізиторка*, *декларант* – *декларантка*, *довіритель* – *довірителька*, *замовник* – *замовниця*, *покупець* – *покупчиня*, *заставотримач* – *заставотримачка*, *камбіст* – *камбістка*, *платник* – *платниця*, *страхувальник* – *страхувальниця*, *чекотримач* – *чекотримачка* і под. Проте фемінативна назва, утворена від термінів чоловічого роду, «активується» за умови виходу з офіційно-ділової чи наукової сфери. Вузькогалузеві терміни на зразок *реквірент*, *доміциліант*, *ліцитатор*, *регресат* уживають на позначення осіб обох статей, оскільки в офіційній і науковій сферах співвідношення особа чоловічої статі-особа жіночої статі не має обов'язкового характеру, на першому місці – дія та результат, досягнутий особою, а «в категорії чоловічого роду яскравіше виражена ідея особи, ніж ідея статі» [3, с. 331]. Не завжди прийнятні фемінативи, коли йдеться про узагальнену особу. Щодо цього А. Архангельська, розглядаючи дослідження мовознавців початку ХХ століття (наводимо цитований нею приклад з нарису М. Сулими: «Коли професійні жіночі назви можуть причинитися до плутанини, коли зміст фрази стосується не до самих жінок, а й до чоловіків, взагалі – до людей, то ми вживаємо чоловічих назв і для жінок. Наприклад: Леся Українка – один із найкращих поетів, коли б ми були сказали тут «одна з найкращих поеток», то цим би ми підкреслили вагу Лесі Українки лише серед жінок-поеток, а не серед усіх поетів взагалі»), вважає слушною думку лінгвіста про доцільність «вживання як несуперечливих природі української мови фемінативів, так і чоловічих родо-особових назв на позначення жінки» [1, с. 35–36].

Утворенню агентивів жіночого роду може перешкоджати фінальна структура твірної основи (*куртьє*, *рантьє*, *актуарій*, *підскарбій*), метафоричне (жаргонне) значення твірного слова (*заєць* – нелегальний маклер, який таємно, без дозволу біржового комітету проникає на біржу для здійснення торговельних угод; *ведмідь* – біржовий спекулянт, який одержує прибуток, «граючи» на зниженні ціни товарів, курсу (ціни) цінних паперів і валюти; *пролісок* – людина, яка ніде не працює, але номінально вважається працевлаштованою) та морфонологічні недоліки можливих фемінативів, наприклад, від іменників на зразок *маркетмейкер*, *мерчандайзер*, *кредитний аналітик*. Бар'єром на шляху вільного вживання суфіксальних агентивів жіночого роду в діловій комунікації соціально-економічної сфери, особливо писемній, стають інші, усталені в мовній практиці способи демаркування ознак чоловічої статі, зокрема родова належність присудка, займенника, прізвище, уживання лексеми *жінка* як родової назви в поєднанні з агентивом чоловічого роду.

Заклики активно вживати в українській мові агентиви жіночого роду, намагання поширювати гендерно марковані одиниці у спеціальних наукових курсах (див., напр., *Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей* за ред. М. Маєрчик) та обґрунтування «необхідності уведення наявних в українській мові фемінативів до офіційно-ділового стилю» [4, с. 28], їх кодифікація в сучасних словниках практично без обмежувальних ремарок (наприклад, в електронних версіях словників *Лінгва*, *СУМ* знаходимо агентиви *консультантка*, *інспекторка*, *керівниця*, *фермерка*, *рекламістка*, *адміністраторка* з поясненням *жін. до...*), досвід європейських, зокрема слов'янських, мов зумовили помітну активізацію цих одиниць у досліджуваному дискурсі: *Наталія Тесленко є яскравою представницею жінки-керівниці та жінки-посадовці, за плечима якої майже 25 років роботи в органах місцевого самоврядування...* (14.04.2016, Tusovka). У цьому само дискурсі виявляємо й непослідовність уживання фемінативів, конкуренцію з традиційними агентивами чоловічого роду: *Ірина Вікурчак* –

менеджерка культурних проєктів, культуртрегер, поетеса. Засновниця Міжнародного фестивалю... , була директоркою Міжнародної літературної корпорації... Організатор стратегічної сесії Culture... , засновник громадської організації «Інститут культурного менеджменту» (24.06.2016, Українські національні новини) або спробу зрівняти в правах можливих претендентів на посаду: Команда ГУРТ запрошує всіх небайдужих долучитися до пошуку системної адміністраторки / системного адміністратора (03.02.2013, Гурт).

Отже, у соціально-економічному дискурсі актуалізовані різні способи репрезентації фемінативного потенціалу – назв жінок за родом діяльності, статусом та професією. У публічному його вияві помітно виражена тенденція до використання суфіксальних фемінативів, серед яких переважають стилістично нейтральні одиниці. Конкурентним, а в офіційній мові соціально-економічної сфери й переважним, є інший, триваліший у часі та більш поширений в українській мові спосіб номінації – уживання іменників чоловічого роду для називання жінок за професією, статусом та родом діяльності. З огляду на це перспективним уважаємо подальший аналіз соціально-економічних словотвірних фемінативів, зафіксованих у новітніх галузевих та загальномовних словниках. Реалізація фемінативного потенціалу української мови, зокрема й у всіх виявах соціально-економічного дискурсу, до якої активно закликають прихильники гендерної лінгвістики, надання переваг словотвірній фемінізації повинні відбуватися з урахуванням результативності, необхідності й доцільності творення агентивів жіночого роду, їх естетичної сприйнятності, відповідності чинним нормам української мови.

Література

1. Архангельська А.М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиції і сучасність / А.М. Архангельська // Мовознавство. – 2013. – № 6. – С. 27–40.
2. Беркешук І.С. Засоби вербалізації назв осіб-виготовлювачів за родом діяльності (окремі зауваги) / І.С. Беркешук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2015. – Вип. 38. – С. 73–76.
3. Грищенко А.П. Іменник / А.П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенко. – К. : Вища школа, 1997. – С. 365.
4. Дороніна Т.О. Оновлення «державного класифікатора професій»: можливості застосування гендерного підходу / Т.О. Дороніна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2015. – Вип. 130. – С. 26–29.
5. Лук'яненко С.С. Лексико-словотвірні інновації в українському соціально-політичному назовництві : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С.С. Лук'яненко. – Харків, 2009. – 18 с.
6. Навальна М. Функціонування іменників жіночої статі в мові інтернет-видання «Українська правда» на початку XXI століття / Марія Навальна // Стиль і текст : наук. зб. / за ред. В.В. Різуна ; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2013. – Вип. 14. – С. 74–80.
7. Нелюба А. Стимувачі у словотвірних процесах української мови / Анатолій Нелюба // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=8240>.
8. Тараненко О.О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалі української мови кінця XX – початку XXI століття) / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2014. – № 5. – С. 14–34.
9. Шпілько І.М. Фемінітиви з формантом -ка в українській і словацькій мовах / І.М. Шпілько // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. – Т.18, вип. 16. – С. 383–388. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo_2010_18_16_63.

ПАРОНІМИ В ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ І ПРАВНИЧОМУ ДИСКУРСІ (культуromовний аспект)

Олена Тодор

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

Тетяна Яременко

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

(Київ, Україна)

Анотація. У статті розглянуто питання важливості розрізнення паронімів у політологічному і правничому дискурсі з огляду на проблему культуromовної підготовки майбутніх фахівців, оскільки для них важливим є вміння творити мовну стратегію, дотримуючись норм.

Ключові слова: термін, паронім, політологічний дискурс, правничий дискурс, мовна стратегія.

Abstract. The article emphasizes the importance of the differentiation of paronyms in political and legal discourse. The problem of linguistic training of the future political scientists and lawyers is considered since the ability to build a language strategy adhering to the rules is an essential quality of a modern specialist.

Keywords: term, paronym, political discourse, legal discourse, language strategy.

Сучасна освічена людина не може обмежитися тільки вузькопрофесійними знаннями. Опанування фаховим лінгвістичним інструментарієм є нагальною необхідністю в різних сферах, зокрема в політологічній та юридичній. Сплутування термінів у паронімічних парах (а часом і рядах) можна пояснити не лише схожістю їх звучання, але й їхньою значеннєвою близькістю, головним чином – недостатньо впевненим знанням одного чи кількох слів, некомпетентністю мовця у тій сфері діяльності, до якої належить слово.

У науковій літературі немає одностайної думки щодо тлумачення терміна «паронім». У «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича, І. Олійника подано таке визначення: «Пароніми – однокореневі слова, які подібні за структурою і вимовою, належать до однієї частини мови чи мають спільні граматичні ознаки, але різняться за своїм значенням» [4, с. 185]. Підручник з сучасної української літературної мови для вищих навчальних закладів пропонує вважати паронімами «слова, утворені від одного й того самого кореня за допомогою різних афіксів і вживані в лексичній системі мови з різними значеннями» [9, с. 156]. «Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» визначає пароніми як «схожі за формою споріднені слова, що розрізняються своїм значенням. У вузькому розумінні паронімами називають спільнокореневі слова однакової морфологічної категорії, значення яких часто сплутуються через близькість звучання» [8, с. 121]. У передмові до «Словника паронімів української мови» його автори Д. Гринчишин та О. Сербенська зауважують: «Існує широке і більш вузьке розуміння паронімів: у першому пароніми розглядають як слова, що мають лише звукову подібність, не беручи до уваги морфемну будову. Паронімами вважають як різнокореневі слова (*досвід // дослід*), так і спільнокореневі (*громадський // громадянський*). Отже, паронімічні ряди об'єднують споріднені слова і випадково близькозвучні. За більш вузького розуміння паронімами вважають тільки спільнокореневі слова, що належать до однієї частини мови та певним чином пов'язані за змістом (*приводити // призводити*)» [5, с. 4]. Як бачимо, проблема теоретичного обґрунтування паронімії – одна з актуальних сьогодні і потребує подальшого опрацювання, зокрема в культуromовному аспекті, що і є **метою нашої розвідки**.

Під час вивчення культуromовних аспектів у курсах «Українська мова за професійним спрямуванням», «Культура наукової мови», «Редагування наукових текстів» особливу увагу

звертають на порушення лексичної норми. Як і відхилення від інших норм, це може стати перешкодою для реалізації комунікативної ситуації в певній галузі, призвести до спотворення змісту висловлювання: *глобальний – глобалізаційний, національний – націоналістичний, монополістичний – монопольний, фундаменталізм – фундаментальність*.

Аналіз паронімічних рядів передбачає тлумачення термінів, їх акцентуаційну, граматичну та стилістичну характеристики, можливі випадки сполучуваності, вживання паронімів у фахових текстах тощо: **гегемонія** – керівництво, панівне становище певного суспільного угруповання (Г. на владу в регіоні, культурна, ідеологічна Г., Г. пролетаріату) і **гегемонізм** – претензія певної соціальної групи, верстви, класу, політичної партії, держави на керівну роль у суспільному процесі. *В історичному минулому яскравим проявом гегемонізму була політика гітлерівської Німеччини, комуністичної Росії, мілітаристської Японії* [7, с. 95]. Під час редагування студенти навчаються виправляти помилкове вживанням паронімів у професійній мові, текстах різних жанрів, живому мовленні. *Об'єктивне виборче право будь-якої держави регулює виборчу систему країни в цілому // Працівники, обрані на штатні платні виборні посади, користуються додатковими трудовими гарантіями* [2, с. 78].

Системний опис лексики на заняттях передбачає виявлення відношень пароніма з іншими словами (добір синонімів, антонімів, словотвірні зв'язки, тематичні групи): *елітаризм* (концепція поділу суспільства на еліти і маси) – *егалітаризм* (концепція, що пропонує створення суспільства з рівними можливостями управління і доступу до матеріальних благ, протилежність *елітаризму*). Крім того, варто вказати на твірну основу, слово, від якого утворено паронім, що сприяє кращій диференціації значень, наприклад: *правовий* (від *право*) і *правничий* (від *правник*); *політичний* (від *політика*) і *політологічний* (від *політологія*), *расистський* (від *расист*) і *расовий* (від *раса*), *колонізаторський* (від *колонізатор*), *колонізаційний* (від *колонізація*) і *колоніальний* (від *колонія*).

Часом задля чіткішого розрізнення паронімів-прикметників, які становлять паропозицію чи паронімічний ряд, до прикметника варто подати не лише іменник, від якого утворено прикметник, але й тлумачення цього іменника, його етимологію. Наприклад, до слів *меритократичний* і *мілітократичний* Політична енциклопедія подає таку інформацію: «**Меритократія** (від лат. *meritus* – гідний і грец. *kratos* – влада) – влада гідних, принцип управління, згідно з яким керівні посади повинні обіймати найздібніші люди, незалежно від їхнього соціального або економічного становища) і **мілітократія** (від лат. *militaris* – військовий і грец. *kratos* – влада) – влада військових, військова диктатура» [6, с. 355]. З цікавістю майбутні політологи з'ясовують різницю у значеннях між *демократією*, *тимократією* (форма правління, за якої державна влада перебуває у привілейованої меншини, що володіє високим майновим цензом, є однією з форм олігархії) і *демокрадураю* (політичний режим, гібрид демократії і диктатури, часте явище у перехідних суспільствах Південної Америки).

Корисним є добір студентами ілюстрацій, які оприявнюють ці слова в лексичній системі, а також вживання лексеми в різних контекстах. Як правило, джерелом ілюстрацій слугують Політологічний енциклопедичний словник [7], Політична енциклопедія [6], Великий енциклопедичний юридичний словник [2], Юридичні вісники та інша наукова література.

З метою підвищення культури мови студенти на заняттях використовують словники та іншу довідкову літературу, що допомагає їм розрізняти як власне українські, так і запозичені терміни-пароніми. Зокрема, Великий енциклопедичний юридичний словник подає таке тлумачення термінів *виборний – виборчий*: **виборні** працівники – особи, що заміщують посади у державних органах, громадських організаціях, товариствах, кооперативах, на підприємствах та в установах шляхом їх обрання на ці посади [2, с. 78]. **Виборчий** бюлетень – основний виборчий документ, за яким проводиться голосування і здійснюється підрахунок

голосів на виборчих дільницях [2, с. 79]. Крім того, студенти аналізують пароніми іншомовного походження, наприклад, **трасант** – термін з економічно-правової сфери. Так фахівці називають юридичну особу, банк чи іншу фінансову установу, яка видає переказний вексель (тратту) та відповідає за акцепт і платіж за ним [2, с. 902]. Натомість **трасат** – юридична або фізична особа, що акцептує переказний вексель (тратту) і тим самим бере на себе зобов'язання сплатити за цим векселем його вартість з настанням строку платежу [2, с. 903]. Тобто перший є активним суб'єктом дії, другий – фактично її пасивним об'єктом.

Паронімічні ряди сфери політології та юриспруденції містять здебільшого спільнокореневі слова з різними афіксами чи афіксоїдами: **криміналістичний** – **кримінальний** – **криміногенний** – **кримінологічний**. Так, **криміналістичний** стосується **криміналістики** (юридична наука, що вивчає та розробляє методи розкриття карних злочинів) [3, с. 587]. Великий енциклопедичний юридичний словник дає таке визначення терміна **криміналістика**: «юридична наука про спеціальні прийоми, методи і засоби, які застосовуються у кримінальному судочинстві з метою запобігання злочинів, їх розкриття і розслідування, а також під час розгляду кримінальних справ [2, с. 411], наприклад, **криміналістична** одорологія, **криміналістична** лабораторія. **Кримінальний** – 1. те саме, що карний: **кримінальне** переслідування, **кримінальна** справа, **кримінальне** право, **Кримінальний** кодекс, **кримінальний** процес. 2. Такий, у якому описуються карні злочини та їх розслідування: **кримінальний** жанр, **кримінальна** хроніка [3, с. 587]. **Криміногенний** – що призводить до злочину; здатний викликати злочин [3, с. 587]: **криміногенний** чинник – явище, яке сприяє збереженню або зростанню злочинності. **Кримінологічний** – стосується **кримінології** (науки, що вивчає злочинність, її причини, особу злочинця, а також розробляє заходи запобігання злочинності) [3, с. 587], наприклад, **кримінологічне** програмування, **кримінологічна** характеристика.

Пароніми-запозичення можуть бути спільнокореневими (**лібералізм** – **лібертатизм**, **автономія** – **автономність**) та різнокореневими (**апартеїд** (політика расової дискримінації) і **апатрид** (особа без громадянства)). Щоб запобігти неправильному вживанню термінів-паронімів, варто враховувати значення питомих та запозичених словотвірних елементів (коренів, префіксів, префіксоїдів, суфіксів, суфіксоїдів), наприклад, **мілітаризм** – **мілітократія**, **глобалізм** – **глобалізація**, **державний** – **державницький**, **повноваження** – **уповноваження**.

Паронімія в термінології й загальноновживаній лексиці має спільні риси. С. Булик-Верхола виокремлює зовнішньосистемну паронімію (одне найменування паронімічного ряду належить до терміносистеми, а друге є загальноновживаним словом або терміном іншої галузі): **аномалія** – **анемія** (недокрів'я) – **аномія** (морально-психологічний стан індивідуальної та колективної свідомості під час кризи в суспільстві, який характеризується байдужістю до перебігу політичних подій у країні) і внутрішньосистемну [1, с. 68]: **депортація** (виселення людей за межі держави) і **депривація** (відчуття політичними діями незадоволення щодо політики своєї держави).

Студенти на власному мовному досвіді переконуються, що найпоширенішою є саме внутрішньосистемна паронімія, і це створює труднощі у вживанні термінів: **політика** – **політія** (один із типів державного устрою, за Аристотелем, за якого більшість керує в інтересах загального блага) – **політологія** (наука про політику). Порушення лексичних норм, як і відхилення від інших норм, може стати перешкодою для реалізації комунікативної ситуації в певній галузі, призвести до спотворення змісту висловлювання: **елітарний** – **егалітарний**, **легітимний** – **легальний**, **націоналізм** – **нацизм**.

Такі важливі питання мовної культури, як чистота мови, межі вживання в ній запозичень, ступінь засвоєння і поширення цих слів, правильність добору термінів-паронімів,

треба обов'язково враховувати під час вивчення культуромовних дисциплін у підготовці сучасного професіонала.

Література

1. Булик-Верхола С. Лексико-семантична характеристика української музичної термінології / Софія Булик-Верхола // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 68–71.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – 992 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
4. Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Ганич Д., Олійник І. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
5. Гринчишин Д. Словник паронімів української мови / Д. Гринчишин, О. Сербенська. – К. : Освіта, 2008. – 320 с.
6. Політична енциклопедія / Редкол. Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.Т. Горбатенка. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
8. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Ермоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
9. Сучасна українська літературна мова / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.

«TRANSLATIO HUMANITARICA»: У ПОШУКАХ «КАНОНУ» ГУМАНІТАРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Іламі Ясна

Проект "Translatio Humanitarica: реєстр академічних гуманітарних перекладів і термінології"
(Київ, Україна)

Анотація. Розвиток перекладу і наукової термінології має важливе значення для ефективності наукової діяльності в будь-якій сфері. Однак в Україні досі не створено ефективної інформаційної інфраструктури для консолідації професійної спільноти в цій галузі і систематизації доступних результатів роботи. Інтернет-проект "Translatio Humanitarica" було створено для забезпечення такої інфраструктури.

Ключові слова: науковий переклад, термінологія, інтернет-проект, філософія, гуманітаристика.

Abstract. Development of translation and scientific terminology is essential for the efficiency of scientific activities in any field. Thus, in Ukraine we still do not have efficient information infrastructure to consolidate professional community in this area and to systematize results of the work available. Internet-project "Translatio Humanitarica" was created to provide such an infrastructure.

Keywords: academic translation, terminology, internet-project, philosophy, humanities.

Розвиток та впорядкування наукової термінології є важливою умовою ефективності наукової діяльності в будь-якій галузі. Утім, найбільшій актуальності термінологічні питання набувають у сфері соціально-гуманітарних наук, мова яких значно більше пов'язана із повсякденною мовою, ніж, скажімо, термінологія природничих чи медичних наук. Сенси, що створюються у філософії, культурології, політології тощо, транслюються назовні – літературну та повсякденну мову. Тож від рівня розвитку та усталеності національної академічної мови в галузі гуманітаристики залежить розвиток мови літературної, а слідом за нею і повсякденної, в межах та засобами якої й формується колективна свідомість нації.

Утім, наразі українська мова гуманітарних досліджень перебуває у стані формування та знаходиться, мабуть, у більш невизначеному становищі, ніж термінологія інших галузей науки, внаслідок жорсткої цензури, якої зазнавали переклади філософських, соціологічних та суміжних творів за часів СРСР.

Однією з нагальних проблем, що, попри активну роботу окремих фахівців та установ в окресленому напрямку, стримують його розвиток, є відсутність ресурсної та інформаційної бази, яка дозволила б систематизувати та зробити загальнодоступними наявні напрацювання, які часто залишаються доступними лише вузькому колу колег, що беруть безпосередню участь у тих чи інших проектах.

Тому попри те, що перекладацька робота, текстологічні, термінологічні і лексикографічні дискусії тривають, слід визнати, що сфера академічного гуманітарного перекладу сьогодні вимагає окрім цього відповідної ресурсної та інфраструктурної бази, що дозволить акумулювати в загальнонаціональному масштабі, упорядкувати, систематизувати та зробити загальнодоступним весь цей, вже досить суттєвий, обсяг напрацювань в обох сферах: власне, перекладацькій та термінологічній.

Спробою створення такої інфраструктури є перший вітчизняний проект такого роду «Translatio Humanitarica», який розроблено та впроваджується в межах Ініціативи сприяння розвитку гуманітаристики в Україні «Ребрендинг філософії» (<http://philosophy.ua>) за підтримки Українського філософського фонду, часопису «Філософська думка», кафедри історії філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Центру філософської текстології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наразі портал містить три структурних розділи:

- *реєстр перекладів*, що дозволяє систематизувати результати перекладацької діяльності шляхом створення відкритого електронного реєстру академічних перекладів, що міститиме інформацію про здійснені видання, діючих перекладачів, переклади, над якими триває робота, рецензії на здійснені переклади, а також тексти перекладів у відкритому доступі (з дозволу правовласників);
- *реєстр термінологічних дискусій*, що дозволяє актуалізувати та систематизувати матеріалитермінологічних, лексикографічних і текстологічних дискусій і аналітичні публікації, від давніх до поточних, та забезпечити їх доступність для широких кіл фахівців, діяльність яких пов'язана з дослідженням чи перекладом іноземної літератури, а також пересічних читачів;
- наскрізний *лексикон термінів та персоналій* з посиланнями на відповідні термінологічні та перекладацькі дискусії, а також варіантами перекладу фахових термінів, що були визнані авторитетними фахівцями в ході цих дискусій, що дозволяє об'єднати ці два реєстри у єдиний інформаційний простір.

За умов досягнення максимальної повноти та своєчасного оновлення *реєстр перекладів* має всі підстави стати центральним національним довідником перекладної гуманітарної літератури. *Реєстр термінологічних дискусій*, враховуючи те, що на порталі акумулюються матеріали і точки зору найавторитетніших перекладачів, здатен стати центральним національним термінологічним ресурсом у галузі гуманітаристики.

Оскільки розвиток філософування неможливий без контакту з іншими царинами гуманітарного (і не лише) знання, художньою літературою та навіть масовою культурою, неминучим є вихід цього реєстру за межі суто філософської тематики та охоплення більш широкого кола тем та галузей знань, яке можна означити як гуманітаристику в широкому сенсі. Доцільною уявляється також мультиплікація проекту, алгоритми якого є цілком придатними для систематизації перекладацької та лексикографічної роботи в різних академічних галузях.

Така робота сприятиме підвищенню якісного рівню перекладацької, дослідницької та викладацької діяльності, розвитку не лише наукової, але й літературної і повсякденної мови, а також формуванню у суспільстві більш відповідального ставлення до мови та перекладу, без чого неможливе гармонійне існування держави та нації.

PART 5

TERMINOLOGICAL RESOURCES AND TERMINOGRAPHICAL TECHNOLOGIES

РОЗДІЛ V

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ТА ТЕРМІНОГРАФІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УКРАЇНІ І СВІТІ

FREQUENCY OF TECHNICAL TERMS AS OPPOSED TO COMMON WORDS IN THE SPECIALIZED TEXT CORPUS OF LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE IN SLOVENE LANGUAGE

Ivan Kanič

University of Ljubljana
(Ljubljana, Slovenia)

Abstract: Frequency of technical terms as opposed to common words has been studied in a synchronous specialized text corpus in the field of library and information science, comprising 3.6 million words. The corpus had been designed to support the research in the field of library and information science terminology and dictionary construction in Slovene language.

Keywords: corpus linguistics, text corpus, word frequency, library science, terminology, Slovene language.

1. Introduction

The synchronous specialized text corpus represents the technical language in the specific field of library and information science, shared among the community of practitioners, researchers, translators, teachers and students in the present and very recent past in Slovene language. It helps to discover and determine the exact inventory and verify the occurrence of words and phrases in technical and scientific texts, enabling researchers to obtain a variety of structured lists of words and phrases, be it in their original form or lemmatized and tagged with part of speech labeling. Insight into the occurrence of words, their combinations and frequency in technical and scientific texts support immensely the work of terminologists, thus the corpus has proven an indispensable and powerful tool for the preparation of modern dictionaries and updating the existing monolingual explanatory¹ and multilingual translating dictionaries² of library terminology.

---

¹ Kanič I., Leder Z., Ujčič M., Vilar P., Vodeb G. Bibliotekarski terminološki slovar. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2009. ISBN 978-961-6162-55-5. URL: <http://www.termania.net/slovarji/85/bibliotekarski-terminoloski-slovar>

² Kanič I., Vilar P., Dimec Z. Angleško-slovenski slovar bibliotekarske terminologije = English-Slovenian dictionary of library terminology. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2002. ISBN 961-6162-53-5. URL: <http://www2.arnes.si/~ljnuk4/dictionary/slovenian>

2. The specialized corpus of library and information technical texts in Slovene language

The purpose of the project is to build and update a modern linguistic tool to effectively support the codification of the library and information science terminology in Slovene language, based on the inventory and evaluation of the current usage in modern technical and scientific texts in the field. The synchronous specialized text corpus was primarily designed and constructed to assist the work of the *Commission on Library Terminology* in the frame of the *Slovene Library Association*, which had already built a sample corpus of text fragments in the nineties (mere 10.300 excerpts comprising half a million words) from texts published before 1999, but based on traditional hand-excerptation then, of course, but processed digitally. The corpus is intended to the broader community of linguists and lexicographers, including librarians and students of Library and Information Science.

2.1. The scope and extent of the corpus

The web-based trial version of the corpus was launched in 2011 and upgraded in 2012 with the financial support of the Ministry of Culture of Slovenia which enabled additional processing and massive text input, the corpus exceeding thus an inventory of 3.6 million words now, excerpted from 625 texts by 353 authors. All the included works have been originally published in electronic form, mostly born digital or digitized by publishers. Data capture was focused predominantly on texts published in the last decade, depending on their availability, of course. Original texts in Slovene language were chosen as a rule, rare translations are an exception. A comprehensive list of 625 included texts with hyperlinks to original full texts is published in the project documentation on the web¹.

Type of publication	Texts	Words
Doctoral dissertations	4	215.000
Master theses	21	596.000
Graduate theses	17	319.000
Monographic publications	10	207.000
Scientific journal articles	484	2.058.000
Technical journal articles	30	212.000
Total	625	3.661.000

Table 1: Type and number of texts, their contribution in words.

2.1.1. The use and functions of the corpus

The text corpus is offered to the public in open access as a web application and does not need any components to be downloaded to the user's computer, it can be consulted on mobile devices as well. It is installed as a separate page of the linguistic blog *Bibliotekarska terminologija*² with basic description and user documentation including help and some findings of the analyses. The user interface is simple and transparent, allowing some basic user settings and a selection of modes and criteria:

- **User settings** allow limiting the single word and concordance search to upper/lower case, truncation, and limiting the search to a specific document type range, i.e. standard search

¹ URL: http://www.cek.ef.uni-lj.si/terminologija/Korpus/datoteke/seznam_besedil_si.html

² Korpus bibliotekarstva. URL: <http://terminologija.blogspot.com/p/korpus.html>

performed across all the texts or restricted to one or several types of documents simultaneously (e.g. doctoral theses only, scientific articles only).

- **Search procedures** – The user interface allows for six different types of searches, special indexes have been prepared respectively. The simple default search procedure may be combined i.e. limited with other criteria, e.g. with the length of words and/or their frequency of occurrence. Each match is accompanied by an abbreviated bibliographic description of the document and a hyperlink to the original full-text on the server of its original publication.
- **Concordances** - Search and display of the word(s) is performed in context with an indication of the full source text to which there is a direct hypertext link, so any text can be consulted in full immediately. The results of a query are shown in the form of a concordance list, the search string shown in the nearby context of the sentence not exceeding 100 characters.
- **Word pairs** - Search for one or both words in the word pair is allowed implementing the right and/or left truncation (symbol * may replace an entire word as well). Useful in Slovene e.g. for the *adjective + noun* string as the adjective always precedes the noun.
- **N-grams** - Search for N-grams (N=2, 3, 4 or 5) is allowed with any of the word(s) truncated. In the results lists N-grams occur with their respective frequencies, sorted by descending frequency. Hyperlinks to the original source text are enabled.

3. Insight into the Corpus

The analysis of the corpus comprising 625 Slovene technical and scientific texts in the field of library and information science, written by 353 authors of different age and scholarly level, altogether 3,6 million captured words, has completely confirmed the basic theoretical assumptions concerning text corpora and findings in Slovene language (Jakopin, 1999). The 3,660,900 words extracted from the texts need certain study and explanation to be interpreted correctly:

- In this context, a word is any string of characters delimited on both sides by a space, or a space and a punctuation mark, including numbers, paragraph headings, etc., so after an appropriate "cleaning" some 3,573,457 actual words remained.
- Taking into consideration their frequency and repetition less than 150,000 different forms resulted.
- Since Slovene is a highly inflected language, we implemented automatic lemmatization in order to group the different inflected forms of a word into a canonical form so they could be analysed as a single item. The word *knjižnica* (library) appears in 21 different forms (depending on the grammatical case and number, but also with the distinction of the upper and lower case). Thus the real number of different words was restricted to **28,808** only.
- It is necessary to take into account, however, that despite the "manual cleaning" a few foreign language words (e.g. from citations and notes) and names still remain as unwanted.

3.1. Parts of speech

Automatic part of speech tagging has identified 13,128 nouns, 7,064 adjectives, 6,460 verbs and 3,877 adverbs, and altogether a hundred prepositions, numerals, conjunctions and pronouns. It has to be stressed that these are estimates only since the automatic part of speech tagging still cannot discern particular forms of homographs without human intervention (e.g. *dela* may be a form of the verb *delati*, a noun *delo* or *del*; *uporabnikov* may be a noun or an adjective, etc.). Resulting from the lemmatization and part of speech tagging there were 13,074 words recognized as possibly belonging to two or more part of speech categories.

3.2. Word frequency

Regarding their frequency of occurrence the words extracted in the corpus may be categorized into three specific groups:

- *Very common words* which do not contribute to the presentation of the contents and meaning of the documents, among them also function words, that represent the very top frequency count; in this group there are relatively few different words but distinctly stand out with their high frequency (the absolute champion is the auxiliary verb *biti* (to be) with 172,031 occurrences, followed by the conjunction *in* (and) (120,870) and the preposition *v* (in, 93,847), etc. A very steep drop in frequencies is completely in accordance with the Zipf's Law; e.g. the frequency of the thirtieth most common word is already below ten thousand. An exception are a few basic terms of the library terminology, ranking very high according to their frequency (q.v. Table 2 and Graph 1).

Rank	Term	English translation	Frequency
6	knjižnica	library	48214
23	gradivo	materials	14348
27	knjiga	book	11876
33	podatek	data	10046
36	uporabnik	user	9568
37	sistem	system	9510
38	informacijski	information (adj.)	9060
39	leto	year	8878
40	knjižničen	library (adj.)	8820
41	informacija	information	8807
47	delo	work	7343
50	vir	source	6828
51	zbirka	collection	6717

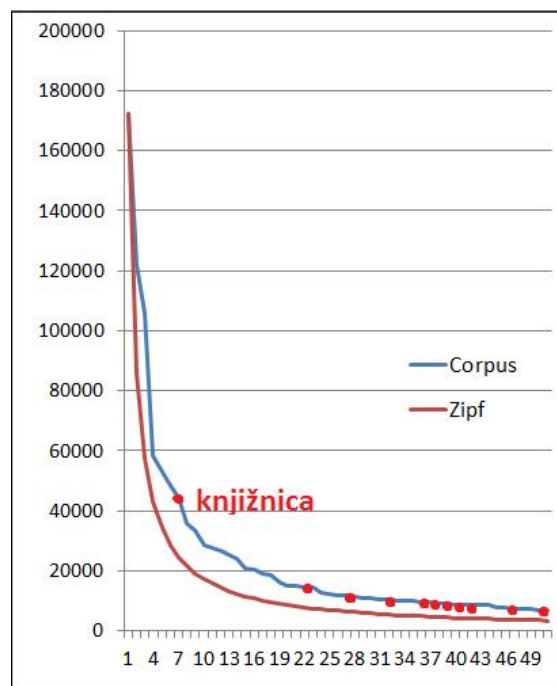

Table 2: Top ranked technical terms belonging to the library terminology.

Graph 1: Frequency of words compared to the theoretical Zipf curve. Top ranked technical terms are marked.

- *Very rare words*, including *hapax legomena* and personal names, which also do not represent the contents of the documents, prolonging into the long tail of frequency = 1.
- A relatively narrow strip of words in the middle, representing the most important drivers of content and in our case rather potential candidates for the study and inclusion into the terminological dictionary of library and information science.

Nevertheless, in conflict with the Zipf's law, there are 13 for the library terminology relevant words among the first 100 most frequently represented words. This is due to the fact that the corpus represents a narrow and very specialized choice of technical language rather than the general everyday language.

The frequency of use of individual words in the texts is very different, of course. In accordance with expectations the auxiliary verb *biti* (to be) leads with 172,031 occurrences, followed by other function words. Nevertheless, our technical term *knjižnica* (library) is the 6th most common word with 48,214 occurrences, *knjiga* (book) on the 27th place with 11,876 occurrences, and *podatek* (data) the 33rd most common word with 10.046 occurrences. Among the fifty most common words there are 13 full terms, the rest are function words. The occurrence of

individual words declines abruptly from the most common (172,031), so only the first 35 most frequent words belong to the leading group with frequency above tens thousand, at the rank 500 the frequency reaches under one thousand (21,215 words) and the total count of *hapax legomena* is **7,310**.

4. Conclusion

The specialized technical vocabulary itself, the diversity and frequency of individual words and their co-occurrence are reflecting the nature of the texts selected so far, therefore much is expected from the further growth and expansion of the corpus. The greatest richness and diversity of library and information science related terminology is expected in numerous scientific articles which are waiting to be digitized by the publisher (Library Association of Slovenia) shortly, and the academic works of the Department of Library and Information Science and Book Studies at the University in Ljubljana (graduate, master and doctoral theses).

Even though the corpus already covers a wide range of different types of documents ranging from doctoral dissertations and scientific articles to conference papers and has reached a rather wealthy selection of words used by some 353 Slovene authors, a dynamic growth of the corpus by inclusion of recently published texts within the wider field of library and information science remains a further goal. Word occurrence analysis will be upgraded to visualisation and word cloud presentation. Thus the corpus will gain the representative role in the inventory and study of the Slovene library terminology and further lexicographic work.

References

- Jakopin P.* Zgornja meja entropije pri leposlovnih besedilih v slovenskem jeziku. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1999. URL: <http://www.ff.uni-lj.si/hp/pj/disertacija/>
- Каніч І.* Словенський одномовний "Словник бібліотечної термінології" тлумачного типу. Українська термінологія і сучасність. Збірник наукових праць. Інститут української мови НАНУ, 2013. pp. 119-147. URL: http://www.term-in.org/images/img/pdf/utis_2013.pdf
- Kanič I.* Slovene specialized text corpus of Library and Information Science – An advanced lexicographic tool for library terminology research., 2013. In International Conference "Corpus Linguistics – 2013", St. Petersburg , 25 – 27 June 2013. [Conference paper, ISBN 978-5-8465-1335-8], pp. 52-59.

THE 2008 FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS: ENGLISH BORROWINGS IN FRENCH AND ITALIAN INTERNET DICTIONARIES¹

Chiara Preite

Università di Modena e Reggio Emilia
(Modena, Italy),

Alida Maria Silletti

Università degli studi di Bari "Aldo Moro"
(Bari, Italy)

Abstract. This paper compares a corpus of 10 French and 10 Italian Internet Dictionaries in order to discuss the presence and treatment of English borrowings related to the economic and financial crisis following the 2008 credit crunch, and briefly address the dynamics of the borrowing process in relation to the national contexts in which borrowings are introduced.

Keywords: borrowings, acronyms, Internet dictionaries, economic and financial crisis.

1. Introduction

The economic and financial crisis began in the United States of America in 2008, leading to the widespread diffusion of a number of specialized terms related to banking and finance from English to other languages and countries², mainly via the press and the Internet. As peripheral and less developed financial markets, France and Italy were affected by the crisis only later, borrowing neologisms³ from the dominant lingua-culture. This lexical penetration has been deep and epidemical because of the influence of the motivating factor, and it still has impact not only on the economic and political life of some countries, but also on the everyday life of their citizens who have to face its consequences.

In France and Italy, this growing attention has resulted in many press articles and Internet Dictionaries the goal of which is to explain the words of the economic and financial crisis to the layperson. Even if an effort to create French and Italian equivalents can be observed, a part of them is still represented by Anglo-American borrowings (e.g. borrowings for key concepts). In this paper, we study a corpus of 20 Internet Dictionaries (§2) in order to detect the presence and usage of the Anglo-American borrowings related to the crisis (§3). This shall enable us to address types of borrowings, and the relationship between the borrowings and the national contexts in which they are introduced (§4).

2. The corpus

Even if compilers call these products "glossaries", "lexicons", "vocabularies", "dictionaries" or "words of", we can group the sources selected for analysis under Fuertes-Olivera's (2010) category of *free institutional Internet terminological dictionaries*: they are usually compiled by amateur lexicographers as a way of helping people to understand texts, in particular terms connected with the products or the services offered by an institution (a mass media in our case). As they are free and quickly accessible by querying the web via some keywords, they become a very frequently used instrument. Although these *Internet Dictionaries* (IDs) can be consulted independently from the original context of compilation, they are strictly related to the press, media or the websites that

---

¹ Although the study has been conducted in cooperation, Chiara Preite is responsible for sections 1, 2, 3.1 (3.1.1, 3.1.2), and Alida Silletti is responsible for sections 3.2, 4, 5.

² It must be acknowledged that the French and Italian terminology of Stock Market already showed influences of English before the crisis, as a consequence of American predominance in several fields (see e.g. Raus, 2007).

³ In Tournier's (1985) view of English lexicogenetics, applied to French by Sablayrolles (2000), borrowings are seen as the only external lexical matrix.

publish them¹. Their compilation reflects the need of French and Italian journalists and websites' editorial policies to offer a support to improve comprehension in the economic and financial field to potential lay users.

Our list of English borrowings comes from 20 IDs about the crisis (10 per language). They were chosen among the first results appearing while searching the Internet via Google, querying for keywords like FR. *glossaire / lexique / mots de la crise économique / financière*; and IT. *glossario / dizionario / vocabolario / parole della crisi economica / finanziaria*². IDs selection criteria adopted were content (we discarded products on Greek or Euro crisis, favouring American issues) and minimum number of entries (we omitted IDs with less than 6 entries). Tables 1 and 2 provide information about individual ID, and number and percentage of borrowings in the relevant wordlist.

Table 1. French corpus:

1	Le glossaire de la crise	http://www.arte.tv/fr/le-glossaire-de-la-crise/4082444,CmC=4172926.html	Entries: 7 English borrowings: 2 = 28,6%
2	Petit lexique de la crise financière	http://www.ladepeche.fr/article/2008/09/17/476094-petit-lexique-de-la-crise-financiere.html	Entries: 6 English borrowings: 4 = 66,7%
3	Les mots de la crise	http://www.alternatives-economiques.fr/les-mots-de-la-crise_fr_art_922_49088.html	Entries: 49 English borrowings: 18 = 36,7%
4	Le lexique de la crise	http://tempsreel.nouvelobs.com/la-crise-financiere/20080930.OBS3380/le-lexique-de-la-crise.html	Entries: 12 English borrowings: 6 = 50%
5	Petit glossaire de la finance internationale	http://www.france24.com/fr/20090522-petit-glossaire-finance-internationale-crise/	Entries: 40 English borrowings: 12 = 30%
6	Crise financière : les mots pour comprendre	http://www.leparisien.fr/crise-europe/crise-financiere-les-mots-pour-comprendre-27-10-2011	Entries: 21 English borrowings: 5 = 23,8%
7	Comprendre les mots de la finance	http://www.lemonde.fr/crise-financiere/article/2011/10/03/les-mots-de-la-finance_1580330_1581613.html	Entries: 40 English borrowings: 22 = 55%
8	La crise financière de A à Z	http://www.liberation.fr/economie/2008/09/17/la-crise-financiere-de-a-a-z_24270	Entries: 12 English borrowings: 6 = 50%
9	Glossaire	http://www.cite-sciences.fr/fr/ressources/bibliotheque-en-ligne/dossiers-documentaires/mieux-comprendre-la-crise/glossaire/	Entries: 26 Borrowings: 9 (8 English, 1 Russian) = 34,6%
10	Glossaire	http://www.ladocumentationfrancaise.fr/dossiers/crise-financiere-2007-2008/glossaire.shtml	Entries: 12 English borrowings: 9 = 75%

¹ Websites mostly belong to two typologies: on the one hand, they belong to newspapers, popularizing magazines or news TV channels (e.g. FR. *Arte* and IT. *SkyTG24*). Newspapers and magazines may specifically deal with economics (e.g. IT. *Il Sole 24 ore*) or not (e.g. FR. *Le Monde*, *Le Nouvel Observateur*, IT. *Corriere della Sera*, *Donna Moderna*). On the other hand, selected Internet dictionaries are published by websites or blogs, connected to consumers' defense: (e.g. *Intelligence économique & financière*, *E-coop* or *Finansol.it*).

² IDs were downloaded on 12th July, 2016.

Table 2. Italian corpus:

1	Il vocabolario della crisi DM	http://www.donnamoderna.com/salute/vivere-meglio/spread-default-vocabolario-crisi	Entries: 7 Borrowings: 7 (6 English, 1 German) = 100%
2	Da Btp-bund a Cds, da default a Swap: ecco il dizionario della crisi	http://www.tempi.it/da-btp-bund-cds-da-default-swap-ecco-il-dizionario-della-crisi#.V4iMChLcX6M	Entries: 12 Borrowings: 10 (11 English, 1 German) = 83%
3	Glossario dell'alienazione essenziale o della crisi	http://creativefreedom.over-blog.it/article-glossario-dell-alienazione-essenziale-o-104977146.html	Entries: 25 Borrowings: 18 (17 English, 1 French) = 76%
4	Il dizionario della crisi economica	http://tg24.sky.it/tg24/economia/2011/08/12/dizionario_crisi_economica_spread_swap_debito_defaut.html	Entries: 10 English borrowings: 7 = 70%
5	Il dizionario della crisi economica (2)	http://www.valori.it/speciali/un-alfabeto-dell-economia-crisi-4474.html	Entries: 24 English borrowings: 5 = 20,8%
6	Il dizionario della crisi finanziaria	http://www.corriere.it/economia/08_ottobre_08/dizionario_crisi_finanziaria_d0d136d8-9552-11dd-a444-00144f02aabc.shtml	Entries: 18 English borrowings: 9 = 50%
7	Il vocabolario della crisi	http://consumatori.e-coop.it/index.php/archivio/2011/novembre/il-vocabolario-della-crisi-le-parole-chiave-da-spread-credit/	Entries: 7 English borrowings: 6 = 85,7%
8	Le parole chiave della crisi finanziaria	http://www.ilsole24ore.com/art/SoleOnline4/Finanza%20e%20Mercati/2008/09/crisi-finanziaria-parole-chiave_2.shtml	Entries: 10 English borrowings: 9 = 90%
9	Le parole della crisi economica	http://abcrisparmio.soldionline.it/guide/economia/le-parole-della-crisi-economica	Entries: 23 English borrowings: 12 = 52%
10	Dizionario della crisi	http://docplayer.it/647444-Vincenzo-comito-dizionario-della-crisi.html (blog <i>finansol.it</i>)	Entries: 91 English borrowings: 59 = 64,8%

3. Analysis

Borrowings in the IDs under investigation contain not only terms related to the crisis, but also names of people playing a major role in key institutions (e.g. Warren Buffet (*france24.com*)), names of organisations and institutions associated with aspects of the crisis (e.g. Wall Street (*leparisien.fr*), Fed (*finansol.it*)), and references to American laws or acts enacted during the crisis of related to it (e.g. Gramm-Leach-Bliley Act (*overblog.it*)). The main emphasis here lies into terms and on direct and indirect English borrowings in particular, which form a considerable part of the terminology related to the crisis, as shown by the percentages in French (Table 1) and, more to the point, in Italian (Table 2).

3.1 Nature of borrowings

Borrowings from English can be divided into *direct borrowings*, which comprise pure terms – keeping their original form (including initialisms and shortenings) – or hybrid word formations; and *indirect borrowings*, which adopt the target language form in semantic or structural calques (Cabr , 1998; Gusmani, 1986).

3.1.1 Direct borrowings

Direct borrowings are easier to detect because they keep their foreign original form in the target language: they can be pure or hybrid borrowings. For example, the most key term ENG. *subprime* (*loan*) is found in its source form, but also in the hybrid French forms *crédit subprime* (*liberation.fr*), *crédit immobilier subprime* (*nouvelobs.fr*) – sometimes replaced by the hyperonyms *crédit immobilier hypoth caire* (*ladocumentationfrancase.fr*) or *credit   risque* (*lemonde.fr*, *leparisien.fr*) – and in the hybrid Italian form *mutui subprime* (*valori.it*). This list is further expanded by the French hybrid structural calque (§3.1.2) *prêts subprime* (*liberation.fr*, *ladepeche.fr*).

Widespread and very representative borrowings become analogue basis to create lexical series. This is particularly true of Italian: e.g. ENG. *rating* generally keeps its original form (whereas French generally uses [*agence*] *de notation*), and forms Italian hybrid complex terms like *agenzie di rating* (*tempi.it*) or *agenzia di rating del credito* (*overblog.it*) and *rating di affidabilità finanziaria* (*overblog.it*). Contrary to French, where hybrids are possible but quite rare¹, with 12 types Italian appears to favour this kind of word formations. Other Italian examples are *default del debito sovrano* (*finansol.it*), *holding bancaria* (*overblog.it*) or *spread BTP-Bund* (also containing the German direct borrowing *Bund*) (*abcrisparmio.it*).

Initialisms (Percebois, 2001), i.e. abbreviations and acronyms, account for a large number of direct borrowings, which form a large part of neology and are involved in a special use of language (Lerat, 1995). Italian and French borrow at a time a terminological unit and matching initialism, given as entry and/or in mention (§ 3.2): FR. “FEFS (Fonds Européen de solidarité financière)” (*leparisien.fr*); IT. “Siv (Structured investment vehicle)” (*ilsole24ore.com*). The initialism and its expanded form can also be accompanied by a paraphrase: FR. “Credit default swap (CDS) : assurance sur incident de credit” (*lemonde.fr*); IT. “Ftse Mib. Financial Times Stock Exchange [...],   l’indice della Borsa italiana [...]” (*skytg24.it*). In both cases, the opacity of the meaning is disambiguated by the corresponding phrase.

Generally, compilers adopt well-known initialisms and phrases, and enrich their definitions or explanations with useful details for better understanding. For example, to refer to US central bank Italian IDs include *Fed* (*abcrisparmio.it*) rather than *Federal Reserve* (*Bank*) (*corriere.it*) or its Italian translation. As the media promote the circulation of terms in social networks (Gaudin, 2003), users are assumed to know the meaning of this initialism. Another example with a similar effect is *Ftse Mib* (*abcrisparmio.it*). Most probably Italian users link it to the domain of Italian market and finance, though perhaps without knowing that it is the acronym for *Financial Times Stock Exchange* (*skytg24.com*).

Particular cases are found in Italian, where a shortening can be borrowed and translated with the corresponding phrase in a sort of semantic calque: “Fed:   la *banca centrale americana*, l’equivalente della BCE”². (*abcrisparmio.it*). Finally, initialisms can also result into hybrid formations, e.g. IT. *Efsf* (*tempi.it*) and *fondo Efsf* (*abcrisparmio.it*).

---

¹ FR. *Cr dits (immobiliers) subprime*, *Pr ts subprime*, *Plate-forme de Trading*, *Trading algorithmique*.

² Notice that besides the translation of the original initialism into Italian, the compiler gives the acronym of a more familiar institution to the Italian target public, i.e. the European Central Bank (BCE in Italian).

3.1.2. Indirect borrowings

Indirect borrowings are more difficult to detect, because they recur to the target language form in a calque. We can mention: IT. *prestatore di ultima istanza* from ENG. “lender of last resort” (*finansol.it, valori.it*); IT. *paracadute d’oro* from ENG. “golden parachute” (*finansol.it*); FR. *effet de levier / levier d’endettement* (*lemonde.fr, liberation.fr, ladocumentationfrancaise.fr, ladepeche.fr, nouvelobs.fr, alternativeseconomiques.fr, arte.fr*) derived from ENG. “leverage buy out”; FR. *véhicule spécial* (*lemonde.fr*) literally translated from ENG. “special purpose vehicle”. Notice that Italian favours direct borrowings or their initialisms: “leverage buy out / LBO” (*finansol.it*) and “Structured investment vehicle / SIV” (*isole24ore.com*), which is also referred to as “conduit”, “special purpose entity”, “special purpose vehicle” or “società veicolo” (*isole24ore.it*) and as SPV (*finansol.it*): a list of synonyms is offered where direct and indirect borrowings appear to be well known and widespread.

In other cases, Italian and French adopt the same indirect borrowings: for example, FR. *banque d’affaire* and IT. *banca d’investimento* (*finansol.it, over-blog.it*) from ENG. “investment bank” (*liberation.fr, ladepeche.fr, nouvelobs.fr*); FR. *crédit resserré / resserrement du crédit* (*citescience.fr*) and IT. *stretta creditizia* (*finansol.it*) / *stretta del credito* (*donnamoderna.it*) from ENG. “credit crunch”; FR. *point de base* (*france24.fr*) and IT. *punto base* (*finansol.it*) from ENG. “basis point” (or “BS”); FR. *titre adossé à des créances hypothécaires résidentielles* (*ladocumentationfrancaise.fr*) and IT. *titolo residenziale garantito da ipoteca* (*overblog.it*) from ENG. “residential mortgage-backed securities (RMBS)”.

Hybrid borrowings (§3.1.1) can sometimes assume a partially calqued form: e.g. in FR. *prêts subprime* (*liberation.fr, ladepeche.fr*), *prêts* is the literal translation of ENG. “loan”; in IT *CDO* [*Collateralised debt obligation*] *sintetici* (*overblog.it*), *sintetici* is the literal translation of “synthetic”.

3.2 Function of borrowings

IDs often record borrowings as entries, hence considering them as part of language use, and moving their French or Italian counterparts in paraphrase, in brackets and/or introducing them using the connector *ou/o* [or] to signal equivalence (Tamba, 1987). As a consequence, the focus is on the explicative function of the definition, which may take the form of a copulative defining phrase (“*énoncé définitoire copulatif*” – Riegel, 1987) moving from a foreign, and probably unknown, term to a known one (in the target language). This direction appears for example in FR. “Les ‘hedge funds’ (ou *fonds de gestion alternative*) Ce sont des fonds très spéculatifs [They are highly speculative funds]” (*liberation.fr*); IT. “Short selling o *vendite allo scoperto* – Vendita delle azioni effettuata senza avere la piena proprietà [the selling of shares without fully owing their property]”. (*skytg24.com*); IT. “Rating: ovvero valutazione. Misura il grado di solvibilità attribuito all’emittente [or evaluation. It measures the issuing bank solvency degree]” (*corriere.it*). This is also the case for the hybrid borrowing IT. “Fondo Efsf. Un fondo per la stabilità finanziaria dell’Europa (European Financial Stability Facility) [a fund for European financial stability]” (*skytg24.com*).

Notice that example IT. “Fondo Efsf. [...] (European Financial Stability Facility)” shows that sometimes the contrary can happen: the borrowing follows the French or Italian entry in paraphrase. In such cases, the explicative function is lacking: the compiler presents the borrowing as an additional information clarifying the French or Italian term meaning, as s/he probably considers the English counterpart well known and widespread. See for example: FR. “Banque d’affaires (ou banque d’investissement ou *en anglais* [or in English], *investment bank*)” (*liberation.fr*); FR. “Banque d’affaires Le terme ‘Banque d’affaires’ (ou banque d’investissement) est la *traduction française* de ‘*investment bank*’” [The term [...] is the French translation of [...]] (*ladepeche.fr*); IT. “Vendita allo scoperto. Nota anche come *short selling* o *shorting* [also known as *short selling* or *shorting*]” (*overblog.it*), even though its frequency is higher in French IDs.

Notice that if English borrowings are very frequent in the target language usage, thanks to their diffusion through the media (Internet, generic TV news or newspapers), compilers tend to omit a translation or a calque in French or in Italian IDs, preferring instead to offer a description or an explication of the borrowing. This is the case in both languages for *broker* (*lemonde.fr*, *finansol.it*), which is never translated (*skytg24.it*), or *spread*, untranslated in French (*alternatives-economiques.fr*) and translated by an explicative calque into Italian, e.g. “*Dall’inglese letteralmente si traduce con ‘larghezza’, ‘apertura’, quindi ‘forbice’, ‘divario’* [Literally translated from English by “width”, “opening”, then “divide”, “gap”]” (*donnamoderna.it*). However we infer that nobody would replace *spread* by these equivalents in Italian as they are not considered specialised terms.

4. Borrowings in national contexts

The distribution of borrowings across languages (49 types in French vs. 87 types in Italian) and IDs (Tables 1 and 2) clearly shows that Italian is more open to borrowing from English. In fact, the frequency of borrowings into Italian is proportional to their circulation even among laypeople, who understand the underlying concepts, and consequently enriches Italian economic and financial terminology. This is the case for example for *spread*, *subprime* or *broker*, as shown by the corpus, but also for hybrid forms (generally avoided by French) as for example *mutui subprime*, *agenzie di rating*, *default del debito sovrano*, *holding bancaria*. The Italian tendency to adopt source forms from English and re-use them to create hybrids may depend on its weak linguistic policies. By contrast, in France official organisms¹ exist in order to normalise terminology and limit direct borrowings in every field to offer and spread calques and “francisations”. In addition, the choice of using borrowings rather than the target language counterparts may also depend on their immediacy in terms of precision and transparency, on their well established life in Italian or French, and on the Anglo-American economic and technological predominance, which leads to using English as a *lingua franca*. This may also explain why, contrary to the French government’s terminology policy, French still favours a number of direct borrowings (though to a minor extent than Italian) that can be called “real terms” (Cabré, 2000) – terms actually used in specialised discourse – as opposed to “normalised terms”.

The corpus shows that although French and Italian present identical English borrowings, this is not always the case. Hence, we find the direct borrowing FR. *short sell* (*alternativeseconomiques.fr*) / IT *short selling* (*finansol.it*) in both languages, but also their indirect borrowings FR. *vente à découvert* (*leparisien.fr*) / IT. *vendita allo scoperto* (*skytg24.com*). However other borrowings only appear in one target language: e.g. FR. *algotrading* (*lemonde.fr*) or *plateforme de trading* (*lemonde.fr*) in French, IT. *spread BTP-Bund* (*abcrisparmio.it*), *lender of last resort* (*finansol.it*) / *prestatore di ultima istanza* (*valori.it*) in Italian. These differences probably depend on the perception and the effects of the crisis in the two countries. As a consequence, the presence or absence of borrowed forms in one of the two target languages may depend on the internal, political, and cultural situation of each country.

It is also interesting to note that, even though in few cases, Italian IDs introduce English direct borrowings and/or their initialism through other (English) direct borrowings creating a relation of hyponymy / hyperonymy. This is the case of *CDO* (*Collateralized Debt Obligation*) “sottospecie di [subset of] ABS” (*finansol.it*), where ABS stands for “Asset Backed Security”, and CDO is considered as a hyponym of ABS; for *RMBS* [Residential Mortgage-Backed Security], treated as another hyponym of ABS (“Queste obbligazioni appartengono all’area delle [these obligations belong to the area of] Asset backed securities (ABS)” (*il sole24ore.it*)); third, *corporate governance* is described as a hyponym of *governance* (*finansol.it*). This phenomenon proves to be strictly connected to the tendency of Italian to use more borrowings than French.

---

¹ See e.g. DGLFLF, *Délégation Générale à la Langue Française et aux Langues de France*.

5. Concluding remarks

We hope to have demonstrated how the lexicon of the Anglo-American economic and financial crisis contributed to influence and enrich the French and Italian terminology related to the event. As for type of entries, most present direct or indirect borrowings from English in both languages, as the crisis was started in the US. Only in more recent years borrowings associated with the crisis have come from other countries (e.g. Germany).

Though in different percentages due to the different language policies of France and Italy, and to the different receiving ability of the languages, with 49 and 87 types both French and Italian tend to adopt borrowings from English. Italian shows a preference for direct and hybrid borrowings, thus providing clear evidence for the supremacy of Anglo-American economy and language; instead, French privileges indirect borrowings next to a more restricted amount of direct borrowings. This preference could be explained by the strong linguistic policies of France's government, traditionally tending to normalisation and protection of French. However, also French IDs frequently give English borrowings the role of entry: this may be accounted by the fact that the source form coexists with the "francization", and it is probably more widespread in discourse. The same can be said of Italian, which does not conceal its welcoming attitude towards English in this field and in others. This results into higher percentages of direct borrowings in macrostructure, and in subsequent creation of several hybrid forms using borrowings as free bases which influence Italian.

This research may be enlarged by assessing the way in which the same borrowings are used in context, namely in texts related to the crisis and belonging to the same website as the IDs selected for the present analysis. Other research may look at the way compilers address laypeople, that is their target users, in order to detect reformulation strategies and techniques. As far as the evolution and the spread of the terminology of the economic and financial crisis in French and in Italian are concerned, it could be interesting to trace its development since 2008, e.g. comparing the corpus with other similar IDs linked to particular and more recent events dealing with the crisis, such as for example Greek crisis and Euro crisis.

References

- Cabré, Maria Térésa, 1998, *Terminologie: théorie, méthode et applications*, Ottawa/Paris, Les presses de l'Université d'Ottawa/Armand Colin.
- Cabré, Maria Térésa, 2000, "La terminologia tra lessicografia e documentazione: aspetti storici e importanza sociale", <http://www.asssiterm91.it/pubblicazioni/pubblicazionionline/>.
- Fuertes-Olivera, Pedro, 2010, "Lexicography for the third millennium: free institutional Internet terminological Dictionaries for learners", in Fuertes-Olivera P. (ed), *Specialised dictionaries for learners*, Berlin/New York, De Gruyter, 193-209.
- Gaudin, François, 2003, *Socioterminologie. Une approche sociolinguistique de la terminologie*, Paris, Duculot.
- Gusmani, Roberto, 1986, *Saggi sull'interferenza linguistica*, Florence, Le Lettere.
- Percebois, Jacqueline, 2001, "Fonctions et vie des sigles et acronymes en contextes de langues anglaise et française", *Meta*, 46 [4], 627-645.
- Raus, Rachele, 2007, "La terminologie des Bourses italienne et française : quelle relation à la langue anglaise?", in Behr, Irmtraud / Entchnell, Dieter / Kauffmann Michel / Kern, Anja (ed), *Langue, économie, entreprise: Le travail des mots*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle, 315-329.
- Tournier, Jean, 1985, *Introduction descriptive à la lexicogénétique de l'anglais contemporain*, Paris, Champion.
- Sablayrolles, Jean-François, 2000, *La néologie en français contemporain*, Paris, Champion.
- Riegel, Martin, 1987, "Définition directe et indirecte dans le langage ordinaire : les énoncés définitoires copulatifs", *Langue française*, 73, 29-53.

Tamba, Irène, 1987, “ ‘Ou’ dans les tours du type: ‘un bienfaiteur public ou évergète’ ”, *Langue française*, 73, 16-28.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА СПАДЩИНА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПИТОМОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ І ФРАЗЕОЛОГІЇ

Ірина Гнатюк

Інститут української мови Національної академії наук України
(Київ, Україна)

Анотація. Досліджено роль і значення російсько-українських словників початку ХХ століття як джерела питомої української лексики і фразеології, обґрунтовано необхідність повернення до активного наукового обігу лексикографічної спадщини цього періоду.

Ключові слова: лексикографія, фразеологія, російсько-український словник.

Abstract. The article describes the role and importance of the Russian-Ukrainian dictionaries of the early twentieth century as a source of specific Ukrainian vocabulary and phraseology and emphasizes the necessity of returning to active scientific use of the lexicographical legacy of this period.

Keywords: lexicography, phraseology, Russian-Ukrainian dictionary.

Словники першої третини ХХ століття – яскрава сторінка української лексикографії. У них простежується становлення норм, кодифікація тогочасної літературної мови, посилена увага до питомої лексики, до так званого «кування» слів на власному мовному ґрунті. Становлення Української держави, Доба українізації – все це покликало до активного життя віками гнане й принижуване Українське слово. Українська мова розпросторювалася в усіх сферах громадського, суспільного, культурного життя. Надзвичайно динамічним у цей час був поступ офіційно-ділової лексикографії [1]. У зв'язку з тим, що в оформленні офіційних документів і ділових паперів почали послуговуватися українською мовою, виникла гостра потреба в перекладних російсько-українських словниках ділової мови. Цю потребу виразно окреслили відомі подвижники доби Золотого десятиріччя української мови Валер'ян Підмогильний та Євген Плужник у Передмові до свого словника «Фразеологія ділової мови»: «Відбувши курси українізації, засвоївши елементи морфології української мови та її синтакси, радянський службовець, проте, безсилий проти “мовних штампів” звиклої російської мови, не маючи під рукою не тільки остаточно фіксованої української ділової фразеології, а навіть того матеріялу, що давав би йому хоч навід, коли не нормативну відповідь» [6, с.3].

Прикладом такого лексикону є «Короткий російсько-український словник» Олександра Бузинного та Володимира Щепотьєва, який видано 1924 року в Полтаві Всеукраїнським кооперативним книговидавничим і торговельним товариством «Книгоспілка» на замовлення Державного видавництва України (ДВУ) [2]. Цей словник є складовою частиною «Практичного підручника діловодства українською мовою». Уперше як окрему працю його видає Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка з ініціативи його голови Павла Мовчана. Укладаючи Словник, автори використали відомі на той час лексикони Є.Тимченка, С. Іваницького й Ф. Шумлянського, Л. Падалки та ін. У передмові до підручника зазначено, що його «складено спішно» для того, щоб якнайшвидше «задовольнити потребу моменту» [2, с. 3]. Отже, словник мав суто фахове призначення: надати допомогу державному службовцеві в його практичній роботі.

Словникова праця професорів Полтавського інституту народної освіти В. Щепотьєва та О. Бузинного, які водночас були відомими громадськими діячами, подвижниками української науки й культури 20-х років, складається з розділів: «Короткий російсько-український словник», «Коротка фразеологія», «Назви місяців і днів тижня». Прикметною рисою Словника є прагнення авторів віднаходити питомі українські відповідники до іншомовних

слів, наприклад: *артель* – *спілка*; *аттестат* – *свідоцтво*; *вакантний* – *вільний*; *газета* – *часопис*; *дефіцит* – *недобір*; *квартира* – *домівка, помешкання*; *публикація* – *оголошення*; *публичная продажа* – *прилюдний продаж*. Чимало авторських знахідок уміщує розділ «Коротка фразеологія», де російські канцелярські вислови перекладено однослівними українськими відповідниками, наприклад: *безпредельное пространство* – *безмір, безмір'я*; *бесчисленное множество* – *безліч, безлік*; *большою частью* – *здебільшого*; *бывший в употреблении* – *уживаний*; *в непродолжительном времени* – *незабаром, небагом*; *и до настоящего времени* – *і досі*; *крайне настойчиво* – *невідступно, притьмом*; *критическое положение* – *скрута*; *наличные деньги* – *готівка*; *не подлежит сомнению* – *запевне*. Привертає увагу словникова стаття *завод*, яка свідчить про спробу унормування й систематизації окремих поняттєвих груп лексики: *завод винокуренный* – *винниця, гуральня*; *восковой* – *воскобійня*; *дегтярный* – *майдан*; *железный* – *рудня*; *кожевенный* – *гарбарня*; *жестяной* – *бляхарня*; *кирпичный* – *цегельня*; *лесопильный* – *тартак*; *медноплавильный* – *котлярня*; *металлоплавильный* – *гамарня*; *мыльный* – *миловарня*; *пивоваренный* – *броварня*; *поташный* – *будя*; *стеклянный* – *гута*; *сахарный* – *сахарня, цукроварня*.

Лише зі здобуттям Україною незалежності напрацювання національної мовознавчої науки доби українізації увійшли до активного наукового обігу й успішно використовуються в сучасній українській лексикографії.

Позитивною є тенденція до перевидання раніше заборонених словників першої третини ХХ ст. Нагадаємо, що 1992 р. редакція журналу «Український Світ» започаткувала добру справу відродження інтелектуальної сфери рідної культури, видавши «Російсько-український словник ділової мови», що є оновленим перевиданням «Фразеології ділової мови» видатних митців українського слова – Валер'яна Підмогильного та Євгена Плужника з доданням сучасної маркетингової термінології [7].

2006 р. перевидано знакову працю постгрінченківської доби – «Російсько-український словник» С. Іваницького та Ф. Шумлянського (Вінниця, 1918, т. 1-2), який, на думку М.А. Жовтобрюха, вигідно вирізнявся з-поміж інших численних лексиконів того часу [4, с. 43].

Нещодавно в започаткованій Інститутом української мови НАН України серії «Лексикографічна спадщина України» опубліковано «Словник московсько-український» Віктора Дубровського [3].

Сподіваємося, що й «Короткий російсько-український словник» Олександра Бузинного та Володимира Щепотьєва стане гідним продовженням у важливій справі повернення із забуття нашої лексикографічної спадщини.

Література

1. Боярчук О.С. Лексика і фразеологія української ділової мови в лексикографічних джерелах ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України. – К., 2012. – 18 с.
2. Бузинний О. Короткий російсько-український словник / О. Бузинний, В. Щепотьєв // Практичний підручник діловодства. – Полтава : Книгоспілка, 1924. – С. 43–83.
3. Дубровський В. Словник московсько-український / Інститут української мови НАН України. – К. : КММ, 2013. – 464 с. – (Серія «Лексикографічна спадщина України»).
4. Жовтобрюх М.А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918 – 1941) / М.А. Жовтобрюх; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1991. – 260 с.
5. Іваницький С. Російсько-український словник : у 2-х т. / С. Іваницький, Ф. Шумлянський. – Вінниця, 1918; перевидання : К. : Обереги, 2006. – 525 с.
6. Підмогильний В. Фразеологія ділової мови / В. Підмогильний, Є. Плужник. – К. : Час, 1927. – 296 с.
7. Російсько-український словник ділової мови; третє випр. і доп. вид. / Уложили В. Підмогильний, Є. Плужник. – К. : Український світ, 1992. – 295 с.

ТЕРМІНИ-ФРАЗЕМИ ТА СУМІЖНІ З НИМИ ОДИНИЦІ МОВИ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В РІЗНОГАЛУЗЕВИХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Юлія Продан

Кам'янець-Подільський коледж культури і мистецтв
(Кам'янець-Подільський, Україна)

Анотація. У статті проаналізовано функціонально-семантичне розмежування одиниць мови спеціального призначення (термінів-фразем, професіоналізмів-фразем та жаргонізмів-фразем) у різногалузевих термінологічних словниках.

Ключові слова: лексична одиниця мови, терміни-фраземи, професіоналізми-фраземи, жаргонізми-фраземи, термінологічний словник.

Abstract. In this article, the problem of the functional and semantic differentiation of the lexical units (the term-phasemes, professionalism-phasemes and jargon-phasemes) in different terminological dictionaries is analyzed.

Keywords: lexical unit, term-phaseme, professionalism-phaseme, jargon-phaseme, terminological dictionary.

Лексична система будь-якої мови активно реагує на зміни в суспільстві, словниковий склад ніколи не залишається сталим. Тому заслуговує на увагу таке поняття, як *мова спеціального призначення*, яке стало об'єктом дослідження багатьох мовознавців, зокрема В.П. Даниленко [9; 10], К.Я. Авербуха [1], В.М. Лейчика [14], Л.Н. Хомутова [27], Є.І. Шестак [28], О.Й. Голованової [5; 6], Т.В. Купріної [13], Д.В. Ужченка [26] та ін.

З лінгвістичного погляду, *мова спеціального призначення* – це “функціональний різновид мови, метою якого є забезпечення адекватної й ефективної комунікації спеціалістів у даній предметній галузі з урахуванням конкретної ситуації спілкування, характеризується трьома вимірами: підмова (предметна галузь), функціональний стиль (сфера діяльності) і ситуація спілкування (учасники комунікації – спеціалісти у певній предметній галузі)” [27, с. 105]; “автономна, не штучно відособлена система в межах природної мови” [6, с. 60]; “засіб комунікації спеціалістів різних сфер науки, виробництва, техніки, для якого характерним є набір спеціальних лексичних засобів, а також деяких особливостей використання граматичних засобів” [28, с. 52]; “функціональний різновид національної мови, її підсистема, протиставляючи це поняття тим формам мови, якими послуговуються у неспеціальних сферах суспільних відносин (побут, сімейні відносини, відпочинок) спеціальним (наука, економіка, виробництво, політика, засоби масової інформації та ін.)” [14, с. 9]. “Незважаючи на те, що мова спеціального призначення формується на основі національної мови, вона вважається вторинною мовою, має штучні елементи що в лексиці, що в словотворі, обмежена сферою використання” [там само, с. 11].

Досліджуючи комунікативно-прагматичну значущість одиниць професійної комунікації, О.Й. Голованова виділяє два основних типи відношень в умовах професійного спілкування: 1) формальне (офіційне), статусно-рольове спілкування (письмове й усне офіційне спілкування спеціалістів); 2) неформальне (неофіційне), групове спілкування (в одиницях професійної комунікації фіксується та частина професійної інформації, яка актуалізується в повсякденних, повторюваних діях чи операціях). Різновидом неофіційних відношень є фамільярно-знижене спілкування, яке виникає в тих колективах, де взаємодія між учасниками розмови пов'язана з виконанням важкої праці. Кожному типу реалізованих у професійній комунікації відношень відповідає певний набір спеціальних одиниць. Учасники першого типу комунікації послуговуються термінами, другого типу – термінами і

професіоналізмами, а третього (фамільярно-зниженого) – переважно професіональними жаргонізмами [5, с. 103–107]. Д.В. Ужченко, оперуючи поняттям *мова спеціальності*, досліджує її в синхронному плані, де вона передбачає специфічний склад фразеології в тому чи іншому підтипі мови й особливості функціонування відповідних фразеологізмів, і в діахронному – професійна мова може інтерпретуватися як джерельна база тієї чи тієї групи фразеологізмів [26, с. 271].

Щодо нашого дослідження, то функціонально-семантичне розмежування одиниць мови спеціального призначення дає підстави, крім *термінів-фразем*, у сучасній українській лексикографії виділити ще й *професіоналізми-фраземи* та *жаргонізми-фраземи*.

Термін-фразема – усталене словосполучення та сполучення слів, яке, крім свого основного номінативного значення, має ідіоматичне (фразеологічне) значення, належить до певної терміносистеми й мови професійного спілкування [20, с. 119], наприклад: *ні сват, ні брат*, етнок. – “зовсім чужа людина” (ЖЗУЕ, с. 524); *альфа та омега*, культ. – “символ безперервності людського буття; сил природи; ходу історії, початку і кінця як раціонального циклу; боротьби протилежностей; боротьби Бога-творця і сил темряви; єднання неба і землі; злого і доброго у людській особистості” (ГКСД, с. 23); *гончі пси*, астр. – “сузір’я Північної півкулі неба” (АЕС, с. 115); *зависання системи*, техн. – “зупинка (“замороження”) мультипрограмної системи шляхом затискування вводу нових даних” (ТДТЗІ, с. 101).

Професійна лексика, як засвідчує О.М. Гончаренко, формується паралельно з термінологією галузі. Мовознавець виділяє чотири групи лексичних одиниць мови спеціального призначення в торгово-економічній сфері сучасної китайської мови: власне економічні терміни (лексичні одиниці, які називають ключові поняття економічної терміносистеми й відповідають усім вимогам до терміна); професійна лексика (спеціальні лексичні одиниці, що їх уживають представники певних професій переважно в усному мовленні (*професіоналізми / власне професійна лексика, жаргонізми / термінологізовані жаргонізми, професійний жаргон / професійні жаргонізми*)), яка відіграє значну роль у процесі формування термінології; терміни, запозичені з інших наук (ретермінологізація); терміни, запозичені з загального вжитку (загальнолітературні мовні одиниці, що входять до складу економічних термінів або внаслідок переосмислення самі виступають визначниками економічних понять) [7, с. 5–7].

О.І. Павлова одиниці мови спеціального призначення поділяє на такі класи: терміни (прототерміни, передтерміни, терміноїди, псевдотерміни), професіоналізми й номенклатурні позначення [18].

У нашому дослідженні до одиниць першого типу відношень професійної комунікації (формальне, статусно-рольове спілкування), за О.Й. Головановою, відносимо *терміни-фраземи*, до другого (неформальне) – *професіоналізми-фраземи*, до третього (фамільярно-знижене) – *жаргонізми-фраземи*. *Терміни-фраземи*, які виникли в науковій мові спеціалістів, репрезентують теоретичні спеціальні знання, які, за словами Є.І. Шестак, “актуалізуються не логічним, раціональним шляхом, а метафорично, через створення яскравого, запам’ятовуваного образу професійного поняття” [28, с. 121]. *Професіоналізми-фраземи*, своєю чергою, об’єктивують практичне спеціальне знання, тісно пов’язане з буденним пізнанням. *Жаргонізми-фраземи* поєднують у собі буденне і спеціальне знання.

Одним із фрагментів такої картини світу є соціальні діалекти, які визначають як відгалуження загальнонародної мови, уживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення (УМЕ, с. 145). За І.Г. Матвіясом, соціальний діалект – це професійні говори і жаргони або арго, лінгвістична суть яких полягає в їх лексичній системі, яка передбачає слова, зрозумілі тільки обмеженій групі людей і незрозумілі для загалу [17, с. 8]. До соціальних діалектів, за Л.О. Ставицькою, зараховуємо *арго* (один із різновидів соціальних діалектів, штучно створювана умовна говірка якої-небудь

вузької замкненої соціальної або професійної групи, незрозуміла для сторонніх; особлива мова відокремленої професійної чи соціальної групи, яка складається з видозмінених елементів однієї або двох природних мов; таємна мова, якою користуються члени закритої групи, низи суспільства (УМЕ, с. 32); [23, с. 20; 24, с. 55]), *жаргон* (один з різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, виникає переважно серед молодіжних груп носіїв мови, об'єднаних спільністю інтересів (насамперед професійних), однаковими захопленнями чи вподобаннями, тривалим перебуванням у певному середовищі; соціальний діалект певної вікової чи професійної корпорації (УМЕ, с. 183), [24, с. 55]) і *сленг* (відкрита мовна підсистема ненормованих, стилістично знижених лексико-фразеологічних одиниць; емоційно-забарвлена лексика, яка виникає й існує внаслідок установки на інтимний, фамільярно-знижений стиль розмови за соціально-мовної єдності тієї чи тієї групи носіїв [31, с. 42; 12, с. 328]). Такі мовні одиниці, зазначає К.В. Котелевець, відрізняються за ступенем відкритості, але історично вказують на обмеженість групи їх носіїв, вузькість семантичного поля лексичних одиниць [12, с. 328].

Оскільки людина належить до професійної спільноти, вона послуговується певними лексичними одиницями, зрозумілими цій спільноті. Тому в межах соціальних діалектизмів виділяємо професійні соціолекти. Невід'ємним складником професійного соціолекту є професійний ідіолект, який, услід за Т.В. Стасюк, визначаємо як реалізацію професійного лексикону тієї чи тієї людини у її фаховому мовленні, тобто конкретного представника певної фахової спільноти з його власним професійним ідіостилем, що також передбачає використання термінів, квазітермінів, прототермінів, номенклатури, професіоналізмів, сленгу, жаргону, проте в певний спосіб їх граматичного та стилістичного оформлення [25]. Оскільки терміни становлять ядро мови професійної комунікації, вони є основним засобом концептуальної орієнтації в когнітивно-комунікативному просторі, задають напрям розумової діяльності спеціалістів, слугують водночас орієнтиром мислення й орієнтиром діяльності [6, с. 79].

Серед синкретичних одиниць мови спеціального призначення, зафіксованих у термінологічних словниках різних галузей знань, можна виділити чималу кількість *професіоналізмів-фразем*, які вживають у науковій мові з певними застереженнями (здебільшого їх виділяють лапками, тоді як терміни вживають без лапок) [22, с. 46]. Так, Т.В. Жеребило такі одиниці кваліфікує як *фразеологічні одиниці-професіоналізми*, які функціонують переважно в розмовному мовленні певного колективу, об'єднаного тією чи тією професійною діяльністю, й характеризуються експресією та образністю. У лексикографічних джерелах їх інколи подають без спеціальних позначок, оскільки вони можуть мати досить широку сферу використання (ЖТПЛ, с. 112).

Щодо кореляції "термін – професіоналізм", то у поглядах мовознавців бачимо розбіжності. Одні науковці розмежовують ці одиниці, інші наголошують на тому, що терміни і професіоналізми не потрібно відокремлювати, ще інші звертають увагу на наявність багатьох спільних рис між ними. Наполягають на розмежуванні термінів і професіоналізмів А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько, які вважають їхньою спільною рисою лише те, що ці лексичні одиниці вживають у професійній галузі людської діяльності [8, с. 15]. А.І. Калінін різницю між терміном і професіоналізмом пояснює тим, що термін – це цілком офіційне, прийняте та узаконене в певній науці, галузі промисловості, у сільському господарстві, техніці позначення, назва якогось поняття, а професіоналізм – напівофіційне слово, поширене в розмовній мові, серед людей певної професії, спеціальності, але таке, що не є по суті точним науковим позначенням поняття [11, с. 140]. Оскільки фразеологічна номінація базується на чуттєво-наочному баченні світу, то *професіоналізм-фразема*, вважає

О.Й. Голованова, “вербалізує комплексну інформацію про об’єкт професійної діяльності, який сприймається номінатором у його нероздільній цілісності” [5].

У нашому розумінні *професіоналізм-фразема* – це використовуване в професійній комунікації усталене словосполучення та сполучення слів, яке має ознаки ідіоматичності, образності або експресивності, виникає на основі семантичної спеціалізації – звуження значення слова. Компонентний склад професіоналізмів-фразем можуть формувати як загальноживані слова, при поєднанні яких словосполучення набуває спеціального (професійного), ідіоматичного значення, так і власне терміни й загальноживані слова. Пор., наприклад: *бумеранга ефект*, культ. – “результат впливу на особистість чи соціальну групу, протилежний очікуваному” (ГКСД, с. 55); *золотий привіт*, фін. – “грошове захоплення, яке виплачується фірмою спеціалісту, що перейшов з іншої фірми” (СФР, с. 93); *облігація “ангел”*, фін. – “облігація з рейтингом, прийнятним для інвестування” (СФР, с. 151); *оркестр “земля і люди”*, муз. – “духовики” (ЦЛ, с. 127); *поглинання “білий лицар”*, фін. – “особа або компанія, яка прагне встановити свій контроль над іншою компанією і є прийнятною для цієї компанії” (СФР, с. 176); *політика “парасольки”*, екон. – “політика монополістичного регулювання обсягу виробництва з метою підтримки цін, встановлених фірмою (лідером)” (ЕС, с. 241); *пройтися по басах*, муз. – “загуляти в жіночому товаристві” (ЦЛ, с. 149); *фільтрувати трасу*, авто – “стежити за дорогою під час керування автомобілем” і “високий літун”, екон. – “цінний папір, біржовий курс якого постійно підвищується прискореним чином” (АОЮ, с. 44); *водити бика*, муз. – “супроводжувати розпис молодих у РАГСі” (ЦЛ, с. 40); *круглий стіл*, журн. – “телепередача дискусійного характеру, побудована на зіткненні протилежних поглядів” (СТСЖ, с. 35); соц. – “форма публічного обговорення (нарада, конференція, бесіда, зустріч), котра характеризується певним порядком, черговістю виступів його учасників, що сидять за столом і який має умовно круглу форму, підкреслюючи цим рівність усіх учасників” (ССТП, с. 150); *синій екран смерті, синя смерть*, інформ. – “текст повідомлення про помилку Windows на синьому тлі перед зависанням операційної системи” (ЩСКС, с. 90); *слідкувати за трасою* – “стежити за словами” (СУЖС, с. 324); *чорна ікра*, муз. – “короткі (тривалості) ноти (шістнадцяті, тридцяті другі) у нотному записі / пасажі” (ЦЛ, с. 203).

Різновидом спеціальних лексичних одиниць є також *жаргонізм-фразема*, якими послуговуються учасники третього типу відношень – професійно фамільярно-знижених. Вони поповнюють розряд професійних жаргонізмів, лексичних одиниць (напівофіційних словосполучень) професійного мовного середовища (мови спеціального призначення), обмеженого певною професією, що перебувають між термінологічною і загальнолітературною лексикою. Це фразеологізми, які використовують у різних соціальних і професійних жаргонах (ЖТПЛ, с. 110); знижені синоніми наукових і технічних термінів [15, с. 10–12]. Деякі дослідники звертають увагу на явище “термінологізації жаргонізмів” [7, с. 6]. *Термінологізовані жаргонізми* – стилістично забарвлені номінації, що функціонують як професійні вислови, але виражають наукове поняття, мають чітко окреслену дефініцію і фіксуються як терміни у лексикографічних працях, а *професійні жаргонізми* – як конотативно марковані вислови, що не виражають наукового поняття і не мають дефініції, але задовольняють потреби професійного спілкування в певній галузі [19, с. 36–37].

На противагу поняттю *професійний жаргон* Л.О. Ставицька вводить поняття *професійна розмовна мова*. Вона зазначає, що у сфері комунікації іноді з’являються такі номінації, що позначають явища або поняття непрофесійної діяльності: екзистенційна, інтимна, емоційно-психологічна сфера особистості, оцінки-характеристики, життєві побутові ситуації, міжособистісні стосунки. Такі номінації на лексичному рівні зберігають зв’язок із первинною професійною сферою, але референція їх значно віддаляється від останньої, і тому до них варто застосовувати термін “професійна розмовна мова” [23, с. 39].

У сучасному мовознавстві сформувалася традиційна кореляція термінів на позначення різних шарів одиниць лексичного рівня мови спеціального призначення: *арго* – *жаргон* – *сленг*. Проблема їх розмежування залишається актуальною й досі. Якщо в арго найяскравіше виявляється соціально-символічна функція (користуються члени закритої соціальної групи), сленг має найбільший потенціал для вияву мовної експресії (установка на фамільярно-знижений стиль спілкування), то жаргон поєднує в собі соціальну-символічну й експресивну функції. Будь-яка жаргонна система є лексичним засобом вираження експресії, вербального самоствердження, водночас указує на належність до певної соціальної групи, об'єднаної за професійною ознакою чи за спільністю інтересів, суспільним становищем (ССУС, с. 17). В.В. Балабін пропонує розрізнити “широке” й “вузьке” розуміння понять “арго” – “жаргон” – “сленг”. У широкому розумінні *арго* – *жаргон* – *сленг* є переважно розмовною мовою (мовленням) представників відповідних соціальних груп та прошарків суспільства, а у вузькому – це лексико-фразеологічні одиниці, що обслуговують ці типи мовлення [2, с. 49].

Також у сучасному мовознавстві багато суперечок щодо понять “арго – арготизм”, “жаргон – жарготизм”, “сленг – сленгізм”. Одні мовознавці об'єднують ці поняття загальним терміном *соціальний діалект (соціолект)* [3, с. 68–69; 4, с. 553], інші вважають, що це специфічні лексеми і фраземи – експресивно-оцінні, стилістично знижені синоніми щодо загальнономовних позначень (ССЛ, с. 568).

У нашому розумінні *арго, жаргон, сленг* – це різновиди соціальних діалектів, представлені такими лексичними одиницями, як арготизми, жаргонізми, сленгізми. Щодо кореляції “жаргон – жаргонізм”, то погоджуємося з думкою Л.О. Ставицької: “*Жаргон* – це напіввідкрита лексико-фразеологічна підсистема, яка застосовується тією чи іншою соціальною групою з метою відособлення від решти мовної спільноти. *Жаргонізм* – це емоційно-оцінні експресивні утворення, серед яких переважають негативні знижені номінації” [23, с. 33]. В.М. Прохорова зазначає, що і професіоналізми, і жаргонізми подібні грубою експресією, не становлять самостійних мовних підсистем зі своїми граматичними особливостями, не претендують на точність та однозначність, мають високий рівень образності, емотивно забарвлене значення [21, с. 153–159].

На наявність жаргонізмів у фразеологічній системі наголошувала й Р.М. Мамедова, яка виділила в окрему групу фразеологічні одиниці термінологічного та професійного походження, мотивовані жаргоном картярів [16, с. 10].

На відміну від термінів-фразем і професіоналізмів-фразем, у складі жаргонізмів-фразем відсутні власне терміни, що сприяє передаванню емоційної, оцінної семантики в комунікації певної професійної спільноти. До складу таких одиниць увіходить переважно емоційно-забарвлена, фамільярно-знижена лексика. Пор., наприклад: *Білий Лис*, політ. – “президент Грузії Е.А. Шеварнадзе” (СУЖС, с. 202); *дубовий жмур*, муз. – “гра на похоронах без оплати” (ЦЛ, с. 61); *косити капусту*, муз. – “грати за гроші без задоволення” (ЦЛ, с. 94); *мізків не вистачає*, комп. – “не вистачає ресурсів оперативної пам'яті” (ЩСКС, с. 73); *послати на три літери*, комп. – “повідомити адресу веб-сайту: www” (ЩСКС, с. 82); *рубати капусту*, фін. – “заробляти великі гроші, здебільшого нелегальними методами” (ЗБС, с. 366); *фірмово скулити*, муз. – “до біса гарно співати” (ЦЛ, с. 192); *Хитрий Лис*, політ. – “президент України Л.М. Кравчук” (СУЖС, с. 202); *хитати будку*, спорт. – “футбольний ритуал, що полягає у розхитуванні футбольними фанатами вагона метро” (СУЖС, с. 354); *юзер гад*, комп. – “посібник користувача” (ЩСКС, с. 106)

Пропонуємо професійні жаргонізми з виразним образним компонентом кваліфікувати *жаргонізмами-фраземами*, тобто усталеними словосполученнями та сполученнями слів, які, на відміну від наукової й технічної термінології, не називають наукових понять і не утворюють системи понять, мають власне експресивно-стилістичне забарвлення. Семантиці таких лексичних одиниць часто притаманні конотації іронічності. Інколи до складу жаргонізмів-

фразем входять слова, які позначають зовсім нову реалію дійсності й не мають відповідників (аналогів) у літературній мові. Використання жаргонізмів-фразем зумовлене стилістичною метою (контекстом, ситуацією, співрозмовниками).

Отже, серед одиниць мови спеціального призначення за функціонально-семантичним розшаруванням, крім *термінів-фразем*, у різногалузевих лексикографічних дослідженнях віднаходимо: 1) *професіоналізми-фраземи* – усталені словосполучення та сполучення слів, компонентний склад яких можуть формувати як загальноновживані слова, при поєднанні яких одиниця набуває спеціального (професійного), ідіоматичного значення, так і власне терміни й загальноновживані слова з ознаками ідіоматичності, образності, експресивності; 2) *жаргонізми-фраземи* – напівофіційні словосполучення та сполучення слів з виразним експресивно-стилістичним забарвленням, що не називають наукових понять, якими послуговується певна група людей, об'єднана за професійною ознакою.

Література

1. Авербух К.Я. Общая теория термина : комплексно-вариологический подход : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Ивановский госуд. ун-т. – Иваново, 2005. – 31 с.
2. Балабін В.В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Віктор Володимирович Балабін. – К. : Київський нац. ун-т. імені Тараса Шевченка, 2002. – 308 с.
3. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика : [учебн. пособ. для пед. ин-тов по спец. 2101 “Русс. яз. и лит.”] / В.Д. Бондалетов. – М. : Наука, 1987. – 319 с.
4. Бузько С.А. Соціально маркована лексика в сучасних художніх текстах / С.А. Бузько // Філологічна студія. – 2011. – № 6. – С. 552–556.
5. Голованова Е.И. Взаимодействие разных типов знания в структуре фразеологизма / Е.И. Голованова // Фразеология и когнитивистика : материалы 1-й Междунар. науч. конф. / Отв. ред. Н.Ф. Алефиренко. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2008. – Т. 1. – Идиоматика и познание. – С. 103–107.
6. Голованова Е.И. Категория профессионального деятеля : Формирование. Развитие. Статус в языке / Е.И. Голованова // Челябинск : Челяб. гос. ун-т, 2004. – 330 с.
7. Гончаренко О.М. Професіоналізми та жаргонізми торгово-економічної сфери сучасної китайської мови / О.М. Гончаренко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – № 13 : Східні мови та літератури. – С. 4–8.
8. Д'яков А.С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К. : КМ Academia, 2000. – 218 с.
9. Даниленко В.П. О месте научной терминологии в лексической системе языка / В.П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1976. – № 4. – С. 64–71.
10. Даниленко В.П. Лингвистические требования к стандартизуемой терминологии / Даниленко В.П. // Терминология и норма. – М. : Наука, 1972. – 120 с.
11. Калинин А.И. Лексика русского языка : учебн. пособие для вузов / А.И. Калинин. – 3-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – 229 с.
12. Котелевець К.В. Витоки сленгової лексики (на матеріалі тексту С. Жадана “Депеш Мод”) / К.В. Котелевець // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия “Филология. Специальные коммуникации”. – 2012. – Том 25 (64). – № 1. – Часть 1. – С. 327–333.
13. Куприна Т.В. От терминологического взрыва к лингвокультурной адаптации / Т.В. Куприна // Фразеология и терминология: грани пересечения : монография / Т.Н. Федуленкова, А.В. Иванов, Т.В. Куприна и др.]. – Архангельск : Поморский университет, 2009. – С. 50–74.
14. Лейчик В.М. Терминоведение : предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – Изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 257 с.
15. Лейчик В.М. Стилистическое расслоение лексики и обучение иностранных студентов лексике современного русского языка / В.М. Лейчик, Н.П. Гоева. – М. : АО “Диалог-МГУ”, 1998. – 24 с.

16. Мамедова Р.М. Фразеологические единицы в современном в русском языке, имеющие терминологическую и профессиональную основу: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Тбилисский гос. пед. ин-т им. А.С. Пушкина. – Тбилиси, 1981. – 19 с.
17. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І.Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – № 1 – С. 3–9.
18. Павлова О. Терміни, професіоналізми і номенклатурні знаки (до проблеми класифікації спеціальної лексики) / О. Павлова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vnulp/Ukr_term/2008_620/09.pdf
19. Покровська О.А. Українська термінологія ринкових відносин : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ольга Анатоліївна Покровська; Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 1995. – 207 с.
20. Продан Ю.П. Поняття “термін-фразема” у лінгвістиці / Ю.П. Продан // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. / [відп. ред. В.Л. Іващенко]. – К. : Ін-т української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2(1). – С. 116–121.
21. Прохорова В.Н. Об эмоциональности термина / В.Н. Прохорова // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 153–159.
22. Романова О.О. Спеціальна лексика української мови як об'єкт дослідження : термін і професіоналізм / О.О. Романова // Термінологічний вісник : збірник наукових праць / Відп. ред. В.Л. Іващенко. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2 (2). – С. 42–47.
23. Ставицька Л. Арґо, жаргон, сленг : соціальна диференціація української мови / Л.О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 462 с.
24. Ставицька Л.О. Проблеми вивчення жаргонної лексики : Соціолінгвістичний аспект / Л.О. Ставицька // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 55–68.
25. Стасюк Т.В. Основні метапоняття соціокогнітивного термінознавства : професійний лексикон фахівця / Т. В. Стасюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rusnauka.com/8_NMIV_2013/Philologia/3_129551.doc.htm
26. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
27. Хомутова Т.Н. Язык для специальных целей (LSP) : лингвистический аспект / Т.Н. Хомутова // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – № 17. – Санкт-Петербург, 2008. – С. 96–106.
28. Шестак Е.И. Профессионально маркированные фразеологические единицы в когнитивно-коммуникативном аспекте : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Евгения Игоревна Шестак; Челябинский государственный ун-т. – Челябинск, 2008. – 161 с.

Список скорочень лексикографічних джерел

- АЕС – Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І.А. Климишина та А.О. Корсунь. – Львів : ЛНУ–ГАО НАНУ, 2003. – 547 с.
- АОЮ – Алексеєнко Л.М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник) / Л.М. Алексеєнко, В.М. Олексієнко, А.І. Юркевич. – К. : Видав. будинок “Максимум”; Тернопіль : “Економічна думка”, 2000. – 592 с.
- ГКСД – Гіптерс З.В. Культурологічний словник-довідник / З.В. Гіптерс. – К. : Професіонал, 2006. – 336 с.
- ЄС – Єна О.В. Словник-довідник з фізичної географії: Для школярів і абітурієнтів / О.В. Єна, О.В. Супричов. – К. : Довіра, 2002. – 238 с.
- ЖЗУЕ – Жайворонюк В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонюк. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- ЖТПЛ – Жеребило Т. В. Термины и понятия лингвистики : Лексика. Лексикология. Фразеология. Лексикография : словарь-справочник / Т. В. Жеребило – Назрань : ООО “Пилигрим”, 2011. – 128 с.
- ССЛ – Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля–К, 2006. – 716 с.
- ССТП – Соціологія : словник термінів і понять. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
- ССУС – Словник сучасного українського сленгу / Упоряд. Т.М. Кондратюк, худож.-оформ. Б.П. Бублик, С.І. Правдюк. – Харків : Фоліо, 2006. – 350 с.

СТСЖ – Словник термінології сучасної журналістики / Укл. : А.С. Попович, Л.М. Марчук; за ред. А.С. Попович. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2010. – 82 с.

СУЖС – Ставицька Л. Український жаргон. Словник : близько 40709 слів і понад 700 стійких словосполучень. – К. : Критика, 2005. – 496 с.

СФР – Словник фондового ринку / Авт.-уклад. А.Т. Головка, В.Ф. Кобзар, О.О. Науменко та ін. – К. : АДС УМКЦентр, 1999. – 288 с.

ТДТЗІ – Термінологічний довідник з питань технічного захисту інформації / С.Р. Коженовський, Г.В. Кузнецов, В.О. Хорошко, Д.В. Чирков ; [за ред. проф. В.О. Хорошка]. – К. : ДУІКТ, 2007. – 365 с.

УМЕ – Українська мова : Енциклопедія / [ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко] – К. : Вид-во “Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана”, 2000. – 752 с.

ЦЛ – Цеацура О. Лаба – тлумачний словник музичного та мистецького сленгу. – К. : Український Ренесанс, 2009. – 350 с.

ЩСКС – Щур І. І. Словник комп'ютерного сленгу української мови : понад 1500 слів і стійких словосполучень. – К. : Діал, 2006. – 144 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК: СТРУКТУРА І ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ

Людмила Халіновська

Інститут української мови Національної академії наук України
(Київ, Україна)

Анотація. У статті йдеться про досвід створення покажчика українських авіаційних термінів. Вироблено принципи добору матеріалу та критерії лексикографування залучених до покажчика термінів різних часових відтинків (початок XX – початок XXI ст.).

Ключові слова: термін, лексикографія, термінологічний покажчик, українська авіаційна термінологія.

Abstract. The article describes the experience of creating of the Ukrainian aviation terminology index. The author introduces the principles of the material selection and the criteria for lexicography terms of different time periods (the beginning of XX – the beginning of XXI centuries) used in creation of the index.

Keywords: term, lexicography, terminology index, Ukrainian aviation terminology.

Упродовж багатьох десятиків років українські лексикографи та термінографи випрацювали основні критерії, що стосуються створення словників різних типів. Л.С. Паламарчук зазначав, що “безпосередня робота над будь-яким словником починається лише після всебічного обговорення виробленої для нього наукової концепції і затвердження проспекту або інструкції для укладання відповідної лексикографічної праці” [2, с. 9]. Свого часу Якоб Грімм зауважував: “Словник є алфавітним позначенням слів однієї мови”. Всі слова, які лексикографи прагнуть залучити до словника для його всеохопної повноти вимагають їх універсальності [цит. за: 4, с. 8].

Сьогодні в лексикографії не існує універсального принципу добору лексики до словника. На думку В.П. Беркова, “лексикографи потрапили в ситуацію, коли об’єктивних критеріїв не існує, а суб’єктивне відчуття в багатьох випадках дає ненадійні результати”. Зокрема, В.П. Берков запропонував найзагальніші, на його думку, рекомендації щодо добору лексики: здійснити чіткий відбір тих сфер науки і техніки, терміни яких буде залучено до словника; послідовність і системність у добиранні термінів (терміни і термінологічні словосполучення, приблизно однакової важливості й частотності); т. зв. “критерій Касареса”, коли спеціальний термін певної сфери знання відомий широкому загалові осіб, які займаються іншими видами діяльності, що свідчить про отримання цим словом необхідного мінімуму поширення для того, щоб увійти до словника; важливість певної галузі для фахівців [1, с. 46].

На думку Л.О. Симоненко, “створення термінологічних словників завжди займало чільне місце в українській лексикографії, що продиктовано розвитком суспільних відносин, економіки, техніки тощо, поповненням мови новими поняттями і словами на їх позначення” [3]. До сьогодні у вітчизняній термінографії спостерігаємо поодинокі спроби лексикографування фахових авіаційних одиниць (РУАТ, 1997; РУСАРКТ, 1997; РУСАТ, 2004; ТСАТ, 2007 та ін.). Активний розвиток науки й технології у сфері авіації, постійне утворення і залучення нових термінів зумовлюють збільшення корпусу української авіаційної термінології. У зв’язку з нагальною потребою створення покажчика українських авіаційних термінів, який охопив би термінологію означеної сфери, метою нашої статті є обґрунтування оптимальної структури і вироблення принципів укладання такої термінографічної праці.

Репрезентований “Покажчик українських авіаційних термінів” є спробою зібрати й упорядкувати найуживанішу та найпоширенішу українську авіаційну термінологію. Виправданим і прийнятним, на нашу думку, є застосування під час укладання Покажчика

статистичного та логіко-поняттєвого методів, які сприятимуть чіткій структурі лексикографічної праці й всеохопності наявного матеріалу. Під час укладання Показчика використано такі критерії: частотність і наявність терміна в усіх задекларованих джерелах названих часових проміжків, його належність до обраних тематичних груп лексики (“види літальних апаратів”, “будова літальних апаратів”, “обладнання літальних апаратів”, “елементи конструкції літальних апаратів”, “рух літальних апаратів”, “персонал, задіяний в авіаційній галузі” тощо).

Мета Показчика – відбити ядерний склад української авіаційної термінології, використовуваний у галузі цивільної авіації й літакобудування, а також суміжних і пов’язаних з нею дисциплін (конструювання, обладнання й оснащення літальних апаратів, пілотування й навігації, парашутної справи, авіаметеорології та ін.).

Показчик обмежено термінологією, наявною в термінологічних та загальномовних словниках, що побачили світ у ХХ – на поч. ХХІ ст. Для показу динаміки української авіаційної термінології залучено терміни зі словників, що вийшли друком, зокрема, в 30-х рр. ХХ ст. (СТрТ), 30–40 рр. ХХ ст. (НУЛС), 70-х рр. ХХ ст. (РУТС, РУС), 90-х рр. ХХ ст. (РУСВ, РУСАРКТ) та на початку ХХІ ст. (РУСАТ) тощо. Загальна кількість найменувань, зафіксованих у “Показчику українських авіаційних термінів”, становить понад п’ять тисяч терміноодиниць.

Зі словників 20–30-х рр. ХХ ст. до реєстру Показчика ввійшли терміни, поширені на перших етапах становлення української авіаційної термінології, що позначали літальні апарати, елементи їхньої будови, авіаційні споруди тощо.

У лексикографічних працях 70-х рр. ХХ ст. (РУС, РУТС) спостережено подальшу активну фіксацію авіатермінів, значне поповнення їх кількісного складу; виявлено тенденцію до удокладнення та структурування української авіаційної термінології (з’явилося чимало багатокомпонентних термінів); уперше зафіксовано гіперо-гіпонімічні відношення (див., наприклад, РУТС). Багато термінів цього часового відтинку має ремарку *ав.* (авіація), що свідчить про їх закріплення та уніфікацію в авіаційній терміносистемі.

Зі словників 90-х рр. (РУСВ, РУСАРКТ) до Показчика вибрано терміни, що стосуються сучасних авіаційних розроблень і технологій (літакобудування, проектування нових видів і типів літальних апаратів, їхнього обладнання; наземних споруд тощо).

Основні завдання “Показчика українських авіаційних термінів”: інвентаризувати досліджений корпус українських авіаційних термінів; окреслити межі авіаційної терміносистеми; охопити ті тематичні групи лексики, що якнайкраще представляють ядро УАТ; показати динаміку української авіаційної термінології на прикладі часових зрізів від 30-х рр. ХХ ст. до початку ХХІ ст. на основі термінів, поданих у загальномовних і термінологічних (технічних, полігалузевих наукових та авіаційних) словниках означених часових проміжків.

До реєстру Показчика введено лексику різних морфологічних категорій. Найширше представлено іменники, меншою мірою – прикметники і дієслова, що мають термінологічне значення; наявна також певна частина загальноновживаних слів, характерних для авіаційної сфери. Українські авіаційні терміни подано в словнику в їхній початковій формі з позначенням наголосу та закінчення в родовому відмінку.

Показчик укладено за алфавітом. Його макроструктуру розроблено за гніздовим принципом: у словниковій статті до реєстрового слова подано терміни-словосполучення з покликанням у дужках на словник (чи словники), у якому зафіксований цей термін. Гніздову систему застосовано до іменника, коли він є складником термінів-словосполучень (переважно у формі поєднання іменника з прикметником для ширшого уявлення цього терміна в наявних словосполученнях). У гніздах словосполучення розташовано за алфавітом, наприклад: **авіалінія:** (РУТС, с. 3); (РУС, I, с. 3); **а. внутрішня, а. малої довжини;** **а. міжнародна, а. місцєва ...** (РУСАРКТ, с. 18).

Показчик містить прикметники та окремі дієслова, якщо вони є складниками термінів-словосполучень. Прикметники, що мають самостійне термінологічне значення, виділено в окрему словникову статтю, наприклад: **авіаносне оперативне з'єднання** (РУВС, с. 3); **авіаційна підтримка** (РУВС, с. 3); **авіаційне озброєння** (РУВС, с. 3).

Скісною ризикою відокремлено одне від одного дієслова недоконаного і доконаного виду, що представлені у словосполученнях після заголовного слова-терміна у словниковій статті: **автомат**, -а, *кіб., техн. зводити / звести а., зводити / звести а. астронавігаційний; зводити / звести а. балансування на висінні; зводити / звести а. барометричний ...* (РУСАТ, I, с. 19–21).

Поодинокі морфологічні й фонетичні варіанти деяких термінів подано за алфавітом: **авіамотор** (СТрТ, с. 1); (РУТС, с. 3); (РУС, I, с. 3); **авіамотор**, -а, *техн.* (РУСАТ, I, с. 17); **авіорушій** (СТрТ, с. 1); **авіатор** (РУТС, с. 4); (РУС, I, с. 3); (РУСАРКТ, с. 18); **авіатор**, -а, *техн.* (РУСАТ, I, с. 17); **авіатор** (СТрТ, с. 1); **авіатор** (НУЛС, с. 111) тощо.

Терміни-синоніми в реєстрі Показчика подано за ступенем нормативності: від найуживаніших у мові до менш уживаних, наприклад: **аеродром**, -у, *техн., летовище*, -а, **а. аварійний** (*летовище аварійне*) ... (РУСАТ, I, с. 48–50), або в дужках, якщо такі терміни функціонують паралельно: **давач** (*датчик*), -а, *техн. д. (датчик) абляції, д. (датчик) аварійного стану ...* (РУСАТ, I, с. 161–167).

До реєстрових слів подано галузеві ремарки, якщо вони є в лексикографічних працях, що зафіксували цей термін. Таким ремаркам відведено місце після можливих граматичних. Вони визначають сферу вживання терміна (суміжні з авіацією наукові дисципліни та технічні галузі), наприклад: **аеродинамік**, -а, *техн., фіз.* (РУСАТ, I, с. 47); **гавань**, -і, *геол., техн., фіз. г. гідроаеродрому (гідролетовища)* (РУСАТ, I, с. 133) та ін.

Авіаційні терміни, представлені в Показчику, від першої фіксації їх у лексикографічних працях до опрацювання й упорядкування корпусу чинних сьогодні термінів, сприятимуть унормуванню національної галузевої термінології.

Література

1. Берков В.П. Двухязычная лексикография : учебник / Берков В.П. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 248 с.
2. Паламарчук Л.С. Українська радянська лексикографія (питання історії, теорії та практики) / Л.С. Паламарчук – К. : Наук. думка, 1978. – 201 с.
3. Симоненко Л.О. Тлумачно-перекладна лексикографія // Режим доступу: <http://www.term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id116/> - дата звернення: 07.07.2016.
4. Dückert J. Das Grimmsche Wörterbuch (Untersuchungen zur lexikographischen Methodologie) / J. Dückert. – Stuttgart : S. Hirzel Verlag, 1987.

Список скорочень лексикографічних джерел

НУЛС – Ільницький-Занкович І. Німецький та український летунський словник / Ільницький-Занкович І. І. // Deutsches und ukrainisches Fliegewörterbuch. – Берлін : Вид-во Бернард і Грефе, 1939. – 206 с.

РУАТ – Російсько-українсько-англійська авіаційна термінологія : посібник / [укл. Д.Г. Бабейчук]. – К. : Дієслово, 1997. – 160 с.

РУВС – Лісна О.О. Російсько-український військовий словник / О.О. Лісна. – К., 1992. – 80 с.

РУС – Російсько-український словник: у 3-х т. / [Ред. колегія: Й.А. Багмут, І.К. Білодід (голова), С.І. Головащук та ін.]. – К. : Наук. думка, 1968.

РУСАРКТ – Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки / [За ред. Д.Х. Баранника і В.Ф. Пріснякова]. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1997. – 488 с.

РУСАТ – Російсько-український словник авіаційних термінів : у 2-х т. / [За ред. В.П. Бабака]. – К. : Техніка, 2004. – Т. 1: А–О – 519 с.; Т. 2: П–Я. – 448 с.

РУСВ – Бурячок А., Демський М. Російсько-український словник для військовиків / А. Бурячок, М. Демський. – К.-Л. : Варта, 1995. – 384 с.

РУТС – Російсько-український технічний словник / [Укл. М.М. Матійко, О.М. Матійко, Н.С. Родзевич, Г.М. Гнатюк, А.М. Матвієнко]. – К. : Держ. вид-во тех. л-ри УРСР, 1961. – 648 с.

СТрТ – Словник транспортної термінології (проект) / [За ред. О. Ізюмова]. – К. : УРЕ, 1932. – 370 с.

ТСАТ – Тлумачний словник авіаційних термінів / [Укл. Л.Ф. Верхулевська, С.С. Кіраль, М.В. Люцюк та ін.]; [За заг. ред. М.С. Кулика]. – К. : НАУ, 2007. – 100 с.

**ГІПЕРЛАНЦЮГИ ТА ГІПЕРЦИКЛИ, ІНДУКОВАНІ Л-СИСТЕМОЮ
ТЛУМАЧНОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ЗІ ЗВАРЮВАННЯ
(НА ПРИКЛАДІ ІСПАНСЬКОЇ ЧАСТИНИ СЛОВНИКА)**

Володимир Широков, Євген Купріянов,

Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України
(Київ, Україна)

Анотація. Статтю присвячено проблемі забезпечення повноти та замкненості електронних лексикографічних ресурсів: віртуальної термінографічної лабораторії і багатомовного словника-довідника зі зварювання. Запропоновано гіперцикли і гіперланцюги, що дають змогу відслідковувати не лише взаємозв'язки термінів, а й повноту лексикографічного опису термінології зварювання. Висвітлено методику побудови гіперциклів та гіперланцюгів для іспанської частини у зазначених ресурсах.

Ключові слова: термін, термінологія, термінологічний словник, електронні лексикографічні ресурси.

Abstract. The present article is devoted to the problem related to the completeness of electronic lexicographic resources: virtual terminographical laboratory and multilingual reference dictionary on welding. The hypercycles and hyperchains were proposed to allow not only the traceability of the term relationships but the completeness of lexicographic description of welding terminology. The methodology of deriving the hypercycles and hyperchains for the Spanish part of above mentioned resources have been specified.

Keywords: term, terminology, terminological dictionary, electronic lexicographic resources.

1. В Українському мовно-інформаційному фонді спільно з Інститутом електрозварювання ім. Є.О. Патона за ініціативи академіка Б.Є. Патона було створено електронний «Українсько-російсько-англійський словник-довідник зі зварювання»¹. Зазначений словник-довідник має певні особливості, які вирізняють його з-поміж інших аналогічних праць: по-перше, це словник тлумачного типу – крім подання перекладних еквівалентів термінів трьома мовами, тут також розміщено їхні тлумачення (дефініції); по-друге, у структурі словника реалізовано певну таксономічну схему (лінійну онтологію) і, по-третє, ілюстративну зону словника споряджено мультимедійною інформацією з галузі зварювання (креслення, малюнки, аудіо, відео).

Для розроблення користувацького варіанту цього словника-довідника було створено спеціальний комп'ютерний інструментальний комплекс у вигляді Віртуальної термінографічної лабораторії (ВТЛ) «Зварювання»², за допомогою якого було забезпечено творчу взаємодію фахівців Українського мовно-інформаційного фонду та Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона, які сформували всю змістову частину словника-довідника (як лінгвістичну, так і мультимедійну). Характерно, що філософія і технологія віртуальних лексикографічних (зокрема, термінографічних) лабораторій передбачає їхню системну відкритість, причому не лише в програмному, але й у концептуальному та

¹ Термінологічний українсько-російсько-англійський словник-довідник зі зварювання : Довідкове видання; Науково-технічна термінологія / укл. Широков В.А.; укл. Мазур О.А.; укл. Маковецька О.К.; укл. Вакулєнко М.О.; укл. Симоненко Л.О.; ред. Надутенко М.В.; укл. Чумак В.; укл. Шевченко І.В.; укл. Шевченко Л.Л.; Сидорчук Н.М.; Петрук В.С.; Старова Ю.О.; Верби́ненко Ю.І.; Яблочков М.М.; ред. Остапова І.В.; НАН України; Ін-т електрозварювання ім. Є.О. Патона; Український мовно-інформаційний фонд – Електронний ресурс. CD – К., 2013. – (Словники України). – ISBN 978-966-02-7068-8.

² Мазур О.А. та ін. Формування національної термінологічної системи в галузі зварювання на основі віртуальних лексикографічних лабораторій / Петрук В.С., Пустовойт С.В., Надутенко М.В., Остапова І.В., Сидорчук Н.М., Широков В.А. // Вісник Національної академії наук України. – №4. – 2014. – С. 75–83.

лінгвістичному плані¹. Отже, виникає приваблива можливість розширення лінгвістичної частини згаданого словника-довідника шляхом модифікації ВТЛ «Зварювання» у напрямі додавання додаткової мови (мов) до її інструментального функціоналу.

У цій статті ми розглянемо деякі лінгвістичні аспекти такого розширення на прикладі додавання до функціоналу ВТЛ «Зварювання» іспанської мови. Ми вважаємо, що іспанське розширення ВТЛ «Зварювання» цілком доречне і корисне, оскільки іспанська мова є другою за поширенням у світі (після китайської).

2. Упроваджуючи іспанську мову до структури ВТЛ «Зварювання», ми прагнемо забезпечити певні інноваційні аспекти лексикографування, пов'язані з утіленням функції дослідження взаємостосунків між спеціальною мовою предметної галузі «Зварювання» та загальною іспанською мовою. Йдеться про застосування до цієї проблематики понять *гіперланцюгів* та *гіперциклів* на лексикографічних структурах. Зазначені поняття, а також поняття замкненості та повноти лексикографічних систем, фактично були формально визначені В.А. Широковим²; тут вони використовуються у формі, поданій у працях³.

Зрозуміло, що концепт лексикографічної системи тут є ключовим, у зв'язку з чим уведемо основні поняття теорії лексикографічних систем:

1) лексикографічна система (або Л-система) є інформаційним об'єктом, що поєднує в собі риси моделі даних, моделі знань та логіко-лінгвістичного числення;

2) основними системотвірними відношеннями Л-системи є «суб'єкт – об'єкт» і «форма – зміст».

3) основним системотвірним інваріантом Л-системи є лексикографічний ефект в інформаційних системах;

4) одним із різновидів (конкретних реалізацій) Л-систем є словник, у якому всі інформаційні одиниці пов'язані між собою мережею експліцитних та імпліцитних відношень, які утворюють «семантичну структуру словника». За допомогою цієї структури стає можливим виявити системну будову відповідної мови (мов), зокрема її окремого фрагменту – спеціальної лексики, а також побудувати модель Л-системи та відобразити її засобами ВТЛ.

У структурі тлумачних словників одним із обов'язкових (нефакультативних) елементів є словникова дефініція – тлумачення реєстрової одиниці, яке подає в стислій формі певне її значення (лексичне, термінологічне, фразеологічне тощо). Для великих тлумачних словників вводиться поняття лексикографічної замкненості і повноти. Саме лексикографічна замкненість вимагає, щоб усі слова, що входять до словникових дефініцій, були і в реєстрі як заголовні слова відповідних словникових статей; лексикографічна повнота передбачає, щоб всі значення реєстрових одиниць, представлені в дефініціях, розроблялися у відповідних словникових статтях.

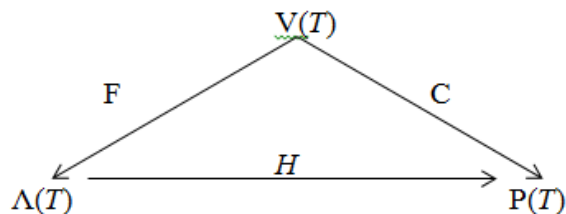
Лексикографічна замкненість і повнота формалізуються за допомогою гіперланцюгів і гіперциклів, які у свою чергу є частинними випадками так званих автоморфізмів Л-систем [4, с. 129].

¹ Широков В.А. Комп'ютерна лексикографія. – К. : Наук. думка, 2011. – С. 139-144. Широков В.А., Симоненко Л.О., Остапова І.В., Надутенко М.В., Вербиненко Ю.І. Віртуальні лексикографічні лабораторії в сучасній термінографії // Термінологічний вісник : зб. наук. праць : У 2-х ч. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2015. – Вип. 3 (1). – С. 102–105.

² Широков В.А. Інформаційна теорія лексикографічних систем / Широков В.А. – К. : Довіра, 1998. – 331 с.

³ Широков В.А. Гіперланцюги в лексикографічній репрезентації лексико-семантичних відношень // Тези Міжнар. науково-техн. конфер. «Інтелектуальні технології лінгвістичного аналізу». – К. : НАУ, 2010. – С. 8; Широков В.А. та ін. Лінгвістичні та технологічні основи тлумачної лексикографії / [Широков В.А., Білоноженко В.М., Бугаков О.В. та ін.]; відп. ред. Широков В.А. – К. : Довіра, 2010. – 295 с.

Нехай є певний словник тлумачного типу $V(T)$, на якому задано структуру Л-системи: $V(T) \equiv \{L(T); P(T)\}$; при цьому «ліва частина» $L(T)$ репрезентує формальну характеристику інформаційних одиниць (термінів), а «права частина» $P(T)$ репрезентує їхній зміст. Ліва і права частина становлять множину лексикографічних описів термінів. Визначається також оператор H , який встановлює взаємозв'язок між $L(T)$ та $P(T)$, тобто репрезентує відношення «форма – зміст», а оператори F і C – відношення терміна T з його формальними та змістовими компонентами в межах Л-системи, як це показано на малюнку 1.

Мал. 1

Якщо більш детально розглядати структуру Л-системи термінологічного словника (LS), то отримуємо такі її елементи:

$$LS \equiv \{T, V(T), L(T), P(T), \beta, \delta[\beta], \lambda[\beta], \rho[\beta], F, C, H\}; \quad (1)$$

де T – множина термінів, що складають Л-систему зварювального виробництва, $V(T)$ – множина лексикографічних описів терміна, β – множина елементарних структурних елементів, виявлених в процесі аналізу словника; $\delta[\beta]$ – множина основних лексикографічних відношень на $V(T)$; $\lambda[\beta]$ – проекція $\delta[\beta]$ на $L(T)$; $\rho[\beta]$ – проекція $\delta[\beta]$ на $P(T)$. На $\delta[\beta]$ визначається певний клас внутрішніх відображень $A: V(T) \rightarrow V(T)$, які називаються автоморфізмами Л-системи $V(T)$. За допомогою автоморфізмів A можна визначити ще деякі корисні структури на Л-системах. Робиться це в такий спосіб.

Розглянемо ланцюг заголовних слів певних словникових статей тлумачного словника, який будується через застосування A -автоморфізмів:

$$\begin{array}{cccccccc}
 A_1 & & A_2 & & A_3 & \dots & A_{n-1} & & A_n \\
 x_0 & \rightarrow & x_1(x_0) & \rightarrow & x_2(x_1) & \rightarrow & \dots & \rightarrow & x_{n-1}(x_{n-2}) & \rightarrow & x_n(x_{n-1})
 \end{array} \quad (2)$$

Процес побудови ланцюга такий. Обирається словникова стаття із заголовним словом x_0 . Вона, очевидно, має будову $V_0 = \partial V_0 \cup M_0$, де елемент ∂V_0 є в точності x_0 , а внутрішня частина $M_0 \equiv \pi_1 \xi_1^0 \pi_2 \xi_2^0 \pi_3 \dots \pi_r \xi_r^0$ має кортеж $(x_1^0, x_2^0, \dots, x_{r0}^0)$. З цього кортежу обирається певний елемент – $x_1(x_0)$, який у результаті застосування процедури A_1 стає заголовним словом словникової статті V_1 . Вибір елемента $x_1(x_0)$ не випадковий. Доцільно, щоб він перебував у певному гіперонімічному відношенні до x_0 (рід-вид, частина-ціле, комплекс-елемент тощо). Наступні кроки побудови такого ланцюга, тобто знаходження слів:

$$x_2(x_1), \dots, x_{n-1}(x_{n-2}), x_n(x_{n-1}), \quad (3)$$

які є результатами застосування операторів $A_2, A_3, \dots, A_n$, відповідно, є аналогічними. Зауважимо, що ми не вимагаємо, щоб на кожному кроці побудови ланцюга його елементи обиралися тільки в одному, фіксованому відношенні до попередника, тобто не вимагаємо,

щоб відношення між словом та його попередником у ланцюгу було сталим для всього ланцюга. Назвемо побудовані в такий спосіб ланцюги слів *гіперланцюгами* Л-системи V. Гіперланцюги, для яких відношення між сусідніми словами є сталим упродовж всього гіперланцюга, називатимемо *однорідними*. Гіперланцюг, перший елемент якого збігається з його останнім елементом називається *гіперциклом*.

Стосовно Л-замкненості галузевого словника необхідно уточнити, що термінологія зі зварювання є складником більшого угруповання – термінології машинобудування та матеріалознавства. Це означає, що аналізована термінологія містить лексичні одиниці з галузі металургії, матеріалознавства, електротехніки, контролю якості, медицини праці тощо [1, с. 2]. З огляду на це у першу чергу мають бути включені всі терміни зварювального виробництва. Щодо інших, то їх залучення до реєстру має ґрунтуватися на їхній змістовій значущості, яку вони несуть в іспанських технічних текстах зі зварювання. Методика визначення змістової значущості є предметом окремого дослідження.

3. Перейдемо до визначення гіперланцюгів та гіперциклів, що діють на лексикографічній структурі термінологічного словника зі зварювання. Їх суть полягає в наступному. У складі елементів $\sigma[\beta]$ існує множина, що містить усі дефініції до T. Позначимо її через $\sigma^{def}[\beta]$, на якій відповідно до вищенаведеної конструкції визначимо процедуру породження гіперланцюгів.

Наведемо деякі приклади побудови гіперциклів та гіперланцюгів на основі дефініцій, обраних із термінологічних стандартів зі зварювального виробництва [5, с. 6]. Побудуємо деякі гіперцикли/гіперланцюги, утворювані термінами аналізованої предметної галузі. Почнемо, наприклад із *electrodo*:

Electrodo. *Componente del circuito de soldadura a través del cual es conducida la corriente al arco, a la escoria fundida, o al metal base; puede o no proporcionar material de aporte* [5].

Circuito de soldadura: *El circuito comienza con la fuente de potencia eléctrica e incluye los cables de soldadura, un porta electrodos, una conexión con la pieza de trabajo, la pieza de trabajo y electrodo de soldadura por arco* [5].

Metal base: *Metal que va a ser soldado o cortado por cualquier proceso. Es un caso particular de los materiales* [5].

Metal de aporte: *Metal que se deposita por un proceso de soldadura* [5].

Proceso de soldadura: *Técnica y/o equipo empleados para producir una unión soldada* [5].

Portaelectrodo: *Dispositivo aislado, usado para sostener mecánicamente el electrodo, mientras se transmite la corriente* [5].

Схему гіперланцюгів, що показана нижче на малюнку 2, побудовано на основі аналізу дефініцій, який має на меті виявити систему понять, представлену термінами аналізованої предметної галузі. У визначеннях термінів виявлено: 1) елементи, що відображають ознаки понять, притаманні класу предметів (понять) – Z_1 ; 2) диференційні елементи, за якими поняття, репрезентоване терміном, відрізняється від інших понять – Z_2 ; 2) елементи, що встановлюють взаємовідношення окремого поняття, репрезентованого певним терміном, з іншими поняттями – Z_3 .

Таблица 1. Результаты анализа дефиниций

Термін	Electrodo		
Дефініція	Z ₁	Z ₂	Z ₃
Componente del circuito de soldadura a través del cual es conducida la corriente al arco, a la escoria fundida, o al metal base; puede o no proporcionar material de aporte	Componente	del circuito de soldadura	a través del cual es conducida, puede o no proporcionar
Термін	Circuito de soldadura		
Дефініція	Z ₁	Z ₂	Z ₃
El circuito comienza con la fuente de potencia eléctrica e incluye los cables de soldadura, un porta electrodos, una conexión con la pieza de trabajo, la pieza de trabajo y electrodo de soldadura por arco	Circuito	comienza con	incluye
Термін	Metal base		
Дефініція	Z ₁	Z ₂	Z ₃
Metal que va a ser soldado o cortado por cualquier proceso. Es un caso particular de los materiales	Metal	a ser soldado o cortado	-//-
Термін	Metal de aporte		
Дефініція	Z ₁	Z ₂	Z ₃
Metal que se deposita por un proceso de soldadura	Metal	que se deposita	-//-
Термін	Portaelectrodo		
Дефініція	Z ₁	Z ₂	Z ₃
Dispositivo aislado, usado para sostener mecánicamente el electrodo, mientras se transmite la corriente	Dispositivo	usado para sostener	sostener mecánicamente el electrodo

Як приклад, проаналізуємо утворення гіперланцюга, що починається з терміна *electrodo*. Так, у його визначенні трапляються терміни: *circuito de soldadura*, *arco*, *escoria*, *metal base* та *metal de aporte*. Із заголовковим терміном та між собою вони пов'язані різними відношеннями:

Electrodo – circuito de soldadura: відношення «частина – ціле»; ключове слово, що визначає тип відношення, – *componente* (складник);

Electrodo – material (metal de aporte): відношення «суб'єкт – об'єкт»; ключове слово, що визначає тип відношення: *proporcionar*.

Нижче в таблиці 2 наведено окремі приклади компонентів Z₃, за якими визначається тип системних зв'язків в іспанській технічній термінології, зокрема зварювального виробництва. Варто зазначити, що поданий у таблиці перелік відношень не є вичерпним. Ми навели ті, що є найбільш поширеними в аналізованій термінології.

Таблица 2. Примеры типов отношений, выявленных у дефинициях

Z ₃	Тип відношення
incluye (incluyen)	частина – ціле
ser, puede ser	рід – вид
mediante, a través del	предмет – засіб

para, usarse para, usado (utilizado) en, empleado para	предмет – призначення
por	процес – результат
por	процес – спосіб
дієслово + прийменник (a, al)	суб'єкт дії – предмет дії

Процес виокремлення лексичних одиниць (не лише термінів, а й також термінів-словосполучень), які складають гіперцикли та гіперланцюги, отримав у теорії лексикографічних систем назву *граничного лексикографічного процесу*, суть якого полягає в наступному. Нехай X – словникова одиниця, або термін довжиною в 1, 2, 3 та більше компонентів; $D(X)$ – її дефініція. Існує певний оператор D – оператор, який ставить у відповідність до одиниці X її дефініцію $D(X)$:

$$D: X \rightarrow D(X) \quad (4)$$

$Ind(D(X))$ – індекс тексту $D(X)$ – набір слів та словосполучень, що входять до $D(X)$. Припустимо, що Ind – оператор, що переводить текст $D(X)$ у набір слів та словосполучень, що складають $D(X)$:

$$Ind: D(X) \rightarrow Ind(D(X)) \quad (5)$$

Отже, граничний лексикографічний процес послідовного застосування операторів D та Ind до одиниці X :

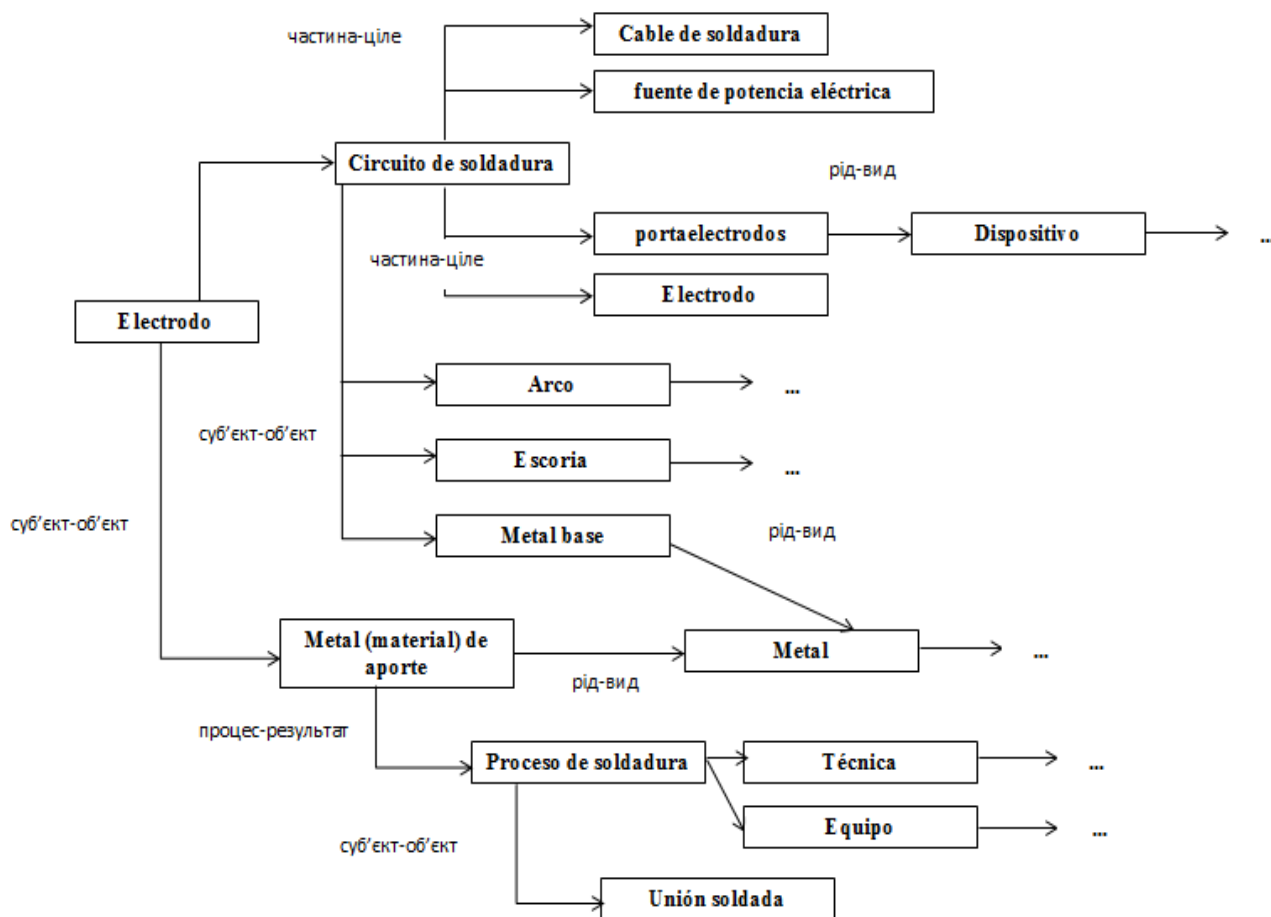
$$X; D(X); Ind(D(X)); D(Ind(D(X))); Ind(D(Ind(D(X)))); D(Ind(D(Ind(D(X))))); \dots; \quad (6)$$

У таблиці 3 подано як приклад дефініцію до терміна *electrodo* та результати послідовного застосування оператора Ind .

Таблиця 3. Результат застосування Ind до дефініції терміна *electrodo*

X	D(X)	D(X)		
		1	2	3
Electrodo	Componente del circuito de soldadura a través del cual es conducida la corriente al arco, a la escoria fundida, o al metal base; puede o no proporcionar material de aporte			
		Componente	metal base	circuito de soldadura
		circuito		
		soldadura		material de aporte
		escoria		
		Arco		
		metal		
		aporte		

Застосовуючи граничний лексикографічний процес до інших заголовкових одиниць (*circuito de soldadura*, *metal base*, *metal de aporte*, *proceso de soldadura*), отримуємо пов'язані з ними терміни та терміносполучення, як це показано на малюнку 2. Наведемо приклади гіперланцюгів: **Electrodo** → *metal de aporte* → *metal* → ...; **Electrodo** → *metal de aporte* → *proceso de soldadura* → *técnica*; **Electrodo** → *circuito de soldadura* → **electrodo**.

Мал. 2. Гіперцикли та гіперланцюги та відношення між термінами

Отже, використовуючи принципи граничного лексикографічного процесу та аналізу взаємовідношень між термінами, відображені в дефініціях, стає можливим побудувати гіперцикли та гіперланцюги, які дають змогу забезпечити лексикографічну цілісність та повноту опису термінології певної галузі. Крім цього, на основі виконаного дослідження планується створити в перспективі комп'ютерний інструментарій для ВТЛ, що дає змогу не лише будувати самі гіперланцюги та гіперцикли, а й також візуалізувати лексико-семантичні поля, утворювані термінами в аналізованій галузі та розробляти методи їхнього змістового дослідження і застосування в системах автоматичного семантичного аналізу багатомовних науково-технічних текстів.

Література

1. Ктитарова Н.К. Українська термінологія металургійної промисловості : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – 19 с.
2. Николаева Н.С. Особенности формирования терминосистемы «сварка»: автореф. дис... канд. филол. наук : 10.02.20 / Моск. гос. обл. ун-т. – М., 2011. – 24 с.
3. Широков В.А. Комп'ютерна лексикографія / В.А. Широков. – К. : Наукова думка, 2011. – 351 с.
4. Широков В.А. Феноменологія лексикографічних систем / В.А. Широков. – К. : Наукова думка, 2004. – 331 с.
5. ANSI / AWS A 3.0 – 94. Términos y definiciones estándares de soldadura [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://documents.tips/documents/terminos-y-definiciones-aws-30.html>
6. Norma Oficial Mexicana NOM-H-93-1988. Soldadura – Términos y definiciones [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dof.gob.mx/nota_detalle.php?codigo=4735401&fecha=12/05/1988.

ОНТОЛОГІЗОВАНІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ СИСТЕМИ В СУЧАСНІЙ ТЕРМІНОГРАФІЇ

Володимир Широков, Ірина Остапова, Максим Надутенко, Юлія Вербиненко

Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України
(Київ, Україна)

Анотація. Описано принципи побудови і використання віртуальної термінологічної лабораторії «Зварювання», яка забезпечує підтримку укладання цифрових термінологічних мультимедійних словників у галузі зварювання та споріднених процесів.

Ключові слова: термінологія, лексикографія, цифровий термінологічний мультимедійний словник.

Abstract. The principles of construction and using of the Virtual terminographical laboratory “Welding” are described which provides support for the compiling of digital terminology multimedia dictionaries in the field of welding and allied processes.

Keywords: terminology, lexicography, digital terminology multimedia dictionary.

Вступ

Термінологічне забезпечення є обов'язковим і важливим аспектом розвитку будь-якої предметної галузі. Особливого значення воно набуває за умов глобальної комунікації фахівців та споживачів відповідної продукції. Необхідність гармонізації термінів та їхніх значень різними мовами, створення засобів міжмовної адаптації, розроблення засобів для оперування так званими контрольованими мовами висуває нові вимоги до термінографічної галузі. Постає потреба в розробленні спеціальних моделей, які б у певній уніфікованій формі надавали б засоби для породження, модифікації, різнопланового використання галузевими багатомовними словниковими системами, в яких забезпечується можливість поєднання лінгвістичного та енциклопедичного опису термінів предметної галузі, залучення мультимедійної інформації, забезпечення професійної онлайнової взаємодії територіально розподіленим фахівцям з метою безперервної підтримки термінографічного процесу та оперативного відстеження змін, що відбуваються в предметній галузі.

Певну частину зазначених аспектів стосовно предметної галузі «Зварювання» ми плануємо висвітлити в цій статті. Вказану предметну галузь було обрано через те, що автори у співпраці з Інститутом електрозварювання імені Є.О. Патона Національної академії наук України, який є одним з провідних науково-технічних центрів світу зі зварювання, протягом декількох років створили декілька електронних словників з цієї тематики [1–3].

Концептуальне моделювання термінографічної системи «Зварювання»

В останньому з них [3] реалізовано концептуальні ідеї, які ми викладемо в цій статті. Власне, у ньому реалізовано ідеї лінгвістичної онтології предметної галузі та реалізація у формі віртуальної термінографічної лабораторії, які будуть описані нижче.

Комплекс вказаних вимог детермінував тип концептуальної моделі словника-довідника як онтологізованої лексикографічної системи, а також її реалізацію у вигляді віртуальної термінографічної лабораторії [4]. Тут було застосовано модель так званої лінгвістичної онтології в інтерпретації, сформульованій у роботі [5].

Лінгвістична онтологія предметної галузі відрізняється від інших інформаційно-лінгвістичних систем тим, що, крім мовного рівня, існує екстралінгвістичний рівень – рівень метаописів понять та їх відношень. Саме можливість виокремлення екстралінгвістичних даних у системі створює передумови для відображення цього комплексу одночасно в кілька

мовних систем. Такий розподіл системи лінгвістичної онтології на два рівні дає можливість створити її модель для двох і більше мов із спільним ядром понять і відношень між ними.

Замовником цієї роботи виступив, як відзначалося, Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона Національної академії наук України. Основні вимоги до неї такі:

1. Кінцевий продукт роботи мав бути у двох формах: електронний словник-довідник на лазерному диску та онлайн система на сайті Українського лінгвістичного порталу (<http://lcorp.ulif.org.ua/>). Функціонал обох варіантів мусив бути тотожним.

2. Словник-довідник повинен бути сформований трьома мовами: українською, англійською та російською. При цьому порядок мов у словнику-довіднику та мова інтерфейсу не фіксовані, а задаються користувачем.

3. Словник-довідник має двокомпонентну інтерпретаційну зону: а) термінологічні дефініції реєстрових одиниць; б) мультимедійні ілюстрації (фото, графічна, та відеоінформація).

4. У словнику-довіднику реалізовано певну таксономічну схему (так звану лінійну онтологію), яка охоплює основні підрозділи зварювальної науки та технології.

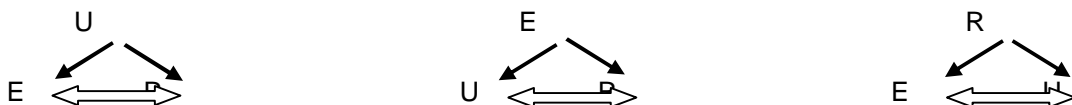
5. Словник-довідник містить основну ядерну зону термінології обсягом приблизно 1000 реєстрових одиниць з повною термінографічною розробкою та ще понад 10 тисяч одиниць периферійної термінології, для якої наведено лише перекладні еквіваленти трьома мовами.

6. Словник-довідник є відкритою системою. У системі повинна бути реалізована можливість його безперервної модифікації та актуалізації.

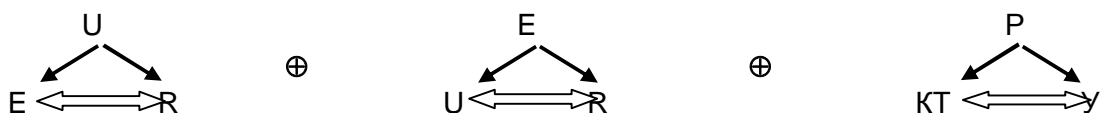
База даних словника. Інтерфейс користувача

У процесі проектування лексикографічної бази даних «Зварювання» було розроблено загальну схему побудови і подання внутрішньої структури словникових термінологічних статей. Її було спроектовано з урахуванням таких умов: можливість довільного порядку перекладу в статті; незалежність будови статті від мови вихідного слова; можливість збільшення кількості мов перекладу.

Структуру лексикографічної системи будемо, виходячи зі сформульованих вище умов. Урахування їх вимагає від самого початку будувати не елементарну, а певним чином інтегровану лексикографічну систему. Робию це в такий спосіб. Спочатку визначаємо три елементарні лексикографічні системи, в яких вхідними мовами є відповідно українська (U), російська (R) та англійська (E). Їх, відповідно, позначимо наступним чином:

Наступний крок полягає в інтеграції цих трьох елементарних Л-систем для кожної мови, тобто побудові певної інтегрованої Л-системи:

В останній схемі символом $\oplus$ позначено операцію інтеграції лексикографічних систем. Побудована в такий спосіб Л-система, як бачимо, є симетричною, тобто інваріантною відносно будь-якої перестановки мов (U; E; R). З цього випливає, що в побудованій Л-системі будь-яка з мов може відігравати роль вхідної.

Основним структурним елементом словникової статті було визначено термінологічний блок – структурну частину словникової статті, що містить термін або термінологічне словосполучення, його граматичні параметри, можливі синоніми, фонетичні або морфологічні варіанти, які відповідають певному термінологічному поняттю в одній із мов. Позначимо як: UT_i – термінологічний блок i -го поняття українською мовою; RT_i – термінологічний блок i -го поняття російською мовою; ET_i – англійською мовою; C_i – дефініція i -го термінологічного поняття; II_i – сукупність медіа-ілюстрацій i -го поняття (аудіо, відео, малюнок у растровому або векторному форматі); S_i – сукупність структурних елементів, які відповідають i -му термінологічному поняттю.

Нижче наведено приклади словникових статей цифрового словника «Зварювання». Користувач обирає мову реєстру та категорію, з термінами якої він буде працювати.

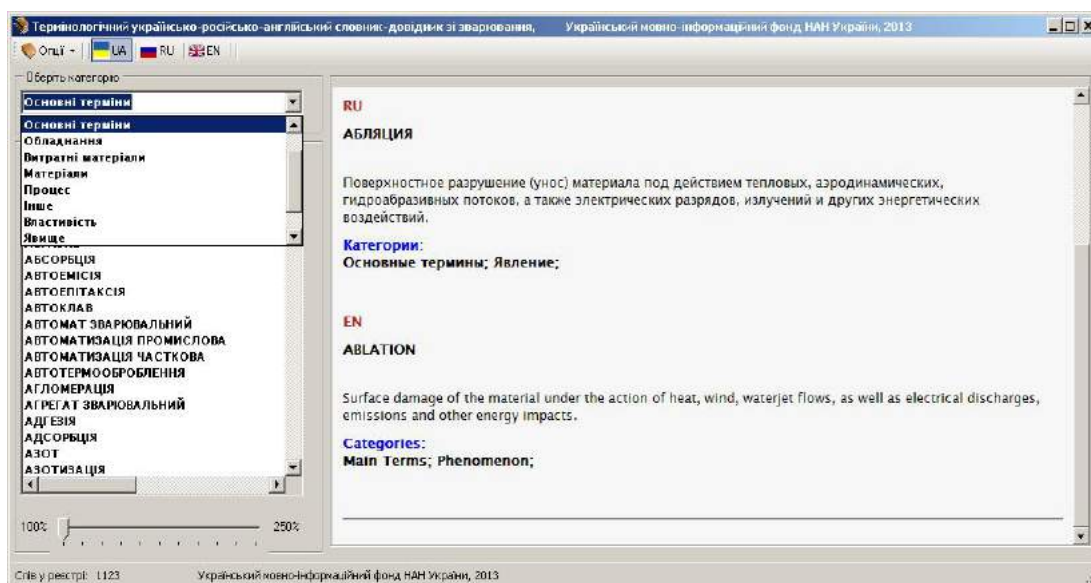

Рис. 1. Приклад словникової статті цифрового словника. Вхід через український реєстр термінів

Віртуальна термінографічна лабораторія

На основі запропонованої концептуальної моделі розроблено програмне забезпечення експериментальної зони віртуальної термінографічної лабораторії «Зварювання», доступ до якої надається через Український лінгвістичний портал (УЛП) (<http://lcorp.ulif.org.ua>). Згідно із загальною схемою ВЛП програмний комплекс «Зварювання», побудований за сервіс-орієнтованою технологією, складається з таких частин:

- 1) репозиторій даних – база в середовищі СУБД SQL Server 2008 R2;
- 2) веб-сервіси, що мають програмні інтерфейси доступу та маніпулювання даними;
- 3) клієнтські програми, які забезпечують функціональність і графічні інтерфейсні схеми автоматизованих робочих місць.

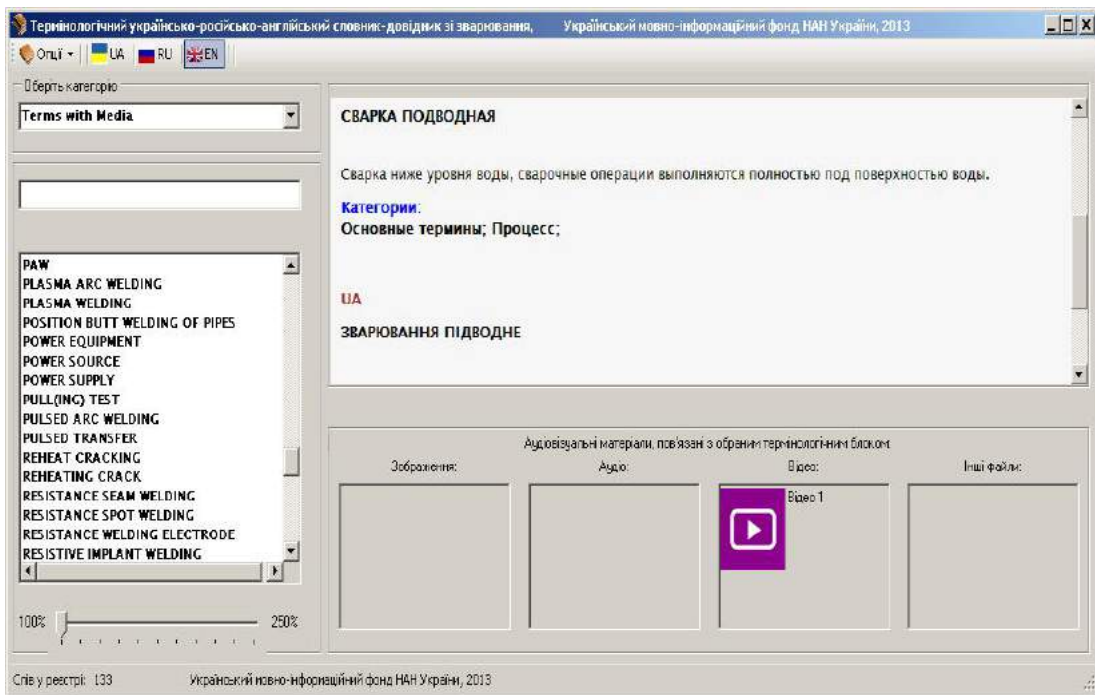

Рис. 2. Приклад словникової статті з медіа-ілюстрацією (один відео-файл)

Для взаємодії між окремими рівнями термінографічної лабораторії “Зварювання” використовують Windows Communication Foundation – сервіс-орієнтовану систему обміну повідомленнями і даними, яка забезпечує взаємодію програмних компонентів через спрощену уніфіковану модель міжплатформної взаємодії. Для ефективного функціонування в системі є потужні засоби безпеки і забезпечення цілісності даних, оскільки лабораторію орієнтовано на спільну роботу великої кількості користувачів.

Згідно зі структурою словникових статей та вимогами до багатомовних словників було розроблено внутрішню форму подання інформації в цифровому середовищі. На основі отриманої структури побудовано лексикографічну базу даних (ЛБД) “Зварювання”, що складається з таблиць, з’єднаних мережею логічних зв’язків.

Така внутрішня структура багатомовного словника дає змогу реалізувати зовнішні інтерфейси відповідно до вимог, наведених вище.

Зовнішні інтерфейси ВЛЛ “Зварювання” див. на рис. 1, 2, 3, де зліва представлено три реєстри термінів і термінологічних словосполучень в алфавітному порядку російською, українською та англійською мовами відповідно. Реєстр розбито на сторінки по 30 одиниць. Навігація по сторінках здійснюється за допомогою інструмента, розміщеного безпосередньо під реєстром. Для пошуку терміна можна використовувати пошуковий рядок, розташований над реєстром. Праворуч представлено словникову статтю побудовану динамічно з інформації, розміщеної в ЛБД. Користувач системи має можливість роздрукувати потрібну йому словникову статтю, попередньо переглянувши її.

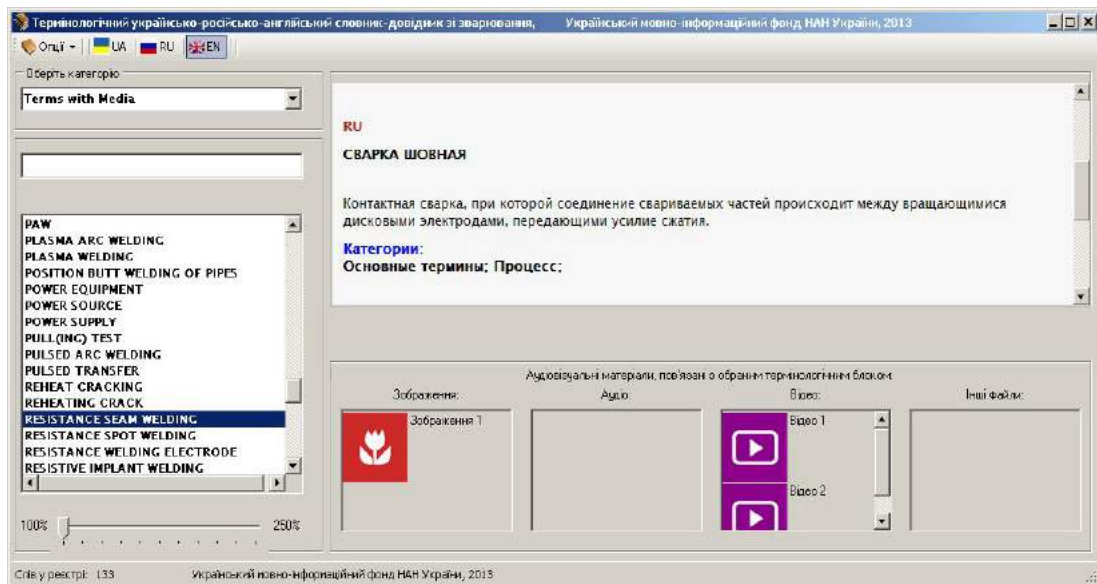

Рис. 3. Словникова стаття з медіа-ілюстраціями (один файл зображення та два відеофайли)

Цифровий словник оснащено інструментарієм редагування; одиницею редагування є термінологічний блок. Користувачеві надано можливість вводити нові терміни до цифрового словника. У розробленій версії порядок проходження термінологічних блоків задано чітко, у наступних версіях словника заплановано можливість входу до підсистеми редагування будь-якою мовою. Редагування словникових статей здійснюється на рівні термінологічних понять, для чого розроблено певні стандартні форми. Наприклад, при редагуванні іменників української або російської мов редактор може вибрати рід, число, відміну, фонетичний або морфологічний варіанти терміна. Для дієслів доступні поля виду, форми доконаного виду та їхніх варіантів. Редагування англійського терміна можливе зазначенням його американського варіанта та позначкою множинності. У процесі редагування елементів термінологічного поняття користувач може одночасно бачити вікно, в якому воно представлено повністю. У разі збільшення кількості мов перекладу редактор мусить розробити форми параметрів для термінів усіма мовами, що будуть додані. Передбачено також додавання коментарів як до блоків термінологічних понять, так і до окремих термінів.

Така функціональність системи зумовлює необхідність поділу повноважень користувачів на рівні від користувачького, обмеженого лише можливістю перегляду словникових статей та коментуванням блоків термінологічних понять з окремих частин реєстру, до редакторського й адміністративного рівня доступу. У зону віртуальної термінографічної лабораторії “Зварювання” (УЛП) фахівцям Інституту електрозварювання імені Є.О. Патона надано доступ, який дозволяє через Інтернет постійно працювати в системі в режимі віртуальної взаємодії з колегами як з України, так і з інших країн.

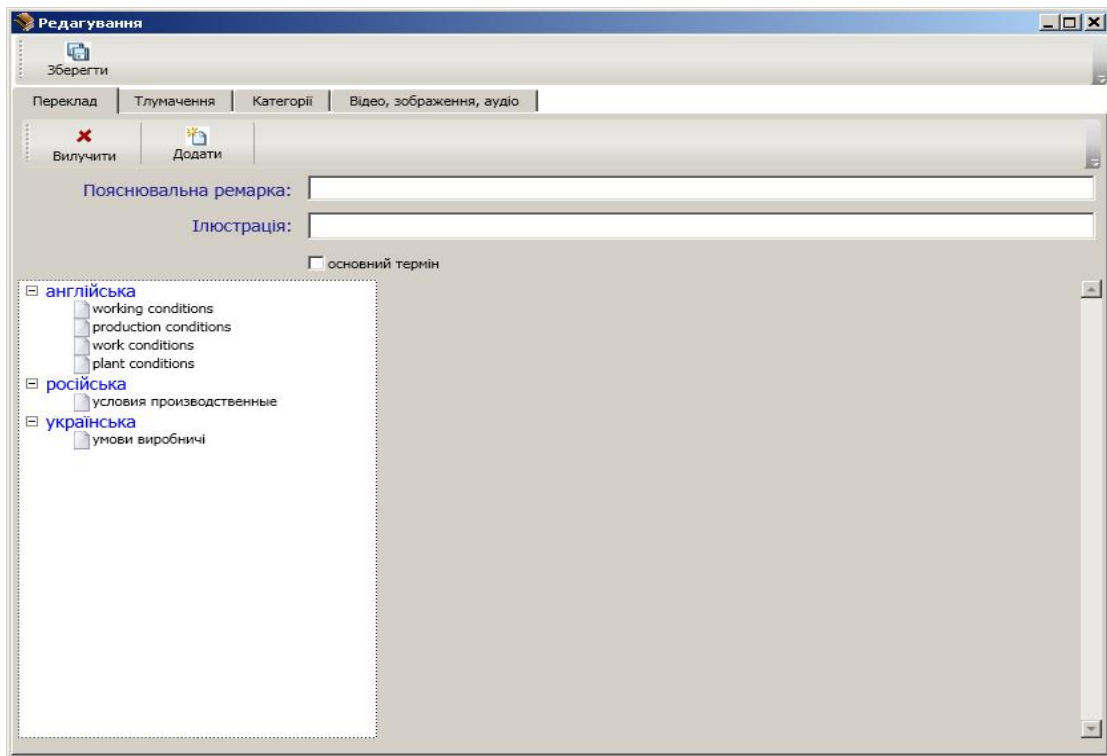

Рис. 4. Вікно редагування словникової статті

Висновки

У результаті розроблення онтологізованої термінологічної Л-системи «Зварювання»:

- вироблено загальну схему подання внутрішньої структури термінологічних статей у лексикографічній базі даних. Розроблено алгоритми синтезу елементарних одиниць словникової статті залежно від потреб кінцевого користувача і доступності матеріалу. Внутрішню структуру представлення термінів спроектовано з дотриманням таких умов: можливість довільного порядку перекладу в статті; незалежність будови статті від мови вихідного слова, можливість збільшення кількості мов перекладу;

- створено лексикографічну базу даних “Українсько-російсько-англійський словник зі зварювання”, яку попередньо було автоматизовано, оброблено і структуровано згідно з розробленою моделлю;

- розроблено програмне забезпечення експериментальної зони віртуальної термінографічної лабораторії “Зварювання”, що працює за сервіс-орієнтованою технологією;

- здійснено експериментальне моделювання роботи віртуальної термінографічної лабораторії “Зварювання” на корпусі “Українсько-російсько-англійський словник зі зварювання”, обсяг реєстру якого становить близько 12 000 термінів;

- надано доступ до зони віртуальної термінографічної лабораторії “Зварювання” (УЛП <http://lcorp.ulif.org.ua/WeldingOntology/>) фахівцям Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона НАН України, який дозволяє в режимі мережевої взаємодії через Інтернет постійно працювати в термінографічній лабораторії разом із колегами як з України, так і з інших країн.

Література

1. Широков В.А. та ін. Українсько-російський, Російсько-український словник із зварювання. – 2008. – ISBN 978-966-507-243-0. – Ел. вид.
2. Широков В.А. та ін. Українсько-російсько-англійський словник зі зварювання. – 2010. – [Електронний ресурс] ISBN 978-966-507-276-8.
3. Термінологічний українсько-російсько-англійський словник-довідник зі зварювання. – 2013. – [Електронний ресурс] ISBN 978-966-02-7068-8.
4. Широков В.А. Комп'ютерна лексикографія / Широков В.А. – К. : Наукова думка, 2011. – 352 с.
5. Широков В.А. Онтология предметной области как лексикографическая система особого типа / Широков В.А., Потапова Е.В. // Казанская наука. – 2012. – № 12. – С. 209–213.

PART 6

HISTORY OF TERMINOLOGY AND TERMINOLOGY SCIENCE

РОЗДІЛ VI

ІСТОРИЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ І ТЕРМІНОЗНАВСТВА

THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN PHILOSOPHICAL TERMINOLOGY IN AN EAST-WEST EUROPEAN CONTEXT (GALICIA SECOND HALF OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

Marina Hoefinghoff-Vornberg

University of Vienna
(Vienna, Austria)

Abstract. During the second half of the 19th century, questions of the normalization and standardization of Ukrainian literary were of great topical interest in eastern Ukraine as well as in Galicia. The paper pays particular attention to – hitherto largely neglected – philosophical specialized language and terminology, taking into account extra-linguistic factors.

Keywords: philosophical terminology, scientific style, translation, international and common language forms.

The investigation of philosophical specialized language using philosophical writings at diverse linguistic levels makes it possible to comprehend a concrete language as a system, and means of communication, thereby perceiving modern national language as a totality of interconnected functional styles. Terminology embeds a specific culture of knowledge; hence the evolution of special language is of great relevance not only from a linguistic but also from a language policy and historical–cultural point of view.

Philosophical thinking in Ukraine was strongly influenced by Russian and German philosophy, even though national solutions were also searched (S. Podolyns'kyj, I. Puljuj, P. Kuliš), Ševčenko (2008:5). These attempts were associated with the discussion about national identity which, in the 19th century, was a typically European and hence western Slavic (Galician, Polish, Czech etc.) topic.

On the one hand (Ukrainian) philosophical thinking oriented itself towards the German classical philosophical thinking which covered the last third of the 18th century up to the 1840s and emerged as a response to the historical situation of upheaval of that period. On the other hand one observed the discussion between Slavophiles and „Westerners”, ignited in Russia, about the historical destination of Russia and possible routes for its social development (Kappeler 2011: 194), in the discourse of which 19th century Russian philosophy evolved.

In Galicia, philosophical concepts were not only elaborated and developed by philosophical specialists but also by natural scientists, physicians, artists, poets, clerics and other interested laymen who represented diverse political views which they not infrequently changed. These were attempts to convey philosophical knowledge in Ruthenian, which in spite of their lack of

independence and imitating nature contributed to the further development of a Ukrainian philosophical language.

In reference to the process of development of philosophical terminology one generally starts from the premise that the latter evolved in close connection with Western European philosophy but in the context of a national tradition, so that criteria such as semantic utility, unoccupied conceptual entities, morphological flexibility and orthoepic characteristics are of great relevance.

Since Ukrainian philosophical thinking followed a theoretical Greek-Byzantine heritage as well as Western European traditions of Humanism and Reformation and leaned on traditions of educational culture in brotherhood schools, colleges and academies, terminological lexis of Greek and Latin origin represent the foundation also of Ukrainian philosophical terminology: *генеzy* (gr. *γένεσις*) (Hankevyč 1881a, 12), *монады* (gr. *μονάς*) (Hankevyč 1881b, 325), *макрокосмось* (gr. *μακρός κόσμος*) (Hankevyč 1881a, 76), et al.

In the 60s and 70s of the 19th century, Ukrainian adopted sociopolitical, economic and philosophical lexis from German, French and English. Additionally, French and German served as intermediaries for the proliferation of originally Latin borrowed materials for other European languages. At the turn of the 19th to the 20th century the use of foreign lexis in Galicia was only common for the educated classes: *пропедеутика* (fr. *propédeutique* ← gr. *πρό* and *παιδεύω*) (Hankevyč 1881b, 310), *квестия* (fr. *question* ← lat. *quaestio*) (Ščurat 1908, 28), *конклюдия* (fr. *conclusion* ← lat. *conclusio*) (Ščurat 1908, 30), et al.

Moreover, German is a source of numerous borrowed translations which are frequently used in the analyzed articles. The fact that philosophical specialized literature and textbooks were often translated from German, contributed to the usage of German terms either as direct translation or as circumlocution: *воззрѣнья на свѣтъ* (*Weltanschauung* 'world view') (Hankevyč 1881b, 308), *самосвѣдѣнія* (*Selbstbewusstsein* 'self-awareness') (Hankevyč 1881a, 172).

The following terms are of Polish provenance: *ствердженє* (pol. *stwierdzenie*) (Ščurat 1908, 25), *спостереженій* (pol. *spostrzeżenie*) (Hankevyč 1881b, 325), *зрозумінєм* (pol. *rozumienie*) (Ščurat 1908, 4), *свѣдомость* (pol. *świadomość*) (Hankevyč 1881a, 158), *причина* (pol. *przyczyna*) (Fedorovyč 1883, 24), which is also a polonism customary in Russian, et al.

In the examined Ukrainian texts numerous Churchslavisms are encountered: *обще* (Hankevyč 1868, 178), *существованье* (Hankevyč 1881a, 111), *сотворенья* (Hankevyč 1868, 214).

Numerous philosophical lexemes of Russian origin are found in the texts of Hankevyč from 1881, a period where demonstrably he took Russophile positions: *понятіє* (1881b, 278) (rus. *понятие*), *розвѣтъє* (rus. *развитие*) (1881b, 278).

In order to expand terminological stocks through internal linguistic resources, common language lexis is used for the designation of specific notions. The following models were particularly productive: Use of common language national lexis in specialized connotation, assigning specific categorical connotations to lexical entities of common language, creation of purely artificial terms (Kotiurowa 1988, 8). In the examined texts the following examples are documented: *боє* (Hankevyč 1881a, 29), *битье* (Hankevyč 1868, 212), *дух* (Hankevyč 1881a, 12), *душа* (Ščurat 1908, 22), *житье* (Fedorovyč 1883, 25), *питаніє* (Fedorovyč 1872, 168) et al.

Nowadays, a different tendency prevails: Ukrainian terminology systems orient themselves towards west-European languages. Even though the idea of "Europeanization" of terminology is to be welcomed, possible side effects of uncontrolled adoption need to be borne in mind, likewise a possible overloading of terminology systems through unnecessary synonyms and the displacement of existing Ukrainian terms. In this respect the experience in the domain of Ruthenian terminology development in the 19th century is of great interest in view of efforts to liberate that language from influences of Church Slavonic, Russian and Polish.

Motivated appropriation of terms from other languages has always been considered as part of the transfer-of-knowledge-culture. However, a great quantity of knowledge does not automatically imply great orientation: the possession of knowledge does not necessarily lead to its correct processing and application. Only reflected knowledge based on collected knowledge (Verfuegungswissen) permits the taking of well informed decisions (Mittelstraß 1982). Since philosophy provides basic concepts of orientation, the analysis of philosophical language is of topical societal relevance.

Taking into consideration historical facts and its topical relevance, Ukrainian philosophy could exemplify the historical and current position [of Ukraine] between East and West. In this manner the complex evolution of the national philosophy and its specialized language is demonstrated, which should be understood as the product of the specific Ukrainian situation, manifesting itself in the overlap of east-west knowledge cultures, in a historical union with European traditions on the one hand and Russian ones on the other.

References

Kappeler 2011: A. Kappeler, Ukrainische und russische Nation: Ein asymmetrisches Verhältnis, in: A. Kappeler (Hg.), Die Ukraine: Prozesse der Nationsbildung, Köln 2011, 191–202.

Mittelstraß 1982: J. Mittelstraß, Wissenschaft als Lebensform: Reden über philosophische Orientierungen in Wissenschaft und Universität, Frankfurt am Main 1982.

Hankeyuč 1868: Ганкевич К. Колька мыслей из философии // Правда. Львів 1868. – № 14–15, № 18–20, № 45–47.

Hankeyuč 1881a: К. Ганкевичъ, Исторія і критика матеріялізма“, Львів 1881

Hankeyuč 1881b: К. Ганкевичъ, Новѣшое философическое движеніе у Славянъ. Прибавленіе къ исторіи философіи Славянъ // Родимый листокъ. Черновцы 1881. – № 18–24.

Fedorovuč 1883: Владислава Иванова Федоровича Гадки. Коломыя 1883.

Ševčenko 2008: В. Шевченко, Українська філософія в системі українознавства, Київ 2008.

Ščurat 1908: В. Щурат, Українські жерела до історії філософії. Львів 1908.

GEORGIAN MARINE TERMINOLOGY – ITS HISTORY AND CONDITION TODAY

Svetlana Rodinadze

Batumi State Maritime Academy
(Batumi, Georgia)

Abstract. The article aims to give a comprehensive account of the modern Georgian marine terminology. Navigation plays an important role in modern Georgia. The formation of the Georgian marine terminology is the key factor for existence and developing of navigation in Georgia. The Georgian marine terminology is in the process of its formation. There are several dictionaries which include marine terms, but many marine terms are still missing in the Georgian language.

Keywords: marine terminology, terminology formation, Georgian terms.

Terminology science is a branch of linguistics studying special vocabulary. The main object of terminological studies is special lexical units (or special lexemes), first of all, terms. They are analyzed from the point of view of their origin, formal structure, their meanings and also functional features. Terms are used to denote concepts, therefore terminology science also considers the formation and development of concepts, as well as the principles of exposing the existing relations between concepts and classifying concepts; also, the principles of defining the concepts and appraising the existing definitions. Considering the fact that characteristics and functioning of terms depend heavily on their lexical surrounding, nowadays the common point of view is that not separate terms are considered to be the main object of terminology science, but rather the whole terminology used in some particular field of knowledge.

Terminology is the fundamental building block for translators. It consists of words, phrases and technical terms which are used to create sentences. Ever since the translation became a profession, technical translators have developed word lists for translation purposes. Most lists contain two columns, the first consisting of terms in the source language and the second of the corresponding terms in the target language.

The Georgian navigation has a long history. The famous poet from Alexandria Alexandre Rodoseli, 3rd century BC, wrote in his poem “Argonauts” that Colchian people kept manuscripts describing borders of all the seas and lands for travellers. At the edge of the 2nd and 1st century BC Colchis was famous for its sailors and shipbuilding. There was a port named Batusi (Batumi today) in the 1st century. Roman military and merchant ships entered the port in the 1st and 2nd century AD. Navigation and seafaring significantly developed in Georgia beginning from the 19th and 20th centuries.

Nowadays navigation plays an important role in our country. Developing and formation of Georgian marine terminology is the key factor for existence and developing of navigation in Georgia. Terminology has been developing together with the navigation. Ships and navigational equipment has improved during centuries, besides a lot of new equipment was invented, especially in the 19th and 20th centuries. The need of creating a new marine terminology appeared accordingly.

Famous Georgian writer Sul Khan Saba Orbeliani partly mentioned marine terminology in his “Georgian Dictionary”. It is an explanatory dictionary where he described some marine terms, e.g., *sea, boat, ship* etc. He explained terms which he had taken from Georgian literature. He defined terms which had different meaning at that time, but nowadays changed their meaning, e.g., *brake, shaft* etc. *Winch* used to have different meaning in the 18th century but now it has another, technical meaning.

A lot of marine terms can be found in the Georgian-English and English-Georgian dictionary created by Tamar and Isidore Gvarjaladze.

In 1889 the third revised edition of the Russian-Georgian dictionary of technical terms edited by R. Dvali and R. Rhambashidze was published. It includes engineering and electrical engineering terms.

The authors point out that despite of the fact that this initiative of technical society was a positive event (many terms of that period still remain in the language), terminological problem has not been solved. Composing this dictionary, the authors failed to use all the many-centuries traditions of the Georgian language and its rich lexical and terminological possibilities completely.

The authors observe that the process of the creation of the Georgian terminology was initiated by the prominent scientist and public figure Ivane Djavakhishvili. The name of Ivane Djavakhishvili is associated with the basic methodological and scientific principles of composing of the Georgian scientific terminology. It is worth mentioning that the dictionary of the technical terminology was published several times but it didn't include all the terms.

The authors indicate that the next stage of the development of the technology, the development of the new technical disciplines and the dramatic changes in the sphere of technology brings out the necessity of the continuous work on the technical terminology and the edition of the new terminological dictionary. The work on the composing of the dictionary has continued for many years. Finally, the new dictionary was published. It consists of 60 000 terms and terminological expressions. It includes the terms from many different fields of technology. The dictionary partly includes maritime terminology, especially maritime-engineering terminology.

In 1985 a new Russian-Georgian and Georgian-Russian dictionary was published called "Maritime terminology". This is an example of the branch terminology dictionary. It aims to collect the basic concepts of this branch of terminology and to supply specialists with the scientifically clarified and unified equivalents of the Russian and Georgian languages. The dictionary of the maritime terminology of the Georgian language was published in Georgia. Until that moment nobody was working on this issue. The majority of the terms of this branch of terminology were not included in other dictionaries or in the reference literature. Georgian maritime terms were not even an object of the wide public discussion.

Mr. V. Baratashvili, a person with a great experience in the maritime business who worked more than 35 years on the vessels of the commercial fleet, managed to collect the very interesting information. He was collecting, recording and clarifying maritime terms during a very long period. The prominent scientists consulted him when he was collecting information. As a result of the editorial board work, many terms were clarified and refined. It was revealed that some of the terms originated from the earlier centuries. Some specific expressions-commands of the maritime terminology are included in the dictionary as independent units.

The process of the edition of the big English-Georgian Dictionary, edited by T.Margalidze, began in 1995. This is an important event in the history of the Georgian lexicography. The editorial board considered that the development of the science and technology, the increasing of contacts with foreign countries brought out the necessity of publishing of the more perfect and refined dictionary. The dictionary conveys the variety of the lexical meanings of the modern English language better. The dictionary was based on the different English dictionaries. This dictionary is published for needs of specialists of the English language and many other branches of science and technology. It includes the terminology of different domains, mainly, scientific-technical terminology, also the terminology of business, culture and so on. It is composed on the Philology Cathedra of the Faculty of the Western European Languages and Literature of the Tbilisi State University. It is worth mentioning that during the process of composing of technical terminology the dictionary of Neli Qardava was used. The dictionary includes significantly big part of the maritime terminology.

In 2009 a three-language (English-Russian-Georgian) maritime dictionary was published. It is composed by the marine engineer Roland Richkov. The aim of the illustrated maritime technical dictionary is to help seafarers, specialists of the maritime industry, students of maritime colleges in studying of the Georgian maritime terminology. In 2010 a maritime dictionary edited by Roland Richkov was published. It is organized in the alphabetical order and includes a lot of maritime terms.

In conclusion, by this moment all published dictionaries include only some part of the maritime terminology but the perfect Georgian-English dictionary which includes all the maritime terms is not composed yet. By this moment the Georgian maritime terminology is on the stage of the formation and development.

Modern dictionaries published in the last years include much more maritime terms. It is worth mentioning that if needed the terms are borrowed from the English language. In 2014-16 Georgian English Dictionary of Technical Terms was created. It includes terms from the following fields: electronic, marine, computer technology, machinery and industry, information and communication, automobile, building, railway and hydrotechnical terminology. It consists of 18 000 words. The head of the project is Tinatin Margalitzadze.

So, the development of the maritime business in Georgia has a very long history, but the Georgian maritime technical terminology is in the process of formation. The majority of terms are of the English origin, a lot of terms are of the Russian origin, and also there are a lot of traced forms as well as artificial forms. In the epoch of globalization everything is aimed to the creation of the unified terminological system. Georgian linguists try to create marine dictionary which will include unified terminological system.

References

- Gvarjaladze T., Gvarjaladze I. *“English-Georgian Dictionary”*, Tbilisi, 1999.
Dvali R., Gambashidze R. *“Technical Terminology”*, Tbilisi, 1989.
Sulkhan-Saba O. *“Georgian Dictionary”*, Tbilisi, 1991.
“English Georgian Dictionary” TSU, Tbilisi, 1999-2012.
Richkov R. *“Illustrated Marine Technical Terminology into Georgian, Russian and Russian Languages”*, Batumi, 2009.
“Dedinition Dictionary of Georgian Language” (8 volumes), Tbilisi, 1950-1964.
Бараташвили В.В. (1985): *«Морская терминология»*. Тбилиси.
Чантурия В.К. (1980): *«Батумское мореходное училище имени маршала инженерных войск А.В. Геловани»*. Батуми.

ТОРГОВЕЛЬНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКИХ АКТОВИХ КНИГ XVI-XVII СТОЛІТТЯ І СУЧАСНА ПРОФЕСІЙНА ТЕРМІНОСИСТЕМА

Леся Гула

Хмельницький торговельно-економічний коледж КНТЕУ
(Хмельницький, Україна)

Анотація. Розглянуто закономірності формування і функціонування української торговельної лексики XVI–XVII ст. та на сучасному етапі розвитку. Визначено лексико-семантичні групи, які входять до складу терміносистем торговельного спрямування.

Ключові слова: українська торговельна лексика, лексико-семантичні групи, терміносистема.

Abstract. The article deals with the regularities of formation and functioning of the Ukrainian trade vocabulary of the XVI–XVII centuries and present times. Lexical-semantic groups in the Ukrainian terminological trade system are determined.

Keywords: Ukrainian trade vocabulary, lexical-semantic groups, terminological system.

Розвиток будь-якої галузі науки супроводжується поповненням і уточненням її термінологічного фонду. Актуальність пропонованого дослідження визначає насамперед динаміка національної лексики торгівлі в умовах ринкової економіки. Проте окремі слова, що поклали початок формуванню цієї групи лексики, трапляються ще в писемних пам'ятках XIV – початку XVII ст.

В українських писемних пам'ятках XIV–XV ст. відбито чимало спеціальних понять сфери торгівлі. Питанню походження української мови присвячено праці Л. Булаховського, лексику цього періоду вивчали такі відомі вітчизняні науковці, як В. Німчук, В. Русанівський, Ф. Ткач, Є. Чернов, В. Горобець та ін. До робіт з історичної лексикології української мови належать наукові дослідження Ф. Ткача (лексика документів канцелярії Б. Хмельницького), Є. Чернова (назви грошей і грошових одиниць). Проте це далеко не повний перелік науковців, які присвятили свої роботи дослідженню давньоукраїнської спадщини в лексиці української мови та питанню походження лексики торгівлі в Україні.

Терміни, пов'язані з торгівлею, які були вживані у XIV–XV ст., продовжують функціонувати і протягом XVI–XVIII ст. Із поступовим розвитком суспільства та підмови сфери торгово-економічних відносин також виникають нові слова, котрі утворилися на ґрунті староукраїнської мови та на основі спільнослов'янської лексики [2, с. 56].

У досліджуваній період у сфері торгово-економічних відносин слово *торговати*, а також семантично з ним пов'язані *продавати* та *купувати* продовжують виступати головними на означення торгівлі. Крім основного слова *торговати*, у текстах фіксуються такі лексеми: *приторгувати* «мати додатковий прибуток від торгівлі», *сторгувати*, *спродать*, *випродати*, *купчити* «займатися торгівлею» та описові конструкції на зразок *торгом се обиходити* «торгувати», також з'являються нові утворення з різною семантикою, які вживалися у сфері торгівлі та близькій до неї галузі: *закуплене* «купівля», *перекупництво* «торгівля», *прикуп* «куплені речі» [6, с. 462].

Протягом XVI–XVIII ст. з'являються нові спеціальні назви окремих галузей торгівлі, такі як *вышинкъ*, *шинкъ* від німецького *schenken* – «наливати, продаж вина, хмільних напоїв на розлив». Ці слова у формі *шинок* пізніше закріпилися на означення приміщення для торгівлі цими напоями. Від слова *шинок* утворилося ряд похідних слів: *шинковати*, *шинкованье* «продавати хмільні напої». Виникають слова на означення тимчасового заняття купівлею-продажем, наприклад, *ярмаркувати*. Щодо називання способу ведення торгівлі слід

зазначити, що в аналізованій період виникають нові терміни, котрі відтворюють розвиток нових торгово-економічних відносин: *гуртом* «гуртова торгівля», *на раздробъ* «роздрібна торгівля» [6, с. 463].

Лексична підсистема вираження боргово-кредитних відносин (*винен, долгъ, должникъ, личба, лихва* та ін.), яка була широко представлена в староукраїнських пам'ятках, продовжує своє вживання та набуває подальшого розвитку: *боргъ* «кредит», *депозитъ, депозиторъ, довгъ, должный процентъ, експенъ* «видаток».

Відбуваються зміни і у сфері фінансово-кредитних термінів, які виражають систему грошово-платіжних розрахунків. Так, поряд з *готовыми гроши, сума* та ін. простежується вживання слів і словосполучень: *решта* «частина грошей, що залишилася несплаченою», *индепозитъ* «сума грошей, віддана на зберігання», *дерьшито* «сума боргу, що залишається несплаченою», *калькуляція* «підрахування» [6, с. 464].

На означення гарантій торговельних угод та їх юридичного оформлення в зазначений період у фінансово-кредитній лексиці продовжують своє функціонування терміни, утворені в XIV–XV ст.: *застава, заклад, завдаток, зарука* та ін. У значенні юридичного документа, що підтверджує право на куплену річ, замість раніше вживаного *привіліє коупенное*, у XVI–XVIII ст. частіше використовується *купчаі* «торговельна угода». Усі вищезазначені слова пройшли через ряд змін та ввійшли в українську літературну мову того часу. Як указують дослідники пам'яток української писемності, документ, який підтверджував право власності на майно, у XVI–XVIII ст. позначається словом *тестаментъ*.

У другій половині XVII ст., завдяки зміцненню внутрішнього ринку та розширенню торгівлі в Україні, дійшло до встановлення єдиного мита замість численних дрібних зборів. Пам'ятки цього періоду фіксують такі слова з термінологічним значенням: *гроші, кредиторъ, обмитити, подужне, поколодне, рубль, спашне, шаг* та ін. [1, с. 132].

Для означення місця продажу та приміщення для торгівлі певними товарами починають уживатися поряд з раніше засвідченими назвами *броваръ, ярмарок, клітка, корчма, мѣсто, рынок, торгъ, торжище, ятка* новотвори *крамъ* «приміщення для роздрібної торгівлі», *крамниця* або *товар*.

Для означення торгівлі хмільними напоями з'являється декілька термінів-одночленів і словосполучень: *аренда, арендовый шинкъ, аренда корчомная, домъ шинковный* «шинок», *оранда, шинкъ*. Спочатку ці назви означали тільки право на виготовлення і продаж хмільних напоїв, але пізніше набули також значення приміщення для торгівлі. Номен *корчма* протягом XVI–XVIII ст. виступає в значенні об'єкта орендування, тому що слово вже мало в українських землях значення «приміщення для торгівлі».

Виникають нові словосполучення на означення торговельно-складських приміщень, зокрема *комора восковая, комора крамная, комора ринковая, комора соляная* та ін. на основі давньоукраїнського *комора* [6, с. 462].

Протягом аналізованого періоду продовжується активне використання відповідних термінів, які були вживані раніше. Своє функціонування вони продовжують і в період XVI–XVIII ст., а декілька з них – *купець, торговецъ* – уживають також у сучасній українській літературній мові. Але спостерігаємо також і появу нових лексем, перш за все, у сфері торговельної спеціалізації: *барышник* «торговецъ кіньми або посередник при торгівлі кіньми», *крамаръ* «торговецъ роздрібним товаром», *перекупецъ, прекупникъ, перекупка* «дрібний торговецъ», *крамар, корчма, арендаръ* «шинкар».

У XVI–XVIII ст. продовжує існування багато номенів, пов'язаних з торгівлею, які були засвідчені в пам'ятках староукраїнської мови попереднього періоду. Крім того, з'являються і нові утворення на основі спільнослов'янської мови завдяки процесу стабілізації засобів вираження понять торговельно-економічних відносин та вироблення фінансово-економічної термінології на основі засвоєння іншомовних запозичень [6, с. 465].

Українська економічна лексика XVIII ст. розвивалася на базі успадкованого фонду XVII ст., прикладом чому можуть, зокрема, бути терміни *гандлюючий, зраховать, клеймовать, коуть, розквѣтатись, реестриць*.

У XIX-XX ст. розширюються міжнародні стосунки України, і таким чином збільшується кількість запозичених термінів з інших мов: *аванс, авізо, акцепт, акциз, біржа, бухгалтерія, бюджет, валюта, вексель, дебет, депозит, дивіденд, емісія, інкасо, капітал* та ін. [4, с. 26].

Дослідники зазначають, що новий етап розвитку української наукової мови розпочався після проголошення України незалежною державою (1991 р.) та конституційним закріпленням за українською мовою статусу державної. Цей період можна вважати найпродуктивнішим у розбудові як української наукової мови, так і її термінології.

Протягом останніх десятиліть українська торговельно-економічна термінологія розвивається з великою інтенсивністю, що пов'язано з позамовними і власне мовними чинниками [3, с. 78]. Найвищого розвитку зазначена галузь термінології досягла наприкінці XX – на початку XXI ст., коли розширився апарат економічної науки України, українська держава зміцнила товарно-грошові відносини, визначила своє місце в економічних системах.

В Україні виникли нові можливості формування торговельно-економічної термінології. За період незалежності в Україні вийшло друком майже 30 словників, у яких представлено новітню термінологію цієї сфери. Серед найвизначніших лексикографічних праць зазначеного періоду – Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери (К., 2000), Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки (К., 1994), Фінансовий словник (Львів, 1996) та ін.

Дослідники зазначають, що у сучасній торговельно-економічній термінології зі зрозумілих причин з'являється багато іншомовних запозичень, наприклад, *бартер, дивіденд, єврочек, маркетинг* та ін. Часто можна зустріти також жаргонізми, які свідчать про специфіку галузі: *валютний коктейль, гарячі гроші, голод доларовий або грошовий, дешеві гроші, нові гроші, ринок лінивий і мертвий* та ін. Проте часто поряд з іншомовними запозиченнями активно вживаються відповідники з українського термінологічного фонду: *квасігроші – регіональні гроші, ремітент – перший векселетримач, евальвація – оцінювання* та ін. [3, с. 81.]

Характерно, що на сучасному етапі в галузі торгівлі широко використовують терміни-синоніми, чимало з яких увійшли до терміносистеми кілька століть тому: *виторг, втрати – видатки, дохід – прибуток, затрати, зиск, кошти, процент, кредитор – позикодавець, позичкодавець, рента* та ін.

Процес систематизації та внормування української торговельної термінології охоплює тривалий історичний період, продовжується він і в наші дні. Це зумовлюється насамперед тим, що розвиток будь-якої галузі науки супроводжується поповненням і уточненням її термінологічного фонду. Подальшого вивчення й багатоаспектного аналізу потребують усі складники лексико-семантичної системи української мови, зокрема, необхідно виявити особливості їх структури, закономірності функціонування і взаємозв'язки.

Література

1. Горобець В.Й. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст.: На матеріалі діаріюшів / В.Й. Горобець. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 112–131.
2. Д'яков А.С. Основи термінотворення: Семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К. : KM Academia, 2000. – С. 55–68.
3. Козловець І.І. Особливості фінансово-кредитної термінології початкового етапу формування / І.І. Козловець // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – 2014. – № 29. – С. 73–81.
4. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – С. 24–31.

5. Передрієнко В.А. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / В.А. Передрієнко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 42–56.
6. Русанівський В.М. Історія української мови: Лексика і фразеологія. / В.М. Русанівський, В.О. Винник, В.Й. Горобець та ін. – К., 1983. – С. 218–234.

ДЕФІНІЦІЯ ТЕРМІНА *ТРАДИЦІЯ* В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТЬ: ОСТРОЗЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР

Світлана Гуменюк

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Основою дослідження є проблема дефініції поняття “традиція”. З його допомогою автор аналізує феномен острозького книжництва другої половини XVI – поч. XVII ст., захищаючи думку про те, що розвиток української культури відбувається в руслі традиціоналізму.

Ключові слова: термін, дефініція, традиція, острозьке книжництво, традиціоналізм, православ'я.

Abstract. The basis of the research is the problem of the definition of the notion “tradition”. The author analyzes the phenomenon of the Ostroh cultural centre of the second half of the XVI century and beginning of the XVII century. With its help the author defends the thought that the development of the Ukrainian culture takes place in the channel of traditionalism.

Keywords: term, definition, tradition, Ostroh cultural centre, traditionalism, orthodoxy.

У сучасному українському філософському дискурсі чільне місце належить проблемі термінології та термінотворення, зокрема анонсований видавництвом «Дух і Літера» Європейський словник філософій фокусує увагу науковців на лексиконі неперекладностей, обґрунтовуючи цей проект як виклик традиційному розумінню філософії як такої. Редакція Словника зауважує, що українським перекладачам та співавторам проекту «досі ще не випадало випробувань такого рівня глибини та складності» [5, с. 8–9]. Відтак сучасна філософська думка одним із першочергових бачить завдання термінотворення.

Нас цікавитиме насамперед термін *традиція*, оскільки дефініція цього терміна у контексті філософської думки України другої половини XVI – поч. XVII ст. є надзвичайно широкою та неоднозначною.

Мета дослідження - з'ясування дефініції понять «традиція» і «традиціоналізм», а також їх культурно-філософська експлікація в контексті вивчення феномену острозького книжництва.

Багато дослідників, серед яких В. Горський, А. Дондюк, Я. Стратій, С. Йосипенко, підкреслюють особливу роль традиції у формуванні власного образу культурного світу. Не можна не взяти до уваги думки І. Любащенко про те, що в Україні XV–XVII ст. Ренесанс не знайшов адекватної його західноєвропейському зразку реалізації. Український тогочасний гуманізм дослідниця називає візантійським гуманізмом і доводить, що він тяжів «до церковності, був поміркованим, наповненим глибокою містиккою і відкидав радикалізм та секуляризаційний потенціал ранньо-реформаційної ідеології» [4, с. 53]. Ці думки стають зрозумілими у контексті глибокого рефлексивного аналізу тогочасної світоглядної ситуації, результатом якого став висновок дослідниці про те, що реформаційно-гуманістичні ідеї в аналізованій період призводили до «змирнення культури» і до «десакралізації свідомості». Традиція ж стала запорукою збереження сакрального образу культури.

Отже, найбільш важливим для контексту нашого дослідження є твердження про існування в Острозькому культурно-освітньому центрі ортодоксально-православного напрямку, а також твердження, згідно з яким в екстремальних умовах насильницького, агресивного «впровадження ззовні інокультурних впливів» реформаційні та гуманістичні ідеї

розроблялися острозьким книжництвом «у межах властивого українському народові типу духовності» [3, с. 145], що дозволяє нам говорити про істотні підстави називати традиційними морально-релігійні засади творчості цілої низки представників полемічного табору. Принаймні ті з них, хто керувався православною доктриною як найсуттєвішим орієнтиром для своїх творчих задумів і в процесі інокультурних реформаційних та гуманістичних (у їх західному трактуванні) впливів не зрікся цієї смислотворчої доктрини, можуть бути названі *традиціоналістами*.

Відтак нам належить дати розгорнуте трактування цього ключового для нашого дослідження терміна. Отже, термін **традиціоналізм** не претендує на винятковість. Уже були спроби виокремити традиційну течію в культурному просторі українського Передренесансу та Ренесансу, проте в попередніх розвідках вона дістала назву «консервативної». Проте в контексті нашого дослідження, яке має за основу не політичне спрямування, а пошук духовної морально-релігійної платформи у творчості острозьких культурно-освітніх діячів, доречнішим, на нашу думку, буде термін *традиціоналізм*, адже *консерватизм* – це течія у політичному русі і виникає цей термін саме як політичний. Нам важливо не упустити інших вимірів і належно описати явища, що репрезентують культурницький рух, його особливості і специфіку, адже політичний складник хоча й важливий, проте не визначальний. Тому *традиціоналізм* ще й з цієї причини є найбільш адекватним терміном, на наш погляд, щодо висвітлення реалій духовного та культурного життя означеного періоду.

У світовій думці поняття «традиція» досліджували багато філософів (Е. Шіпс, Я. Пелікан, М. Конгар та ін.). У сучасній науковій літературі найбільш авторитетною з цього приводу є праця П. Валльєра «Традиція» [5, с. 646]. Етимологія цього терміна походить від латинського іменника *tradere* («передача», «передавання», «передання»). *Traditio* точно відповідає грецькому *paradosis*, яке також походить від дієслова, що означає «передавати» (*paradidomi*). *Traditio* і *paradidomi* можуть вживатися і в буквальному, і в переносному сенсі. *Traditio* і *paradidomi* для християнських богословів зазвичай означали в цьому сенсі сукупність учень, які Церква зберігала і передавала як «кафоличну віру». Однак в сучасному релігієзнавстві необхідно використовувати більш широке та диференційоване поняття традиції.

П. Валльєр зазначає, що поняття традиції використовується у всіх царинах культури – у науці, освіті, мистецтві, літературі, політиці, праві та релігії. Сучасний український філософ М. Булатов окреслює традицію як поняття, що визначає різноманітні форми впливу минулого на сучасне й майбутнє. Істотним для нашого дослідження є твердження про те, що роль традиції є визначальною щодо формування світоглядних цінностей та переконань [5, с. 646].

Зважаючи на вищесказане, робимо висновок про полісемантичність цього терміна. Витлумачене в такому сенсі поняття «традиція» закономірно вписується в контекст нашого пошуку і лягає в основу його ключового поняття – традиціоналізму як течії культурно-освітнього релігійного руху, що онтологічно притаманний українській дійсності Передренесансної та Ренесансної епохи.

Отже, *острозький традиціоналізм* – це течія, яка захищала православ'я як кафоличну віру, визначала сучасне через минуле і репрезентувала насамперед духовні зусилля українського народу в збереженні власних культурних основ, тотожних збереженню власної культурної ідентичності. Під *острозьким традиціоналізмом* ми розуміємо ту частину острозького книжництва, яка сповідувала православну духовну *традицію*, маючи її за сутнісне ядро культури, була позначена активним впливом Візантії та Греції і, не зважаючи на будь-який тиск, засвідчила вірність своїм ідеям. Одразу ж зазначимо, що Острозький культурно-освітній центр був явищем не вузьколокальним, а масштабним, тому назва «острозький» є швидше умовною, оскільки поняття традиційної української духовності, пов'язане з Острогом як осердям культурного й морально-релігійного життя українців кінця

XVI – початку XVII століття, заторкує й інші регіони тогочасної України, які, разом узяті, творять світоглядний моноліт духовного світу православ'я в Україні. Адже від тогочасного Острога не можна відмежувати ні Загорова, ні Дубна, ні Дерманя, ні Почаєва, ні скиту Манявського, створеного на взірць афонських скитських монастирів. На наш погляд, Острозький культурно-освітній центр – явище швидше духовне, ніж територіальне, бо його викладачі, радники, науковці та випускники сіяли духовні зерна традиційної морально-релігійної думки не стільки на території Польсько-Литовської держави, скільки в душах і серцях своїх співвітчизників.

У зв'язку з цим ми звертаємо увагу на імена Василя Суразького (Малюшицького), Іова Княгиницького, Герасима Смотрицького, Даміана Наливайка, Клірика Острозького, Тимофія Михайловича та найбільш відомого українського полеміста Іоанна Вишенського, що до 70-х років XVI ст. жив в Острозі. З ними тісно пов'язана близька за світоглядною позицією, а також за регіоном проживання мало досліджена постать Віталія з Дубна. Проте перелік цих імен не вичерпує повноти досліджуваного явища, оскільки діяльність острожан-традиціоналістів не можна звести лише до літературної полеміки. Традиціоналізм – явище значно ширше і суто літературні рамки для нього є занадто вузькими. Духовні горизонти тодішньої України не замикаються освітньо-пропагандистською та літературною діяльністю.

Репрезентантами духовних пошуків у царині православної традиції, котрі були прямо чи опосередковано пов'язані з Острозьким культурно-освітнім центром, стають також Іов Почаївський, який тривалий час (близько 20 років) спілкувався з князем Василем-Костянтином Острозьким і був його духовним наставником; Ісакій Святогорець (Борискович) – ігумен Дерманського монастиря, що мав значний духовний досвід, який виніс зі Святої Гори та багаторічного спілкування з православним патріархом Мелетієм Пігасом; ієромонах Кипріан – перекладач з грецької церковнослов'янською мовою творів Макарія Єгипетського, учасник антикатолицького Берестейського собору та координатор зустрічей зі східними патріархами; активний захисник православ'я Іов Борецький – православний митрополит, що співпрацював з Острозькою колегією, а за припущенням І. Мицька був її випускником і автором твору «Пересторога»; ієромонах Афанасій, засновник Межигірського монастиря, що виховувався при князеві Василеві Острозькому «в добром наказанні книжном», судячи з Густинського літопису, 1600 р. повернувся з Афону, а з записів Межигірського монастиря – спадкоємець святоафонських духовних традицій, Ісайя Балабан – Уневський архімандрит, що займався редакторською роботою, сподвижник Іова Княгиницького ігумен Герасим Угорницький; Лонгин Карпович – відомий антикатолицький діяч, автор передмов до вільнюських видань, архімандрит Святодухівського монастиря, що підтримував зв'язки з Острозьким та Заблудовським культурними центрами, зокрема, за допомоги у публікації «Треноса» два роки провів у в'язниці; ієромонах Флавіан Касянович, редактор та перекладач з грецької, латинської та польської мов, ієромонах Іларіон, вигнаний польським королем з держави за відмову покорятися уніатському архімандриту Іпатію Потію; Тимофій Михайлович (Аннич) – дякон, а згодом «священник Полоцький» – автор алфавітно-предметного покажчика до Нового Завіту під назвою «Книжка собраніє вещей нужнійших...», що був видрукований І. Федоровим.

Звідтак, острозькі традиціоналісти – це представники острозького книжництва, а також культурні діячі, що співпрацювали з Острозьким культурно-освітнім осередком, які зайняли безкомпромісну позицію щодо захисту «старої віри», тобто православ'я, церковнослов'янської мови, старого юліанського календаря та висловили різкий протест проти запровадження унії на українських землях на рубежі XVI – початку XVII століть. Поняття *острозький традиціоналізм* більш повно окреслюється на фоні ренесансно-гуманістичних тенденцій, що розгортаються в Україні у зв'язку з експансією католицизму та контрреформації.

Ці впливи досліджені більш повно, і тому може скластися хибне уявлення про їх переважну роль у формуванні морально-релігійних засад тодішньої дійсності. Острозький традиціоналізм як непересічне духовне явище цілком заслуговує на те, щоб стати предметом окремого філософського дослідження. Його потреба є нагальною у зв'язку з визначенням Україною свого власного світоглядного статусу на сучасних європейських теренах. Відтак термін *традиція* у контексті нашого дослідження експлікується в категорію *Острозький православний традиціоналізм* як непересічне духовне явище, яке потребує подальших міжгалузевих досліджень.

Література

1. Європейський словник філософій : Лексикон неперекладностей. – К. : Дух і Літера, 2009. – Т.1. – 576 с.
2. Личность и традиция : Аверинцевские чтения / сост. К.Б. Сигов. – К. : Дух і Літера, 2005. – 398 с.
3. Нічик В.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні XVI – початку XVII ст. / Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. – К. : Наук. думка, 1990. – 384 с.
4. Секуляризація духовного життя на Україні в епоху гуманізму і Реформації : зб. наук. пр. / АН УРСР, Ін.-т. сусп. наук ; відп. ред. А.Є. Гринів. – К. : Наук. думка, 1991. – 280 с.
5. Філософський енциклопедичний словник / редкол. : Шинкарук В.І. (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

УКРАЇНСЬКІ ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПЛАВЗАСОБІВ (фрагмент історико-етимологічного словника)

Ірина Єфименко

Інститут української мови Національної академії наук України
(Київ, Україна)

Анотація. У статті розглянуто походження низки українських суднобудівних термінів, належних до тематичної групи «назви суден». Фактичний матеріал відібраний з українських, насамперед діалектних, лексикографічних джерел, дає можливість простежити виникнення та функціонування тих чи інших плавзасобів на різних теренах України. Серед аналізованих термінів наявні як питомі утворення, так і неслов'янські запозичення, здебільшого адаптовані на місцевому мовному ґрунті. Проведений аналіз дозволив встановити принципи номінації та відновити первісну мотивацію досліджуваних українських термінів на позначення плавзасобів.

Ключові слова: етимологія, семантика, термін.

Abstract. The article describes the origin of the Ukrainian shipbuilding terms, representing 'ship names'. The material, excerpted from the Ukrainian (first of all, dialectological) lexicographical sources, gives a possibility to trace the origination and functioning of the floating vehicles in the different territories of Ukraine. The analyzed group of names is represented by both Slavonic and non-Slavonic terms, mostly adapted on the local language ground. The analysis allowed to define nomination principles of these terms and to reveal the primary semantics of the names of the floating vehicles.

Keywords: etymology, semantics, term.

Укр. діал. (н.-наддністр.) **ава** (зб.) 'маленькі човни, з яких ловлять рибу авочним способом' [2, с. 5], (бузьк.-інгул.) **áva** 'човен, з якого ставлять авочні сітки' [17], (одеськ.) 'маленький каючок, з якого ловлять у Дністровському лимані авочними сітками крупну рибу' [19, с. 11]. Пор. ще похідне укр. діал. (н.-наддністр., одеськ.) **авчик** 'малий рибальський човен' [8, 1, с. 44] та фонетичний варіант із протетичним *а* – укр. діал. (н.-наддністр., одеськ.) **гáвчик** 'малий рибальський човен' [8, 1, с. 44], (наддністр.) 'невеликий човен, яким їздять розставляти ставні рибальські сітки' [7, с. 41]. Назва човна мотивована назвою однойменного рибацького знаряддя, пор. укр. діал. (бузьк.-інгул.) **áva** 'подвійна рибацька сітка' [17]. Останнє, очевидно, потрапило в українські діалекти через молдовське / румунське посередництво (на що, зокрема, вказує його локалізація на українському терені) з тюркських мов, пор., зокрема, молд. **авэ** (рум. **ávă**) 'невід' [8, 1, с. 40] < тур. **av, aw** 'невід' [8, 1, с. 40].

Укр. **біляна** 'непросмолене біле судно' [8, 1, с. 195]. Зазначений термін побутує також у російській мові, пор. рос. діал. (заст.) **беляна** 'сплавне судно грубої роботи, що підніміє до 100 тис. пудів вантажу' [10, с. 10] та (похідні) рос. діал. **белянка** 'дерев'яне судно з вітрилом на Волзі та Дону, беляна. Борти його не мастять дьогтем і залишають білими' [18, 2, с. 240], **белянушка** 'плоскодонне судно для сплаву лісу, беляна' [18, 2, с. 241]. З огляду на семантику розглядуваного терміна назва плавзасобу мотивована його зовнішнім виглядом, зокрема білим кольором непофарбованої деревини [див.: 1, с. 84]. Термін питомий, етимологічно пов'язаний з псл. **běl-* 'білий'.

Укр. діал. **буяра** 'великий річковий човен', **буяр** 'те саме', ст.-укр. (XVIII ст.) **буяра** [8, 1, с. 314; 15, с. 28], **буяр** 'те саме' [6, IV, с. 226] не має остаточної етимології й тлумачиться як можливе запозичення з іт. (заст.) **boiéra** на позначення виду судна, що своєю чергою сягає голл. **boeyer** 'те саме' [8, 1, с. 314]. Оскільки з лексикографічних джерел відомо, що цей корабельний термін уживався з часів Петра I, вважаємо його адаптованою українською формою вищезгаданого спеціального голландського терміна **boeyer** 'вантажне судно' [22, I,

с. 231], який потрапив до української мови через російське посередництво, пор. рос. (заст.) *бўер* 'однощоглове вантажне вітрильне судно' [22, I, с. 231]. Пізніше аналізований термін у російській та українській мовах став вживатися на позначення іншого, сухопутного, виду транспортного засобу, пор., напр., рос. *бўер* 'вид саней із вітрильною ходюю' [22, I, с. 231], укр. *бўер* 'кабіна чи платформа з вітрилом, встановлена на ковзанах або колесах' [8, 1, с. 280]. Германська назва плавзасобу, імовірно, етимологічно пов'язана з лексикою на зразок н.-нім. *bō*, *bōje*, нідерл. *bui* (> нім. *Bö*) 'порив вітру, негода' < герм. **bu-* / **bū-* **beu-* і споріднене з псл. *buǰь (< і.-є. **bho-ǰo-* 'безумний, дурний') [Левицький, I, с. 126, 128].

Укр. діал. (бузьк.-інгул.) **вітрогін** 'швидкий баркас' [21, с. 144], 'баркас з вітрилами' [17] – композитне утворення, в якому перший компонент *вітр(о)-*, мотивований іменником *вітер*, а другий – іменником *гін*, співвідносним із дієсловом *знати*. Первісно *вітрогін* *'судно, гнане вітром'. Назву плавзасобу вочевидь мотивовано конструкцією вітрильного судна, що зрештою вплинуло на його властивість швидко рухатися. Зауважимо, що в російських лексикографічних джерелах спеціальний термін *ветрогón* засвідчено в іншій тематичній групі суднобудівної лексики й з семантикою 'совок в ілюмінаторі з підручного матеріалу для вентиляції приміщення, каюти' [1, с. 131].

Укр. діал. (бузьк.-інгул.) **гичка** (без наголосу) 'човен на двох' [17]. Аналізований місцевий корабельний термін, очевидно, слід розглядати в зв'язку із засвідченим у спеціальних лексикографічних джерелах однойменним терміном, кваліфікованим як історизм, пор. *гúчка* 'особливий рід легкої, вузької та довгої шлюпки' [4, с. 68], 'легка швидкохідна шлюпка, що має корму з транцем' [16, 1, с. 247], 'легка швидкохідна роз'їзна шлюпка з низьким бортом і транцем' [5, с. 107]. Уважаємо, що до українських говорів бузько-інгульського межиріччя термін *гичка* потрапив із російської мови, де вперше завідчений у 1847 р. [23, I (4), с. 83], пор. рос. *гúчка* 'вузьке та довге веслове судно з дволопатовими веслами' [Даль, I, с. 864]. Останнє, на думку М. Шанського, виникло на російському мовному ґрунті як похідне з суф. *-к-* [23, I (4), с. 83], можливо, під впливом питомої лексеми *гичка* з ботанічною семантикою, від запозиченого корабельного терміна *гиг* (< англ. (сканд.) *gig* 'легка вузька й довга веслова шлюпка; легкий екіпаж, легкий човен, 'легкий візок, човен') [4, с. 67; 22, I, с. 408; 23, I (4), с. 83; 1, с. 170; 11 I, с. 217]. «Ненормативний» *-ч-* в основі терміна *гичка* (< *гиг*) – результат чергування *-к-* : *-ч-*. Звук [к] виник у слові внаслідок типового для російської мови оглушення кінцевого приголосного, зокрема *-г-* > *-к-*. Своєю чергою, в англ. *gig* М. Шанський (із покликанням на А. Маценауера) вбачав первісну семантику 'те, що несеться, кружляє' [23, I (4), с. 83]. Натомість В. Левицький зводив англ. (сканд.) *gig* через герм. **gin-* / **ǵin-* / **gai-* до і.-є. **ghēj-* із семантикою 'хитатися, коливатися, відхилитися' або і.-є. **ghē-* 'різати' [11, I, 215-217]. Назву човна найкраще мотивує семантика руху, коливання.

Укр. **душогу́бка** 'маленький човен, здебільшого видовбаний з одного дерева' [6, 1, с. 161], 'невеликий, переважно видовбаний із дерев'яної колоди, хиткий човен' [20, 4, с. 534], діал. (полт.) 'човен одnodеревка для 1 людини' [3, с. 152] – лексико-семантичне утворення від спільнокореневого іменника *душогу́бка* із загальним значенням *'щось дуже небезпечне для життя', вжитого для характеристики конкретного предмета. Вочевидь назва плавзасобу – вторинна й пов'язана з характерними особливостями човна примітивної конструкції – тісного (в якому людина стиснута, який її «душить») та перекидистого, тобто небезпечного для життя. Пор. також рос. діал. (півд.) *душегу́бка* 'малий ботичок, одnodеревка, довбушка' [Даль, I, с. 1259], вперше засвідчене на позначення човна в середині XIX ст. [14, с. 75].

Укр. **за́відка** 'у плавучій сукновальні, розміщеній на човнах: передній меншого розміру човен, на який впираються вали коліс' [6, 2, с. 18], діал. (полт.) 'порівняно менших розмірів передній човен, на який впираються вали коліс млина' [3, с. 173] – суфіксальне похідне від дієслова *заводити* (пор. укр. *заво́дити* 'вставляти, вставити, вправляти, вправити в щось, всовувати, всунути' [6, 2, с. 17]; рос. діал. *заво́дiть* 'заводити в щось; вбудовувати, врубати'

[18, 9, с. 324]). Первісну семантику розглядуваного терміна можна визначити чіткіше: *завідка* *‘човен, на який *заведено* [встановлено] колеса сукновальні або водяного млина’, тобто назва човна пов’язана з його конструктивними особливостями.

Укр. діал. (поділ., степ.) **кори́то** ‘невелике суденце, видовбане з суцільного стовбура дерева’ [13, с. 120] – метафоричне перенесення зі сфери господарської термінології, характерне для назв плавзасобів. Детальніше про це явище див.: [9, с. 56-57]. Зазначений термін відомий також в інших слов’янських мовах, пор. ще рос. діал. *корыто* ‘про невміло зшитий човен’ [12, с. 173], ‘невеликий човен, човник’, блр. *карыта* ‘човен’ [8, 3, с. 21], пол. (заст.) *koryto* ‘видовбаний човен’ [24, 11, с. 122], схв. *kòryto* ‘корпус (судна)’ [8, 3, с. 21]. Етимологічно сягає псл. *koryto на позначення продовгуватого жолобоподібного заглиблення в дереві, камінні, землі – штучного та природного [24, 11, с. 121-123].

Укр. діал. (одеськ.) **лову́шка** ‘човен та необхідний для рибальства реманент’ [19, с. 120] – демінутивне утворення від іменника *ловуха*, пор., напр., вживане в сфері російської рибальської термінології діал. *лову́ха* ‘рибальське знаряддя – верша’ [18, 17, с. 102] < псл. *lovuxa / *lovuša [24, 16, с. 110]. Назва рибальського човна, безсумнівно, пов’язана з його призначенням.

Укр. діал. (бузьк.-інгул.) **рези́нка** ‘невеликий надувний резиновий човен, на якому рибаки виходять ловити рибу’ [17], ‘невеликий надувний гумовий човен’ [21, с. 144] – пізні суфіксальне утворення від іменника *резина*. Назву плавзасобу мотивовано матеріалом виготовлення.

Укр. діал. (н.-наддністр.) **тягу́лі** (збір.) ‘кілька пар човнів, які ловлять рибу «тягульськими» сітками» [2, с. 76], (одеськ.) ‘човни, які тягнуть за собою сіті в час рибальства’ [19, с. 194] – мн. ф. від укр. діал. *тягу́ля* ‘вид рибальської сітки’ [8, 5, с. 697], словотвірно пов’язане з іменником *тяга* ‘тяга’ [8, 5, с. 697] дієслівного походження, що сягає псл. **tęg-*. Аналізована назва плавзасобу мотивована однойменною назвою рибальської сітки.

Література

1. Андрищенко Н.С. Толковый морской словарь. Основные термины / Н.С. Андрищенко. – М. : Астрель, АСТ, 2006. – 766 с.
2. Берлізов А.А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров’я / А.А. Берлізов. – Чернівці : Вид-во ЧДПІ, 1959. – 83 с.
3. Василенко В.К. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Отдел I-й, II-й и III-й. Кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледелие, народные поговорки и изречения / В.К. Василенко // Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества. – Харьков, 1902. – Т. 13. – Ч. II. – С. 139–216.
4. Объяснительный морской словарь (Настольная книга для имеющих отношение к морскому делу) / [сост. В.В. Вахтиным]. – СПб. : Изд. комиссионера морского министерства Н.Г. Мартынова, 1894. – 390 с.
5. Военно-морской словарь / [гл. ред. В.Н. Чернавин]. – М. : Воениздат, 1989. – 511 с.
6. Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. матеріалів Б. Грінченко]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958-1959. – Т. 1–4.
7. Дзензелівський Й.О. Словник специфічної лексики говірок нижнього Подністров’я / Й.О. Дзензелівський // Лексикографічний бюлетень. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Вип. VI. – С. 36–54.
8. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О.С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
9. Ефименко И.В. Судостроительная лексика Нижнего Поднепровья / И.В. Ефименко // «Северное Причерноморье: к истокам славянской культуры». VII Чтения памяти академика О.Н. Трубочева (10-15 сентября 2012 г.) : сборник статей. – К. ; М. ; Феодосия, 2012. – С. 52–64 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.trubachov.ru.

10. Копылова Э.В. Ловецкое слово : словарь рыбаков Волго-Каспия / Э.В. Копылова. – Волгоград : Ниж.-Волж. кн. изд-во, 1984. – 128 с.
11. Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков / В.В. Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2010. – Т. I. – 616 с.
12. Мызников С.А. Русские говоры Беломорья. Материалы для словаря / С.А. Мызников. – СПб. : Наука, 2010. – 455 с.
13. Никончук М.В. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східно-слов'янських мов / М.В. Никончук, О.М. Никончук. – К. : Наук. думка, 1990. – 291 с.
14. Орехова Т.И. Формирование тематической группы названий водных средств передвижения в истории русского языка XVIII-XX вв. : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Татьяна Ивановна Орехова / Алтайск. гос. ун-т. – Барнаул, 2000. – 179 с.
15. Пискунов Ф. Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи / Ф. Пискунов. – Киев : Типография Е.Я. Федорова, 1882. – 304 с.
16. Самойлов К.И. Морской словарь в 2 томах / К.И. Самойлов. – М. ; Л. : Воен-морск. изд-во НКВМФ СССР, 1939–1941.
17. Картотека словника говірок Бузько-Інгульського ареалу Миколаївської області (рукопис).
18. Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова]. – М. ; Л. ; С.-Петербург : Наука, 1966–2013. – Вып. 1–46.
19. Словник українських говорів Одещини / [за ред. О.І. Бондаря]. – Одеса : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2011. – 224 с.
20. Словник української мови у 20 т. / [гол. ред. В.М. Русанівський]. – К. : Наук. думка, 2013. – Т. 4. – 1007 с.
21. Тимченко М.П. Рибальська лексика в народній мові Бузько-Інгульського ареалу / М.П. Тимченко, В.П. Токар // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку народно-розмовної мови : тези доп. Республ. конференції (Ужгород, листопад 1989 р.) / [відп. ред. Й.О. Дзендзелівський]. – Ужгород, 1989. – С. 143–145.
22. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер / [пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева]. – М. : Прогресс, 1986–1988. – Т. I–IV.
23. Этимологический словарь русского языка / [под ред. Н.М. Шанского]. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1972. – Т. I. – Вып. 4. – 215 с.
24. Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / [под ред. О.Н. Трубачёва и А.Ф. Журавлёва]. – М. : Наука, 1974–2014. – Вып. 1–39.

ТЕРМІНИ В ОЙКОНІМІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОЛІССЯ

Ольга Карпенко

Інститут української мови Національної академії наук України
(Київ, Україна)

Анотація. На основі доступної джерельної бази розглянуто становлення ряду ойконімів Житомирської області, в основах яких законсервований багатий лексичний матеріал різних термінологічних груп. Вивчення історичних і діалектних лексем, здобутих завдяки топоосновам, – важливе джерело для відновлення лексичного слов'янського фонду, а також лінгвогеографічного дослідження.

Ключові слова: апелятив, географічний термін, діалект, лексема, онім.

Abstract. Based on the available source base, we consider the emergence of a number of oikonyms in Zhytomyr region, in the basis of which the rich lexical material of different terminological groups is preserved. The study of historical and dialectal lexemes derived from toponymic stems is an important source for the restoration of the Slavic lexical fund, as well as the linguo-geographical research.

Keywords: appellative, geographical term, dialect, lexeme, onym.

Старожитні слов'янські терени, поміж яких одне з чільних місць належить Центральному Поліссю, відзначаються багатством різних тематичних груп лексики. Незважаючи на тривалу семантичну еволюцію, географічна, метеорологічна, сільськогосподарська та інші давні лексичні групи зберегли архаїчні риси семантики. Чимала кількість таких лексем закріпилася в основах різних класів онімів. Частина з них знаходиться вже на периферії сучасного словникового складу української мови, інші – втрачені. З огляду на асемантичність будь-якої власної назви говорити про семантичні процеси лише на рівні онімів не доводиться, але реєстрація етимона з подальшим його залученням в етимологічне гніздо, порівняння з історичними апелятивами обґрунтовує існування етимона в окреслених регіональних межах.

За своєю суттю формування ономастикону будь-якого регіону тісно пов'язане з історією народу – творцем, носієм і зберігачем лексичного фонду, діалектів, традицій формування онімних структур. Одночасне дослідження оніма та апелятива в історичній проекції перспективне для славістики в цілому. Вивчення топонімів сприяє відновленню значної кількості втрачених лексичних архаїзмів, скажімо, на позначення рельєфу, зниклої або зміненої в часі флори, фауни тощо. У кожному конкретному випадку детально осмислюється причина номінації об'єкта, а відтак окреслюються семантичні особливості етимона. Часто це досягається за допомогою залучення діалектних лексем. Завдяки діалектним термінам, які нерідко мають специфічну семантику в різних регіональних зонах, стає можливим розмежування формально видимої ідентичності топооснов. Це, у свою чергу, дозволяє уточнити значення основи оніма (тобто правильно визначити його мотивацію).

Ойконімікон Житомирщини має тривалу історію свого становлення, історично засвідчену від літописного періоду. У цілому він становить інтерес насамперед у зв'язку з окресленням принципів номінації архаїчних утворень, починаючи від найпростіших номенклатурних слів, зокрема географічних термінів. Разом із тим його рухливість у часових межах, динамічні зміни, пов'язані з соціальними перетвореннями, не припинили утворення ойконімів від географічних термінів. Навіть назви, які з'явилися на карті порівняно недавно, та новотвори мають найтісніший зв'язок з географічними термінами. Відомо, що межа між топографічними одиницями та мікротопонімами досить хитка, що не властиве відгеографічним ойконімам і утруднює визначення семантики їхньої основи. Пояснюється це

в першу чергу браком повноцінного словника географічних термінів України. При дослідженні подібних ойконімів в кращому випадку послуговуємося невеликими за обсягами словниками окремих областей. На складність вивчення поширення географічного терміна через брак лексикографічних джерел неодноразово звертав увагу М. Толстой: “На жаль, дуже поширені випадки, коли лінгвісти, які звертаються до географії конкретних слів та їхніх значень, через відсутність лексичних атласів, побудованих за спеціальною програмою, повинні міркувати про положення в тій чи тій діалектній зоні за описом (інколи досить уривчастому) одного з діалектів цієї зони та уявляти, таким чином, ситуацію на досить обширній території як однорідну, «однокольорову»” [15, с. 16]. Отже, у більшості випадків унаслідок вибіркості опису топографічної лексики можлива констатація факту походження ойконіма від географічного терміна, без конкретизації семантики останнього.

Для прикладу пропонуємо два однойменні села *Борок* в Андрушівському (колишня німецька колонія, заснована в XIX ст. [8, с. 35], зі слов'янською назвою) та в Коростишівському р-нах (недавнє поселення, відоме з 1926 р. [1, с. 207]), мотивовані географічним терміном *борок*. В українській мові слово *борók* – демінутивна форма від *бір* ‘сосновий лісок’ [13, с. 69]. Значення ‘невеликий сосновий ліс’ для лексеми *борók* засвідчене на території Сумського Полісся лише у двох населених пунктах – у с. Дорошівці Ямпільського р-ну та в смт Шалигине Глухівського р-ну, на іншій території області для неї превалює позначення ‘невеликого лісу, гаю’ [17, с. 34]. На Ровенщині при суцільному використанні лексеми *ліс* словоформа *борók* позначає ‘невеликий ліс’ тільки в одному випадку – с. Кухітська Воля Зарічненського р-ну [18, с. 14]. У близькому значенні до літературної української мови *борók* ‘молодий сосняк’ одиночно простежується в с. Дідичі Ківерцівського р-ну на Волині [6, с. 17]. Така загальна картина функціонування досліджуваної лексеми на Українському Поліссі та суміжній з Центральним Поліссям території Волині. Спираючися на матеріали М. Никончука, який зібрав цінний матеріал по Житомирщині, можемо констатувати, що лексема *борók* невідома на значній території області, записана вона лише в с. Майдан Олевського р-ну в такому значенні ‘невелика (переважно кругла) площа серед лісу, вільна від дерев’; аналогічне тлумачення властиве словосполученню *ч'істі^ борók* – с. Лопатичі того ж р-ну [11, с. 97–98]. У цьому ж районі фіксується ойконім з кореневою частиною *-борок-*, утворений за префіксально-суфіксальною моделлю – с. *Забороче*.

Таким чином, у тих районах, де лексема *борók* відома як ойконім (Андрушівський та Коростишівський р-ни), вона вже не простежується, що може бути свідченням помітного звуження її колишнього функціонування у цій діалектній зоні. Одночасно спостерігається диференціація основного значення терміна, яке правомірно віднести до семеми ‘сосновий ліс’.

Топонімікон також реагує на досить незначне нинішнє поширення лексеми *борók* у регіоні. Ще до 1946 р. в Ємільчинському р-ні існувало ур. *Царів Борок*, на базі якого в повоєнні часи виник х. під назвою *Червоний Бір* [16, с. 164], перетворений потім на село. Зрозуміло, що препозитивний компонент складеної назви урочища, яка за походженням становила присвійний прикметник < іменника *цар*, утворений за допомогою суфікса *-ів*, був ідеологічно несумісний з новими вимогами. Його традиційно заступає похідне від полісемантичного ад'єктива *червоний* ‘гарний, красивий; червоний (революційний) колір’. Опорне складове первісного найменування – *Борок*, в основі якого зберігся вже нефункціональний в цій місцевості географічний термін *борók*, замінили на *Бір* < *бір*, пор. діал. *бор* ‘сосновий ліс’, поодинокі відзначений в Ємільчинському р-ні [11, с. 55].

У лісовій частині Полісся підсільно-вогняне господарство, в основі якого – корчування та випалювання, поширене здавна. Звільнення від лісу діляниць завдяки корчуванню та випалюванню передбачало майбутній обробіток землі, створення нових поселень тощо. Випалювання могло відбуватися природним шляхом унаслідок різного роду пожеж, тоді як

корчування – прерогатива людини. Про колишнє випалення в Центральному Поліссі нагадують старі назви населених пунктів *Погоріле* (нині сс. *Озерянка* та *Дружбівка*) у Баранівському та Коростенському р-нах, в основі яких – активний дієприкметник мин. часу *погорілий*, -а, -е (~ *погоріти* ‘згоріти від вогню, жару’, ‘зіпсуватися від сильного жару’, ‘засохнути на пні від пекучого сонця, засухи (про рослини)’ [14, с. 720–721], пор. діал. *погоріле* ‘випалене місце в лісі’ – с. Малинськ Березнівського р-ну Ровенської обл. [18, с. 88].

До підсічно-вогняних термінів, засвідчених в основах відомих нам восьми населених пунктах області (два з яких нині вже не значаться на обліку), відноситься поліськ. *корчівка*, *корчівка* ‘невелика рівнина серед лісу, вільна від дерев’. У цьому значенні лексема *корчівка* відома лише в сс. Дівошин і Покалів Овруцького р-ну та с. Криве Попільнянського р-ну [10, карта № 28]. На східнослов’янському терені засвідчується у Росії, зокрема в Новосибірській та Свердловській обл. – *корчівка* ‘викорчувана ділянка лісу’ [12, с. 31], у близькому значенні *карчю́ка* трапляється в ряді населених пунктів Білорусі – Білогуша, Бережне, Хоромськ, Рубель, Ольпін Сталінського р-ну Брестської обл. та сс. Сметаничі та Конкичі Петриківського р-ну Гомельськ. обл. [10, карта № 28]. Слово *корчівка*, що має праслов’янські корені < *кърѣвѣка – один із континуантів об’ємного гнізда *(s)*кърк*-, добре описаного в літературі та співвіднесеного з *кърѣ- < *кърkj- [7, с. 209–234]. Важливість цього географічного терміна для життєвих потреб людини очевидна. Примітно, що закріплення його в основах місцевих ойконімів переважно не збігається з функціонування в місцевих говірках. Їх носіям у Житомирському, Новоград-Волинському, Романівському, Черняхівському р-нах не властививе вживання цього географічного терміна, в Овруцькому р-ні *корчівка* відома лише у двох згаданих вище населених пунктах північніше Овруча, тоді як ойконім *Корчівка* на карті району відзначається лише у західній його частині, де апелював уже не діє.

Крім географічних термінів, які мотивували появу значної кількості ойконімів Житомирщини, в основах останніх трапляється чимало лексем з інших термінологічних систем. На одній із них зупинимось детальніше. З початку XVII ст. у Коростенському р-ні засвідчується с. *Домолоч*, пор. 1611 р. «писа(н) у *Домолочу*» [2, с. 162]. Первісна відома нам фіксація назви виявилася стійкою та незмінною в часі. Місцевим говіркам лексема *домолоч* невідома. Однак П. Лисенко зареєстрував у сс. Домашлин і Петрова Слобода Корюківського р-ну Чернігівської обл. апелював *малоча*; на півночі Київщини, в Іванківському, Поліському р-нах, а також у с. Качали Бородянського р-ну – *молоча* в значенні ‘молотьба’. На Чернігівщині форма *молоча* відзначена лише в с. Смолянка Куликівського р-ну [9, с. 122] < *moltja. Це архаїчний сільськогосподарський термін віддієслівного походження (~ псл. *moltiti ‘молотити’). Префіксальна словоформа *домолоч, засвідчена в основі ойконіма *Домолоч*, щодо етимологічного пояснення несладна: явний її зв’язок з дієсловом *домолочувати* ‘закінчувати молотити’. Розкрити її тлумачення допомагає рос. діал. *домолот* ‘у дореволюційному селі – свято на честь закінчення молотьби’, *домолотки* ‘останній етап молотьби, закінчення її, зазвичай завершується святом’ [19, с. 13–14]. Дериват *домолотки* органічно входить до словотвірного типу землеробської лексики Полісся – *дожинки* ‘святкування після завершення жнив’, *докопки* ‘святкування після збирання картоплі’, *досевки* ‘святкування, пов’язані із завершенням сівби’ тощо [4, с. 99]. Терміни *домолот*, *домолоть* ‘завершення молотьби’ поширені в архангельських говірках [3, с. 393]. В. Даль подає приклад семантичної трансформації деминутива *домолотка* ‘обрядова каша, якою господар пригощає молотильників на замолотках, звичайно в день Фекли зоревниці, 24-го вересня, коли насаджать першу стодолу’ [5, с. 465] з яскраво вираженою додатковою ознакою обрядової кулінарної страви.

Отже, ойконім *Домолоч* найімовірніше мотивований терміном *домолоч, пов’язаним ‘із завершенням молотьби’, який допустимо розглядати як *j*-тове утворення від *домолот* / *домолоть* < *domoltъ / *domoltъ. Якщо в нинішніх умовах лексеми *малоча*, *молоча* відомі у

Київському та Чернігівському Поліссі, то в минулому знайомство зі спорідненим апелятивом *домолоч, вірогідно, поширювалося на територію Центрального Полісся.

Література

1. Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини 1795–2006 роки : довідник / упоряд. Р.Ю. Кондратюк, Д.Я. Самолюк, Б.Ш. Табачник. – Житомир : Волинь, 2007. – 619 с.
2. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / підг. до вид. : А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. – Житомир : Полісся, 2002. – 390 с.
3. Архангельский областной словарь / под ред. О.Г. Гецово́й. – М. : Наука, 2001. – Вып. 11. – 479 с.
4. Выгонная Л.Т. Полесская земледельческая терминология / Л.Т. Выгонная // Лексика Полесья : Материалы для полесского диалектного словаря / отв. ред. Н.И. Толстой. – М. : Наука, 1968. – С. 93–131.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – М. : Русский язык, 1981. – Т. I. – 699 с.
6. Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині / О.К. Данилюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 147.
7. Козлова Р.М. Структура праславянського слова. Праславянское слово в генетическом гнезде / Р.М. Козлова. – Гомель, 1997. – 412 с.
8. Костиця М.Ю. Історико-географічний словник Житомирщини / М.Ю. Костиця, Р.Ю. Кондратюк. – Житомир, 2002. – Т. I. – 128 с.
9. Лисенко П.С. Словник поліських говірок / П.С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
10. Никончук М.В. Лексичний атлас Правобережного Полісся / М.В. Никончук. – К. ; Житомир, 1994. – 17 с., 200 карт.
11. Никончук М.В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся) / М.В. Никончук. – К. : Наук. думка, 1979. – 313 с.
12. Словарь русских народных говоров / под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. – Л. : Наука, 1979. – Вып. 15. – 399 с.
13. Словарь української мови / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907. – Т. I. – 494 с.
14. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1975. – 832 с.
15. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды / Н.И. Толстой. – М. : Наука, 1969. – 261 с.
16. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року / відп. ред. М.Ф. Попівський. – К. : Українське вид-во Політичної літератури, 1964. – 1063 с.
17. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е.А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
18. Шийка С.В. Словник народних географічних термінів Ровенщини / С.В. Шийка. – Тернопіль : Астон, 2016. – 116 с.
19. Ярославский областной словарь : учебное пособие / науч. ред. Г.Г. Мельниченко. – Ярославль : Тип. Ярославск. политехническ. ин-та, 1985. – Вып. 4. – 147 с.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ОПИСУ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГРАМАТИКАХ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА

Ірина Козелко

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
(Львів, Україна)

Анотація. У статті проаналізовано мовознавчі терміни, ужиті в граматиках Василя Сімовича. Вказано на вимоги, які ставив до наукових назв учених, показано його творчі пошуки вдалої назви. Чимало з них ґрунтуються на пуристичних засадах, але з часом паралельно автор уживає терміни на позначення мовознавчих понять на загальноукраїнській основі, що сприяє їхній кодифікації та унормуванню.

Ключові слова: пуризм, термін, термінологія.

Abstract. The article analyzes the linguistic terms used in grammars of Vasyl Simovych. Scientist's requirements towards the scientific names and his creative pursuits of successful names are described. A lot of them are based on the puristic principles, but eventually the author began to use also the terms which denote linguistic concepts on the national basis, contributing into their codification and normalization.

Keywords: purism, term, terminology.

Розвиток мови на сучасному етапі її функціонування актуалізує мовознавчі надбання минулих сторіч. Щоб зберегти національне термінотворення в мові, сучасні науковці все частіше звертаються до термінів початку ХХ ст. та оперують ними.

Період початку ХХ ст. позначений прагненнями вчених-граматистів очистити мову від запозичень, чужих їй лексем, невластивих засобів творення слів, словоформ тощо. На різних етапах розвитку української мови дослідники (І. Огієнко, О. Курило, В. Сімович, М. Жовтобрюх, І. Ковалик, Л. Паламарчук, Ю. Шевельов, І. Кочан, Л. Масенко Т. Мельник та ін.) вказували на цінність українських ресурсів для вироблення назв спеціальних понять, опрацьовували вимоги до термінотворення в українській мові. Активними були наукові зусилля щодо висвітлення питань, які стосувалися пуристичних тенденцій у мові, що й втілювалося у виробленні граматичної термінології української мови початку ХХ ст.

О. Палькевич дослідила поняття мовного пуризму як засобу нормалізації мови і дійшла висновку, що пуризм сприяє забезпеченню історичної спадковості мови. Це явище на тому етапі було характерним і для процесу термінотворення, бо «пуристичні тенденції особливо виявилися в останній третині 19 ст., у 20-і рр. 20 ст., зокрема у зв'язку зі створенням національної термінології в різних галузях науки» [6].

П. Селігей вважає, що «культурно-географічне розташування України на межі Сходу й Заходу чітко відбилосся на її пуристичному досвіді, який суперечливо поєднав у собі як усвідомлення потреби самобутнього розвитку термінології, так і цілковите заперечення цієї потреби» [7, с. 62]. Учені А. Кримський, Є. Тимченко, О. Курило, С. Смеречинський, М. Гладкий, О. Синявський, М. Сулима, М. Наконечний, В. Сімович розпочали щодо цього дискусії, які охопили всі регіони України. Їхні погляди були нерідко цілком протилежні: від поміркованих до крайніх, звідси й маємо поміркованих і крайніх пуристів.

Сьогодні існує чимало досліджень, предметом розгляду яких стали погляди цих учених, що безпосередньо впливали на процес найменування спеціальних понять у терміносистемах. Це стосувалося як галузевих терміносистем, так і граматичної терміносистеми зокрема.

Характерною рисою тогочасної граматичної думки був також і дескриптивний її опис. Наукові поняття не тільки вводилися в граматики чи посібники, а й зазнавали детального аналізу, супроводжувалися розширенням їхнього викладу.

Н. Гуйванюк, Ю. Руснак, роздумуючи про прескриптивні напрямки в розвитку української мови, вважали, що саме «елітарний напрям не спирається на народно-розмовну мову, його представники конструюють відповідні терміни «згідно з духом української мови» [3, с. 125].

На такий «дух-чуття» граматичної структури української мови та процесу її термінотворення вказував В. Сімович. Тому слід зазначити, що провідна роль у становленні лінгвістичної терміносистеми української мови належить саме ученим-граматистам, які укладали посібники, граматики, навчальні книжки з української мови. З одного боку, це філологічне чуття треба було вміти передати народові, з іншого – така діяльність позитивно позначилася на нормалізації української мови. Питання кодифікації мовознавчих термінів та їх уживання в навчальних підручниках і посібниках, виданих у період 20–30-х рр. ХХ ст., особливо турбували В. Сімовича. Тому його наукова діяльність також позначилася на формуванні української граматичної термінології.

Розглянемо погляди В. Сімовича на граматичні назви, що дасть змогу виокремити граматичну терміносистему В. Сімовича як індивідуально-структурний складник усієї української лінгвістичної терміносистеми, що й стало **метою** пропонованої розвідки.

Об'єктом опису послужила терміносистема В. Сімовича. **Предмет дослідження** – специфіка термінів, які функціонували в «Практичній граматиці української мови», «Граматиці української мови» В. Сімовича.

Терміносистема є частиною системи мови і характеризується певною структурою та системністю. У терміносистемі розкриваються зв'язки терміноодиниць, які входять до неї, формують її структуру. «Щоб зрозуміти становлення наукової мови, необхідно вивчити поведінку взаємодіючих мовних мікросистем, розшифрувати код наявного в мові наукового стилю» [5, с. 5].

Розбудова терміносистеми – складна і тривала справа. Коли говорити про граматичну терміносистему, то слід відзначити, що утверджувалася вона і шляхом запозичень з інших мов (грецької, латинської), і шляхом успадкування спеціальних лексем рідної мови, із витворених мовознавцями (можемо стверджувати про самотність окремих термінів, які сформувалися в граматичній терміносистемі української мови).

Усе частіше мовознавці усвідомлювали потребу у виборі такого найменування, яке б сприймало та засвоювало шкільництво на всій території України і, звісно, яке б уживалося на практиці. Поступово, вибірюючи, накопичуючи терміноодиниці, учені витворювали найбільш вдатні граматичні терміни. За словами І. Огієнка, тільки пошуковим методом можна вибрати такий граматичний термін, який відповідатиме поняттю. «У народній мові ми знайдемо терміни *горлянка*, *бешиха*, *півоня*, але термінів для *subjectum*, або назв відмінків ми не знайдемо. Виходить, що автор граматики повинен сам витворити граматичні терміни» [4, с. 8].

Мовознавчу спадщину В. Сімовича визначали як зразок «для концептуального підґрунтя граматичних праць вищого типу в Україні» [2, с. 216]. Зауважмо, що для того, щоб розкрити цінність «Практичної граматики української мови» (Раштат, 1918) та «Граматики української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (Ляйпціг, 1921) Василя Сімовича, слід з'ясувати для кого подається матеріал, яким чином здійснюється виклад у граматиці та яким способом або методом.

Обидві граматики мали цільового респондента – учительство, оскільки це був той пласт інтелігенції, який ніс наукове слово в народ, навчав думати, аналізувати, зіставляти. Тож завданням авторів навчальних книг було правильно сформулювати цілі подання матеріалу,

застосувати найдоступніші методики, які б дали швидкий і позитивний результат – досконале опанування предмета, високий ступінь засвоєння матеріалу, міцне знання граматики, вільне володіння мовою.

Автор праці багато уваги зосередив на методиці подання матеріалу, на точності й доступності граматичної термінології. Він, зокрема, зазначив, що «системи я не дуже додержувався, а вміщував поодинокі явища там, де думав, що вони читачеві найшвидше впадуть у вічі (напр. ступіновання прикметників при відміні їх, повстання прислівників при самих прислівниках і т. д.)» [9, с. 7]. Науковець уважав за необхідне використовувати такі підходи, якими раніше послуговувалися в посібниках подібного спрямування. Тому оперував «старими методами вчення цього предмету» [9, с. 6]. Справжню ідею граматики прослідковуємо в таких словах автора: «Я хотів нашого українського вчителя повести цею книжкою на інший, новий шлях розуміння цієї гарної, бо живої, науки» [9, с. 6]. А науку, як наголошував науковець, не можна заучувати чи вивчати напам'ять.

Уже з перших сторінок «Практичної граматики української мови» ми довідуємося про структурну організацію цієї праці, простежуємо ідеї, які автор віддзеркалив у самому тексті навчальної книги. Зауважмо й те, що вчений акцентує увагу на доборі граматичної термінології: «Само собою, що в цій книжці грає немалу роль роз'яснення граматичних назв, які виведено теж методичним способом так, що тими вказівками може користувати ся і вкраїнський учитель і читач із народа, який цікавиться ся українською граматиною» [9, с. 7]. Спосіб цей полягав у тому, щоб подати такі граматичні терміни, які у своїй структурі мали елементи української народної мови, бо тільки та мова, яка вийшла із народної сільської говірки, була не засміченою і не зіпсованою.

І не випадково автор прискіпливо працював над термінологією своєї праці, він рекомендував покладатися на визнаний авторитет у науці та стежити за функціонуванням *живого слова*, яке фіксувала *письменницька мова*, що «в своїй основі *народня*» [9, с. 18]. В. Сімович уводив і свої власні наукові назви і вважав за доцільне подавати два або й три варіанти того самого терміна (*сична або шипуча шелестівка, справжній, або властивий предмет*), що на думку вченого, не виступало огріхом. Звернімо увагу, що таких термінів було обмаль й не однаково вони оформлювалися в посібнику.

У другому перевиданні аналізованого навчального посібника, що вийшло під назвою «ГраMATика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (Ляйпціг, 1921), автор використав «майже всі граматики, які появили ся в нас у востанніх двох роках, я мав під руками, докладно їх переглянув і використав, що міг, використав і граматичну термінологію, ухвалену комісією мови при «Українському Товаристві Шкільної Освіти в Києві» з 1917» [8, с. 7]. У цій праці паралельне вживання терміна на позначення того самого поняття було послідовним явищем, що позначило їхній шлях утвердження в граматичній терміносистемі. Це, зокрема, такі терміноодиниці: *українська азбука або абетка, сична або шипуча шелестівка, безнаголосні голосівки або ненаголошені голосівки, витевірні або похідні слова; називний відмінок або називник, родовий або родовик, давальний або давальник, знахідний або знахідник, кличний або кличник, орудний або орудник, місцевий або місцевик, наочні або змисливі іменики, ґатункові або рядові іменики, прикметники перший ступінь або рівний, другий ступінь або вищий, третій ступінь або найвищий, заіменикові або загальні дієслова, будучий час або прийдешній час, можливий спосіб або умовний, третя відміна або відміна беззв'язкового звука, підпорядкові або нерівнопорядкові сполучники, витевірні або похідні сполучники; складня або синтакса, запитові речення або питання, просте речення або звичайне, прислівникові додатки або обставні слова, прикметниковий додаток або означення, додаткові частини речення або побічні, голе речення або непоширене, справжній предмет або властивий, вставні слова або власні, стягнене або злите речення, примовчані речення або еліптичні, лад слів або звичайний*

лад, рівнорядно-зложене речення або сполука речень, нерівнорядно-зложене речення або спійня речень, головне речення або надрядне, побічне речення або підрядне, виясняльна або зясувальна сполука, питайні речення або залежні питання; точка або крапка, запинка або кома, середник або точка зі запинкою, двоточка або двокрапка, наводовізнаки або лапки. Але подумані, уявні або речі; наказовий, волевий або бажальний спосіб. Проаналізовані терміни засвідчують виразну тенденцію до означення терміна паралельним його варіантом.

Заслуга В. Сімовича полягає також у тому, що він поглибив та розширив термінологічний апарат граматики української мови. Так, у «Практичній граматиці української мови» відмінки позначено термінами, у яких є порядкові числівники: *перший відмінок, другий відмінок, третій відмінок, четвертий відмінок, п'ятий відмінок, шостий відмінок, сьомий відмінок*, а у «Граматиці української мови» зафіксовано їхні звичні форми та дублети: *називний відмінок або називник, родовий або родовик, давальний або давальник, знахідний або знахідник, кличний або кличник, орудний або орудник, місцевий або місцевик*. Видозмінено й термінологію у поділі іменників на групи: *животні іменники, неживотні іменники, власні імена, ґатункові (родові) іменники* замінено на *живі іменники, неживі іменники, власні ймена, ґатункові або рядові іменники*.

Помітних змін у термінологічній кодифікації та граматичному осмисленні зазнав сполучник як *невідмінна частина мови* (за термінологією В. Сімовича). У «Практичній граматиці української мови» термінові *сполучник* відповідає термін *злучник*. Виділено два типи злучників: *співпорядкові та підпорядкові*. «Грамматика української мови» подає сучасний термін *сполучник* і його різновиди *рівнопорядкові сполучники, підпорядкові або нерівнопорядкові сполучники*. Останній термін має два графічні зображення: *нерівнопорядкові сполучники та нерівно-порядкові сполучники*.

Зафіксовані терміни подамо в порівняльній таблиці:

«Практична грамматика української мови»	«Грамматика української мови»
Співпорядкові злучники:	Рівнопорядкові сполучники:
<i>сполучні злучники суперечні злучники розставні злучники бажальні злучники обосновні злучники висновні злучники</i>	<i>єднальні сполучники протиставні сполучники розставні сполучники бажальні сполучники зясувальні сполучники висновні сполучники</i>
Підпорядкові злучники:	Підпорядкові або нерівнопорядкові сполучники:
<i>Порівняльні злучники Висказові злучники часові злучники причинові злучники намірові злучники наслідкові злучники умовні злучники допустові злучники питайні злучники</i>	<i>нерівно-порядкові сполучники порівняльні нерівно-порядкові сполучники висказові нерівно-порядкові сполучники часові нерівно-порядкові сполучники причинові нерівно-порядкові сполучники намірові нерівно-порядкові сполучники наслідкові нерівно-порядкові сполучники умовні нерівно-порядкові сполучники допустові нерівно-порядкові сполучники питайні</i>

За походженням у першому виданні граматики злучники є *первісні і похідні*. У другому – *чисті, первісні сполучники та витвірні або похідні сполучники*. В останньому варіанті книги проаналізовано *зложені сполучники*.

Такий зіставний аналіз дає можливість констатувати науковий підхід В. Сімовича до вироблення граматичної термінології, який базується на мовному пуризмі. Розбіжності в термінологічній базі свідчать, що граматичні терміни, витворені в другому виданні граматики В. Сімовича, адаптовано до тогочасних граматики-термінологічних вимог.

Терміни, ужиті в «Практичній граматиці української мови» та «Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці», відзначаються оригінальністю, прозорою структурою, відповідають вимогам вмотивованості позначень. На переконання О. Горбача, терміни, які вживав В. Сімович, є актуальними, а «проблема Сімовичевих загальних і граматично-термінологічних новотворів ще жде свого дослідження» [1, с. VII].

Література

1. Горбач О. Василь Сімович і його «Грамматика української мови» (1921) / О. Горбач // В. Сімович. Грамматика української мови. – 2-е доп. вид. – Ляйпціг, 1921. – Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. – Мюнхен, 1986. – С. I–XII.
2. Гуйванюк Н.В. Вплив мовознавчих поглядів Василя Сімовича на формування українських граматичних концепцій у 20 – 30-х рр. ХХ ст. / Н.В. Гуйванюк // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 312–313 : Василь Сімович – особистість, науковець, громадянин. – С. 216–223.
3. Гуйванюк Н. Термінотворення Василя Сімовича (на матеріалі видань «Граматики української мови» 1918 та 1921 рр.) / Н. Гуйванюк, Ю. Руснак // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321–322. – С. 125 – 131.
4. Огієнко І. Історичний словник граматичної термінології / І. Огієнко. – К. : Друкарня І-ї Київської Друк. Спілки, 1908. – С. 79.
5. Панько Т.І. Українське термінознавство / Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
6. Пуризм / С.Я. Єрмоленко. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrmova/um79.htm>
7. Селігей П.О. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 50 – 66.
8. Сімович В. Грамматика української мови / В. Сімович. – Ляйпціг, 1919. – 584 с.
8. Сімович В. Практична грамматика української мови / В. Сімович. – Раштат, 1918. – 367 с.
10. Сімович В. Степан Смаль-Стоцький як шкільний діяч і педагог / В. Сімович. – Львів, 1939. – 20 с.

ТЕРМІНОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ (1960-ті–2000-ні рр.)**Марія Комова**Національний університет «Львівська політехніка»
(Львів, Україна)

Анотація. У статті висвітлено особливості тематики дисертаційних і монографічних досліджень з українського термінознавства. Термінологія сучасної української мови є потужною лінгвістичною базою, на основі якої формуються, усталюються і функціонують усі сфери науково-професійної діяльності.

Ключові слова: лексика, термін, термінологія, термінознавство.

Abstract. The article deals with the features of the subjects of dissertations and monographs in the Ukrainian terminology. The terminology of the modern Ukrainian language is a powerful linguistic base, upon which all areas of scientific and professional activities are formed, set and operated.

Keywords: vocabulary, term, terminology, terminology studies.

В українському мовознавстві питання національного термінотворення і терміновживання постійно були в центрі уваги наукової громадськості, починаючи з середини ХІХ ст. Наукові здобутки українських мовознавців у 1960–1980 роках сформували методологічні засади наукових досліджень термінологічної і номенклатурної лексики. Із проголошенням незалежності України та набуття українською мовою статусу державної основним завданням термінознавства є вирішення теоретичних і прикладних проблем – систематизація, упорядкування та стандартизація наявної наукової термінології шляхом дослідження галузевих терміносистем, створення галузевих словників, українськомовних підручників, посібників, довідників, військових статутів, Кодексів, державних стандартів на терміни і визначення, вироблення законодавчих актів українською мовою.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей тематики дисертаційних і монографічних досліджень з українського термінознавства у 1960–2000-х роках.

Розвиваючись, українське термінознавство в 1960–1980 рр. вивчало проблематику розвитку термінології, принципи логічної і лінгвістичної побудови термінологічних систем, проводилися зіставні дослідження. Дисертації мали за мету вивчити особливості української термінології, реалізуючи завдання дослідити історію формування національних термінологічних систем, закласти концептуальні засади термінотворення, терміновживання і термінографії, встановити основи системної організації термінів на рівні номінації та парадигматики, вивчити процеси термінологізації та детермінологізації на функціональному рівні. Було проведено низку дисертаційних досліджень **природничої термінології**: лексика понять часу (М. Кочерган), назви одиниць виміру і ваги (В. Винник), назви рельєфу в українській мові на слов'янському тлі (Т. Марусенко), термінолексика елементарної математики (А. Крейтор), історія становлення географічної номенклатури (П. Чучка), співвідношення національного та інтернаціонального в словотворчій структурі фізичних термінів (В. Пілецький), семантико-словотворча структура метеорологічної термінології (В. Нагіна), мікологічна лексика української мови (Л. Симоненко); **технічної та сільськогосподарської термінології**: назви осіб за ремеслом і професіями щодо виготовлення тканин, обробки тканин і дерева (Г. Дідківська), назви сільськогосподарських знарядь (О. Пазяк), лексика на позначення кольору (О. Дзівак), лексика лісового

господарства (В. Манівчук), семантико-граматична структура термінології сільськогосподарського машинобудування (С. Стасевський), семантична і словотвірна структура сільськогосподарської лексики (В. Коломоець), виноградарська лексика (Ж. Красножан), лексика сільського будівництва (В. Присяжнюк), історія назв продуктів харчування та їжі (З. Козирева); вторинна номінація у швацькій лексиці (М. Шекера), іменниковий словотвір у технічній термінології (І. Кочан); **гуманітарної термінології**: юридична термінологія (О. Сербенська), термінологія політичної економії (Т. Панько), філософська термінологія (Д. Кирик), спортивна лексика (М. Паночко), суспільно-політична лексика (А. Бєлая).

Науково-теоретичні та методологічні засади дослідження термінологічної лексики науки і техніки закладали дисертаційні праці О. Безпояско про словотвірну структуру сучасної української мови, Н. Непийводи про детермінологізацію як результат взаємодії загальнолітературної і термінологічної лексики, В. Німчука про староукраїнську лексикографію, Л. Полюги про українську абстрактну лексику XIV – першої половини XVII ст.

У 1980-х роках в Інституті мовознавства імені О. Потебні НАН України було виконано низку монографічних досліджень української термінології. В академічному виданні – монографії «Склад і структура термінологічної лексики української мови» (М. Богуцька, А. Крижанівська, В. Марченко, Т. Панько, Л. Симоненко) – висвітлено принципи класифікації термінологічної лексики, системно описано тематичний склад і структурно-генетичні особливості термінологічної лексики на матеріалі термінів суспільно-політичних, фізико-математичних, технічних і біологічних терміносистем. Термінологічну лексику розглянуто як відкриту систему, покликану раціонально обслуговувати функціонування і розвиток науки, техніки, виробництва. Оpubліковано монографічні праці щодо процесів уніфікації та інтеграції термінології російської та української мов (А. Крижанівська), з актуальних проблем упорядкування наукової термінології (А. Крижанівська, Л. Симоненко), про морфеміку української мови (О. Безпояско, К. Городенська), про національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах (Л. Симоненко, С. Соколова, І. Короленко), про розвиток біологічної термінології (Л. Симоненко) [1; 5; 6; 8; 10; 11].

У 1990-х роках із проголошенням незалежності України, з набуттям українською мовою статусу державної, із розширенням функціонально-стильового використання української мови термінознавчі дослідження набули широкого розмаху. Розбудова термінологічної роботи проводиться за напрямками: дослідження процесів становлення та розвитку української термінології; укладання галузевих словників; організація наукових конференцій; розроблення державних стандартів на терміни і визначення; вивчення термінології у вищій школі.

Вагомі позиції в консолідації наукових термінологічних шкіл України, розгортанні та координації наукової, редакційної, науково-методичної, консультативної роботи з питань термінології та термінографії посідав відділ наукової термінології Інституту української мови НАН України, який очолювала Л. Симоненко. Професор Л. Симоненко своєю багатогранною та плідною працею на ниві термінології і термінографії заклала високі наукові стандарти термінологічної роботи. Вона – автор монографій та наукових статей з української наукової термінології, відповідальний науковий редактор і рецензент термінологічних словників, монографій та навчальних посібників, керівник та офіційний опонент дисертаційних досліджень, організатор міжнародних наукових конференцій з термінології, відповідальний редактор фахового збірника наукових праць «Українська термінологія і сучасність».

Серед дисертацій з термінознавства, починаючи з 1990-х років, виокремлюється низка робіт, присвячених історії формування терміносистем української мови. На матеріалах писемних пам'яток української мови описано медичну номенклатуру XVI–XVIII ст. (Г.М. Дидик-Меуш), структурно-стильові та лексико-семантичні особливості заповітної

документації, духівниць кінця XVII–XVIII ст. (Н. Білан), назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVII ст. (Г. Війтів), семантику побутової лексики (назви їжі, напоїв, продукти харчування) українських літописців кінця XVII – початку XVIII ст. (О. Крижко), назви кольорів у пам'ятках XIV–XVIII ст. (М. Чікало), педагогічну лексику XVI–XVII ст. (О. Зелінська), друкарську термінологію XV–XVIII ст. (Е. Огар), юридичну термінологію в Західній Україні у 1772–1918 рр. (М. Паночко).

Писемні пам'ятки української мови дають багатий лексичний матеріал для реконструювання термінологічних систем, які функціонували в час вагомих історико-політичних, культурно-мовних процесів. Науковий інтерес до українського козацтва у сфері термінології реалізований у дослідженнях військової лексики козацтва в українській мові XVII–XVIII ст. (Я. Рибалка), тюркської військової лексики в мовленні козацтва (Г. Халимоненко), торговельної лексики запорізького козацького вжитку (Л. Бойко).

Пам'ятки науково-практичного жанру XVIII ст. є цінним джерелом для термінологічного дослідження, оскільки традиція створення таких пам'яток в Україні дуже давня. Порадники, рецепти, замовляння активно перекладали, переписували студенти, канцеляристи, козаки, але на кінець XVIII ст. було опубліковано лише кілька таких документів. Серед них стародрук «Книжиця для господарства» (вийшла в Почаївській Лаврі в 1788 р.) – збірник рецептів для лікування тварин, порад щодо ведення домашнього господарства. Біологічна та медична лексика цього Почаївського стародруку, а також інших лікарських порадників XVI–XVIII ст. стала об'єктом досліджень (О. Литвиненко, Т. Файчук).

У формуванні наукового стилю української мови, складником якого є термінологічно-номенклатурна система, визначну роль відіграла ціла низка видатних українських діячів науки, культури, освіти, духовенства. Дисертації присвячували термінологічним надбанням непересічних постатей в історії українського термінознавства: науковій лексиці у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького (Г. Наенко), філологічній термінології М. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця XIX–XX ст. (В. Деркач), типології лексичних номінацій і текстових структур у мові економічних праць Івана Франка (З. Висоцька), функціонуванню термінів-словосполучень в системі філософської термінології Івана Франка (О. Новоставська), філологічній термінології Михайла Грушевського (О. Масликова), мовознавчим поглядам Олени Курило (Н. Глібчук).

Низку дисертаційних робіт присвячено загальнонауковим проблемам термінознавства:

– лексико-семантичні особливості термінів: конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною належністю (В. Іващенко), українські абстрактні іменники в загальноповсякденній і терміній лексиці (О. Микитюк), семантична характеристика традиційних слів-символів (О. Сімович), лексична та граматична семантика іменників у словнику української мови: назви знарядь праці та споруд (О. Погрібна), розвиток українського наукового стилю 20–30-х років XX ст. (І. Гавриш), семантичний та стилістичний аспекти галузевої лексики у словнику Української мови в 11 томах (В. Балог), запозичення з англійської мови в лексико-семантичну систему української мови кінця XX – початку XXI ст. (Н. Попова), епоніми в українській науковій термінології (М. Дзюба);

– структурно-словотвірні особливості термінів: системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами (І. Кочан), відономастичний словотвір у сфері термінології та номенклатури (О. Приймак), суфіксальні деривати в професійній термінології (Л. Сидоренко).

Термінологія економічно-правової та фінансової сфер представлена дослідженнями суспільно-політичної, юридичної лексики, яка неодноразово була предметом уваги українських мовознавців і в історичному, і в сучасному аспектах. Історію становлення і функціонування юридичної термінології української мови вивчали М. Вербенец, юридичну

лексику кримінально-процесуального права Гетьманщини – Б. Стецюк, дипломатичну лексику часів УНР – Н. Поліщук, суспільно-політичну лексику радянської епохи – А. Бєлая. Сучасні підходи до термінотворення і терміновживання відтворили у своїх дисертаційних працях С. Толста (правнича термінологія в законодавчих актах України), Г. Сергєєва (англомовні запозичення в українській правничій термінології). Державотворчі процеси в Україні та їхній вплив на формування термінологічної лексики проаналізовано в дослідженні становлення та розвитку термінології державного управління Н. Коцюба, семантико-функціональний аспект суспільно-політичної лексики преси 1990-х рр. розглянула І. Холявко.

Динамічний розвиток соціально-економічної сфери сучасного суспільства, впровадження ринкових відносин, міжнародні інтеграційні процеси зумовили бурхливу розбудову фахової термінології ділового життя, що спонукало до появи досліджень, присвячених проблемам становлення і кодифікації соціально-економічної термінології (Т. Дячук); термінології ринкових відносин (О. Покровська); дієслівній лексиці соціально-економічної сфери (М. Навальна); новітній економічній термінології та її стилістичному вживанню (Г. Чорновол); аналітичним номінаціям в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) (О. Чуєшкова); структурно-компонентній організації фінансово-бухгалтерських терміносполучень (О. Чумак); сучасній термінології маркетингу в аспекті семантики та прагматики (Д. Шафран), запозиченням-англіцизмам у сучасній українській мікроекономічній термінології (А. Олійник).

Процеси формування української військової лексики в її історичному розвитку та на сучасному етапі вивчали Л. Мурашко, Я. Яремко.

У тематичній групі дисертаційних досліджень з **термінології природничих знань** провідне місце посідають дисертації з проблем медичної, біологічної, фізичної і хімічної термінологічної лексики.

Тематика наукових розвідок медичної термінології засвідчує актуальність вивчення термінологічного і номенклатурного апарату медицини і в ретроспективі, і на сучасному зрізі. Досліджено питання становлення термінології медичної радіології (І. Корнієнко), формування медичної клінічної термінології (Н. Місник), структурно-семантичну характеристику кардіологічної термінології (Р. Стецюк), лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології (Т. Лепеха), структуру і лінгвістичну системність термінології з генетики (Т. Соколовська). Проведено когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин (В. Калько), вивчено структурно-семантичні характеристики медичної термінології та народних найменувань шкірних хвороб (О. Петрова), а також процеси формування української ветеринарної лексики (М. Дмитрук).

Біологія переважно представлена дослідженнями номенклатурних ботанічних, зоологічних, орнітологічних назв: структура словотворчих парадигм назв тварин і рослин (Р. Бачкур), типологія епідигматичних відношень полісемічних флороназв та їхніх похідних (В. Пітель), лексико-семантична і словотвірна структура зоологічних назв (О. Карабута), лексико-семантичний аналіз назв хижих тварин в російській мові донаціонального періоду в зіставленні з українською (Н. Адамчук), історія формування орнітологічної номенклатури (І. Сокол).

Специфіка формування і функціонування хімічної, фізичної, геологічної, мінералогічної термінології і номенклатури були предметом пильної уваги дослідників від часу започаткування свідомої термінотворчої діяльності. Наукові традиції продовжили Г. Наконечна (хімічна термінологія), М. Годована (геологічна термінологія), І. Процик (фізична термінологія другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.), Т. Орлова (семантична структура та лінгвостилістичні можливості назв руху), І. Волкова (лексико-семантична характеристика фізичної термінології), Н. Цимбал (термінологія органічної хімії),

Н. Овчаренко (способи номінації і словотворення в мінералогічній термінології); С. Овсейчук (екологічна термінологія).

Лінгвістичне дослідження, систематизація і класифікація **термінології технічних наук та інформаційних технологій** становить вагоме завдання для сучасного термінознавства, оскільки ця термінологія інтенсивно еволюціонує, розвиваючись як на логічному (поняттєвому), так і на лінгвістичному (термінологічному) рівні. До дисертацій, у яких комплексно розглянуто питання функціонування науково-технічної термінології, належать праці Н. Непийводи (функціонально-стилістичний аспект мови науково-технічної літератури), О. Лисенко (німецькомовні запозичення в українській науково-технічній термінології), Т. Михайлової (семантичні відношення в науково-технічній термінології), Г. Рашкової (когнітивно-номінативний аспект системи дериваційних засобів сучасної науково-технічної термінології).

Предметом дослідження були галузеві науково-технічні термінології: гідромеліоративна (Л. Малевич), металургійна (Н. Ктитарова, Н. Стаховська), пожежно-технічна (О. Кучеренко), електротехнічна (Л. Козак), машинобудівна (Н. Нікуліна, О. Литвин), транспортна (С. Сірик), комп'ютерних мереж та захисту інформації (Л. Філюк, А. Ніколаєва), будівельна (В. Марченко), матеріалознавства (О. Дияк), нафтогазової промисловості (С. Дорошенко), громадського харчування (С. Руденко), легкої промисловості (Г. Хмара), реалій (назв посуду) побутово-виробничого призначення (О. Малюк, Н. П'яст).

Традиційно активно вивчають термінологію сільського господарства: термінологію садівництва (Л. Костенко), економіки агропромислового комплексу (Т. Кравченко).

Термінологія гуманітарних наук підтверджує давність культури осмислення слова спеціальної сфери вживання як терміна. Відродження та зміцнення суспільного статусу релігії в Україні спонукає до вивчення церковно-релігійної термінології. Сакральну термінологію вивчено в таких аспектах: склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології: назви церковних чинів і посад (С. Бібла), лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят (І. Бочарова), формування номенклатури назв релігійних споруд (Н. Піддубна), формування української церковно-обрядової термінології: назви богослужбових предметів (Н. Пуряєва).

Багатий лексичний матеріал для дослідження пропонує мовознавча термінологія, датування якої починається з появою граматик XVI ст.: 1586 р. було надруковано граматику у Вільно, 1591 р. вийшла граматика «Адельфотес», складена студентами Львівської школи, 1596 р. з'явилася праця Лаврентія Зизанія, а 1619 р. в м. Євю біля Вільно – М. Смотрицького. Вивчали мовознавчу термінологію В. Захарчин (мовознавча термінологія кінця XIX–початку XX ст.), О. Медведь (історія і сучасний стан граматичної терміносистеми), Н. Попович (семантико-граматичні функції загальнонаукової та загальнонавчаної лексики у філологічному тексті).

Серед дисертаційних робіт вагоме місце належить дослідженням з термінології психологічної і педагогічної (Л. Веклинець, Т. Бевз, М. Разумейко, П. Селігей, Т. Парасюк), бібліотечно-бібліографічної (М. Сташко), риторичної (З. Куньч), видавничої (М. Процик), музичної (С. Булик-Верхола), мистецької (В. Іващенко); термінологічної лексики художньої різьби по дереву (О. Гриджун), художнього розпису (Ю. Рисіч), театрального мистецтва (А. Костюк), фізичної культури і спорту (О. Боровська).

Важливим напрямом наукової термінологічної діяльності залишається виконання монографічних праць з питань формування української термінології з галузей риторики (З. Куньч), мистецтвознавства (В. Іващенко), військової справи (Л. Туровська), ботаніки (І. Сабадош), документознавства (М. Комова). За авторством І. Кочан опубліковано монографію, в якій висвітлено питання динаміки і кодифікації термінів з міжнародними

компонентами в сучасній українській мові, Н. Яценко – про процеси формування назв військового одягу в українській мові [2; 3; 4; 7; 9; 12; 13].

З 1992 року у Львівській політехніці виходить серія збірників наукових праць «Проблеми української термінології», у яких публікують дослідження з питань теоретичних засад термінознавства та лексикографії, нормування та стандартизації термінології, з лексикографії та міжмовних зв'язків, термінології технічних, гуманітарних та природничих знань.

Від 1996 року веде свій літопис авторитетне фахове наукове видання – «Українська термінологія і сучасність», вісім випусків якого було видано під егідою Інституту української мови НАН України (науковий редактор – Л.О. Симоненко). У збірнику опубліковано статті з питань історії, стану та перспектив розвитку української наукової термінології, термінології природничих знань та інформаційних технологій, гуманітарних наук. Належну увагу присвячено термінологічній лексикографії та вивченню термінології у вищій школі.

Науково-теоретичний доробок з українського термінознавства за кордоном представлено працями О. Горбача, З. Ганудель, А. Вовка.

Теоретичне термінознавство, яке постає з досвіду практичної термінологічної роботи, остаточно набуло статусу сформованої науки зі своїм поняттєвим апаратом та методологією. Монографічні дослідження, опубліковані в 1970–1980-х роках, є визнаною науковою громадськістю класикою українського термінознавства. Українські термінологи розробили наукові засади розбудови української термінології, опрацювали методологію вивчення процесів термінотворення, терміновживання, термінографії. У 1990-ті та наступні роки широкий всеукраїнський розмах та консолідація термінологічної і термінографічної роботи, актуалізація творчої співпраці з українською науковою спільнотою за кордоном поставили дослідження української наукової мови в ряд провідних наукових напрямів.

Література

1. Безпояско О.К. Морфеміка української мови / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1987. – 211 с.
2. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу: (На матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія / В.Л. Іващенко ; НАН України. Ін-т української мови. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2006. – 326 с.
3. Комова М.В. Українська документознавча термінологія: шляхи формування та функційні особливості: монографія / М.В. Комова. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2011. – 315 с.
4. Кочан І.М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові / І.М. Кочан. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 519 с.
5. Крыжановская А.В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А.В. Крыжановская, Л.А. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1987. – 160 с.
6. Крыжановская А.В. Сопоставительное исследование терминологии современных русского и украинского языков: Проблемы унификации и интеграции / А.В. Крыжановская. – К. : Наук. думка, 1985. – 204 с.
7. Куньч З.Й. Українська риторична термінологія: Історія і сучасність : монографія / З.Й. Куньч. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту „Львівська політехніка”, 2006. – 215 с.
8. Симоненко Л.О. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л.О. Симоненко, С.О. Соколова, І.В. Коропенко. – К., 1993. – 237 с.
9. Сабадош І.В. Формування української ботанічної номенклатури / І.В. Сабадош ; відп. ред. В.В. Німчук. – Ужгород, 1996. – 192 с.
10. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології / Л.О. Симоненко ; відп. ред. М.М. Пещак. – К. : Наук. думка, 1991. – 149 с.
11. Склад і структура термінологічної лексики української мови / АН УРСР, Ком. наук. термінології, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; відп. ред. А.В. Крижанівська. – К. : Наук. думка, 1984. – 194 с.

12. Туровська Л.В. Військові звання та посади в Україні: Історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології / Л.В. Туровська. – К. : Ірпінь, 2005. – 158 с.
13. Яценко Н.О. Формування назв військового одягу в українській мові : монографія / Н.О. Яценко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 181 с.

УКРАЇНЬКА ІХТІОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА НА СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ТЛІ

Юлія Марєга

Національний університет харчових технологій
(Київ, Україна)

Анотація. У статті досліджено сучасну українську іхтіологічну лексику з погляду походження, увагу зосереджено на вивченні її спільнослов'янської основи.

Ключові слова: іхтіонім, іхтіологічна лексика, народна назва, слов'янські мови.

Abstract. The article is devoted to finding the origin of modern Ukrainian ichthyological vocabulary. The Proto-Slavic basis of the ichthyonyms is analyzed.

Keywords: ichthyonym, ichthyological vocabulary, folk name, Slavic languages.

Іхтіологічна лексика належить до однієї з найдавніших підсистем української літературної мови. Вона формувалася в період спільнослов'янської мовної єдності, заклавши основу для подальшого розвитку слов'янських мов.

Народні говори язичницького слов'янства, на думку Є. Верещагіна, поряд із лексикою для позначення ужитково-побутових понять, до VII–IX ст. мали власну спільну лексику, пов'язану з різними сферами життя: віруваннями, спорідненістю і свояцтвом, суспільним устроєм, землеробством, полюванням, різними ремеслами тощо [2, с. 4].

У поле безпосередніх відчуттів етносу потрапляло насамперед його природне середовище, а далі, в процесі історичного розвитку і самоідентифікації, – матеріальне рукотворне середовище [6, с. 209]. Рибальство здавна було одним із основних промислів українців. Назви риб виникали разом із пізнанням нашими предками водного світу, використанням його продуктів, потребою їхнього найменування, для розрізнення видів риб як продукту харчування та торгівлі.

Значна частина інформації про риб, та й про весь живий світ взагалі, бере початок із народних легенд, переказів. У назвах риб відбито найсуттєвіші особливості та характеристики тварин, які були помічені людиною [5, с. 90]. За даними дослідників, біля річки Дністер у результаті розкопок ранньотрипільського поселення було виявлено 15 видів риб, серед них кістки *коропа*, *щуки*, *сома* та ін. [8, с. 324]. На обізнаність слов'ян з водним світом вказував А. Будилович у праці “Первобытныя словяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным”, у якій зазначав, що нашим предкам було відомо багато назв риб: *в'язь*, *лин*, *ляц*, *минь*, *окунь*, *осетр*, *сом*, *щука*, *короп*, *карась*, *йорж*, *піскар*, *макрела*, *камбала тощо*) [1, с. 342–344].

Загальною назвою, що вживається на позначення “водяної хребетної тварини з непостійною температурою тіла, яка дихає зябрами і має плавці та шкіру, вкриту лускою” (СУМ, VIII, с. 526), у слов'янських мовах є *риба*, яка належить до праслов'янського мовного фонду (біл., рос. *рыба*, пол., чес., слц., вл., нл. *ryba*, болг. *риба*, схв. *рѣба* тощо). На думку етимологів, назва, ймовірно, споріднена з давньонімецькими *rippra*, *ripa* “гусениця; минь”; можливе утворення внаслідок реконструкції основи типу **rumba* зі значенням чогось пістрявого, рябого, лускового (ЕСУМ, V, с. 75). В “Етимологічному словнику польської мови” (2005) В. Борись, наслідуючи погляди М. Фасмера, висловлює думку про ймовірність інноваційної назви *ryba*, яка через табу замінила іншу давнішу назву (можливо, ту, що відповідала лит. *zuvis* “ryba”) (Бор., с. 528).

Незважаючи на давню обізнаність людства з класом риб, іхтіологічна лексика в найдавніших пам'ятках слов'янських мов, на відміну від зоологічної, орнітологічної та

ботанічної, на жаль, зафіксована була дуже мало. У найдавніших джерелах здебільшого натрапляємо на узагальнювальні назви *риба* (*риби*).

В українській мові вперше слово *риба* згадується в привілеї молдавського воєводи Олександра львівським купцям за 8 жовтня 1408 р.: “а львовьяне што имуть поити до браилово, по рыбы, на краинее мыто... тамъ имуть дати отъ гривну по полътора гроши” [4, с. 51]. Першу фіксацію іхтіонімів в українських лексикографічних джерелах знаходимо в «Лексиконі» Памви Беринди (*пернь* – окунь).

Життя риб вивчає іхтіологія – розділ зоології про зовнішню та внутрішню будову риб, особливості функціонування їхнього організму на різних стадіях розвитку, вплив різних екологічних чинників на поведінкові реакції риб [7, с. 102]. Наукові праці, присвячені українській іхтіології з’являються з II пол. XIX ст. Серед них: “Наблюдения над понтической фауной” (1840) А. Нордмана; “Риби” (1856) К. Кесслера із першим зведенням іхтіофауни Правобережної України; “Zoographia Rosso-Asiatica” (1811) П. Палласа; “Об ископаемых рыбах губернии Киевской, Волынской и Черниговской” (1850) О. Роговича, а також його подальші праці “Об ископаемых рыбах губернии Киевского ученого округа, именно о хрящеватых рыбах и ганоидах” (1862), “Ископаемые костистые рыбы Киевского третичного бассейна и прилежащих к нему формаций” (1871).

Перші спроби зібрати українські народні назви риб зробив І. Верхратський у 6-ти випусках “Початків до уложення номенклатури и терминологии природописной, народней и замітка о волоськімъ-павуку” (1864–1872), де зафіксовано значну кількість народних іхтіонімів: *плесканка*, *білоок*, *бистрянкa*, *вівсянка*, *чечуга*, *мерена*, *секрет*, *плотва* та багато ін., записаних з уст народу з додаванням власних назв або перекладених з інших мов, більшість із яких увійшли до сучасної наукової термінології (*бичок*, *білизна*, *карась*, *клепець*, *лящ*, *судак* та ін.). І. Верхратський був прихильником народності у термінології. Наголошуючи на значущості синонімії народних назв, він зазначав, що велика кількість синонімічних назв свідчить про багатство мови і відкидає потребу у творенні назв наукових. “Як є з чого вибирати, а чим більше названій, тим багатійший язик; тому маючи синоніми, ми зовсім не потребуємо надковати, бо як сказано, се нам у користь, и в тім вигляді ми не раз багатійші” [3, Т. II, с. 4].

Українські назви риб гетерогенні за походженням. Основним ядром є **спільнослов’янські найменування**, багато з яких відомі майже в усіх слов’янських мовах, наприклад: укр. *лящ*, рос. *лещ*, біл. *лешч*, пол. *leszcz*; укр. *щука*, рос. *щука*, біл. *шчупак*, болг. *щуката*, пол. *szczupak*, чес. *Štika*, серб. *штука*; укр. *окунь*, рос. *окунь*, біл. *акунь*, чес. *okoun*, пол. *okoń* тощо. Спільнослов’янські назви здебільшого відрізняються лише фонетичними особливостями окремої мови, але мають спільну семантику та походження.

Важливим джерелом формування та збагачення української іхтіологічної лексики є запозичення з інших мов (з фінської (*камбала*, *кілька*, *харіус*), турецької (*хамса*, *барабуля*), грецької (*атеринка*, *кефаль*, *пеламіда*, *скупбрія*), голландської (*анчоус*), німецької (*форель*) тощо). Крім спільнослов’янських назв, є власне українські: *бабець*, *білизна*, *плоскирка*, *змійка* тощо [8, с. 326].

Спільною ознакою іхтіологічної лексики слов’янських мов є те, що вона сформувалася на народній основі. Народні іхтіоніми мають розгалужену синонімію, представлену здебільшого у діалектах однієї мови або декількох мов. Зокрема наукова назва має низку синонімічних найменувань в українських діалектах: *лящ* – *ліщ*, *пліщ*, *чабак*, *вербак*, *дубовик*, *терновик*, *Микольник*, *козлик*, *листочок*; *бичок* – *пічкур*, *бобир*, *кобилик*, *піскар*, *губань*, *кнут*, *мордач*, *головастік*; *окунь* – *вокунь*, *швець*, *костриш*, *кострець*, *шингір*, *чіраз*, *матросик* тощо. Найбільше синонімічних назв спостерігаємо на позначення тих риб, які найпоширеніші на тій чи іншій території та користуються найбільшою популярністю. Майже відсутні народні назви тих представників іхтіофауни, які не водяться у водоймах

України. Існування паралелей у слов'янських мовах є наслідком міжетнічних та міжмовних контактів, які активно відбуваються споконвіків, спільними семантичними та словотворчими процесами творення назв.

Отже, багато народних іхтіонімів поповнили словниковий склад української мови, значна їх кількість перейшла до наукової термінології, а частина залишилася у діалектах [8, с. 329]. Більшість ядерних народних і наукових іхтіономенів сягають праслов'янської доби.

Література

1. Будилович А.С. Первобытныя славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным: исследование в области лингвистической палеонтологии славян / А.С. Будилович. – К. [б.и.], 1879. – Ч. 1. – Вып. II. – С.342–344.
2. Верещагин Е.М. Истоки славянского терминоведения: Кирилл и Мефодий / Е.М. Верещагин // Славянское терминоведение. – Минск, 2009. – № 1. – С.4–6.
3. Верхратський І.Г. Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народної и замітка о волоськім-павуку. – Львів. : Въ печатні М.Ф. Поремби, 1864–1872. – Вып. I–V.
4. Кровицька О.В. Ловися, рибко, велика й маленька / О.В. Кровицька // Культура слова. – К. : Наук. думка, 1990. – Вип. 38. – С.51.
5. Куйбіда В.В. Історія вивчення народних назв риб / В.В. Куйбіда // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2011. – Вип. 22. – С. 89–95.
6. Макаренко О.Є. Особливості процесу номінації в англійській та українській мовах (на матеріалі рибальської лексики) / О.Є. Макаренко // Нова філологія. : зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2008. – С. 209–214.
7. Марєга Ю.А. Передумови формування української іхтіологічної лексики / Ю.А. Марєга // Термінологічний вісник : зб. наук. праць / відп. ред. В.Л. Іващенко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2015. – Вип. 3(2). – С. 102–109.
8. Марєга Ю.А. Українська іхтіологічна лексика у колі слов'янських мов / Ю.А. Марєга // Україністика: минуле, сучасне, майбутнє. – Брно, 2015. – С. 323–329.

Список умовних скорочень використаних джерел

- Bor. – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Boryś. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. – С. 529.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982-2004.
- СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
- ЛексПБ – Лексикон словенороський Памви Беринди. Факсиміле першодруку 1627 р. – К. : Наук. думка, 1961. – С.81.

НАЗВИ ЗБІРНОСТІ В РИБАЛЬСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Роман Міняйло

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
(Сіверськодоонецьк, Україна)

Анотація. Тематичні групи рибальських назв збірності в староукраїнських пам'ятках: визначена сукупність риб як об'єкт продажу; скупчення риб, які рухаються в певному напрямкові; залишена на розплід риба; вилов установленної кількості риби. Найчисленніша група абстрактів дієслівної мотивації. Відіменникові похідники в сучасній українській мові переважно історизми.

Ключові слова: лексема, тематична група назв, термінологія.

Abstract. Such thematic groups of collective fishing names in the old-Ukrainian monuments are marked out: fish as a sale item; schools of fish moving in certain direction; fish kept for breeding; limited amount of fish caught. The largest amount of abstract words are verbal derivatives. Noun derivatives in the modern Ukrainian language are mostly historisms.

Keywords: lexeme, thematic group of names, terminology.

У засвідченому в пам'ятках української мови тезаурусі рибальського промислу важливе місце належить лексемам на позначення цінності виловленої риби як торговельного об'єкта. Мотивувальними чинниками постановки цих одиниць були особливості обліку цінних і малоцінних порід риб, їхнє укладання й транспортування, оброблення і зберігання тощо.

Серед староукраїнських назв виразно виділяються такі, якими позначали важливу для тогочасного рибальського промислу сукупність риб певного розміру й породи для подальшого її продажу. *Головою* називали визначену кількість риб залежно від її розміру і промислової цінності: «риби на оних возах **голов** сто п'ятдесят» (тут і далі приклади з пам'яток виділяємо жирним шрифтом) [АрхКоша II, с. 533]. Найкрупніших білих риб, як-от судаків, лящів, вирезубів, клали в голову сто, а великих коропів лише п'ятдесят. Голову такої риби називали «крошень» або «крошевня» [6, с. 274]. Цю лексему вжито в записі в Актовій книзі Полтавського міського уряду XVII ст.: «Коропов два, **крошени** полтрет'надцат головы» (1670 р.) [СлТимч II, с. 549]. За Д. Яворницьким *крошень* 'гурт білої риби' – це термін у мовленні дніпровських рибозаводчиків у Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях, а слово *крошні* синонім до слова *козли* зі значенням 'різні назви козел, що ставлять по гребневі солом'яного даху, щоб вітер не зносив соломи' [СлЯв, с. 396, 365]. Образ викладеної на продаж риби можна порівняти з іншими образами зібраних докупи речей, як у говірках білоруської мови *крушня*, *крушна* 'купа каміння' [5, с. 51]. Термін *крошень* співзвучний з *крошня* 'рибальський сак' [4, III, с. 106] – давнім професіоналізмом українського рибальства, якщо взяти до уваги спостереження А. Мейє про два складники одного цілого (пор. *крошня* і *кросна*), які в індоєвропейських мовах позначали не двоїною, а саме множиною [5, с. 16]. Спільна сема 'складники одного цілого' в семантичній структурі назв *крошень* і *крошня* може свідчити про їхню можливу генетичну спорідненість, так само як у лексем *косяк* 'скупчення риб у період нересту' [14, IV, с. 309] і *косяк* 'сітка розмірами 40 x 3 сажні виловлювати глибоководну рибу': «**косякѣвъ** два, що рибу ловят, саженей 40» [АрхКоша III, с. 397].

Другу за розміром голову, яку складали з двохсот риб, називали *рубанкою* (*рубання*). Рибалки таким рибам надрізали черево «для приметы, что их две равняются с одной

большою», а сама голова відповідно «прозвана по тому собственным именем **рубанкою** или **рубанью**» [6, с. 274]. Оскільки цим словом запорізькі козаки називали як складник цілого (рибу), так і власне ціле (сукупність риб), можна простежити функціонування терміна в першому значенні в сучасних східнополіських говірках на позначення щуки – *рубанка* [3].

Третю за розміром рибу укладали в голову по 500 одиниць. Таку голову називали *боківнею*, бо на рибі робили надрізи уздовж чи впоперек боків [6, с. 274]. Приклади вживання слова знаходимо в староукраїнській мові юридичних документів: «Взяль риби пять головъ **боковнѣ**» (1688 р.) [СлТимч I, с. 117]. У них же бачимо назву на позначення недовершеної голови з неповною кількістю складників: «бочьку рибѣ слоны(х), рибѣ вялыхъ, триста **боковы(и)**» (1611 р.) [АктЖит, с. 94].

Четверта за розміром голова містила тисячу рибок. Називали сукупність риб такого сорту «игольнею», зважаючи на просилювання їм очей товстою голкою під час нанизування на мотузку для подальшого в'ялення [6, с. 274]: «Риби **иголнѣ** двѣ голови, итого 2000» (1753 р.) [СлТимч II, с. 549].

У пам'ятках української мови зафіксовано збірну назву **бѣлизна** на позначення дрібної риби різного ґатунку (XVIII ст.) [СлТимч I, с. 170]. Лексема пов'язана з іхтіонімом **бѣлизна** 'риба з породи коропів (*Aspius garax*)' [УмСп, с. 59], що належить до предметних назв за ознакою кольору, «які безпосередньо продовжують лінію відповідних праслов'янських лексичних одиниць» [15, с. 169].

Також у пам'ятках староукраїнської мови виділяємо лексико-семантичну групу рибальських назв на позначення забороненого для виловлювання об'єкта промислу. Однією з них є *варунокъ* 'недорослі риби, нарибок, що виловлюючи рибу в диких ставах, державець зобов'язувався залишити': «Ставъ полоньский зловил, навет самыѣ **варуньки** повыловяль» (1649 р.) [СлТимч I, с. 189], «ставы, частью презъ выловене **варунковѣ**, интерцизою охороненыхъ...» [СЛУМ V, с. 205]. У межах словотвірного гнізда цікавим для подальших досліджень є слова **варка** 'риб'яча голова' [СлГр I, с. 127] і староукраїнська спеціальна назва мита на виловлену зі ставка рибу **варовый** – прикметник від 'варъ» (XVI ст.) [СлТимч I, с. 188]. Принагідно зазначимо, що назви мита на рибальство – теж активний складник староукраїнського лексикону промислу, пор. *езовщина* 'різновид податку для селян за користування угіддями': «за ловы рыбные копа одна, за бобровые гоны копъ двѣ, за **езовщину** съ каждое службы по шести грошей» (1640 р.; Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов, т. I–XXXIX. Вильна, 1865–1915 рр.) [11, с. 316]. Збереглися назви цієї тематичної групи й у сучасних українських діалектах: *рыбне* 'податок за право ловити рибу' [10, с. 268].

Словом *живецъ* називали рибу, яку залишали на розплід: «рыбу с того ставу ловячи, **живъца** не ловил <, > але для плоду на и(н)шиѣ лѣта зос(т)авляль», «**живцю** з и(н)шею заты(г)ши волокомъ» [ЛохвКн, с. 75, с. 76], пор. ще *зарубок* 'риба, яку впустили у водойму для розплоду' [СлГр II, с. 89]. Віддієслівний похідник *испустъ* уживали на позначення чергового вилову певної кількості риби зі ставка: «поки онъ первый **испустъ** з ставов того имени возмет» [СЛУМ XIII, с. 196]. Ця назва має паралелі в діалектах сучасної української мови: *домаха* 'перший улов, найближчий до поселення рибалок' [СлГр I, с. 418], *то́ня* 'улов риби, добутий одним закиданням невода' [7, с. 239].

Збірних назв на позначення дрібної риби в українській мові також чимало: *карася́ччя* – слово записав з народних уст на Харківщині В. Чайченко (1885-1886 рр.) [УмСп II, с. 9], *бе́глица* 'всяка дрібна риба' [12, с. 28], *овес* 'мальки риби, які щойно вивелися з ікри' [2, II, с. 7] тощо. Деякі з цих назв входять до словотвірних гнізд разом зі сучасними українськими іхтіонімами, як, наприклад, *вівс'янка* 'дрібна ставкова риба' [14, I, с. 550].

У Словникові Яворницького реєстрове слово *ко́йлати* подано з дефініцією 'укладати невід колами' [СлЯв, с. 366]. А лексема *ко́йло* в мовленні українських рибалок має два

значення. Перше – це ‘зібрані у вигляді кола вірьовки (кодоли) рибальських снастей, або рибальські снасті’ [9, с. 42]. Стійка словосполука *кида́ть ко́йлом* ‘кидати у воду сітки купою на початку рибальства’ [13, с. 102] генетично пов’язана з хорв. *kōjiti* ‘складати канат у коло’ [4, II, с. 502]. У лексиці моряків *ко́йлать* – укладати трос, ярус снасті в бухту чи в корзину. Дослідники припускають зв’язок з норвезьким терміном *kveile* і пов’язують з англійським *to coil* ‘згортати в бухту, скручувати, змотувати, намотувати канат у бухту’ [1, с. 294]. Друге значення ‘скупчення риб, які рухаються в певному напрямкові’ має затемнену внутрішню форму: *іти ко́йлом* ‘іти косяком, масово потрапляючи в сітку’ [19, с. 63]. Але таке скупчення має форму клина, а не кола. Тож можна пов’язати *ко́йло* зі словом *ко́дло* ‘рід, плем’я; поріддя, виплодок, виводок’ [4, II, с. 491]. Цей зв’язок підтверджують інші назви збірності риб в українській мові – *череда́* [8, с. 230], *табун*, *зграйка*, *стайка* тощо.

У говірках української мови постав цілий ряд синонімів-складників стійких словосполук з ядерним словом *іти (ходить)* на позначення зграйного руху риб: «Риба так **ярчаками** і ходе» (1890 р.) – серед записів І. Манжури в Катеринославській губернії [СлГр IV, с. 543; 18, IV, с. 259], «**Оболоком** риби ходьит» – занотував Іван Франко в рідних Нагуєвичих [Гал.-рус., с. 464], «Оселедці ходять **табунами**» – вислів з «Опыта южнорусскаго словаря» (1861-1886) К. Шейковського [УмСп I, с. 61].

Отже, у пам’ятках української мови виділяємо такі тематичні групи назв збірності: визначена сукупність риб певного розміру й породи як об’єкт продажу; скупчення риб, які рухаються в певному напрямкові; залишена на розплід риба; вилов установленої кількості риби з водойми.

Найчисленніша група абстрактів дієслівної мотивації: *крошень*, *рубань*, *варунок*, *зарибок*, *іспуст*; можливо, *нерість*, *живець*, *койло*. Їхнє функціонування в староукраїнській мові – надійне підґрунтя постання сучасних термінів рибальства: *нагу́л*, *не́рест* [16, с. 174, с. 176], *прило́в*, пор. «верховодка <...> є приловом, тому її відносять до малоцінних або навіть смітних риб» [17, с. 34].

Давні відприкметникові утворення теж подибуємо в сучасній термінології рибальства: лексему *косяк* як термін на позначення скупчення риб і як професіоналізм на позначення частини рибальської сітки, а назву *білизна* як іхтіонім. Субстантиватом *боковы(и)* називали рибу, яку клали в голову-боківню. Такі професіоналізми мають тяглість у сучасних українських говірках: *больна́* ‘білуга, яка щойно пометала ікру’, *вечі́рня* ‘тоня, яку тягнуть увечері’, *вісова́* ‘крупна риба будь-якої породи, що важить понад два кілограми’ [13, с. 26, 37, 41] тощо.

Відіменникові похідники *ігольня* і *боківня* в сучасній українській мові історизми, бо мають непрозору внутрішню форму в зв’язку зі зникненням реалій певних процесових дій. Загалом же різновиди метонімічного перенесення, що потребують знання вертикального культурно-національного контексту, непродуктивні для творення сучасних термінів з бажаною прозорою мотивацією.

Література

1. Андрищенко Н.С. Толковый морской словарь. Основные термины: более 6 000 слов и словосочетаний / Н.С. Андрищенко. – М. : Астрель: АСТ, 2006. – 766 с.
2. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1–2.
3. Дейниченко Н.П. Зоологическая лексика в восточнополесском говоре украинского языка : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР» / Н.П. Дейниченко. – К., 1985.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 2. – 571 с.; К. : Наук. думка, 1989. – Т. 3. – 552 с.

5. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / под ред. О.Н. Трубачёва. – М. : Наука, 1987. – Вып. 13. – 285 с.
6. Зуев В.О бивших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном / В.О. Зуев // Південна Україна XVIII–XIX століття : записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Тандем-У, 2001. – Вып. 6. – С. 271–274.
7. Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М.М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : зб. наук. праць / редкол.: І.Г. Матвіяс та ін. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62–267.
8. Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
9. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А.А. Москаленко. – Одеса : ОДПІ ім. К.Д. Ушинського, 1958. – 78 с.
10. Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / П.С. Пиртей ; упоряд. й підгот. до друку Є.Д. Турчин. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
11. Пруткая Н. Опыт этнолингвистического описания зоонаименований пошлин в восточнославянских языках донационального периода / Н. Пруткая // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Лінгвістика», 2008. – Вып. 8. – С. 313–318.
12. Словник буковинських говірок / за ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
13. Словник українських говорів Одещини / уклад. О.І. Бондар та ін. – Одеса : ОНУ імені І.І. Мечникова, 2011. – 224 с.
14. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1 – 799 с.; К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4 – 840 с.
15. Сучасна українська літературна мова : підруч. / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. ; за ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид., доп. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
16. Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л.О. Симоненко. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 416 с.
17. Фауна України : у 40 т. – Т. 8: Риби. – Вып. 2 (коропові). – Ч. 2 / Ю.В. Мовчан, А.І. Смірнов. – К. : Наук. думка, 1983. – 360 с.
18. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.
19. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. Чабаненко // Серія «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини». – Запоріжжя, 2001. – 201 с.

Список умовних скорочень

- АктЖит – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / упоряд. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко ; відп. ред. В.В. Німчук. – Житомир : Полісся. – 390 с.
- АрхКоша – Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775 / редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. ; Центр. держ. істор. арх. України, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 1998. – (Серія «Джерела з історії українського козацтва»).
- Том 1 / упоряд.: Л.З. Гісцова, Д.Л. Автономов, Є.І. Дрозд та ін. – К., 1998. – 696 с.
- Том 2 / упоряд.: Л.З. Гісцова, Д.Л. Автономов, Л.Я. Демченко та ін. – К., 2000. – 752 с.
- Том 3 / упоряд.: Л.З. Гісцова, Л.Я. Демченко, Т.Л. Кузик та ін. – К., 2003. – 952 с.
- Гал-рус. – Етнографічний збірник. Т. XXIV. Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Львів : З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1908. – Т. II. – Вып. II (Кравець – Пять). – С. 301–612.
- ЛохвКн – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття. Збірник актових документів / підгот. до вид. О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило. – К. : Наук. думка, 1986. – 221 с.
- СлГр – Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Кієвская Старина» : у 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996-1997. – Т. 1–4.
- СлТимч – Історичний словник українського язика : у 2 ч. / за ред. проф. Е. Тимченка. – Х. ; К., 1930–1932. – Т. I. – 528 с.; Т. I (Зошит II). – С. 529–947.
- СлУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28-ми вип. / відп. ред. Д. Гринчишин. – Л., 1998–2006. – Вып. 1–13.

УмСп – Словарь російсько-український : у 4 т. / збір. і впоряд. М. Уманець і А. Спілка. – Л. : НТШ, 1893. – Т. 1. – 320 с.

«СТРИЛИ, ВЗЯТИ З ЛЕТУ»: НУЛЬОВА СУФІКСАЦІЯ У ФУТБОЛЬНІЙ ТЕРМІНОЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Ірина Процик

Національний університет «Києво-Могилянська академія»
(Київ, Україна)

Анотація. Статтю присвячено розглядові дериватів, утворених способом нульової суфіксації в українській футбольній термінолексичі першої половини ХХ століття. На основі аналізу статей з галицької спортивної періодики, а також спеціальних видань, присвячених футболу, простежено продуктивність цього способу словотвору та динаміку частотності вживання футбольних термінів-дериватів із нульовим суфіксом.

Ключові слова: нульова суфіксація, футбольна термінолексика, термінна деривація.

Abstract. The article is dedicated to the review of the derivatives formed by zero suffixation in the Ukrainian football terminology of the first half of the XX century. On the basis of the analysis of the articles from Halychyna sports periodical press, and also from special editions dedicated to football, efficiency of this method of word formation and dynamics of frequency of use of football terms-derivatives with zero suffixes have been traced.

Keywords: zero suffixes, football terminology, terminological derivation.

*Коли удар має за ціль ворота, зовемо його тоді стрілом.
Техніка мяча¹// Спорт. – 1936. – Ч. 6. – 22 травня*

У словотвірній системі української мови окрему групу становлять деривати, утворені одним із різновидів морфологічного словотвору – нульовою суфіксацією. Назви, утворені цим способом у загальноновживаній лексиці української мови, детально описано в працях Лілії Третевич-Невідомської [11]. Мета ж цієї розвідки – з'ясувати, наскільки активно була нульова суфіксація в спеціальній лексиці (на прикладі української футбольної термінолексичі першої половини ХХ ст., яка й надалі залишається малодослідженою), і простежити частотність уживання футбольних термінів-дериватів із нульовим суфіксом.

У лінгвістиці нульову суфіксацію розглядають як протиположність до субстанціальної (позитивної, матеріально вираженої). Український мовознавець Володимир Горпинич нульову суфіксацію визначає так: „утворення похідних слів за допомогою нульових суфіксів із нульовим закінченням (його називають безсуфіксним, регресивним, усіченням, десуфіксацією, фонетичним способом). Сутність цього способу в тому, що твірне слово усікається і до усіченої частини додається нульовий суфікс із нульовим закінченням. При цьому можуть відбуватися зміна наголосу і чергування кінцевих приголосних (*зруб, налив, набіг, закид, падь, різь, помах, відсіч*)” [4, с. 117]. Нульову морфему українські мовознавці дефініюють як „афікс, що не має вираженого показника граматичного або словотвірного значення, який в інших таких випадках передається вираженими за допомогою звука чи звукосполюки афіксальними морфемами” [8, с. 40]. Для встановлення статусу нульової морфемі обов'язковою є позиція в словозмінній парадигмі слова чи словотвірній системі мови. Вона повинна співвідноситися з вираженими, тобто позитивними, морфемами у всіх інших структурах того ж порядку [8, с. 40].

¹ У прикладах із видань першої половини ХХ століття збережено тодішній правопис.

У загальноновживаній мові нульові словотворчі суфікси характерні для іменників та прикметників. Вони трапляються насамперед серед віддієслівних іменникових утворень чоловічого роду – назв абстрактної дії (*біг, вибух, виск, виступ, відвар, відліт, дзвін, запас, літ, напад, обхват, перелом, підкоп, полон, прокол, пуск, розбіг, розгін, роздум, розмах, розріз, торг, хід*), відприкметникових іменників жіночого роду – назв абстрактної ознаки (*блакить, вись, гладь, гніль, даль, зелень, погань, пріль, прозолоть, слизь, цвіль*). Зрідка нульовий словотворчий суфікс притаманний іменникам жіночого роду, що називають дію чи стан (*вправа, вистава, дума, їзда, погоня, покута, розправа*), ще рідше іменникам чоловічого, жіночого та середнього роду – назвам конкретних предметів, утвореним від дієслів (*налив, перелаз, причіп, рів, шов, обнова, ложе*). Зовсім небагато зафіксовано іменників назв осіб чоловічого роду (*недоук, посол*) та спільного роду (*маруда, причепа, рева, сновига, шкандиба*) [7, с. 35; 4, с. 117–118]. Нульова словотворча морфема функціює також у прикметниках на зразок *безбородий, безвусий, безголовий, безногий* [7, с. 35, 109].

Чи не найбільшу активність виявляє нульова суфіксація як різновид морфологічного способу словотворення в спеціальній термінології, „у якій здатність якнайкоротше виражати поняття є особливо важливою” [5, с. 32]. У цій розвідці спробуємо простежити це на прикладі української футбольної термінології першої половини ХХ ст. (для аналізу взято футбольну лексику, що функціювала в спеціальних працях, присвячених футболу [1; 3; 10; 12], а також термінологію футболу зі спортивної преси, яка в міжвоєнний період виходила в Галичині – із часописів: „Спорт” (1925-1926), „Спортові вісти” (1931, 1933), „Готові” (1934–1935), „Спорт” (1936–1937), „Змаг” (1937-1939), а також зі спортивних додатків до універсальних періодичних видань – „Руханково-Спортовий Вісник” (додаток до студентського вісника „Поступ” (1922–1923)), „Руханка і Спорт” (додаток до „Нового Часу” (1926)), „Спорт і Руханка” (додаток до „Нового Часу” (1928)), „Спорт” (додаток до „Нового Часу” (1931)), „Спорт і молодь” (додаток до часопису для молоді „Вогні” (1931–1934)), „Фізичне виховання” (додаток до часопису „Шлях молоді” (1939)).

Серед зафіксованих в українській футбольній термінології (далі – УФТ) першої половини ХХ ст. дериватів із нульовим суфіксом є іменники чоловічого та жіночого роду, які мотивовані дієсловами і мають основне словотвірне значення опредметненої дії. Високий ступінь продуктивності цього різновиду суфіксального способу творення в термінології зумовлений короткістю форми і точністю значення утворених дериватів. Іменники з нульовим суфіксом, які мають значення процесу, дії, успішно конкурують із віддієслівними суфіксальними утвореннями на -нн(я), -тт(я), -к(а), які теж мають значення опредметненої дії, проте за дериватами з нульовою суфіксальною морфемою все ж закріплене значення результату дії.

Терміни з матеріально невираженим суфіксом в УФТ утворено від дієслівних основ: префіксальних і безпрефіксних, у яких усічено кінцеві морфемі і додано нульовий суфікс. Деривати-іменники чоловічого роду називають:

1) процес дії – *біг* (від бігти), *вибіг* (від вибігти), *вибір* (від вибирати), *виїзд* (від виїздити), *викон* (від виконати), *випуск* (від випускати), *віддих* (від віддихатись; те саме, що подих [2, с. 127]), *відхід* (від відходити), *вступ* (від вступати), *добіг* (від добігати, добігти), *дотик* (від дотикати), *захист* (від захистити), *змаг* (від змагатися; те саме, що змагання [2, с. 371]), *зрив* (від зривати), *лет* (від летіти), *напад* (від нападати), *наступ* (від наступати), *натиск* (від натискати), *опір* (від опиратися), *перебіг* (від перебігати), *поступ* (від поступати), *прорив* (від проривати), *протест* (від протестувати), *розбіг* (від розбігтися), *розгін* (від розганяти, розігнати), *рух* (від рухатися), *тяг* (від тягти, тягнути), *хід* (від ходити);

2) одиничний акт дії (одноразова дія) – *удар* / *вдар* (від вдарити, ударяти), *викоп* (від викопати), *вимет* (від виметнути), *випад* (від випадати), *відкоп* (від відкопувати), *вмет* (від вметнути), *закоп* (від закопати), *заміт* (від замітити (помітити)), *зудар* (від зударити

(зіштовхнутися, вдаритися)), *коп* (від копати), *мет* (від метати, метнути), *промах* (від промахнутися), *простріл* (від прострілити), *скок* (від скочити), *стріл* (від стрілити);

3) результат чи наслідок дії – *блуд* (від блудити; помилка [2, с. 57]), *вигляд* (від виглядати), *вигук* (від вигукувати), *виряд* (від виряджати; спортивна форма, однострій), *вислід* (від вислідити; результат, наслідок [2, с. 111]), *вишкіл* (від вишколити; ретельне навчання [2, с. 121]), *доріст* (від доростати; молодь), *запас* (від запасти), *заряд* (від заряджувати (керувати); управління, керівництво [2, с. 325]), *змісл* (від зміслити; явити, придумати [2, с. 373]), *зупин* (від зупинити), *карб* (від карбувати), *клопіт* (від клопотати), *наклін* (від наклонити), *напря́м* (від напрямити, напрямляти), *нахил* (від нахилити), *осяг* (від осягти), *припис* (від приписати; правило [2, с. 943]), *присуд* (від присудити), *провід* (від провадити, проводити; те саме, що керівництво [2, с. 963]), *свист* (від свистіти), *склад* (від складати), *спадок* (від спадати; те саме, що спад (іти на спад) [2, с. 1164-1165]), *сторож* (від сторожити, сторожувати), *уряд* (від урядувати).

Віддієслівні деривати чоловічого роду з нульовим суфіксом в УФТ здебільшого називають опредметнену дію як процес, наслідок чи результат дії або як одноразовий вияв дії. Нерідко іменники-деривати з нульовим суфіксом поєднують у собі кілька значень (наприклад, назви дії, процесу і результату дії), які можна з'ясувати і розмежувати лише в умовах контексту. Проведений аналіз дає підстави твердити, що в дериватах із нульовим суфіксом здебільшого сконцентровані значення процесу і результату дії.

Деривати жіночого роду з нульовим суфіксом, які мають трохи меншу продуктивність, ніж терміни-деривати чоловічого роду, утворено від дієслівних основ. Ці іменники мають значення дій, станів, а також абстрактних понять (*вина* (від винити), *відплата* (від відплатити), *вправа* (від вправити, вправляти), *втрата* (від втрачати), *(і)гра* (від (і)грати), *допомога* (від допомагати, допомогти), *займа* (від займати), *залога* (від заложити; те саме, що закласти [2, с. 308]), *заправа* (від заправляти), *зв'яз* (від зв'язати), *зміна* (від змінити), *зневага* (від зневажати), *кара* (від карати), «*кривда*» (від кривдити), *нагана* (від наганити; докір, осуд [2, с. 554]), *нагода* (від нагодитися), *обида* (від обидити (образити)), *оборона* (від обороняти), *образ* (від образити), *оплата* (від оплатити), *опора* (від опиратися), *перевага* (від переважати), *перемога* (від перемогти), *перерва* (від перервати), *підготовка* (від підготувати), «*пімста*» (від пімститися), *побіда* (від побідити (перемогти)), *поправа* (від поправити), *праця* (від працювати), *провина* (від провинитися), *розигра* (від розіграти), *розмова* (від розмовляти), *страта* (від стратити), *стріча* (від стрічати), *увага* (від уважати), *устава* (від уставляти), *хиба* (від хибити)).

В українській футбольній термінології першої половини ХХ ст. зафіксовано й кілька безсуфіксних дериватів жіночого роду з нульовим закінченням: *віддаль* (від віддалити), *вісторонь* (від відсторонити), *зустріч* (від зустрічати), *поміч* (від помагати).

Єдиним прикладом відприкметникового деривата з нульовим суфіксом в УФТ досліджуваного періоду є номінація *позем* (від ад'єктива *поземний* (горизонтальний)).

Більшість із наведених вище безсуфіксних футбольних термінів функціювали у фаховій мові футболу і як окремі номінації, і входили до складу терміносполук. Нижче подано приклади контекстних вживань найчастотніших із зафіксованих безсуфіксних футбольних термінів першої половини ХХ століття. Так, зокрема, дериват із нульовим суфіксом *гра*, що мав найвищі показники частотності вживання в досліджуваний період і не втратив їх і в сучасній підмові футболу, функціював у таких мініконтекстах: *амбітна гра*, *безнадійна гра*, *безплянова гра*, *безцвітна гра*, *брак сконцентрованої гри*, *брутальна гра*, *важка атмосфера гри*, *виключити з гри*, *вирівнана гра*, *вислід згідний з ходом гри*, *вислід не відповідає дійсному ходові гри*, *високий рівень гри*, *відплатна гра*, *відступити від гор*, *гостра гра*, *гра ведена фер*, *гра в копаний м'яч*, *гра головою*, *гра з наслідком*, *гра за пункти*, *гра за чашу*, *гра зі змінним щастям / змінною перевагою*, *гра комбінаціями*, *гра*

менше доцільна, гра нападу, гра на високому / низькому поземі, гра на обох половинах, гра на проволочку, гра оживлюється не до пізнання, гра на високому / низькому рівні, гра під вітер, гра пробоями, гра фер, делікатна гра, дефензивна гра, джентельменська гра, добрий вислід гри головою, долішня гра, доцільна гра, дружинова гра, егоїстична гра нападу, емоціонуючий перебіг гри, енергійна гра, жертвенна гра, жива гра, засади чесної гри, застановляти гру, зрівноважена гра, комбінаційна гра (нападу), мистецька гра, млява гра, мужеська гра, м'яч вийшов з гри, нахил до комбінаційної гри, небезпечна гра, нервова гра, нескоординована гра, низький рівень / уровень гри, образ гри, опанувати гру, остра гра, отверта гра, панувати над грою, перебіг гри, перевага через цілу гру, перемінна гра, переривати гру (за найменшу провину), популярна гра, правила гри (в копаний м'яч), правильник гри, приглядатися грі, приписи гри, притомна гра, продовження гри, рівна / рівнорядна гра, розумна гра, слаба гра воротаря / оборони, стиль гри, стратегічна гра, стримувати гру, суддя зачинає і кінчить гру свистком, табелі гри, тактика / техніка гри (в футбол), тактично вірна гра, тяжкі умовини гри, усліва гри, усунути браки в грі, утруднювати гру, феноменальна гра воротаря, фер гра, хаотична гра, характер гри, хід гри, цікава гра, чесна гра, чиста гра, шляхетна гра.

Далі подано мінімальні контексти, у яких було вжито найчастотніші футбольні безсуфіксні терміни (у порядку спадання показників частотності вживання – за відомостями з укладеної для дослідження картотеки УФТ):

стріл – анемічний стріл, близький стріл, бомбардувати воротаря ближшими стрілами, боронити кожний стріл, випускати стріл з рук, вирівняти стрілом, виробити позицію до стрілу, високий стріл, віддати стріл, горішній стріл, гострий стріл, грізний стріл, далекий стріл, диктувати карний стріл, добра позиція до стрілу, добути стріли, здобуватися на (успішний) стріл, зі стрілами не все цільно, зловити низький стріл, короткий стріл, ловити стріл на ворота, мати «пеха» в стрілах, мати стріл з кожної позиції, мати стріл з обох ніг, негрізний стріл, не могли здобути на стріл, нецільний / цільний стріл, нецільність / цільність стрілів, оборонити стріли, острий стріл, перестрілювати стріли, позиція до стрілу, приземний стріл, притомний стріл в (лівий / правий) ріг воріт, стріл в ріг, стріл від стовпа, стріл міняється з ціллю, стріл паде на поперечку, стріл понад поперечку, стріл попід поперечку, стрілева анемія нападу, стріли в авт, стріл в горішній ріжок, стріли, взяті з лету, стріли йдуть / падають в авт / на авт / на бічнюк, тренувати цільність стрілів, тяжкий стріл, устаєлятися до стрілу, хосенний стріл;

напад – «безпечний» напад, безрадний / безсильний напад, брак одноцільного нападу, гарні потягнення нападу, гра нападу, грізний напад, добре успособлений напад, егоїстична гра нападу, заграння нападу, засилювати напад мячами, зв'язи між обороною а нападом, зіграний напад, зіграння нападу, змагун в нападі, комбінаційна гра нападу, ліва / права сторона нападу, напад без піддержки, напад висилюється, напад грав боязливо й анемічно, напад грає занадто сольно, напад завів (цілковито), напад – найкраща формація, напад – найсильніша ланка, напад не помітний, напад незвичайно продуктивний, небезпечний напад, не зіграний напад, непродуктивний в нападі, одноцільний напад, подання до нападу, подачі до нападу, помічники і боронять і помагають нападкові, потягнення нападу, провідник нападу, середний споміж нападу називається чільник, стрілева анемія нападу, стрілова диспозиція / недиспозиція нападу, трійка нападу, чільник нападу;

вислід – бажаний вислід, блискучий вислід, вислід... в хосен, вислід згідний з ходом гри, вислід не відповідає дійсному ходові гри, вислід незмінений, вислиди, від яких і в лисого волосся дубом стає, вислиди з дня..., вислиди стрілених воріт, високоциферний вислід, гірший циферно вислід, двоцифровий вислід, добрий вислід гри головою, додатний вислід, задержати вислід, з вислідом... в хосен, зміна вислиду, кінцевий вислід, корисніший вислід,

менш сподіваний вислід, наріжняк не приносить висліду, нерішений вислід, останні висліди в копаному мячі, підвисшити вислід, підносити вислід до..., поправити вислід, ремісовий вислід, справедливий вислід, усталити вислід (змагань), устійнити вислід мечу;

перевага – велика перевага, виказати перевагу циферно, використати перевагу, замітна перевага, змінна перевага, легка / легонька перевага (в полі), мати перевагу, не використати перевагу, осягнути перевагу, перевага на стороні господарів, перевага над противником, перевага по стороні..., перевага увидатнюється вислідом, перевага у всіх лініях, перевагу цифрово не показати, підчеркнути перевагу циферно, помітна перевага, сильна перевага, слідна (дальша) перевага, технічна перевага;

удар / вдар – вдар з близького віддалення, меткий удар, напрям удару, одинадцятиметровий удар, прямий удар, разюча точність удару, різкий удар, сила вдару головою, сила удару, тихий вдар, удар бічною частиною стопи, удар боковою / задньою частиною голови, удар головою, удар зап'ятком, удар з лету, удар зовнішнім боком ноги, удар ногою, удар підбиттям, удар по мячеві, удар чолом, удар шпідом;

оборона – викоп оборони, грати на обороні, зв'язи між обороною а нападом, зла уставка оборони, місце на обороні, оборона брамки, оборона грала бездоганно, оборона завела, оборона пописалася, обходити оборону, перебиватися крізь оборону, пересічна оборона, приспорювати обороні клопоту, слаба гра оборони, солідна оборона, тверда оборона;

склад – відмолоджений склад, вставлення гравця до складу, звичайний / звичний склад, здекомплектований склад, змінений склад, зміцнення складу, найсильніший склад, неповний склад, (сильно) ослаблений / послаблений склад, поновлений склад, посилений склад, репрезентаційний склад, склад дружини, устійнити склад (дружини);

коп – вільний коп, далекий коп, карний коп, коп бічним краєм ноги, коп зап'ятком, коп з рога, коп кінцем ноги, коп середнім краєм ноги, мяч як об'єкт копу, острий коп, провинний коп;

викоп – викоп воротаря, викоп оборони, далекий викоп, ефектовний викоп, не мати викопу, певний / непевний викоп, чистий викоп.

Отже, на противагу загальноновживаній мові, де спосіб словотворення з нульовою суфіксацією має середню продуктивність, у підмові футболу творення дериватів з нульовим суфіксом вирізняється чималою активністю. Серед футбольних термінів першої половини ХХ ст. домінують іменники чоловічого та жіночого роду, утворені від дієслівних основ. Найчастіше футбольні лексеми з матеріально не вираженим суфіксом мають значення дії, процесу, результату дії, хоча можуть поєднувати й кілька цих значень.

У радянський період деривати з нульовим суфіксом зазнали репресій, їх було вилучено зі словників та з активного вжитку, а українських термінотворців звинувачено в надмірному захопленні творенням безсуфіксних віддієслівних іменників та насадженні таких термінолексем замість, буцімто, звичніших суфіксальних дериватів на -ння, -ття, -ка. Те, що було специфічною рисою національного термінотворення в першій половині ХХ ст., вважали злочином, а терміни, утворені за допомогою нульової суфіксації змушували відкидати як націоналістичну вигадку. У сучасній футбольній термінології маємо позитивну тенденцію – поступове повернення до активного вжитку питомих назв, утворених за законами українського словотворення, які є влучними й короткими, зокрема й термінів, утворених способом нульової суфіксації. У простеженні тенденції до повернення проскрибованих безсуфіксних лексем в українську футбольну термінолексику полягають подальші перспективи дослідження.

Література

1. Боберский І. Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч. – Львів : Накладом Товариства «Сокіл», 1906. – 38 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – Київ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
3. Верхола О. Копаний м'яч. – Львів : Накладом Українського Спортивного Союзу, 1926. – 90 с.
4. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. / В.О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
5. Grzegorzczkova R. Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe / Renata Grzegorzczkova.– Warszawa : PWN, 1984. – 96 s.
6. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація / Є.А. Карпіловська. – К. : Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, 1999. – 298 с.
7. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови / Н.Ф. Клименко. – К. : ІЗМН, Київський університет ім. Тараса Шевченка, 1998. – 182 с.
8. Клименко Н.Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. – К. : Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, 1998. – 161 с.
9. Клименко Н.Ф. Словник афіксальних морфем української мови / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, В.С. Карпіловський, Т.І. Недозим. – К. : Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, 1998. – 436 с.
10. Копана: Association Football. Після Осипа Кленки зладив В. Лаврівський. – Львів, 1900. – 18 с.
11. Третьевич Л.М. Нулевая суффиксация имен существительных в современном украинском языке / Третьевич Л.М. : автореферат дис... канд. филол. наук : 10.02.02. – Ужгород, 1980. – 25 с.
12. Франко Т. Футбольний тренінг і тактика / Тарас Франко // Спортові вісти. – 1931. – Ч. 8–11.

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛЕКСИКА МУЗЕЙНИЦТВА З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖЕННЯ

Іванна Фецько

Львівський національний університет імені Івана Франка
(Львів, Україна)

Анотація. Статтю присвячено генетичному аналізу української термінолексики музейництва. З'ясовано позамовні та власне мовні причини запозичень у досліджуваній терміносистемі, описано групи термінів за мовою походження й встановлено їхнє кількісне співвідношення. Представлено тезаурус різномовних запозичень в українській терміносистемі музейної справи.

Ключові слова: лексика, термін, терміносистема.

Abstract. This article is dedicated to the genetic analysis of the Ukrainian museum terminological vocabulary. Extra-linguistic and linguistic reasons for borrowings in the analyzed term system are explained. Groups of terms classified by language origin are described and their proportion is established. Thesaurus of multilingual borrowings in the Ukrainian museum term system is represented.

Keywords: vocabulary, term, terminology system.

Основою будь-якої національної терміносистеми є питома термінолексика, створена на власному мовному ґрунті. Однак, якою багатою не була б природна мова, під час творення термінів вона не може обійтися власними ресурсами, тому терміносистеми багатьох галузей знань послуговуються лексичними й словотворчими засобами високорозвинених літературних мов [18, с. 6]. Наявність іншомовних термінів не є ознакою слабкості мови, а вказує на її самобутність та високий рівень розвитку. Українська мова не просто запозичує іншомовну одиницю, а адаптує й застосовує її як власну, пристосовуючи до своїх літературних норм [14, с. 51–52].

Вагомість процесу запозичання іншомовної термінолексики в українську терміносистему привернула велику увагу до нього з боку багатьох дослідників. Питання функціонування іншомовних термінів у галузевих терміносистемах та питання їхнього запозичення й упорядкування стали об'єктом уваги Л. Симоненко, С. Соколової, М. Годованої [17], Я. Голдованського [3], А. Д'якова, Т. Кияка, З. Куделько [4], І. Процик [15], І. Кочан [9], Р. Микульчика [12] та ін. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених різним галузевим терміносистемам, окремі термінології залишаються практично не дослідженими. До них належить, зокрема, українська терміносистема музейництва (УТМ) як один з пластів термінної лексики, яка ще не підлягала системному аналізу. **Актуальність статті** полягає в потребі здійснити генетичну характеристику української термінолексики музейної справи з огляду на розвиток її терміносистеми.

Мета статті – дослідження іншомовних запозичень у складі сучасної української терміносистеми музейної справи. Мета роботи зумовлює необхідність вирішення таких **завдань**: визначити власне мовні та позамовні чинники, що впливають на процес запозичення терміноодиниць; виділити типи термінів за мовою походження, встановити їх кількісне співвідношення.

Термінні запозичення є результатом багатосторонніх контактів у різноманітних галузях спеціальної діяльності людини. Сучасна термінологія є тим мовним прошарком, що найяскравіше відображає особливості взаємодії різних мовних систем і різних мовних рівнів [20, с. 193].

Доцільність використання іншомовної термінолексики може бути зумовлена цілою низкою причин, серед яких виділяють як екстралінгвальні (позамовні), так і внутрішньолінгвальні (власне мовні). До позамовних причин дослідники зараховують:

зростання інтернаціональних особливостей науки та глобалізація світового інформаційного простору; потреба в назві нового поняття, відсутнього в певній галузі знань, запозичення терміна разом із поняттям; культурний взаємовплив та взаємообмін між країнами; авторитетність мови-джерела; соціально-психологічні причини: престижність іншомовного терміна порівняно з власне українським або засвоєним раніше. Іноді називають навіть „мовну моду” [19, с. 59]. Власне мовними причинами запозичень є відсутність у рідній мові еквівалентного терміна для нового предмета, явища чи поняття; тенденція до використання одного запозиченого терміна замість звороту в українській мові, прагнення до підвищення його чіткості, яка виявляється у вилученні омонімії чи полісемії.

УТМ як з генетичного погляду, так і з погляду семантики та її структури відзначається неоднорідністю, що залежить від багатоджерельності походження. На сучасному синхронному зрізі за мовою походження виділяємо такі типи термінів музейної справи, які охоплюють як однокореневі терміни, так і терміни-композиції: 1) питомі номінації; 2) іншомовні запозичення; 3) термінні одиниці змішаного типу, або терміни-гібриди.

До **питомих українських номінацій** зараховуємо термінні одиниці, які ввійшли до складу терміносистеми музейництва в різні періоди її становлення й створені на основі власне українських термінолексем або за допомогою дуже давніх запозичень з інших мов, які сягають корінням індоєвропейської та спільнослов'янської доби й сприймаються сьогодні як питомі українські терміни, наприклад: *виставка* [ЕСУМ, Т. 5, с. 389–390], *вказівник* [ЕСУМ, Т. 2, с. 340–341], *давньосховище* [ЕСУМ, Т. 2, с. 9], *зберігач* [ЕСУМ, Т. 1, с. 171], *путівник* [ЕСУМ, Т. 2, с. 642] та ін.

Тезаурус сучасної української музейної справи містить чимало **запозичень** з різних мов. В УТМ кількісно переважають терміни **грецького походження**: *діорама* [СІС, Морозов, с. 179], *каталог* [СІС, Пустовіт, с. 512], *музеографія* [СІС, Мельничук, с. 451], *нумізмати́ка* [СІС, Морозов, с. 395] та ін. **Латинських запозичень** на позначення понять галузі музейництва в українській мові менше, ніж грецьких: *артефакт* [СІС, Морозов, с. 56], *експозиція* [СІС, Морозов, с. 191], *оригінал* [СІС, Морозов, с. 408] та ін. Серед термінів **французького походження** фіксуємо такі: *вернісаж* [СІС, Морозов, с. 105], *турнікет* [СІС, Морозов, с. 594] та ін. **Німецька мова** стала джерелом для творення таких термінів: *абрис* [СІС, Мельничук, с. 9], *кунсткамера* [СІС, Морозов, с. 309], *шліф* [СІС, Мельничук, с. 750] та ін. Низку термінів музейництва запозичено з **італійської мови**: *бутафорія* [СІС, Пустовіт, с. 194], *фреска* (італ. *fresco* – свіжий) [СІС, Мельничук, с. 724] та ін. УТМ поповнилася незначними запозиченнями з таких мов (35 термінів): **польської** (пол. *балясина* [ЕСУМ, Т. 1, с. 130]), **татарської** (татар. *баклага* [СІС, Мельничук, с. 83]), **турецької** (тур. *ковпак* [ЕСУМ, Т. 2, с. 486]), **тюркських мов** (тюрк. *басми* [СІС, Мельничук, с. 90]) та ін.

У терміносистемі музейництва виділяємо гібридні терміноутворення, які виникають унаслідок деривації переважно від іншомовних основ за допомогою питомих словотворчих формантів: *експозиційник* (корінь від лат. *expositio* – виклад, опис) [СІС, Морозов, с. 191], *тезаурування* (корінь від грец. *φησαυρός* – скарб) [СІС, Морозов, с. 565], *унікальність* (корінь від лат. *unicus* – єдиний) [СІС, Мельничук, с. 690] та ін. Крім зазначених одиниць, у формуванні термінів беруть участь й іншомовні компоненти, що виконують функцію міжнародних терміноелементів, наприклад: *аудіовізуальний* (від лат. *audio* – чую, слухаю) [СІС, Пустовіт, с. 134], *біопшкодження* (від грец. *βίος* – життя) [СІС, Мельничук, с. 97], *кіноджерела* (від грец. *κινέω* – рухаю) [СІС, Мельничук, с. 329] та ін. Зазначені приклади додатково ілюструють, що термінолексеми музейної справи можуть складатися не лише з елементів іншомовного походження, а й поєднувати іншомовний морфоелемент з власне українським.

Аналіз досліджуваного матеріалу дозволив зробити висновок, що запозичення іншомовних терміноодиниць є закономірним об'єктивним явищем, яке не має істотних

обмежень чи заборон, виступає важливим засобом поповнення УТМ. У процесі освоєння іншомовні терміни зазнають відповідної графічної, фонетичної, морфологічної та семантичної адаптації. На відміну від власне українських термінів на позначення певних понять музейництва, для термінів-запозичень більшою мірою характерні такі ознаки, як однозначність, конкретність, точність, словотвірна активність. Усе це сприяє розширенню й збагаченню досліджуваної терміносистеми. Проте слід пам'ятати, що використання іншомовних термінів для забезпечення фахових комунікативних потреб має бути регламентованим, тому що надмірна кількість запозичень часто призводить до перевантаження чужомовними терміноодинацями галузевих терміносистем та ускладнює сприймання інформації.

Література

1. Акуленко В. Интернациональные элементы в лексике и терминологии / В. Акуленко. – Х. : Высш. школа, 1980. – 206 с.
2. Барнич І.І. Інтернаціоналізми в німецькій і українській мовах (на матеріалі фінансово-економічної сфери) / І.І. Барнич // Науковий вісник Волинського національного університету. – 2011. – № 5. – Ч. 1. – С. 150–155.
3. Голдованський Я.А. Українські неокласичні етимологічні джерела (терміни, складені з грецьких та латинських морфем) / Я.А. Голдованський // Іноземна філологія. – 1994. – Вип. 107. – С. 129–133.
4. Д'яков А.С. Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К. : Видавничий дім „КМ Akademia”, 2000. – 218 с.
5. Дячук Т. Авіаційна термінологія української мови: тематична класифікація та генетична характеристика / Т. Дячук // Українська наукова термінологія. – К. : Наукова думка, 2009. – № 2. – С. 289–296.
6. Іващишин О. Проблема доцільності використання запозичень та інтернаціоналізмів у науково-технічній термінології / О. Іващишин // Проблеми української науково-технічної термінології : тези І Міжнародної наукової конференції. – Львів, 1992. – С.114–116.
7. Кияк Т.Р. Інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі / Т.Р. Кияк // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 53–56.
8. Кияк Т. Стан, проблеми, перспективи української термінології / Т. Кияк // Другий міжнародний конгрес українців : доповіді і повідомлення. – Мовознавство. – Львів, 1993. – С. 227–232.
9. Кочан І.М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові / І.М. Кочан. – Львів : ЦЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 518 с.
10. Куньч З. Українська риторична термінологія : історія і сучасність : монографія / З. Куньч. – Львів : Видавництво Національного університету „Львівська політехніка”, 2006. – 216 с.
11. Лейчик В.М. О некоторых современных способах словообразования / В.М. Лейчик. – Владивосток : ДВНЦ АН СССР, 1984. – С. 3–15.
12. Микульчик Р. Терміни грецького та латинського походження в музейній термінології / Р. Микульчик // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. учасників XII Міжнародної наукової конференції 27–29 вересня, 2012. – Львів, 2012. – С. 113–115.
13. Онуфрієнко Г.С. Запозичення неслов'янського походження в юридичному термінологічному просторі української мови / Г.С. Онуфрієнко // Ономастика і апелятиви : зб. наук. праць. – Д. : ДДУ, 2000. – Вип. 9. – С. 96–104.
14. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л.М. Полюга. – К. : Наук. думка, 1991. – 240 с.
15. Процик І.Р. Запозичення та освоєння чужомовної лексики в українській фізичній термінології на зламі XIX–XX століть / І.Р. Процик // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – 2003. – Вип. V. – С. 167–169.
16. Секунда Т. Принципи складання української технічної термінології / Т. Секунда // Вісник Інституту української наукової мови. – 1930. – Вип. 2. – С. 15.
17. Симоненко Л.О. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л.О. Симоненко, С.О. Соколова, М.П. Годована. – К. : Наук. думка, 1993. – 237 с.

18. Симоненко Л.О. Українська наукова термінологія : стан та перспективи розвитку / Л.О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 3–8.

19. Туровська Л. Інноваційні процеси в українській науковій термінології / Л. Туровська // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 56–63.

20. Черненко І. Термінологічні запозичення у сфері туризму як результат міжмовного контактування / І. Черненко // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 9. – С. 193–196.

Список умовних лексикографічних скорочень

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т. I–V.

СІС, Морозов – Словник іншомовних слів / уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.

СІС, Пустовіт – Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

СІС, Мельничук – Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974. – 775 с.

ТЕРМІНОЛОГІЯ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ (назви центральних керівних органів влади)

Валерій Цибульський

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. У статті проаналізовано й розмежовано значення термінів, які називають центральні керівні органи влади Української козацької держави (1648–1764 рр.).

Ключові слова: термінологія, Генеральна військова рада, Старшинська рада, Генеральна військова канцелярія.

Abstract. The article is devoted to the terminology used to denote central government of the Ukrainian Cossack State (1648–1764).

Keywords: terminology, General Military Council, Council of Officers, General Military Chancellery.

У ході Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького утворилася Гетьманська держава, яка проіснувала до 1764 року. За час її функціонування з'явилися нові українські терміни, значення яких частково, а інколи й корінним чином змінювалося, що актуалізує проблему розрізнення таких найменувань й уточнення їх значень. До подібних термінів ми можемо віднести насамперед такі, як *Генеральна військова рада*, *Старшинська рада*, *Генеральна військова канцелярія*.

Мета розвідки – окреслити зміст і розмежувати значення українських термінів на позначення центральних керівних органів влади Української козацької держави (1648–1764 рр.).

Генеральна (Загальна) військова рада – вищий представницький політичний орган, який розглядав усі загальнодержавні справи. Скликалася для обрання гетьмана або вирішення важливих політичних, військових і судових питань, обговорення зовнішньополітичних справ. У її роботі брали участь козаки і старшина, іноді – представники інших суспільних верств: духовенство, міщанство і навіть селянство. Число присутніх могло доходити до кількох тисяч. На першій раді, скликаній Б. Хмельницьким 10 червня 1648 року (після перемог під Жовтими Водами і Корсунем), брало участь близько 20 тис. осіб [6, с. 285]. У наступні роки гетьман рідко вдавався до скликання *Загальних рад*. В умовах зміцнення позицій гетьманської влади *Генеральна рада* залишається лише як традиційний церемоніал, потрібний для легалізації важливих справ, а не як інструмент їх розгляду й ухвали рішень.

Після смерті Б. Хмельницького (серпень 1657 р.), в умовах загострення політичної боротьби, значення *Загальної ради* суттєво посилюється, а її авторитет серед козацтва намагаються використати претенденти на булаву. Яскравим прикладом цього була так звана *Чорна рада* під Ніжином 1663 року, у якій брали участь «сорок тисяч і больше» осіб [6, с. 106]. Такою ж численною була рада під Будищами 1668 року, де зібралися лівобережні та правобережні полки і де було обрано гетьманом об'єднаної України П. Дорошенка [1, с. 89].

За гетьманування І. Мазепи *Генеральна рада* зберігає за собою лише виняткові права обрання гетьмана, формування колегії генеральних старшин, а також затвердження договорів із царем. Однак і ці її прерогативи з часом втрачають свій первісний зміст. При виборах І. Скоропадського, Д. Апостола та К. Розумовського вирішальне слово належало вже російським правителям, а двосторонні договірні статті поступилися місцем монаршим жалуваним грамотам [3, с. 70–75]. Остання *Генеральна військова рада* відбулася в лютому 1750 року у м. Глухові у зв'язку з формальним обранням гетьмана К. Розумовського.

У міру того, як зменшувалася роль *Загальних рад*, зростало значення **Старшинських рад**, на розгляд яких виносилися найрізноманітніші проблеми суспільно-політичного життя, питання зовнішньої політики, вирішення кадрових питань тощо.

Варто зазначити, що зовнішньополітична сфера належала (за окремими винятками) до прерогатив *Старшинської ради*. Зокрема, у роки гетьманування Б. Хмельницького скликана наприкінці 1648 року *Старшинська рада* розглянула умови замирення; квітнева рада 1649 року оголосила мобілізацію війська [1, с. 338–339]. Перед *Генеральною радою* у Переяславі (січень 1654 р.) для обговорення питань укладання воєнно-політичного союзу з царем Б. Хмельницький скликав *Старшинську раду* [2, с. 217].

Важлива роль належала *Старшинській раді* під час обрання гетьмана. Хоча елекційне право де-юре належало до прерогатив *Генеральної ради*, нерідко фактично результати виборів визначалися вже на *Старшинській раді*. Вперше це сталося навесні 1657 року, коли тяжкохворий гетьман Б. Хмельницький домігся ухвали щодо успадкування в разі його смерті сином Юрком гетьманських повноважень [4, с. 1368–1370; 9, с. 96–97]. Пізніше саме на *Старшинських радах* отримали гетьманську булаву І. Виговський, П. Дорошенко, Д. Многогрішний, а вже згодом їхні повноваження підтвердили *Генеральні ради*. Навіть у тому разі, коли питання виборів гетьмана виносилися на *Загальну раду*, зазвичай перед її початком збиралася *Старшинська рада*. Саме так було при обранні на гетьманство І. Самойловича (1672 р.), І. Мазепи (1687 р.), І. Скоропадського (1708 р.) та Д. Апостола (1727 р.).

До участі в засіданнях *Старшинських рад* запрошували насамперед полковників та генеральну старшину. У листах гетьмана полковників, як правило, згадували на першому місці й, очевидно, саме вони з огляду на чисельну перевагу відігравали провідну роль. Іноді ради проходили в розширеному складі, коли на них запрошували «всіх козацьких урядників» [6, с. 293]. Найнижчий уряд, що мав доступ до *Старшинських рад*, – сотники. Про присутність отаманів чи виборних від полків джерела не згадують. Пізніше до участі в *Старшинських радах* запрошували бунчукових та значкових військових товаришів [8, с. 21].

Одним із центральних органів виконавчої влади була **Генеральна військова канцелярія**, яка протягом усього часу існування Української козацької держави служила інструментом реалізації постанов *Генеральної* і *Старшинської рад*, законодавчих ініціатив гетьмана. У канцелярії розглядалися найважливіші справи адміністративного та військового характеру – дипломатичне листування, звіти і листування полкової та сотенної старшини, готувалися гетьманські універсали, мобілізаційні накази, майнові пожалування, ордери на податкові пільги тощо.

Від 1720-х рр. *Генеральна військова канцелярія*, крім ведення діловодства, набула значення адміністративного колегіального органу виконавчої влади з правом розгляду і вирішення важливих питань державного управління, видання указів і розпоряджень нарівні з гетьманом, надання чинів і посад. У роки міжгетьманства роль і *повноваження Генеральної військової канцелярії* значно зростали. У справах місцевого управління їй підпорядковувалася Запорізька Січ.

Очолював *Генеральну військову канцелярію* генеральний писар, роль якого в роки гетьманства К. Розумовського зростає. Згідно з універсалом від 24 серпня 1751 року йому надавалося право підписувати низку важливих документів, які раніше підписував лише гетьман. Діяльність *Генеральної військової канцелярії* припинилася у листопаді 1764 року, коли за наказом Катерини II було ліквідовано Гетьманат.

Отже, у період існування Української козацької держави (1648–1764 рр.) в українській мові активно функціонувала система термінів на позначення центральних керівних органів влади. Упродовж цього історичного періоду значення таких назв частково, а інколи й суттєво

змінювалося. Українська історична термінологія потребує подальшого ґрунтовного змістового аналізу.

Література

1. Акты ЮЗР. – Т. 8. – СПб., 1875.
2. Акты ЮЗР. – Т. 10. – СПб., 1878.
3. Горобець В.М. До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні в першій третині XVIII ст. / В.М. Горобець // Український історичний журнал. – 1993. – № 2–3. – С. 70-73.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський. – Т. 9. – Кн. 2. – К., 1997. – 776 с.
5. Енциклопедія історії України : у 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій та ін. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 2003. – 672 с.
6. Історія українського козацтва : нариси у 2-х т. – Т. 1. / Ред. кол. : В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 800 с.
7. Окиншевич Л. Генеральна рада на Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст. / Л. Окиншевич // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. – Вип. 6. – К., 1929. – 177 с.
8. Окиншевич Л. Рада старшинська на Гетьманщині XVII–XVIII ст. / Л. Окиншевич // Праці комісії виучування історії західно-руського та українського права. – Т. 7–8. – К., 1929.
9. Смолій В.А. Українська державна ідея: проблеми формування, еволюції, реалізації / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К. : Альтернативи, 1997. – 368 с.

ЛЕКСИКА БОРТНИЦЬКОГО БДЖІЛЬНИЦТВА

Інна Шматко

Інститут української мови Національної академії наук України
(Київ, Україна)

Анотація. У статті зроблено спробу проаналізувати історію становлення лексики бортницького бджільництва: функціонування, виникнення, фіксація лексем, розвиток деяких тематичних груп сучасної української бджільницької термінології.

Ключові слова: лексика бортницького бджільництва, бджільницька термінологія, тематичні групи.

Abstract. The article presents an attempt to analyze the history of forming of the honey hunting and beekeeping vocabulary: functioning, origin, lexeme fixation, development of some thematic groups of the modern Ukrainian beekeeping terminology.

Keywords: beekeeping vocabulary, beekeeping terminology, thematic groups.

Сучасному українському бджільництву як галузі сільського господарства передував тривалий період збиральництва та полювання людей за медом диких бджіл. Перші відомості про бджіл засвідчені в творах античних істориків, філософів та давньогрецьких учених VI–V ст. до н. е. Демокрита, Ксенофона, Теофраста, Аристофана, Аристотеля, Варрона, Вергілія та ін. [3]. У давньоруський період названі твори стали частиною збірника “Бджола”. Фіксація лексем у працях згаданих авторів свідчить про давність їхнього походження (індоєвропейська і праслов’янська епохи) та поширення в споріднених мовах, що підтверджено в етимологічних словниках, наприклад, слова *воск, уль, мед, пасека, узяток / взяток* [4, I, с. 404, 439; III, с. 427; IV, с. 304–305; VI, с. 561–562]; *матка, рой, ситá, трут / трутень* [15, II, с. 496, 583–584; III, с. 820; IV, с. 111]. На сучасному етапі згадані терміни утворюють ядро бджільницької термінології й є основою творення багатьох похідних слів.

У розвитку української термінології бджільництва (далі – УБТ) виділяємо 4 основних періоди: 1) поява лексики бортного бджільництва – бортництва (від виникнення писемних першоджерел (IX ст. – середина XVI ст.); 2) формування прототермінології колодного пасічництва (II половина XVI ст. – кінець XVIII ст.); 3) формування термінології рамкового (раціонального) бджільництва (початок XIX – кінець XX ст.); 4) формування сучасної термінології промислового бджільництва (кінець XX – початок XXI ст.).

Початок формування та активної фіксації лексики бортництва відбивають перші писемні пам’ятки часів Київської Русі, літописи¹ та словники, укладені на матеріалі писемних пам’яток². Зокрема, у “Повѣсти временныхъ лѣтъ” лексему *мед* засвідчено на позначення продукту харчування, напр.: “<...> *повель пристроити кола. Вѣскладаше хлѣбъ. мяса рѣбы. ввоць розноличныи. Медъ в бчелках*”, а також данини, яку Олег та Ігор збирали з удільних князівств [10, Л. 14 об., Ип. 21], напр.: “*Рекоша же деревляне што (Ип. что) хоцещи оу насъ ради даемъ медом и скорою.*” [10, I, Л. 43 об., Ип. 47]. Назви продуктів бджільництва зафіксовано в договорах київських князів із візантійським імператором (I договір (907 р.) князя Олега з греками та II договір (945 р.) Ігоря з греками) [2, с. 15]. Згодом договори стали основою кодексу бортного права, відбитого в “Руській правді” (XI ст.), де засвідчено лексеми *пчелы* (у формі множини) на позначення вулика (напр.: “*А отъ двоихъ пчель на 12 лѣтъ*

¹ “Новгородський перший”, “Галицько-Волинський”, “Київський” та ін.

² У “Словаре древнерусского языка” І. І. Срезневського, “Материалах для терминологического словаря Древней России” за редакцією Г.Є. Кочина, “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.”.

приплода <...>”; *рой* (напр.: “<...> и съ старыми пчелами 200 и 50 и 6 роевъ”) [11, с. 47], назву *пчелá* з різними фонетичними варіантами – *бъчелá*, *бъчела*, *бъчелá*, *бчелá*, *пчелá* [12, I, 1, стлб. 199–200; 7, I, с. 290]; *бъчелица* [т. с., I, 1, стлб. 199–200] та *дѣтка* (*дѣтка*) [т. с., II, 1, стлб. 797], а також словосполучення (напр.: *бъчела любострадальна* >, *бъчела любодѣльна* [т. с., I, 1, стлб. 199–200], *дѣлолюба* > *пчела* [т. с., II, 2, стлб. 1758]; *пчелы лажены* “улей с выбранным медом” [7, с. 290], напр.: “<...> а за пчелы, аже будутъ не лажены пчелы, то 10 кунъ <...>” [8, 1106, с. 471]; назви на позначення дій і процесів, застосовуваних у бджільництві (напр.: *драти* / *видрати пчел* “выбирать соты”: “Оже пчелы выдереть, 3 гривны <...>” [т. с., 1106, с. 471]; *ладити пчелы*, *лазити пчелы* “собирать мед” [7, с. 104, 169].

Торговельно-економічні відносини сприяли розвитку виробничої сфери в бортництві, що спричинило виникнення назв осіб, які займаються розведенням бджіл, доглядом за ними та переробленням продуктів бортного бджільництва, з-поміж них: *бортникъ* – особа, що доглядає за бортями, напр.: “<...> Олушко бортникъ сынъ его Пантелѣйко <...> делаютъ на князя бортю” [9, 1859, с. 642]. М.Я. Аристов зазначає, що в період Київської Русі були бортники вільні – *обрóчные бóртники* “ті, що мали сплачувати оброк” і кріпосні – *кúпленные бóртники* “куплені бортники” (кріпосні) [1, 1866, с. 34–35]. Крім того бортники поділялися на класи й називалися *бортник домовъй церковный*; *бортник княжой, великого князя*; *бортник митропольский*; *бортный десяцкий* “посадова особа”; *бортный староста* “посадова особа, виборна в сільському або міському самоуправлінні” [7, с. 32, 97, 343]. На думку О. М. Карпова, поряд із названими лексемами функціонувала й назва *бóртник вóльний* “бортник, який орендував борті або заплатив оброк за використання бортних угідь” [6, с. 23–24].

Приблизно з кінця X ст. закладено раціональні основи давньоруського бортного господарства – бортництва, яке визначаємо як вид заняття, форму господарювання слов'янських народів, що полягало у відшукуванні спеціальних дерев для облаштування житла бджіл. Бортництво дало початок розвитку українського бджільництва та його лексики. Бортники почали створювати дупла для бджіл (у трухлявих чи сухих деревах вичищали середину і поселяли туди медоносних комах) та доглядати за ними, вдосконалювати способи збирання меду, що сприяло відокремленню бортництва від загальних видів діяльності (збиральництва, полювання, тваринництва тощо) як окремої галузі. На позначення місць для перебування диких, а згодом одомашнених бджіл поряд із праслов'янською лексемою *дупло* [4, II, с. 146] починають функціонувати назви *довбанки*, *дуплянки*, *борті* [т. с., I, с. 235–236; 15, I, с. 198], *пень* [4, IV, с. 335–336], *колода*, *кузов*, *вулик*, доміантною серед них була лексема *бортъ*. Відповідно до різновидів бортей розрізняли *бортъ новую*, *бортъ полюдную*, *бортъ со пчелами*, *бортъ старую*, *бортъ церковную* [7, с. 32]. З часом під приміщення для мешкання бджіл стали використовувати не дерева, а їхні частини *пеньки*, *колоди*. На думку О. В. Кокойла, термінологічне значення слова *пень* розвинулося на давньоруському ґрунті, оскільки саме бортники вперше почали використовувати *пеньки* замість бортей [5, с. 38]. Поряд із словом *колода* вживалися й назви *кúзови*, *у́лии* (сучасні рос. – *улей*, бр. – *улей*, укр. – *вулик*), напр.: “Множество есть пчель во у́лии” [12, III, 2, стлб. 1195].

Земельні угіддя та місця для розміщення бортей, розведення бджіл бортники називалися *бортъще*, *бортникъ* “місце, де знаходилися бортні дерева” [12, I, 1, стлб. 156]; *земля бортная* “місце, де знаходилися борті” [7, с. 93], *лес бортный* (*дубьё*, *дуб*) [т. с., с. 32, 106, 170]; *ухожей* та *уход бортный* “земля під борті” [т. с., с. 32, 58, 378; 12, III, 2, стлб. 1330].

У період розвитку бортного бджільництва була сформована група назв на позначення продуктів бджільництва: *ситá* “питво медове” (напр.: “Память моя слажьши мелоу и наслѣдик моя паче сыта медвена” [12, II, 1, стлб. 120]; *воскобѣина* “воскобоинню, гдѣ воски забиваются” [т. с., I, 1, стлб. 306]; *вощина* “ячейка восковая в ульѣ” [т. с., I, 1, стлб. 310];

вощанѣца “навощена таблиця” [т. с., I, 1, стлб. 1013]; *сот* (*сотъ*) найчастіше в поєднанні із словами *бчельн* (*сот*), *медѡв* (*соти*), напр.: “И обрѣтеною въ оустѣхъ его бъчелинь сътъ” [т. с., III, 1, стлб. 902] та попередньо згадані *мед*, *віск*. Починаючи з XII ст., для розрізнення якостей і властивостей меду та воску (твердість, колір, смак та ін.) з’являються їхні видові назви, зокрема, *воск чистый без подсады*; *мед дивий*, *мед попаряный*, *мед оброчный*, *мед сладкий* [12, II, 1, стлб. 122]; *мед белый*, *мед белый погребной* “мед бджолиний натуральний і напої з меду”; *мед бортный*, *мед из бортей*; *меды господские*, *медъ*; *мед кислый* “напої”; *мед обарный*; *мед пресный*, *мед сильный*, *мед сычен* (син. *мед улейный*, *мед чистый*) [7, с. 57, 186–187].

Особи, які мали справу з продуктами бджільництва (збирали данину медом і воском, торгували ними, переробляли тощо), називалися по-різному, напр.: *восковнѣчій* “сборщик воскових пошлин”; *медосытца* “медовар” [14, I, с. 116, 425]; *медовар*, *медоварец* “слуга, посадова особа в господарстві феодала, яка завідувала збором меду” [7, с. 187, 246], “особа, яка варила медові напої” (“*Медовару пол-четвертки ржи, поселнику пол-коробьи ржи*” [9, с. 39]); *вощъникъ* “торговець воскомъ” [12, I, 1, стлб. 1013]; *вощечник*, *вощесник*, *вощник* “професія” та *ситник*, *ситник княж* – “професія, а в княжому господарстві – слуга і посадова особа” [7, с. 59, 355–356]; *медѡвщик* “продавець меду” [13, II, с. 615]. Особи, які займалися вибиванням, виливанням та варінням воску іменувалися *воскобійник* (“*А воскобойник варить воскъ*” [14, I, с. 116]); *воскобѡй* “особа, яка добуває віск”, *восколіятель* та *восколіятельница* “виливають будь-що з воску” [13, I, с. 335].

Із розвитком торгово-економічних відносин продукти бджільництва стали товаром, виникла потреба у визначенні кількості та об’єму продукту, місткостей тощо, для цього бортники послуговувалися загальноновживаними назвами *міра*, *мірниця*, *полумірок*, *пуд*, *пудѡвня*, *безмѣнь*, *камінь*, *капа*, *провѣра* і *перевѣра*, *лукно*, *колѡда*, *белѣць*, *кадь*, *бѡчка*, *корчага*, *носѣтка*, *кѡрець*, *ручка* [16]. Також з’являються приміщення різного призначення для зберігання продуктів бджільництва та назви на їхнє позначення, зокрема *медвѣница* “погребъ для медовъ и винъ” [12, II, 1, стлб. 120]; *медуша* “особливе приміщення, можливо, ємкість для зберігання меду чи медового напою” та її синонім *медуша княжа* “кладова, погріб” [7, с. 187].

Усі форми бортництва підпорядковувалися державній структурі, тому бортники сплачували данину (медом, воском і бортями) князям та феодалам. Це сприяло виникненню однослівних лексем *медовое* “родъ подати” [12, II, 1, стлб. 121]; *медовое* “мито, податок” [7, с. 187] та словосполучень *дарование пчелиное* “змушене дарування”; *доход бортничей* “збори для феодала”; *медовая дань*; *мед половной*, *мед половой*, *мед исполовий* “натуральне оподаткування” і його синонім *половьє из меду*; *мед оброчный*, *оброк* “податок, мито на користь феодала”; *оброк медовый*, *подлаз*, *подлазное* “оброк з бортей” [7, с. 82, 103, 186–187, 211, 246]. Данина медом і бортями зберігалася приблизно до кінця XVII ст., але назви на позначення цих понять функціонували до часів рамкового бджільництва.

У період Київської Русі з’являються найменування на позначення властивостей, ознак бортного бджільництва, зокрема однослівні лексеми *бъчелинь* (напр.: “... бъчелинь сътъ” [12, III, 1, стлб. 902]; *медвѣный*, *медовый* і *медвяный* “медовий”; *бортный*, *бортьный* [т. с., I, 1, стлб. 155–156], *бортницькій* “який відноситься до бортника, належить йому”, *бортный* “який відноситься до борті” [14, I, с. 66]; *вощаный*, *вощъный* та *сотъный* “прилаг. отъ сл. сотъ”, які вживали переважно в сакральній мові [12, I, 1, стлб. 1013; III, 1, стлб. 903]; *медоточъный* “источающий медъ”, *медвѣнообразный* (напр.: “медвѣнообразный соуща”) [12, II, 1, стлб. 121] та словосполучення *медвяна съта*, *медвѣный сотъ*, *медовые соты*, *медвѣные сладости* та *медвѣная вода* [т. с., II, 1, стлб. 120–122];

Отже, період бортного бджільництва в Україні став новим етапом (раціональним) у розвитку галузі, а також підґрунтям для подальшого формування лексики колодного

пасічництва (середина XVI – кінець XVIII ст.). Унаслідок вирубування лісів бортюва промисловість почала занепадати, для врятування бджіл і їхньої продукції бортники почали створювати новий вид житла для бджіл – колоди.

Література

1. Аристов Н. Промышленность Древней Руси / Н. Аристов. – СПб. : Археографическая комиссия, 1866. – 352 с.
2. Бугера С. І. Організаційно-правові питання розвитку державного регулювання в галузі бджільництва України : дис. ... канд. юридичних наук – 12.00.07 / С. І. Бугера. – К., 2007. – 220 с.
3. Древняя история пчеловодства [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.magichoney.ru/history/index2.html>.
4. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1982–2006.
5. Кокойло А.В. Терминология пчеловодства русского литературного языка : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / А.В. Кокойло. – К., 1976. – 214 с.
6. Карпов А.Н. Пчеловодческий словарь / А.Н. Карпов. – М. : Русский язык, 1997. – 385 с.
7. Материалы для терминологического словаря древней России / Сост. Г.Е. Кочин ; под ред. акад. Б.Д. Грекова. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1937. – 487 с.
8. Новгородская летопись по Синодальному харатейному списку / так названная Новгородская первая летопись/, изданные Археографической комиссией. – СПб. : Археографическая комиссия, 1888. – 224 с. – (Сводный текст).
9. Новгородские писцовые книги, изданные Археографической комиссией. – СПб. : Археографическая комиссия, 1859–1910. – Т. I. – 488 с.
10. Повесть временных лет / АН СССР. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – Т. I. – 25 с.
11. ПрКрз – Русская правда по Карамзинскому списку / Под ред. проф. А.И. Яковлева // “Хрестоматия по истории русского права” / Сост. М. Владимировский-Буданов. – Изд. 6-е. – СПб. ; Киев, 1908. – Вып. I. – С. 178–224.
12. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка : в 3 тт. / Репринтное издание. – М. : Книга, 1989.
13. Словарь церковнославянского и русского языка, сост. Вторым отделением имп. : в 4 тт. – СПб. : Императорская Академия наук, 1867.
14. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / Упоряд. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. – К. ; Нью-Йорк : ВПЦ “Літопис-XX”, 2002–2003.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 тт. / Перевод с немец. и дополн. О.Н. Трубачева ; Под ред. и с предисл. Б.А. Ларина. – 2-е изд., стереотип. – М. : Наука, 1986–1987.
16. Шматко І.В. Найдавніші назви на позначення місткостей для меду: тенденції семантичного розвитку / І.В. Шматко // Українська мова у XXI ст. : традиції і новаторство. Тези доповідей II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 24–26 квітня 2012 року. – К. : ІУМ НАНУ, 2012. – С. 303–308.

PART 7

TERMINOLOGY PROBLEMS IN SPECIFIC SUBJECT FIELDS (TERMINOLOGY OF HUMANITIES, SOCIAL SCIENCES, ECONOMICS, NATURAL SCIENCES, ENGINEERING)

РОЗДІЛ VII

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ТЕРМІНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ, ГУМАНІТАРНИХ, ПРИРОДНИЧИХ, ТЕХНІЧНИХ НАУК

УДК 811.161.2'373.46 '373.611:656

ПРОДУКТИВНІСТЬ МОРФОЛОГІЧНИХ СПОСОБІВ ДЕРИВАЦІЇ В ТРАНСПОРТНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Оксана Брацун

Запорізький національний технічний університет
(Запоріжжя, Україна)

Анотація. У статті досліджено словотвірну організацію українських термінів транспортної галузі, зокрема термінів, утворених суфіксальним способом. Окреслено основні тенденції суфіксального способу термінотворення, проаналізовано найпродуктивніші моделі суфіксації термінів.

Ключові слова: українська мова, транспортна термінологія, термін, словотвір, морфологічний спосіб термінотворення, суфіксація, словотвірна модель.

Abstract. The article deals with the word-building process of the Ukrainian transport terms, especially those, which are formed with the help of derivational suffixes. The main tendencies of suffixal way of term derivation are determined and the most productive models of term suffixation are analyzed.

Keywords: Ukrainian language, transport terminology, term, word-building, morphological way of term derivation, suffixation, word-building model.

Найважливішим складовим елементом теоретичної будови кожної науки є поняттєво-термінологічна база. Її формування – тривала процедура, що вимагає спеціального опрацювання і чималих зусиль наукового співтовариства. Висвітлення процесу формування системи термінів неможливе без виявлення основних способів і засобів побудови її складників, тобто термінологічних одиниць. Методологія системного дослідження поняттєво-термінологічної бази транспорту спонукає до виявлення системних зв'язків і особливостей номінування транспортних термінів, що допоможе в подальшому орієнтуватися в шляхах унормування, вдосконалення й розвитку всієї транспортної термінологічної мегасистеми.

Якщо розглядати термінологічну номінацію в загальнономовному аспекті, то номінативними засобами мови, на думку професора О. Тараненка, слід вважати такі рівневі

одиниці: слово або його окреме лексичне значення (при багатозначності) як основна номінативна одиниця; стійкі лексикалізовані і фразеологізовані словосполучення й синтаксичні конструкції, еквівалентні слову; синтаксичні словосполучення, що позначають предмет, процес, ознаку разом з їх конкретизацією (за іншим трактуванням, вони є складеними назвами, що виражають складне поняття); речення та більші одиниці тексту [12, с. 385].

Проблемам українського словотвору присвятили свої роботи багато мовознавців (Л. Вакарюк, В. Горпинич, Л. Дідковська, І. Ковалик, Н. Клименко, Є. Карпіловська, Л. Полюга, М. Плющ, Я. Рудницький, В. Русанівський, З. Сікорська та ін.). Українське мовознавство також має чимало досліджень, у яких висвітлено питання термінотворення, що особливо актуально у зв'язку з потребою впорядкування галузевих терміносистем. У різних термінологічних системах пріоритети належать різним способам словотворення, продуктивність їх далеко не однакова, про що свідчать дослідження І. Кочан у радіотехнічній термінології [2], Н. Ктитарової в термінології металургійної промисловості [3], В. Марченка в термінології будівельної індустрії [5], О. Литвин у машинобудівній [4], Л. Козак в електротехнічній [1], Н. Нікуліної в автомобільній [7] та ін.

Словотвір, на думку багатьох науковців, є основним засобом збагачення словникового складу української мови, поповнює різні тематичні шари лексики новими одиницями, дає змогу повніше усвідомити шляхи цього збагачення, визначити зв'язок лексико-семантичної структури слова з його словотвірними особливостями [13], що й зумовлює **актуальність** аналізу й систематизації малодослідженої словотвірної системи української транспортної термінології.

Мета дослідження – проаналізувати українські транспортні терміни, утворені морфологічним способом, визначити специфіку дериваційних процесів у досліджуваній терміносистемі, виокремити продуктивні моделі суфіксальних термінів.

Для аналізу термінологічних номінантів виділено один, але основний, найбільш активний структурний тип, що використовується для найменування, – терміни-однослови (однокомпонентні терміни), представлені переважно іменниками, а також прикметниками і дієсловами.

Беззаперечним є факт, що засоби деривації в термінологічних процесах, як і в загальноживаній лексиці, зорієнтовані на формування лексем «різної частиномовної природи, насамперед тих, що виконують номінативну функцію, – називають предмети, осіб, інших істот, ознаки, дії, процеси, стани, абстрактні поняття» [10, с. 20]. Використовуючи транспортну термінологію, що активно поповнюється новими номінаціями, адже транспорт – це одна з найважливіших галузей економіки і без нього не можна уявити наше сьогодення, розглянемо ті способи словотвору, що виявили найбільшу активність у межах транспортної терміносистеми.

На думку Н. Нікуліної [7], яка досліджувала автомобільну лексику, найважливішим шляхом українського термінотворення для потреб транспортної галузі, що має безперечні перспективи з урахуванням подальшого розвитку мовного забезпечення науково-технічних галузей, є збагачення термінологічного фонду за рахунок морфологічних способів творення термінів. Суть морфологічного способу словотворення полягає в поєднанні твірного елемента (твірної основи чи слова) та словотвірного афікса (суфікса, префікса, постфікса). Для творення нових назв цим способом транспортна термінологія послуговується певним арсеналом словотвірних афіксів і моделей, які певним чином указують на місце того чи того терміна в терміносистемі. В українській транспортній термінології морфологічний спосіб словотворення є досить продуктивним, серед транспортних термінів виявляємо одиниці, утворені й суфіксальним, і префіксальним, і префіксально-суфіксальним, і безафіксним

способом. У цьому дослідженні зосереджуємо свою увагу на суфіксальному способі словотвору.

Процес термінотворення – це особливий різновид словотвірної процедури, який відрізняється від звичайного словотвору переважанням певних компонентів (терміноелементів) і/або композиційних моделей. Велика кількість однослівних термінів української транспортної термінології виникла за допомогою суфіксального різновиду морфологічного способу творення (твірна основа + словотвірний суфікс). Наявність у слові суфікса сигналізує про існування в ньому певного узагальненого значення, вираженого в спеціальній формі, за яким слово потрапляє до певного лексико-генетичного класу (частини мови) і здатне виконувати певну синтаксичну роль у реченні [4]. За суфіксального способу термінотворення використовують низку словотвірних моделей різної продуктивності. Під словотвірною моделлю розуміємо схему творення слів (твірна основа (або слово) + словотвірний засіб) у межах того самого словотвірного типу, яка не впливає на їхню словотвірну семантику, але має різні морфонологічні ознаки.

Аналіз лексичних одиниць у сфері транспорту як об'єкта цього дослідження виявив такі моделі суфіксації:

1) основа дієслова + суфікс -нн(я), -енн(я), -інн(я): *регулювання, використання, балансування, споживання, керування, обладнання, протікання, застосування, ковзання, форсування, забезпечення, навантаження, збудження, зниження, відхилення, налагодження;*

2) основа дієслова + суфікс -ник: *виробник, дослідник, замовник, лічильник, запобіжник, розпорядник, розрядник, показник;*

3) основа дієслова + суфікс -ач: *запалювач, тримач, загороджувач, вимикач, затискач, роз'єднувач, перетворювач;*

4) основа дієслова + суфікс -аці(я) (-из-аці(я), -фік-аці(я): *компенсація, фільтрація, експлуатація, модернізація, утилізація, класифікація, ліквідація, організація, механізація, диспетчеризація, сигналізація, вібрація, оптимізація, нормалізація, уніфікація, конфігурація;*

5) основа дієслова + суфікс -атор: *акумулятор, конденсатор, генератор, ізолятор, компенсатор, диференціатор;*

6) основа дієслова + суфікс -н(ий): *розподільний, відкидний, ударний, зсувний, коливний, згинальний;*

7) основа дієслова + суфікс -ова і -н(ий): *орієнтований, керований, скоректований, модифікований, розташований;*

8) основа дієслова + суфікс -(ув)альн(ий): *постачальний, приймальний, понижувальний, обслуговувальний, перетворювальний, освітлювальний, компенсувальний, підіймальний, зварювальний, регулювальний, підсилювальний, складальний;*

9) основа іменника + суфікс -н(ий). За цією моделлю утворюються терміни-прикметники з конкретно-предметними, просторовими значеннями: *еквівалент – еквівалентний, пропорція – пропорційний, синхронія – синхронний, ємність – ємнісний, електрика – електричний;*

10) основа іменника + суфікс -ичн(ий), -ічн(ий): *симетричний, граничний, технологічний, гідравлічний, механічний, гальванічний, термічний, динамічний, графічний, хронологічний, циклічний, ритмічний, періодичний;*

11) основа іменника + суфікс -ов(єв)ий: *шунтовий, двигуновий, межовий, штиревий, проводовий, кінцевий, кварцовий, розділовий, тертєвий, фазовий, помилковий, ланцюговий, кроковий, металевий;*

12) основа прикметника + суфікс -ість: *сукупність, надійність, ефективність, гнучкість, придатність, здатність, потужність, стабільність, трудомісткість, точність, однаковість, матеріаломісткість, тривалість, рівномірність, лінійність,*

кратність, періодичність, залежність, одночасність, продуктивність, обмеженість, ймовірність, стійкість, складність, вартість, ємність, сумісність, тривалість, відповідність.

Отже, проведене спостереження дає підстави констатувати, що в досліджуваній терміносистемі суфіксація є одним з основних способів творення, а суфіксальні словотвірні форманти є численними та різноманітними, однак він не вичерпує потреби номінації понять галузі транспорту. Більшість іменникових термінів утворено за допомогою суфіксів -нн(я), -енн(я), -інн(я) (завдяки зазначеним суфіксам утворено терміни-назви процесів, предметних дій та фізичних станів). Українські транспортні терміни, утворені за допомогою суфіксів -аці(я) (-из-аці(я), -фік-аці(я)), називають предметні дії, явища, властивості, методи чи способи дослідження. Суфікси -альн- (-іальн-, -уальн-), -н(ий), -ичн(ий), -ічн(ий) значно поповнили транспортну терміносистему новими прикметниковими номінаціями. Властивість і сконцентрованість певних ознак у предметі, а також абстрактність поняття виражають терміни, утворені від прикметникових (дієприкметникових) основ за допомогою додавання суфікса -ість. Серед проаналізованих однослівних термінів є термінологічні одиниці, що належать до загальнотехнічного шару наукової лексики. Для більш точної галузевої віднесеності терміни-однослови вводяться в термінологічне словосполучення, і такий спосіб номінування понять транспортних процесів у синхронії є особливо активним.

Література

1. Козак Л.В. Українська електротехнічна термінологія (словотворчий аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. В. Козак; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2002. – 19 с.
2. Кочан І. Радіотехнічні терміни з суфіксом -ість (-ость, -ась) у східнослов'янських мовах / І. Кочан // Мовознавство. – 1983. – № 5. – С. 67 – 71.
3. Ктитарова Н. Українська термінологія металургійної промисловості : автореф. дис. канд. ... філол. наук : 10.02.01 / Н. Ктитарова; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.
4. Литвин О.Г. Становлення української машинобудівної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О.Г. Литвин. – К., 1999. – 20 с.
5. Марченко В.С. Українська будівельна термінологія: систематизація, утворення, нормування (на матеріалі терміносистеми «Термінологія житлово-громадянського будівництва») : автореф. дис. ... канд. філол. наук / В.С. Марченко; Інститут української мови НАН України. – К., 1992. – 17 с.
6. Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма : навч. посіб. / Оксана Микитюк; Нац. ун-т Львів. політехніка. – Л. : Вид-во Львів. політех-ніки, 2010. – 440 с.
7. Нікуліна Н. Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. Нікуліна; Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2005. – 20 с.
8. Панько Т.І. Українське термінознавство : підручник / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 215 с.
9. Полюга Л.М. Словник українських морфем: понад 45000 / Л.М. Полюга. – Вид. 3-є, допов. і випр. – К. : Довіра, 2009. – 554 с.
10. Плющ М.Я. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – 2-ге вид., допов. / М.Я. Плющ – К. : Видавничий дім "Слово", 2010. – 328 с.
11. Савенко В.Я. Транспорт і шляхи сполучення: підручник. – 2-ге видання / В.Я. Савенко, В.А. Гайдукевич. – К. : Арістей, 2006. – 256 с.
12. Тараненко О.О. Номінація / О.О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / [Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2000. – С. 385 – 387.
13. Ющук І. Українська мова / І. Ющук. – К. : Либідь, 2008. – 640 с.

СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Лариса Бондарчук

ДВНЗ „Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”
(Київ, Україна)

Анотація: У статті схарактеризовано сучасний стан польської економічної термінології в умовах глобалізаційних процесів у сучасній Польщі. Проаналізовано типи наукових термінів, способи деривації сучасної польської економічної термінології. Розглянуто системи унормування, кодифікації та стандартизації польської термінології.

Ключові слова: польська економічна термінологія, словотворення, наукові терміни, унормування, кодифікація, стандартизація термінології.

Abstract: The modern state of the Polish economic terminology under globalization occurring in Poland is discussed. The types of scientific terms, methods of derivation of the modern Polish economic terminology are analyzed. The systems of normalization, standardization and codification of the Polish terminology are considered.

Keywords: Polish economic terminology, word formation, scientific terms, normalization, codification, standardization of terminology.

Сучасна польська економічна термінологія переживає нині складний етап трансформації внаслідок активного запозичання з англійської мови, міжмовної інтерференції, розвитку інформаційних систем і технологій, глобалізаційних та міграційних процесів усередині Європейського Союзу, які деформують не тільки польську економіку, техніку, культуру тощо, де активно використовують наукові терміни, але й власне якісно та кількісно змінюють саму термінологічну систему.

Економічна термінологія була об'єктом лінгвістичного аналізу багатьох українських науковців, зокрема її розглядали С. Дорошенко, В. Німчук, Л. Симоненко, Л. Малевич, О. Тищенко, І. Козловець, Л. Козловська, Н. Краснопольська та ін.; польську термінологію досліджували Р. Іванов, П. Капуста, М. Комарніцкі, М. Мазур, А. Маховська, О. Наврот, Я. Опольські, С. Сикуна, Я. Філіпек та багато інших. Проте проблема стану галузевих термінологій на сучасному етапі розвитку польської мови не втрачає актуальності, оскільки всебічний аналіз мовних процесів у формуванні наукової (зокрема, економічної) терміносистеми польської мови допоможе прослідкувати процеси не тільки на рівні однієї мови, але й поглянути ширше на стан термінологічних систем усіх слов'янських мов.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан польської економічної термінології в умовах глобалізаційних процесів у сучасній Польщі.

Економічні терміни виступають репрезентантами наукових понять у галузі економіки. Польська економічна терміносистема охоплює близько шести тисяч економічних назв, серед яких, наприклад, терміни *bank, wydatki, gospodarka, zysk, brutto, źródła wodne, mechanizmy ekonomiczne, konsument, certyfikat*.

Залежно від ступеня спеціалізації значення польські економічні терміни можна поділити на три типові групи:

1. Загальнонаукові: *hipoteza, pojęcie, system, tendencja, teoria, synteza, analiza, idea* тощо. Такі терміни в межах економічної термінології можуть конкретизувати своє значення, наприклад: *system zdalnej rejestracji, system polityczny, teoria kryzysu gospodarczego*.

2. Міжгалузеві (терміни, які використовують у кількох споріднених або й віддалених галузях). Економічна наука має термінологію, спільну з іншими соціальними чи

природничими науками, наприклад: *koszty środowiskowe, reorganizacja, amortyzacja, własność prywatna*.

3. Вузькогалузеві (терміни, характерні лише для певної галузі науки чи техніки): *e-komercja, e-banking, e-billing, e-broking, e-lending, gwarancja bankowa, chip*.

Існує декілька основних способів утворення сучасної економічної польської термінології.

Вторинна номінація – найдавніший спосіб термінотворення, який і сьогодні є досить продуктивним. Яскравим прикладом вторинної номінації є, наприклад, термін *małpa komputerowa, małka komputerowa* (буквально *комп'ютерна мавпа, комп'ютерна мавпочка*) – мовне відтворення знака @, який в українській мові називають *равлик* або *собака, собачка*. Це символ, який використовують для написання адреси електронної пошти. Способом вторинної номінації утворено також терміни *koszyk dóbr i usług, statystyczny koszyk zakupów, bęben światłoczuły* тощо. Термінолог Симоненко Л.О. зазначає: „Між загальноновживаною і спеціальною лексикою відбувається постійне взаємопроникнення на рівні обміну мовними знаками (термін – загальноновживане слово і навпаки), використання спільних словотвірних моделей тощо. Саме тому межа між загальноновживаною і спеціальною лексикою є досить умовною” [4, с. 218]. Як бачимо, цей спосіб термінотворення актуальний і для української, і для польської мови.

Сучасні польські економічні терміни утворюють також за допомогою: а) префіксального способу словотворення: *nadprodukcja, przelew*; б) суфіксального способу словотворення: *przesyłarka, kredytowanie*; в) префіксально-суфіксального способу словотворення: *oprocentowanie, zabezpieczenie*; г) складання слів і основ: *kraj-dłużnik, wpłatomat, krótkotermin*;ґ) скорочення слів (*BD (bez dywidendy)* (інформація, подана поряд з фондовою біржовою ціною за акції, із зазначенням, що покупці акцій вже не мають права на отримання дивідендів за минулий фінансовий період), *DW (do wymiany)* (інформація, подана поряд з фондовою біржовою ціною для кожного цінного папера, яка вказує, що найближчим часом він буде розподілений або замінений), *CETO (Centralna Tabela Ofert), NFI (Narodowy Fundusz Inwestycyjny)* [1]. Цей спосіб термінотворення – один із найпродуктивніших на всіх етапах становлення термінології, зокрема й на сучасному.

Синтаксичний спосіб формування сучасної польської економічної термінології полягає у використанні словосполучень для називання наукових понять і є найпродуктивнішим способом утворення термінів: *środki fiskalne, transakcja gotówkowa, czek potwierdzony, unia walutowa, wydatki publiczne, księga rachunkowa*.

Важливим способом поповнення сучасної польської економічної термінології є запозичення термінів, особливо на сучасному етапі, коли відбувається активне проникнення спеціальних найменувань з англійської мови. Він полягає в номінуванні наукового поняття іншомовним словом: *substytut, trasat, awizo, akcept, emisja, kartridż, hipoteka, kredyt, makler, kontroling*. Причини запозичення сучасних польських економічних термінів різноманітні:

а) запозичення терміна разом із новим поняттям: так, термін *substytut* – продукт (або послуга), яка задовольняє ті самі потреби покупця, але відрізняється технологією виробництва. Наприклад, заміником вершкового масла є маргарин, а заміником паркету – пластикове покриття. В економічній сфері можливість появи заміників – один із ключових факторів, що загрожують привабливості сектора;

б) паралельне використання власне польського і запозиченого терміна: *doradztwo – konsulting, sponsoring – promocja – pomoc, procenty – odsetki*;

в) використання досконалішого терміна, внаслідок чого паралельно існують запозичені і власні терміни: *promulgacja - ogłoszenie (każdego aktu normatywnego), logistyka – przepływ (surowców, materiałów, wyrobów gotowych oraz odpowiedniej informacji z punktu pochodzenia do punktu konsumpcji w celu zaspokojenia wymagań klienta)*;

г) відсутність досконалого власного терміна, який би відповідав вимогам до терміна: *leasing* – різновид умовних цивільно-юридичних відносин, *broker* – агент на біржі тощо.

Становлення польської економічної термінології проходило у два етапи, перший з яких – нагромадження термінології для називання нових наукових понять шляхом її створення у системі національної мови та запозичення з інших мов. Другий етап формування економічної субмови (зокрема, її термінології) – це її упорядкування, тобто кодифікація, стандартизація та унормування термінології.

Кодифікація термінології – це систематизація, упорядкування наукових термінів, термінологічних сполук за певними принципами, їх класифікація, що, як правило, відбувається відповідно до внутрішньої ієрархії якої-небудь науки чи її галузі. Стандартизація термінології – це встановлення єдиних обов'язкових норм і вимог щодо використання офіційно визнаних, кодифікованих та унормованих термінів будь-якої галузі науки. Унормування термінології – це встановлення єдиних для усіх термінів будь-якої галузі науки вимог щодо їх написання, граматичної форми, синтаксичної сполучуваності тощо відповідно до норм сучасної літературної мови. Стан термінологічної справи будь-якої держави відображає її цивілізованість.

Тому кожна держава дбає про стан національної фахової мови, який віддзеркалюється в державних термінологічних і галузевих стандартах. Стандарт – це науково-технічний документ, який є комплексом норм, правил, вимог щодо стандартизації, кодифікації й унормування будь-якого об'єкта науки чи техніки (технології, машини, апарата, програмного забезпечення тощо), а також термінології, що обслуговує цей об'єкт. Термінологічний стандарт – це результат лексикографічного усталення і практичного внормування й кодифікації термінології, відображеної в підручниках, навчальних посібниках, наукових працях тощо [2, с. 98].

Polska Norma (PN) (*Польська Норма*) – це польський державний стандарт, який приймають і затверджують спеціальні органи національної стандартизації (Польський комітет зі стандартизації – *Polski Komitet Normalizacyjny* (PKN)). До 31 грудня 1993 року використання PN було обов'язковим, із 1 січня 1994 року використання PN стало частково добровільним, а з 1 січня 2003 року використання PN є повністю добровільним.

Польські термінологічні стандарти розробляють спеціальні технічні органи (*Organy Techniczne*) – групи експертів, які відповідають за певну галузь науки, економіки, культури, освіти, суспільного життя тощо. Після вступу Польщі до ЄС PKN працює в основному над упровадженням європейських стандартів, які є важливим елементом гармонізації єдиного європейського ринку та узгодження його термінології. З моменту приєднання Польського комітету зі стандартизації до Європейської організації зі стандартизації (з 1 січня 2004 року, за п'ять місяців до вступу Польщі в ЄС) PKN бере участь у процесі створення європейських стандартів разом з іншими членами ЄС¹. Роботу щодо стандартизації, розбудови та кодифікації термінології з подальшим оформленням у національних польських стандартах проводять за такими напрямками:

- 1) дослідження процесів становлення окремих терміносистем,
- 2) визначення шляхів формування термінології, співвідношення в ній національних та інтернаціональних компонентів,
- 3) вироблення основних моделей творення нових термінів,
- 4) перегляд та нормалізація наявних у мові термінів,
- 5) створення галузевих словників;

---

¹ Див. сайт PKN: <http://www.pkn.pl/>

б) розроблення державних стандартів на терміни та визначення, які б охопили всі сфери науково-технічної діяльності.

Отже, як зазначає відомий український термінолог Л.О. Симоненко, „наукова термінологія не є сталою системою, вона живе, змінюється, пристосовується до потреб суспільства. Вона твориться самим життям упродовж духовного розвитку суспільства” [3, с. 49]. На сучасному етапі розвитку польської мови в економічній термінології відбувається активне накопичення нових слів, переважно запозичених з англійської мови, що зумовлено геополітичною ситуацією в країні, яка є членом ЄС. Поряд з цим проходить також кодифікація, стандартизація та унормування термінології; над цим працюють спеціальні наукові установи, які намагаються систематизувати та уніфікувати складні процеси запозичень у сфері термінології в сучасній польській мові.

Література

1. Słownik ekonomiczno-prawny // <http://www.twoja-firma.pl/slownik.html>
2. Бондарчук Л.М. Мовна модель сучасного інформаційного простору: посіб. для самост. вивчення дисц. – Київ : КНЕУ, 2007. – 147 с.
3. Симоненко Л.О. Термінологічні студії в Україні / Л.О. Симоненко // Opera Slavica. Slavistické irozhledy jazykovědnýšešit. – Брно, 2011. – С. 41–49.
4. Симоненко Л.О. Термін у загальномовних словниках / Л.О. Симоненко // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Ленідові Сидоровичу Паламарчукові / Інститут української мови НАН України; відп. ред. І.С. Гнатюк. – К. : КММ, 2012. – С. 218–225.

ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКОЇ МОВИ І ТЕРМІНОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Світлана Гаєвська

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Розвиток мови філософії означає, у першу чергу, збагачення, упорядкування та системну розбудову її термінології як форми вербалізації категорійного апарату, оскільки основою філософської мови на лексичному рівні її організації є сукупність термінів для позначення філософських понять. Контекстуальність та полісемія визначають специфіку філософської термінології.

Ключові слова: мова філософії, категорійний апарат, філософська термінологія.

Abstract. The development of philosophy language means, in the first place, enrichment, organizing, and systematic development of its terminology as a form of verbalization of its categories, since philosophical language on the lexical level of its organization is based on a set of terms which denote philosophical concepts. The specifics of philosophical terminology is determined by contextuality and polysemy.

Keywords: language philosophy, category, philosophical terminology.

«Справа філософії ... не в осягненні надзагальних предметів, і не в синтезі всього знання в нову онтологічну картину світу, а у виробленні мови, засобів опису, методів діяльності в різних сферах життя», – стверджує відомий сучасний філософ, акцентуючи увагу на тому, що стан думки залежить від стану філософської мови, називаючи її концептуальною мовою, а проблема співвіднесеності слова і поняття визначила долю західної культури [1, с. 53]. Удосконалюючи свій апарат і засоби, філософська мова бере участь у формуванні загальнокультурної мови думки, системи абстрактних понять (наприклад, за О. Потебнею, мова є органом творення думки і в слові людина вперше усвідомлює свою думку), її розвиток постає процесом вироблення мови самоопису культури, артикуляції настроїв та емоцій, утворення позицій та переконань.

Філософська мова – інструмент думки, засіб формування судження, спадкоємиця віками здійснюваних зусиль, що йшли від емоцій до поняття, утверджуючи гідність думки проти всіляких маніпуляцій і демагогії. А читання текстів і навчання розуміння чужої думки є базовим для філософської освіти. Лабораторією розвитку філософської мови є і перекладацька діяльність, що охоплює рефлексію над перекладом, який постає не просто перекладом з однієї мови на іншу мову, а перекладом з однієї культури на іншу, узгодженням різних мовних світів. З цього погляду евристичною постає гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра і Б. Ворфа, яка окреслила проблему мовної картини світу в її відношенні до наукової (концептуальної) картини світу (і взагалі відношення мови і культури), оскільки обидві класифікують певним чином реальність. Б. Ворф стверджує, що мова, як система понять для організації досвіду, нав'язує людині певний світогляд, визначає норми мислення і поведінки людини і змінюється від мови до мови.

Мовні картини світу значно старіші від наукових картин світу, а тому потужніші за своїм впливом, діючи на підсвідомому рівні через мовні конструкції та лексичні форми, що виступають основою категоризації та об'єктивації досвіду. І саме завдяки цьому фіксується відносність поняттєвих систем та їх залежність від мови. Можна згадати, наприклад, що ще Р. Декарт сформулював ідею універсальної або філософської мови, а також Ф. Бекон досліджував можливість створення філософської граматики, що давала б змогу порівнювати граматичні системи наявних мов для досягнення міжмовної згоди. Г. Лейбніц у своїх «Таблицях дефініцій» сформулював ідеї, які були реалізовані в лінгвістиці ХХ ст. та

кібернетиці. Тобто ідея пошуку філософської мови сприяла розвитку різних наукових дисциплін і напрямків, зокрема фундації аналітичної філософії (Б. Рассела, Л. Вітгенштайна), де філософія тлумачилася як семантичний аналіз природної мови або як діяльність щодо аналізу мовленнєвої поведінки. Так, Л. Вітгенштайн, відмовляючись від розуміння мови як абстрактної системи знаків, логіко-функціональні зв'язки яких відображають структуру реальності, переходить до тлумачення сукупності мов як систем лінгвальної діяльності (мова науки, мова поезії тощо) і розробляє вчення про мовні ігри, контекстуальність та полісемію. А як вважає сучасний філософ В. Сагатовський, «багатозначність (полісемія) філософської термінології невіддільна від філософії, і її ліквідація рівнозначна ліквідації самої філософії». У контексті різних філософських напрямів, течій, шкіл і культурно-історичних парадигм терміни позначають далеко не тотожні, часом принципово відмінні, філософські поняття (про що свідчать дослідження так званої «історії понять»).

Розвиток філософії – це і розвиток її мови. «Якщо предмет філософії – універсалії ідеї, категорії, концепти, представлені насамперед у мові, – пише М.Н. Епштейн, – то завдання філософії не просто досліджувати, але й розширювати існуючу мову, синтезувати нові слова і поняття, вводити нові мовні правила, збільшувати обсяг мовленнєвого, а отже, і мисленнєвого. Філософія втілює в слові систему рухомих понять задає їм подальший рух...» [2]. У філософському терміні відображено живе наукове мислення, яке включає судження, оцінне ставлення, умовиводи. Природа філософського терміна особлива і не тотожна природі наукового терміна загалом, адже філософія володіє особливим статусом у культурі і системі людського знання. Але розвиток мови філософії означає, у першу чергу, збагачення, упорядкування та системну розбудову її термінології як форми вербалізації категорійного апарату, оскільки основою філософської мови на лексичному рівні її організації є сукупність термінів для позначення філософських понять. «Ці терміни поєднують кілька значень і функціонують у загальнонауковій мові за тими ж правилами, що й звичайні багатозначні слова, тобто їх термінологічне значення досягається у контексті», – пише Т.А. Харитонова [3, с. 22].

Контекстуальність філософського терміна – це залежність його семантики від багатомірного мовного та логіко-концептуального контексту конкретної філософської праці, певної системи мислення та прагматики, використання системного відношення до інших понять, культурно-історичного контексту епохи. Тому, як погоджується більшість дослідників, «вивчення філософської термінології треба починати з дослідження філософських праць, бо тільки в таких роботах філософські терміни виконують свою основну функцію – служать для вираження філософських понять». У той же час філософська термінологія, незважаючи на її розгалуженість та відносну впорядкованість, не становить собою якоїсь монолітної, несуперечливої, раціонально організованої і кодифікованої терміносистеми. «Словотворчість, термінотворення завжди відігравали особливу роль у філософії. Мислити – це значить заново створювати мову, «поперечну» до житейської мови, критично очищену від нашарувань значень, кліше, автоматизмів свідомості. При цьому філософія може користуватися словами, що існують у щоденній мові, надаючи їм новий фундаментальний зміст, тобто творячи не стільки лексичні, скільки семантичні неологізми» [2].

Література

1. Автономова Н.А. Заметки о философском языке / Автономова Н.А. // Вопросы философии. – 1999. – №11. – С. 13–28.
2. Эпштейн М. Проективный словарь философии. Новые понятия и термины / М. Эпштейн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://topos.ru/article/1676>.
3. Харитонова Т.А. Джерела філософської термінології / Т.А. Харитонова. – К. : Наукова думка, 1992. – 112 с.

БЕЗРОЗМІРНІ КОЕФІЦІЄНТИ В УЗАГАЛЬНЕННІ ДОСЛІДЖЕНЬ З ІХТІОЕКОЛОГІЇ ТА ЕКОЕКОНОМІКИ РІЧКОВИХ БАСЕЙНІВ: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Йосип Гриб, Микола Клименко, Василь Сондак, Діана Войтишина

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Розглянуто термінологічні аспекти досліджень з іхтіоекології та екоекономіки. Уведено й обґрунтовано нові терміни на позначення понять річкових мегаекосистем, які дозволяють узагальнювати їх стан, розробляти напрямки реабілітації довкілля та порівнювати рівень природокористування європейських країн та інших континентів.

Ключові слова: термін, гідроекологічна та економічна валентність, екологічні та економічні індекси.

Abstract. The article deals with the terminological aspects of the ichthyoeological and ecoeconomical research. The new terms which denote river megaecosystems are introduced. These terms allow to generalize ecosystem condition, develop environmental rehabilitation programs and compare the level of use of natural resources in the European countries and on the other continents.

Keywords: term, hydroecological and economical valence, environmental and economic indices.

Термінознавство як міждисциплінарна наукова галузь формує нові напрямки у фундаментальних та прикладних дослідженнях з фізики, хімії, техніки, природознавства, екології, економіки та інших сферах людської діяльності. Пропонована наукова робота з екоекономіки вводить нові терміни на позначення понять річкових мегаекосистем, які дозволяють узагальнювати їх стан, розробляти напрямки реабілітації довкілля та порівнювати рівень природокористування європейських країн та інших континентів з метою збереження життя на планеті Земля.

Академік В.І. Вернадський, вивчаючи проблеми функціонування живої матерії, вказував, що наука *екологія* починається там, де оперують узагальнювальними безрозмірними характеристиками стану довкілля [1; 2]. Ключем до розв'язання проблем гідроекології, іхтіоекології та екоекономіки є системний підхід при аналізі стану річкових басейнів: продуктивність біоти та видове різноманіття флори і фауни, динаміка популяцій, якість водного середовища тощо. Використання затверджених гранично допустимих концентрацій домішок (ГДК), незалежно від їх кількості не визначає стан біоти, оскільки тут виникають не завжди фіксовані наслідки гострого чи хронічного отруєння організмів, їх деградація та відтворення. Так, накопичення йонів важких металів у тілі гідробіонтів не завжди є показником токсичності водного середовища, а звичайні елементи біологічної детоксикації, вплив яких посилюється при супутніх антропогенних забрудненнях (газового режиму, зміні сольового складу). Тому критерієм управління довкіллям і формування елементів ноосфери (сфери розуму) можуть бути безрозмірні коефіцієнти, що характеризують стан біоти, а не антропогенно визначені межі значень сторонніх домішок, що беруться до уваги.

Об'єктами досліджень були умовно нетрансформовані басейни верхів'я і середини течії Прип'яті, середня та нижня течія р. Случ та повністю деградована внаслідок спрямлення і зарегулювання р. Льва, середня течія р. Дніпро і деяких приток першого і другого порядку (р. Удай), а також окремі системи Шацької групи озер.

Методи дослідження: гідрохімічні, гідробіологічні, іхтіоекологічні, економічні.

Для узагальнення результатів моніторингу довкілля були впроваджені і апробовані безрозмірні коефіцієнти дійсним станом екосистеми басейнів (табл. 1) [8–14].

Упровадження в дослідженнях річкових басейнів екологічних термінів і понять згідно з рекомендаціями Водної рамкової директиви ЄС 2000/60/ЄС можна брати за базову основу вивчення їх як мегаекоцистем найменшої ніші просторових досліджень. Однак проблемою залишається поєднання критеріїв визначення стану водного середовища і різноманіття біоти та рибопродуктивності, антропогенного навантаження та стану і впливу підсистем суходільних біогеоценозів. Якщо врахувати, що якість водного середовища є функцією водного стану трансформації поверхні водозбору (K_e) та біопродуктивності і чисельності ценозів (B,N), то можемо записати:

$$I_e = f(K_e) = f(B) = f(B_{\text{суходол}} + B_{\text{водного середовища}}) = f(N).$$

У той же час, рамкова директива дипломатично обходить цю проблему, хоча є загальноприйнята у країнах ЄС. В екології щодо загальних підходів при вивченні природного середовища використовують *концепцію Коммонера*, яка складається з таких положень: усе пов'язане з усім, природа знає краще, все кудись рухається, за все необхідно платити. Ми до цих узагальнених характеристик приєднали такі: в інформаційному полі характеристики живих екосистем пентасистемні, а розвиток екосистем підпорядковується правилу «золотого січення» з коренями у квадратному рівнянні, $r_1=1,681$, $r_2=0,681$. Тобто класифікаційний ряд безрозмірних індексів стану екосистем складатиме 1,1,2,3,5,8,13,21,34-55 [12].

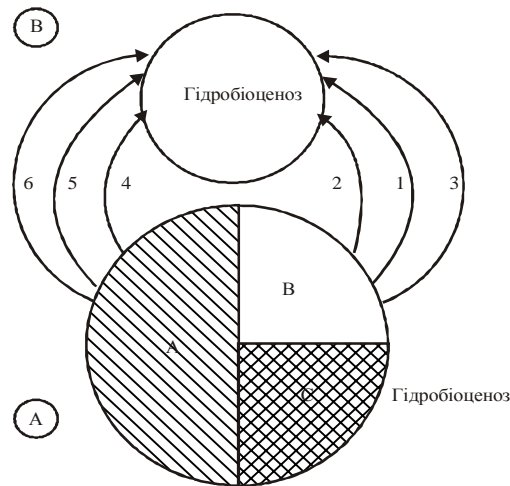
Ще одним правилом функціонування екосистем є «правило червоної лінії» – екосистема у своєму кібернетичному розвитку досягає максимальної позначки (клімаксного стану), за яким настає кризовий стан, загибель чутливих видів та розвиток нових найбільш пристосованих до новостворених умов [5, 11, 12].

Обговорення отриманих результатів

Узагальнена інформація дозволяє отримати дані з управління станом водних екосистем, як це було виконано при розробленні карти екологічного стану поверхневих вод України та формування «гарячих точок» нижче урбанізованих територій за рахунок вмісту домішок [11, 12, 14].

Однак більш глибокий рівень досліджень впливу домішок дозволяє визначити стан водних екосистем за окремими басейнами та підсистемами: суходільних та водних біоценозів. При цьому визначаються чинники впливу: антропогенні, непорушеного природного середовища та впливу чинників управління, очищення стічних і зливових вод, економії свіжої і води, заповідання територій, рекультиватії земель.

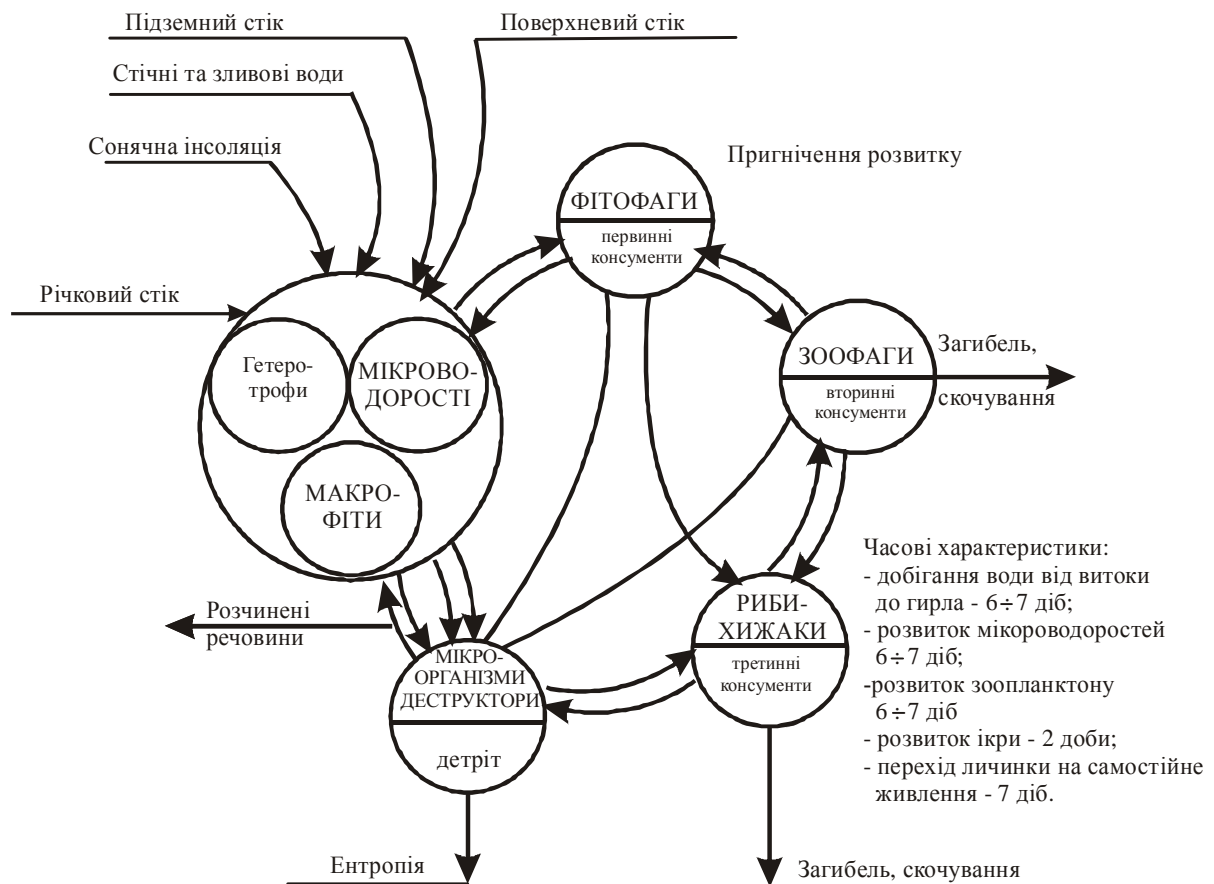
При цьому можливе виділення чинників впливу домішок, що вносять поверхневим стоком з агроєколандшафтів, зливовим стоком з урботериторій, розсіюваними викидами через атмосферу. Як виявилось, сьогодні недосить врахований вплив забруднення з агроєколандшафтів та розсіюваними викидами через атмосферу при обробці сільгоспугідь пестицидами. Вони виявились значним потенційно-небезпечними джерелами забруднень та причиною масової загибелі іхтіофауни, ентомофауни, птахів (рис. 1, 2).

Рис. 1. Схема впливу компонентів і чинників природного середовища на формування якісного стану водних екосистем:

А – компоненти і фактори впливу поверхні водозбору: а – антропогенні фактори; в – не порушене природне середовище; с – фактори управління;

В – інформаційне поле якісного стану водного середовища (гідрохімічне, гідробіологічне, бактеріологічне); 1– поверхневий стік з не порушених територій, 2 – річковий місцевий стік, 3 – надходження очищених стічних вод, 4 – поверхневий стік з агроколандшафтів, 5 – зливовий стік з урбанізованих територій, 6 – розсіювання викидів через атмосферу.

Рис. 2. Схема циркуляції речовини і енергії в порушеній екосистемі малої річки (надходження стічних вод, зарегулювання)

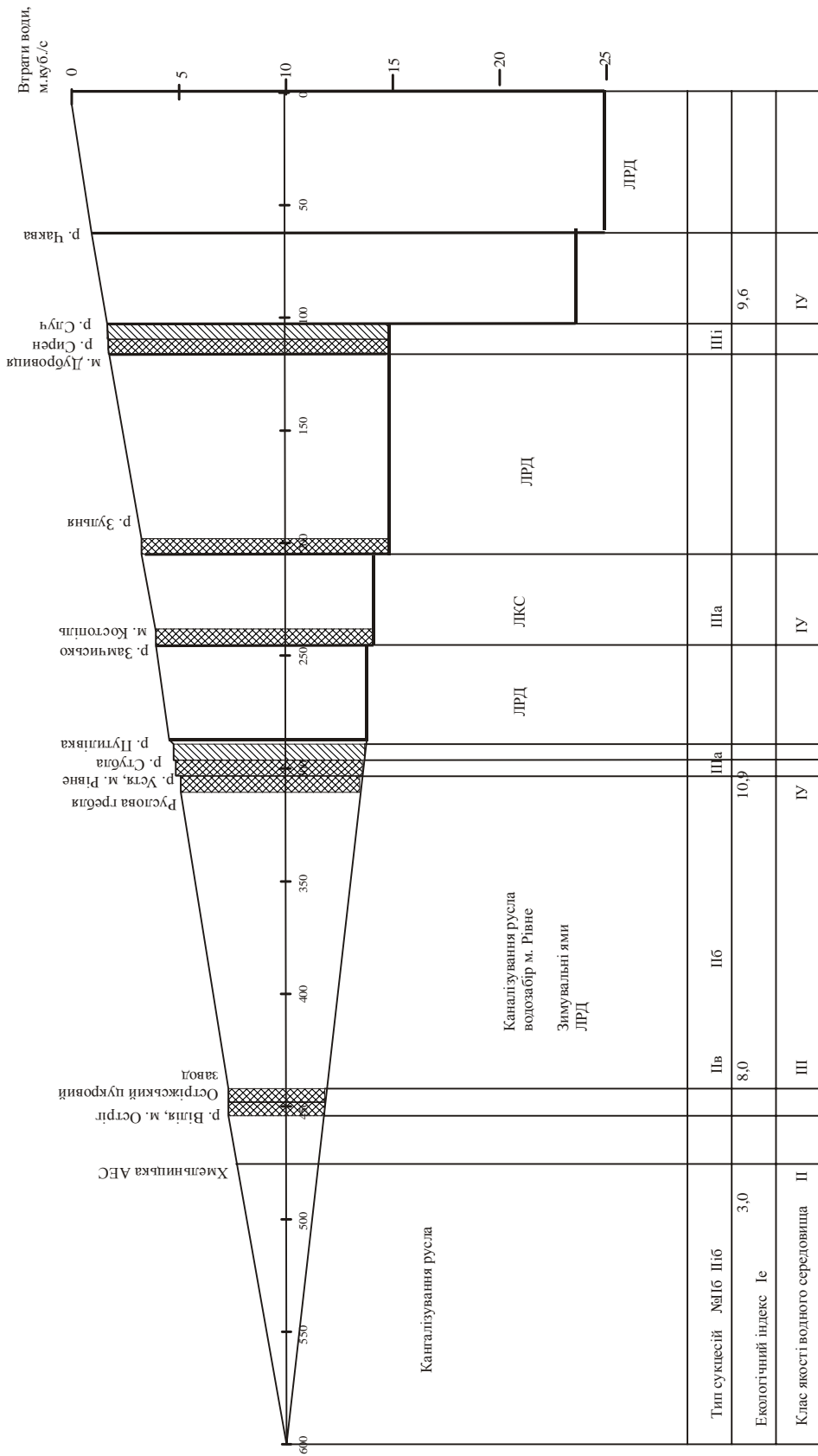

Рис. 3. Формування сукцесій гідробіоценозів в руслі і притоках першого порядку р. Горинь під впливом абіотичних чинників

Відповідно до лімітувальних джерел забруднень формуються сукцесійні зміни гідробіоценозів – від сингенетичних (при оптимальних умовах) до локальних антропогенних кризових ситуацій (ЛКС). Як виявилось, ЛКС були характерні при значних вличинах забруднень ($I_{e_{max}} > 5 \div 30$) для досліджуваних річок [11, 12].

Зрозуміло, що річкова екосистема – це профільна мегаекосистема, що має локальні характеристики умов формування сингенетичних сукцесій гідробіоценозів до локальних кризових ситуацій у створах інтенсивного природокористування (урботериторії, промислові підприємства), що супроводжується локальними заморами риб та явищами евтрофікації.

Системний підхід до визначення екологічної ситуації дозволяє скласти екологічний паспорт річки, що дає змогу приймати компенсаційні рішення (рис. 3), правда не зовсім вчасні і не завжди ефективні.

Якщо оцінювати стан водної протічної екосистеми тільки за характеристиками ценозу мікродоростей та зоопланктону і бентосу (індексисапробності, Вудівісса, Гуднайта-Уітлея тощо), враховуючи динамічність характеристик за профілем русла, то можна отримати неоднозначні результати. В біологічних системах існує правило парності характеристик, тобто якщо спостерігається оптимальні характеристики середовища за двома видами гідробіонтів, то оптимальні умови ситуації є сприятливими і для третього виду.

Якщо трофічну піраміду водного середовища очолює іхтіофауна, то можливе складати оцінки стану за іхтіоекологічним індексом, який визначається за рівнем чутливості певних видів риб до середовища і умов формування популяцій (табл. 2). Враховуючи порушеність видового складу і вікові характеристики риб, можемо отримати 5 класів якості середовища, тотожних зонам сапробності та екологічної якості води [3, 9, 10].

Величиною екологічних досліджень є використання критеріїв екоенорми річкових басейнів, еколого-економічного потенціалу (ЕЕП), економічного індексу ($I_{ек}$) та вартості поверхні водозбору у залежності від рівня господарювання та рангу заповідності (W).

Таблиця 1. Апробація безрозмірних коефіцієнтів стану водних екосистем [7]

Безрозмірний коефіцієнт	Індекс	Розрахункова формула
Ландшафтні		
Стан трансформації річкових басейнів		
K_e	K_e	$K_e = \sum K_{антр} / \sum K_{природ} + \sum K_{комп}$
$K_{антр}$	$K_{антр}$	$\sum K_{антр} = K_{розор} + K_{урб} (\sum K_{іфакт} / K_{іантр})$
$K_{природ}$	$K_{природ}$	$\sum K_{природ} = K_{ліс} + K_{луг} + K_{бас} (\sum K_{іфакт} / K_{іантр})$
$K_{комп}$	$K_{комп}$	$\sum K_{комп} = K_{оз} + K_{реаб} + K_{заплав} + K_{вод}$
$S_{русла}$	$S_{русла}$	$S_{русла} = \delta / \tau \cdot v b h \cdot K_1 + K_2 + K_3 + K_4$
N – чисельність екотонів	$N_{екот}$	$N_{екот} = n / L$
I_e – якість води	I_e	$I_e = I_a + I_b + I_c / 3$ (для середніх та максимальних значень)
Біопродуктивність за трофічним рівнем		
$V_{фітопл}$	$V_{фітопл}$	$V_{фітопл} = m \cdot Q$
$V_{зоопл}$	$V_{зоопл}$	$V_{зоопл} = m \cdot Q$
$St_{стійкість}$	St	$St = N_{екот} / n_{стр}$
Гідроекологічна валентність	ГЕВ	$ГЕВ = Q / B = F k n / B + v$
Іхтіологічні		
Якість води за рибопродуктивністю та видовим різноманіттям	$I_{іхт}$	$\sum I_{іхт} = I_1 + I_2 + I_3 + I_4 + I_5 = 1 + 1 + 1 + 1 + 1 = 5$ (1 кл)
Видове різноманіття	n	$n = \sum N / v$
V – рибопродуктивність	M_r	V / F

R – ризик виживання	R	$R=(1/\Sigma S)\cdot 100\%$
Екоекономічні		
$I_{\text{екон}}$ – економічний індекс	$I_{\text{екон}}$	$I_{\text{екон}}=W/F=W_{\text{антроп}}+W_{\text{природн}}/F_1+F_2$
ЕЕП – екологоекономічний потенціал	ЕЕП	$\Sigma \text{ЕЕП} = K_{\text{ке}} + K_{\text{іе}} + K_{\text{п}} (K_{\text{п}} = \text{ГЕВ})$
W – вартість 1 га водозбірної площі поверхні басейну	W	$\Sigma W = W_1 + W_2 + \dots + W_n$
a – водозбірна поверхня	a	антропогенні+ландшафтні+природні+лісні+лугові+болотисті+геологічні+гідрологічні
$K_{\text{д}}$ – коефіцієнт доцільності природокористування	$K_{\text{д}}$	$K_{\text{д}} = 3 + K/W$
W_3 – вартість території природно-заповідного фонду	W	$W = F \cdot \text{ЕЕП} \cdot a$

Значення коефіцієнтів: $\Sigma K_{\text{антроп}}$ – антропогенно-трансформовані параметри басейну річки, визначаються як відношення фактичних площ до регіонально нормованих; $\Sigma K_{\text{природн}}$ – лісистості, залужованості, заболоченості; $\Sigma K_{\text{комп}}$ – компенсаційні заходи з ефективності очищення стічних вод, заповідання природних територій, економічні води, реабілітація відпрацьованих земель; Q – витрати води в створі спостереження, швидкість води, ширина русла, глибина в створі спостережень; n – чисельність проміжних екотонів; L – довжина русла за фарватером; $I_{\text{а}}$ – якість води за сольовим фоном (хлориди, сульфати, мінералізація); $I_{\text{в}}$ – трофо-сапробіологічна характеристика; $I_{\text{с}}$ – токсикологічні характеристики; m – маса фітопланктону, зоопланктону; Q – витрата води; $B_{\text{в}}$ – біомаса фіто стромі природних і антропогенно трансформованих територій; F – поверхня водозбору басейну; k – коефіцієнт поверхневого стоку; n – маса атмосферних опадів (у формулі розрахунку ГЕВ); I_1 – індекс видового різноманіття аборигенної іхтіофауни; I_2 – індекс рибопродуктивності; I_3 – індекс сапробності за фітопланктоном або біомаса; I_4 – біомаса зоопланктону; I_5 – якість води згідно рибоводних нормативів; B – біомаса іхтіофауни; F – поверхня водного дзеркала, га; ΣS – чисельність стресових чинників; $W_{\text{антроп}}$ – цінова продуктивність біоти басейну річки антропогенно трансформованих територій; F_1, F_2 – площі під вищезгаданими територіями; $K_{\text{ке}}$ – зміни значень коефіцієнту трансформації басейну відносно регіональних характеристик; $K_{\text{іе}}$ – зміни значень якості води відносно еталонних характеристик; $K_{\text{кр}}$ – значення ГЕВ; ΣW – сумарна вартість антропогенно трансформованих ландшафтів, природних, лісових, лугових, болотних, водних і геологічних покладів; $K_{\text{д}}$ – враховуються за затратами (З) + капіталовкладеннями (К) відносно отриманих прибутків; W – вартість території природно-заповідного фонду (ПЗФ) враховуються за площею та еколого-економічного потенціалу з врахуванням поправочних коефіцієнтів у залежності від «а».

Еколого-економічний потенціал водного басейну визначається сумою безрозмірних коефіцієнтів (K_i), що визначають рівень антропогенної трансформації поверхні водозбору (K_e) відносно еталонного басейну, значення природно-ресурсного потенціалу (K_p), а також якість поверхневих вод (K_{ie}), тобто

$$\text{ЕЕП} = K_{\text{ке}} + K_{\text{п}} + K_{\text{іе}},$$

де K_e визначає рівень трансформації поверхні водозбору

$$K_e = K_a / K_p + K_y,$$

де, в свою чергу: K_a – сума коефіцієнтів розораності, урбанізації, індустріалізації, демографічного навантаження, забруднення домішками стічних та зливових вод, K_p – сума

коефіцієнтів природних підсистем басейнів – залісненості, заболоченості, забезпечення свіжою проточною водою, K_y – сума коефіцієнтів, що характеризують компенсаційні заходи.

Стійкість еталонних територій прийнята умовно за 1, тобто для Полісся $K_e < 1$, у антропогенно-трансформованих цей коефіцієнт матиме значення до $15,0 \div 30,0$ одиниць.

Величину K_n розраховуємо за відношенням гідроекологічної валентності еталонної та досліджуваних територій.

$$K_n = \frac{ГЕВ_0}{ГЕВ_1} = \frac{K_0 F_0 r_0 n_0 B_0}{K_1 F_1 r_1 n_1 B_1}$$

де K – коефіцієнт поверхневого стоку, B_0 – маса синтезованої органічної речовини природних територій, n – маса атмосферних опадів за сезон вегетації, B_1 – біомаса синтезованої органічної речовини антропогенно трансформованих територій. Коефіцієнти поверхневого стоку приймаються за довідковою літературою, л·с/км². [9]

Коефіцієнт екологічної якості води K_{ie} приймаємо за характеристиками трьох складників еталонного та досліджуваного басейну $K_{ie} = I_e^0 / I_e^1$ (сюди входять максимальні значення характеристики сольового складу, трофо-сапробіологічні та домішок токсичної дії).

Таблиця 2. Класифікаційна таблиця оцінки стану іхтіоценозу трансформованих річкових басейнів за іхтіологічним індексом – I_{ixt} . [Сондак В.В. 2008]

Клас якості	I_{ixt} (%)	Стан та сформованість іхтіоценозу	Характеристика іхтіоценозу порівняно з басейнами річок початку ХХ ст.
I	≈100	Еталонний – популяції риб нетрансформованих і досліджуваних річок тотожні на ≈100%	Наявні прохідні та напівпрохідні види риб реофільного комплексу (осетри, стерлядь, білуга, форель, вирезуб) описані раніше – К.Ф. Кеслер, І.Н.Фалєєв (поч. ХХст.) – 1.0 видового складу, I_{ixt} ≈100%
II	70-100	Добрий – часткове порушення складу популяцій, повноструктурні популяції мають ≥70,0% риб	Відсутні прохідні, наявні напівпрохідні види риб реофільного комплексу (підуст, білизна, звичайний карась, рибець, миньок, марена, гольян, форель, стерлядь) – 2/3 видового складу, I_{ixt} 70-100%
III	50-70	Задовільний – помітні зміни у популяціях промислово-цінних видів, повноструктурні популяції мають ≥50,0% риб	Іхтіоценоз складається з численних видів риб лімнофільного комплексу (лящ, плітка, плоскирка, окунь, сріблястий карась) та нечисельних оксифілів реофільного комплексу з порушеною структурою популяцій (сом, білизна, підуст, головень, судак, щука, в'язь, рибець) – 1/2 видового складу, I_{ixt} 50-70%
IV	30-50	Перехідний – популяції представлені малочисними видами, повноструктурні популяції мають ≥30,0% риб	Іхтіоценоз представлений молодшими віковими групами риб виключно лімно-фільного комплексу (плітка, окунь, верховодка, сріблястий карась, краснопірка). Оксифіли реофільного комплексу відсутні – 1/3 видового складу, I_{ixt} 30-50%
V	10-20	Незадовільний – структура популяцій порушена. Повноструктурні популяції мають ≥10,0% риб	Іхтіоценоз складається з короткоциклових видів риб, які адаптувались до нових умов життя – окунь, верховодка, або інвазійних вселенців – ротан, карликовий сомик, – 1/8 видового складу, I_{ixt} 10-20%

Таблиця 3. Еколого-економічний потенціал (E_n) верхів'я р. Прип'ять та басейнів деяких озер ШНП (задовільний стан = 3,0; поганий <2,0, оптимальний >6,0)

Складові характеристики	р. Прип'ять (верхів'я)	оз. Світязь	оз. Луки	оз. Пулемецьке
Трансформація поверхні водозбору (K_e)				
Еталонні значення (K_e^o)	3,0	2,0	2,0	2,0
Еталонні значення (K_e')	6,0	2,1	12,0	4,5
K_{K_e}	0,5	0,95	0,16	0,44
Якість водного середовища (I_e)				
Еталонні значення (I_e^o)	3,0	3,0	3,0	3,0
Еталонні значення (I_e')	2,7	1,93	6,3	30
K_{I_e}	0,9	0,64	0,45*	1,0
Природно-ресурсний потенціал (K_n)				
Гідроекологічна валентність еталонна, м ³ /т (ГЕВ ₀)	70,0	50,0	60,0	50,0
Гідроекологічна валентність фактична, м ³ /т (ГЕВ _i)	50,0	80,0	90,0	80,0
K_n	0,71	1,6	1,5	1,6
Еколого-економічний потенціал басейну (E_n)	2,11	3,19	2,11	3,04

Таблиця 3. Перерахункові коефіцієнти вартості 1 км² поверхні водозбору щодо рангів заповідності

Ранги вартості території	Зони ПЗФ	Еколого-економічний потенціал *	Перерахунковий коефіцієнт вартості 1 км ² поверхні
П'ятий ранг - найвищий	Ядра ПЗФ, заповідні зони міжнародних біосферних заповідників (БЗ) чи резерватів	>6,0	6а
Четвертий ранг – вищий рівень	Природні заповідники республіканського значення; заповідні зони національних природних парків, зони регульованої заповідності БЗ	>5,0	5а

Третій ранг – високий рівень	Буферні зони БЗ, національні природні парки, заказники та пам'ятки природи загальнодержавного значення	>4,0	4а
Другий ранг – середній рівень	Зони рекреації національних природних парків, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи загальнодержавного значення	>3,0	3а
Перший ранг – середній рівень	Перехідні зони антропогенних ландшафтів БЗ, зони господарської діяльності національних природних парків	<3,0	3а
Нульовий ранг – найнижчий рівень	Об'єкти господарської діяльності антропогенно змінених ландшафтів	<2,0	а

Таблиця 5. Допустимі рівні і ефективність природокористування у басейнах деяких досліджуваних річок

№ з/п	Характеристики	Норма, бали	Річкові басейни, бали		
			Гранд Рівер Канада	Удай	Горинь
1	Якість води, I_e	1,0	3,0 (-3,0)	5,0 (-5,0)	9,6 (-9,6)
2	Трансформація басейну, K_e	1,0	3,0 (-3,0)	3,0 (-3,0)	2,0 (-2,0)
3	Трансформація русла і заплави, S_1	>8,0(1,0)	7,5 (1,0)	1,8 (-4,4)	1,3 (-0,16)
4	Екологічно-обґрунтована витрата води, m^3/c	За басейнами (1,0)	10,0 (+1,0)	6,0 (+1,0)	25,0 (+1,0)
5	Вміст гумусу в ґрунтах чорноземної зони	>2,1	12,5 (+6,0)	2,5 (-5,0)	4,0 (-3,1)
6	Демографічне навантаження, $чол/км^2$	30,0 (1,0)	117 (-4,0)	50,0 (-1,6)	45,0 (-1,5)
7	Економічний індекс, $грн/т$	1000,0 (1,0)	7000** (+35,0)	715,0 (+0,62)	495 (+0,50)
8	Еколого-економічний потенціал (E_n)	>6,0 (1,0)	5,0 (+0,9)	4,8 (+0,80)	2,5 (+0,25)
Всього		+8,0	+36,9	-12,58	-14,35
Примітка: * - в дужках бальна оцінка; ** - замкнутий цикл: рілля-корми-тваринництво					

На сьогодні рівень природокористування перейшов допустиму межу природного відтворення і необхідно аналізувати ситуацію. Ми включили в перелік експертної оцінки досліджуваних річок Західного Полісся (р. Горинь), Лісостепу (р. Удай, притоки річки Сули) порівняно з аналогом в іншій географічній зоні (р. Гранд Рівер, Канада). Вісім параметрів за бальною оцінкою (фактичний стан до оптимального). Найбільш значним у комплексі був економічний індекс $I_{економ}$ та еколого-економічний потенціал (ЕЕП). Як виявилось, у басейні річок Горинь і Удай рівень природокористування був економічно збитковим (якість води, трансформація русла і заплави, збіднення ґрунтів, демографічне навантаження) (табл. 2–5).

Сучасний розвиток суспільства вимагає корінного перегляду системи природокористування, допустимого рівня освоєння природних ресурсів на основі нової науки – екоекономіки. Зростання вартості води, природних ландшафтів, сировинних ресурсів накладає нові витрати на рентабельність та зростання капіталовкладень у охорону довкілля. У ситуації, що склалася, необхідно:

1. Ввести в оцінку екологічної ситуації узагальнювальні безрозмірні коефіцієнти річкових басейнів як найменшої одиниці просторових досліджень.

2. Якісною оцінкою стану екосистем вважати фізичну оцінку продуктивності суходільних і водних біоценозів.

3. Запровадити функціональну одиницю ефективності господарювання та економічної ефективності значень економічних індексів басейнів та рентабельності, включаючи господарську і природну складову.

4. У сучасний період розвитку економіки України виробити підхід з ресурсно-капітального напрямку природокористування.

Література

1. Вернадський В.И. Живое вещество. – М. : Наука, 1976 – 358 с.
2. Вернадський В.И. Биосфера и ноосфера. – М. : Наука, 1989 – 261 с.
3. Гриб Й.В. Відродження екосистем трансформованих басейнів річок та озер (рекомендації до розробки ОВНС) / Гриб Й.В., Клименко М.О., Сондак В.В., Гринюк З.І., Войтишина Д.Й. – Рівне, 2012. – 246 с.
4. Гриб Й.В. Використання боліт і торфовищ в очищенні поверхневого стоку та адаптація світового досвіду в умовах України / Гриб Й.В., Савицький О.Л., Клименко М.О., Войтишина Д.Й. – Київ, 2012. – С. 59-69.
5. Гриб Й.В. Уніфікація управління довкіллям: світовий екологічний уряд / Гриб Й.В., Войтишина Д.Й. // Вісник НУВГП. – Серія «Екологія і економіка». – Рівне, 2011.
6. Гриб Й.В. О формировании трансферного ихтиологического резервата / Гриб Й.В., Сондак В.В., Волкошовець О.В. // Вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. – 2014. – №1. – С. 269–276.
7. Гриб Й.В. Сучасний екологічний стан та економіка у водних басейнах – наслідки та проблеми / Гриб Й.В., Сондак В.В., Волкошовець О.В., Войтишина Д.Й. // Вісник НУВГП. – Рівне, 2015. – Ч.І. – С. 4–10.
8. Гриб Й.В. Реабілітація порушених річкових та озерних систем (гідроекологія, іхтіоекологія, економіка, управління) / Клименко М.О., Сондак В.В., Гуцол А.В., Войтишина Д.Й., Мушит С.О., Шепелюк С.М. : лабораторний практикум. – Рівне–Вінниця, 2015. – 424 с.
9. Гриб Й.В. Моніторинг природокористування та стратегія реабілітації порушених річкових та озерних екосистем / Клименко М.О., Сондак В.В., Гуцол А.В., Мушит С.О., Войтишина Д.Й. – Рівне–Вінниця, 2015. – 486 с.
10. Гриб Й.В. Відновна іхтіоекологія / Гриб Й.В., Сондак В.В. : навчальний посібник. – Рівне : Волинські обереги, 2007. – 630 с.
11. Гриб Й.В. Концепция локального взрыва в пресноводных экосистемах / Экология и ноосферология». – Киев–Днепропетровск, 2014. – №2. – С. 136–149.
12. Гриб Й.В. Екологічна оцінка стану екосистем річкових басейнів рівнинної частини території України (охорона, відтворення управління) / Гриб Й.В. : автореф. дис. – Дніпропетровськ, 2002. – 40 с.
13. Сондак В.В. Нормирование нагрузки на водную среду речных бассейнов в пределах урбанизированных территорий / Сондак В.В., Гриб Й.В., Кравченко В.С., Волкошовець О.В. – Вісник НУВГП. – Рівне, 2014. – С. 116–127.
14. Сондак В.В. Відновна іхтіоекологія природних водоемів Західного Полісся України / Сондак В.В. – Рівне : Волинські обереги, 2008. – 296 с.
15. Справочник по водным ресурсам. – К. : Урожай, 1997. – 53 с.
16. Справочник по водным ресурсам. – К. : Урожай, 1989. – 176 с.

ПІДХОДИ ЩОДО З'ЯСУВАННЯ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЙ «РОЗВИТОК» ТА «СТАЛИЙ РОЗВИТОК»

Алла Жемба

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна),

Лідія Шергіна

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
(Київ, Україна)

Анотація. Проаналізувавши зміст категорії «сталий розвиток», варто об'єднати в окремі групи різноманітні погляди представників наукового світу щодо тлумачення цього терміна, що дасть змогу зрозуміти зміст досліджуваного поняття та сформулювати власне трактування категорії «сталий розвиток». Під сталим розвитком необхідно розуміти якісні та кількісні зміни, які сприяють одночасному зменшенню техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та збільшенню рівня добробуту як окремо взятого індивіда, так і всього суспільства.

Ключові слова: термін, термінологія, категорія «сталий розвиток».

Abstract. After analyzing the meaning of the category "sustainable development", different views of academics regarding the interpretation of this term should be combined into separate groups, what would allow one to understand the investigated concepts better and to form a proper interpretation of the category "sustainable development". Sustainable development means quantitative and qualitative changes that contribute to the simultaneous reduction of environmental footprint and increasing the level of well-being of both individual and society as a whole.

Keywords: term, terminology, "sustainable development" category.

Постановка проблеми. Категорія «сталий розвиток» впевнено увійшла в науковий лексикон, міцно закріпилася в міжнародних документах та привернула увагу вчених різних наук, що спричинило актуальність дослідження змісту цього терміна.

Розвиток будь-якого явища характеризується якісними змінами, (переходом від одного стану до іншого), необоротністю розвитку (а саме розвиток припускає стабільність), специфічністю. Розвиток – це питання не стільки того, що є, скільки того, що може бути зроблене з тим, що є [1]. Розвиток являє собою не будь-яку зміну в структурі об'єкта, а тільки якісну зміну, зв'язану з перетвореннями у внутрішній будові об'єкта, у його структурі, що представляє собою сукупність функціонально зв'язаних між собою елементів, зв'язків і залежностей. Розвиток – це передусім зміна, рух [6, с. 120]. Як правило, розвиток не ототожнюють з поняттям «прогресу», а розглядають його як процес складніший, ніж просто зміни або сукупність змін. Відтак розвиток можна визначити як особливий тип зміни об'єкта. Варто пам'ятати, що зміни можуть носити кількісний характер, тоді як розвиток обов'язково передбачає народження нового, тобто зміни саме якісні.

Згідно з законами діалектики, рушійною силою будь-яких змін є суперечності. Суперечності, що визначають кількісні зміни, обумовлені відносинами з навколишнім середовищем, у той час як внутрішні суперечності між елементами відіграють основну роль у якісних змінах.

Філософська наука визначає, що на відміну від явищ руху, зміни, що можуть викликатися дією і зовнішніх щодо об'єкта сил, розвиток являє собою саморух об'єкта (так званий іманентний процес), джерело якого закладено в самому об'єкті, що розвивається.

Термін *сталий розвиток* набув майже культового характеру, його намагаються

дослідити представники різних наукових течій та шкіл. Відсутність чіткого трактування та безліч різноманітних підходів до з'ясування змісту цього поняття ускладнює його сприйняття. Важливо правильно усвідомлювати змістовне наповнення категорії «сталий розвиток», адже від правильного її розуміння залежить майбутня стратегія та тактика дій і, як наслідок, результативність державної політики сприяння сталому розвитку.

Перехід до сталого розвитку вимагає з'ясування не тільки змісту цієї категорії, а також чіткого розуміння його цілей та принципів. Розв'язання поставленого завдання можливе шляхом проведення аналізу історичного розвитку поглядів на цю категорію, які існували в науці. **Мета** дослідження – розкрити зміст досліджуваного об'єкта, дослідити історичний процес формування терміна *сталий розвиток*, визначити відмінності між трактуванням цього поняття різними вченими, а також викласти власне його розуміння.

Аналіз останніх досліджень. Засновником того напряму економічної теорії, який почав вивчення сталого розвитку, вважають американського економіста, колишнього працівника Світового банку Г. Дейлі. Досліджуючи понад 25 років особливості взаємодії природи та суспільства, учений висвітлив своє песимістичне бачення майбутніх перспектив суспільного розвитку в праці «По за зростанням». Саме в цій книзі було закладено основи концепції сталого розвитку та розуміння сутності цієї категорії. Вивчаючи зміст поняття «сталий розвиток», Г. Дейлі знаходить його зародки в роботах представника класичної школи політичної економії Дж. С. Мілля. Проаналізувавши роботи Дж. С. Мілля, Г. Дейлі робить висновок, що термін *сталий розвиток* існував, активно обговорювався та використовувався в категоріальному апараті економічної науки задовго до того, як почав уживатися в сучасній науковій літературі. Але тоді інтерпретація цього терміна була дещо іншою. Так, ще в 1857 р. Дж. С. Мілля запропонував категорію *стаціонарний стан* – стан, за якого відсутнє зростання чисельності населення, але відбувається збільшення запасів фізичного капіталу за рахунок його постійного морального та фізичного оновлення. Згодом ці ідеї були покладені в основу змісту категорії *сталий розвиток*. Сам же Г. Дейлі сталим вважає той розвиток, який «...не виходить за межі допустимого, це розвиток, що означає якісне поліпшене життя людей» [4, с. 1–3]. Тобто під *сталим розвитком* учений розуміє економічний розвиток, невід'ємним складником якого є економічне зростання, що відбувається за рахунок якісного вдосконалення техніки та технології. У свою чергу, покращення технологічної бази дає змогу раціонально використовувати природні ресурси. Очевидно, що *сталий розвиток*, згідно з поглядами Г. Дейлі, передбачає наявність економічного зростання. Але його бачення сталого розвитку вимагає зосередження не на показниках кількісного зростання, а на якісному розвитку як на майбутньому напрямі гармонійного прогресу.

Характеризуючи категорію *сталий розвиток*, Г. Дейлі розкрив суть концепції сталого розвитку. Згідно з поглядами вченого, концепція сталого розвитку передбачає зменшення рівня використання природних ресурсів, а також зниження рівня споживання послуг природи. Зменшення потоку природних ресурсів залежить, на його думку, від законів ринкової економіки та державного втручання в неї [4].

Вагому роль у формуванні та наповненні категорії *сталий розвиток* відіграли наукові праці вітчизняних учених С.А. Подолинського, засновника екологічної економіки, та його послідовників В.І. Вернадського й М.Д. Руденка.

Виклад основного матеріалу. Уперше позначення *сталий розвиток* з'явилося в міжнародних документах у червні 1972 р. на Конференції ООН з проблем навколишнього середовища. Генеральний секретар конференції М. Стронг категорію *сталий розвиток* пояснював як соціально-економічний, екологічно зорієнтований розвиток, у межах якого відбувається зростання добробуту людської цивілізації без порушення світу природи [7, с. 172]. Удруге цей термін згадується в доповіді «Стратегія світового захисту та збереження

природних ресурсів з метою становлення сталого розвитку», що вийшла у світ у 1980 р. за підтримки Всесвітньої спілки з охорони навколишнього природного середовища. У цій доповіді *сталий розвиток* ототожнюється з якістю життя, яку можна тривалий час підтримувати в межах певної екосистеми завдяки розумному збалансуванню економічних, екологічних, соціальних складників. При цьому головну увагу приділено екологічному чиннику, від якого передовсім залежить якість життя людської цивілізації, оскільки навколишнє природне середовище всюди оточує людину [5, с. 8].

Та повноцінну увагу наукового світу до категорії *сталий розвиток* було повернуто після публікації в 1987 р. доповіді «Наше спільне майбутнє». Висновки, зроблені в доповіді незалежною міжнародною комісією з питань розвитку та довкілля під патронажем норвезького прем'єр-міністра Г. Х. Брундтланд, поклали початок теоретичному дослідженню терміна *сталий розвиток*. У документах доповіді *сталий розвиток* визначається як «розвиток, що здатний забезпечити потреби нинішніх мешканців планети, не відбираючи цих можливостей в майбутніх поколіннях». Це означає, що розвиток повинен відбуватися в ім'я не тільки сучасної людини, а й заради інтересів майбутніх жителів земної кулі.

Згідно з оцінкою провідних учених та низки міжнародних експертів, найвдаліше сутність категорії *сталий розвиток* сформульовано в доповіді Г. Х. Брундтланд. Проте широкого застосування цей термін набув лише після проведення Всесвітньої конференції ООН у Ріо-де-Жанейро в червні 1992 р. Об'єднавши «брундтландське» тлумачення та тлумачення, сформульоване в матеріалах Ріо-92, можна визначити категорію *сталий розвиток* як такий розвиток, який здатний утворити та утримати високі темпи економічного зростання та справедливо розподілити отримані результати між усіма членами суспільства, підтримувати в належному стані навколишнє природне середовище, не завдаючи йому ніякої шкоди, забезпечивши при цьому шлях до здорового та якісного життя людини.

Таке тлумачення *сталого розвитку* стало міцною теоретичною базою, до якої зверталися такі установи, як ОЕСР і ООН.

Різні визначення ніби доповнюють одне одного й говорять практично про одне – про те, що *сталий розвиток* – це економічний розвиток, невід'ємним складником якого є зменшення соціально-економічних та екологічних негараздів у світі.

Англомовний термін *sustainable development* складається з двох окремих категорій *sustainable* та *development*. Поняття *development* пояснюється в тлумачних словниках як розвиток, під яким варто розуміти безповоротні, закономірно спрямовані кількісні та якісні зміни, що здатні кардинально порушити стан рівноваги будь-якого об'єкта. Перекладаючи з англомовного оригіналу категорію *sustainable*, отримуємо ряд синонімічних термінів: *безперервний, стабільний, збалансований, сталий, довготривалий, стійкий*. Ці поняття близькі за значенням, але кожне з них має свій відтінок, проте усі зазначені поняття характеризують один і той самий напрям руху. За відсутності чіткого визначення англійського терміна в українській мові в офіційних документах застосовують мовну одиницю *сталий розвиток* [8, с. 127].

Окрім України, за офіційне проголошення цього терміна проголосували представники 178 країн світу, що були присутні на Всесвітній конференції ООН у Ріо-де-Жанейро. Ні на Ріо-92, ні на Ріо+5, ні на Ріо+10, а тим більше на Ріо+20 нікому навіть на думку не спало замінити цей термін на інший, наприклад, на *збалансований розвиток*, що англійською мовою звучав би *balanced development*, або ж на *стабільний – stable development*, чи *довготривалий – Long-term development* тощо. Загалом словосполучення *sustainable development* найвдаліше перекладається як *безперервний, збалансований, економічний, екологічний та соціальний розвиток*, що досягається за рахунок безпечного використання природних ресурсів планети [3, с. 67].

Саме такі складники термінів як *безперервний, стабільний, збалансований, стійкий,*

довготривалий є тим самим базисом, без якого неможливо усвідомити категорію *сталій розвиток* і під яким необхідно розуміти послідовну, закономірну зміну економіки протягом певного проміжку часу, яка в майбутньому призведе до злагодженого функціонування факторів виробництва, а також зростання якості життя сучасних та майбутніх жителів Землі [8, с. 127].

Неоднозначність категорії *сталій розвиток* спричинена тим, що в одному терміні поєднано два поняття, які є антиподами. *Сталість* передбачає стан непорушеної рівноваги та має здатність підтримувати її, утримувати стабільні темпи приросту, а *розвиток*, навпаки, потребує постійного руху, інакше кажучи, виходу економіки зі стану рівноваги [9, с. 413].

З'ясувати зміст терміна *сталій розвиток* намагаються представники різних наукових течій. Так, у біології термін *сталій розвиток (sustainability)* застосовували ще у 60-х роках ХХ ст. та пояснювали як бажаний розвиток земної цивілізації, що не порушує та не руйнує природну систему планети [2, с. 115]. Цей зв'язок помітив відомий російський математик, академік-прогнозист Н.Н. Моїсєєв. Спираючись на дослідження вчених-біологів, Н.Н. Моїсєєв порівнює поняття *сталого розвитку* із можливим, допустимим, узгодженим розвитком, що відбувається за законами природи та не порушує їх. Тобто наші нащадки повинні мати такі самі потенційні можливості у використанні ресурсів планети, як і нинішнє покоління. Пояснюючи зміст цього терміна, вчені-екологи навмисно приділяють більше уваги екологічному складникові сталого розвитку, а саме збереженню довкілля.

Сталій розвиток, на наш погляд, слід розуміти, як розвиток, що супроводжується появою якісних та кількісних зрушень в економіці, які сприяють одночасному зменшенню техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та збільшенню рівня добробуту як окремо взятого індивіда, так і всього суспільства.

Значний внесок у теорію економічного розвитку здійснив Й. Шумпетер. На його погляд, економічний розвиток є результатом циклічних змін. Але виникнення циклу він пояснює нерівномірністю впровадження інновацій, чи результатів НТП. У роботі «Теорія економічного розвитку» Й. Шумпетер зазначає, що всередині кожної системи існує такий потік енергії, який зумовлює зміну її рівноваги. Цією чудодійною енергією є інновації, що являють собою основу довгострокового економічного розвитку. Інновації забезпечують структурну перебудову економіки, зрушення в якій стають причиною економічного розвитку. Крім того, у своїй праці Й. Шумпетер показав відмінності між категоріями *економічний розвиток* та *економічне зростання*. Економічний розвиток дослідник трактує як стрибкоподібний процес, що породжує перехід від одного до іншого якісного стану економіки. «Економічний розвиток... – пояснює вчений, – це унікальне явище..., що являє собою зміну траєкторії..., рух якої відбувається від одного стану до іншого...» [10, с. 157]. Якісні зрушення Й. Шумпетер пов'язує з нововведеннями та новаторством, що втілюються в життя за допомогою відповідної особи – підприємця. Підприємницькі здібності в людині проявляються в періоди спаду та застою економіки. Підприємець стає тим суб'єктом, який забезпечує вихід економіки з кризи за рахунок новаторського, раціонального використання факторів виробництва та ефективного поєднання обмежених ресурсів.

Висновки. Досліджуючи смислове наповнення категорії *сталій розвиток* у науковій літературі, необхідно виокремити декілька підходів щодо тлумачення цього терміна. Економічний підхід щодо визначення категорії *сталій розвиток* полягає в тому, що головною причиною глобальної екологічної катастрофи є екстенсивний тип економічного зростання. У свою чергу, інтенсивний тип економічного зростання стимулює НТП, який здатний стримати негативні наслідки економічної діяльності людської цивілізації та сприяти соціально-економічному розвитку людства. Екологічне тлумачення категорії *сталій розвиток* робить наголос на тому, що загрозою для світу природи є сама людина, а точніше споживання ресурсів природи, яке все більше зростає. Така нічим не обмежена експлуатація

природних ресурсів стає причиною зростання антропогенного навантаження. Соціальне трактування категорії *сталий розвиток* звертає увагу на те, що найбільший тиск на природу чинить найбільшій прошарок населення, який зростає неймовірно швидкими темпами та, на жаль, не в змозі забезпечити задоволення навіть своїх фізіологічних потреб.

Отже, *сталий розвиток*, на наш погляд, – це розвиток, що супроводжується появою якісних та кількісних зрушень в економіці, які сприяють одночасному зменшенню техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та збільшенню рівня добробуту як окремо взятого індивіда, так і суспільства в цілому.

Література

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф : [пер. с англ.]. – М. : Экономика, 2005. – 306 с.
2. Борщук Є. М. Концепція сталого розвитку і проблеми оптимізації еколого-економічних систем / Є. М. Борщук, В. С. Загорський // Регіональна економіка. – 2005. – № 3. – С. 113–119.
3. Голубець М. А. Розвиток «сталий» чи «збалансований»? / М. А. Голубець // Український географічний журнал. – 2006. – №2. – С. 66–69.
4. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку: пер. з англ. / Г. Дейлі. – К. : Інтелсфера, 2002. – 297 с.
5. Дрейер О.К. Экология и устойчивое развитие : учеб. пособ. / О. К. Дрейер, В. А. Лось – М. : УРАО, 1997. – 224 с.
6. Ільїн В.В. Людини і світ / Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. : навч. посіб. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. – 283 с.
7. Котикова О.І. Зміст поняття стійкого розвитку / О.І. Котикова // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – № 12. – С. 170–174.
8. Масловська Л. Екологічні імперативи сталого регіонального розвитку (теоретико-методологічний підхід) / Л. Масловська // Україна і глобальні процеси: географічний вимір : зб. наук. праць. У 3-х т. – Київ-Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 3. – С. 126–127.
9. Мельник Л. Г. Основи стійкого розвитку : навч. посіб. для післядипломної освіти / Л. Г. Мельник. – Суми : Університетська кн., 2005. – 654 с.
10. Экологические императивы устойчивого развития России. Серия «Россия накануне XXI века». – Вып. 5. – Санкт-Петербург : ТОО ТК «Петрополис», 1996. – 192 с.

МЕТАФОРИЗОВАНІ ТЕРМІНИ КІНО В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ КІНОКОМУНІКАЦІЇ

Оксана Ісаєнко

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна)

Анотація. У статі розглянуто метафоризовані терміни як складник термінологічної системи професійної комунікації сфери кіно. Метафора як засіб збагачення мови використовується для номінації термінів кіногалузі, надаючи їм образності й експресивності. Простежено вживання метафоризованих кінотермінів на матеріалі критичних й оглядових статей як жанрів кінодискурсу, розміщених на національних кінопорталах і сторінках інтернет-журналів.

Ключові слова: термін, метафора, професійна комунікація, термінологія кіно.

Abstract. The article deals with the metaphorical units constituting the Ukrainian professional film term system. Metaphorical film terms and their functioning in the Ukrainian language are studied on the material of film reviews and critical articles taken from the national Ukrainian film portals and online newspapers.

Keywords: term, metaphor, professional communication, film terminology.

Метафора як продуктивний засіб збагачення мови знаходить своє місце у термінологічній лексиці як науково-технічної, так і суспільно-культурної сфер. Процес метафоризації термінів зумовлено тим, що метафора як потужна рушійна сила для розвитку термінологічної бази конкретної галузі несе нові дефініції, використовуючи вже наявні власні чи загальні назви. Цей процес стає можливим завдяки перенесенню одних назв на інші на основі виділення подібності між ними.

Мета статті – визначити специфіку функціонування метафоризованих термінів у терміносистемі сфери кіно. Це передбачає розв'язання таких завдань: виявити загальні ознаки метафоризованих кінотермінів, визначити критерії добору метафоричних лексичних одиниць кіногалузі, простежити використання метафоричних термінів у різних жанрах кінодискурсу. Матеріалом для здійсненого аналізу стали статті й пости, розміщені на Національних кінопорталах «KINO-КОЛО» і «Moviestape», інтернет-журналах новин «Ліга.Net» і «Тиждень.UA» (електронні ресурси).

Досліджуючи метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики, О. Винник називає природою метафоричних процесів взаємодію двох галузей – галузі, звідки береться найменування, й галузі, де воно далі використовується [2, с. 57]. Основними параметрами метафоричних процесів авторка вважає свідоме порівняння суб'єктом двох реалій з різних сфер, відшукування схожостей між ними і перенесення словесної оболонки з новим семантичним наповненням [2, с. 58]. Такої ж думки дотримується О. Кримець, зазначаючи, що сутність процесу метафоризації полягає у зміні значення початкового слова шляхом включення до його семантики нових складників – термінологічних сем, які модифікують значення й проектують його на певну терміносистему [5, с. 24].

Як зазначає М. Вакуленко, метафори й порівняння, хоча їх і вважають здебільшого характерними ознаками художнього стилю, досить поширені в науковій мові: образно переосмислені слова активно використовують у науково технічній і виробничій термінології. До того ж, підкреслює дослідник, значну частину термінолексикону європейських мов створено за допомогою метафори, наявність якої свідчить про емоційну забарвленість цих одиниць. Таке явище відповідає мовній тенденції до експресії, яка виявляється у прагненні вживати найбільш образні слова [1, с. 20].

Метафоризована термінологія часто трапляється в лексиці сфери кіно, оскільки ця сфера пов'язана як і технікою, і з мистецтвом, де творчий фактор є важливим елементом творення не тільки продуктів кіновиробництва, а й номінації його складників.

Уважаємо доречним навести критерії, на основі яких було дібрано метафоризовані кінотерміни:

- поєднання прямого й переносного значення в терміні;
- образна новизна терміноодиниці;
- зіставлення раціонального поняття з асоціативним.

Наведемо приклади метафоричних одиниць лексики сфери кіно:

фабрика мрій – термін для позначення Голівуду і його фільмовиробництва, оскільки фільми, що створюються на цій відомій кіностудії, є далекими від дійсності «солодкуватими» фільмами з обов'язковим хепі-ендом, які віддаляють від реальності й занурюють глядачів у мрії [6, с. 40], наприклад: «*І я розмірковувала над тим, що людям, які вирушають до «Школи Голлівуду», незле позбутися ілюзій, ніби американська «фабрика мрій» прагне залучити українських сценаристів»* [7];

золотий перетин – співвідношення частин предмета або твору, яке вважають досконалим. Виникає тоді, коли менша частина співвідноситься з більшою, як більша до всього об'єкта. Термін *золотий перетин* належить Леонардо да Вінчі; до екранних мистецтв це поняття вперше застосував С. Ейзенштейн [6, с. 70]. Наприклад: «*Кіно неспішного темпоритму, кіно іспанської сієсти. Естетично, зображально вишукане – часто-густо кадри композиційно будуються за законами золотого перетину. Деталі виразні, кольори вивірені, діалоги влучні»* [7];

монтаж атракціонів – спеціально змонтована група (два і більше) кадрів з метою викликати у глядача задумане автором відчуття. *Монтаж атракціонів* демонструє об'єкти, ідеї та символи в зіткненні, для інтелектуального й емоційного впливу на глядача [6, с. 85], наприклад: «*Нова стрічка так само дивує оригінальним синтезом «монтажу атракціонів» з типовим брукгаймерівським «бабабахом»...*» [7];

мильна опера – багатосерійна телевізійна мелодрама, сюжет якої насичений любовними конфліктами, родинними драмами з обов'язковим хепі-ендом у фіналі [6, с. 170], наприклад: «*Фільм з умовною назвою «ПРЕ» є відмінним від усього українського кіно, яке досі знімалося. Це не поетичне кіно, не мильна опера, не детектив і не арт-гауз. Це класика жанру – комедія ситуацій з елементами драми»* [7];

фільм плаща і шпаги – жанр французького кіно, популярний у 50-х – на початку 70-х рр. який характеризується динамічним розвитком дії й фехтувальними поєдинками [6, с. 200], наприклад: «*Кривавий суддя» (або «Вогняний трон» – якщо прямо перекладати оригінальну іспанську назву) – він цілком відповідає популярним на зламі 60-70-х років минулого століття так званім фільмам «плаща і шпаги» з усією їхньою авантюрною та любовною складовою, що розгортається на тлі боротьби за трон поміж останнім католицьким королем Англії Яковом II та закликаним повстанцями Вільгельмом Оранським»* [7];

суб'єктивна камера – прийом зйомки, при якому камера показує те, що бачить персонаж [6, с. 243], наприклад: «*Стиль використання музики в саундтреках його фільмів (окремі епізоди яких нагадують рок-кліпи), «суб'єктивна камера», химерні спецефекти, зйомки з далекої відстані – всі ці риси фільмів Ардженто стали невід'ємною частиною «низьких» жанрів італійського кіна»* [7];

навіжені комедії – фільми, далекі від реальних подій і фактів, засновані на безглузких витівках, позбавлених розумового навантаження [6, с. 87], наприклад: «*Навіжена комедія пародіює композицію класичних кінострічок, де перехрещуються кілька історій про різні*

історичні епохи: Кам'яний вік, Римська імперія, іспанська інквізиція і навіть французька революція 1789 року» [8];

поцілунок у діафрагму – фінальний кадр фільму, в якому головні герої цілувалися на крупному плані, а перед появою титру «кінець» зображення затемнювалось за допомогою динамічного каше у вигляді кола, що зменшується [6, с. 104], наприклад: «Гра в класики: білий мундир Вронського (Тейлор-Джонсон), нервова Анна (Кіра Найтлі), поцілунок в діафрагму – все, що лікар прописав»[3];

фільми білих телефонів – фільми про безтурботне життя, створені великими голлівудськими студіями у 30-х роках. Цій продукції був притаманний багатий антураж, витончені інтер'єри, красиві й заможні герої [6, с. 126]. Наприклад: «До війни кінематограф не мав національної належності, тобто існував без чітких відмінностей, притаманних йому в тій чи тій країні. На тих-таки Апеннінах він процвітає і до Другої світової, однак єдиним, що відрізняло його від, скажімо, французького чи американського, бачилася наявність у кадрі білого телефонного апарата. У міжвоєнний період італійське кіно так і називали – «кіно білих телефонів». Була така дивна мода – обов'язково підсовувати в кадр саме цей атрибут, що його вважали тоді ознакою достатку» [4].

Отже, метафорі належить окреме місце в терміносистемі професійної лексики кіногалузії. Метафоризовані кінотерміни поєднують у собі пряме й переносне значення, мають образну новизну й широко використовуються в таких жанрах кінодискурсу, як кінокритичні й оглядові статті, кіноанонси, а також свідчать про наявність творчого фактора в номінації лексичних одиниць кінематографу.

Література

1. Вакулєнко М.О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз : монографія / М.О. Вакулєнко. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. – 361 с.
2. Винник О.П. Метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики : дис. ... канд. наук : 10.02.01 / Винник Олена Павлівна. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2007. – 254 с.
3. Електронний журнал новин «Ліга.Net» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.liga.net>
4. Електронний журнал новин «Тиждень.UA» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Culture/79853>
5. Кримець О. Метафора й метонімія як чинники творення й розвитку української технічної термінології / О. Кримець // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – 2010. – № 675. – С. 23–27.
6. Миславський В.Н. Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми / В.Н. Миславський. – Харків, 2007. – 328 с.
7. Національний кінопортал «KINO-КОЛО» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kinokolo.ua/>
8. Національний кінопортал «Moviestape» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://moviestape.com>

ТЕРМІН ЗДОРОВ'Я ГІДРОЕКОСИСТЕМ У РОЗРІЗІ СВІТОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ КРИТИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ

Микола Клименко, Ольга Бєдункова

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Розглянуто передумови впровадження в наукову комунікацію терміна *здоров'я гідроєкосистем* з огляду на сучасні підходи до оцінок екосистем. Показано, що термін лише починає використовуватися в науковій літературі, проте широко вживається світовими програмами моніторингу поверхневих вод. З'ясовано суть терміна, що відображає відгук біотичних компонентів на антропогенні зміни водою. Наведено авторську дефініцію поняття.

Ключові слова: здоров'я гідроєкосистем, термін, термінологія.

Abstract. The article discussed the preconditions of introducing the term *hydroecosystem health* into academic communication taking into consideration the modern approaches to the ecosystem evaluation. It is shown that the term is widely used in the scientific literature and international surface water monitoring programs. The article explains the meaning of the term which shows the response of the biotic components to anthropogenic water changes and proposes the author's definition of the concept.

Keywords: hydro-ecosystem health, term, terminology.

Для інтегральних оцінок наслідків забруднення навколишнього середовища в науковій літературі останніми роками достатньо активно використовують поняття *ecosystem health* – здоров'я екосистем.

На відміну від звичних підходів, які зводяться до використання понять, репрезентованих термінами *екологічний стан, екологічний статус, токсобність екосистеми, трансформація екосистеми* тощо, у рамках концепції *здоров'я екосистем* обґрунтовують кількісно змінні інформативні критерії порушень у біологічних системах, а також інтегральні кількісні значення дози впливу, які відображають наслідки комплексного забруднення і ті умови середовища, на фоні яких діють забруднювальні елементи і сполуки [1; 4; 18].

Історія терміна *здоров'я екосистем* пов'язана з важливістю питання раціонального обмеження антропогенних впливів на екосистеми, що у світовій практиці бере початок від концепції критичних навантажень, затвердженій на робочій нараді ООН у 1988 р. [2]. Попри те, що величини *критичного навантаження* мають різні трактування в окремих дослідників, методологічний підхід до їх визначення зводиться до виявлення двох основних інтегральних складників у поведінці екосистеми: фактора антропогенного навантаження на навколишнє середовище та відгуку, що визначає функціональну стійкість, продуктивність та різноманіття біотичних елементів [19].

Як приклад наводимо визначення та вислови різних авторів про те, що таке «здоров'я екосистеми, які стисло передають зміст адаптацій екосистем до змін:

- «*екологічна система здорова ... якщо вона стабільна та стійка, тобто якщо вона активна та здатна підтримувати свою організацію, автономна впродовж часу та стійка до стресу*» [6];

- «*здорова екосистема – це така екосистема, траєкторія якої у напрямку до клімаксу відносно безперешкодна та чия структура гомеостатична до впливів. Це дозволяє їй повертатися назад, до більш ранніх сукцесійних стадій*» [13];

- «*здоров'я екосистеми означає її процвітаючий стан та життєздатність*» [8];

- “здорова екосистема – екосистема, яка є життєздатною та пружною, підтримуючи екологічну структуру та функціонування протягом часу” [10];
- “здоров’я екосистеми – це стенографія її добрих умов” [7];
- “здоров’я екосистеми” – це інтегрована відповідь на питання про стан наземних чи водних середовищ під впливом різного роду екологічних факторів, за реакціями рослинних чи тваринних організмів, яка може бути екстрапольована на людину [15];
- “здоров’я екосистеми” – це її властивість зберігати свою структуру, а також демонструвати здатність до відновлення системи після пертурбацій” [5];
- “здоров’я екосистеми” – це функціональний резерв екосистеми витримувати стрес” [3].

Потрібно зробити доповнення, що незважаючи на простоту та інформативність терміна, сприйняття останнього буває і скептичним: “...здоров’я екосистеми – це метафора, а не властивість, що спостерігається” [12].

Відомо, що при помірних техногенних впливах в екосистемах активуються компенсаційні механізми, а в їх популяціях з’являється деякий середній, генетично зумовлений рівень гомеостазу та інтенсивності відтворення. І лише в тому випадку, коли тиск антропогенних факторів виводить екосистему за межі природної мінливості, відбувається порушення динамічної стабілізації популяційних зв’язків, змінюється генетичний склад та пригнічується найбільш генералізована властивість популяцій – процес відтворення. Так, Клименко М.О. означає властивість до відновлення екосистем терміном *стійкість*, а непорушність передачі енергії по її ланцюгах терміном *стабільність*. Мінливість екосистеми вчений розглядає як *біфуркаційні зміни*, які на фоні впливу дестабілізаційного фактора намагаються повернути систему до її вихідного стану [17].

Подібні наукові позиції сучасні вчені розділяють і при оцінках антропогенних змін водойм. Зокрема, Розенберг Г.С. розглядає стійкість гідроекосистем крізь їх адаптаційну здатність до стресових умов та забезпечення утилізації речовин, що надходять до водойм ззовні [16, с. 5–29].

Балушкіна Є.В. застосовує термін *стійкий розвиток гідроекосистем*, у рамках якого розглядає здатність системи підтримувати природне біорізноманіття, структуру та функціонування водних спільнот на фоні збереження якості води [16, с. 69–101].

Цілком очевидно, що для об’єктивних оцінок екологічного стану водойм потрібні знання діапазонів природної мінливості як окремих груп організмів, так і їх біоценозів. Своєю чергою, складність та багатомірність біотичних процесів, які мають місце у водоймах за умов їх антропогенних змін, не могли не вплинути на розвиток гідроекологічної термінології.

Такі світові системи моніторингу як Environmental Monitoring and Assessment Program (EMAP, 1992), Mid-Atlantic Highlands Assessment (MAHA, 1997), European Environment Agency (EEA, 1999), Australian and New Zealand Guidelines for Freshwater and Marine Water Quality (ANZECC and ARMCANZ, 2000), Environment Canada та ін. активно використовують термін *здоров’я гідроекосистем* при тривалій дії забруднень води токсичного характеру. Їх програми спостережень містять різні критерії оцінки «здоров’я» водойм, які структурують за рівнями біологічної систематизації гідробіонтів: зміни на молекулярно-клітинному рівні, індивідуальні патології, перебудови у популяціях, реорганізація суспільств тощо. При цьому передбачають, що зазначені критерії відображають причинно-наслідкові зв’язки гідроекосистеми під дією природних та антропогенних факторів.

Попри те, що термін *здоров’я гідроекосистем* є відносно новим у гідроекології, його суть відображає базові інтегральні складники у функціонуванні водойм: рівень антропогенного навантаження та відгук, що визначає гомеостаз, продуктивність та різноманіття біотичних елементів.

Наукові праці, у яких використовують цей термін, поки що нечисленні. Автори здебільшого використовують звичні поняття та критерії оцінок стану гідроекосистем. Дехто вважає основним критерієм класи якості поверхневих вод, встановлені за набором гідрохімічних показників, що зводяться до кількісних параметрів оцінки. Інші обмежуються методами біоіндикації або біотестування, які дають якісну характеристику екологічного стану водойм за сумою ознак порушень в підсистемах. Достатньо велику кількість робіт присвячено вивченню видового різноманіття гідробіонтів різних таксономічних груп, де основними критеріями оцінки стану водойм є їх трофність або сапробність. І лише окремі автори акцентують увагу на потребі інтегральних підходів, які б могли повною мірою надати уявлення про стійкість та стабільність водойм і виявити невідомі фактори середовища, які впливають на біотичний складник гідроекосистем.

Аналіз літературних даних, що висвітлюють подібні наукові підходи, дає змогу виділити елементи становлення терміна *здоров'я гідроекосистем*, які повною мірою передають його зміст:

1) виявлення всіх несприятливих процесів у водному середовищі (як прямих так і опосередкованих) та обґрунтування хімічних критеріїв якості води (комплексна факторизація впливу з врахуванням сумарної, синергетичної або антагоністичної дії всіх компонентів);

2) діагностика стану екосистеми та обґрунтування найбільш інформативних біологічних критеріїв, які об'єктивно відображають стан екосистеми (числових значень, що розмежовують *норму* і *патологію* та визначають поріг незворотних змін);

3) визначення критичних рівнів багатофакторного забруднення вод на підставі доза-ефектних залежностей між якістю водного середовища (за хімічними критеріями) та станом організмів, популяцій та спільнот (за біологічними критеріями).

Ключовим питанням тут є обґрунтування критеріїв оцінки наслідків антропогенних впливів, засноване на пізнанні закономірностей антропогенної мінливості біологічних систем, стійкості та механізмів адаптації; визначення *норми* і *патології* організмів або якісно нових станів суспільств.

За визначенням науковців США, термін *здоров'я гідроекосистем* означає ступінь подібності репрезентативної водойми з еталонною водоймою того самого типу, особливо в аспектах біологічного різноманіття та екологічного функціонування [11]. Моїсеєнко Т.І., детально проаналізувавши вплив, що чинить кожний окремий фактор на функціонування водойм різних типів, приходять до висновку, що *здоров'я гідроекосистеми* – це її збалансоване функціонування за умов пролонгованого впливу слабких доз забруднення та незадовільної якості води [18]. Решетніков Ю.С. розглядає *здоров'я гідроекосистем* як узагальнювальний показник ступеня екологічної сприятливості водойм [15, с. 177–180].

Згідно з концепцією критичних навантажень, баченням згаданих учених та нашим трактуванням терміна *ecosystem health*, найбільш інформативну базу для розуміння наслідків забруднень водойм та обґрунтування критеріїв їх оцінки надає відстеження цілісної картини змін на всіх рівнях організації живих організмів гідроекосистем (рис. 1). Зазначені блоки свідчать про потребу виконання достатньо масштабних у теоретичному та практичному плані досліджень. Саме тому для адекватного відображення дози впливу на біологічні системи сумарної, синергетичної або антагоністичної дії всіх факторів прямої та опосередкованої дії потрібно оперувати стислим терміном для передавання цієї різносторонньої інформації. У ролі такого терміна цілком логічним є калькування терміна *ecosystem health* та вживання його для означення інтегральної характеристики стійкості та стабільності гідроекосистем.

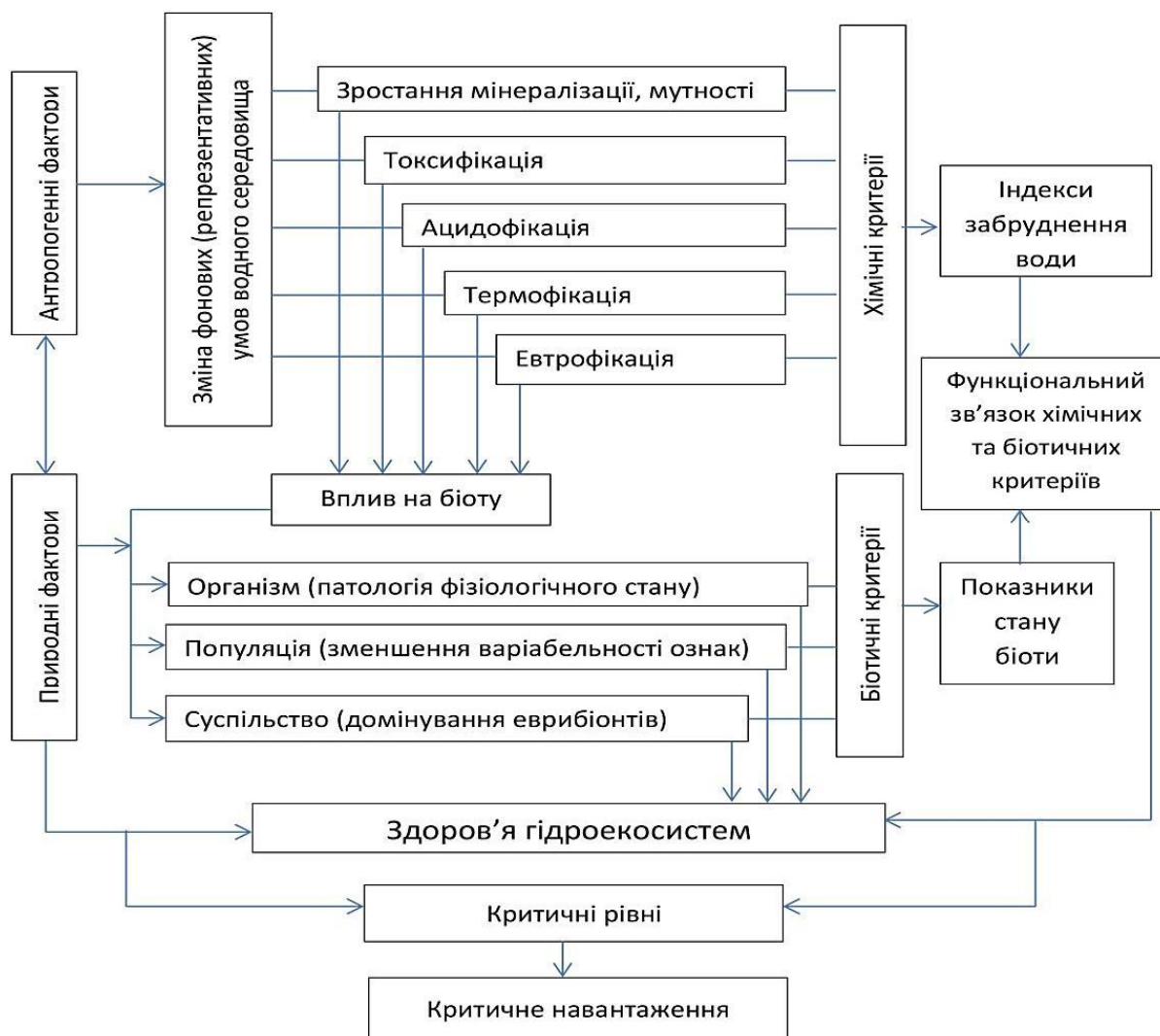

Рис. 1 Блок-схема змісту терміну *здоров'я гідроекосистем*

З огляду на загальні принципи термінології будь-який термін повинен ґрунтуватися на логічному, інформаційному й системному рівні, мати дефініцію, яка чітко окреслює його значення, а також мати еквіваленти з відповідних міжнародних еталонів та терміни-синоніми, а також описуватися формулою або схемою [14].

На нашу думку, усі наведені вище аргументи задовольняють вимоги до терміна та уможливають означити назву **здоров'я гідроекосистеми** такою дефініцією: «інтегральна характеристика збалансованості структурно-функціональних зв'язків у водоймі на фоні присутності чи післядії дестабілізаційних змін, що встановлюється за показниками гомеостазу біоти і дає можливість оцінити толерантність гідроекосистеми до стресових чинників».

Таким чином, становлення терміна *здоров'я гідроекосистеми* розширює теоретичну основу для появи нових методів і засобів діагностики (оцінки) стану водойм, а як напрямок розвитку світової концепції критичних навантажень вдосконалює процедуру нормування потоку забруднювальних речовин у водні об'єкти.

Література

1. Attrill M.J, Depledge M.H. Community and population indicators of ecosystem health: targeting links between levels of biological organization // *Aquat. Toxicol.* 1997. V. 38. – P. 183–197.
2. Louvar J.T. Louvar B.D. Prentice Hall. Health and environment risk analysis. Fundamentals and applications. New Jersey : Prentice Hall PTR, 1998. – 678 p.
3. Deng X., Xu Y., Han L., Yu Z., Yang, M., 2015. Assessment of river health based on an improved entropy-based fuzzy matter-element model in the Taihu Plain China. *Ecol. Indic.* 57. – P. 85–95.
4. Fei Xu, Zhifeng Yang, Bin Chen, Yanwei Zhao Development of a structurally dynamic model for ecosystem health prognosis of Baiyangdian Lake, China / *Ecological Indicators*, Volume 29, June 2013. – P. 398–410.
5. Gilvear D.J., Spray C.J., Casas-Mulet. – R., 2013. River rehabilitation for the delivery of multiple ecosystem services at the river network scale. *J. Environ. Manage.* 126. – P. 30–43.
6. Haskei I.B., Nortnatt B.G., Comanza R. What is ecosystem health and why should we worry about it? / Island Press, Washington, DC, 1992. – P. 3–20.
7. Hawkes H.A. River zonation and classification. in B. A. Whitton (editor). *River ecology. Studies in ecology*, Volume 2. University of California Press, Berkeley, California, 1975. – P. 312–374.
8. Karr J.R. Biological monitoring and environmental assessment: A conceptual framework // *Environmental Management*, 1987. Vol. 11. – P. 249–256.
9. Karr J.R., Chu E.W. Sustaining living rivers // *Hydrobiologia*, 2000. Vol. 422/423. – P. 1–14.
10. Meyer J.L., and Edwards R.T. Ecosystem metabolism and turnover of organic carbon along a blackwater river continuum. *Ecology*. Vol.71, 1990. – P. 668–677.
11. Shofield N.J., Davies P.E. Measuring the health of our rivers // *Water (AWWA)*, 1996. Vol. 23. – P. 39–43.
12. Suter G.W. A critique of ecosystem health concepts and indexes // *Environmental Toxicology and Chemistry*, 1993. Vol. 12. – P. 1533–1539.
13. Ulanowicz R.E., Puccia C.J. Mixed trophic impacts in ecosystems. *Coenoses*, 1990. Vol. 5. – P. 7–16.
14. Д'яков А.С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. – 218 с.
15. Захаров В.М. Здоровье среды: концепция. – М. : Центр экологич. политики России, 2000. – 30 с.
16. Вопросы экологического нормирования и разработка системы оценки состояния водоемов / Материалы Объединённого пленума Научного совета ОБН РАН по гидробиологии и ихтиологии, Гидробиологического общества при РАН и Межведомственной ихтиологической комиссии. Москва, 30 марта 2011 г. [Отв. ред. : Павлов Д.С., Розенберг Г.С., Шатуновский М.И.]. – М. : Товарищество научных изданий КМК, 2011. – 196 с.
17. Клименко М.О. Розвитологія : підручник / М.О. Клименко, З.В. Герасимчук, Л.В. Клименко. – Херсон : Олді-плюс, 2015. – 286 с.
18. Моисеенко Т.И. Концепция «здоровья» экосистемы в оценке качества вод // *Экология*. – 2008. – № 6. – С. 411–419.
19. Шитиков В.К. Количественная гидроэкология: методы системной идентификации / В.К. Шитиков, Г.С. Розенберг, Т.Д. Зинченко. – Тольятти : ИЭВБ РАН, 2003. – 463 с.

НАЗВИ ГІДРОГРАФІЧНОГО ОБЛАДНАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сергій Король

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»
(Київ, Україна)

Анотація. У статті проаналізовано тематичну групу української навігаційно-гідрографічної лексики на позначення гідрографічного обладнання. Стаття відображає результати наукового аналізу термінів навігаційної гідрографії з погляду їхньої структури та семантики. Виокремлено й систематизовано тематичні підгрупи й мікрогрупи, встановлено домінуючий тип семантичних відношень у досліджуваній тематичній групі.

Ключові слова: термін, гідрографічне обладнання, тематична група.

Abstract. The article deals with the thematic groups of the Ukrainian navigation and hydrographical vocabulary on denotation of the names of hydrographical equipment. The results of semantic and word-formation analysis of the modern navigation and hydrographical terms are represented. Thematic subgroups and microgroups are singled out. The article establishes the dominating type of semantic relations in thematic groups on denotation of the names of hydrographical equipment.

Keywords: term, hydrographical equipment, thematic group.

Дослідження сучасних термінологічних систем української мови має свій пріоритет актуальності, бо стосується й наукової лексикології, і словотвору, і фахового українського мовлення, і викладання української мови як іноземної.

Із усіх сфер опису українського науково-технічного словника дослідницький інтерес поки що не торкнувся навігаційно-гідрографічної термінології.

Теоретичним засадам дослідження термінології в лінгвістиці присвячено праці В.В. Акуленка, А.С. Д'якова, Т.Л. Канделакі, Т.Р. Кияка, І.М. Кочан, В.М. Лейчика, Д.С. Лотте, Т.І. Панько та ін. Теоретичні дослідження тематичних груп лексики пов'язані з іменами В.В. Виноградова, В.Г. Гака, В.І. Кодухова, А.П. Критенка, Л.О. Симоненко, О.О. Реформатського та ін. Як зазначає В.І. Кодухов, упорядкованості, організованості лексики певної мови досягають групуванням, об'єднанням слів за ознаками, важливими з погляду їх використання в процесі спілкування [1, с. 3]. Групи слів, об'єднані загальним родовим поняттям, називають тематичними, «оскільки в мовленні вони об'єднані темою» [1, с. 5], тобто лексико-тематичні групи слів, на відміну від лексико-семантичних, являють собою «об'єднання слів, що базуються не на лексико-семантичних зв'язках, а на класифікації самих предметів і явищ» [3, с. 526]. «Можна вважати аксіомою, що предмет відповідає слову не прямо, а через систему значень слова, з одного боку, і через систему близьких, тематично об'єднаних слів – з другого» [2, с. 199].

Мета статті – визначити класифікаційні критерії та здійснити тематичну класифікацію лексичної групи на позначення **назва гідрографічного обладнання**, встановити домінуючий тип семантичних відношень у лексиці навігаційно-гідрографічної галузі.

Архісемою тематичної групи **назва гідрографічного обладнання** є «вимірювально-знімальна апаратура». Термін **гідрографічне обладнання** позначає засоби та знаряддя, які використовують для отримання даних про рельєф дна, донні ґрунти, підводні об'єкти, параметри водного середовища, геофізичні поля Світового океану та ін. До цієї тематичної групи зараховуємо такі спеціальні мовні знаки: *лот* – прилад для вимірювання глибини; *трал* – пристрій для знімання кам'янистих районів; *гідрографічний секстант* – прилад подвійного відбиття для вимірювання кутів при гідрографічних зніманнях; *робочий*

(прокладний) планшет – бланкова карта, зазвичай у проекції Меркатора, на яку наносять опорні пункти знімання, які створюють основу для точного визначення та нанесення всіх елементів знімання; *гідрографічне судно* – судно, спеціально обладнане для проведення гідрографічних і/чи океанографічних знімачь; *океанографічна станція* – географічне місце, в якому збирають усі океанографічні спостереження, може розташовуватися на пересувній платформі (судні) чи стаціонарній платформі [НГС], а також *драга, зонд, плавок, плавок для вивчення течій, гідролокатор, гідрофон, магнітометр, мареограф, мензула, диск-прозоромір води, ехометр, ехоскоп, хвилемір, припливомір, платформа, сканер, лазерний сканер, мультиспектральний сканер, профілометр дна, донний профілометр, профілограф, промірний (гідрографічний) катер, ведений катер, автоматична океанографічна станція (океанографічний буй), станція спостереження за течією, глибоководний термометр, перекидний термометр, захищений перекидний термометр, незахищений перекидний термометр* та ін.

Маркерами тематичної групи **назв гідрографічного обладнання** є слова-терміни *лот, трал, планшет, секстант, нівелір*, які одержують своє варіативне значення шляхом різної атрибуції: *ехолот, механічний лот, секстант з рівнем, планшет на алюмінієвій основі* та ін.

У лексичній підгрупі **назв навігаційних лотів** за диференційною ознакою «принцип дії та будова» виокремлюємо такі назви: *простий лот (лотлінь), рибалот, механічний лот, акустичний лот (ехолот)*. У свою чергу **назви навігаційних ехолотів** за диференційною ознакою «кількість випромінюваних сигналів» поділяють на *однопроменеві і багатопроменеві*.

З-поміж **назв навігаційних гідролокаторів** за диференційною ознакою «сектор дії» виокремлюємо назви: *гідролокатори колового огляду, гідролокатори секторного огляду, гідролокатори бічного огляду*.

Лексичну підгрупу **назв гідрографічних тралів** за принципом дії можна поділити на дві мікрогрупи: *механічні трали, акустичні трали (ехотрали)*. У лексичній мікрогрупі **назв механічних тралів** за диференційною ознакою «будова та призначення» виокремлюємо такі назви: *гнучкий трал, жорсткий трал*.

Назви гідрографічних профілографів за призначенням і позначуваною інформацією поділяємо на *донні, швидкості звуку, швидкості течії* та ін.

У лексичній підгрупі **назв гідрографічних секстантів** за призначенням і будовою виокремлюємо такі назви: *малий секстант, маятниковий секстант, портативний секстант, промірний секстант, навігаційний морський секстант*.

У лексичній підгрупі **назв гідрографічних нівелірів** за будовою та принципом дії диференціюємо такі найменування: *глухий нівелір, нівелір з елеваційними гвинтами, нівелір з перекладною трубою, нівелір з самоустановлювальною лінією візування*.

У лексичній підгрупі **назв гідрографічних планшетів** за призначенням і позначуваною інформацією розрізняємо такі назви: *польовий планшет, промірний планшет, робочий (прокладний) планшет, електронний планшет із сіткою радіонавігаційних ізоляцій*.

Назви гідрографічного обладнання різні за походженням. Серед них диференціюємо питомі українські назви: *плавок, припливомір, промірний катер, ведений катер* тощо; назви, запозичені з інших мов: *драга* (від англ. *drag* = тягти, тягнути) – плавуча землечерпальна машина, *лот* (гол. *lood*) – навігаційний прилад для вимірювання глибини моря з борту судна; *трал* (англ. *trawl*) – пристрої для гідрографічних досліджень чи для відлову мін; *секстант* (лат. *sextans, -ntis* = шоста частина, від *sex* = шість) – кутомірний інструмент для астрономічних і геодезичних спостережень у навігації й авіації; *планшет* (фр. *planchette*) – дошка з прикріпленням на неї креслярським папером для нанесення плану місцевості під час геодезичної зйомки; *зонд* – прилад для вимірювання глибин, ехолот [НСІС] та ін.

За словотвірною структурою в описуваній терміносистемі представлені терміни-однослови (*лот, трал, секстант, планшет, плавок*), які є базою для творення термінів-словосполучень (*гнутий трал, жорсткий трал гідрографічний секстант, маятниковий секстант, портативний секстант, промірний секстант, навігаційний морський секстант, польовий планшет, промірний планшет, робочий (прокладний) планшет, електронний планшет із сіткою радіонавігаційних ізоляцій, плавок для вивчення течій та ін.*). За нашими спостереженнями, у навігаційно-гідрографічній терміносистемі особливо широке застосування мають терміни-словосполучення.

Назви **гідрографічного обладнання** є базовими в навігаційно-гідрографічній лексиці й належать до власне навігаційно-гідрографічних термінів. До ядра навігаційно-гідрографічної термінології, окрім назв **гідрографічного обладнання**, зараховано слова на позначення засобів навігаційного обладнання, які використовують у морській навігації, морських навігаційних вогнів, назви морських навігаційних карт, морських навігаційних небезпек, морських навігаційних і метеорологічних попереджень та сигналів тощо. До периферії належать терміни на позначення картографічних приладів; процесів розроблення, складання та відтворення карти; масштабів і проєкцій, у яких складаються навігаційні карти тощо.

Характерним типом семантичних відношень у тематичній групі **назв гідрографічного обладнання** є родо-видові відношення. З-поміж класифікаційних ознак на позначення лексичних груп гідрографічного обладнання виокремлюємо: призначення, принцип дії, будова, сектор дії, позначувана інформація, кількість випромінюваних сигналів.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в установленні шляхів термінологізації загальноновживаної лексики в сполученні з власне термінологічною в галузі навігації та гідрографії.

Література

1. Кодухов В.И. Лексико-семантические группы слов : лекция / Отв. ред. проф. Н.П. Гринкова. – Л. : Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1955. – 28 с.
2. Критенко А.П. Тематичні групи слів і омонімія / А.П. Критенко // Слов'янське мовознавство. – 1962. – Т. IV. – С. 198–211.
3. Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов / Ф.П. Филин // Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов. – София : Бълг. акад. на науките, 1957. – С. 523–538.

Список скорочень лексикографічних джерел

НГС – Навігаційно-гідрографічний словник (українсько-англійсько-російський). Довідковий посібник / [С.В. Симоненко, Д.Ю. Падакін, М.Ф. Голодов та ін.]. – К. : ДУ «Держгідрографія», 2008. – 496 с.

НСІС – Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / [за ред. Л.І. Шевченко]. – К. : Арій, 2008. – 672 с.

ПАРОНІМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

Наталія Краснопольська, Ірина Козловець

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

(Київ, Україна)

Анотація. Статтю присвячено аналізу паронімії як одного з лексико-семантичних явищ термінології менеджменту. Виявлено різні види паронімів, з'ясовано шляхи їх творення та визначено способи розрізнення термінів-паронімів у терміносистемі менеджменту.

Ключові слова: українська мова, термінологія менеджменту, лексико-семантичний процес, паронімія.

Abstract. The article is dedicated to the analysis of the paronymy as one of the lexical-semantic phenomena of terminology of management. Different types of paronyms have been identified, the ways of their creation have been described and the ways of distinguishing the paronymic terms in the term system of management have been defined.

Keywords: Ukrainian language, terminology of management, lexical-semantic processes, paronymy.

Оскільки термін – це не штучний знак, а слово чи словосполучення в особливій функції називання спеціального поняття, у термінологіях різних національних мов відбуваються ті самі лексико-семантичні процеси, що й у лексиці загальнолітературних мов [2, с. 65]. Вони виявляються на рівні синонімії, антонімії, омонімії, полісемії, гіперо-гіпонімії та паронімії. Цим питанням присвячено праці українських і зарубіжних учених, серед яких дослідження В. Даниленко, Т. Панько, А. Критенко, Л. Симоненко, Л. Коваль, М. Муравицької, Ф. Нікітіної, Н. Цимбал, Т. Лепехи, І. Волкової та ін. Напрацювання вчених сприяють процесові впорядкування та кодифікації терміноодиниць, уможливлють прогнозування тенденцій подальшого розвитку окремих терміносистем і всієї національної терміносистеми.

У сучасному термінознавстві пароніми були об'єктом дослідження О. Тур [10], О. Колган [4], Л. Халіновської [11], О. П'ятецької [7], О. Петухової [6] та ін. Дослідники прагнуть осмислити явище паронімії в термінології, показати пароніми у зв'язках з іншими мовними явищами, виявити властиві паронімам ознаки.

Актуальність дослідження зумовлена потребою охарактеризувати паронімію як лексико-семантичне явище української термінології менеджменту.

Метою наукової розвідки є визначення типів паронімів та виявлення особливостей їх функціонування в українській термінології менеджменту.

Паронімія в термінології – малодосліджене явище. У лінгвістичній літературі воно трактується по-різному. У широкому розумінні паронімами називають усі слова, близькі за звучанням, незалежно від морфемного складу (спільнокореневі чи різнокореневі) та відсутності / наявності спільних сем [12, с. 231; 9, с. 480], пор.: *ефект* – “результат виробництва незалежно від затрат” (СДМ, с. 12) і *афект* – “короткочасний, яскраво виражений стан збудження людини, що характеризується потьмаренням свідомості тощо” (СІС, с. 136). У вузькому розумінні паронімами називають тільки схожі за звуковим складом семантично зв'язані спільнокореневі слова [12, с. 231; 9, с. 480], наприклад: *монополія* – “виключне право на виробництво, торгівлю тощо, що належить одній особі, групі осіб або державі” (СІС, с. 653) і *монополізм* – “система монополій” (ВТССУМ, с. 539).

Отже, враховуючи всі визначення, паронімами будемо вважати слова, близькі за звуковим складом, нетотожні за семантикою та належні до однієї лексико-граматичної категорії.

Аналіз паронімів у терміносистемі менеджменту уможлиблює виокремити їх типи за такими ознаками: сферою функціонування, мовним походженням, ступенем звукової близькості, місцем звукової відмінності та частиномовним вираженням.

За сферою функціонування пароніми поділяємо на міжсистемні та внутрішньосистемні. Міжсистемні пароніми виникають унаслідок паронімізації терміна менеджменту із загальноживаною лексемою або терміном іншої галузі, наприклад: *дирекція* – “керівний орган підприємства, установи на чолі з директором” і *дирекціон* – “додатковий нотний стан над якою-небудь оркестровою партією” (СІС, с. 364); *концерн* – “статутне об’єднання підприємств різних галузей промисловості, транспорту, торгівлі для здійснення спільної діяльності” (СІМ, с. 459) і *концерт* – “виконання музичних, естрадних, драматичних та інших номерів за певною програмою” (СІС, с. 556). Реалізацію внутрішньосистемної паронімії, що виникає в межах терміносистеми менеджменту, можна проілюструвати такими прикладами: *стагнація* – “застійний стан в економіці держави” і *стагфляція* – “стан економіки країни, що характеризується проявами стагнації” (ГРЕ, с. 524).

За походженням виокремлюємо пароніми автохтонні, запозичені та гібридні. До автохтонних належать такі терміни: *підприємство* – “історично визначена суспільна форма функціонування продуктивних сил, яка уособлює первинну ланку суспільного поділу праці” (ГРЕ, с. 406) і *підприємництво* – “самостійна діяльність громадян та їх об’єднань, яка здійснюється під свою майнову відповідальність і на свій ризик для отримання прибутку” (ГРЕ, с. 404); *настанова* – директива керівних органів (ВТССУМ, с. 582) і *постанова* – прийнятий колегіальним органом управління (з’їздом, конференцією, колегією, комісією, правлінням) розпорядчий акт, який визначає шляхи вирішення важливих питань для всієї організації чи її певної підсистеми (КС, с. 195).

Запозичені терміни-пароніми, як і питомі, малопродуктивні в досліджуваній терміносистемі: *фірма* (іт. *firma*) – “господарське, промислове або торговельне підприємство, що має права юридичної особи” (СІС, с. 939) і *фірман* [перс. *Fermān*] – “у деяких мусульманських країнах указ султана, шаха тощо” (СІС, с. 939).

Значну кількість у досліджуваній термінології становлять гібридні терміни-пароніми, які виникають унаслідок деривації переважно від іншомовних слів (основ), що набули статусу інтернаціоналізмів, за допомогою питомих словотвірних формантів” [5, с. 87], наприклад: *бюрократизм* – “формальне виконання посадових обов’язків або ухилення від них апаратом управління, адміністрацією чи службовцями” (КС, с. 18) і *бюрократія* – “тип організації, для якої є характерним спеціалізований розподіл праці, чітка управлінська ієрархія, правила та стандарти тощо” (КС, с. 18); *демпірування* – “передача частини якої-небудь роботи та повноважень підлеглим” (ДМ, с. 9) і *демпфірування* – “зменшення небажаних коливань у механічних, електричних та інших системах” (ВТССУМ, с. 214).

За ступенем зближення звукового оформлення морфемного складу М.А. Жовтобрюх розрізняє максимальні та мінімальні пароніми (3, с. 32). До максимальних паронімів належать такі, які характеризуються великою спільністю звучання, а іноді розрізняються лише якимось одним звуком: *комітет* – “внутрішня група організацій, якій делеговані повноваження для виконання будь-якого завдання або комплексу завдань” (АМ, с. 23) і *комітент* – “особа, яка доручає іншій особі (комісіонеру) здійснювати угоду від самого себе, але за рахунок надавача доручення” (АМ, с. 23); *компанія* – “підприємство, засноване на пайовій участі окремих підприємців” (ГРЕ, с. 266) і *кампанія* – “робота, організована в певний період для виконання суспільно-політичних чи виробничих заходів” (ГРЕ, с. 245) і мінімально близькі (різняються кількома звуковими одиницями): *референт* – “посадова особа, яка готує доповіді керівникові, дає ґрунтовні консультації з певних питань, обґрунтовує рекомендації” (ЕЕ, т. III, с. 209) і *референція* – 1) “довідка про виконання службових обов’язків працівника;

2) рекомендація, видана однією особою чи підприємством іншій особі чи підприємству, яка засвідчує, що вони користуються довірою в ділових колах” (ЕЕ, т. III, с. 209).

За місцем звукової відмінності у фонетичній структурі пароніми різняться:

1) початковою частиною: *правління* – “виборний орган, що керує якоюсь установою, організацією, підприємством тощо” (ВТССУМ, с. 917) і *управління* – “процес планування, організації, мотивації й контролю, необхідний для досягнення кінцевої мети організації” (ГРЕ, с. 588);

2) серединною частиною: *менеджер* – “керівник організації, підрозділу, який здійснює управлінську діяльність і вирішує управлінські завдання” (СДМ, с. 22) і *мерджер* – “повне захоплення однієї компанії іншою, за якого остання втрачає статус корпорації” (ГРЕ, с. 318);

3) фінальною частиною: *реклама* – “інформація про товари, послуги з чітко визначеним джерелом фінансування” (АМ, с. 42) і *рекламація* – “претензії до виробника продукції” (АМ, с. 42).

Досліджуючи явище паронімії, В.С. Ващенко доходить висновку, що пароніми мають різні шляхи утворення. Простежимо їх на термінологічному матеріалі менеджменту. У досліджуваній галузі пароніми утворюються: а) «на основі спільності кореня» [1, с. 35]: *адміністрація* (від лат. *administratio* – управління) – “керівництво фірми, підприємства, організації, апарат управління; коло осіб, які уповноважені здійснювати оперативне управління” та *адміністрування* – “управлінська діяльність керівників і органів управління” (ЕЕ, т. I, с. 25); б) «унаслідок відсутності в одному із слів одного-двох звуків, наявних в іншому слові» [1, с. 35]: *повноваження* – “обмежене право використовувати ресурси організації і спрямовувати зусилля її співробітників на виконання завдань” (АМ, с. 38) і *уповноваження* – “надання кому-небудь права, дозволу діяти, говорити від чийогось імені” (ГСД, с. 306);

в) «унаслідок зміни одного звука на інший» [1, с. 35]: *штандарт* – “термін, яким позначають найвигідніше місце розташування підприємств” (ГРЕ, с. 656) і *стандарт* – “основний нормативно-технічний документ, який вміщує широкий комплекс правил, норм тощо, а також вимоги, які висуваються до об’єктів стандартизації” (ГРЕ, с. 524); *рентинг* (анг. *renting*) – “короткотермінова (до одного року) оренда машин і обладнання” (АМ, с. 43) і *рейтинг* (анг. *rating*) – “індивідуальний показник оцінки популярності, авторитету, цінності кого-, чого-небудь” (СІС, с. 793).

О. Тур виокремлює ще один шлях утворення паронімічних одиниць: функціонально-звукову паралельність лексичних одиниць унаслідок негативної інтерференції. Найважливішою причиною семантичної інтерференції є розходження в змістовій структурі і, головне, в обсязі значень слів. Неповний збіг обсягу лексичних значень слів в українській та інших мовах спричинює виникнення помилок. Найсприйнятливішими до інтерференції є пароніми, в яких розмита (у мові-джерелі) межа валентності [10, с. 127]. Нерідко парі лексичних паронімів української мови відповідає лише одне слово в іншій мові: так, у російській мові лексема *объем* багатозначна. Її семантика об’єднує значення українських слів *обсяг* і *об’єм*. Паралельне функціонування в нашій країні двох споріднених мов – української та російської в усіх сферах життя і побуту та погане знання рідної мови авторами фахової літератури з менеджменту призводить до плутанини: *об’єм робіт* (АМ, с. 33), *об’єм управління* (АМ, с. 33), *об’єм повноважень* (АМ, с. 38) замість *обсяг робіт*, *обсяг управління*, *обсяг повноважень*.

Частиномовне вираження паронімії представлено іменниками (*компетентність* – “особисті можливості посадової особи, його кваліфікація, яка дозволяє брати участь у розробленні певного кола рішень чи вирішувати питання самому” (СДМ, с. 17) і *компетенція* – “сукупність повноважень і обов’язків органу управління, у межах яких він має право і зобов’язаний діяти самостійно” (СІМ, с. 459); *інструктування* – “дія за значенням інструктувати – давати комусь керівні вказівки, інструкції” (ГСД, с. 140) й *інкрустування* –

“оздоблення візерунками, малюнками із врізаних у поверхню шматочків інших матеріалів” (ГСД, с. 140)) та прикметниками (*реактивна (кадрова політика)* – “керівництво контролює симптоми кризової ситуації та вживає заходів для попередження кризи” (ШМ, с. 291) і *реакційна* – “пов’язана з активними опором прогресові”; *оперативні* (плани) – “плани, у яких стратегія організації деталізується у розрахованих на короткий термін рішеннях щодо змісту, виконавців і способів виконання певних дій” (КС, с. 134) й *операційні* (плани) – “плани, що розробляються на нижчих рівнях організації, указують послідовність дій щодо досягнення виконання тактичних планів” (КС, с. 134); *штатний* – “який перебуває у штаті; передбачений яким-небудь документом; який відповідає нормативам” (ВТССУМ, с. 1406) і *штатський* – “цивільний” (ВТССУМ, с. 1406); *інструктивний* – “який містить настанови, розпорядження, інструкції” (СІС, с. 473) та *інструкційний* – “який стосується інструкції, міститься в ній” (ГСД, с. 140)).

У контексті паронімів “властиві різні принципи семантичної сполучуваності з іншими лексичними одиницями” [9, с. 157]. Зокрема, прикметник *комунікативний* реалізує своє значення в словосполученні *комунікативна схема*, що функціонує в аналізованій терміносистемі зі значенням: “спосіб, за допомогою якого працівники команди (робочої групи) спілкуються між собою” (СІМ, с. 459), а прикметник *комунікаційний* у терміносполученнях *комунікаційна мережа* (сукупність джерел та каналів надходження і поширення інформації), *комунікаційний канал* (шлях, яким передається інформація), *комунікаційний процес* (процес, за якого особи обмінюються інформацією і осмислюють її), *комунікаційні перешкоди* (спотворення інформації) (СІМ, с. 459). За аналогією прикметник *директивний* утворює стійке словосполучення *директивні органи*, прикметник *дирекційний* реалізує своє значення у словосполученні *дирекційний кут* (тех.).

Отже, з’ясування особливостей системної організації сучасних українських термінологій, семантичних відношень між її одиницями, зокрема паронімії, має велике значення для виявлення законів семантичного розвитку терміносистем, для подальшого внормування і стандартизації цього шару української галузевої лексики. Явище паронімії, наявне в термінології менеджменту, зумовлено розвитком української мови взагалі та поняттєвим апаратом галузі менеджменту. Воно належить до дестабілізаційних чинників, проте паронімічний ефект в аналізованій терміносистемі значною мірою компенсується контекстом. Серед виявлених за різними критеріями типів паронімів найпродуктивнішими є мінімально близькі внутрішньосистемні гібридні терміни, виражені іменниками.

Література

1. Ващенко В.С. Українська лексикологія: Семантико-стилістична типологія слів : посіб. для студентів-філологів. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1979. – 124 с.
2. Даниленко В.П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания : уч. пособ. для гос. ун-тов и пед. ин-тов / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 46 с.
3. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К. : Вища шк., 1972. – 402 с.
4. Колган О. Паронімія в українській гірничій термінології / Олена Колган // Вісник : Проблеми української термінології. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2006. – № 559. – С. 149–152.
5. Онуфрієнко Г. Мовна гібридизація термінологічного знака як актуальна проблема українського термінознавства / Галина Онуфрієнко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 87–88.
6. Петухова О.В. Паронімія як лексико-семантичне явище в українській термінології металознавства / О.В. Петухова // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2011. – Вип. 10. – С. 197–205.

7. П'ятецька О. Пароніми в професійній мові економіста / Ольга П'ятецька // Культура слова. – 2010. – Вип. 73. – С. 144–148.
8. Сучасна українська літературна мова : підручник / [А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.]; за ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид., доп. – К. : Вища шк., 2002. – 439 с.
9. Тараненко О.О. Пароніми / О.О. Тараненко // Українська мова: енциклопедія: [ред. В.М. Русанівський та ін.]. – 3-є вид., випр. і доп. – К. : Україн. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.
10. Тур О.М. Паронімія як лексико-семантичне явище в українській термінології землеустрою та кадастру / О.М. Тур // Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту імені Петра Могили. Сер. : Філологія. Мовознавство. – 2009. – Т. 98. – Вип. 85. – С. 125–128.
11. Халіновська Л. Пароніми в українській авіаційній термінології / Людмила Халіновська // Тези доповідей II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених (Київ, 24–26 квітня 2012 р.). – К., 2012. – С. 325–327.
12. Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика / Д.Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1977. – 331 с.

Список скорочень лексикографічних джерел

- АМ – Азбука менеджменту : Словник / І. Мальченко, М. Самокиш, О. Ковтун. – [Б. м.] : [Б. в.], 1993. – 68 с.
- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
- СДМ – Словник-довідник менеджера по управлінню конкурентоспроможністю / Дудник А.Д. – К. : КНЕУ, 1999. – 60 с.
- СІС – Словник іншомовних слів / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
- СЙМ – Стадник В.В. Менеджмент : посіб. / В.В. Стадник, М.А. Йохна. – К. : Академвидав, 2003. – 464 с.
- ГСД – Головащук С.І. Словник-довідник з українського літературного слововживання / С.І. Головащук. – К. : Рідна мова, 2000. – 351 с.
- ГРЕ – Генеза ринкової економіки / За наук. ред. Г.І. Башнянина, В.С. Іфтемічука. – Львів : Магнолія плюс, 2004. – 688 с.
- ЕЕ – Економічна енциклопедія : у 3 т. / Ред. кол. С.В. Мочерний та ін. – К. : Вид. центр “Академія”, 2000.
- КС – Колесніков Г.О. Словник із менеджменту та маркетингу : довід. вид.; навч. посіб. – Луцьк : ВІЕМ, 2010. – 212 с.
- ШМ – Шегда А.В. Менеджмент : підруч. / А.В. Шегда. – К. : Знання, 2004. – 687 с.

УПРАВЛІНСЬКИЙ СКЛАДНИК ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: УНІФІКАЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ

Світлана Левицька

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Досліджено сутність термінів *управлінський облік*, *управлінський аудит*, *управлінський аналіз* з погляду функціональної відповідності зазначених видів інформації цільовим потребам менеджерів суб'єкта господарської діяльності на етапах оперативного та стратегічного управління. Обґрунтовано, що корисність результатів управлінського обліку, управлінського аудиту, управлінського аналізу залежить від розкриття як безпосередньо показників фінансово-господарської діяльності, так і результативності заходів щодо їх адміністрування.

Ключові слова: термін, управлінський облік, управлінський аудит, управлінський аналіз.

Abstract. The article investigates the meaning of the concepts *management accounting*, *management audit*, *management analysis* in terms of functional correspondence of mentioned types of information to the needs of business entity managers in operational and strategic management. The results of management accounting, management audit and management analysis are proven to depend on the revealing of the results of financial and economic activity and their administration.

Keywords: term, management accounting, management audit, management analysis.

Науково-практичні дослідження обліку, аудиту (контролю), аналізу господарської діяльності спрямовані на оцінку результативності операційної діяльності суб'єктів. Відповідно, актуалізується питання повноти формування такої оцінки: урахування джерел формування кінцевих фінансових результатів та факторів впливу на одержання суб'єктом прибутку (збитку), встановлення причинно-наслідкових зв'язків виявленої динаміки результативності адміністративного забезпечення господарських операцій тощо. З огляду на це для спеціалістів економічного напрямку терміни *фінансовий / управлінський облік*, *фінансовий / управлінський аудит (контроль)*, *фінансовий / управлінський аналіз* потребують ретельнішого дослідження з огляду на відповідність результатів обліку (аудиту, аналізу) їх цільовому спрямуванню.

Оперуючи терміном, що має нормативне регулювання на державному рівні, неможливо проігнорувати його специфіку. Зважаючи на частотність використання терміна *управління* на етапах обліку і контролю (аудиту) господарської діяльності, з метою розуміння та раціонального використання відповідних процедур необхідно уніфікувати термінологічні підходи з урахуванням призначення, практичного застосування, критеріїв оцінки кінцевих результатів роботи. Це повною мірою стосується як терміна *управління*, так і його похідників.

Обліково-аналітичне забезпечення управління господарською діяльністю досліджують вітчизняні вчені-обліковці М. Бондар, Ф. Бутинець, Б. Валуєв, С. Голов, Л. Кіндрацька, Ю. Кузмінський, Л. Ловінська, О. Олійник, В. Рудницький, С. Свірко, М. Пушкар, Б. Усач, Л. Чижевська та ін. Проте потребує уточнення термін *управлінський складник інформаційної бази сучасного оперативного та стратегічного менеджменту* господарської діяльності суб'єкта, його відповідність цільовим запитам керівників різних рівнів.

Мета статті – вивчити сутність поняття *управління* як процесу в контексті його інформаційного забезпечення за результатами управлінського обліку, управлінського аудиту, управлінського аналізу. Дослідження передбачає розв'язання таких завдань: розкриття та аналіз термінів *управлінський облік*, *управлінський аудит*, *управлінський аналіз*;

обґрунтування підходів уніфікації інформаційного наповнення управлінського складника в процесах узагальнення результатів зазначених обліку, аудиту, аналізу.

Управління – перетворення інформації про стан об'єкта в командну інформацію від суб'єкта; цілеспрямований програмований чи довільний вплив на об'єкти задля досягнення кінцевої мети з метою підвищення ефективності функціонування системи; відбувається ще на етапі системного проектування, створення, формування, розвитку, становлення, функціонування системи. Управління відрізняється від менеджменту, оскільки менеджмент повинен забезпечувати щоденну реалізацію підходу до управління організацією. Менеджмент – розроблення і створення (організація), максимально ефективного використання (управління) і контроль соціально-економічних систем [7]. Процес управління складається з таких функцій: прогнозування, планування, облік, контроль, аналіз і регулювання. Щодо послідовності етапів управління, то їх циклічність можна систематизувати так:

1. Оцінка обліково-аналітичного забезпечення за результатами звітного періоду.
2. Прогнозування впливу результатів на господарську діяльність в оперативному часі та на перспективу.
3. Планування (бюджетування) оперативних та стратегічних адміністративних заходів.
4. Реалізація оперативного планування (в межах звітного періоду).
5. Оцінка результативності виконання оперативних планів: рівнів досягнення показників, результативності їх адміністративного забезпечення.
6. Прийняття коригувань управлінських рішень та їх ресурсного забезпечення.

Однозначною потребою системи управління є забезпечення адміністративних рішень як результатами діяльності, так і оцінкою адміністрування господарських операцій. Чільне місце на етапах формування такої інформації займають облік, аналіз та аудит.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначає, що складниками бухгалтерського обліку є фінансовий і управлінський (внутрішньогосподарський) облік [10]. Проте, на наш погляд, терміни *управлінський* і *внутрішньогосподарський облік* потребують уточнення і розмежування.

Управлінський облік – інтегрована система підготовки та забезпечення різних рівнів управління інтерпретованою відповідним чином інформацією для ефективного планування, контролю та прийняття управлінських рішень [9, с. 156]. На відміну від *фінансового обліку*, *управлінський облік* не обмежений у виборі методів і правил. Його форми і методи розробляють на самих підприємствах з урахуванням різних параметрів, беручи до уваги не тільки регламентні кількісні, а й якісні показники.

На нашу думку, *внутрішньогосподарський* (далі – *в/г*) *облік* – інформаційна база управлінського. Завдання *в/г* обліку – реєстрація операцій із дотриманням необхідної аналітики для задоволення потреб менеджменту організації окремих сфер (напрямків, питань) діяльності; *в/г* облік за принципами і методами не виходить за межі Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку.

Відповідно до змістового наповнення управління як процесу корисність управлінського обліку поряд з достовірністю даних в розкритті як обліково-аналітичних показників, так і результативності їх адміністративного забезпечення (на прикладі управлінського обліку витрат операційної діяльності підприємства) наведено на рис.1.

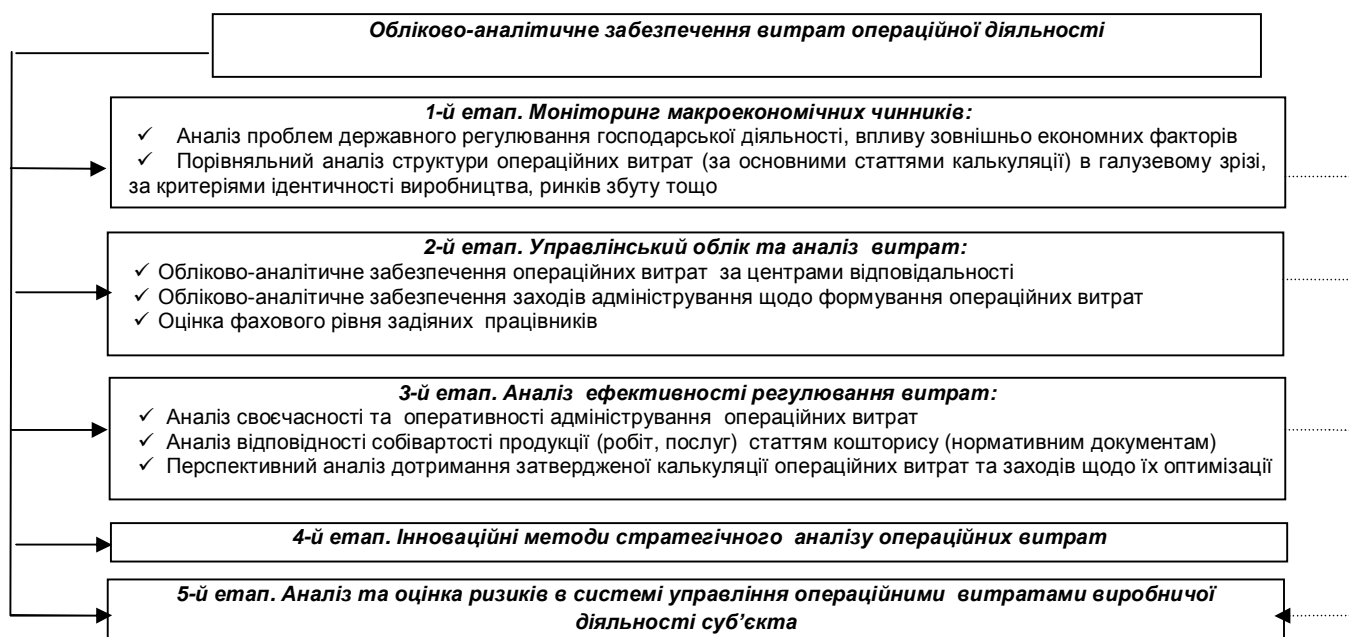

Рис. 1. Етапи формування обліково-аналітичного забезпечення операційних витрат суб'єкта господарської діяльності [6]

Узагальнюючи, можна визначити *управлінський облік* як системно підготовлену обліково-аналітичну інформацію, деталізовану відповідно до внутрішніх потреб управління, що комплексно охоплює динаміку аналітичних показників господарської діяльності (в рамках центрів відповідальності), а також результативність (повноту, своєчасність, ефективність) їх адміністрування.

За характером аудиторської роботи в міжнародній практиці виділяють три типи аудиту: операційний аудит, аудит на дотримання нормативних вимог, аудит фінансової звітності.

Сучасні умови господарської діяльності потребують оперативної оцінки системи менеджменту, застосовуючи досить дієвий «інструментарій» внутрішнього операційного аудиту, різновидом якого є **внутрішній управлінський аудит** – вивчення й оцінка господарських операцій для вироблення рекомендацій з економного й раціонального використання ресурсів, досягнення кінцевого результату та розроблення політики підприємства для прийняття ефективних управлінських рішень. Основні завдання внутрішнього управлінського аудиту (ВУА): перевірка і вдосконалення організації та управління підприємством; оцінка ефективності виробництва й фінансових вкладень, продуктивності, раціонального використання ресурсів та їх економії [5].

Дискусійним питанням залишається методична самостійність ВУА: вітчизняна практика, адаптуючи принципи міжнародного аудиту, сприймає його як різновид операційного аудиту, що здійснюється з метою розроблення рекомендацій щодо економії та ефективного використання ресурсів для досягнення кінцевого результату господарської діяльності підприємства, вдосконалення діючої системи обліку і контролю за процесами виробництва [11, с. 7; 12, с. 18].

Категорію *управлінський аудит* більше відносять до сфери менеджменту, ніж до економіки, при цьому часто зіставляють з управлінським консалтингом (що принципово відрізняє цей аудит від операційного). Дослідження міжнародної та вітчизняної практики проведення управлінського аудиту дали змогу визначити загальні вимоги щодо

адміністративно-методичного його наповнення, зокрема, щодо розроблення карти контрольних процесів з урахуванням теперішньої практики впровадження в енергопостачальних компаніях аудиту якості виробництва та системи управління якістю (СУЯ); оцінку інтегрованих інформаційних систем управління підприємством (ERP-систем).

Ураховуючи потреби в розкритті оцінки якості управління як комплексу виконання запланованих показників та результативності відповідних управлінських рішень, *внутрішній управлінський аудит* – це оцінка реалізації суб'єктом основних статутних завдань (або окремих питань господарської діяльності) на такій основі: підтвердження показників фінансової звітності; оцінки професійності управлінських рішень; обґрунтування висновків щодо раціонального використання ресурсів із збереженням економіко-екологічної та соціальної збалансованості операційної діяльності в звітному періоді та на ближчу перспективу. Запропоновану в роботі організацію ВУА за пріоритетними питаннями діяльності наведено на рис. 2.

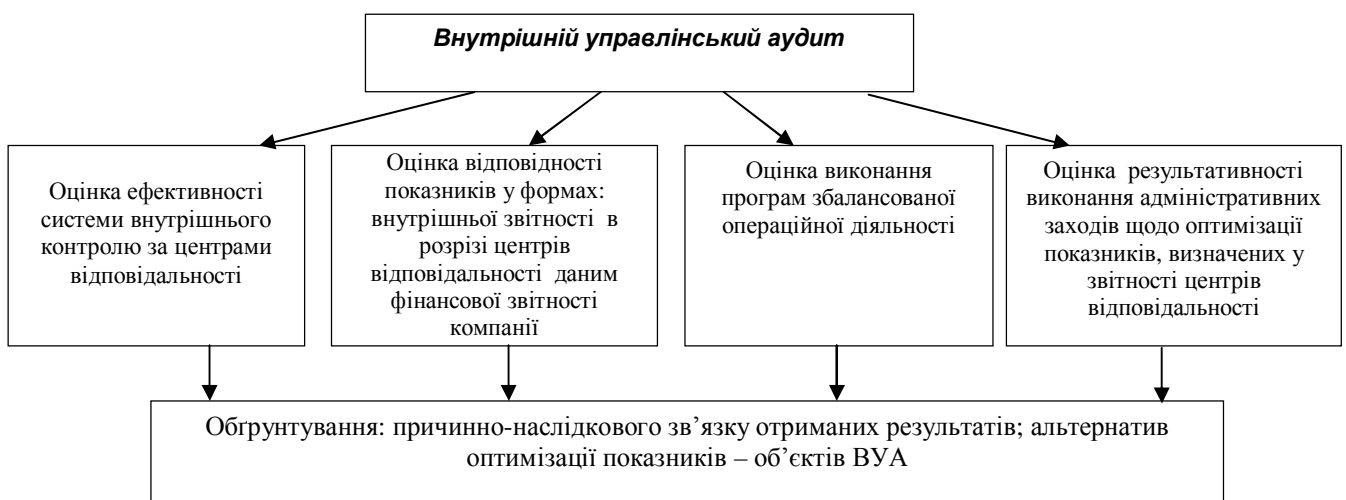

Рис. 2. Напрямки проведення внутрішнього управлінського аудиту

Сьогодні немає однозначності в особливостях методики та організації управлінського аналізу. Серед основних функцій фінансового аналізу – інтерпретація досягнутих показників фінансового результату за етапами формування, ділянками, виконавцями тощо. Це передбачає об'єктивну оцінку фінансового стану, фінансових результатів, ефективності і ділової активності об'єкта аналізу; виявлення факторів і причин досягнутого; підтвердження відповідності інформаційної бази запитам менеджерів з метою здійснення ними результативного адміністрування; оцінку резервів поліпшення фінансового стану, підвищення ефективності всієї діяльності та ін.

На відміну від фінансового, управлінський аналіз проводиться на глибшому рівні з інтеграцією обліку, аналізу, планування і результатів прийняття рішень [1].

Управлінський аналіз – це процес комплексного аналізу внутрішніх ресурсів і можливостей підприємства, спрямований на оцінювання їх наявності та відповідності поставленим цілям і завданням (зокрема, стратегічним завданням забезпечення та підтримки конкурентних переваг підприємства), на оцінювання поточного стану підприємства, його сильних і слабких сторін, виявлення стратегічних проблем [2]. Враховуючи трактування управлінського аналізу в економічних енциклопедіях, можна визначити такі його завдання: встановлення кількісних та якісних відхилень фактичного використання виробничих ресурсів від показників, запланованих кошторисом; формування якісної оцінки достовірності та повноти інформації з питань використання виробничих

ресурсів; аналітична інтерпретація інформації, відображеній у формах внутрішньої звітності, з метою обґрунтування причинно-наслідкового зв'язку отриманих відхилень; оцінювання застосування методів та способів списання виробничих запасів, формування виробничої собівартості для пошуку резервів їх оптимізації [3; 4]. Однак у процесі управління в обов'язковому порядку відслідковують якість реалізації заходів, що привели до стану (результатів), що піддаються аналізу: своєчасність виконання розпоряджень (рішень), врахування повного переліку адміністративних процедур та їх системність, відповідність досягнення фактичних показників запланованим тощо.

Отже, *управлінський аналіз* – це процес комплексного аналізу результативності використання виробничих ресурсів з метою визначення реального фінансового стану суб'єкта та його потенціалу, спрямований на розкриття структурно-динамічних, параметричних, факторних, перспективних змін показників збалансованої операційної діяльності, ресурсного та адміністративно-управлінського її забезпечення. Для прикладу, управлінський аналіз операційних витрат охоплює структурно-динамічні зміни в розрізі їх постатейної калькуляції для обґрунтування причинно-наслідкового зв'язку, результативності їх адміністративного забезпечення з метою оптимізації.

Потреба в якісному покращенні інформаційної бази сучасної системи менеджменту зумовлена розширенням обліково-аналітичного забезпечення результатів господарської діяльності серед виробничих ресурсів, що мають забезпечувати економічну вигоду для підприємства в процесі їх використання. Це вимагає відповідальності економічного персоналу за дотримання цільового призначення форм внутрішньої звітності, зокрема в питаннях проведення управлінського обліку, управлінського аудиту, управлінського аналізу. На практиці в наказі про облікову політику підприємства мають бути затверджені відповідні внутрішні форми звітності з оптимальним переліком як фінансових показників (що є результатом проведення кожного із зазначених напрямків роботи), так і індикаторів результативності відповідних адміністративних рішень з питань їх формування.

Література

1. Атажанов Б. Фінансовий та управлінський аналіз / Б. Атажанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/024.htm.
2. Адлер О.О. Економічна діагностика / Адлер О.О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://posibnyky.vntu.edu.ua/e_d/p9.html.
3. Загородній А.Г. Фінансовий словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – 3-тє вид., випр. та доповн. – К. : Т-во «Знання», 2000. – 587 с.
4. Економічна енциклопедія: у трьох томах. – Т. 2 / Редкол. : С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
5. Внутрішній управлінський аудит [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/65-u/836-upravlinskij-audit.html>.
6. Левицька І.О. Управлінський облік і аудит витрат на постачання та передачу електричної енергії енергопостачальних компаній України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Левицька Ірина Олексіївна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kneu.edu.ua/ua/science>.
7. Методичні та практичні підходи менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/20080215/menedzhment/zagalna_harakteristika.
8. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://readbookz.com/book/44/1965.html>.
9. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни «Управлінський облік» / уклад. Л.В. Нападовська. – К., 2010. – 296 с.
10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.

11. Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту : монографія / В.С. Рудницький. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 192 с.
15. Усач Б.Ф. Аудит : навч. посіб. / Б.Ф. Усач. – К. : Знання-Прес, 2002. – 223 с.

ПРЕФІКСАЛЬНІ ПОХІДНІ В СКЛАДІ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

Світлана Локайчук

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна)

Анотація. У статті проаналізовано археологічні терміни, утворені префіксальним способом. Установлено, що префікси та префіксоїди виконують функцію трансформації змісту твірних основ відповідно до завдань термінологічної номінації, зокрема, передають значення протилежності, часової послідовності явищ, субординації, подібності за формою, граничних меж розміру тощо.

Ключові слова: археологічні терміни, префікси, префіксоїди, твірне слово, термінологічна номінація.

Abstract. The article analyzes the archaeological terms formed by prefixation. Prefixes and prefixoids transform the meaning of the word stem according to the terminological nomination purpose, in particular, they can convey opposite meaning, temporal sequence of events, subordination, similarities in form, size etc.

Keywords: archaeological term, prefixe, prefixoid, generating word, terminological nomination.

Одним із прийомів номінації спеціальних понять є термінологічна деривація, яка полягає в побудові похідних слів. Ономазіологічною ознакою похідності виступає афікс, що в термінотворенні виконує семантичну функцію, оскільки «завжди вводить термін у певну матрицю системи» [7, с. 167]. Утворення термінів за допомогою афіксації характеризується достатньо послідовною семантичною спеціалізацією словотворчих морфем і моделей.

Похідні термінологічні одиниці, утворені з допомогою афіксальних морфем, досліджували Т.І. Панько, І.М. Кочан, Л.О. Симоненко, М.В. Комова, Г.М. Онуфрієнко та інші лінгвісти, які описували моделі афіксального словотворення окремих терміносистем української мови. Загальним підсумком їхніх студій є підтвердження тези, що спеціалізовані за значенням словотворчі морфемі – найважливіший чинник систематизації термінів, утворених шляхом афіксації.

Мета статті полягає в з'ясуванні трансформації змісту твірних слів/основ у похідних терміноодинацях, утворених префіксальним способом.

На відміну від суфіксальних морфем, які функціонують здебільшого в межах однієї частини мови, префіксальні можуть поєднуватися з іменниками і з прикметниками, зберігаючи тотожне інваріантне значення. На цій основі іменникові та прикметникові префікси об'єднуються в групу іменних префіксів [9, с. 228].

Археологічні терміни, утворені префіксальним способом, репрезентують декілька достатньо активних словотвірних моделей. Найбільш продуктивними є слов'янські префікси **без-, до-, не-, під-, пере-, перед-, пра-**, префіксоїди **пів-, напів-** та іншомовні – грецькі й латинські – префікси **а-, де-, ін-, інтер-, контр-** і префіксоїди **авто-, ало-, епі-, макро-, мікро-, пост-**. Порівняно із суфіксальними, у префіксальних похідних літературної мови й термінології простіше та регулярніше можна визначити нарощені значення. Н.Ф. Клименко зауважує, що префіксація у всіх частинах мови «посідає в словотворі проміжне місце між морфемним (афіксальним) словотвором і словоскладанням» [2, с. 15].

В археологічній терміносистемі виділяємо групу похідних термінів із префіксальними морфемами, що передають часові відношення: **до-, перед-, прото-, пре-; пост-, епі-; пра-**. Слов'янський префікс **пра-** використовують для позначення давності, споконвічності якогось явища, передування його іншому явищу, названому твірним словом. Один із найдавніших префіксів української мови [5, с. 39], він зберігає певну продуктивність, поєднуючись з

іменниковими й прикметниковими основами, наприклад: *праетнос, прагромада, праобщина, праісторія, праслов'янське коло культур, праіндоєвропейська проблема*.

Синонімічні відприйменникові префікси **до-** і **перед-** репрезентують значення 'передування в часі явищу, періоду, названому твірним словом' та входять до складу похідних прикметників, наприклад: *докерамічний неоліт* – період кам'яного віку до появи глиняного посуду за наявності переконливих свідчень переходу до рільництва (САТ, с. 35), *доісторичний період* – період історії суспільства до появи писемності, джерелом дослідження якого є лише археологічні матеріали (САТ, с. 34), а також *дошнуровий етап [середньостогівської культури], передскіфський період, передранній етап [ямної культури]*. Останній префікс відносять до тих словотворчих засобів, що «появилися в основному протягом XIX–XX ст. як результат калькування відповідних зразків латинської і німецької мов, для яких подібні утворення здавна були звичними» [1, с. 51].

Семантично наблизений до префіксів **перед-** і **до-** префікс іншомовного походження **пре-** (лат. *prae* – попереду) вказує на явища, які передують у часі тим, що позначені твірним словом, наприклад: *прекукутень* (від назви епонімної пам'ятки Кукутень в Румунії, яка входить до культурно-історичної спільності Кукутень–Трипілля), *пренуклеус, пребореальні [стоянки]*.

Значення 'той, що настає після чого-небудь' передають синонімічні префіксоїди гетерогенного походження **пост-** (лат. *post* – після) та **епі-** (грец. *epi* – після), які сполучаються з іменниковими та прикметниковими основами: *постнеоліт, постпалеоліт, постсвідерська індустрія, постаренсбурзький наконечник, постлінабійський період, постшнурові культури; епіпалеоліт* (термін, який уживають для позначення раннього мезоліту (СІС, с. 427)), *епімезоліт, епігравет, епімадленський цикл*. Похідні терміни із зазначеними морфемами номінують послідовність зміни періодів чи явищ, безпосередньо пов'язаних із тим, що позначене твірним словом. Незважаючи на синонімічність, зазначені афікси не є взаємозамінними, за винятком *епішнуровий/постшнуровий [горизонт, період тощо]*.

Префікс **під-** у термінах-іменниках «модифікує сему підпорядкованості тим явищам, які названі мотивувальним словом» [3, с. 126] та є складником терміноодиниць для позначення нижчих таксономічних категорій, що перебувають у відношеннях субординації: *підтип, підвид, підклас, підрозділ*. Як зазначає Л.О. Симоненко, іменники з префіксом **під-** у сучасній українській мові становлять незамкнену групу, яка поповнюється новими утвореннями, що стосуються насамперед термінологічної лексики [8, с. 139]. Більшість цих термінів належать до загальнонаукових, проте деякі з них у досліджуваній терміносистемі номінують вузькогалузеві поняття. Зокрема, терміном *підтип* позначають найнижчу з можливих класифікаційних одиниць у загальній систематизації артефактів, що характеризує певну частину археологічної культури – територіальну або хронологічну (СДА, с. 202). Терміном-словосполученням *підвідділ типу* зазвичай послуговуються як загальною назвою будь-якої сукупності предметів; синонімічний термін – *група* (СДА, с. 65).

Прикметники з префіксом **під-** передають значення 'наблизений за формою до того, що назване твірним словом', наприклад: *підверболистий [наконечник], підчовнуватий [нуклеус], підтрикутні [відтиски]*. Похідні з цим афіксом використовують переважно для опису артефактів, форма яких нагадує геометричні фігури: *підтрикутні – вістря, гостроконечники, сокири, пластини, скребачки; підпризматичні – нуклеуси; підпрямокутні – скребла, сокири; підконічні – нуклеуси, ядрища; підовальні – сокири; підокруглі – ями, скребачки; підчотирикутні – скребки, споруди*.

Префікс **пере-** вказує на повторну дію та сполучається лише з питомими українськими іменниковими основами: *перевідкладення* – переміщення культурного шару з порушенням

його первісної стратиграфії (САТ, с. 70), аналогічно: *переполохання, перегруповання [етноспільнот]*.

Терміни для вираження протилежності утворені за допомогою національних префіксів **не-, проти-, без-, від-** та інтернаціональних **а-, де-, контр-**. Приєднання до твірної основи префікса зі значенням заперечення є одним із способів класифікаційного протиставлення понять. У таких опозиціях закладено порівняльний ефект, наприклад: *рухомі об'єкти – нерухомі об'єкти, регулярна ретуш – нерегулярна ретуш, стратифіковані пам'ятки – нестратифіковані пам'ятки*.

Префіксальна морфема **без-**, яка вживається при вказівці на відсутність чогось або граничного заперечення, поєднується з прикметниковими основами та зберігає зв'язок із аналогічним прийменником: *безсистемна ретуш* – додаткове оббивання краю зняряддя дрібним сколюванням «лусочок» кременю без певної системи (САТ, с. 21), *безінвентарне поховання* – поховання без супровідного інвентарю, тобто дарунків покійникові (САТ, с. 21), *безкурғанний могильник*. Р. Гжеґорчикова зауважує, що утворення з афіксом **без-** стоять на межі між складними іменниками й префіксальними похідними [11, s. 58].

Характерною рисою інтернаціональних префіксальних морфем є кореляція із запозиченими в українську мову коренями. Наприклад морфема **а-** (грец. *а-* – початкова частина слова із значенням заперечення) поєднується лише з іншомовними основами: *асиметричний античний посуд, асинхронність [культур], атиповий левалузький гостроконечник*.

Слово з іншомовним префіксом може формально й семантично виводитися з безпрефіксного за умови, що афікс вдається виокремити в інших словах. Наприклад: префікс **контр-** (лат. *contra* – 'проти') виділяємо в ад'єктивній частині гібридного терміна-словосполучення *контрударна ретуш* – серія сколів, спрямованих один навпроти другого, щоб надати робочому краю виробу необхідної конфігурації – гостроти або затупленості (САТ, с. 49); префікс **ін-** (лат. *in* 'проникнення всередину') – в терміні *інвазія [готських племен, шнуровиків]*; за допомогою префікса **де-** (лат. *de-* 'усунення, відміна') утворено похідні *деградація [первинної техніки оброблення кременю], депаспортизація [археологічного матеріалу]*.

Кількість префіксів може далі зростати за рахунок префіксоїдів, більшість з яких виникла внаслідок скорочення повної форми слова і використання цієї мовної одиниці у функції префіксальної морфеми [10, с. 211]. Власне українськими префіксоїдами, які виступають у термінах на позначення археологічних понять, є **пів-** і **напів-** [9, с. 241]. Як зазначає Л.П. Павленко, «за походженням це кількісний іменник, але процеси абстрагування в цьому слові привели до втрати ним субстантивних ознак» [6, с. 98]. За нашими спостереженнями, префіксоїди **пів-** (**напів-**) не обов'язково передають значення 'половина цілісної ознаки', а вказують лише на частковий вияв певної властивості, названої твірною основою, наприклад: *напівземлянка* – споруда, частково заглиблена в землю, що має невисокі стіни і дах над ними (СДА, с. 176).

Префіксоїди **пів-**, **напів-** активніше сполучаються з прикметниковими основами, які слугують для номінації різновидів артефактів: *напівкрута зубчаста ретуш, напівсегментоподібний гостроконечник, напівокруглі скребачки, напівзаглиблене житло, півсферична чаша*. На думку А.В. Лагутіної, формант **пів-** означає кількість – половину того, що назване кореневою морфемою, а **напів-** виражає семантику половинчастості, частковості або неповного вияву [4, с. 204].

Префіксоїди, як і префікси, виділяють лише в тому разі, коли є відповідні безпрефіксні твірні основи або коли ті самі корені приєднують до себе інші префікси чи префіксоїди [9, с. 241]. Наприклад, заміна префіксоїда **авто-** в терміні *автохтони* (грец. *autos* 'сам' і *chtones* 'земля') – корінні жителі країни чи певної місцевості (СІС, с. 24) на **ало-** (грец. *allos* – інший)

уможливилює номінацію протилежного поняття: *алохтони* – прийшло населення, аналогічно: *автохтонна культура* – археологічна культура, що самостійно сформувалася на місцевому субстраті, *алохтонна культура* – археологічна культура, переміщена з іншої території.

Терміни з префіксоїдами **макро-** (грец. *makrōs* – великий), **мікро-** (грец. *micrōs* – малий) номінують артефакти, акцентуючи на розмірі предметів, що відрізняються від звичайних. Так, *мікроліти* – дрібні крем'яні знаряддя, виготовлені на пластинах чи відщепках, найчастіше геометричної форми (трапеції, сегменти, трикутники), що використовувалися як наконечники стріл та дротиків в період мезоліту (СДА, с. 167), *макроліти* – великі (до 20 см) кам'яні знаряддя (сокири, тесла, кайлоподібні піки), виконані в техніці двобічного обколювання, які застосовувалися за мезоліту й неоліту (САТ, с. 60). Префіксоїд **мега-** (від грец. *megas* – великий, велетенський) реалізує сему 'надзвичайно великий' у терміні *мегаліти* – давні споруди III–II ст. до н. е. (гробниці, дольмени, кромлехи, менгіри), складені з великих блоків грубо оббитого каменю та пов'язані з похованим культом (САТ, с. 61).

Констатуємо високу продуктивність префіксоїда **мікро-**. Він використовується на позначення крем'яних виробів малого розміру: *мікропластини, мікромтрапеції, мікровкладні, мікровістря, мікроскребки*; технології їх виготовлення: *мікролітична техніка, мікрорізцева техніка транше, мікроретуш (вкладні з мікроретушкою по краю), мікрогравет*; відходів та супутніх продуктів виробництва крем'яних знарядь: *мікрорізиці, мікролусочки, мікросколи, мікрокамініці*; методів дослідження: *мікрохронологія могильників* – встановлення дати кожного поховання в могильнику, *мікромтрасологія* – визначення функції виробів аналізом знаряддя праці давньої людини під мікроскопом (СДА, с. 167). Значно менше похідних зафіксовано з префіксоїдом **макро-**: *макролітична техніка, макросвердла, мікромакролітичні знаряддя*. Як видно з наведених прикладів, «лексична сполучуваність основ з цими елементами не обмежується якимись вузькими лексичними правилами» [8, с. 113], оскільки вони здатні виражати поняття величини, поєднуючись із будь-якими основами.

Отже, в археологічній термінології префікси та префіксоїди виконують функцію трансформації змісту твірних слів/основ відповідно до завдань термінологічної номінації. Префіксальні похідні передають значення протилежності, передування в часі, послідовності явищ, субординації, подібності за формою, часткового вияву певної властивості, граничних меж розміру тощо. Деякі з цих значень виражені словотвірними морфемами, що перебувають у синонімічних зв'язках. Дослідження синонімічних відношень між афіксами похідних термінів може бути перспективним напрямком подальших лінгвістичних студій.

Література

1. Историческая типология славянских языков: фонетика, словообразование, лексика и фразеология / [под ред. А.С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1986. – 286 с.
2. Клименко Н.Ф. Основы морфеміки сучасної української мови : навч. посіб. для вузів / Н.Ф. Клименко. – К. : ІЗМН, 1998. – 182 с.
3. Комова М.В. Документознавча термінологія : навч. посіб. / М.В. Комова. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2003. – 168 с.
4. Лагутіна А.В. Морфологічна варіантність і лексична синонімічність / А.В. Лагутіна // Морфологічна будова сучасної української мови / [відп. ред. М.А. Жовтобрюх]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 189–207.
5. Миронюк Н.П. Іменні утворення з префіксом пра- в українській мові / Н.П. Миронюк // Дослідження з словотвору та лексикології / [відп. ред. І.С. Олійник]. – К. : Вища школа, 1985. – С. 39–44.
6. Павленко Л.П. Історія іменників з елементом пів- в українській мові / Л.П. Павленко // Українське мовознавство. – К. : Вид-во при Київ. ун-ті, 1985. – Вип. 13. – С. 98–103.
7. Панько Т.І. Українське термінознавство : підручник / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

8. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології : [монографія] / Л. О. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1991. – 152 с.
9. Словотвір сучасної української літературної мови / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К. : Наук. думка, 1979. – 407 с.
10. Холодій І.О. Словотвірні та структурні характеристики англійської соціологічної термінології / І.О. Холодій // Науковий вісник ВДУ. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. – № 6 (ч. 2). – С. 210–214.
11. Grzegorzczkova R. Zarys słowotwórstwa polskiego (Słowotwórstwo opisowe) / Renata Grzegorzczkova. – [wyd. 3, poprawione]. – Warszawa : Wyd. PWN, 1979. – 96 s.

Список скорочень лексикографічних джерел

- САТ – Словник археологічних термінів : наукове видання / уклад. : Локайчук С.М. Охріменко Г.В. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. –120 с.
- СДА – Словник-довідник з археології / [уклад. : Н.О. Гаврилюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 1996. – 431 с.
- СІС – Словник іншомовних слів / [уклад. Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сюта, Т.В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА ЗА ВІДПРАЦЬОВАНИЙ ЧАС: РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ

Наталія Мазур

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Досліджено тенденції вживання українських назв різних форм та систем оплати праці. Розглянуто особливості визначення заробітної плати на основі систем, мірою праці в яких є фактично відпрацьований час. Розмежовано доцільність використання назв «погодинна» і «почасова» заробітна плата.

Ключові слова: термін, термінологія, заробітна плата, робочий час, почасова форма оплати праці, погодинна оплата праці.

Abstract. Tendencies of the use of different remuneration forms names are investigated. Features of the determination of the wages systems with the actually worked time as a measure of labour are considered. The feasibility of the use of the name "hourly" and "time" wages are delimited.

Keywords: term, terminology, wages, working time, time form of wages, hourly payment form.

У вітчизняній практиці тарифного регулювання заробітної плати традиційно застосовують дві основні форми оплати праці: за виготовлену продукцію /виконаний обсяг робіт та за відпрацьований час. Застосування різних одиниць вимірювання відпрацьованого часу спровокувало певну плутанину в українській економічній та управлінській термінології щодо назви почасової форми оплати праці як у теорії, так і на прикладному рівні. Оскільки найменування форм і систем заробітної плати надзвичайно поширені у наукових розробках, навчально-методичній літературі, нормативно-правових документах та актах колективно-договірного регулювання соціально-трудова відносин на різних ієрархічних рівнях управління, нагальним є узгодження використання цих назв залежно від сутності кожної з систем оплати праці.

У багатьох навчально-методичних джерелах, наукових працях з економіки та менеджменту, як і в актах колективно-договірного регулювання соціально-трудова відносин, у першу чергу – в колективних договорах, зазначено, що існують такі форми оплати праці: *відрядна, погодинна та на основі посадових окладів*. Або, частіше, перелік обмежується двома першими, передбачаючи при цьому також організацію оплати праці керівників, професіоналів, фахівців та технічних службовців.

Тому постає завдання розмежування і конкретизації назв форм оплати праці.

Заробітну плату за виготовлену продукцію / виконаний обсяг робіт з урахуванням нормативної трудомісткості на його виконання традиційно називають *відрядною*, застосовують лише для такої категорії персоналу, як робітники (працівники, які безпосередньо виробляють матеріальні цінності або надають послуги виробничого характеру: ремонт обладнання, переміщення вантажів тощо) й, за умови застосування простої відрядної системи, розраховують множенням кількості виготовленої продукції на одиничну відрядну розцінку (абсолютний розмір заробітної плати робітника або групи робітників, наприклад, бригади, за одиницю виготовленої доброякісної продукції / одиницю робіт). Жодних термінологічних викривлень щодо вживання назви такої форми оплати не виникає, окрім хіба що «студентських інтерпретацій», виходячи з фонетики слова, що то «заробітна плата, яка нараховується, коли працівник їде у відрядження».

Коли ж мірою праці під час визначення заробітку є фактично відпрацьований час, то одиницею, за яку встановлюється певний тариф (тарифна ставка або посадовий оклад), може бути як відпрацьована година, так і робочий день (зміна) або й місяць. Тому існує три способи обрахування заробітку за цією формою: погодинно, поденно або помісячно.

У першому випадку заробіток залежить від годинної тарифної ставки (виражений у грошовій формі абсолютний розмір заробітної плати за одну годину робочого часу) робітника певної кваліфікації та фактичної кількості відпрацьованих годин. У такому разі оплату праці цілком логічно називати *погодинною*.

Також заробітна плата може розраховуватися на основі денної тарифної ставки (абсолютний розмір заробітної плати робітника певної кваліфікації за одну робочу зміну (день) і фактичної кількості відпрацьованих днів. Тобто, оплата вже є *поденною*.

Організація оплати праці керівників, професіоналів, фахівців і технічних службовців здійснюється на основі посадових окладів (зафіксована заробітна плата працівника, який займає певну посаду, за місяць). Одиниця часу – місяць – може застосовуватися і під час визначення базового розміру оплати праці робітників. Зокрема, місячні тарифні ставки (абсолютний розмір заробітної плати робітника певної кваліфікації за місяць) використовують для певних категорій допоміжних робітників (комірників, ліфтерів, водіїв електровозів, роздавальників інструменту). У випадку застосування посадових окладів або місячних тарифних ставок працівник отримує повний оклад /ставку за умови, що кількість виходів на роботу відповідає передбаченій графіком. В іншому випадку заробіток зменшується прямо пропорційно кількості невиходів.

З 2010 року в Україні для працівників, які працюють за погодинною формою оплати праці, також запроваджено мінімальну державну гарантію – мінімальну заробітну плату в погодинному розмірі. До цього діяла лише місячна державна гарантія в оплаті праці – мінімальна заробітна плата в місячному розмірі. Відповідно до чинного законодавства у 2016 році встановлено мінімальну заробітну плату в місячному розмірі: з 1 січня – 1378 гривень, з 1 травня – 1450, з 1 грудня – 1600 гривень; у погодинному розмірі: з 1 січня – 8,29 гривні, з 1 травня – 8,69, з 1 грудня – 9,59 гривні [1, ст. 8].

Крім того, варто розрізняти форми і системи оплати праці. Форми оплати класифікують залежно від міри затраченої праці для визначення розміру заробітної плати: почасова і відрядна. Системи фактично є формулами для нарахування заробітної плати: почасова та почасово-преміальна – у межах почасової та пряма й непряма відрядна, відрядно-прогресивна, відрядно-преміальна, акордна і акордно-преміальна – у межах відрядної форми.

Форми і системи оплати праці підприємства встановлюють самостійно в колективному договорі з дотриманням норм і гарантій, передбачених законодавством, генеральною та галузевими угодами. Право вибору форми оплати праці належить підприємству. У кожному конкретному випадку повинна застосовуватися саме та система оплати праці, яка найбільше відповідає організаційно-технічним умовам виробництва і тим самим здатна сприяти поліпшенню результатів трудової діяльності.

Отже, *погодинна заробітна плата* є лише різновидом *почасової оплати праці*. Загалом почасово заробіток може визначатися або за кількістю відпрацьованих годин і годинними тарифними ставками, або за кількістю відпрацьованих робочих днів (змін) та денними тарифними ставками, або за місячними ставками та окладами. Тому, представляючи класифікацію основних форм заробітної плати, варто вживати назви: *відрядна і почасова*.

Література

1. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928-19>.

ТЕРМІНОЛОГІЯ МАРКЕТИНГУ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКО-МАРКЕТОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Мар'яна Мальчик, Наталія Гонтаренко

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Статтю присвячено питанням еволюції економічної термінології маркетингу в умовах розвитку маркетингової концепції управління і пристосування її до потреб сфери послуг.

Ключові слова: економічний термін, основні терміни маркетингу послуг, еволюція термінологічного апарату маркетингу.

Abstract. Subject of the article is the evolution of terminology of the economic marketing throughout the process of the development of the concept of the marketing management and its adaptation to the needs of service industry.

Keywords: economic term, the basic terminology of service marketing, evolution of the apparatus of marketing terminology.

Успішне функціонування компаній та їх комплексів маркетингу ґрунтується на застосуванні адекватного термінологічного апарату, на однозначному трактуванні фахівцями сутності економіко-маркетологічних термінів. Сьогодні існує потреба структуризації економічної термінології і визначення місця термінології маркетингу в економічній термінологічній системі.

Економічна термінологія – це взаємопов'язана сукупність економічних термінів певної галузі знань, певних видів діяльності людини, що позначають відповідні економічні об'єкти, суб'єкти, явища, процеси і є загальновідомими та загальноприйнятими серед спеціалістів відповідного фаху. Економічні терміни – це слова або словосполучення, які позначають певні поняття, категорії, явища і процеси у сфері економіки на різних рівнях управління. Систематизовану і взаємопов'язану сукупність економічних термінів доцільно назвати економічною термінологічною системою (терміносистемою).

На наш погляд, економічну терміносистему можна поділити на дві великі підсистеми: терміносистему теоретичної економіки і терміносистему прикладних економічних наук. Термінологія маркетингу (маркетологічна термінологія) є складником економічної терміносистеми, причому більшість маркетологічних термінів належить до терміносистеми прикладних економічних наук. Терміносистеми прикладних економічних наук поділяють на терміносистеми маркетингу, фінансів, банківської справи, страхового бізнесу тощо. При цьому фахівці з маркетингу активно використовують також окремі елементи терміносистеми теоретичної економіки (наприклад, *попит*, *пропозиція*, *конкуренція* тощо).

Професійна маркетологічна термінологія виконує декілька функцій:

- 1) забезпечення професійних комунікацій фахівців з маркетингу;
- 2) термінологічне обслуговування формування і виконання маркетингових політик підприємств та організацій;
- 3) ідентифікація рівня професійності фахівців з маркетингу, адже неправильне застосування термінологічного апарату є першою ознакою недостатнього рівня підготовленості працівника або претендента на відповідну посаду.

В умовах адміністративно-командної економіки мав місце жорстко детермінований підхід до застосування економічної термінології. Наприклад, застосування терміна

коефіцієнт амортизації замість *норма амортизації* могло бути розцінене як ознака недостатньої теоретичної підготовленості економіста. З переходом до ринкової економіки відбулася певна демократизація в застосуванні економічних термінів, яка мала під собою таке підґрунтя:

а) загальні демократичні процеси в суспільстві;

б) певні тенденції до зниження якості економічної підготовки в Україні, відсутність об'єктивної справедливої системи добору і просування кадрів через «кумівство», корупцію тощо. У результаті до формування нормативно-інструктивних документів залучають осіб різного, не завжди належного, рівня підготовленості.

Особливістю економічної (зокрема і маркетингової) термінологічної системи є суттєвий вплив на неї законодавчої бази і нормативно-інструктивних документів. Недбале застосування економічної термінології в нормативно-інструктивних документах може призвести до певних деформацій термінологічного апарату.

Вважаємо, що повага до вітчизняних традицій застосування економічної термінології має бути фундаментальним підходом у процесах еволюції економічної терміносистеми. З іншого боку, глобалізація вимагає уніфікації економічної термінології в міжнародних масштабах. Фахівці-економісти (зокрема маркетологи) різних країн мають прагнути уніфікувати поняттєвий апарат, а на цій основі – економічну терміносистему.

Певний хаос в економічну терміносистему внесли масові переклади на початку 90-х років минулого сторіччя зарубіжних економічних праць, унаслідок чого *оборотні активи* були названі *поточними активами*, а термін *оборотні кошти* став застосовуватися не так часто, як раніше, і без належного розуміння його смислового навантаження. Це лише поодинокий приклад впливу способу перекладу чужомовної професійної літератури на вітчизняну економічну термінологічну систему.

Маркетинг – це концепція ведення бізнесу, квінтесенція якої полягає в орієнтації на споживача (клієнта) і в гнучкій адаптації до умов ринку. В Україні маркетинг почали системно практикувати в бізнесі і викладати у вишах у 90-х роках минулого сторіччя. Тому термінологічний апарат маркетингу був практично запозичений у країн з розвинутою ринковою економікою, у яких термінологія маркетингу активно формувалася орієнтовно з початку минулого століття. Маркетингова термінологічна система складається з загальноекономічних термінів (*попит, пропозиція, конкуренція, монополія, ціна* тощо) і спеціальних маркетингових термінів (*цінова еластичність попиту, маркетингова стратегія, маркетингова політика, маркетингові дослідження, канали розподілу* тощо).

Орієнтовно у 70-х роках двадцятого століття науковці і маркетологи-практики з'ясували специфіку маркетингової діяльності фірм, що функціонують у сфері послуг, унаслідок чого комплекс маркетингу фірм, що продукують послуги, був доповнений новими складниками. Традиційну концепцію «4Р» було трансформовано у «7Р» і в складніші моделі [1, с. 18], що спричинило появу нових термінів, які враховують специфіку маркетингу послуг.

До основних термінів маркетингу послуг належать такі:

- *інтерактивний маркетинг* – це маркетинг, націлений на процес взаємодії між споживачем і персоналом фірми, що надає послугу;
- *внутрішній маркетинг* – це маркетинг, націлений на контактний персонал фірми і призначений для створення таких мотиваційних і організаційних умов праці, які б активно сприяли забезпеченню високої якості обслуговування;
- *контактний персонал* – це персонал фірми, який у процесі надання послуги безпосередньо взаємодіє клієнтом, від поведінки якого і виконання стандартів обслуговування залежить стабільне зростання клієнтської бази фірми, зворотній зв'язок з клієнтом тощо;
- *зовнішній споживач* – це клієнт фірми;

- *внутрішній споживач* – це персонал фірми. Продукт компанії спочатку має бути проданий внутрішньому споживачеві, а лише потім – зовнішньому. Це означає, що персонал має бути навчений стандартам обслуговування і вмотивований (зацікавлений у продажах зовнішньому споживачу, тобто клієнту);
- *внутрішній продукт* – це продукт, який спочатку продають персоналу компанії через навчання стандартам якісного обслуговування, створення дієвих мотивів збільшення обсягів продажів;
- *стратегія традиційного маркетингу* – це стратегія взаємодії за схемою «фірма – споживач»;
- *стратегія внутрішнього маркетингу* – це стратегія, яка спрямована на галузь «фірма – персонал» і пов'язана з мотивацією персоналу на якісне обслуговування споживачів;
- *стратегія інтерактивного маркетингу* – це стратегія, яка спрямована на галузь «персонал – споживач» і пов'язана з контролем якості надання послуги в процесі взаємодії персоналу і споживача;
- *стандарт обслуговування* – це комплекс обов'язкових для виконання правил обслуговування клієнтів, що покликані гарантувати встановлений рівень якості всіх операцій [2].

Потрібно враховувати також існування модного маркетингологічного сленгу (переважно це українська транслітерація англійських термінів). Професійний маркетингологічний сленг може давати певну економію часу і зручність вимови, створює відчуття професійної належності (наприклад, *ай-стоппер*, *джанк*, *оффер*). Існують поняття, які не мають українськомовного терміна-відповідника. Тоді професійний сленговий вираз із часом може набути статусу загальноприйнятого терміна (наприклад, *ребрендинг*, *бенчмаркетинг*, *паблісіті*).

Еволюція термінології маркетингу вимагає її постійного фахового моніторингу, аналізу, структуризації, оцінки адекватності сучасній практиці бізнесу. Вказана еволюція пов'язана з пристосуванням маркетинг-міксів підприємств, організацій та установ до все більш складного ринкового середовища.

Література

1. Гонтаренко Н.А. Маркетинг банківських послуг в контексті концепції «7Р» / Гонтаренко Н.А. // Збірник наукових тез першої Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансова система України: тенденції та перспективи розвитку» – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. – С. 16–19.
2. Ткаченко Л.В. Маркетинг послуг : підручник / Ткаченко Л.В. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 192 с.

ПРЕПОЗИТИВИ ЧУЖОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ В КОМП'ЮТЕРНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Ірина Ментинська, Галина Наконечна

Національний університет «Львівська політехніка»

(Львів, Україна)

Анотація. У статті проаналізовано комп'ютерні терміни з препозитивними терміноелементами чужомовного походження, описано специфіку творення таких терміноодиниць. Виявлено, що препозитиви чужомовного походження, які активно сполучаються як із чужомовними основами, так і з власне українськими, прямуючи до можливого відокремлення в самостійний (префіксоїдний) спосіб словотвору, стали потужним засобом творення нових термінів у сучасній комп'ютерній термінології.

Ключові слова: комп'ютерна термінологія, комп'ютерні терміни, препозитиви чужомовного походження.

Abstract. The article analyzes the computer terms with prepositive terminological elements of foreign origin and describes the specifics of formation of such terminological units. It was found out, that prepositive terminological elements of foreign origin, which are actively combined with both foreign stems and native Ukrainian ones, heading for a possible separation into an independent (prefixoid) method of derivation, have become a powerful tool for creating of new terms in modern computer terminology.

Key words: computer terminology, computer terms, prepositive terminological elements of foreign origin.

Прикметною рисою багатьох терміносистем, як і сучасної комп'ютерної термінології (СКТ), є висока частотність уживання префіксоїдів, або препозитивних чужомовних елементів. До сьогодні існують різні погляди стосовно визначення статусу чужомовних компонентів. О.К. Безпояско [1], К.Г. Городенська [2] називають їх афіксоїдами, міжнародними терміноелементами вважає їх І.М. Кочан [3], про відносно вільні (відносно зв'язані) морфеми пише у своїх працях О.С. Кубрякова [5], як про основи складних слів говорить про них Н.Ф. Клименко [6]. Чимало науковців схильні вважати препозитиви афіксальними елементами, оскільки функціонально вони подібні до префіксів. Погоджуємося з думкою І.М. Кочан, що компонент – це формальний, структурний показник, який може мати кілька терміноелементів, що пов'язано з різними етимонами чи місцем у структурі тексту [4, с. 29]. Мовознавець вважає поняття *компонент* і *терміноелемент* не тотожними, хоча й зазначає, що в деяких наукових статтях ці поняття збігаються. У своєму дослідженні на позначення таких елементів використовуємо термін *препозитивний компонент чужомовного походження* (або *препозитив*).

Мета статті – описати найбільш поширені препозитивні елементи, що утворюють нові словотвірні моделі в сучасній комп'ютерній термінології, виявити їхню продуктивність у галузевій терміносистемі та з'ясувати перспективи подальшого розвитку.

Актуальність статті зумовлена необхідністю подальшої систематизації нових одиниць у досліджуваній терміносистемі та виявлення нових тенденцій у їхньому творенні.

Простежуємо, що за моделлю **префіксоїд + терміноодиниця** утворено приблизно 35% однослівів сучасної комп'ютерної терміносистеми. Слушною є думка К. Городенської [3], що препозитивні елементи чужомовного походження близькі до префіксів, оскільки мають чітко визначену позицію в терміні та виконують словотвірну функцію, поєднуючись із твірними основами. Однак препозитивні елементи і префікси різняться семантично: префіксам властиве узагальнено-абстрактне значення, вони не змінюють значення твірної основи, а лише уточнюють її, натомість препозитивні елементи можуть називати чіткі предмети чи поняття. Тому терміноодиниці, утворені поєднанням префіксоїдів з основою слова в цілісну

лексичну одиницю, належать до утворених способом *основоскладання*.

Найпоширеніші префіксоїдні моделі, або терміни-композиції (також юстапозиції), в СКТ:

Авто (від гр. *auto* – сам) відповідає поняттю «той, що виконується самостійно»: *автоскрипт, автофакс, автошаблон*.

Гетеро (від гр. *heteros* – інший) вносить значення слова «інший»: *гетеросистема, гетерогенний*.

Гіга (від гр. *gigas*) служить для утворення назв кратних одиниць, що дорівнюють мільярдів (10^9) вихідних одиниць фізичних величин: *гігабайт*.

Гіпер (від гр. *hyper* – над, надміру) означає підвищення, перебільшення, надмірність: *гіперпосилання, гіперплощина, гіперфрейм*.

Макро (від гр. *makros* – довгий, великий) у структурі композита реалізує два значення: «великий», «довгий». Зазначимо, що це найактивніший препозитивний терміноелемент в СКТ. Сполучуваність форманта не обмежується чужомовними термінами, він досить вільно й частотно приєднується до автохтонних лексем. Вступає здебільшого в антонімічні відношення з терміноодиницями з *мікро*. Серед дериватів на позначення «великий», «довгий» найчастотнішими в СКТ є *макрокоманда, макро модель, макропакет, макропараметр, макропрограма, макрозасоби, макроструктурний*.

Мікро (від гр. *mikros* – малий) означає «дуже малий», «найдрібніший». Терміноелемент творить одиниці, що позначають назви приладів, інструментів, пристроїв. Терміни з препозитивом *мікро*- часто мають словотвірні варіанти з компонентом *міні*- (*мікропроцесор* – *міні-процесор*): *мікрочип, мікросхема, мікропристрій, мікротакт*.

Міні (від англ. *mini* – короткий) означає малий розмір, малу довжину, «дуже короткий». Спостерігаємо високу поєднуваність цього терміноелемента як із термінами чужомовного походження, так і власне українськими лексемами: *міні-диск, міні-асамблер, міні-комп'ютер, міні-терм; міні-вкладка, міні-додаток*.

Крипто (від гр. *kryptos* – таємний, прихований) означає «таємно» або належність до якогось прихованого стану *криптоаналітик, криптографічний, криптостійкість*.

Мега (від гр. *megas* – великий) відповідає поняттю «мільйон», «великий», «велетенський». В СКТ вживано переважно до одиниць виміру: *мегабайт, мегабіт, мегацикл*.

Мета (від гр. *meta* – слідом, після, через) має кілька значень: 1) перебування ззовні, за межами чогось (*метадані*); 2) зміна, перетворення: *метафайл*; 3) поміж, проміжний між двома такими самими: *метамова, метаоб'єкт*.

Теле (від гр. *tele* – далеко) означає «який діє на далеку відстань» або «здійснюється на відстані»: *телетекст, телекерування, телематика, теледрук*.

Веб (від англ. *web* – павутина, мережа) вказує на стосунок складних термінів до вебтехнологій, тобто до процесів і продуктів, пов'язаних із Всесвітньою павутиною: *вебмайстер, вебпортал, вебсайт, вебсервер, вебсторінка, вебфорум*.

Відео (від лат. *video* – бачу, дивлюся) вказує на належність до галузі зображення різноманітних електричних сигналів на екрані електронних пристроїв: *відеоадаптер, відеограф, відеоінтерфейс, відеопам'ять, відеосередовище, відеочастота, відеокодек, відеомонітор, відеосигнал, відеотермінал*.

Мульти (від лат. *multum* – багато) означає велику кількість чогось або вказує на багаторазовість дій, функцій: *мультимедіа, мультисесійний, мультисервісний*.

Нано (від гр. *nanos* – карликовий) у назвах одиниць виміру означає: у мільярди разів менший від тієї одиниці, що вказана в другій частині. В СКТ вказує на мікроскопічний розмір, наприклад, *нанокомп'ютер* – комп'ютер, побудований на маленьких мікросхемах для зменшення розмірів і підвищення швидкості різноманітних обчислень; *нанотехнології*,

нанолітографічний.

Чимало препозитивних компонентів чужомовного походження, які не втратили кореневого статусу, можуть вступати в парадигматичні відношення: **омонімі:** *радіо-* «пов'язаний із радіопередавачем» (зазначимо, що омонімі відношення препозитивів реалізуються зазвичай на міжгалузевому рівні); *радіо-* «стосується хімічного елемента радію»; **антонімі:** *мікро-* «малий» – *макро-* «великий»; **синонімі:** *міні-*, *нано-*, *мікро-* «малий»; *макро-*, *мульти-* *мега-* «великий»; **полісемні:** *авто-* «автономний», «автоматичний», «самохідний», «власний»; **паронімі:** *мета-* «слідом, після, через»; *мега-* «великий, відповідає поняттю мільйон».

Спостерігаємо, що більшість чужомовних препозитивів можуть поєднуватися як із термінами чужомовного походження, так і з власне українськими терміноодиноцями, тому виокремлюємо їх у такі парасинтетичні моделі:

- терміни-компози (юкстапозити) моделі чужомовний препозитив + автохтонна основа (ускладнена/неускладнена афіксацією): *автозавантаження макророзширення, автовирівнювання, метаправило, мікроприлад, вебсторінка;*

- терміни-компози моделі чужомовний препозитив + чужомовна основа:

а) ускладнена суфіксацією: *автокодер, автоблокування, мікробутсер, метаасамблер, макрогенерація;*

б) неускладнена: *метафайл, гігафлпс, гіперіндекс;*

- терміни-компози моделі препозитив + препозитив + чужомовна основа: *мультимікропроцесор, автокорелограма.* Безперечно, продуктивність трикомпонентних дериватів в СКТ, як і в українській літературній мові загалом, нижча порівняно з двокомпонентними словотворами.

Отож, як ми вже зазначали, в СКТ визначилася тенденція до зростання арсеналу препозитивних терміноелементів, що спричинить поступове природне відокремлення префіксоїдної моделі творення нових слів і її трансформацію в самостійний спосіб словотвору в межах морфологічного способу творення лексем.

Література

1. Безпояско О.К. Іншомовні префікси в українській мові / О.К. Безпояско // Українська мова та література в школі. – 1979. – № 7. – С. 28–33.
2. Городенська К.Г. Префікси і префіксоїди в українській мові / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36–41.
3. Кочан І. Міжнародні терміноелементи в системі науково-технічних термінів / Ірина Кочан // Вісник Держ. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»: матер. 6-ї Міжн. наук. конф. СловоСвіт 2000. – 2000. – № 402. – С. 54–59.
4. Кочан І.М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І.М. Кочан. – Львів: Видавничий центр ЛПУ, 2004. – 519 с.
5. Кубрякова Е.С. Об относительно связанных (относительно свободных) морфемах языка / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1964. – № 1. – С. 95–100.
6. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н.Ф. Клименко. – К.: Наукова думка, 1984. – 251 с.

НАЦІОНАЛЬНЕ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Галина Морєва, Галина Кожухова
Маріупольський державний університет
(Маріуполь, Україна)

Анотація. Статтю присвячено проблемі з’ясування взаємодії національного та інтернаціонального в лінгвістичній термінології англійської та української мов. Зроблено спробу розглянути особливості лінгвістичного термінотворення шляхом запозичення, з’ясувати різницю між лінгвістичною терміносистемою та терміносистемами інших галузей науки, розмежувати національне та інтернаціональне в досліджуваній терміносистемі, проаналізувати соціокультурні і культурні аспекти іншомовної термінології в досліджуваних мовах.

Ключові слова: запозичення, терміносистема, термін, лінгвістична термінологія, національне / інтернаціональне в термінології.

Abstract. The article is devoted to the problem of clarification of national and international in linguistic terminology in the English and Ukrainian languages. The authors examine the peculiarities of the formation of linguistic terminological system by the way of borrowing, clarify the difference between linguistic terminological system and terminological systems of other fields of science, delimit national and international in examined terminological systems, analyze socio-cultural and cultural aspects of international terminology in languages which are in research.

Keywords: borrowings, terminological system, term, linguistic terminology, national / international in terminology.

Термінологічні студії набувають масштабного розвитку в лінгвістиці наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, адже «детермінуються інтенсивністю розвитку науки як винятково ефективного та динамічного інструментарію людської діяльності, пояснюються ростом значущості спеціальних галузей знання для розвитку людини і суспільства, а також зумовлюються проблемами кодування, фіксації, збереження і передачі науково-професійного знання, тобто асоціюються з актуальними на сьогодні проблемами зв’язку мови з мисленням та пізнанням людини» [12, с. 1].

Дослідження процесу термінологізації в тій чи тій підмові дає змогу з’ясувати, «як та або інша галузь людської діяльності виражена в мові, яким чином слова співвідносяться з життєвим досвідом, з навколишньою дійсністю, дає можливість виділити ті асоціації, що спричинили до утворення терміна» [8, с. 1]. Отже, **актуальність** проблеми визначається когнітивною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень, тобто прагненням вивчати мову в тісному зв’язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю.

Про надзвичайну зацікавленість проблемами термінологічних студій свідчить величезна кількість досліджень цієї галузі мовознавчої науки. Досить подивитися перелік літератури в ґрунтовних дослідженнях, наприклад, В.В. Акуленка, Т.Р. Кияка, Д.С. Лотте [1; 6; 9] та ін., а також у дослідженнях спеціальних термінологій, зокрема, в роботах [8; 10; 12 тощо], щоб уявити надзвичайну зацікавленість проблемами термінотворчості, а також ступінь її дослідженості.

Основною елементарною одиницею термінології є термін – «слово або словосполучення, яке має спеціальне значення, що виражає і формує професійне поняття, яке застосовується у процесі пізнання, засвоєння наукових і професійно-технічних об’єктів та відношень між ними» [4, с. 12]. Увага вчених фокусується передусім на таких важливих питаннях науки про термін: визначенні сутності терміна як особливого мовного знака та

з'ясуванні його мовних і позамовних характеристик; вивченні термінології як особливої семіотичної системи для вираження системи понять певної фахової або наукової галузі, а також перекладі термінів з однієї мови іншою; дослідженні історії становлення термінологій різних галузей знання та виявлення їхніх загальних тенденцій розвитку; вивченні дериваційного потенціалу термінів, джерел та способів термінотворення, структурних особливостей різних термінологій; з'ясуванні взаємодії національного та інтернаціонального в процесі термінологічної номінації.

Саме це останнє питання привертає нашу увагу і є **об'єктом** нашої розвідки. **Предметом** дослідження було обрано лінгвістичну термінологію як один із різновидів термінології взагалі. Вибір предмета зумовлений тим, що лінгвістична термінологія як зіставна частина метамови лінгвістики «представляє особливу складність для вивчення внаслідок консубстанціональності мови-об'єкта і метамови, тобто внаслідок того, що мова-об'єкт і метамова повністю збігається в плані вираження, будучи зовнішньо однією й тією самою мовою» [16, с. 509].

Матеріалом дослідження слугували термінологічні одиниці (ТО), отримані шляхом суцільної вибірки із словників англійської та української мов, перелік яких наведено в «Списку лексикографічних джерел» наприкінці статті. Загальна кількість досліджуваних одиниць становить 1276 ТО: в англійській мові 604 ТО, в українській – 672 ТО.

Метою роботи є спроба з'ясування взаємодії національного та інтернаціонального в лінгвістичній термінологічній номінації англійської та української мов.

При цьому передбачено розв'язання таких **завдань**: розглянути особливості лінгвістичного термінотворення шляхом запозичення; з'ясувати різницю між лінгвістичною терміносистемою та терміносистемами інших галузей науки; розмежувати національне та інтернаціональне в досліджуваній терміносистемі; проаналізувати соціокультурні і культурні аспекти іншомовної термінології в досліджуваних мовах.

Лінгвістична терміносистема суттєво відрізняється від термінологічних систем (ТС) інших галузей знань, які ґрунтуються на словах загальнолітературного мовного фонду. Головна відмінність полягає в абстрактності граматичної науки. Крім того, закономірною є розбіжність у фіксації граматичних понять на початкових етапах становлення мовознавчої науки і водночас можливість простежити еволюційний розвиток граматичної термінології.

Лінгвістична термінологія має досить високу здатність сприймати іншомовні запозичення. Прямі запозичення формують спільний лексичний фонд у різних, не обов'язково споріднених мовах, що сприяє взаєморозумінню фахівців, які розмовляють різними мовами.

Пряме запозичення може бути *повним* або *частковим*. Повне запозичення передбачає пристосування іншомовного слова до фонетичних і морфологічних особливостей мови-реципієнта. Залежно від цього розрізняють повну та часткову асиміляцію. Повна асиміляція являє собою повне пристосування запозиченого елемента до особливостей мови-реципієнта, фонематичних (заміни звуків, перенесення наголосу, перебудова складів) та морфологічних (підпорядкування системи відмінювання та дієвідмінювання мови-реципієнта) законів. При частковій асиміляції фонетичні та граматичні особливості мови-реципієнта зберігаються.

Пряме запозичення може носити національний або інтернаціональний характер. Критерієм визначення інтернаціонального та національного у запозиченнях служить наявність певного слова принаймні у трьох неспоріднених мовах [3, с. 33].

На думку вчених, справжніми інтернаціоналізмами виступають терміноелементи греко-латинського походження [11, с. 16], адже вони не належать жодній із живих мов, тому є однаково чужими й водночас рідними для будь-якої мови [5, с. 116]. До того ж, з елементів греко-латинського походження можна легко створити нові терміни.

Особливої уваги заслуговують греко-латинські елементи в германських мовах. Культурні контакти між Римом та германцями, а пізніше романським і германськими світами можна розглядати як постійне явище, що триває з самого початку християнської ери. Таким чином, багато латинських слів, повністю засвоєних германцями в сучасних германських мовах, зокрема в німецькій та англійській, вже не сприймаються як чужі. Цими мовами засвоєно також дуже велику кількість греко-латинських афіксів.

Сучасна українська лінгвістична термінологія здебільшого усталена й закріплена традицією. Закріплені традицією, зокрема, дублетні пари: *деклінація – відмінювання, генетив – родовий відмінок, кон'югація – дієвідмінювання* тощо. Основне, щоб термін найповніше і найточніше відбивав сутність лінгвістичного явища, граматичної категорії й сприяв систематизації лінгвістичних понять.

У процесі вивчення лінгвістичної термінології було встановлено, що, незважаючи на значну кількість міжсистемних омонімів, які функціонують у зазначеній ТС, досить великий шар становлять власне лінгвістичні терміни, тобто ТО, які не трапляються в жодній іншій галузевій системі, наприклад, **англ.:** *verb, phoneme, syntagm, affix, linguistics, idiom*; **укр.:** *дієслово, фонема, синтаagma, афікс, лінгвістика, ідіома*.

У результаті зіставного вивчення власне лінгвістичних термінів англійської та української мов доходимо висновку, що 44 ТО (7,3%) в англійській мові та 32 ТО (4,8%) в українській мові є запозиченнями з латинської та грецької мови і вживаються на позначення тих самих понять, феноменів і лінгвістичних явищ також в інших мовах індоєвропейської групи.

Стосовно інтернаціональної лінгвістичної термінології, слід відзначити, що з-поміж запозичень в особливу групу виокремлюється інтернаціональна лексика.

За визначенням І.К. Білодіда, «слова, що набули міжнародного характеру, значення і аналогічного звучання в багатьох різнотипних мовах, називаються інтернаціоналізмами» [2, с. 12]. У досліджуваній ТС було зафіксовано функціонування таких інтернаціональних термінологічних одиниць: **англ.:** *postfix, ablative, assimilation, predication, phoneme, idiom*; **укр.:** *постфікс, аблатив, асиміляція, предикація, фонема, ідіома*.

Загальна кількість лінгвістичних термінів інтернаціонального походження в українській мові становить 105 ТО (17,4% опрацьованих термінів), в англійській мові – 113 ТО (16,8% загальної кількості термінів).

Інтернаціоналізми не можна відносити до слів рідної мови, адже в цьому випадку ми унеможливуємо реалізацію їх головної відмінності інтернаціонального характеру – їхнього значення та функціонування, пор.: **англ.:** *suffix, affix, style, absolute, idiom*; **укр.:** *суфікс, афікс, стиль, абсолютний, ідіома*.

Не можна також вважати інтернаціоналізми лише іноземними запозиченнями, оскільки існує достатньо прикладів термінів рідної мови, які стали інтернаціоналізмами (наприклад, для французької мови *арго* – професійний жаргон, *калька* – буквальный переклад морфологічних елементів слова із збереженням його структури і порядку розташування складових частин; для німецької мови *абзац* – новий рядок).

Отже, інтернаціоналізми належать до окремого шару лексики. Вони частково мають характер іншомовних запозичень, але за спектром свого функціонування та вживання виходять за рамки цього визначення. Терміни-інтернаціоналізми є більш змістовними та економними у визначенні, саме тому їх широко використовують лінгвісти.

За фонетичною формою та способом передачі лексичного значення інтернаціоналізми поділяють на повні та часткові, інтернаціоналізми або псевдоінтернаціоналізми.

Слова, що були запозичені з грецької або латинської мови та мають схожу форму, однакове лексичне значення, написання і приблизно однаково звучать в українській та англійській мовах, називають повними інтернаціоналізмами [2, с. 82]. Візьмемо термін

syntagm / *синтагма* від лат. *syntagma*, що від грецького *σύνταγμα* “складова частина чогось”. З 106 року до н.е. *syntagma* почали вживати для позначення складноутвореного знака мови. У сучасній лінгвістичній терміносистемі *syntagm* / *синтагма* має значення «двокомпонентна структура, частини якої співвідносяться між собою як компонент, що визначає, і компонент, що визначають» [16, с. 447]. Таким чином, англійська термінологічна одиниця *syntagm* та український термін *синтагма* не тільки мають тотожне написання та вимову, але й зберігають спільне значення.

Під час передавання лінгвістичної форми та лексичного значення з вихідної мови до мови-реципієнта повні інтернаціоналізми можуть транскрибувати або транслітерувати.

Унаслідок транслітерації лінгвістична форма інтернаціоналізмів переноситься з вихідної мови до мови-реципієнта. Передусім це типово для мов, система правопису яких базується на фонетичних принципах: латинської, грецької, італійської, іспанської. Лінгвісти відносять сюди також російську й українську мови, тоді як англійська, система орфографії якої базується на історичних та етимологічних принципах, створює численні труднощі для буквального перекладу. Незважаючи на те, що в англійській і в українській мовах чимало інтернаціоналізмів, відповідність між якими збігається майже до кожної літери (*alloseme* – *аллосема*, *affix* – *афікс*, *segment* – *сегмент*, *semeia* – *семема*, *sonant* – *сонант*, *suffix* – *суфікс*, *lexeme* – *лексема*, *vocalism* – *вокалізм*, *postfix* – *постфікс*), транслітерацію не можна вважати механічною заміною кожної літери базового терміна на відповідну літеру у мові-реципієнті. У деяких випадках літери можуть опускати або, навпаки, додавати, тобто адаптувати до норм правопису певної мови.

Деякі інтернаціоналізми передають лексичне значення терміна за допомогою звукової форми, тобто шляхом транскрипції. Перш за все цей спосіб передавання лексичного значення є типовим для французької та англійської мов, система правопису яких суттєво відрізняється від фонетичного складу.

Але між фонетичним складом інтернаціоналізмів англійської та української мов спостерігаємо суттєві розбіжності у звуковій, морфологічній формі та написанні. Це спонукало лінгвістів винайти спосіб передавання лексичного значення на базі практичної транскрипції: до термінів греко-латинського походження, які часто відрізняються за морфологічною структурою, в англійській мові додаються афікси. Внаслідок цього більшість повних інтернаціоналізмів цього типу в українській мові мають ускладнену структуру, наприклад: *labialization* – *лабіалізація*, *adverbialization* – *адвербіалізація*, *connotation* – *конотація*, *agglutination* – *аглютинація*, *prevocalic* – *привокальний*, *asyllabic* – *асилабічний*.

Деякі інтернаціоналізми можуть мати складнішу структуру в англійській мові: *analysis* – *аналіз*, *synthesis* – *синтез*, *stylistics* – *стилістика*, *syntagmatics* – *синтагматика*.

Серед інтернаціоналізмів і запозичень в українській мові можна виділити також терміни, що відрізняються за значенням і можуть становити труднощі під час перекладу, при цьому створивши хибне уявлення про ідентичність семантики таких слів, оскільки в українській мові це слово запозичене лише в одному значенні. Так, термін *ідіома* вживається в українській мові на позначення спеціального для тієї чи тієї мови стійкого звороту, який виражає єдине поняття. В англійській мові слово *ідіома*, окрім позначення немотивованого фразеологізму, має ще такі значення: 1) «специфіка мови окремої держави, регіону, групи людей чи окремого індивіда»; 2) «особливий стиль мови, мистецтва та музики».

Такі інтернаціоналізми, що збігаються за одним із значень та відрізняються супутніми, називають псевдоінтернаціоналізмами. І. Корунець дає цьому терміну таке визначення: «Псевдоінтернаціоналізми – це слова вихідної та цільової мов, які значною мірою збігаються за графічною та звуковою формою, але мають різні значення» [7, с. 34].

Псевдоінтернаціоналізми та англійські запозичення вживають на позначення численних граматичних, лексичних і стилістичних явищ. Вони передаються шляхом послідовного

перекладу всіх складових частин терміна, при цьому не змінюючи значення, наприклад: *genetive case* – родовий відмінок, *dative case* – давальний відмінок, *personal pronoun* – особовий займенник, *possessive pronoun* – присвійний займенник, *prepositional goverment* – прийменникове керування, *compound nominal predicate* – складний іменниковий присудок, *literal translation* – буквальний переклад, *verbal translation* – дослівний переклад.

Отже, питання про інтернаціональне та національне у термінотворчому процесі пов'язане з проблемою встановлення критеріїв визначення поняття інтернаціонального та відмежування інтернаціональних слів від звичайних національних запозичень.

Ідеальні інтернаціональні форми мають абсолютно тотожні значення в різних мовах. Такі форми можуть бути зрозумілі безпосередньо особам, що не володіють іноземними мовами.

Лінгвістичну терміносистему англійської та української мов потрібно трактувати як відкриту систему різнопланових понять, що утворюють власну ієрархію логіко-поняттєвих і термінотворчих структур.

Перспективними напрямками термінологічних досліджень залишається розроблення теорії термінографії, стандартизації, уніфікації термінології, розв'язання питань термінологічного редагування, порівняльного і галузевого термінознавства.

Література

1. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В.В. Акуленко. – Харьков : Изд-во Харьков. ун-та, 1972. – 846 с.
2. Белодед И.К. Интернациональные элементы в лексике и терминологии / И.К. Белодед. – Харьков : Виц. шк., 1980. – 280 с.
3. Володина М.Н. Национальное и интернациональное в процессе терминологической номинации / М.Н. Володина. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – 112 с.
4. Журавлева Т.А. Особенности терминологической номинации / Т.А. Журавлева. – Донецк : АООТ Торговый Дом «Донбасс», 1998. – 253 с.
5. Квитко И.С. Термин в научном документе / И.С. Квитко. – Львов : Виц. шк., 1976. – 126 с.
6. Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Т.Р. Кияк. – Львов : Виц. шк., 1988. – 163 с.
7. Корунець І.В. Контрастивна типологічна характеристика форм субстантивних словосполучень англійської, української та російської мов: нариси з контрастивної лінгвістики / І.В. Корунець. – К. : Толока, 1981. – 182 с.
8. Кришталь С.М. Структурно-семантичний аналіз метафоричних термінів підмови фінансів в англійській і українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / С. М. Кришталь ; ДонНУ. – Донецьк, 2003. – 20 с.
9. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лотте. – М. : Наука, 1982. – 149 с.
10. Нікуліна І.М. Субконтинуум інформатики й обчислювальної техніки у французькій, українській та російській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / І.М. Нікуліна ; ДонНУ. – Донецьк, 2004. – 20 с.
11. Секунда Т. Принципи складання української технічної термінології / Т. Секунда // Вісн. ІУНМ. – 1979. – Вип. 2. – С. 12–25.
12. Старченко О.А. Термінологія виборчого процесу й виборчих процедур (на матеріалі англійської та української мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. А. Старченко ; ДонНУ. – Донецьк, 2013. – 20 с.

Список лексикографічних джерел

13. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.А. Ахманова. – 2-е изд. стереотип. – М. : Сов. энцикл., 1969. – 608 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

15. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. – М. : Русск. яз., 2000. – 1096 с.
16. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
17. Словник лінгвістичних термінів / за ред. Є.В. Кротевича. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 1987. – 598 с.
18. An Oxford English Dictionary. – Oxford : Academic Press, 1993. – 2560 p.
19. Longman Dictionary of Contemporary English. – Dehli : Surjeet Publ., 1978. – 1912 p.
20. Longman Dictionary of Language Teaching. – London Group Ltd., 2000. – 1852 p.

СТРУКТУРНО-КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ТЕРМІНІВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Оксана Нарушевич-Васильєва

Одеська національна академія харчових технологій
(Одеса, Україна)

Анотація. У статті зроблено огляд структурно-компонентного складу українських термінів харчової промисловості (ХП), описано типові граматичні моделі термінологічних сполучень досліджуваної терміносфери. Кількість термінів із погляду їхньої структури подано у відсотковому співвідношенні. Виділено й розглянуто три основні способи творення лексичних одиниць терміносистеми ХП – морфологічний (з його основними різновидами – афіксацією, основоскладанням і словоскладанням), семантичний і синтаксичний.

Ключові слова: термін, терміносполучення, термінологічна одиниця, спосіб словотворення, словотвірний тип.

Abstract. The article deals with the structural-component content of the Ukrainian terms of food industry (FI). Typical grammatical models of terminological combinations of the investigated terminological scope have been described. Amount of terms has been submitted from point of view of their structure in percentage terms. Three main morphological ways of word-formation of lexical units of terminological scope of FI were expounded – morphological (with its main types – affixation, stem composing, word composing), semantic and syntactic.

Keywords: term, term combination, terminological unit, way of word-formation, type of word-formation.

Терміносистема харчової промисловості (далі ХП) – це чітко структурована в певний спосіб організації сукупність термінологічних одиниць, які позначають спеціальні поняття, функціонуючи у сфері виробництва продуктів харчування, мають давню історію формування й становлення, зберігаючи в семантиці професійні знання й практичний досвід фахівців, які працюють у цій галузі людської діяльності.

Зазначимо, що до цього часу наукові пошуки в галузі термінології ХП були орієнтовані переважно на вивчення особливостей формування та функціонування окремих тематичних груп лексики на позначення їжі, напоїв, продуктів харчування [2; 3; 6; 7; 10 тощо]. Натомість чимало вузькофахових термінологічних одиниць сфери виробництва продуктів харчування, уживаних на позначення понять, які стосуються виробничих технологічних процесів (певних стадій, операцій), використовуюваного в різних галузях і підгалузях ХП обладнання, напівфабрикатів і кінцевої (товарної) продукції тощо, залишилися фактично поза увагою мовознавців. Оминули увагу дослідників і проблеми аналізу й опису структурних особливостей термінів ХП, специфіки їхньої деривації, словотвірних типів в аспекті продуктивності / непродуктивності, виявлення синтагматичних і парадигматичних відношень та зв'язків на різних ієрархічних рівнях організації.

Саме ці проблеми й зумовлюють **актуальність і новизну** пропонованої наукової розвідки, яка є першою спробою комплексного аналізу словотвірно-структурних особливостей понад трьох тисяч термінів сфери ХП. Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка термінів сфери виробництва продуктів харчування, зафіксованих у галузевих стандартах, загальнономовних тлумачних і термінологічних словниках.

Мета наукової статті – розкрити механізми й особливості структурно-компонентної організації термінології ХП в сучасній українській мові.

Реалізація поставленої мети зумовила розв'язання таких основних **завдань**: 1) проаналізувати способи термінотворення української термінології ХП; 2) описати основні

структурні типи термінів ХП – прості (витворені за допомогою словотвірних формантів – однослівні терміни), складені (витворені способом осново- й словоскладання – композицією та юкстапозицією) та складні (витворені синтаксичним способом – термінологічні словосполучення); 3) виявити типові граматичні моделі досліджуваних термінологічних одиниць.

Як засвідчує аналіз матеріалу, у терміносистемі ХП до 25% від загальної кількості термінологічних одиниць становлять однослівні терміни, утворені морфологічним і семантичним способами. На думку більшості науковців, термінотворення підпорядковується загальним законам словотворення в українській літературній мові. Це підтверджують і наші спостереження щодо морфемної та словотвірної структури аналізованих термінів.

Серед однослівних термінів у терміносистемі ХП є непохідні та похідні назви (власне українські й іншомовного походження), які відповідно до способів словотворення можна поділити на три групи: терміни, витворені за допомогою словотвірних формантів, терміни-юкстапозити й терміни-композиції.

Терміносистема ХП потребує закріплення певних формантів за дериватами на позначення понять однієї ономасіологічної категорії, що досить послідовно виявляється в реалізації словотвірних структур термінів, які побудовано за типовими словотвірними моделями. Задля вираження належності деривата до певної ономасіологічної категорії (атрибутивності, предметності, процесуальності) та вираження певного словотвірного значення використовується суфіксальний спосіб словотворення [1, с. 492].

У структурі термінів ХП розрізняємо: 1) питомі суфікси, наприклад: іменникові – **-ин** (*свинина, телятина*), **-ок** (*білок, згусток*), **-нн** (*сквашування, охолоджування, забілювання, консервування*), **-ник** (*барвники*), **-ач** (*нагнітач, пересаджувач, просіювач, змащувач*), **-ар** (*пекар*), **-ець** (*варенець, холодець*); прикметникові – **-н** (*сичужний, сирний, рибний, вистійний*), **-ов** (*цукровий, білковий, залишковий, харчовий*), **-ист** (*зернистий*), **-льн** (*оббивальний*); дієприкметникові – **-л** (*визрілий*), **-ен** (*плавлений, знежирений*), **-ан** (*зіпсований*); 2) суфікси іншомовного походження, напр.: іменникові – **-аці** (*стерилізація, аглютинація, танізація*), **-оз** (*мальтоза*), **-ер** (*меланжер, лівер*), **-ант** (*консервант*), **-аж/-яж** (*купаж, асамбляж*), **-атор** (*емульгатори, стабілізатори, ароматизатори*) тощо. Як слушно зазначає Л. Задояна, значна частина запозичених морфем тільки структурно виділяється у складі номінативних одиниць, оскільки вони ввійшли до терміносистеми не способами морфологічного словотвору, а калькуванням чи способами семантичної деривації [1, с. 492].

Ономасіологічна категорія предметності в українській термінології ХП виражається іменниками за допомогою суфіксів: **-ник**, **-ок**, **-ець**, **-ар**, **-ер**, **-ор**, **-ач**, **-ик**, **-ин**, **-ант**, **-їн**, **-к**, **-анк** тощо, які можуть мати словотвірні значення речовинності (*патока, сировина, денатурант, згусток, казеїн, клеровка, ряжанка*), суб'єктності (*пекар, кондитер, купажник, вафельник*), інструментальності (*наповнювачі, мордушка, відстійник, ламінатор*).

Ономасіологічну категорію процесуальності в досліджуваній терміносистемі виражають віддієслівні іменники. За нашими спостереженнями, найпродуктивнішим є словотвірний тип із суфіксом **-нн(я)**, за допомогою якого утворюються терміни на позначення опредметнених процесів і дій, наприклад: *рафінування, фракціонування, калібрування, охолоджування, закупорювання* тощо. Аналогічні за значенням терміни також утворюються за допомогою іншомовних суфіксів **-аці(я)/-яці(я)**, **-изаці(я)/-ізаці(я)**: *сатурація, портвейнізація, декантація* тощо. Принагідно зазначимо, що в терміносистемі ХП спостерігаємо функціонування морфологічних варіантних форм віддієслівних термінів-іменників, які можуть бути як однокомпонентними (*стерилізація – стерилізування, пастеризація – пастеризування, гомогенізація – гомогенізування, ферментація – ферментування, фільтрація – фільтрування, чеддеризація – чеддеризування*), так і складниками

терміносполучень (*кристалізація [кристалізування] лактози, демінералізація [демінералізування] сироватки, дестабілізація [дестабілізування] жирової фази*).

Ономасіологічну категорію атрибутивності формують терміни на позначення властивостей, характерних ознак, здатностей кого-, чого-небудь. У частиномовному аспекті цю категорію виражають іменники із суфіксом **-ість**, наприклад: *термостійкість (пляшок), (водоутримувальна) здатність, стійкість (пива), якість, мутність, (зелена) кислотність*.

Префіксальне словотворення характерне для термінів ХП, які позначають технологічні процеси харчових виробництв (*дестабілізування [жирової фази], рекристалізація [емульсії маргарину], рециркуляція [соку], десульфитація, субстерилізування*) або атрибутивні ознаки харчової продукції (напр.: *переохоложені [овочі], підморожені [овочі], зачищені [голівки капусти], розморожене [м'ясо], знежилване [м'ясо], спресований [цукор]*).

Дослідження показали, що безафіксийний спосіб для творення термінів ХП майже не використовують.

Досить численними в термінології ХП є складні терміни. Як відомо, більшість науковців складання як різновид морфологічного словотворення поділяють на основоскладання (композицію) та власне словоскладання (юкстапозицію). Термінами-композиатами в досліджуваній термінології найчастіше є іменники, як-от: *солерозчинник, макуходробарка, діжоперекидач, біфідопродукт, м'язгомішалка, енобарвенник* і т. ін. До термінів-юкстапозитів, утворених способом словоскладання переважно із сурядними відношеннями між компонентами, що функціонують у сфері виробництва продуктів харчування, відносимо такі, наприклад: *цукор-рафінад, какао-дріб'язок, ікра-зерно, сусло-самоплив, жир-сирець, настійник-стікач, бункер-живильник, банка-хлопавка* тощо.

У сучасній термінології ХП є чимало термінів, які виникли внаслідок термінологізації загальноживаних слів. Це переважно назви рослин та їхніх їстівних частин (фруктів, ягід, овочів), назви продуктів тваринництва, а також частин туші тварин, які з давніх часів уживалися в розмовному стилі і з часом увійшли до терміносфери ХП як терміни на позначення сировини, напівфабрикатів і готових продуктів харчування, наприклад: *сир, жир, кумис, сметана, вершки, щоки, шийка, гомілка, овочі* тощо. До цієї групи термінів належать і деякі слова, які первісно використовували для найменування предметів побуту, господарських споруд, домашніх страв і т. ін.: *піч, діжа, бочка, лоток, хліб, брага, закваска, тісто, опара, пряник, рулет, торт, тістечка, олія, розсіл, компот, повидло, горілка* тощо.

Семантичний спосіб найчастіше репрезентує звуження (спеціалізацію або конкретизацію) значення загальноживаного слова. Порівняймо, наприклад:

- **вершки** – 1) «Густий продукт молока з великим вмістом жиру, одержуваний шляхом відстоювання або сепарування свіжого молока»; 2) перен. «Найкраща частина чогось // заст., ірон. Найвпливовіша частина суспільства» [8, I, с. 338]; **вершки** – «жирова емульсія, яку одержують із молока сепаруванням, відстоюванням або іншим способом» [5, с. 5];
- **піч** – 1) «Споруда з цегли або каменю, призначена для опалення приміщення, випікання хліба та інших борошняних виробів, варіння страв, напоїв і т. ін.»; 2) «Споруда для теплової обробки матеріалів у якому-небудь технологічному процесі» [8, VI, с. 551]; **піч** – «устаткування, що здійснює перетворення тістових заготовок у готові вироби шляхом прогрівання» [9, с. 14].

Прагнення розширити уявлення про поняття певної галузі знань, конкретизувати його зміст продукує терміни-словосполучення, один із компонентів яких є уточнювальним. Такі терміни витворено синтаксичним способом. Для терміносфери ХП цей спосіб творення є найпродуктивнішим: терміносполучення становлять 75%.

За структурою термінологічні сполучення можуть бути двочленними й багаточленними. Нерідко компоненти таких складних утворень у певній терміносистемі належать до різних галузей знань і сфер діяльності й виникають унаслідок взаємопроникнення в процесі

професійного спілкування, міжгалузевої співпраці фахівців, упровадження новітніх технологій у промислове виробництво. Акцентуючи увагу на принципі формування термінології в “комплексних і суміжних сферах знань і (або) діяльності”, відомий термінолог В.М. Лейчик назвав його “принципом об’єднання” [4, с. 133]. Цей принцип активно діє й у терміносфері виробництва продуктів харчування, яку можна віднести до комплексної науково-технічної сфери, що розвивається в тісній взаємодії з терміносферами овочівництва, плодівництва, бджільництва, хімії, прикладної механіки, холодильної промисловості тощо.

Зазначимо, що найменування продуктів харчування, а також технологічних процесів є основними в терміносистемі ХП, а тому найчастіше стають компонентами термінів-словосполучень. Чим більше компонентів входить до структури терміносполучень, тим детальніше вони характеризують позначуваний ними об’єкт. У дво- та багатокомпонентних термінах на позначення процесів частотними є конкретизатори, які вказують на об’єкт процесу (*згущування дріжджів, відновлення молока, миття кондитерської сировини, оздоблення хлібобулочних виробів*) або метод (спосіб) його здійснення (*консервування молока додаванням цукру, сушіння молочного продукту розпилюванням, розпушування тіста біологічним способом, прямоточне безступінчатє екстрагування олії, нейтралізування «Запорізьким методом»*). Термінологічні сполучення, які позначають продукти харчування, характеризують переважно їхній склад, консистенцію, якість (*молочна карамельна маса, здобні хлібобулочні вироби, піноподібна кондитерська маса, швидкопсувна кондитерська продукція, вади коньяку*).

Двокомпонентні терміносполучення сфери ХП становлять близько 53% від загальної кількості термінів-словосполучень. Це переважно одиниці, побудовані на основі підрядного зв’язку – узгодження (*нерафінована олія, солодковершкове масло, високожирні вершки, напівтвердий сир, консервованій компот, сік відновлений, пшоно шліфоване, напівсолодке вино, асептичне консервування, прес дочавлювальний*) або керування (*вимішування халви, рубання капусти, старіння лікеру, вихід цукру, дозування сировини, термін зберігання, полірування круп, втрати маси, сироп для просочування, вино без витримки, випробування на розливостійкість*). Зв’язком узгодження переважно поєднується іменник (головне слово) із залежним прикметником (дуже рідко з дієприкметником). У словосполученнях зі зв’язком керування головним словом найчастіше виступає віддієслівний іменник.

Двокомпонентні складні терміни творяться за такими основними чотирма моделями: 1) іменник + прикметник; 2) іменник + іменник у родовому відмінку (з прийменником або без нього); 3) іменник + дієприкметник, 4) іменник + іменник у знахідному відмінку. Найпродуктивніші – це перша (35%) і друга (16%).

Трикомпонентні термінологічні сполучення в термінології ХП становлять 30% від загальної кількості термінів-словосполучень. Переважна більшість із них за частиномовною належністю – це прикметниково-іменникові терміносполучення, значно поступаються їм за кількістю власне іменникові. Чимало є терміносполучень, які у своїй граматичній структурі мають прийменники. Трикомпонентні терміносполучення розрізняємо за моделями (моделі визначаємо за наявністю компонентів, виражених тією чи іншою частиною мови) та варіантами моделей (варіанти моделей визначаємо за місцем повнозначних і службових слів у терміносполученні), які можна об’єднати за групами моделей. Найбільшого поширення набули трикомпонентні утворення, побудовані за такими моделями: 1) іменник + прикметник + іменник (9,2%): *риба холодного копчення, вальцювання тістової стрічки*; 2) прикметник + прикметник + іменник (6,5%): *харчове рибне борошно, суха молочна суміш*; 3) прикметник + іменник + іменник (5,5%): *настійний спосіб затирання, порційне замішування напівфабрикатів*; 4) іменник + іменник + іменник (1,8%): *обсмажування ядер горіхів, екстрагування олії зануренням*.

Зазначимо, що в моделях, компонентами яких є іменник і два прикметники (або

дієприкметники), один прикметник (або дієприкметник) конкретизує іменник, а другий прикметник (або дієприкметник) диференціює позначуване терміносполученням поняття за певною ознакою (див. підкреслення), наприклад: харчовий фосфатидний концентрат, кормовий фосфатидний концентрат, технічний фосфатидний концентрат; рафінована виморожена олія, рафінована невиморожена олія; світлий пивоварний солод, темний пивоварний солод; небезпечна кондитерська продукція; неякісна кондитерська продукція, фальсифікована кондитерська продукція, швидкопсувна кондитерська продукція, нешвидкопсувна кондитерська продукція.

Значно менше в досліджуваній термінології представлені чотири- й п'ятикомпонентні терміносполучення (відповідно 11% і 4%), серед яких найпродуктивнішими є такі: 1) прикметник + іменник + прикметник + іменник: *теплова стерилізація хлібобулочних виробів*; *пивні дріжджі низового бродіння*; 2) іменник + іменник + прикметник + іменник: *строк зберігання кондитерської продукції*; *ефект знебарвлення цукрових розчинів*. За цими двома моделями побудовано 3,5% терміносполучень.

Ще менше виявлено шестикомпонентних термінів-словосполучень – 31 одиниця (1,2%). Семи-, восьми- (по дві одиниці) й дев'ятикомпонентні (одна одиниця) терміносполучення становлять усього 0,2%.

Багатокомпонентні терміносполучення представлені численними комбінаціями прикметниково-іменникових сполучень, до складу яких можуть входити прийменники, сурядні сполучники (*та, або*), наприклад: *лінія вироблення желейного мармеладу типу лимонних та апельсинових частинок*; *крупни кукурудзяні крупні для пластівців і «легких» зерен*; *апарат для уварювання мармеладу та фруктово-ягідних начинок*; *перероблення нехарчової сировини зі знежирюванням водою або бульйоном*; *консерви для дієтичного, профілактичного та лікувального харчування*.

Зазначимо, що частка безприйменникових терміносполучень утричі більша ніж частка терміносполучень із прийменниками. При цьому іменникова група багатокомпонентних моделей із прийменниками – це переважно описові термінологічні сполучення різних типів: *машина для видалення фольги з пляшок*; *крупна перлова із скороченим часом варіння*; *консервоване овоче-фруктове пюре з цукром*; *консервоване фруктове пюре з медом*; *очищення насіння у повітряному потоці*; *виноградне сушло у стадії бродіння*; *машина для формування виробів з начинкою*.

У галузевих стандартах поряд із описовими терміносполученнями (повними розгорнутими найменуваннями) зрідка наведено скорочені (абревіатурні) варіанти деяких їхніх компонентів, наприклад: *природно-чиста культура (ПЧК) дріжджів*; *ультрависокотемпературно (УВТ) оброблене молоко*.

Незнання і як наслідок нехтування власне українськими словотвірними моделями спричиняє появу немилозвучних, а подекуди поняттєво неточних терміносполучень, напр.: *крохмаль **набухаючий*** (замість *набухлий*), *масова **доля** вологи* (замість *частка*), ***редукуючі** речовини* (замість *редукувальні*), ***обробка** холодом* (замість *оброблення*), ***сахарування** крохмалю* (замість *о(з)цукрювання*).

Отже, для творення термінології ХП використовують традиційні способи словотворення – морфологічний, семантичний і синтаксичний. Найпродуктивнішим морфологічним способом творення є афіксація (близько 20% від загальної кількості терміноодиниць), семантичним способом утворено близько 6% однослівних термінів ХП, синтаксичний представлено переважно двокомпонентними терміносполученнями, побудованими за двома основними (найпродуктивнішими) структурними моделями: «іменник + прикметник» (35%), «іменник + іменник у непрямих відмінках» (16%).

Для номінації сучасних понять терміносфери ХП активно залучають терміни суміжних галузей знань, найчастіше хімії, біології, прикладної механіки, овочівництва, плідівництва. Деякі одиничні складні поняття сфери ХП потребують описового способу номінації.

Аналіз способів словотворення в межах ономазіологічного підходу показав залежність словотвірної семантики термінів ХП й відповідно застосованої словотвірної моделі від частиномовної належності термінологічних одиниць.

Література

1. Задояна Л. Морфологічний спосіб творення термінів цукрового виробництва в українській мові [Текст] / Лариса Задояна // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. – Вип. 95/2. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 491–495.
2. Козырева З.Г. История названий продуктов питания и пищи в украинском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Зинаида Георгиевна Козырева ; Институт языкознания им. А.А. Потебни АН УССР. – Киев, 1984. – 254 с.
3. Крижко О.А. Развитие семантики побутовой лексики украинских летописей конца XVII – начала XVIII столетия (назвы їжі, напоїв, продуктів харчування) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олена Анатоліївна Крижко ; Бердянський держ. педагогічний ін-т ім. П.Д. Осипенка. – Бердянськ, 1997. – 220 с.
4. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – [3-е изд.]. – М. : изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
5. Молочна промисловість. Виробництво молока та кисломолочних продуктів. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2212:2003. – [Чинний від 2004-07-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2004. – 22 с. – (Національний стандарт України).
6. Невойт В.И. Названия пищи и продуктов питания в древнерусском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. – Киев, 1986. – 23 с.
7. Руденко С.М. Закономірності та особливості термінотворення у підмові громадського харчування (на матеріалі української терміносистеми “Змішані напої”) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Світлана Миколаївна Руденко ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 183 с.
8. Словник української мови : в 11 т. / Редкол. : І.К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
9. Устаткування для виробництва хлібобулочних та борошняних кондитерських виробів. Терміни та визначення [Текст] : ДСТУ 2597–94. – [Чинний від 1995-07-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 1994. – 31 с. – (Державний стандарт України).
9. Яценко С.А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV – XVII століть : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Сергій Адамович Яценко ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – К., 2009. – 242 с.

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

**Віктор Пашкевич, Володимир Кисіль, Федір Кособуцький,
Богдан Зубрицький, Петро Годлевський**

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. У роботі визначено вплив історичного процесу на формування термінології фізичної культури і спорту, з'ясовано співвідношення національних та інтернаціональних термінів галузі, походження останніх.

Ключові слова: термінологія фізичної культури та спорту, національний термін, інтернаціональний термін.

Abstract. The article explains the influence of the historical process on the development of the physical education and sports terminology. The ratio between national and international terms is calculated. The origin of the international terms is clarified.

Keywords: physical education and sports terminology, national term, international term.

Фізична культура і спорт, як і будь-яка специфічна галузь діяльності, має свою усталену систему термінів, якими позначають ті чи ті поняття. Без чіткого окреслення основних термінологічних понять можуть виникати труднощі як при сприйманні теоретичного матеріалу, так і в практичній діяльності. На відміну від термінологій інших галузей, спортивна термінологія – це одна з найбільш «природних» терміносистем, оскільки зв'язана в процесі її розвитку з тенденціями розвитку народної мови [6, с. 4]. Інтернаціоналізація сучасного спорту, активний розвиток фізичної культури, поява нових видів спорту сприяє появі запозичених і часто незрозумілих широкому загалові термінів. Добирання українських відповідників до численних спортивних запозичень або хоча б відповідне їх оформлення згідно з правилами українського словотворення і правопису є нагальною теоретико-практичною потребою.

Спортивна термінологія була об'єктом досліджень О. Боровської [1], М. Паночка [2], К. Трофімук [4], Федорця [5], І. Янкова [6] та ін., які вивчали та аналізували окремі аспекти української термінології фізичної культури і спорту. Незважаючи на наявні досягнення в опрацюванні проблем спортивної термінології, питання її ефективного творення і функціонування залишається все ще не до кінця розв'язаним, адже спорт динамічно розвивається, у зв'язку з чим щоразу з'являються нові термінологічні, зокрема суто практичні, проблеми.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що більшість термінів на позначення поняттєвого апарату в галузі фізичної культури та спорту є запозиченими і їхня кількість постійно зростає, а аналоги назв деяких спортивних явищ в українській спортивній терміносистемі подекуди зовсім відсутні.

Мета роботи – проаналізувати співвідношення власне українських і запозичених термінів у галузі фізичної культури та спорту на різних етапах її формування і розвитку, визначити доречність уживання запозичень на сучасному етапі становлення терміносистеми.

Спортивна термінологія почала активно формуватися в період бурхливого розвитку спорту як соціального явища наприкінці ХІХ століття. Саме тоді в Європі почали засновувати спортивні федерації, формувати єдині правила змагань, зароджувалася теорія спортивного тренування. Разом із поширенням спорту з країн Західної Європи в Україну прийшла

переважна більшість спортивних термінів. Багато слів аналізованої терміносистеми запозичено з тих мов, де виник той чи той вид спорту: з англійської (*тренер, голкіпер, лідер, спортсмен, матч*); французької (*арбітр, команда, масажист, рапіра, шайба, штанга, турнір*); голландської (*яхта, тир, буй, шкіпер, штурман*); італійської (*сальто, регата, фінал, фаворит, фінт*) [5, с. 85]. Більшість термінів, запозичених у цей час, активно функціонують у спортивній українській термінології і сьогодні.

Особливо конструктивним для української спортивної термінології був період 20-х та початку 30-х років ХХ ст., коли в Україні спостерігалось активне піднесення в царині спортивного термінотворення, вироблення теоретичних засад і загальних принципів такої роботи. Визначальним було прагнення подолати розрив між науковою термінологією і термінологією практики спорту, збільшити частку національних термінів, виробити єдині підходи до словотворення. У цей період з'являються такі українські за походженням терміни та словосполучення: *плигун, пішоходець, м'ясень, серцевожильна система, корегувальна гімнастика, ковзанева спілка, лижвяні станції, перебіг (забіг), веслування двопарне зі стерначем, гонові судна, трав'яний гокей, скраклі (городки), зарахувальні змагання* тощо. Чималий внесок у розвиток вітчизняної терміносистеми спорту в цей період зробили Ярослав Рудницький, Зенон Кузеля, Іван Боберський, Тарас та Петро Франки, Степан Гайдучок та інші. Саме І. Боберський, якого ще за життя називали батьком українського тіловиховання, увів до обігу такі терміни, як *відбиванка* (волейбол), *гаківка* (гокей), *ситківка* (теніс), *столівка* (настільний теніс), *наколесництво* (велоспорт), *лещетарство* (лижний спорт), *санкарство* (санний спорт), *копаний м'яч* (футбол), *скок у довжінь* (стрибок у довжину), *скок у височінь* (стрибок у висоту), *бій навкулачки, навкулачництво* (бокс), *біжня* (бігова доріжка), *скічня* (трамплін), *вихідна постава* (вихідне положення) та багато інших.

Проте період термінотворення в галузі спорту на національній основі тривав недовго. У 30-х роках ХХ ст. українські спортивні організації було розпущено, спортивних діячів репресовано, розвиток національного спорту в Україні в цілому загальмовано. Природно, що процес творення і засвоєння української спортивної термінології припинився, на заміну питомим термінам дуже швидко прийшли запозичення з російської мови. Переважна частина сучасної спортивної термінології сформувалася за радянської доби, визначальним чинником якої було домінування російської мови, внаслідок чого окремі моделі термінотворення було запозичено з російських зразків (наприклад, *віджимання – відтискання*).

Маємо визнати, що з відновленням Україною державної незалежності термінологічні проблеми в галузі фізичної культури і спорту не зникли. Навпаки, гострота їх, як і мовних проблем взагалі, тільки зростає. Сьогодні немає компетентної інституції, яка б фахово вирішувала проблеми української спортивної термінології.

Як засвідчує аналіз, в основі багатьох сучасних спортивних термінів, які активно функціонують у спортивній практиці, лежать переважно англійські, французькі та німецькі корені (*спорт, бокс, рекорд, крос, матч, гол, нокаут, футбол, волан, естафета, медаль, тир, рапіра, шпагат* тощо). А звичні для нас терміни грецького чи латинського походження (*стадіон, гімнастика, акробатика, атлет, олімпієць, диск, біатлон, ритміка, реабілітація, кваліфікація, капітан* та ін.) набули інтернаціонального, міжнародного характеру й зрозумілі всім без будь-якого перекладу.

Сучасна українська термінологічна лексика в галузі фізичного виховання та спорту з погляду походження є такою: 70% – це запозичення (з них 20% – інтернаціоналізми), 30% – автентичні (національні) терміни [1, с. 9]. Як показали результати дослідження, найбільше запозичених (42%) термінів походить з англійської мови, по 13% мають французьке та грецьке походження, 4% – німецьке, 3% – перське, по 2% термінів запозичені з італійської, латинської, голландської мов, близько 1,5% термінологіки походить із японської та санскриту, менше ніж 1% слів становлять терміни з португальської, іспанської, норвезької,

шведської, ескімоської, китайської, татарської мов. Серед спортивних термінів-запозичень є й такі, що походять одразу з декількох мов. Наприклад, *аквабол* (з латинської мови *aqua* – вода й англійської *ball* – м'яч); *скейтдром* (з англійської *skat* від *skate* – кататися, ковзатися і грецької *drom* від *dromos* – місце для бігу).

Якщо говорити про доречність уживання запозичень на сучасному етапі, слід узяти до уваги, що не викликає жодних застережень використання таких термінів, як *атлет, баскетбол, велосипед, гімнастика, гол, граната, диск, естафета, етап, клас, крос, клуб, медаль, спорт, стадіон, тренування, тур, туризм, фаворит, фігура, футбол, центр, чемпіон, шахи, шпага, штраф*, які давно ввійшли до української мови, підпорядковуються правилам її граматики, відповідають нормам фонетики, утворюють похідні, входять до складу словосполучень.

Проте слід зазначити, що безконтрольне калькування англійських термінів без їх адаптації до норм української мови, низький рівень термінологічної грамотності українських спортивних журналістів, коментаторів, арбітрів, відсутність будь-якої системи стимулювання й підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців фізичної культури з питань фахової термінології, недостатня кількість відповідних словників і довідників, переважання російськомовної навчальної літератури над українськомовною, нестача кваліфікованих фахівців-термінознавців призводить до невиправданого засилля запозичень.

Так, наприклад, складно навіть вимовити назви нових, але популярних видів спорту: *армрестлінг, сноубордінг, сьорфінг, кьорлінг, віндсерфінг, фрістайл, боулінг, таеквондо, картінг, стретчинг, шортрек, бодібілдинг* тощо. Ці немилозвучні спеціальні найменування, по суті, мовні варваризми не зазнали навіть «натуралізації» згідно з правилами українського словотворення і правопису, не кажучи про утворення їх українських відповідників, що було б цілком закономірно.

Удосконалення спортивних найменувань передбачає взаємодію інтернаціональних та національних компонентів, оскільки однією з принципів засад сучасного термінотворення має бути намагання дбати про свою, національну форму термінів і водночас не вилучати українську спортивну термінологію з міжнародного контексту.

Отже, встановлено, що терміни та терміносполуки іншомовного походження, запозичені до української термінології фізичної культури і спорту разом з поняттями, які вони називають, переважно асимілюються в українській мові. Виняток становить частина новітніх запозичень, які не зазнали належної фонетичної, словотвірної, правописної асиміляції.

Дбати про національне вираження термінів і водночас не вилучати українську спортивну термінологію з загальноєвропейського спортивно-фахового контексту – одна з принципів засад термінотворення в цій галузі. Основним засобом розв'язання проблеми формування адекватної української термінологічної системи фізичної культури і спорту на сучасному етапі є термінологічне планування.

Література

1. Боровська О.В. Співвідношення національних та інтернаціональних термінів в українській термінології галузі фізичної культури і спорту : автореф. дис. канд. філ. наук: 10.02.01. – К., 2004. – 17 с.
2. Паночко М. Украинская спортивная лексика : автореф. дисс... канд. филол. наук : 10.02.01. – К., 1996. – 20 с.
3. Рудницький Я. Українська спортивна термінологія // Календар–альманах на 1934 рік. Спорт в маси! – Львів : Вогні, 1933. – С. 30–33.
4. Трофімук К.В. Особливості спортивної лексики й термінології в засобах масової інформації / К.В. Трофімук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – Випуск 23. – Розділ II. Журналістика. – С. 65–68.

5. Федорець С. Англійські запозичення у термінологічній системі «спорт» // Лінгвістичні дослідження : зб. наук . праць. / С. Федорець. – Х ., 1998. – Вип.1. – С . 78–85.

6. Янків І.Т. Українська спортивна термінологія (історико-методологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02. – Луцьк, 2000. – 20 с.

СУТНІСТЬ І ТЕРМІНОЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОЦЕСУ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Наталія Самолюк

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Розкрито сутність поняття «регулювання». Розглянуто трактування *державного та договірною регулювання*, окреслено суб'єктів і об'єктів цих процесів. Також схарактеризовано економіко-правові категорії *механізм та механізм регулювання*.

Ключові слова: термін, регулювання, механізм, механізм регулювання.

Abstract. The essence of the term «regulation» is revealed. The interpretation of *state and contractual regulation* is considered, subjects and objects of these processes are outlined. Also, the definition of *mechanism and regulation mechanism* is described.

Key words: term, regulation, mechanism, regulation mechanism.

Для трудових відносин, які виникають між найманими працівниками та власниками підприємств, закономірним є існування суперечності інтересів. Основне джерело конфлікту – розподіл новоствореного продукту між факторами «праця» і «капітал». Адже кожен із них хоче максимізувати саме свою частку: працівники – заробітну плату, а власники – прибуток. Тому процес розподілу має регулюватися.

Проблеми регулювання процесу розподілу доходів найманих працівників та підприємців знайшли висвітлення та набули розвитку в працях таких українських учених, як А. Базилюк, Д. Богиня, І. Гнибіденко, О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова, В. Мандибуря, В. Новіков, О. Новікова, Н. Павловська, Н. Холод, Г. Ярошенко та ін. Однак більшість наукових праць з окресленої проблематики стосується лише окремих проблемних аспектів регулювання такого розподілу. Тому виникає потреба ґрунтовнішого дослідження та створення ефективного механізму регулювання розподілу доходів суб'єктів господарювання, який забезпечував би зростання їх реальної величини на перспективу.

Відтак **мета роботи** – розгляд термінологічних аспектів сутності механізму регулювання розподілу доходів між найманими працівниками та власниками підприємств.

Термін *регулювання* походить від латинського слова *regulare* – «спрямування, впорядкування» та означає упорядкування, приведення чогось у відповідність до чогось. Звідси випливає, що *регулювати* означає впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підпорядковуючи його відповідним правилам, певній системі (табл. 1). Загалом процес регулювання детермінується нормативністю – у полі його зору перебуває будь-яке відхилення від норми.

Таблиця 1

Сутність поняття «регулювання»

Сутність	Автор / джерело
Процес впливу на об'єкт, спрямований на усунення або на пристосування до факторів, що впливають на його поведінку	Осовська Г.В. Основи менеджменту : навчальний посібник / Осовська Г.В., Осовський О.А. – К. : Кондор, 2006. – 664 с.

Спосіб та механізм підпорядковувати що-небудь певній планомірній організації дій, впорядковувати	Економічна енциклопедія : у 3 т. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія , 2002. – Т. 3. – 951 с.
Дія за значенням від дієслова <i>регулювати</i> , що трактується як «впорядковувати що-небудь», керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; забезпечувати злагоджену взаємодію складових частин	Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] : Близько 170000 сл. та словосполучень / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
Процес, що забезпечує потрібні значення змінних, які є суттєвими для функціонування об'єкту управління	Математика и кибернетика в экономике. Словарь-справочник / [под ред. акад. Н.П. Федоренко]. – Изд. 2, перераб. и доп. – М. : Экономика, 1975. – 700 с.

У процесах розподілу доходів виділяють як державне, так і договірне регулювання.

Деякі з найбільш уживаних авторських трактувань поняття «державне регулювання» наведено в таблиці 2. Узагальнивши їх, можна стверджувати, що державне регулювання являє собою сукупність методів та засобів (інструментів), за допомогою яких держава впливає на діяльність суб'єктів господарювання на основі прийняття й реалізації відповідних законодавчих актів і нормативних документів.

Основними суб'єктами державного регулювання трудових доходів найманих працівників є державні органи влади в особі Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України та ін. Водночас об'єктами такого регулювання є умовно постійні величини, які періодично визначаються в законодавчому порядку.

Таблиця 2

Сутність поняття «державне регулювання»

Сутність	Автор / джерело
Форма державного впливу на економіку, при порушенні вимог якої, встановлених законодавством, може бути притягнення до відповідальності.	Гарагонич О.В. Теоретичні питання державного регулювання господарської діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Yurnpo/2010_1/141-147.pdf – С. 141–147.
Комплекс державних заходів у сфері соціальних, економічних, політичних, духовних та ін. суспільних процесів з метою їх упорядкування, встановлення загальних правил і норм суспільної поведінки, а також запобігання негативним явищам у суспільстві	Державне управління та державна служба : словник-довідник / уклад. О.Ю. Оболенський. – К. : КНЕУ, 2005. – 480 с.
Сукупність інструментів, за допомогою яких держава встановлює вимоги до підприємств і громадян	Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011.

Зазвичай під договірним регулюванням розуміють економіко-правову систему співробітництва і компромісів між найманими працівниками і працедавцями [2].

Учені виділяють два види договірного регулювання:

- 1) колективно-договірне – здійснюється на макро-, мезо- та мікрорівнях;
- 2) індивідуально-договірне – притаманне рівню окремого найманого працівника та роботодавця.

Колективно-договірне регулювання здійснюється на основі системи угод, що укладаються на державному (генеральна угода), галузевому (галузева угода), регіональному (регіональна угода) і виробничому (колективний договір) рівнях відповідно до Закону України «Про колективні договори і угоди».

Суб'єктами договірного регулювання виступають соціальні партнери (представники найманих працівників та професійні спілки, роботодавці та їх об'єднаннями, Кабінет Міністрів України та органи місцевого самоврядування).

Згідно із Законом «Про колективні договори та угоди» на національному рівні об'єктом регулювання є загальні принципи і норми реалізації соціально-економічної політики та трудових відносин, зокрема мінімальних соціальних гарантій оплати праці та доходів, розмірів мінімальних нормативів оплати праці. На галузевому – трудові норми в системі встановлення мінімальних гарантій на підприємствах галузі відповідно до кваліфікації працівників, мінімальних розмірів доплат і надбавок з урахуванням індексу інфляції, міжкваліфікаційних співвідношень в оплаті праці. На регіональному – норми соціального захисту працівників, що встановлюють вищий порівняно з Генеральною угодою рівень соціальних гарантій, компенсацій та пільг. На виробничому – форми, системи, розміри заробітної плати, обсяги гарантій, компенсацій та пільг, умови регулювання фондів оплати праці.

Поняття «механізм» походить від грецького слова *mechan* (зброя, машина) і в економіку запозичене з технічних наук, де *механізм* розглядають як сукупність пристроїв, які перетворюють дію (рух) одного тіла на дію (рух) іншого, а також спосіб їх поєднання. В економічному словнику *механізм* визначають так: 1) послідовність станів, процесів, що визначають собою яку-небудь дію, явище; 2) система, пристрій, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності. Водночас С.В. Рудницький, досліджуючи використання цього поняття в різних науках, виявив, що в економіці зазвичай під *механізмом* розуміють «послідовність етапів і комплекс способів, або послідовність етапів та комплекс методів, або комплекс заходів і послідовність їх використання» [1].

До складників механізму низка авторів включає інструменти, засоби й інститути, суб'єкти, систему, методи, важелі й інструменти, структуру і комплекс форм і методів чи, зрештою, просто способи. При цьому, на думку О. Андрєєвої, *механізм* – це дії органів через методи, форми та інструменти, причому кожному методу відповідають свої форми і свої інструменти.

Варто зазначити, що і трактування сутності механізму регулювання різними науковцями має особливості, деякі з них наведено в табл. 1. Зокрема, О.М. Комяков під *механізмом державного регулювання* розуміє сукупність методів та інструментів, тоді як О.І. Андрєєва – сукупність дій.

Таблиця 3

Сутність поняття «механізм державного регулювання»

Сутність поняття	Автор / джерело
Сукупність організаційно-економічних методів та інструментів, за допомогою яких виконують взаємопов'язані функції для забезпечення	Комяков О.М. Державне регулювання перехідної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук / О.М. Комяков. – К., 2000. – 19 с.

безперервної, ефективної дії відповідно системи (держави) на підвищення функціонування економіки	
Дії регуляторних органів, які спрямовані на покращення стану об'єкта регулювання через використання певних методів, форм та інструментів регулювання, враховуючи основні принципи й функції такого об'єкта	Андрєєва О.І. Обґрунтування теоретичних підходів до визначення механізму державного регулювання розвитку ринку страхових послуг // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2010. – № 3. – С. 138–142.
Система засобів, важелів, методів і стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси, забезпечує реалізацію соціально-економічних функцій	Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери в ринковій економіці : монографія. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 260 с.

Як бачимо, *механізм державного регулювання* – це система методів та засобів, за допомогою яких держава забезпечує впорядкування суспільних відносин та їх відповідність встановленим вимогам та нормам.

При цьому в процесі розроблення ефективного механізму регулювання розподілу доходів необхідно враховувати та узгодити об'єкти впливу (доходи, сферу їх утворення, розподіл), цілі (забезпечення зв'язку доходів з продуктивністю праці, зменшення диференціації) та функції (управління процесами формування доходів, забезпечення планомірного зростання доходів та цілісного відтворення робочої сили, соціальний захист) і відповідно до цього вибрати методи (економічні, правові, погоджувальні, адміністративні) та інструменти їх досягнення [2].

Література

1. Рудницький С.В. Категорія «механізм» у суспільних науках / С.В. Рудницький // Український науковий журнал «Освіта регіону». – 2011. – № 4. – С. 111–120.
2. Федірко Н.В. Державне регулювання доходів населення в Україні : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.02.03 / Н.В. Федірко; Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 20 с.

ПОЛІСЕМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Інна Сидорчук

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Статтю присвячено аналізу полісемії в українській термінології управління персоналом. Виявлено основні різновиди багатозначності та проаналізовано причини її виникнення. З'ясовано, що розвиток значень слів відбувається метафоричними, метонімічними і функціональними перенесеннями. Описано тенденції розвитку багатозначності.

Ключові слова: полісемія, термінологія, термінологія управління персоналом, семантична структура.

Abstract. The present article deals with polysemy in the Ukrainian terminology of personnel management. The variety of polysemantic units is specified and the reasons for its appearance are analyzed. Word meaning development through metaphorical, analogical and functional transfer is described.

Keywords: polysemy, terminology, terminology of personnel management, semantic structure.

Полісемія є природною властивістю людської мови, що зумовлено здатністю людського мислення пізнавати світ і репрезентувати його, позначаючи нові предмети чи явища вже наявними мовними знаками¹.

Результати аналізу терміносистем української мови (праці Л. Боярової, О. Кримець, Н. Ляшук, Л. Малевич, Т. Михайлової, Ю. Теглівець, Н. Цимбал та ін.) засвідчують, що для термінології, як і для загальнонавчальної лексики, властиве явище полісемії, що полягає в тісному зв'язку значення полісемічного слова з його первинним значенням. Як слушно зазначає М. Годована, «полісемія термінів – це природній вияв законів розвитку мови. З нею можна боротися, її можна обмежувати, але вона все одно буде проникати в термінологію як складову частину лексики загальнолітературної мови» [4, с. 58].

Проблему полісемії в термінологічній лексиці вивчали Б. Головін, В. Даниленко, Д. Лотте, Т. Панько, Л. Туровська, О. Суперанська та ін. Незважаючи на велику кількість досліджень багатозначності у термінології, ця проблема **потребує подальшого дослідження** на матеріалі ще не досліджених терміносистем, з-поміж яких – підмова управління персоналом.

Основна **мета** розвідки – лінгвістичний аналіз багатозначних термінів управління персоналом, з'ясування тенденцій розвитку багатозначності на прикладі останніх та установлення чинників, що зумовили це явище.

Полісемія в тій чи тій терміносистемі – це здатність термінів «мати одночасно в межах однієї семантичної структури кілька значень, що групуються навколо загального семантичного центру» [8, с. 84]. Вимога однозначності терміна є одним із найважливіших завдань, яке ставлять при творенні нового терміна, проте реально забезпечити таку умовну однозначність не завжди вдається. Незважаючи на всі недоліки полісемії як мовного явища, зміна значень лексем є одним із продуктивних способів творення нових спеціальних мовних одиниць.

У термінознавстві сформувалися різні погляди на багатозначність терміна. Р. Будагов, Д. Лотте вважають полісемію термінів негативним явищем, тому багатозначні слова варто усувати з термінології [1, с. 16]. На думку В. Марченка, багатозначність термінів зумовлює труднощі при користуванні науковою літературою, порушує взаєморозуміння, призводить до хиткості уявлень. Тому «необхідно домагатися, щоб кожен термін був однозначним» [6, с. 113].

Натомість В. Даниленко вважає, що полісемія виправдана в термінології, тому що термін – це насамперед слово, і йому природно притаманна багатозначність [4, с. 93].

¹ Під полісемією традиційно розуміють здатність одного слова слугувати позначенням кількох різних предметів чи явищ дійсності [3, с. 25].

На думку дослідників, наявність полісемічних термінів зумовлена низкою суттєвих причин: недостатністю словникового складу мови порівняно з кількістю понять, традиціями функціонування терміна, його семантичними та словотвірними зв'язками, диференціацією наукових понять, що стосуються одного явища, але відображають різні погляди, гіпотези [9, с. 170].

У процесі аналізу одиниць досліджуваної терміносистеми виділено три типи термінологічної багатозначності – внутрішньосистемну, міжсистемну, або міжгалузеву, й зовнішньосистемну полісемію.

Внутрішньосистемна полісемія – це розвиток вторинного термінологічного значення на основі іншого в термінології управління персоналом. Виразним прикладом внутрішньосистемної полісемії в аналізованій термінології є термін *управління персоналом*, який уживається на позначення: 1) науки про методи впливу на персонал підприємства для підвищення ефективності в досягненні цілей організації [11, с. 35]; 2) сукупності впливу на організаційну поведінку людей, спрямованих на активізацію ще не використаних можливостей для розв'язання поставлених завдань [12, с. 18]. Полісемічними є терміни *розвиток персоналу*, *абсентеїзм*, *кар'єрограма* та ін., наприклад, *розвиток персоналу* – 1) сукупність заходів у сфері навчання, підвищення кваліфікації; 2) безперервний процес удосконалення якісних характеристик персоналу з метою забезпечення гармонійного розвитку працівників і підвищення ефективності діяльності організації в цілому в коротко- та довгостроковій перспективі [11, с. 22]; *абсентеїзм* – 1) ухилення від виконання обов'язків; 2) ухилення від роботи без поважної причини, часто це одноденна відсутність на роботі у зв'язку з хворобою, але без відвідування лікаря [11, с. 68]; *кар'єрограма* – 1) інструмент управління кар'єрою; 2) графічне описання того, що має відбутися чи відбувається з людьми на різних етапах кар'єри [12, с. 70].

Багато термінів утворено перенесенням значення на основі метонімії, наприклад: *організація* – 1) створення системи та її структурних елементів, де здійснюються управлінські процеси, пошук виконавців, розподіл обов'язків і повноважень, дотримання відповідної технології управління; 2) група людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення загальної мети чи цілей [11, с. 45]. Таким способом утворилася низка термінів управління персоналом: *планування*, *управління*, *координація* та ін.

Міжсистемна полісемія виникає в тих випадках, коли той самий термін функціонує в різних терміносистемах із практично незмінним семантичним ядром, але щоразу з іншим набором периферійним сем. Наприклад, термін *компетенція* в юридичній термінології має значення «правовий засіб, який дозволяє визначити роль і місце конкретного суб'єкта в керівничому процесі шляхом законодавчого закріплення за ним певного обсягу публічних справ» [2, с. 85]. У складі термінології управління персоналом цей термін функціонує зі значенням «особистісна якість працівника, що є необхідною та достатньою для здійснення конкретної професійної діяльності в конкретних умовах з наперед установленим рівнем якості» [8, с. 56]. Також прикладом міжсистемної полісеміє є термін *кадри* – 1) у військовій термінології – це «постійний склад військових частин, що не демобілізується в мирний час»; 2) в управлінні персоналом – «це штатні кваліфіковані працівники з певною професійною підготовкою, які мають спеціальні знання, трудові навички чи досвід роботи у вибраній сфері діяльності» [7, с. 47]. У термінології управління персоналом використовують значну кількість термінів, які є терміноодиницями інших галузей знань, зокрема *політика* (упр. пер., сусп.), *ідентифікація* (упр. пер., кримін., філос.,), *вербування* (військ., упр. пер.), *компетентність* (педаг., упр. пер.), *культура* (сусп., упр. пер.), *компенсація* (техн., упр. пер.) та ін.

Зовнішньосистемна полісемія термінології управління персоналом пов'язана з термінологізацією загальнонавжованої лексики. Термінологізація відбувається внаслідок зміни обсягу значення слова, тобто його звуження або розширення. Так, слово *ієрархія* у загальному вжитку – «сукупність людей, об'єднаних у такий спосіб службовою чи іншою діяльністю, родинними стосунками й т. ін». У термінології управління персоналом це – «підпорядкування нижчих посад, підрозділів, органів вищим» [12, с. 67]. Загальнонавжоване значення слова *інтерес* – «увага до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось» [2, с. 57], а в аналізованій терміносистемі воно набуло значення «рушійна сила суб'єкта, яка базується на матеріальних і моральних основах рішень і дій» [12, с. 67].

Значна кількість загальноживаних слів у терміносистемі управління персоналом є компонентами полісемічних термінів-словосполучень: *дерево цілей*, «*білі комірці*», «*сині комірці*», «*золоті комірці*», *ланцюг команд*, «*золоте рукостискання*», *мозкова атака*, *конфлікт*, *кар'єра-блискавка*. Зміст позначуваних ними наукових понять конкретизується в термінах-словосполученнях.

Отже, багатозначність є характерною ознакою української термінології управління персоналом. Полісемія в зазначеній терміносистемі уможлиблює значно розширити номінативний потенціал мови без збільшення кількості мовних лексичних одиниць, що сприяє економії мовних ресурсів. Досить продуктивними в процесі творення термінів є зовнішньосистемна та внутрішньосистемна полісемія. Загальноживані слова є постійним джерелом поповнення термінології управління персоналом.

Література

1. Будагов Р.А. Проблемы развития языка / Будагов Р.А. – М. : Наука, 1965. – 73 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К., 1985. – 360 с.
4. Годована М.П. Спостереження над семантичними особливостями термінологічної лексики [Електронний ресурс] / М.П. Годована. – Режим доступу : <http://www.odigest.org/index> (дата звернення 12.07.2016). – Назва з екрана.
5. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания : [уч. пособ. для гос. унгов и пед. интов] / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
6. Крижанівська А.В. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А.В. Крижанівська, Л.О. Симоненко, Т.І. Панько та ін. : [ред. А.В. Крижанівська]. – К. : Наук. думка, 1984. – 196 с.
7. Крушельницька О.В. Управління персоналом : навч. посіб.; вид. друге, перероблене й доповнене / Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. – К. : Кондор. – 2005. – 308 с.
8. Никифоренко В.Г. Управління персоналом : навч. посіб.; 2-ге вид., виправлене та доповнене / Никифоренко В.Г. – Одеса : Атлант, 2013. – 275 с.
9. Письмиченко А. Формування індустріянобудівельної термінології української, російської та англійської мов / А.М. Письмиченко // Українська термінологія і сучасність : матеріали II Всеукр. конференції. – К., 1997. – С. 82–85.
10. Подвойська О.І. Термінологія соціальної ринкової економіки в сучасній німецькій мові: номінативний та функціональний аспекти : дис. ... канд. філол. наук / Оксана Володимирівна Подвойська. – К., 2007. – 244 с.
11. Управління розвитком персоналу : навч. посіб. / Т. П. Збрицька, Г.О. Савченко, М.С. Татаревська / За заг. ред. М.С. Татаревської. – Одеса : Атлант, 2013. – 427 с.
12. Храмов В.О. Основи управління персоналом : навч.-метод. посіб. / Храмов В.О., Бовтрук А.П. – К. : МАУП, 2001. – 112 с.

ТЕРМІНИ-СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Галина Хирівська

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
(Львів, Україна)

Анотація. Статтю присвячено вивченню особливостей термінів-словосполучень, що функціонують у сучасній фармацевтичній термінології. Визначено найтипівіші структурні моделі, за якими створено терміни-словосполучення.

Ключові слова: українська фармацевтична термінологія, термін-словосполучення, структурна модель.

Abstract. The article is devoted to the study of the features of word-combination terms of the modern Ukrainian pharmaceutical terminology. The most typical structural models for forming of the word-combination terms are defined.

Keywords: Ukrainian pharmaceutical terminology, term phrases, structural model.

Сьогодні науковці дуже активно вивчають термінологію в різних галузях науки. Терміни-словосполучення теж неодноразово були предметом аналізу лінгвістів. Фармацевтична термінологія потрапила під пильне око науковця нещодавно, тому розвідки про терміни-словосполучення в українській фармацевтичній термінології ще не було. Такий аналіз проводиться вперше.

Дослідники виокремлюють дві тенденції у вимогах до терміна: необхідність стислості та необхідність відображення у структурі терміна родо-видових відношень. З. Осипенко стверджує, що «точне відтворення поняттєвого наповнення вимагає іноді не скорочення, а розширення терміна» [5, с. 69]. Як наслідок і виникають терміни-словосполучення.

Як свідчать сучасні дослідження лінгвістів, протягом останніх десятиліть спостерігаємо тенденцію до зростання багатокомпонентних термінів. Саме такі терміни-словосполучення становлять «понад 70% термінів у різних термінологічних системах [6, с. 138].

Терміни-словосполучення уже вивчали в електроенергетичній термінології (Л. Харчук [11]), у термінології конституційного права (П. Луньо [4]), в археологічній (С. Локайчук [3]), у термінології авіації (Л. Халіновська [10]), у біологічній термінології (М. Вус [1]).

Мета статті – з'ясувати особливості формування термінологічних словосполучень фармацевтичної термінології та описати найпоширеніші структурні моделі.

Л.О. Симоненко акцентує на тому, що в біологічній термінології «терміни-словосполучення широко використовуються при систематиці рослинного та тваринного світу, де, як відомо, діє біноміальний принцип, за яким до родової назви додається видова характеристика» [7, с. 24].

Отже, номінація понять словосполученнями характерна для термінів ботаніки в таких випадках, коли треба встановити місце певного предмета в ряду інших однорідних предметів та виділити його з цього ряду вказівкою на диференційні ознаки. Таким чином, слово-термін стає базою в процесі творення складеної назви. А конкретизувальні слова, які до нього додають, уможливають точне відображення відмінних ознак складних понять, наприклад, *бруньки берези, бруньки сосни, бруньки тополі чорної; квітки арніки, квітки актиноморфні, квітки волошки синьої, квітки гадючника в'язолистого, квітки глоду, квітки деревію, квітки зигоморфні, квітки липи, квітки глоду, квітки нагідок, квітки пижма, квітки ромашки аптечної, квітки цмину піскового.*

У нашому дослідженні ми простежили, що у фармацевтичній термінології, окрім термінів ботаніки, які є обов'язковим компонентом термінології фармацевтичної галузі, за таким самим принципом з однослівного терміна творять цілий ряд термінів-словосполучень ще й терміни інших тематичних підгруп. Однослівний номен *мазь* стає базою для творення складених термінів, які позначають вид мазі за призначенням чи вмістом, тобто складні терміни мають у своїй структурі слова, які вказують на диференційні ознаки (*мазь гомогенна, мазь екстракційна, мазь емульсійна, мазь захисна, мазь комбінована, мазь профілактична, мазь суспензійна*). Номен *екстракт* отримує додаткові характеристики щодо його основного значення «витяг із сировини рослинного або тваринного походження»: *екстракт сухий* (у формі порошку), *екстракт рідкий* (витяжка із вмістом спирту), *екстракт хвойний* (суха або рідка витяжка з хвої), *екстракт густий* (дуже в'язка, тягуча рідина) тощо.

Номени *насос, прес, живильник* у поєднанні з відповідними прикметниками вказують на функції такого пристрою при виробництві ліків у фармацевтичній галузі (*насос вакуумний, насос вихровий, насос відцентровий, насос динамічний, насос об'ємний, насос пластинчастий, насос поршневий, насос шестеренчастий; прес вальцовий, прес диференціальний, прес кошиковий, прес пневматичний, прес таблетковий, прес шнековий; живильник гвинтовий, живильник лопатевий, живильник лотковий, живильник вібраційний, живильник пластинчастий, живильник плунжерний, живильник стрічковий, живильник тарілчастий* тощо).

Наявність таких ознак, як виконувані функції речовин чи механізмів, а також характеристика ліків за дією, формою, їх взаємодією, за їх впливом на організм спричинила розширення структури однослівних термінів додатковими компонентами для їх деталізації. Про тенденцію до «так званого «гілкування» лексики, яке спричинене розбудовою терміносистеми» пише Л. Халіновська [10].

У процесі аналізу фармацевтичних термінів за «Енциклопедичним тлумачним словником фармацевтичних термінів» [2] та «Фармацевтичною енциклопедією» [9] можемо всі фармацевтичні терміни-словосполучення поділити на три структурні групи: двокомпонентні, трикомпонентні та багатоконпонентні.

До двокомпонентних належать такі словосполучення: *екстракт густий, дослідження біофармацевтичні, реакція хімічна, розчин ізотонічний, препарат антидепресивний, пропис екстемпоральний, отрута бджолина, піпетка аптечна, плоди черемхи, номер серії, канал товароруху, квітки пижма, кислота ацетилсаліцилова, концентрація мінімальна, контроль фізичний, краплі назальні, лікарська речовина, дія побічна, адсорбція хімічна*.

Слід відзначити, що серед двокомпонентних найчастотнішою є модель прикметник + іменник (*гомеопатична сировина, лікарська рослина, шипучі таблетки, технологічна норма*), іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку (*дизайн ліків, взаємодія ліків, дата переконтролю, корекція фармакотерапії*). Рідше трапляються моделі дієприкметник + іменник (*дозувальний клапан, адреноблокувальні препарати, адсорбувальні препарати*).

Серед трикомпонентних термінів-словосполучень виділяємо такі назви: *межа кількісного визначення, методи аналізу фізичні, замітники плазми білкові, жовч медична консервована, закон токсикодинаміки основний, експертиза лікарських препаратів, доза добова найвища, доброякісність лікарської сировини, дата виготовлення серії, властивість речовини фізична, виробництво ліків дрібносерійне, ангідриди кислот карбонових, дискінезія жовчних шляхів*.

У процесі вивчення термінів ми дійшли висновку, що трикомпонентні терміни-словосполучення представлені такими моделями: іменник + іменник у родовому відмінку + прикметник у родовому відмінку (*трава гірчаку перцевого, препарат продукту фармацевтичного, об'єм пор питомий*); прикметник + іменник + іменник у родовому відмінку

(*національна політика ліків*); прикметник + прикметник + іменник (*нестероїдні протизапальні препарати*); іменник + прикметник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку (*ідентифікація фармацевтичного препарату*); іменник + прикметник + прикметник (*упаковка контурна чарункова*); іменник + іменник у родовому відмінку + прикметник (*дія ліків комбінована*).

Термінів-словосполучень з багатокомпонентною структурою в українській фармацевтичній термінології менше, але їх усе ж немало. Зазначатимемо одразу в дужках структуру такого терміна, оскільки їх кількість незначна, а часто це навіть поодинокі терміни. До багатокомпонентних належать такі терміни-словосполучення: *взаємодія інгредієнтів у ліках* (іменник + іменник у родовому відмінку + прийменник + іменник у давальному відмінку), *взаємодія ліків та компонентів їжі* (іменник + іменник у родовому відмінку + сполучник + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку), *види дії лікарських препаратів* (іменник + іменник в родовому відмінку + прикметник в родовому відмінку + іменник в родовому відмінку), *еквівалент ізотонічний за натрію хлоридом* (іменник + прикметник + прийменник + іменник в орудному відмінку + іменник в орудному відмінку), *звіт про клінічне випробування* (іменник + прийменник + прикметник у знахідному відмінку + іменник у знахідному відмінку), *депресія температури замерзання розчину* (іменник + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку), *інспекція державна з контролю якості фармацевтичних препаратів* (іменник + прикметник + прийменник + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку + прикметник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку), *методи отримання етерних олій* (іменник + іменник у родовому відмінку + прикметник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку), *краплі для внутрішнього застосування* (іменник + прийменник + прикметник у родовому відмінку + іменник в родовому відмінку), *корені і кореневища великоголовника сафлоровидного* (іменник + сполучник + іменник + іменник у родовому відмінку + прикметник у родовому відмінку), *копія лікарського препарату незаконна* (іменник + прикметник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку + прикметник), *коефіцієнт збільшення ефективності витрат* (іменник + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку), *капсули з модифікованим вивільненням* (іменник + прийменник + прикметник в орудному відмінку + іменник в орудному відмінку), *національний перелік основних лікарських препаратів* (прикметник + іменник + прикметник у родовому відмінку + прикметник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку), *партія лікарської рослинної сировини* (іменник + прикметник у родовому відмінку + прикметник у родовому відмінку + іменник в родовому відмінку), *капсули з модифікованим вивільненням* (іменник + прийменник + прикметник в орудному відмінку + іменник в орудному відмінку).

Отже, сучасна українська фармацевтична термінологія налічує сьогодні досить велику кількість термінів-словосполучень. Наше дослідження показало, що найчастіше серед термінологічних словосполучень використовують дво- і тричленні терміни, хоча є й багатокомпонентні. Саме серед багатокомпонентних термінів-словосполучень можемо спостерігати структурне різноманіття. Причому мало не кожне з них має індивідуальну структуру. Особливість формування термінів-словосполучень полягає у відмінностях між родо-видовими поняттями рослинної сировини та іншими характеристиками ліків (за призначенням, за консистенцією, за хімічною та фізичною характеристикою препарату, за дозованістю тощо, а також розмежуванні особливостей за механізмом дії устаткування на фармацевтичних підприємствах та ін. Конкретизувальні елементи дають можливість установити місце одного предмета серед інших за допомогою розрізнявальних ознак, але тоді одне слово-термін уже не може відобразити певного поняття самостійно, а потребує розширення структури терміна.

Література

1. Вус М. Терміни-словосполучення в українській фармацевтичній термінології // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2014. – № 791.– С. 43–48.
2. Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів: українсько-латинсько-російсько-англійський : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / І.М. Перцев, Є.І. Світлична, О.А. Рубан та ін.; за ред. В.П. Черниха. – Вінниця : Нова книга, 2014. – 824 с.
3. Локайчук С.М. Терміни-словосполучення в сучасній археологічній науці / С.М. Локайчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – № 1: Філологічні науки. Мовознавство. – С. 71–76.
4. Луньо П.Є. Структурне моделювання двокомпонентних термінів конституційного права України / П.Є. Луньо // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Філологічна. – 2013. – Вип. 39. – С. 61–64.
5. Осипенко З.М. Різновиди термінів і їх семантичні особливості / З.М. Осипенко // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 65–69.
6. Панько Т.І. Українське термінознавство : підруч. / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 215 с.
7. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології : монографія. – К. : Наукова думка, 1991. – 152 с.
8. Симоненко Л.О. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л.О. Симоненко, С.О. Соколова, І.В. Коропенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 237 с.
9. Фармацевтична енциклопедія / За ред. Черних В.П. – Київ : Моріон, 2010. – 1631 с.
10. Халіновська Л.А. Структура сучасних українських авіаційних термінів // Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009.
11. Харчук Л. Терміни-словосполучення в українській електроенергетичній термінології / Л. Харчук // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2013. – № 765. – С. 73–77.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ РОДО-ВИДОВИХ ВІДНОШЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОДАТКОВІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

Олена Чорна

Університет державної фіскальної служби України
(Ірпінь, Україна)

Анотація. Статтю присвячено гіперо-гіпонімічним системним відношенням в українській податковій терміносистемі. З'ясовано сутність гіпонімії, якій належить вагома роль систематизатора лексичних систем національних мов узагалі й термінологічних підсистем зокрема, схарактеризовано родо-видові відношення між податковими термінами, досліджено їхній зв'язок із дефініціями, визначено основні функції гіпонімів і сукупність засобів вираження гіперо-гіпонімічних відношень.

Ключові слова: українська податкова терміносистема, гіперо-гіпонімічні відношення, гіперонім, гіпонім.

Abstract. The article is dedicated to the hyper-hyponymy system relations of the Ukrainian tax terminological system. The article clarifies the meaning of hyponymy which plays an essential role in systematizing of the lexical systems of the national languages in general and terminological subsystems in particular. The article characterizes the relations between tax terms, their connection to the definitions, the major functions of the hyponyms and the means to express the hyper-hyponymic relations.

Keywords: Ukrainian tax legislation terminological system, hyper-hyponymic relations, hyperonym, hyponym.

Системний характер термінології виявляється в різноманітних парадигматичних зв'язках і відношеннях між лексичними одиницями, зокрема синонімічних та гіперо-гіпонімічних. Найважливішим із семантичних зв'язків Ю.С. Маслов вважає "ієрархічний зв'язок по лінії рід-вид між позначенням загальнішого, родового поняття ... і гіпонімами. Смысловим відношенням слова, з одного боку, до його гіпероніма, а з другого – до сусідів, інших гіпонімів того самого гіпероніма, визначено обсяг і зміст вираженого в слові поняття" [8, с. 118]. У терміносистемах передаються системні відношення між професійними поняттями, зміст видового поняття виявляється ширшим за родове, а обсяг – вузьчим, а отже, значення слів-гіпонімів (видових понять) містить у собі більшу кількість семантичних компонентів, ніж значення слів-гіперонімів (родових понять) [2, с. 59]. "Терміни як спеціально створені номінативні одиниці покликані не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові, частини й цілого, суміжності у просторі або часі" [11, с. 191].

Гіперо-гіпонімія – одна з найважливіших категорій, що формує термінологічні структури і є "універсальним засобом тематичної ієрархічної організації конкретної терміносистеми" [11, с. 194]. **Актуальність** досліджень цієї категорії визначається тим, що її використовують для опису різних груп лексики, семантичних полів, словникового складу мови загалом. Вивчення принципів і закономірностей віднесення лексем до певних класів дає змогу вирішувати проблему впорядкування лексики, опису її тематичних зв'язків, що відображають системні відношення між реаліями світу. Істотне значення має гіперо-гіпонімія й для лексикографічної роботи: обов'язковим принципом організації словника будь-якого типу є визначення слова через рід і видову відмінність. Ці відношення лексичних одиниць у мовознавстві називають також гіпонімічними [5, с. 91–92], категорійно-специфікаційними, інклюзивно-ексклюзивними [10, с. 29]. Учені висловлюють різні думки щодо можливості поширення понять логіки (йдеться про використання терміна *родо-видові* відношення) на мовні явища. У працях науковців зафіксовано, що застосовувати це поняття щодо лексики є недоцільним [13, с. 44]. М.В. Лисякова вважає, що гіперо-гіпонімія має свою мовну специфіку і її можна розглядати як самостійну лексико-семантичну категорію [7, с. 17]. Л.А. Новиков називає гіперо-гіпонімічні

відношення “найбільш фундаментальними парадигматичними смисловими відношеннями, за допомогою яких структуровано словниковий склад мови” [11, с. 241–242]. Підкреслимо, що якщо антонімічні та синонімічні відношення охоплюють лише частину слів, то родо-видові – усю лексику. Е.В. Кузнєцова пояснює це паралельним існуванням тенденцій до узагальнення й конкретизації в людському мисленні [6, с. 66].

Мета дослідження – проаналізувати родо-видові відношення в українській податковій терміносистемі.

На сучасному етапі функціонування української мови термінотворення тяжіє до уточнення визначень понять, що виникають унаслідок постійного розвитку науки, саме через розширення родо-видових відношень, тобто за допомогою формально-семантичного виду гіперо-гіпонімічних відношень. Гіпероніми та гіпоніми – це слова, що позначають відповідно рід-вид, виконують у науковому тексті подібну до синонімів функцію. Розрізняючи гіпероніми (родові поняття) і гіпоніми (видові поняття) зауважимо, що гіпоніми, перебуваючи на нижчому щаблі ієрархічної структури, мають більшу кількість семантичних компонентів, які зумовлюють виокремлення конкретного із загального, вужчий обсяг поняття.

Розглядаючи термінологічні одиниці податкової галузі, помічаємо, що гіперо-гіпонімічні зв'язки характерні для термінів, які виражають ту саму семантичну ознаку, але відрізняються різним ступенем конкретизації: гіперонім позначає родові поняття, гіпоніми – конкретні видові поняття, наприклад, податковий термін *оподаткування* зі значенням ‘система розрахунку податків та форма їх виплати’ [1, с. 848] виступає гіперонімом до гіпонімів *прогресивне оподаткування, пропорційне оподаткування, оподаткування пільгове, оподаткування подвійне, оподаткування прибуткове індивідуальне, система прибуткового оподаткування, оподаткування регресивне, оподаткування промислових товарів, оподаткування сільгосппродукції, оподаткування підприємств*.

Гіпонімічні відношення в податковій термінології вважаємо одним із найпродуктивніших чинників її структурної організації. Усі наукові поняття, які охоплює досліджувана терміносистема, “підпорядковуються певній ієрархії, перебувають у своєрідних взаємозв'язках, а місце кожного визначають абстракції, узагальнення чи порівняння понять” [3, с. 91]. Поділяємо думку Т.І. Панько та інших учених, які вважають, що “гіперо-гіпонімічні відношення між термінами конкретних систем виникають або внаслідок синтагмозначень гіперонімів, або шляхом актуалізації їх парадигматичних значень” [12, с. 193]. Так, гіперонім **плата** зі значенням ‘відшкодування вартості одержаного або використаного; те, чим відшкодовують’ [1, с. 980]; ‘платіж до бюджету за використання ресурсів, які перебувають у загальнодержавній власності на засадах певної еквівалентності стосунків платників і держави’ [15, с. 329] охоплює гіпоніми: *плата за воду, плата за землю, плата за марки акцизного збору, плата за природні ресурси, плата за спеціальне використання надр, плата накладна, плата орендна, плата орендна непередбачена, плата за фонди, плата за відшкодування витрат на геологорозвідувальні роботи*; гіперонім **збір** – ‘сума грошей, зібраних з багатьох людей, з багатьох джерел. // Форма податку. // Обов'язковий платіж юридичної або фізичної особи за послуги, що надаються їй державними органами. // Гроші, що стягуються або збираються за що-небудь або на що-небудь’ [1, с. 442] має такі гіпоніми: *адміністративний збір, акцизний збір, гербовий збір, екологічний збір, зовнішньоторговельний збір, ліцензійний збір, збір окладний (податковий), патентний збір, зрівняльний збір, реєстраційний збір, канцелярський збір, приписний збір, збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва, збір з власників транспортних засобів, збір з власників собак (худоби), разовий збір на колгоспних ринках* тощо. Гіперонім **збір** поєднує 69 гіпонімів.

Між членами гіперо-гіпонімічних відношень установлено два види опозицій: привативні та еквіполентні. Привативні опозиції розвиваються між гіперонімом і кожним із кількох гіпонімів через наявність або відсутність додаткового семантичного компонента, тобто, накладаючи на

значення терміна-гіпероніма семантичний компонент, отримуємо новий термін-гіпонім, що має семантичні ознаки гіпероніма плюс одна ознака, позначувана семантичним компонентом. Еквіполентні опозиції – зіставлення всіх гіпонімів за змістом розрізняювального компонента. Наприклад, гіперонім **податок** має гіпоніми *місцевий податок, податок на доходи, податок на прибуток, прибутковий податок*, які у свою чергу виступають гіперонімами для ряду термінів-гіпонімів, а саме: **місцевий податок** – *місцевий податок на будівництво, місцевий податок на транспортні засоби, місцевий податок на промисел, місцевий податок на худобу, місцевий податок з власників собак, місцевий податок на димарі*; **податок на доходи** – *податок на доходи від грошових капіталів, податок на доходи від фізичних осіб*; **податок на прибуток** – *податок на прибуток корпорацій, податок на прибуток підприємств, податок на прибуток іноземних юридичних осіб від діяльності в Україні*; **прибутковий податок** – *прибутковий податок з колгоспів, прибутковий податок з кооперативних і громадських організацій, прибутковий податок з громадян, прибутково-майновий податок*.

Аналізуючи гіперо-гіпонімічні відношення УПТ, услід за Н.П. Романовою, послуговуємося поняттями “правильні” й “неправильні” родо-видові групи [13]. До *правильних* належать такі групи, які містять два гіпоніми, утворені протиставленням за наявністю/відсутністю певної ознаки (*висока платоспроможність – низька платоспроможність*). До *неправильних* зараховуємо такі групи, які містять більше, ніж два гіпоніми.

До складу податкової термінології більшою мірою входять *неправильні* родо-видові групи, які містять більше двох гіпонімів. Наприклад, термін **податок** зі значенням ‘встановлюваний державою обов’язковий збір із фізичних та юридичних осіб (населення, підприємств, організацій і т. ін.) в державні та місцеві бюджети’ [1, с. 1007] виступає гіперонімом до таких гіпонімів: *податок адвалорний, податок біржовий, податок гербовий, податок місцевий, податок загальнодержавний, податок зрівняльний, податок квартирний, податок корпоративний, податок маргінальний, податок натуральний, податок грошовий, податок номінальний, податок з обороту, податок на судна, податок криголамний, податок з продажу продуктів харчування, податок на нерухомість (на розкіш), податок на додану вартість* тощо. Загалом гіперонім **податок** охоплює найбільше (102) гіпонімів, які формувалися паралельно з розвитком податкової сфери, а їхня кількість відображає багатоаспектність податкової галузі, складність поняттєвого апарату, що відбивається у термінології.

Спостереження за явищем гіперо-гіпонімії в податковій терміносистемі податків дає змогу констатувати, що кількість власне семантичних родо-видових найменувань зменшується, оскільки постійно зростає зацікавленість вивченням відповідного денотата.

Для податкової терміносистеми, крім гіперо-гіпонімічних (рід – вид) зв’язків, характерними є відношення «частина – ціле», які ґрунтуються на зв’язках (взаємодіях, залежностях) предметів: “Партитивні зв’язки – це рід імпліфікаційних концептуальних зв’язків, які передбачають і відображають зв’язки предметів, що перебувають у взаємодії і взаємозалежності. Частини взаємодіють, взаємопов’язані у структурі цілого” [8, с. 89]. Досліджувана термінологія містить невелику кількість термінів, пов’язаних відношеннями «частина – ціле», а саме:

Податок

прямий податок
податок на прибуток підприємств

непрямий податок
податок на додану вартість

Завдяки тому, що мова зберігає у високорациональній формі здобуті людством знання про світ і відображає способи суджень про дійсність, “звернення до її організації та наповнення може бути ефективно використано для оформлення, систематизації наявного та отриманого в науці знання, для отримання нового (гіпотетичного, що вимагає перевірки) знання про той чи інший фрагмент дійсності, а також для удосконалення самого апарату пізнання. Суто мовні риси слова (морфологічна належність і структура, семантичний тип, внутрішня форма, місце в системі, парадигматичні та синтагматичні властивості) значущі в метамові науки і можуть бути джерелом уточнення знань” [4, с. 39].

Отже, гіперо-гіпонімічні відношення є одним з основних чинників структурної організації української податкової термінології, у якій усі наукові поняття підпорядковані певній ієрархії, перебувають у своєрідних взаємозв'язках, а місце кожного визначають абстракції, узагальнення чи порівняння понять.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1719 с.
2. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах : [уч. пособие для филол. спец. вузов] / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высш. школа, 1987. – 104 с.
3. Дорошенко С.М. Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дорошенко Світлана Михайлівна. – К., 2004. – 186 с.
4. Котелова Н.З. Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкознании) / Н.З. Котелова. – Ленинград : Наука. – 164 с.
5. Крижанівська А.В. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А.В. Крижанівська, Л.О. Симоненко, Т.І. Панько та ін. ; [ред. А.В. Крижанівська]. – К. : Наук. думка, 1984. – 196 с.
6. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка / Э.В. Кузнецова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1989. – 216 с.
7. Лысякова М.В. Гипонимия в русском языке (Теория. Анализ. Типы гипонимов) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. – М., 1986. – 17 с.
8. Маслов Ю.С. Введение в языкознание : учеб. / Ю.С. Маслов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1987. – 272 с.
9. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения : [уч. пособие] / М.В. Никитин. – М. : Наука, 1988. – 167 с.
10. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке: Семантический анализ противоположностей в лексике : [уч. пособие] / Л.А. Новиков. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 290 с.
11. Новиков Л.А. Семантика русского языка : [уч. пос.] / Л.А. Новиков. – М. : Высш. шк., 1982. – 272 с.
12. Панько Т.І. Українське термінознавство : [підр.] / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с.
13. Романова Н.П. Лингвистическая терминология в системе и развитии : [уч. пособие] / Н.П. Романова, М.И. Черемсина. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1987. – 92 с.
14. Семантика и категоризация : уч. пособие / [ред. Ю. Шрейдер]. – М. : Наука, 1991. – 168 с.
15. Загородній А.Г. Фінансовий словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – 4-те вид., випр. та доп. – К. : Знання, КОО; Л. : Вид-во ЛБІ НБУ, 2002 – 566 с.

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ІНШОМОВНИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ЕКОНОМІКИ

Галина Чернопол

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)

Анотація. У статті розглянуто особливості залучення до української економічної термінології спеціальних одиниць з інших мов, специфіки їх пристосування, схарактеризовано вплив англійської мови як основного джерела запозичення сучасних економічних термінів.

Ключові слова: запозичення, іншомовний термін, моносемічність, економічна термінологія.

Abstract. The article considers the usage of special foreign language units in the Ukrainian economic terminology, the peculiarities of their adaptation and the influence of the English language as the main source for modern borrowed economic terms.

Keywords: loan-word, foreign language term, economic terminology.

Сучасні умови розвитку України як незалежної держави сприяють активізації ділових, наукових, торговельних, культурних зв'язків, розширенню спілкування спеціалістів різних галузей науки і техніки. Праця українських спеціалістів за кордоном, функціонування на нашій території спільних підприємств інтенсифікують збільшення запозичень в українську мову з інших мов.

Інтенсивність запозичення нових слів національною мовою залежить від кількох чинників, серед яких одним з найважливіших є стосунки її носіїв з представниками інших народів. Залежно від активності контактів процес лексичних запозичень переживає піднесення і спади. В українському термінознавстві час від часу виникає дискусія щодо доцільності/недоцільності вживання запозиченої лексики. Представники пуристичного напрямку кінця ХІХ – початку ХХ ст., а потім і їх послідовники наприкінці ХХ ст. закликали очистити українську мову від іншомовних слів, замінивши їх власне національними еквівалентами. Проте більшість сучасних науковців зауважують, що розумне та виважене вживання іншомовних термінів лише збагачує національну мову, розширює її виражальні можливості.

Проблемам визначення статусу запозичень та ролі інтернаціональної лексики присвячено праці Б.М. Ажнюка, В.В. Акуленка, Ю.А. Бельчикова, В.В. Виноградова, Ю.О. Жлуктенка, А.Ю. Кримського, Л.П. Крисіна, Д.С. Лотте, О.С. Мельничука, Л.О. Симоненко, М.М. Шанського та ін. Загалом погляд авторів сучасних праць з лексикології зводиться до того, що помірна кількість лексичних запозичень не псує загальну мовну картину.

Процес взаємодії мов неминує зумовлює й обмін певними структурними одиницями. Серед умов, що сприяють масовому й досить легкому входженню запозичень в українську мову, значну роль відіграють і умови соціально-психологічні (екстралінгвістичні): це насамперед "респектабельність" іншомовного терміна (*депозит* звучить набагато солідніше, ніж *вклад*, *бренд* – ніж *торгова марка*, *рієлтер* – ніж *агент з нерухомості* та ін.) і чинник моди (тому окремі одиниці повторюються чимраз частіше, наприклад, *франчайзинг*, *менеджер*, *офшор*, *ліквід*, *лот*, *дисконт*, *траст*, *мерчандайзинг* тощо).

Метою нашої статті є з'ясування специфіки пристосування запозичених терміноодиниць, які функціонують у сучасній українській економічній терміносистемі.

Стосовно чинників запозичення іншомовної лексики варто зауважити, що за умови об'єднання групи запозичених одиниць у певний ряд за якоюсь ознакою – спільним тематичним значенням чи повторюваністю морфеми – запозичення такого типу будуть входити в мову досить активно. Наприклад, у сучасній економічній терміносистемі України фіксується ряд термінів англійського походження на позначення економічних понять зі спільним компонентом *-инг (-інг)*: *лізинг, холдинг, кліринг, маркетинг, моніторинг, франчайзинг, крос-лістинг, мерчандайзинг, інжиніринг* або ряд термінів на позначення особи за родом діяльності і спільним елементом *-ер*: *маклер, брокер, дилер, менеджер, ріелтер, девелопер*. На початку ХХ ст. в українській економічній терміносистемі одиниць такого типу було лише кілька – *маклер, брокер*. Поступово термінологічні ряди починають поповнюватися новими зразками більш інтенсивно, що на сучасному етапі функціонування економічної термінології зумовлює деяке перевантаження запозиченими термінами з компонентом *-инг (-інг)*. Аналіз нинішньої ситуації свідчить про певною мірою неконтрольований процес використання термінолексем такого типу (зокрема, постійне використання одиниць іншомовного походження замість усталених протягом певного часу власне національних одиниць: *семплінг* замість *проба, дегустація*).

У лексикологічних працях українських дослідників останньої чверті ХХ – поч. ХХІ ст. помітна така загальна тенденція: мовні проблеми, які супроводжують процес запозичення, як правило, зводяться переважно до визначення запозичень та їх адаптації в мові, що приймає. Але існує також низка соціолінгвістичних проблем, які також варті уваги, тому що процеси взаємодії мов набувають надзвичайно багато різних форм, ускладнюючись до того ж численними суспільними чинниками [4, с. 20]. Найчастіше ознаками освоєння мовою-реципієнтом окремої одиниці є пристосування слова до її системи з максимальним зближенням фонетичних, граматичних характеристик (формальний аспект) та різні моменти лексико-семантичних змін і активності словотворення запозичень (функціональний аспект).

На думку Л.О. Симоненко, “уніфікація терміносистем відбувається на поняттєвому, лексико-семантичному, словотвірному, морфологічному та правописному рівнях, що передбачає приведення термінології до наявних у мові лексичних норм та словотвірних типів, де, в першу чергу, орієнтуються на вимоги, які висувають до наукового терміна, – відповідність його змісту позначуваному науковому поняттю” [5, с. 22]. Запозичення, освоєння та функціонування запозичень-термінів має свою специфіку, на відміну від аналогічного процесу в загальнонавчній мові, оскільки термінологія є відносно самостійною частиною лексики.

Розширення національного термінофонду відбувається трьома основними способами: 1) творення похідних, складноскорочених термінів і термінологізованих словосполучень (*кондфабрика, собівартість, зарплата*); 2) залучення лексем із загальнолексичного фонду або інших терміносистем зі зміною значень: *титул, гавань, акули, депресія, ведмеді, бики*; 3) перенесення у свою мову термінів або слів, які функціонують в інших мовах: *лізинг, тендер, біржа, ембарго, франчайзинг, авізо*.

Під час поповнення фонду терміносистем різних галузей науки і техніки постійно постає питання, як поєднати в терміні вимоги наукової точності та стислості. У таких випадках найчастіше вдаються до запозичення лексичної одиниці з іншої мови і рідше – до зміни значення наявного в іншій мові терміна чи загальнонавчаного слова, оскільки “запозичення в готовому вигляді з іншої мови є найлегшим способом порівняно з іншими способами побудови термінології” [2, с. 7].

Входження запозичених термінів в українську термінологію, пристосування до законів мови є довготривалим процесом. Обов'язкове фонетичне й морфологічне освоєння іншомовних одиниць, їх узвичаєння відбувається постійно. У лексико-семантичному плані процес освоєння запозичених термінів може відбуватися кількома шляхами. По-перше,

відбувається їх пристосування до лексичної системи української мови в результаті взаємодії з близькими за значенням національними одиницями (що виявляється в явищі дублетності). По-друге, у процесі функціонування іншомовного терміна в українській лексичній системі змінюється його структура, обсяг, характер семантики. По-третє, у структурі лексичних одиниць відбувається перегрупування значень, що неодмінно зумовлює розвиток нового значення.

Аналіз запозичених термінів сучасної економічної терміносистеми дає підстави для висновку про те, що з погляду семантики їх можуть використовувати у двох варіантах: а) з повним обсягом лексичного значення, яке вони мали в мові-джерелі; б) зі зміною обсягу змістових характеристик (розширенням/звуженням значення). Перша група запозичень є більшою. Сюди належать переважно моносемічні лексеми з тотожним значенням як у мові-джерелі, так і в українській мові. Це терміни, що стосуються суто економічної сфери і мають у ній чітко визначене місце, як, наприклад, *ажіо*, *бракераж*, *маржа*, *рамбурс*.

Кількість термінів іншомовного походження, що функціонують в українській економічній терміносистемі з кількома значеннями, є незначною: *маркетинг* (2 англійські значення = 2 українські), *тендер* (3 англійські значення = 3 українські). Щодо одиниць такого типу зауважимо, що вони рідко адаптуються в українській мові з усією сукупністю значень. Лінгвісти досить часто вказують на той факт, що слово запозичується з однієї мови в іншу здебільшого моносемічно (оскільки при мовному контакті, як правило, задіяне лише одне значення). Проведений нами аналіз системи економічних термінів повністю підтверджує цю думку. Для ілюстрації наведемо кілька прикладів із тлумачних галузевих словників. Так, терміни *дивіденд*, *кредит*, які на сучасному етапі функціонують у двох значеннях і в українській, і в англійській мовах, що підтверджують лексикографічні джерела, у "Словарику..." В. Доманицького (1906) були зафіксовані лише в одному значенні, пор.: *Кредит* – позичання; коли береться гроші або крам який у борг, в позику [1, с. 63] → *Кредит* (лат. *creditum* – позика) – 1) позика в грошовій або товарній формі на умовах повернення, що надається банком або фізичною (юридичною) особою, кредитором, іншій особі – позичальникові; 2) включена до кошторису сума, в межах якої дозволено витрати на певні потреби [7, с. 238]; *Дивіденд* → частина зиску, процент за рік на грошовий пай, що покладено в якоесь грошове товариство (акційне, позичкове, потребительне та інше) [1, с. 38] → *Дивіденди* (лат. *dividendum* – те, що підлягає розподілові) – 1) частина чистого прибутку акціонерного товариства, котра щороку розподіляється серед акціонерів відповідно до частки їх участі у власному капіталі товариства; 2) доходи, отримувані суб'єктом оподаткування згідно з корпоративними правами як частина прибутку юридичної особи [7, с. 118].

До другої групи запозичень належать терміноодиниці, як одно-, так і багатозначні, які у процесі запозичання звузили/розширили свої значення, суттєво змінили семантичні характеристики. Постійне оновлення складу економічної термінологіки зумовлюється швидкими темпами розвитку цієї галузі. Аналіз фахових тлумачних та перекладних словників різних років видання свідчить про певний різнобіч у тлумаченнях та графічному оформленні навіть базових для галузі термінологічних одиниць. Загальною передумовою появи нових значень для терміна є розширення сфери його функціонування, хоч тут слід зауважити, що зміна семантичного обсягу поняття в мові-реципієнті рідко зумовлює аналогічні явища в мові-джерелі. Порівняння сучасних запозичених економічних термінів з їх прототипами в мові-джерелі з погляду значень, які вони мали на час запозичення й мають нині, засвідчує той факт, що випадки повного збігу трапляються нечасто.

Особливою рисою запозичень одиниць, що мають кілька значень, є вибір одного з них за принципом необхідності, наприклад, термін *чартер*, який в англійській мові має три значення, в українській функціонує лише в одному – *угода між судновласником і*

фрахтівником (наймачем) на оренду всього судна або його частки на певний рейс чи строк [6, с. 462].

Для характеристики запозичених термінів суттєвим є виділення двох взаємопов'язаних критеріїв: часу запозичення і мови-джерела. Як відомо, протягом свого розвитку українська мова (і, відповідно, термінологія) перебувала під активним впливом інших культур та мов, що зумовлювалося конкретними історичними обставинами. Процес становлення економічної терміносистеми яскраво ілюструє закономірність такого впливу: початок ХХ ст. в Україні характеризує активне входження в українську економічну термінологію одиниць з німецької мови. Оскільки тогочасні джерела, як відзначає Т.І. Панько, свідчать “про відставання української економічної термінології від вимог економічного життя України” [3, с. 25], відбувається процес запозичення іншомовних лексем. Першість же німецької мови пояснюється постійними перекладами українською мовою праць провідних німецьких економістів того часу В. Навроцьким, С. Подолинським, І. Заневичем і особливо І. Франком та Лесею Українкою. У працях останніх засвідчується ряд скалькованих термінів, таких як *рентабельність (die Rentabilität)*, *безробіття (die Arbeitslos)*, *надвартість (der Mehrwert)*.

З кінця ХХ ст. й донині простежуємо тенденцію до запозичання термінів переважно з англійської мови до низки вітчизняних галузевих терміносистем. Найважливішим чинником першості англійської мови серед мов-донорів є її поширення у світі, активне використання в економічній та науковій сферах. Особливість існування сучасного суспільства і функціонування мов різних держав зумовили той факт, що термінологія як система, що найбільше піддається впливу ззовні, стала “дзеркалом” сучасного стану запозичень у національних мовах.

За твердженнями дослідників взаємодії мов (Ю.О. Жлуктенко, Л.П. Крисін, С.В. Семчинський, А.Д. Хаютін), термінологічні запозичення можуть бути прямими (безпосередніми) та непрямими (опосередкованими). У процесі прямого (безпосереднього) запозичення терміни разом з поняттями, які вони позначають, потрапляють з однієї мови в іншу внаслідок прямих політичних, військових, економічних та інших контактів між народами й державами. Непрямими (опосередкованими) в національних терміносистемах вважають терміноодиниці, що з'явилися там за посередництва третьої мови. Для української мови такими посередницями протягом тривалого часу виступали переважно польська і російська мови. Звісно, можна погодитися з тими дослідниками, які вважають, що запозичення з інших мов як основний спосіб творення нових одиниць є неправильним і неправомірним, адже надмірно насичена іншомовною лексикою терміносистема стає занадто строкатою й малозрозумілою. Однак незаперечним є той факт, що в різних терміносистемах, які утворювалися протягом тривалого часу і в певних історичних умовах, наявна деяка кількість іншомовних одиниць, що “прижилися”, стали загальноновживаними, цілком прийнятними. Такі терміни свого часу запозичували, виходячи з реальних потреб науки в номінації нових понять або упродовжували штучно з огляду на певну політичну ситуацію.

Формально весь запозичений пласт термінів зі структурного погляду можна поділити на дві великі групи: 1 – терміни з повним структурним збігом; 2 – терміни з частковою заміною компонентів, оформлені засобами мови-реципієнта. Перша група охоплює термінологічні одиниці, що повністю дублюють свою структуру, тобто це слова, змінені графічно й передані засобами фонетики мови, що запозичує, без жодних змін (додавання/віднімання компонентів): *лізинг* ← *англ. leasing*, *каса* ← *нім. die Kasse*, *сальдо* ← *итал. saldo*, *абандон* ← *фр. abandon*. Другу групу становлять терміни, морфологічно оформлені засобами мови, що запозичує, наприклад, *рентабельність* – *нім. die Rentabilität*, тобто з використанням властивих лише цій мові (у цьому випадку українській) афіксів і терміни з частковою заміною компонентів (зазвичай відбувається заміна суфіксів-аналогів різних мов або додавання

флексій): англ. *infla-tion* → *інфля-ц-ія*, англ. *invest-ment* → *інвест-уц-ія*, англ. *subsidy* → *субсиді-я*.

Таким чином, іншомовні впливи на українську термінологію взагалі й економічну підсистему зокрема в досліджуваній період є більш інтенсивними й різноманітними порівняно з попередніми десятиліттями. Зовнішній вплив на мову в жодному випадку не відбувається безслідно, і тому неодмінною умовою використання кожного запозичення є аналіз ситуації в кількох напрямках: чи не завдаватиме мові шкоди збільшення й без того значного обсягу запозичень; наскільки доречними є ті чи інші слова-терміни в певних процесах мовної комунікації; яка доцільність запозичення одиниць інших мов за наявності власне національних відповідників та ін.

Література

1. Доманицький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів / В. Доманицький. – К., 1906. – 128 с.
2. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лотте. – М. : Наука, 1982. – 148 с.
3. Панько Т.І. Від терміна до системи / Т.І. Панько – Л. : Вища школа, 1979. – 146 с.
4. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов (на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів) / С.В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1974. – 256 с.
5. Симоненко Л.О. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології / Л.О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 21 – 25.
6. Словник термінів ринкової економіки / за ред. В.І. Науменка. – К. : Глобус, 1996. – 288 с.
7. Загородній А.Г. Фінансовий словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – К.–Л. : Знання, 2002. – 566 с.

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ ЧИ СЛОВА-МОРФЕМИ? (ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Ірина Ярошевич

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
(Київ, Україна)

Анотація. У статті простежено погляди вчених на поділ слів за частинами мови від найдавнішого періоду до сучасного етапу розвитку граматичної думки в Україні. Зосереджено увагу на різних підходах учених до визначення статусу службових слів у системі частин мови та їх термінологічного вираження.

Ключові слова: термін, частини мови, службові частини мови, службові слова, слова-морфеми, слова-речення.

Abstract. The article introduces the views of scientists on the division of words into parts of speech from the oldest period to the modern stage of development of the grammatical idea in Ukraine. The attention is drawn to different scientific approaches to determination of status of the minor parts of speech and their terminological expression in the language system.

Keywords: term, part of speech, minor parts of speech, preposition, conjunction, particle.

Проблеми, пов'язані з творенням, унормуванням і закріпленням у науковій мові понять і відповідних термінів для їх позначення, є органічним продовженням загальних проблем розвитку і функціонування української літературної мови в цілому [15, с. 3].

Ідея неперервності її розвитку, усталення в ній результатів наукових пошуків учених-мовознавців тісно пов'язана з різноаспектним вивченням окремих мовних рівнів, з-поміж яких найвагомим справедливо вважають граматичний, зокрема морфологічний, у центрі якого перебуває вчення про частини мови як основні його одиниці. Аналіз поглядів учених на поділ слів за частинами мови від найдавнішого періоду до сучасного етапу розвитку граматичної думки в Україні і є метою нашої розвідки.

Учення про частини мови сягає найдавнішого періоду в розвитку вітчизняної мовознавчої науки, воно формувалося під впливом надбань старогрецьких і греко-візантійських граматистів, у працях яких закладено теоретичні основи граматики, визначено сутність основних її понять та створено відповідну термінологію. Поширенню цього вчення в українських землях давнього періоду сприяв рукописний трактат із красномовною назвою «О осмихъ частехъ слова» (тобто «Про вісім частин мови»). Як зауважував відомий історіограф українського мовознавства В. Німчук, цей трактат був «першою спробою пристосувати граматичне вчення греків і візантійців до слов'янського мовного матеріалу, осмислити особливості морфологічної системи, виробити слов'янську мовознавчу термінологію» [9, с. 30].

Від періоду створення перших слов'янських граматик, авторами яких були відомі українські мовознавці XVI-XVII ст. Л. Зизаній, М. Смотрицький, І. Ужевич та ін., іде поділ частин мови на *відмінювані (скланяємыє)* і *невідмінювані (несклоняємыє)*. У складі невідмінюваних частин мови, дотримуючись класичної традиції, учені розглядали приименники (*предлогъ*) і сполучники (*союзъ*), що їх разом із частками в сучасному традиційному мовознавстві кваліфікують як службові частини мови, або службові слова [16, с. 627; 13, с. 26; 14, с. 284; 4, с. 21 та ін.]. Виділення часток в окрему незмінну частину мови – явище порівняно пізнє, оскільки над граматистами минулого тяжіла класична теорія восьми частин мови, у якій не було місця часткам – їх розглядали переважно у складі різних розрядів прислівників або у складі сполучників [12, с. 71–74]. При цьому важливо зауважити, що М. Смотрицький у своїй граматиці 1619 р. уперше вжив термін *частка (частица)* саме

стосовно сучасного розуміння цього поняття: «о глаголахъ отрицания частицу неприемлющихъ» [підкреслення наше. – І. Я.]. Пізніше в цьому значенні термін ужив І. Ужевич в «Слов'янській граматиці» 1643 р.: «*нехай* – particular imperativa» (спонукальна частка). В окрему службову частину мови частки виділено в «Українському правописі» 1926 р., разом із прийменниками і сполучниками [там само].

У сучасній граматичній теорії при розмаїтті різних підходів до визначення кількості частин мови та їх частиномовної чи нечастиномовної кваліфікації, як зауважує А. Загнітко, «зримо постають проблеми, які можна кваліфікувати як питання традиційного / нетрадиційного характеру» [6, с. 3]. Зокрема, обсяг поняття *частини мови*, або *морфологічні слова* – [3, с. 12], у різних сучасних наукових концепціях учені трактують неоднозначно. Традиційно цим терміном позначають лексико-граматичні класи слів, які виділяють на основі спільності семантичних, морфологічних і синтаксичних ознак, причому провідною вважають морфологічну ознаку, оскільки кожна частина мови характеризується передусім системою граматичних (морфологічних) категорій і форм, які охоплюють усі слова певної частини мови або ядро цих слів [16, с. 788; 4, с. 21]. Однак, на думку І. Кучеренка, у традиційному мовознавстві виділення частин мови фактично відбувається не за сукупністю семантичних, морфологічних і синтаксичних ознак, а лише за однією з них, яка для кожної частини мови є визначальною. І такою ознакою є так зване *реальне значення слова*, тому поділ частин мови на *повнозначні* і *неповнозначні*, або *службові*, що веде свій початок з другої половини ХІХ ст., учений вважає безпідставним, оскільки всі слова в мові, за його спостереженням, мають однаковий характер у плані вияву узагальненого реального значення, тобто усі слова мають лексичне значення. Традиційно кваліфіковані класи слів як *неповнозначні* (або *службові*) частини мови, як зауважує учений, не замикаються у сфері допоміжних засобів мови – вони виражають певний аспект чи момент активної психічної діяльності людини, активне спрямування думки, вираженої в реченні, а факти психічної діяльності людини є такими ж об'єктивно існуючими, як і предмети та явища, що оточують людину, відображені у значеннях «повнозначних» слів [8, с. 35–37, с. 146]. Отже, класифікуючи слова за частинами мови, І. Кучеренко бере за основу поділу єдиний семантичний критерій – реальне значення слова, що дало підстави кваліфікувати сполучники і частки як окремі частини мови, а прийменники розглядати у складі прислівників з узагальненим значенням [8, с. 145]. Запропонована на цій засаді класифікація, як зауважив Ю. Карпенко, «не стала, м'яко кажучи, найкращою» [7, с. 80].

Як уже було зазначено, поділ слів на повнозначні/неповнозначні з урахуванням їх співвідносності/неспіввідносності з поняттями припадає на період бурхливого розвитку граматики як науки з середини ХІХ ст. Цей період пов'язаний передусім з ім'ям видатного мовознавця О. Потебні. У праці «Із записок з руської граматики» (1874 р.) учений виділив дві найбільш загальні категорії слів – слова *лексичні* (*повнозначні*) і *формально-граматичні* (*неповнозначні*, або *службові*) [11, с. 26]. Останні, на його думку, позбавлені частиномовного статусу, оскільки лише формально їх можна вважати словами, а функціонально їхня роль зводиться до вираження різних граматичних значень. Окрім сполучників, прийменників і часток, до них віднесено також дієслова-зв'язки. Зокрема, прийменники і сполучники виражають різні семантико-синтаксичні відношення між словами і реченнями, а частки використовують для комунікативної актуалізації та передавання різних відтінків суб'єктивної модальності – підсилення, виділення, вказівності, ствердження, заперечення тощо. Зв'язки беруть активну участь у транспозиційних процесах – переведенні окремих класів слів у дієслівну чи адвербіальну позицію.

Учення О. Потебні про частини мови та їх класифікацію підтримували в російському мовознавстві О. Пешковський [10], Л. Щерба [17], які не вважали частинами мови зазначені класи слів. У класифікації В. Виноградова частинам мови протиставлено *частки мови*, до

складу яких віднесено власне частки, сполучники, прийменники і зв'язки [1, с. 211], оскільки вони, на відміну від частин мови, не мають свого власного лексичного значення, не здатні виконувати номінативну функцію, а поєднуючись із частинами мови, перебувають з ними у залежному зв'язку, отже, відіграють у реченні службову роль [там само].

Протиставлення *часток мови* частинам мови в такому плані деякі прихильники традиційного підходу до визначення частиномовного статусу слів вважають хибним, адже, на їхню думку, будь-яке слово є одиницею лексичного складу мови та щось позначає. Аргументацію лексичної природи службових слів, а отже, і їх частиномовного статусу підтримують, зокрема, автори відповідного розділу академічного курсу «Сучасна українська літературна мова» [13, с. 26] та підручників для студентів-філологів [4, с. 21; 14, с. 284 та ін].

Абсолютно протилежної думки дотримуються представники нового напрямку в мовознавстві функційно-категорійної граматики, які розвинули започаткований ще О. Потебнею поділ слів на частини мови і службові слова. Посилена увага до семантико-функційного аналізу мовних категорій і розрядів слів у працях І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка та ін. умотивувала безпідставність кваліфікації службових слів як окремих частин мови. Простежуючи склад та ієрархію частин мови в сучасному українському мовознавстві, недоліком традиційного поділу слів за частинами мови І. Вихованець вважає розміщення в одній площині повнозначних і службових слів. На його думку, «семантичний критерій у тому плані, що й для повнозначних слів, для службових слів не застосовний» [3, с. 19]. Запропонувавши відмінну від традиційної класифікації систему поділу слів за частинами мови, учений частинами мови вважає лише іменник, прикметник, числівник, дієслово і прислівник [3, с. 15–16], усі інші – прийменник, сполучник, частки, до яких додано й дієслова-зв'язки, позбавлені частиномовного статусу. Їх кваліфіковано спочатку як *аналітичні синтаксичні морфемі* [2, с. 23], а згодом як *службові слова-морфемі* [3, с. 19]. Деякі розряди часток (зокрема стверджувальні та заперечні) позначено терміном *слова-речення*, або *частки-речення* [там само, с. 388–390].

Таку класифікацію зазначених класів слів умотивовано тим, що, на відміну від частин мови, вони мають іншу природу, яка виявляється в особливостях семантики, функціонування та у внутрішньому структуруванні – наявності давніх елементів з чіткими морфемними і функціонально-семантичними характеристиками. Крім того, вони мають суто синтаксичне призначення, що функціонально наближає їх до словозмінних морфем [3, с. 19; 16, с. 627]. Морфемний характер прийменників, сполучників, часток і зв'язок у функційно-категорійній граматиці підтверджується й одноморфемною структурою, тоді як у частинах мови, як відомо, виокремлюють кореневі та релятивні (словозмінні) морфемі. Ще одним доказом морфемного характеру службових слів є творення лексичних одиниць на ґрунті, наприклад, прийменниково-відмінкових форм іменників та перетворення прийменників на префіксальну морфему. Крім того, і в акцентному плані службові слова втрачають самостійність і прив'язуються до наголошених слів – частин мови.

І все ж, зважаючи на те, що службові слова наділені певним мінімумом формальної самостійності, як одиниці лексичної системи мови описані в окремих словникових статтях, виявляють специфічні лексико-граматичні особливості, попри синтаксичну спеціалізацію, вони мають стосунок до морфології як формозакріплювального рівня граматики. А основними одиницями морфології, як відомо, є частини мови. Саме цим можна пояснити той факт, що службові слова переважна більшість учених вважає службовими частинами мови, а не словами-морфемами – інакше їх треба було б розглядати як одиниці морфеміки, а не морфології.

У підсумку варто наголосити на тому, що кожна наука не може залишатися незмінною. Ретельно описаний протягом багатовікової теорії граматики думки в Україні традиційний підхід до опису одиниць граматики, що ґрунтується на формально-значеннєвих засадах,

виявився надто стійким у сучасному українському мовознавстві, однак справедливим є і те, що, оскільки граматична теорія повинна враховувати всі можливі підходи до аналізу граматичної структури мови, функційно-категорійний підхід дає можливість по-іншому схарактеризувати аналізовані явища, накреслити перспективу подальшого впровадження його результатів не лише в наукову, а й навчальну практику, тим самим виплекати у студентів інтерес до дискусійних питань граматики.

Література

1. Виноградов В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове : [учеб. пособие для вузов] / В.В. Виноградов; [3-е изд., испр.]. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / [І. Вихованець, К. Городенська]; за ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови / В.О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 336 с.
5. Жовтобрюх М.А. Система частин мови в українській лінгвістичній традиції (ретроспективний огляд) / М.А. Жовтобрюх // Мовознавство, 1993. – № 3. – С. 3–12.
6. Загнітко А.П. Актуальні проблеми сучасної української лінгвістики : [навч. посібник] / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 48 с.
7. Карпенко Ю.О. Ще раз про критерії виділення частин мови / Ю.О. Карпенко // Мовознавство, 2001. – № 3. – С. 76–80.
8. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики. / І.К. Кучеренко; [вид. 2-е]. – Вінниця : Поділля – 2000. – 2003. – 463 с.
9. Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. : [монографія] / В.В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1985. – 222 с.
10. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский; [7-е изд.]. М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
11. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. / А.А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
12. Симонова К.С. Частки в граматичних працях кінця XVI – першої половини XVII ст. / К.С. Симонова // Східноукраїнські граматики XVI–XVII ст. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 71–74.
13. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
14. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка; [3-є вид., переробл. і доп.] – К. : Вища шк., 2002. – 439 с.
15. Тараненко О. Українська мова на сучасному етапі (кін. 1980-х – 1990-і роки): старі і нові проблеми / О. Тараненко // Мовознавство : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Х. : Око, 1996. – С. 24–34.
16. Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. – 2004. – 833 с.
17. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л.В. Щерба. – М.: Учпедгиз, 1957. – 187 с.

PART 8

LSP TEACHING. LEARNING ISSUES IN TERMINOLOGY

РОЗДІЛ VIII

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ І МОВ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

УДК [378. 147 .016 : 811. 161. 2] : 005. 336. 2

ФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ»

Олександр Антончук

Рівненський державний гуманітарний університет
(Рівне, Україна)

Анотація. У статті проаналізовано умови успішного формування орфографічної грамотності в студентів-нефілологів під час вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням», позиції науковців до вирішення проблеми оволодіння правописною компетенцією.

Ключові слова: мовна компетенція, орфографічна грамотність, словникові диктанти.

Abstract. The article analyzes the conditions of the successful forming of orthographic literacy of students of non-philological specialties during their studying of course “Ukrainian for professional purposes”. The article represents the views of scientists on the solution of the problem of mastering the spelling competence.

Keywords: language competence, orthographic literacy, vocabulary dictation.

Успіх комунікації залежить від компетенції адресанта і адресата. Поняття «мовна компетенція» в науковий обіг упровадив американський мовознавець Н. Хомський, протиставляючи «знання мови» «використанню мови», або «мовному виконанню», «мовній активності». Вона формувалася внаслідок взаємодії вроджених знань і пасивно засвоюваного мовного матеріалу. Мовна компетенція – знання учасниками комунікацій мови, тобто правил, за якими формуються правильні мовні конструкції та повідомлення, здійснюється їх трансформація.

Навчально-пізнавальна діяльність студентів нефілологічних спеціальностей розгортається у двох сферах: обраної ними спеціальності і української мови, точніше, у сфері її наукового й офіційно-ділового стилів, тобто комунікативної компетенції, включаючи мовну і предметну (професійну), що має формуватися в українськомовному контексті. При цьому зіштовхуються дві великі групи стратегій: стратегії, пов'язані з успішним ходом навчального процесу з оволодіння майбутньою спеціальністю, і стратегії, що забезпечують засвоєння і користування українською мовою [3].

Правописна компетенція та особливості її становлення, формування є актуальною проблемою і лінгводидактики, і мовознавства, адже йдеться про інтелектуальну здатність людини до передавання мови на письмі засобами графіки. Користуватися письмом – не вроджене вміння людини (на відміну від мовлення), адже письмо є вторинним засобом передавання інформації. Правописна компетенція сформувала здатність людини не тільки писати відповідно до засвоєних правил, а й розуміти написане. Американський науковець Д. Слобін визначав мовну компетенцію як модель того, що існує у свідомості носія мови, модель, створену лінгвістом на основі його інтуїтивної здатності відрізнити правильно побудовані висловлювання від неправильних, правильно записане мовлення від неправильного. Вірогідність існування такої моделі може бути доведена тільки ретельним вивченням реальної активності носія мови [4, с. 58].

Компетентність є складним системним утворенням. Вона складається з кількох елементів (компетенцій), кожен з яких, у свою чергу, має власну структуру, «виражає здатність учня накопичувати, інтегрувати знання, уміння й досвід їх використання для вирішення навчальних і життєвих проблем» [1, с. 39]. Так, структурними компонентами комунікативної компетентності є мовна, мовленнєва, правописна та соціокультурна компетенції (І. Гудзик).

Системними компонентами професійної компетенції фахівця є три сфери: мотиваційна, предметно-практична, саморегуляції. Серед підвидів предметно-практичної є комунікативна компетенція, що передбачає сформованість відповідних умінь і якостей фахівця, які сприяють ефективній взаємодії з іншими суб'єктами виробничого процесу та здатність вирішувати продуктивні завдання у процесі спілкування та міжособистісної взаємодії. Комунікативна компетенція базується на знаннях та чуттєвому досвіді, що дають змогу орієнтуватися в ситуаціях професійного спілкування, розуміти мотиви, інтенції, стратегії поведінки людини [2, с. 85].

Робота над удосконаленням культури мови студентів проводиться з урахуванням двох аспектів: підвищення загальномовної культури майбутніх спеціалістів та їх фахової мовної культури. На заняттях основна увага зосереджується на різних видах словникової роботи, що допомагає збагатити словник студентів термінологічною, фаховою лексикою, навчити вільно орієнтуватися і правильно використовувати словниковий запас української мови залежно від сфери й мети спілкування. Опрацьовуючи термінологічну, фахову та інші групи лексики, студенти удосконалюють правопис, вимову і визначають стилістичні функції аналізованих слів, що сприяє підвищенню рівня загальномовної і фахової мовної культури майбутніх спеціалістів.

Незважаючи на те, що студенти нефілологічного профілю у вивченні гуманітарних наук, зокрема й української мови, мають певні досягнення, у засвоєнні навчального матеріалу ці студенти можуть мати низку труднощів: добре пам'ятають правила мови, але утруднюються застосувати їх на практиці, у мовленнєвому спілкуванні; відтворюють мовний матеріал, однак дати аналіз прочитаному, виділити головне, узагальнити, застосувати в творчих умовах ці знання неспроможні.

Під час опрацювання кожної теми на практичних заняття було звернуто увагу студентів на правописні аспекти розвитку професійного мовлення, відпрацювання вмінь роботи з різними за жанрами науковими та діловими текстами за фахом в усному та писемному мовленні, підвищення загальнофахової обізнаності, користування довідково-бібліографічним апаратом наукової літератури.

Пропонуємо зразки словникових диктантів для студентів історико-соціологічного факультету та інституту мистецтв.

Центральна рада, Хмельниччина, греко-перські війни, екзит-пол, Муссоліні, Льодове побоїще, Золоті ворота, Рада Безпеки ООН, Європейський Союз, майдан Незалежності, Ден Сяопін, Печерська лавра.

Інтермецо, фортисимо, рок-н-рол, конференсьє, конференц-зал, лібрето, піанісимо, стакато, бравісимо, бемоль, дівчина-хористка, пів-гітари.

Велике зацікавлення викликає у студентів підготовка наукових повідомлень відповідно до тематики практичних занять, їх обговорення в аудиторії. Наведемо приклади окремих тем: «Літера ґ в українській мові», «Числівник у професійному мовленні», «Особливості вживання іменників у професійному мовленні», «Велика і мала літера в назвах документів, законодавчих актів, атрибутів держави», «Особливості відмінювання іменників II відміни», «Правописні проблеми в українській науковій термінології», «Мовний «антиетикет» сучасного студента» [7].

На жаль, мовленнєва безпорадність, невміння написати елементарний текст «чомусь перестали сприйматись як пляма на службовому мундирі» [5, с. 4]. Мовленнєва культура досягає розвитку там, де «носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймають їхню мову в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов» [5, с. 9].

Більшість орфографічних помилок виникає внаслідок розходжень у дотриманні літературних норм в усному мовленні і на письмі. Тому слід наполегливо дбати про підвищення мовленнєвої культури студентів, домагатися єдиного орфоепічного й орфографічного режиму в закладах освіти [6, с. 29].

Ми провели анкетування серед студентів історико-соціологічного факультету й інституту мистецтв щодо особистої самооцінки правописної грамотності (за 5-бальною шкалою) і пропозицій для підвищення її у вищих навчальних закладах. На «5» оцінюють грамотність 6 % респондентів, «4» – 67 %, «3» – 27 %.

Другокурсники пропонують так впливати на правописну грамотність: організувати конференції, тематичні лекції, презентації, флеш-моби, соціологічні опитування, вікторини, конкурси, майстер-класи, рольові ігри, театралізовані заняття, дискусії, тематичні вечори, бесіди, «уроки грамотності» у позанавчальний час, зустрічі з цікавими особистостями, читацькі гуртки, олімпіади з грошовою винагородою, писати загальноуніверситетські диктанти; важливою є зацікавленість учасників; збільшити загальну кількість годин на вивчення української мови; виправлення помилок один одного; більше спілкуватися, читати, виконувати письмові завдання, тести.

Отже, на наш погляд, дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням» має бути інтегрованою і включати знання з майбутнього фаху студента та необхідну й достатню термінознавчу і сучасну лінгвістичну інформацію, зокрема з культури мови і мовлення.

Література

1. Ґудзик І.Ф. Компетентностно орієнтоване навчання російському мові в початкових класах / І.Ф. Ґудзик. – Чернівці : Букрек, 2007. – 496 с.
2. Дроздова І.П. Актуальні проблеми методики аудиторних і поза аудиторних занять із розвитку українського професійного мовлення студентів-нефілологів / І.П. Дроздова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». – Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 29. – С. 77-81.
3. Цимбал С.В. Синергетичний та акмеологічний аспекти формування професійної компетентності студентів / С.В. Цимбал // Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К., 2005. – Вип. 40. – С. 80-90.
4. Слобін Д. Психолінгвістика / Д. Слобін, Дж. Грін. – М. : Прогресс, 1976. – 201 с.
5. Культура української мови / С.Я. Єрмоленко, Н.Я. Дзюбишина-Мельник, К.В. Ленець та ін.; за ред. В.М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.

6. Хом'як І.М. Характер орфографічних утруднень, викликаних мовленнєвим середовищем // І.М. Хом'як // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 29. – С. 26-29.

7. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / Шевчук С.В., Клименко І.В. – 3-тє вид., виправ. і доповнен. – К. : Алерта, 2013. – 696 с.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Лариса Гронь

Рівненський державний гуманітарний університет
(Рівне, Україна)

Анотація. Статтю присвячено проблемі навчання професійного спілкування студентів немовних спеціальностей. Рекомендовано підготовчі вправи, які сприяють ефективному формуванню та розвитку базових іншомовних мовленнєвих умінь студентів.

Ключові слова: комунікативна компетенція, професійне спілкування.

Abstract. This article deals with the problem of teaching students professional communication at non-linguistic faculties. The preparatory exercises for effective formation and development of students basic foreign language speech skills have been recommended.

Keywords: communicative competence, professional communication.

Сучасне суспільство в умовах посилення інтеграційних процесів висуває нові вимоги до професійної діяльності майбутніх фахівців немовних спеціальностей, у зв'язку з цим змінюються вимоги до викладання іноземних мов, рівня практичного оволодіння студентами уміннями спілкування в усній і писемній формах відповідно до мотивів, цілей, соціальних норм мовленнєвої поведінки у типових сферах і ситуаціях.

За Рекомендаціями Комітету Ради Європи з питань освіти (1998) випускники немовних ВНЗ мають володіти професійно-орієнтованими іншомовними навичками й уміннями в усіх видах мовленнєвої компетенції, рівень сформованості яких визначається на основі кваліфікаційної характеристики [1].

Майбутні фахівці за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Бакалавр» повинні продемонструвати просунутий рівень володіння іноземною мовою (B2 – незалежний користувач), як це визначає «Програма з англійської мови для професійного спілкування» [1], що розроблена на основі стандарту Ради Європи [2] і рекомендована Міністерством освіти і науки України. Зміст програми спрямований на формування професійної комунікативної компетенції, яка розглядається як мовна поведінка, що є специфічною для академічного і професійного середовища. Але практика викладання англійської мови на факультетах немовного профілю свідчить про недостатній рівень сформованості мовленнєвих умінь і навичок студентів, тому на початковому ступені навчання іноземної мови у ВНЗ надзвичайно важливого значення для майбутньої професійної мовної підготовки студентів набуває, перш за все, формування іншомовної комунікативної компетенції. Одним з головних її аспектів є навчання основних комунікативних типів мовлення, до яких низка методистів (І.Л. Бім, Б.А. Лапідус, Ю.І. Пассов та ін.) відносять і вільний переказ, під яким розуміють стисле передавання основного змісту сприйнятого (почутого чи прочитаного тексту) своїми словами.

Розділяючи позицію П.Б. Гурвича, І.В. Рахманова, С.П. Шатилова щодо доцільності використання мовних (некомунікативних) вправ під час навчання мовленнєвого спілкування іноземною мовою, ми вважаємо, що процес формування мовлення повинен починатися з накопичення іншомовних засобів вираження і формування відповідних ізольованих мовленнєвих дій з оперування цими засобами. Тому для формування базових мовленнєвих умінь необхідно виконати низку підготовчих до переказу вправ, які спрямовані на активізацію конкретного мовного матеріалу. За характером дій з мовним матеріалом це перекладні,

трансформаційні вправи, вправи на розширення і скорочення структур, на конструювання зв'язного висловлювання.

Перекладні підготовчі вправи та вправи на розширення структур спрямовані на засвоєння та активізацію лексичних одиниць, типових для усного мовлення (розмовних формул, кліше, вставних словосполучень та речень, різноманітних засобів зв'язку і т.ін.), які не тільки допомагають оформляти переказ, а й сприяють більш плавному процесу його продукування. Використання перекладу сприяє точності передачі та розуміння лексичних одиниць, міцному засвоєнню іншомовної лексики; опора на рідну мову дозволяє використовувати міжмове перенесення, сприяючи раціональному використанню часу на практичних заняттях з іноземної мови.

Виконання окремих вправ з перефразування дає можливість активізувати вивчений лексичний та граматичний матеріал і сприяє створенню у студентів навичок вільного оперування мовним матеріалом, необхідним для переказу тексту "своїми словами". Вправи на скорочення структур спрямовані на формування у студентів уміння скорочувати несуттєві для передачі основного змісту елементи тексту шляхом виключення та узагальнення і виражати їх зміст мінімальною кількістю слів, лаконічно, стисло. Вправи на конструювання зв'язного висловлювання передбачають розвиток у студентів уміння розрізняти засоби зв'язку та поєднувати окремі вузлові речення, смислові частини на основі знання всіх засобів зв'язку для продукування вільного переказу.

Використання підготовчих вправ дозволяє досягти міцного засвоєння студентами необхідного лексико-граматичного матеріалу та вміння вживати його у мовленні. При виконанні цих вправ розвиваються ті мисленнєві дії, які на основі певної психічної діяльності (порівняння, узагальнення і т.ін.) перетворюються в операції, тобто вони забезпечують операційну структуру утворення вільного переказу. При цьому відбувається оволодіння способом здійснення дії для перетворення мовної форми будь-якого сприйнятого тексту оригіналу.

Таким чином, підготовчі вправи, які готують до вільного переказу, спрямовані на формування та подальший розвиток професійної комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей.

Після виконання названих вправ студенти тренуються у власне переказі. Керування процесом відтворення необхідно здійснювати за допомогою різноманітних творчих завдань, які змінюють комунікативну ситуацію відтворення та потребують повної перебудови мислення та уваги студента, вираження власного ставлення до вчинків героїв, окремих фактів і подій.

Література

1. Програма з англійської мови для професійного спілкування / Г.Є. Бакаєва, О.А. Борисенко, І.І. Зуєнок, В.О. Іваніщева, Л.Й. Клименко та ін. – К. : Ленвіт, 2005. – 119 с.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. – докт. пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.

ОСНОВНІ АСПЕКТИ У ФОРМУВАННІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-МАТЕМАТИКІВ

Леся Златів

Рівненський державний гуманітарний університет
(Рівне, Україна)

Анотація. У статті визначено основні аспекти у формуванні термінологічної компетентності студентів-математиків під час вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Зокрема, схарактеризовано поняття «професійна компетентність», «професійно-комунікативна компетентність» та визначено поняття «термінологічна компетентність студентів-математиків», обґрунтовано найефективніші методи засвоєння термінології, наведено приклади вправ і завдань.

Ключові слова: термінологічна компетентність студентів-математиків, математична термінологія, професійна компетентність, професійно-комунікативна компетентність.

Abstract. The article determines the main aspects of terminology competence forming of students-mathematicians during their study of the course «Ukrainian for professional purposes». In particular, the concepts of «professional competence», «professional-communicative competence» are characterized and the concept of «terminology competence of students-mathematicians» is defined. The most efficient methods of mastering the terminology are outlined, the examples of exercises and tasks are provided.

Keywords: terminology competence of students-mathematicians, mathematical terminology, professional competence, professional-communicative competence.

У результаті інтеграції України в європейське співтовариство до майбутніх фахівців різних галузей науки висувають актуалізовану часом вимогу – опанування «наукового дискурсу професії» [13, с. 62], базовим компонентом якого є термінологія.

На думку Я. Януш, роль термінології у формуванні мовленнєво-професійної компетентності фахівців будь-якої галузі знань є центральною проблемою сучасної професійної освіти [15, с. 15]. Важливий внесок у розроблення проблеми формування професійно-термінологічної компетентності (далі – ПТК) майбутніх фахівців зробили лінгводидакти Д. Бобова, З. Гирич, Н. Голуб, І. Дроздова, М. Гуць, Н. Безгодова, Н. Бородіна, М. Зарицький. Теоретичні засади засвоєння термінологічної лексики досліджували О. Горошкіна, Т. Донченко, А. Нікітіна, М. Пентилюк, Т. Симоненко. Проблеми формування термінологічної компетентності (далі – ТК) майбутніх фахівців різних галузей вивчали Л. Барановська (проаналізувала роль знань зі спеціальної термінології у фаховій підготовці майбутніх аграрників); В. Борщовецька (запропонувала методику навчання іншомовної фахової лексики студентів економічних спеціальностей); Л. Вікторова (розробила методику засвоєння фахової ветеринарної термінології латинського та грецького походження), А. Дьомін (обґрунтував процес засвоєння нових термінів студентами-аграрниками на психофізіологічному рівні); А. Стебунова (розкрила роль навчальних термінологічних словників у вивченні основ медицини); І. Власюк (розробила модель формування ПТК майбутніх економістів); І. Харченко (проаналізувала теоретичні та практичні методи формування ПТК майбутніх юристів); Л. Ритікова (окреслила систему роботи над формуванням ТК майбутніх біотехнологів).

Термінологічна компетентність студентів-математиків (далі – ТКМ) не була предметом наукових досліджень, тому пропонуємо власне бачення шляхів її формування.

Мета статті – визначити основні аспекти у формуванні ТКМ під час вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», що передбачає розв'язання таких **завдань**: з'ясувати суть понять *професійна компетентність*, *ПТК*, *ТК* у науковій

літературі, окреслити основні аспекти в засвоєнні професійної термінології студентами-математиками, визначити поняття *ТКСМ*, обґрунтувати найефективніші методи засвоєння термінологічної лексики, навести приклади завдань, спрямованих на формування *ТКСМ*.

Критерієм якості підготовки випускника вищої школи виступає *професійна компетентність*, яку професор О. Семенов визначає як «вже існуючу якість, реальну демонстрацію набутих знань і відповідних умінь, навичок людини як суб'єкта професійної діяльності, володіння відповідними компетенціями і здатність їх застосовувати у відповідних професійних ситуаціях» [11, с. 60].

Існує багато підходів до окреслення структури професійної компетентності, серед яких виділяють такі компетентності/компетенції: ціннісно-смилова, загальнокультурна, навчально-пізнавальна, інформаційна, комунікативна, соціально-трудова, особистого самовдосконалення (А. Хуторський); практична, соціальна, психологічна, інформаційна, комунікативна, екологічна, валеологічна (А. Пашков); проектувальна, інформаційна, організаторська, комунікативна та аналітична (Н. Усімбаєва) та ін. [14]. Як бачимо, учені пропонують виділяти різні структурні елементи поняття *професійна компетентність*, але беззаперечно одним із компонентів називають комунікативну компетентність. Отже, спеціаліст будь-якого фаху, оволодіваючи професійною компетентністю, має сформувані й комунікативну, зокрема це стосується фахівців із математики. Лінгвісти поняття *комунікативна компетентність* розглядають як «сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракції, умінь їх ефективного застосування в конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата» [2, с. 124], методисти – «як здатність людини встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими індивідами» [1, с. 14]. Більшість науковців погоджуються з тим положенням, що поняття *професійно-комунікативна компетентність* є вужчим, оскільки критерії професійної діяльності майбутнього фахівця зумовлюють наявність в адресанта мовлення низки комунікативних умінь, що можуть бути характерні та обов'язкові тільки для цього виду діяльності [12, с. 39].

У публікаціях останніх років натрапляємо на визначення змісту і компонентів професійно-комунікативної компетентності фахівців різних галузей знань: філологів ((Г. Онуфрієнко, Т. Симоненко), політологів та істориків (Т. Денищич), аграрників (Л. Вікторова), фахівців технічного профілю (К. Фадєєва, Г. Ільїна, Н. Мамонтова) та ін.

До складників професійно-комунікативної компетентності вчені зараховують *ТК* фахівця. Аналіз наукової літератури засвідчує, що досі немає єдиного терміна для передавання відповідного поняття. Як синонімічні функціують найменування *ТК* (Т. Симоненко, Т. Денищич, І. Харченко, Л. Ритікова), *ПТК* (І. Власюк, Л. Вікторова), *термінологічна грамотність* (Т. Стасюк), *термінологічна культура* (Е. Огар).

Дослідники часто вкладають різний зміст у цей термін. Наприклад, Г. Онуфрієнко стверджує, що *ТК* – це «суттєво поглиблені загальномовні знання та скориговані й професійно скеровані мовленнєві вміння й навички, що екстраполюються на мову фаху, передусім на її термінологічну систему» [9, с. 17]. Л. Вікторова зазначає, що володіння *ПТК* передбачає «здатність фахівця використовувати з точністю і лінгвістичною правильністю терміни в усному і професійному мовленні» [3, с. 166]. Т. Симоненко *ТК* розглядає як «інтегральну характеристику ділових і особистісних якостей людини, що відображає не тільки рівень знань, умінь і навичок, достатніх для досягнення цілей професійної діяльності, але й високу соціально-моральну позицію професіонала» [12, с. 131]. Т. Денищич під *ТК* розуміє «здатність фахівця вільно сприймати й породжувати професійні тексти в усному і писемному мовленні з використанням фахової лексики, що ґрунтується на власній внутрішній мотивації та досвіді, урахування лінгвістичні та соціальні правила» [6, с. 3].

Науковці визначають також ТК (ПТК) фахівця певної галузі. Так, Л. Вікторова ПТК аграріїв розуміє як «готовність і здатність демонструвати належні особистісні якості в ситуаціях професійного спілкування, мобілізуючи для цього знання фахової термінології, вміння та навички точного, лінгвістично правильного вживання термінів в усному й писемному професійному мовленні відповідно до нормативних вимог» [3]. І. Власюк пропонує визначати ПТК економіста «як його здатність демонструвати особистісні якості у професійному спілкуванні, використовуючи для цього знання фахової термінології, навички та вміння з точністю і правильністю використовувати терміни в письмовому та усному мовленні, дотримуючись певних нормативних вимог» [4, с. 169]. Л. Ритікова ТК фахівців із біотехнології називає «уміння добирати терміни відповідно до теми висловлювання, ураховувати відмінності паронімічних термінів, не допускати заміни однієї термінологічної одиниці іншою, уживати терміни відповідно до їх дефініції, розрізняти терміни та професіоналізми, відрізняти біотехнологічні терміни від термінів інших галузей знань, нормативно перекладати терміни й термінологічні словосполучення біотехнологічної сфери українською мовою» [10, с. 172].

ТКСМ не була предметом спеціальних лінгводидактичних досліджень. Для того, щоб подати дефініцію цього терміна, спочатку проаналізуємо його основні аспекти, виходячи з власного багаторічного досвіду викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» на різних факультетах, зокрема на факультеті математики й інформатики.

Складність формування ТК полягає в тому, що згадану дисципліну вивчають на другому курсі, коли студенти ще фактично не володіють фаховою термінологією, а пояснення термінологічної лексики як системи спеціальних понять певного фаху все ж таки є завданням викладача вузької спеціалізації. Проблемою є також обмежена кількість аудиторних годин, відведених на вивчення професійної термінології. Тому викладач мови має сформував у студента необхідний мінімум мовних і мовленнєвих знань, умінь і навичок, які дадуть змогу останньому розвинути в собі здатність до глибокого та критичного осмислення і засвоєння математичної термінології, до самостійного терміновтворення і терміновпорядкування.

Основними аспектами у формуванні ТКСМ вважаємо такі:

1) постійне поповнення власного словника термінологічною лексикою (для вільного володіння всіма формами професійного спілкування студенти повинні мати чималий активний лексичний запас фахової термінології, приблизно 75-85% від усіх термінів певної галузі науки);

2) уміння аналізувати терміни з погляду їхнього походження, структури, способу творення, нормативності, ступеня засвоєння мовою, актуальності та ін.;

3) володіння навичками ефективної роботи з джерелами, необхідними для розв'язання завдань термінознавчого характеру;

4) уміння виявляти помилки в терміновживанні й усувати їх.

Типовими недоліками термінологічного характеру в професійному дискурсі (тобто дискурсивній діяльності мовної особистості у професійних ситуаціях спілкування [7, с. 217]) студентів-математиків є такі: неправильне вживання синонімічних термінів (*розв'язування – розв'язання – розв'язок*); паронімів (*ступінь – степінь; задача – завдання; показник – показчик*); неправильне наголошування термінів (правильно *асимптота, визначник, дробовій, знаменник, кілометр, косінець, об'єм, одинадцять, сантиметр, сегмент, центнер*); труднощі перекладу (калькування) термінів і математичних фразеологізмів (*розложить функцию в ряд – розгорнути функцию в ряд, функция удовлетворяет условиям – функція справджує умови, частные решения – частинні розв'язки*), прізвищ учених (*Вейерштрасс – Ваерштрас, Нейман – Нойман, Эйлер – Ойлер, Гаусс – Гаус, Эйнштейн – Айнштейн*); російських термінів-словосполучень, складником яких є дієприкметники

(сравниваемыє величины – величины, що порівнюються); невміння розмежувати терміни та професіоналізми і вживати їх із врахуванням стилю (*вишка – вища математика, матаналіз – математичний аналіз, вінт – вінчестер*).

Ураховуючи думки вчених та власний педагогічний досвід, пропонуємо визначити **ТКСМ** як *здатність вільно сприймати, відтворювати та створювати тексти у професійному дискурсі, демонструючи знання фахової термінології, уміння й навички її використання на ґрунті власної внутрішньої мотивації, досвіду та з урахуванням мовних норм*.

При цьому студенти повинні *знати*:

- 1) історію становлення і сучасні проблеми української математичної термінології;
- 2) ознаки термінів;
- 3) склад математичної терміносистеми, співвідношення в ній власне українських, запозичених та калькованих одиниць;
- 4) проблеми синонімії, полісемії, паронімії математичних термінів;
- 5) характеристику термінів за ступенем спеціалізації значення (загальнонаукові, міжгалузеві й вузькоспеціальні);
- 6) відмінність між термінами, професіоналізмами і номенклатурними назвами в галузі математики й інформатики;

7) термінологічні (зокрема електронні) словники;

уміти:

- 1) вільно сприймати, відтворювати й продукувати терміни з фахових дисциплін;
- 2) постійно поповнювати активний словник новими професійними термінами;
- 3) аналізувати терміни з погляду походження, структури, способу творення, нормативності, ступеня засвоєння мовою, актуальності та ін.;
- 4) працювати із джерелами термінознавчого характеру, зокрема електронними словниками;
- 5) редагувати і перекладати фахові наукові тексти;
- 6) виявляти на основі попередньо описаних знань помилки в терміновживанні й усувати їх, зокрема правильно і точно вживати синонімічні й паронімічні математичні терміни, правильно наголошувати, перекладати математичні терміни й фразеологізми, розмежувати терміни та професіоналізми і вживати їх із врахуванням стилю.

Основну роль у розвитку ТКСМ відводимо лекційним, практичним заняттям і самостійній роботі студентів, у процесі яких організуємо розгляд ключових теоретичних питань та формуємо перераховані вище термінологічні уміння й навички.

Основним методом роботи вважаємо метод вправ. Услід за Т. Денищич, вправи поділяємо на докомунікативні, комунікативні та посткомунікативні [6, с. 4]. Виконання *докомунікативних* вправ передбачає вироблення таких умінь: знаходити терміни в тексті, перекладати, редагувати професійні тексти, самостійно знаходити, аналізувати наукову інформацію, сприймати усне і писемне мовлення з використанням фахової термінології, переробляти та створювати вторинний текст (наприклад, коротко викласти інформацію, скоротити повідомлення до інформаційного мінімуму), уміння користуватися різними джерелами інформації. *Комунікативні* вправи спрямовані на формування чіткого розуміння ролі й місця термінологічних умінь і навичок у майбутній професійній діяльності; удосконалення вміння і навичок працювати з науково-навчальною фаховою інформацією; оволодіння вміннями правильного й переконливого мовлення, аргументованого доведення; забезпечення досконалого володіння культурою професійного спілкування; формування креативності, самостійності й національної свідомості майбутніх фахівців. *Посткомунікативні* вправи формують уміння здійснювати аналіз власного мовлення,

взаємодіяти з аудиторією; спостерігати за усним та писемним мовленням, вказуючи на відхилення від норми, причини їх виникнення.

Також застосовуємо інноваційні методи, що передбачають розвиток умінь і навичок співпраці, роботи в групах, підготовки колективних проектів, виступів перед аудиторією, регулювання своєї поведінки. (Напр.: 1) укладіть словник термінів вашої майбутньої професії, оформіть анотацію, презентуйте словник в групі (колективний проект); 2) підготуйте презентацію професії, яку опановуєте в університеті; 3) складіть ситуативний діалог (або ділову телефонну розмову), використовуючи фахову термінологію; 4) змодельуйте співбесіду між особою, що влаштовується на роботу, та роботодавцем, використовуючи фахову лексику тощо).

Важливим аспектом у процесі роботи над термінологічною лексикою є текстоцентричний підхід. Адже тільки на рівні тексту професійні терміни постають як цілісна комунікативна система, придатна для використання в певних робочих ситуаціях, а не як сукупність розпорошених лексем та синтагм. Тексти для виконання практичних завдань доцільно спеціально обирати з різних стилів, але з урахуванням майбутньої спеціальності студентів. Як зазначає І. Дроздова, «вивчення термінологічної лексики і фразеології корисно здійснювати на спеціально відібраних текстах і навіть на окремих уривках із збірників, рекомендованих за дисциплінами з фаху. Важливе значення мають посібники, що видаються викладачами ВНЗ, складені з урахуванням спеціальності конкретного навчального закладу [7]. Тому на заняттях використовуємо спеціально підібрані тексти загальнонаукового та профільного спрямування, пристосовані до виконання цілого комплексу навчально-мовленнєвих завдань. (Напр.: *Прочитайте текст. Визначте його тему, основну думку, стиль. Доберіть заголовок. Випишіть із тексту усі терміни і схарактеризуйте їх за таким планом: а) дефініція (що означає термін); б) ступінь спеціалізації (загальнонауковий, міжгалузевий чи вузькоспеціальний термін); в) походження (власний, запозичений); г) спосіб творення. Зредагуйте останнє речення тексту).*

Оскільки на вивчення термінології в межах курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» відводиться незначна кількість аудиторних годин, основний акцент робимо на самостійну та індивідуальну роботу студентів, у межах якої студенти, по-перше, укладають невеликі фахові словнички (50–70 термінів із дефініціями). У такий спосіб відбувається одночасно і ознайомлення з термінологією, і набуття навичок користування лексикографічними джерелами. По-друге, студенти здійснюють переклад фахового тексту з російської мови українською, який також передбачає роботу зі словниками. По-третє, студенти виконують індивідуальні завдання, зокрема готують реферати на запропоновані теми проблемно-пошукового характеру. (Напр.: 1. *Поняття та ознаки математичного терміна. 2. Відмінність математичного терміна від загальнозживаного слова, професіоналізму та номенклатури. 3. Види математичних термінів. 4. Способи творення математичних термінів. 5. Виникнення терміносистем математичних наук, основні етапи їх розвитку. 6. Походження математичної термінології і т. ін.).*

Зважаючи на виняткову роль термінології в професійній діяльності фахівця та обмежену кількість часу на її вивчення важливим є пошук нових методів та організаційних форм навчання з означеної проблематики. Зокрема, перспективним вважаємо розроблення та уведення до навчальних планів спецкурсу «Професійний дискурс учителя математики», який сприятиме формуванню не лише ТКСМ, а й низки інших професійних компетентностей майбутнього фахівця.

Література

1. Александрова С.А. Професійно-комунікативна компетентність : тексти лекцій / С.А. Александрова. – Харків : ХНАКМГ, 2008. – 40 с.

2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – Київ : Видавн. центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Вікторова Л. Методологічні аспекти формування професійно-термінологічної компетентності студентів / Л. Вікторова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. – Ялта : РВВ КГУ, 2007. – Вип. 14. Ч. 2. – С. 164–171.
4. Власюк І. Сутність компонентів професійно-термінологічної компетентності майбутніх економістів / І. Власюк // Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті : досвід, проблеми, перспективи : зб. наук. пр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ubgd.lviv.ua/konferenc/kon_ikt/Section5/Vlasuk.pdf
5. Денищич Т.А. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців з політології та історії / Т.А. Денищич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/journals/2009/NiO_7_2009/1_rozdil/Denishchich.htm
6. Денищич Т.А. Роль термінологічної компетентності у становленні майбутнього фахівця / Т.А. Денищич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp161/denishhich_t.a..pdf
7. Дроздова І.П. Професійний дискурс і мовна особистість студента ВНЗ нефілологічного профілю / І.П. Дроздова // Вісник Львівського університету. – Серія : Філологічна. – Львів, 2010. – Вип. 50. – С. 212–221.
8. Огар Е. І. Українська видавнича термінологія : нормалізаційні та функціональні аспекти // Українське журналістикознавство. – 2009. – № 10. – С. 31–35.
9. Онуфрієнко Г. Науковий стиль української мови : [навч. посіб.] / Г. Онуфрієнко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
10. Ритікова Л.Л. Формування термінологічної компетентності майбутніх біотехнологів агропромислової та природоохоронної галузей / Л.Л. Ритікова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Bio/article/viewFile/6393/6286>
11. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури : монографія / О.М. Семенов. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. – 404 с.
12. Симоненко Т.В. Теорія і практика формування професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів : [монографія] / Т.В. Симоненко. – Черкаси : Вид. Вовчук О.Ю., 2006. – 328 с.
13. Тоцька Н. Методика роботи викладачів вищого технічного навчального закладу над українським професійним мовленням студентів / Н. Тоцька // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 62–65.
14. Усімбаєва Н. Розвиток професійної компетентності – шлях до підготовки висококваліфікованих фахівців / Н. Усімбаєва // Рідна шк. – 2006. – № 9. – С. 17–19.
15. Януш Я. Роль термінології у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців економічного профілю / Я. Януш // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – Київ : КНЕУ, 2001. – Вип. 4. – С. 15–19.

ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ ФАХОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Валентина Кирикилиця

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)

Анотація. У статті проаналізовано основні завдання навчання іноземної мови за професійним спрямуванням та обґрунтовано методика вивчення нових термінів і понять у процесі засвоєння фахової іншомовної термінології студентами. Особливу увагу приділено проблемі використання словників, зокрема галузевих, під час опрацювання фахових автентичних текстів, що супроводжується виконанням вправ на закріплення нової термінології.

Ключові слова: навчання іноземної мови, термінологія, словник, фаховий автентичний текст.

Abstract. In the article the main objectives of learning a profession-oriented foreign language have been analyzed and the methods of the new terms and notions study in the process of memorizing professional foreign language terminology by the students have been justified. Special attention is drawn to the problem of dictionaries usage, in particular of the special ones, during exploring professional authentic texts that is accompanied by doing exercises to consolidate new terminology.

Keywords: foreign language learning, terminology, dictionary, professional authentic text.

На сучасному етапі розвитку українського освітнього простору все більше уваги приділяється відповідності рівня та якості кваліфікації майбутнього фахівця європейським та світовим стандартам, оскільки з розширенням міжнародного співробітництва володіння іноземною фаховою мовою стало обов'язковим складником професійної компетенції та успішної кар'єри сучасного спеціаліста [1, с. 15].

Завданням вищої школи є цілеспрямована і планомірна підготовка майбутніх фахівців різного профілю, які у своїй професійній діяльності здатні вільно користуватися іноземними мовами під час спілкування із зарубіжними колегами з метою обміну і застосування досягнень у своїй галузі. Майбутні фахівці повинні вміти не лише читати літературу за фахом і знаходити в ній необхідну інформацію, але й володіти багатим словниковим запасом, який розвивається здебільшого через термінологічну систему.

Особливістю дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» є те, що в рамках навчальної програми та відповідно до обсягів відведених навчальних годин студенти повинні засвоїти певну кількість вузькоспеціалізованих термінів, тобто таких слів або словосполучень, які відображають специфіку конкретної галузі. Тому одним із завдань вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням є формування знань нових термінів і понять, що дасть змогу збагачувати термінологічний запас студентів, і, відповідно, сприятиме розвитку навичок усного і письмового висловлювання за професійною тематикою.

У процесі вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням студенти повинні опанувати як загальнонаукові терміни і поняття, так і вузькоспеціалізовану фахову лексику. Спеціальна термінологія охоплює певну галузь науки або техніки: основні поняття, ідеї, категорії набувають своїх термінологічних найменувань. За підрахунками фахівців, у світі щороку виникає близько 1000 нових термінів, які запозичують різні мови. Тому одним із структурних елементів навчальної книги має бути глосарій – термінологічний словник ключових термінів та базових понять [5, с. 100-103]. У таких умовах для педагога актуальним стає пошук ефективних методів запам'ятовування та практичного оволодіння термінологією.

Зрозуміло, що оволодіння фаховою термінологією неможливе без застосування словників, які виступають незамінним доповненням до підручника, допомагають аналізувати та засвоювати значний обсяг інформації, що постійно збільшується і необхідний для якісної підготовки до майбутньої професійної діяльності. Під впливом досягнень науково-технічного прогресу суттєвих змін зазнає термінологічна база навчальних дисциплін: старі терміни виходять з ужитку або набувають іншого змістового наповнення, натомість з'являються нові для опису нових понять і фактів.

Вивчення іншомовної термінологічної лексики відбувається здебільшого у процесі роботи студента над фаховим тестом. Цілком логічно, що засвоєння термінів буде успішним та більш ефективним за умов ретельного добору іншомовного фахового матеріалу з автентичних джерел. «Текст за фахом – це передусім засіб становлення та розвитку професійної, точніше мовно-професійної майстерності» [4, с. 13]. Важко не погодитися з твердженням, що іншомовний фаховий текст виховує у студентів культуру термінологічного спілкування, а також формує іншомовну комунікативну компетенцію. Тому на кожному занятті необхідно читати нові, доступні за складністю і змістом тексти, які слід добирати, враховуючи новизну і якість інформації, поданої в тексті, а також його термінологічне навантаження.

Використання словників у процесі роботи студентів над фаховим тестом буде більш ефективним, якщо воно буде супроводжуватися виконанням вправ, в основі яких лежить спосіб семантизації термінологічної лексики. Важливо пам'ятати, що післятекстові вправи повинні будуватися на засадах розвитку комунікативних навичок студентів з урахуванням процесів закріплення й активізації іншомовного фахового матеріалу [6].

Опрацювання студентами літератури за фахом актуалізує потребу використання відповідних галузевих словників. Галузевий словник озброює користувача не лише знанням змісту того чи іншого терміна, але й інформацією про використання терміна в різних словосполученнях, контекстах, актуальних для різних галузей знань.

Вирішення проблеми збагачення фаховою термінологією відбувається із застосуванням *методики вивчення нових термінів і понять*, яка починається з повідомлення про поняття; виділення ознак на підставі цілісного уявлення з уведенням терміна; опису поняття; перерахування явищ, які охоплює певне поняття; підтвердження прикладу існування спеціального галузевого терміна (решта – загальнонаукова термінологія та загальнонавчальні лексеми, які становлять понад 60% професійної лексики фахівця [3, с. 96] у певній галузі знань), наприклад: Користуючись словником, випишіть тлумачення слів *інформація* і *повідомлення*, поясніть спільність і відмінність між цими поняттями, розкрийте їх види і властивості, знайдіть у словнику приклади вживання цих двох слів у мові.

Для формування нових термінів і понять ми рекомендуємо студентам працювати за такою схемою: 1) підберіть відповідний термінологічний словник; 2) випишіть потрібний термін у власний словничок; 3) запишіть нові терміни за категоріями, що допоможе краще їх запам'ятати; 4) виписуючи новий термін, перевірте його правопис; 5) для кращого запам'ятовування терміна випишіть його дефініцію; 6) постійно повторюйте нові терміни аж до їх повного запам'ятовування [2, с. 21]. Постійна та регулярна робота з ведення галузевих словників з перекладом або тлумаченням нових термінів і понять забезпечує процеси пасивного й активного оволодіння термінологією певної галузі знань і науки. Багато вчених вважають, що саме ця методика полегшує процес систематизації і засвоєння іншомовної фахової термінології.

Отже, процес оволодіння фаховою професійною іншомовною термінологією – це складний комплекс методичних та дидактичних засобів, якими користується педагог з метою реалізації основного завдання: формування термінологічної бази для подальшого її використання у процесі спілкування фаховою іноземною мовою, оскільки це є обов'язковим складником професійної компетенції майбутнього фахівця.

Література

1. Council of Europe. Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocnianie / D. Coste, B. North, J. Sheils, J. Trim. – Warszawa : Wydawnictwa Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli, 2003. – 221 s.
2. Dubicka I. English for International Tourism. Pre-Intermediate : students' book / I. Dubicka, M. O'Keeffe. – Pearson Education Limited, 2003. – 143 p.
3. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения : учеб. пос. / Т.Р. Кияк. – К. : УМКВО, 1989. – 104 с.
4. Кусько К.Ф. Лінгвістика тексту за фахом / Кусько К.Ф. // Лінгводидактична організація навчального процесу з іноземних мов у вузі : кол. монографія. – Львів : Світ, 1996. – 134 с.
5. Трубачова Д. Не бійтесь заглядати у словник. До проблеми укладання та використання термінологічних словників у навчальному процесі / Д. Трубачова // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2006. – № 6 (864). – С. 100–103.
6. Журба О.Р. Шляхи ефективного оволодіння фаховою термінологією в процесі вивчення англійської мови студентами агробіологічних спеціальностей [Електронний ресурс] / О.Р. Журба // Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти : онлайн журнал. – 2015. – №1. – Режим доступу : <http://journals.uran.ua/apppfo>.

ВИВЧЕННЯ ТЕМАТИЧНИХ ГРУП УКРАЇНСЬКОЇ ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

Людмила Козак

ДВНЗ «Криворізький національний університет»
(Кривий Ріг, Україна)

Анотація. У статті йдеться про предметно-поняттєвий аспект української технічної термінології та вивчення її тематичних груп. Окреслено проблеми формування нової генерації інженерів, здатних забезпечити виробництво та науку висококваліфікованими кадрами, які досконало володітимуть фаховою термінологією.

Ключові слова: українська технічна термінологія, викладання української мови.

Abstract. The article deals with the subject-conceptual aspect of Ukrainian technical terminology and the study of its thematic groups. The problem of forming a new generation of highly qualified engineering personnel, capable of using professional terminology in industry and science, is outlined.

Keywords: Ukrainian technical terminology, Ukrainian language teaching.

Сучасна українська технічна термінологія особливо активно почала розвиватися і формуватися з початку 90-х років ХХ століття. Питанням термінології присвячено низку праць, які всебічно її аналізують. Загальну характеристику українського термінознавства кінця ХХ – початку ХХІ століття подано в працях Т.Р. Кияка, І.М. Кочан, Г.М. Мацюк, Л.П. Полюги, Т.І. Панько, Л.О. Симоненко та ін.

Актуальність дослідження зумовлено тим, що перед вишами висувуються вимоги щодо підготовки нової генерації інженерів, здатних забезпечити виробництво та науку висококваліфікованими кадрами, які володітимуть науковою українською мовою, зокрема й термінологією. Терміни організують і впорядковують наукові знання, виконуючи інформативну та пізнавальну функції. Термінознавство як міждисциплінарна теоретична галузь набуває ознак практичної науки. Тому важливо застосовувати теоретичні знання з галузі термінознавства у повсякчасному використанні термінології майбутніми інженерами у їхній фаховій діяльності.

Мета статті – аналіз тематичних груп української технічної термінології з метою вивчення їх на заняттях з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Лексика сучасної української літературної мови є надзвичайно різноманітною. Загальновідомо, що кількість термінів у кожній високорозвиненій мові неосяжна і вони постійно переміщуються з однієї сфери функціонування в іншу. Фундаментальну частину науково-технічного знання презентують прийняті у відповідній галузі дефініції її наукових термінів. Визначення термінів значною мірою фіксують відношення між відповідними термінологічними поняттями і власне термінами, відношення, які розглядають як важливі поняттєві складники змістової структури галузі, до якої належать ці терміни. Сучасні монографії, підручники, навчальні посібники, довідники тощо насичені науковими та технічними термінами, що поділяються на тематичні групи, котрі й стали предметом нашого дослідження.

Джерелами матеріалу для аналізу виступають словники термінів, а також тексти з підручників, навчальних видань та монографій. Кількість та склад тематичних груп технічної термінології визначається будовою категорійно-поняттєвого апарату науки. Багато науковців вважають, що об'єднання слів базується не на лексико-семантичних зв'язках, а на класифікації предметів і явищ. Зокрема, А.П. Критенко зазначає, що предмет відповідає

слову не прямо, а через систему значень слова, з одного боку, і через систему близьких, тематично об'єднаних слів – з іншого [2, с. 199].

Ми вважаємо, що для детальнішого дослідження української технічної термінології й викладання її основ у ВНЗ обов'язковим є встановлення структурно-семантичної специфіки терміносистеми, насамперед – виділення її тематичних груп.

Систематизація і класифікація технічної термінології потребує врахування всіх її особливостей. Сьогодні розроблено кілька класифікацій, суть яких полягає в тому, щоб у тематичні групи у складі української технічної термінології об'єднувати найменування за певними семантичними ознаками. Належність лексем до тематичної групи визначають методом компонентного аналізу дефініцій термінів за наявності спільної архісеми (родової семи).

Тематичні групи технічної лексики різні за кількісним складом і структурою одиниць (від одно- до багатоконпонентних назв, тобто вони можуть бути як структурно простими, так і складними). Проаналізований фактичний матеріал дає підстави виокремити такі основні лексико-тематичні групи технічної термінології:

1. Група, яка позначає назви апаратів, механізмів, пристроїв, приладів та їх частин і є однією з найбільших: *абсорбер, автоген, акумулятор, акумулятор тиску, амортизатор, анкерний пристрій, башта, бур, вібратор, видувач, генератор (гідрогенератор), двигун (гідродвигун), ракетний двигун, демпфер, діод (фотодіод), драга, думпкар, запальник, запобіжник, затискач, екскаватор, інженерний пульт, інструмент, компас, компас індукційний гіроскопічний, конвертор, контрольник, ляда, млин, навігатор, конвеєр, нагрівач, насос, обігрівач, перфоратор, пірометр, прес, процесор, регулятор, реактор, риштак, стан (прокатний), стовбур (похилий стовбур), таймер, трансформатор, турбіна, шнек* тощо.

2. Терміни, які позначають категорію істот, тобто тематична група термінів, що називає осіб за професією, родом занять. Ця група лексики на різних етапах історії може пришвидшувати або ж уповільнювати свій розвиток, ніби чекаючи слушного часу для формування розгалуженої мережі всіх потрібних назв, на які існує соціальний запит (1, с. 41). Сучасна лексика на позначення осіб за видом діяльності змінювалася впродовж останніх десятиліть у зв'язку з унормуванням цих термінів, використанням іншомовних лексем для позначення нових реалій сучасної доби, наприклад: *автокранівник, бетоняр (бетонник), будівельник, бурильник, вагонник, вагранник (вагранниця), вальцювальник, вибивальник (із форм), вулканізаторник, гірник, горновий, доменник, інструментальник, кахельник, кранівник (кранівниця), лекальник (лекальниця), ливарник, маркшейдер, мартенівець, машиніст, металург, механік, моторист, облицювальник, плавильник, прохідник, радіометрист, сталевар, тесальник, фарбувальник, футерувальник, шахтар, шліфувальник* тощо.

3. Група, яка позначає назви процесів та дій, є досить численною: *абляція, автометаморфізм, агломерація, бетонування, вилив (лави), врубання, втискування, гідратація, десульфація, забруднення, локальне (радіоактивне) забруднення, зрошення, комутація, загартування, зварювання, електродугове зварювання, ерозія, комутація, конструювання, нагрівання, охолодження, плавлення, прожарювання, форматування та ін.*

4. Назви наукових галузей та їх розділів: *водна токсикологія, водовідведення, водопостачання, геологія, геодезія, геотермія, гідродинаміка, гірництво, екологія, електростатика, електротермія, електротехніка, картографування, кібернетика, маркшейдерія, металознавство, металургія, метрологія, термодинаміка, фотохімія* тощо.

5. Назви станів, властивостей предметів та явищ: *агресивна вода, агресивність, важка вода, водостійкість, гігроскопічність, ерозія, компактність, крихкість, розчинність, світлочутливість, теплоємність, термостійкість, утома (металу), щільність* та ін.

6. Назви речовин, матеріалів та хімічних елементів: *адамант, альбіт, анілін, антрацит, антифриз, базальт, бензин, бензол, бетон, бутан, габро, газ, гас, герметик, граніт, залізобетон, каніфоль, керамзит, керамзитобетон, лазурит, метан, нафта, перлітобетон, солідол, стружка, фібробетон, цитрин, шлакобетон, шлам, шліх* тощо.

7. Назви підприємств, споруд і приміщень спеціального призначення: *ангар, завод (металургійний, приладобудівний, машинобудівний), електростанція, лабораторія, машзал, рудник, станція (компресорна станція), цех (інструментальний, прокатний, доменний), шахта* тощо.

8. Група галузевих термінів, що називають величини та одиниці вимірювання: *ампер, байт (гігабайт, мегабайт), біт, ват (кіловат), кіловат-година, вебер, вольт, (кіловольт), герц, генрі, джоуль, кулон, людино-година, люмен, моль, ом, сантиметр, тонна, фарада* та ін.

На наш погляд, варто в окрему групу виокремити комп'ютерну термінологію, яку використовують практично в усіх галузях. Це найновіший пласт технічної термінології, який виник у другій половині ХХ століття. Основою її є природна загальнонавчана мова і запозичення з англійської, латинської, французької та інших мов. Свою класифікацію цієї термінології пропонували такі дослідники, як О. Симоненко, Є. Балюта, С. Єнікєєва. Візьмемо за основу дослідження О. Симоненко [3], який пропонує класифікувати досліджувану термінологію на основі логіко-поняттєвих відношень у терміносистемі за певними семантичними ознаками. Ми не будемо брати до уваги ті групи, які вже назвали вище, а лише звернемо увагу на ті, що притаманні лише комп'ютерним наукам, наприклад: назви мов програмування (*ада, алгол, бейсик, візуал бейсик, паскаль, фортран*); назви видів програм (*антивірусна програма, архіватор, блокнот, діагностична програма, програма Касперського, програма «Доктор Веб», програма контролю, програма розпаковування архівів, текстовий редактор*); назви на позначення видів програмування (*логічне програмування, об'єктно орієнтоване програмування, прикладне програмування, структурне програмування*); терміни на позначення процесів виконання операцій та самих операцій (*зчитування даних, есемблювання, ініціювання периферійного пристрою, синхронізація, форматування*); назва частин системного блока (*графічна карта, звукова карта, мікропроцесор, модуль пам'яті, плата, центральний процесор*).

Названі тематичні групи не вичерпують усі різновиди технічних термінів, але вони є основними й охоплюють найуживаніші терміни, утворені різними способами, зокрема шляхом запозичення та вторинної номінації.

Зі становленням України як суверенної держави проблема національної термінології набуває державного значення. На сучасному етапі терміносистема української мови є потужною лінгвістичною базою, на основі якої формуються, усталюються і функціонують усі сфери науково-професійної діяльності. Тематична класифікація свідчить про системну організацію технічної лексики: цей пласт професійної лексики української мови об'єднаний у певні мікрогрупи, що входять до складу відповідних тематичних груп. Перспективу подальших розвідок ми вбачаємо у вивченні особливостей термінологічної підготовки фахівця, який повинен не тільки володіти методами опрацювання термінологічної лексики свого фаху, а й об'єктивно оцінювати якість системної організації понять і термінів предметної галузі.

Література

1. Борисюк І.О. Історія та сучасний стан найдавніших найменувань робітничих професій / Борисюк І.О. // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К., 1998. – С. 41–48.
2. Критенко А.П. Тематичні групи слів і омонімія / Критенко А.П. // Слов'янське мовознавство. – К. : Наук. думка, 1961. – Вип. 4. – С. 198–211.
3. Симоненко О. З історії становлення та розвитку терміносистеми інформаційних систем і технологій / Олександр Симоненко // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 169–174.

ФАХОВЕ УКРАЇНСЬКЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ірина Кочан

Львівський національний університет імені Івана Франка

(Львів, Україна)

Анотація. У статті здійснено огляд навчальних посібників, що вийшли у XXI ст. в Україні. Основну увагу зосереджено на посібниках вузькогалузевого спрямування, які подають основи термінознавства та окреслюють специфіку української фахової мови.

Ключові слова: термінознавство, фахова термінологія, навчальний процес, навчальний посібник.

Abstract. The article presents an overview of manuals published in the twenty-first century in Ukraine. The main focus is on general manuals that contain the basis of terminology or outline the peculiarities of Ukrainian for specific purposes.

Keywords: terminology studies, professional terminology, educational process, manual.

Розвиток новітньої української термінології тісно пов'язаний з характером сучасної науки. Кожна наукова галузь вимагає прискіпливого ставлення до фахового мовлення, доброго знання його терміносистеми. Тому в підручниках і посібниках з фахового мовлення особливе місце відведено цій важливій категорії. Розглянути й детально проаналізувати всі навчальні видання з фахового мовлення, видані в Україні, в одній статті практично неможливо. Мета нашої роботи – аналіз навчальних посібників вузькофахового спрямування, тобто посібників, зорієнтованих на конкретну спеціалізацію, зокрема медичну, юридичну, спортивну тощо.

Медична термінологія – це сукупність слів і словосполучень, які використовують спеціалісти для позначення наукових понять у галузі медицини й охорони здоров'я. Поділяється на анатомічну, клінічну, гістологічну, фармацевтичну номенклатуру та назви медичних інструментів. Відповідно цим терміносистемам присвячено посібники: «Анатомічна термінологія» / уклад. К.А. Дюбенко (К., 2001) [1]; Н.П. Литвиненко, Н.В. Місник «Українська медична термінологія у фаховій мові лікаря» (К., 2001) [10] та ін., які доводять, що українська медична термінологія – складна динамічна система, що має чіткі межі в лексичній системі української мови. Висока комунікативна значущість досліджуваної терміносистеми засвідчена взаємозв'язками з літературною мовою, загальнонауковою та іншими термінологічними системами, а також активним уживанням у нефаховій сфері. Це одна з найдавніших термінологій, на прикладі якої можна простежити шляхи становлення, розвитку та вдосконалення термінів, реалізацію семантичних процесів, певні тенденції, способи і засоби словотворення, а також функціонування цих засобів саме в галузі медицини.

Окремим розділом у посібнику «Фахова мова медика» (автори Золотухін Г.О., Литвиненко Н.П., Місник Н.В. (К., 2002, 2011)) є тема «Термін як основний елемент фахової мови медика», у якій узагальнено й поглиблено знання про термінологію та джерела її виникнення. Оскільки лікареві трапляється безліч термінів різних медико-біологічних і клінічних дисциплін, то він повинен добре володіти спеціальною термінологією; саме тому термінологічна підготовка майбутніх лікарів передбачає не лише знання термінології, але й уміння користуватися нею на практиці. Автори виділяють кілька етапів становлення й розвитку медичної терміносистеми. Це *підготовчий* (II половина XIX – початок XX ст.), *творчий* (поч. XX ст. – 30-ті роки XX ст.), *русифікаційний* (30-80 рр. XX ст.), *антирусифікаційний* (80-ті рр. XX ст. і до нашого часу). Виділено два основні джерела

медичної термінології: загальнонародна лексика й наукова, за походженням – це корінна й запозичена лексика [6].

Біологічна термінологія, її формування та функціонування стали об'єктом опису в книзі проф. Л.О. Симоненко, що вийшла 2006 року як навчальний посібник для студентів природничих факультетів [20]. Автор приділила належну увагу становленню та етапам розвитку української біологічної термінології, складу і структурній організації терміносистеми, словотвірним особливостям біологічної термінології. Зокрема, виділено *накопичувальний* період, що тривав до першої половини ХІХ ст., *другий період* (ІІ половина ХІХ – початок ХХ ст.), пов'язаний із системним підходом до творення термінології на народній основі (журнал «Основа», діяльність Наукового товариства імені Т. Шевченка та Лікарського товариства в Галичині), *третій* (1918-1930 рр.), пов'язаний із відновленням Української держави, розширенням суспільних функцій української мови, заснуванням Української академії наук, діяльністю Інституту української наукової мови (1921-1932), *четвертий* – 50-80 рр. ХХ століття – відновлення в Україні термінологічних студій, створення Словникової комісії під керівництвом академіка Й. Штокала, *п'ятий етап* – 90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст., що характеризується систематизацією, упорядкуванням та стандартизацією біологічної термінології. У посібнику виділено й детально проаналізовано 13 тематичних об'єднань, серед яких найменування загальних категорій наукових понять, терміни на позначення природних процесів, на позначення спрямованої дії людини на живу природу, фізичного стану організму, назви рослинних та тваринних угруповань, предметів, якими послуговуються біологи, структури органів та частин тіла живих істот, періодів вегетації, фізіологічних властивостей рослин, продуктів рослинного і тваринного походження, назви наук та їхніх підрозділів тощо. Проілюстровано семантичні процеси в біологічній термінології, подано генетичну характеристику, описано словотвірну структуру та способи творення термінів.

Проблемам правничої термінології присвячено посібники: «Правова термінологія» (укладач Л.В. Наумовська) [15], «Мова права і юридична термінологія» Н.В. Артикуци [2], «Криміналістична термінологія» М.І. Скригонюка [21], «Українська правнича термінологія» Л.І. Чулінди [23] та ін.

Як зазначає Н.В. Артикуца, юридичне термінознавство розробляє загальнотеоретичні питання терміна, термінології, терміносистеми права, визначає ключові поняття і категоріальний апарат своєї галузі, зокрема, вивчає природу правового терміна; співвідношення правового явища (денотата), юридичного поняття (сигніфіката) і термінологічної одиниці (мовного знака); способи номінації спеціальних юридичних понять; місце юридичної термінолексики в системі загальнолітературної та спеціалізованої мови; стратифікацію термінологічної лексики права з різних позицій (семантичних, стилістичних, нормативності / ненормативності, уживаності, кодифікованості / некодифікованості, інформаційної насиченості тощо); системність термінології права та її дихотомічний характер; загальні параметри класифікації юридичних термінологічних одиниць (за структурою, генетичними, семантичними, словотвірними і функціональними характеристиками тощо); генезис, історичний шлях та перспективи розвитку юридичної термінології в українській мові; співвідношення національних й інтернаціональних елементів у терміносистемі права; продуктивність / непродуктивність моделей і способів юридичного термінотворення; закономірності і специфіку розвитку термінологічної системи права [2].

Створення наукової теорії юридичного терміна і термінології сприятиме реалізації практичних аспектів юридичного термінознавства, спрямованих на розроблення принципів систематизації, упорядкування й уніфікації юридичної термінології, створення державних стандартів на терміни та термінологічні словосполучення, кодифікацію термінологічних одиниць у новому законодавстві України. Про юридичну термінологію йдеться також у

посібниках А.С. Токарської, І.М. Кочан «Культура фахового мовлення правника» (Львів, 2003) та «Українська мова фахового спрямування для юристів» (Львів, 2008).

Продуманий підхід до відбору методичного апарату, його узгодження з предметом і метою дослідження, органічне поєднання методів і робочих прийомів слугують надійними методологічними орієнтирами на шляху до всебічного вивчення такого складного об'єкта, яким є юридична термінологія.

До вузькофахових термінознавчих посібників належить і праця Н.В. Нікуліної «Термінознавство: лінгвістичний опис української термінологічної системи автомобілебудування», що вийшла в Харківському національному автомобільно-дорожньому університеті [13]. У вступі авторка застерігає, що «розвинута наукова термінологія існує лише в 60 мовах і охоплює близько 300 професійно-предметних полів... Термінологічна активність у кожному полі залежить від продуктивності певної галузі, в якій створюються нові поняття й назви, від учених, які беруть участь у цьому процесі, і від успіхів міжнародного співробітництва» [13, с. 3].

В Україні за останні роки посилилася увага до мовного забезпечення терміносистем і галузь автомобілебудування не стала винятком: вона прагне мати свої національні стандарти термінів. У посібнику чотири розділи: 1. Історичні передумови та джерела творення української термінології та термінографії. 2. Теоретичні засади дослідження терміносистем автомобілебудування та ремонту транспортних засобів. 3. Ономазіологічні проблеми автомобільної термінології. 4. Парадигматичні відношення в українській автомобільній терміносистемі. Аналізуючи діяльність термінологічних центрів у розбудові української наукової мови, Н.В. Нікуліна подала відомості про Українське технічне товариство Галичини (1913), Товариство «Основа» (1898), з'їзди українських інженерів у Станіславі (1919), журнал «Технічні вісті» (Львів, 1933). Тут ми знаходимо маловідомі імена українських інженерів, які вболівали за розбудову української термінології: Я. Стефановича, Р. Кахникевича, Б. Пристая, М. Єремєєва. Детально проаналізовано діяльність Інституту української наукової мови, а також Австрійського термінологічного центру (О. Вюстер, Х. Фельбер), радянських термінологічних установ (С. Чаплигін, Д. Лотте, Т. Канделакі), українських термінологічних організацій Америки.

Серед посібників спортивного спрямування заслуговують на увагу навчальні видання І.В. Пуциної, В.М. Зайцевої «Сучасна українська спортивна термінологія» [16]; В.І. Зайцевої «Сучасна спортивна термінологія» [8], Р.П. Карпюк, Л.П. Суценко «Термінологія вищої фізкультурної освіти з напрямку «Адаптивне фізичне виховання», Л.П. Сергієнко «Терміни і поняття у фізичній культурі» [19] тощо. Чималу кількість видань присвячено гімнастичній термінології [5; 17; 18]. Зокрема, у посібнику О.І. Бузюна «Гімнастична термінологія» розглянуто історію розвитку гімнастичної термінології, її значення, вимоги до неї, правила побудови термінів, форми запису вправ. Як зазначено в передмові, книгу написано з урахуванням необхідності викладання фізичної культури та спорту українською мовою [5, с. 3]. Видавництво Львівської комерційної академії випустило у світ навчальний посібник «Гімнастична термінологія» [17], у якому автори максимально адаптували українську гімнастичну термінологію до вимог сьогодення, враховуючи лексичне та фразеологічне багатство української мови, а також характер і форми гімнастичних вправ. Вони вважають, що сучасна термінологія і надалі відображає російську мовну традицію. Видання в незалежній Україні словників, зокрема російсько-українського словника з фізичної культури, не допомогло фахівцям фізичної культури перейти на ведення занять українською мовою і до цього часу питання української гімнастичної термінології залишається відкритим. Останнім часом це питання порушують науковці з різних регіонів нашої країни, проте кожний з них висвітлює лише власне бачення проблеми.

Практичну цінність становить посібник Л. П. Сергієнка «Терміни і поняття у фізичній культурі» [19], у якому викладено основи методології визначення понять і термінів у фізичній культурі. Подано тлумачення основних термінів і понять навчальних та наукових дисциплін психолого-педагогічного, медико-біологічного циклів та практичних дисциплін навчального плану студентів фізкультурного профілю. Наведено навчальний план та запропоновано дидактичні тести для контролю знань студентів з нової навчальної дисципліни.

Привертає до себе увагу й посібник «Документознавча термінологія» М.В. Комової [9], який призначено для студентів, викладачів вищих навчальних закладів та фахівців сфери документної комунікації. У книзі коротко, але чітко подано інформацію про виникнення та основні етапи розвитку української термінології документознавства, описано склад і структурну організацію української документознавчої термінології та структурно-словотвірні особливості документознавчих термінів, хоча по суті йдеться конкретно про бібліотеки, бібліографічні покажчики та бібліотечні терміни. Для студентів цього ж профілю призначено навчально-методичний посібник «Науково-технічна термінологія» М. Навальної.

Проблемам хімічної термінології присвячено навчальне видання «Сучасна українська хімічна термінологія і номенклатура» колективу Ніжинського державного педагогічного університету імені М. Гоголя. Спрямування на переклад термінів має і посібник авторського колективу з Харкова «Посібник з хімічного термінознавства» [3], у якому наведено теоретичні відомості з історії становлення хімічного термінознавства, вимоги до визначення терміна та поняття. Викладено основи хімічної номенклатури неорганічних та органічних сполук, наведено правила українського правопису, що найчастіше порушуються, звернено увагу на історичні аспекти становлення хімічного термінознавства. Установлено вимоги щодо формування дефініції терміна, розкрито його словотвірну структуру. Показано особливості перекладу наукової термінології українською мовою, зокрема російських дієприкметників і прийменників. Викладено теоретичні засади хімічної номенклатури неорганічних та органічних сполук, визначено причини виникнення новацій у цій сфері. Запропоновано практичні завдання для відпрацювання навичок уживання термінів і перекладу текстів наукового стилю. Посібник був перевиданий під назвою «Хімічне термінознавство» (Х., 2006). Продовжує цей ряд посібник «Сучасна термінологія і номенклатура органічних сполук», який упорядкувала В.С. Толмачова та ін. (Тернопіль, 2008).

У навчальних виданнях охоплено й терміносистеми інших галузей, наприклад, навчально-методичний посібник Науменко Л.О. адресовано студентам вищих навчальних закладів залізничного транспорту [12].

Отже, термінознавство вже давно ввійшло в навчальний процес української вищої школи. Його викладають як у курсах української мови за фаховим спрямуванням, так і в рамках спеціальних дисциплін. Така підготовка майбутніх фахівців сприяє підвищенню їхнього мовного і мовленнєвого рівня, а це значить, що на своєму робочому місці вони володітимуть навичками грамотного професійного спілкування, що забезпечить взаєморозуміння, а відповідно і підвищення продуктивності праці у всіх сферах життєдіяльності людини.

Література

1. Анатомічна термінологія: посіб. для студ. та викладачів вищих навч. закл. III–IV рівнів акредитації / уклад. К.А. Дюбенко; Національний медичний ун-т ім. О.О. Богомольця. – К. : 2001. – 392 с.
2. Артикуца Н.В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. / Н.В. Артикуца. – К. : Стилос, 2002. – 198 с.
3. Бондарець О.В. Посібник з хімічного термінознавства : навч. посіб. / О.В. Бондарець, В.І. Булавін, В.В. Дубічинський та ін. – Х. : НТУ "ХПІ", 2003. – 112 с.

4. Бубела О.Ю. Значення та функції гімнастичної термінології : лекція для студентів фізичного виховання Львівського державного ун-ту фізичної культури. – Л., 2006.
5. Бузюк О.І. Гімнастична термінологія : навч. посіб / О.І. Бузюк; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Надстир'я, 1995. – 84 с.
6. Золотухін Г.О. Фахова мова медика: ділова українська мова для студентів-медиків : навч. посіб. для студ. вищих мед. навч. закладів / Г.О. Золотухін [та ін]. – К. : Здоров'я, 2001. – 390 с .
7. Гімнастична термінологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту / Ю.М. Салямін, І.А. Терещенко, С.П. Прокопюк, Т.М. Левчук. – К. : Олімпійська література, 2010. – 144 с.
8. Зайцева В.М. Сучасна спортивна термінологія: навч. посіб. для студентів ВНЗ / В.М. Зайцева. – Київ, 2004. – 99 с.
9. Комова М.В. Документознавча термінологія : навч. посіб. для студ. / М.В. Комова. – Л. : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2003. – 167 с.
10. Литвиненко Н.П. Українська медична термінологія у фаховій мові лікаря : навч. посіб. для студ. вищих мед. закл. освіти III–IV рівнів акредитації / Н.П. Литвиненко, Н.В. Місник; 2-ге вид., доп. – К. : Книга Плюс, 2001. – 174 с.
11. Малець В.І. Гімнастична термінологія (з елементами музично-ритмічного виховання) / В.І. Малець, М.М. Желізний, Т.І. Харченко, В.В. Черняков. – Чернігів : ЧДПУ, 2006. – 68 с.
12. Науменко Л.О. Українська мова у професійному спілкуванні : навч.-метод. посіб. для студентів вищ. навч. закл. залізничного транспорту. – К. : КУЕТТ, 2006. – 123 с.
13. Нікуліна Н.В. Термінознавство: лінгвістичний опис української термінологічної системи автомобілебудування : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. В. Нікуліна. – Х. : ХНАДУ, 2006. – 144 с.
14. Основи термінознавства : навч. посіб. / С.З. Булик-Верхола, Г.В. Наконечна, Ю.В. Теглівець. – Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2013. – 160 с.
15. Правова термінологія : навч.-метод. комплекс з курсу / укл. Л.В. Наумовська. – К. : Ін-т адвокатури, 2001. – С. 3–17.
16. Пущина І.В. Сучасна українська спортивна термінологія : навч. посіб. для студ. ф-тів фізичного виховання вищ. навч. закл. / І.В. Пущина, В.М. Зайцева. – Запоріжжя : ЗДУ, 2003. – 96 с.
17. Райтер Р.І. Гімнастична термінологія : навч. посіб. / Р.І. Райтер, В.М. Завійська, В.В. Іваночко, І.М. Блащак, Л.В. Лукасевич, І.І. Нявко. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2012. – 320 с.
18. Салямін Ю.М. Гімнастична термінологія / Салямін Ю.М., Терещенко І.А., Прокопюк С.П., Левчук Т.М. – К. : Фізична культура, 2010. – 144 с.
19. Сергієнко Л.П. Терміни і поняття у фізичній культурі : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. фізкультури і спорту. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 264 с.
20. Симоненко Л.О. Біологічна термінологія: формування та функціонування: навч. посіб. для студ. природн. ф-тів / Л.О. Симоненко. – Умань : РВЦ "Софія", 2006. – 104 с.
21. Скригонюк М.І. Криміналістична термінологія : навч. посіб. / М.І. Скригонюк. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2003. – 124 с.
22. Черкасов В.Г. Міжнародна анатомічна термінологія / Черкасов В.Г., Бобрик І.І., Гумінський Ю.Й., Ковальчук О.І. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 392 с.
23. Чулінда Л.І. Українська правнича термінологія : навч. посіб. – К. : Магістр – XXI ст., 2010. – 158 с.

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

Альона Літвінчук

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

Анотація. Статтю присвячено проблемі формування термінологічної компетентності майбутніх інженерів-технологів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Виокремлено низку підходів та методів навчання, які сприятимуть покращенню володіння фаховою термінологією студентами.

Ключові слова: термінологічна компетентність, методи навчання, інтерактивні методи, міждисциплінарність, контекстність.

Abstract. The paper is dedicated to the problem of terminological competence formation of engineers in the course of learning Humanities. A number of approaches and teaching methods contributing to the improvement of professional terminology mastery by the students were identified.

Keywords: terminological competence, teaching methods, interactive methods, interdisciplinarity, content-based learning.

Метою сучасної вищої освіти має бути підготовка професійно компетентного, ініціативного, творчого громадянина, здатного швидко адаптуватися до сучасного світу, характерними рисами якого є підвищення ролі особистості, інтелектуалізація її діяльності у контексті швидких змін техніки і технологій, неперервного експонентного зростання обсягів інформації і поновлення знань, постійного розширення та поглиблення сфер наукового дослідження, інтеграції та інтернаціоналізації різних сфер людської діяльності.

Особливого значення в системі фахової підготовки майбутніх інженерів набуває необхідність формування термінологічної компетентності (далі – ТК), яка вимагає глибокого розуміння фахових понять та явищ для здійснення ефективної комунікації в академічному та професійному середовищі та є невід'ємним складником загальної професійної компетентності. Як стверджує Г. Онуфрієнко, «суттєво поглиблені загальномовні знання та скориговані й професійно скеровані мовленнєві вміння й навички екстраполюються на мову фаху, передусім на її термінологічну систему» [3, с. 17].

Проблема підготовки комунікативно компетентного фахівця неодноразово ставала предметом теоретичних досліджень і практичних пошуків та знайшла своє відображення в роботах багатьох учених, зокрема А. Богуш, Н. Бутенко, І. Дроздової, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентиліук та ін. Збагачення мовлення майбутніх фахівців професійно орієнтованою лексикою та методичні засади роботи із засвоєння термінів досліджували Н. Бородіна, В. Борщовецька, Є. Копіца, В. Мельничайко та інші.

Необхідність опанування поняттєвою сферою обраної спеціальності, вербально представленою засобами термінології, є показником ґрунтовності підготовки фахівця, його конкурентноздатності на сучасному ринку праці. ТК тлумачать як «здатність людини розуміти й породжувати професійні висловлювання в різноманітних соціально детермінованих ситуаціях з використанням фахової лексики з урахуванням лінгвістичних і соціальних правил, яких дотримуються носії мови» [2, с. 138]. Під ТК розуміють здатність фахівця відповідати вимогам професії (на рівні еталонних норм) та демонструвати належні особисті якості в ситуаціях професійного спілкування, мобілізуючи для цього знання фахової термінології, вміння та навички використовувати з точністю і лінгвістичною правильністю терміни в усному й писемному професійному мовленні, ґрунтуючись на власній внутрішній

мотивації та досвіді [1, с. 6]. За результатами експерименту, проведеного в Черкаському національному університеті серед студентів технічного ВНЗ, було виявлено, що підвищення рівня термінологічної компетентності безпосередньо впливає на рівень успішності та якості знань студентів [4].

Водночас процес опанування студентами професійно орієнтованою лексикою у вищих технічних закладах освіти досить складний, а недостатній рівень володіння фаховою термінологією зумовлює у студентів неспроможність адекватно сприйняти, об'єктивно оцінити та ґрунтовно засвоїти необхідний обсяг науково-навчальної інформації під час опрацювання спеціальної літератури за своїм фахом. Як свідчить практика, більшість із них не володіють прийомами опрацювання наукового тексту, намагаються механічно запам'ятати прочитане або почуте. У результаті цього в майбутніх фахівців формуються розрізнені, несистематизовані, поверхневі знання, що не забезпечують цілісного уявлення про предмет наукового пізнання. Тому формування ТК є однією з важливих проблем сучасної педагогічної освіти, яка пов'язана з удосконаленням у студентів навчально-пізнавальних умінь і навичок оперувати науковими термінами, підвищенням пізнавальних здібностей студентів під час вивчення всіх дисциплін, насамперед гуманітарних, зокрема «Української мови за професійним спрямуванням» та «Іноземної мови за професійним спрямуванням».

Багатофункціональний характер сучасної професійної реальності інженерів-технологів передбачає проектування технологічних процесів і вибір технологічного обладнання, контроль за правильною експлуатацією техніки, раціональну організацію взаємодії людей і техніки, підвищення ефективності її використання тощо. Комунікативні вміння забезпечують ефективність проектувальної, адаптаційної, мотиваційної та дослідницької функції діяльності інженерів. Звичайно, навчання має стати штучною моделлю реального життя і професійної діяльності та має бути спрямоване на сприяння процесу засвоєння певного роду діяльності в єдиній концепції асиміляції поглядів на світ та інтерпретації реальності, основною метою якого буде формування компетентного в усіх аспектах фахівця.

Важливим чинником формування ТК є майстерність викладача, методи навчання, засновані на використанні вчителем як традиційних, так і активних форм роботи, відповідної методології освіти, правильної інтеграції у навчальний процес сучасних освітніх методів. В опануванні необхідною фаховою лексикою студентам має допомогти система вправ як репродуктивного, так і творчого характеру, наприклад: а) дати дефініції фаховим термінам і, навпаки, за наявними визначеннями дібрати відповідні терміни; б) звернути увагу на терміни-інтернаціоналізми та інтернаціональні словотвірні елементи; в) здійснити порівняльний аналіз терміна в українській та іноземній (-их) мові (-ах), проаналізувати основні способи номінації та структурні зв'язки відповідного поняттєвого апарату; в) користуючись словниками, дібрати до наведених термінів синоніми, антоніми, увести їх до контексту; г) скласти невелике усне повідомлення фахового характеру, використовуючи термінологію.

Необхідним засобом стає формування навичок роботи з лексикографічними джерелами та навичок наукового перекладу, який вимагає точності, відповідності нормам літературної мови, чіткості та ясності. Важливим складником є й самостійна робота, як-от укладання фахових тезаурусів. Для формування ТК майбутніх фахівців-інженерів найбільш ефективними є інтерактивні методики викладання й такі навчальні прийоми: проблемні завдання, індивідуальні й групові тренінги, творча робота в малих групах (ефективна для виконання завдань з побудови дефініцій до термінів), "мозковий штурм" (для виконання аналітичних завдань), навчальний "полігон", "дерево рішень", моделювання (семантичної структури терміна, визначення кола усталених словосполучень), метод спостереження (для виявлення помилок у мовленні) тощо.

Методи міждисциплінарності та контекстності навчання, які є теоретичним узагальненням практичного досвіду «активного навчання», можуть стати основними смислотвірними категоріями, які відображають вплив предметного і соціального контекстів майбутньої професійної діяльності студента на процес і результати його навчальної діяльності. Контекстний підхід дає змогу створити умови для взаємопроникнення навчальної і професійної діяльності як способу досягнення професійної компетентності. Його сутність полягає в здійсненні навчального процесу в контексті майбутньої професійної діяльності за допомогою відтворення у формах і методах навчальної діяльності студентів реальних соціальних та професійних ситуацій, вирішення конкретних професійних завдань.

Підходи і стратегії, які можуть використовуватися, різняться, представляючи різні контексти у навчанні, різняться погляди на інтеграцію мови і змісту, як і припущення про сам зміст, мову та стратегії навчання. Незважаючи на деякі відмінності, ці підходи до контекстного навчання однаково розглядають мову як середовище для змісту навчання і зміст як ресурс для вивчення мови [5]. Крім того, вони підтримують цілеспрямоване й осмислене використання мови на занятті. Більшість підходів наголошують на необхідності використання, з одного боку, попередньо відібраного контексту, визначеного навчальними програмами, а з іншого – такого, що може бути запропонований іншими предметними курсами. Загалом всі вони сприяють залученню студента до контекстного навчання, забезпечують можливість інтегрування мови і контекстних завдань, а отже, зосереджуються на розвитку термінологічної компетентності.

Отже, мовну підготовку майбутніх інженерів-технологів варто розглядати як організований неперервний процес формування мовно-комунікативної компетентності. Гуманітарні дисципліни, у свою чергу, покликані вирішити складні завдання опрацювання і засвоєння відповідної термінології та формування термінологічної компетентності майбутніх інженерів-технологів.

Література

1. Гуць М.В. Українська мова у професійному спілкуванні : навч. посіб. / М.В. Гуць, І.Г. Олійник, І.П. Ющук. – К. : Міжнародна агенція «BeeZone», 2004. – 336 с.
2. Денищич Т.А. Формування термінологічної компетентності майбутніх фахівців з політології // Наукові праці. Педагогіка. – Вип. 197. – Том 209. – С. 137–142.
3. Онуфрієнко Г. Науковий стиль української мови : навч. посіб. / Г. Онуфрієнко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
4. Хоменко І. Формування термінологічної компетентності та її вплив на успішність навчання з медико-біологічних дисциплін майбутніх учителів фізичної культури / І. Хоменко, І. Глазирін // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я в сучасному суспільстві : зб. наук. праць. – 2012. – № 3 (19). – С. 105-108.
5. Short D. How to integrate language and content instruction: A training manual / D. Short. – Washington: Center for Applied Linguistics, 1991. – 109 p.

ВИВЧЕННЯ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ В КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Зоряна Мацюк

Львівський національний університет імені Івана Франка
(Львів, Україна)

Анотація. Показано місце термінологічної лексики та особливості її вивчення в курсі української мови для студентів економічного профілю. Конкретизовано аспекти вивчення спеціальної лексики, її лексикографічне опрацювання, наведено зразки завдань для роботи зі студентами.

Ключові слова: термінологія, курс української мови, вивчення термінології.

Abstract. The paper demonstrates the place of terminological vocabulary and the features of its study in the course of the Ukrainian language for the students of economic profile. Economical aspects of the study of the special vocabulary, its lexicographical studying are illustrated and the tasks for students are provided.

Keywords: terminology, Ukrainian language course, terminology studies.

В умовах зростання вимог до культури фахового мовлення студентів нефілологічних спеціальностей вишів України посилюється увага до змістового наповнення навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» та триває пошук ефективних методів опрацювання програмового матеріалу.

Мета статті – визначити місце термінологічної лексики в курсі української мови для студентів економічного профілю, конкретизувати аспекти її вивчення та особливості лексикографічного опрацювання, навести зразки завдань для засвоєння спеціальної лексики під час роботи зі студентами.

Термінологічна лексика є «каркасным словником мови спеціальностей» [8, с. 3]. Автори навчальних посібників, створених відповідно до сучасних концепцій викладання української мови за професійним спрямуванням і зорієнтованих на формування у студентів мовнокомунікативних компетенцій, зауважують: «Професіонал володіє поняттєво-категоріальним апаратом певної сфери діяльності і відповідною йому системою термінів. Тому головною ознакою мови професійного спілкування є наявність термінології, притаманної тій чи іншій професії...» [7, с. 53]. Звичайно, необхідний обсяг теоретичних знань, сукупність наукових понять та засобів їх позначення студенти здобувають у процесі вивчення спеціальних дисциплін. Однак з'ясувати особливості спеціальної лексики, визначити її місце в системі української мови, окреслити вимоги до її вживання та функціонування допомагає курс української мови за професійним спрямуванням. Створено цілу серію навчальних посібників¹, які призначені допомогти студентам вищих навчальних закладів оволодіти термінологією свого фаху.

Проте майбутній фахівець мусить не лише володіти сучасною спеціальною термінологією, але й знати історію її формування, бути обізнаним з проблемами

---

¹ Бузюк О.І. Гімнастична термінологія : навч. посіб. / О.І. Бузюк. – Луцьк : Надстир'я, 1995. – 84 с.; Дербін Е.Ф. Економічна теорія і державний сектор: теорія, практика, термінологія, джерела : навч. посіб. / Е.Ф. Дербін, О.І. Кілієвич. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 106 с.; Литвиненко Н.П. Українська медична термінологія у фаховій мові лікаря : навч. посіб. для студ. вищих мед. закладів освіти III–IV рівнів акредитації / Н.П. Литвиненко, Н.В. Місник. – 2-ге вид., доп. – К. : Книга Плюс, 2001. – 174 с.; Артикуца Н.В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.В. Артикуца. – К. : Стилос, 2002. – 198 с.; Комова М.В. Документознавча термінологія : навч. посіб. для студ. спец. «Документознавство та інформаційна діяльність» / М.В. Комова. – Львів : Вид-во Націон. ун-ту «Львівська політехніка», 2003. – 167 с.; Симоненко Л.О. Біологічна термінологія: формування та функціонування : навч. посіб. для студ. природн. ф-тів / Л.О. Симоненко. – Умань : РВЦ «Софія», 2006. – 104 с.; Хоптяк Ю.А. Історична термінологія : навч. посіб. / Ю.А. Хоптяк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 448 с. та ін.

систематизації та кодифікації галузевих терміноодиниць у контексті становлення та розвитку термінологічної системи української мови. Уся історія українського термінотворення, економічних термінів зокрема, пов'язана з вирішенням проблеми відбору національної та чужомовної назви для позначення конкретного наукового поняття. Відомий український термінолог Л.О. Симоненко стверджує: «Основою кожної природно сформованої терміносистеми є власне національні слова, що зафіксували колись початкову сходинку в русі пізнавальної думки і стали на певному етапі виражати наукове поняття» [9, с. 21]. У цьому зв'язку доречно розповісти студентам про намагання українських мовознавців замінити запозичені терміни українськими відповідниками ще на початку ХХ ст., наприклад: *в діаметрі – поперечно, атом – неділка, масштаб – мірило, гіпотенуза – протипрямка, піраміда – гострик, контур – обрис* та ін.

Основним об'єктом вивчення в курсі української мови за професійним спрямуванням має бути **термін**, тобто слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття певної галузі науки, техніки, культури, мистецтва, суспільно-політичного життя [5, с. 131]. Важливо визначити основні ознаки терміна (наявність дефініції, належність до певної терміносистеми, однозначність у межах однієї терміносистеми, прозорість внутрішньої форми, точність, відсутність емоційно-експресивного забарвлення чи суб'єктивно-оцінних відтінків у значенні, відсутність синонімів та омонімів у межах однієї терміносистеми, стислість), показати місце і роль термінів у системі фахової мови, окреслити способи термінотворення і з'ясувати особливості структури терміноодиниць, показати динаміку розвитку терміносистеми.

Сучасна українська економічна термінологія – це розгалужена терміносфера, яка, з одного боку, перебуває під впливом загальнономовних тенденцій, а з іншого – має свої специфічні особливості. У зв'язку з розвитком в Україні ринкових відносин, наростанням приватизаційних процесів, появою комерційних банків, створенням умов для вільного обігу товарів, грошей і цінних паперів активно розвиваються біржова, фінансово-кредитна, комерційна, банківська підсистеми економічної термінології. Дослідники вказують на активні процеси, які діють сьогодні у сфері української економічної термінології [2, с. 462–467]. Зокрема, концептуально змінилися поняття в пізнавальному процесі і відповідно відбулася системна перебудова економічної термінології: замість термінів *народне господарство, соціалістичне виробництво, госпрозрахунок* ядро терміносистеми стали формувати терміни *ринкові відносини, акція, купівля-продаж, прибуток, ризик, попит, інфляція, безробіття, акціонер, акціонерне товариство, приватизація, торги* та ін.

Значно розширився спектр лексико-граматичної сполучуваності багатьох економічних термінів з термінами інших галузей та загальнономовними словами, наприклад: *температура ринку, коливання цін, вексельний курс, банківська таємниця, цінова буря, фінансова криза, протест векселя, стомленість ринку, формат переговорів* тощо.

З'явилася велика кількість запозичених економічних термінів, переважно з англійської мови, наприклад: *маркетинг, лізинг, спот, траймрейт, спред, флет, демпінг, хайринг*. За спостереженням мовознавців, запозичення стали «основним джерелом поповнення складу УТМ (українських термінів менеджменту – З. М.)» [5, с. 8]. Певну систематизаційну роль у запозичених термінах відіграють «інтернаціональні терміноелементи» – суфікси, які розподіляють ці терміни на семантичні групи, наприклад: суфікс **-ер** (значення особи за родом діяльності): *андерайтер, брокер, дилер, іміджмейкер, менеджер, мерчендайзер, копірайтер*; суфікси **-инг, -інг, -ація (-яція)** (значення процесу): *інжиніринг, кліринг, консалтинг, факторинг, форфейтинг, бенчмаркінг, інкорпорація, дефляція, девальвація, партисипація, пролонгація* тощо [4; 2]. Великою є також кількість комбінованих сполук, тобто органічного поєднання українського та запозиченого слова, наприклад: *ощадний банк, масштаб цін, маса прибутку, грошова ілюзія, зустрічні векселі, золотий паритет*.

Знання студентом конкретного значення спеціальних термінів допомагає об'єднати їх у широкі тематичні поля, наприклад: *монополія, картель, синдикат, консорціум, трест, корпорація, концерн, конгломерат, холдинг; дилер, брокер, маклер, джобер, трейдер* тощо.

Важливими є також вміння добирати до термінів синоніми або антоніми. Незначна частина термінів може вступати в синонімічні зв'язки, як-от: *ажіо – лаж, брокер – маклер, дотація – субсидія*. Частіше такими лексичними дублетами є запозичене та власне українське слово, наприклад: *аванс – задаток, клієнт – замовник, інвестор – вкладник, контракт – договір, дебітор – боржник, дивіденд – прибуток* та ін. У синонімічні відношення вступають економічні терміни і на рівні словотвору, напр.: *індексація – індексування, пролонгація – пролонгування, експорт – експортування, обмін товарами – товарообмін, кредитна спроможність – кредитоспроможність*.

Терміни-антоніми – це слова, протилежні за значенням, які часто виникають у результаті приєднання префіксів чи суфіксів, наприклад: *ліквіди – неліквіди, ажіо – дизажіо, приватизація – реприватизація, валютний – безвалютний, готівковий – безготівковий, централізований – децентралізований, конвертований – неконвертований, лістинг – делістинг, монопольний – антимоніпольний*.

Правильне вживання слів-термінів забезпечують також вміння розрізняти терміни-пароніми, наприклад: *адресат – адресант, жират – жирант, регресат – регресант, трасат – трасант, ліцензіар – ліцензіат*.

Вивчаючи інші теми на заняттях з української мови, студенти економічного профілю закріплюють знання про терміни, особливості їх написання та граматичної форми. Потрібно передусім правильно писати широко вживані сьогодні терміни, наприклад: *агентство, субсидія, дивіденд, ноу-хау, зовнішньоторговельний, розрахунково-грошовий, ф'ючерські операції, кон'юнктура ринку, тратта, нетто, брутто, бєсса, тантьєма, рантьє*; утворювати форму родового відмінка однини: *акредитиву, банку, бюджету, кредиту, фонду, надлишку, договору, продажу, торгу, дивіденду, кадастру, але векселя, жиранта, варанта, буклета, активатора, цінника, лухваря, відсотка, дисконтера, брокера, аудитора* та ін. Багато запозичених економічних термінів зберігають невідмінювану граматичну форму, наприклад: *ажіо, авізо, альпарі, банко, ембарго, інкасо, камбіо, лоро, ностро, манко, франко, сальдо, сторно* та ін. Ця риса зобов'язує студентів звернути увагу на специфіку роду таких слів та правильно узгоджувати їх з означуваними словами чи дієсловами-присудками.

Інформацію про значення терміна, його правильне написання, граматичну форму подають численні фахові словники. Фіксує у словнику реальний стан сучасної економічної термінології, автори намагаються, не порушуючи змісту понять, коригувати окремі терміни і терміносполуки, узгоджувати їх зі словотвірними засобами української мови, уникати недоречних росіянізмів чи інших чужомовних впливів. Одночасно залишають можливість користувачам, зацікавленим у розвитку української фінансово-економічної думки, самим більше експериментувати і вдосконалювати термінологію на власній мовній основі, сміливіше впроваджувати нові відповідники, шукати розумної діалектики між запозиченим і власним, «розкрити широкі можливості української мови, її багаті ресурси ... очистити від засмічення, позбутися чужих слів, розширити запас української термінологічної лексики» [10, с. 3]. Увагу студентів варто привернути до вдало дібраних українських відповідників до запозичених з різних мов термінів, напр.: *аванс – завдаток; аудит – перевірка; аукцион – торги; вексельный – векселевий; вексель казначейский – вексель державної скарбниці; доход – прибуток* та ін. [10].

З лексикографічними виданнями студенти можуть працювати самостійно: досліджувати будову словникової статті, порівнювати повноту розкриття змісту терміна у різних словниках,

виявляти синоніми, антоніми, пароніми тощо. Серед багатьох спеціальних лексикографічних джерел пропонуємо привернути увагу студентів до таких словників [6, с. 65–72]:

Банківська енциклопедія / за ред. проф. А.М. Мороза. – К., 1993.

Словник містить характеристику термінів і понять, що стосуються банківських операцій, у тім числі – економічного інструментарію, що використовується в діяльності Національного банку України і комерційних банків.

Економічний словник-довідник / за ред. проф. С.В. Мочерного. – К., 1995.

Одне з перших видань із словникової серії, що має назву “Notabene!”. Це перша спроба осмислити нові економічні реалії Української держави, розширити категоріальний апарат економічної науки через осмислення раціональних надбань західних економічних шкіл.

Загородній А.Г. Фінансовий словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – Львів, 1996.

Словник містить тлумачення близько 1500 понять і термінів (фінансова система держави, фінанси підприємств, фінансування і кредитування підприємницької діяльності, цінні папери й фондовий ринок, грошовий обіг, фінансове планування, аналіз фінансового стану підприємства, фінансовий менеджмент, міжнародні фінанси та ін.).

Словник фондового ринку / авт.-уклад. : А.Т. Головки, В.Ф. Кобзар, О.О. Науменко та ін. – К., 1999.

Перше видання, що започаткувало серію «Бібліотека фахівця». Містить поняття і терміни з питань організації і функціонування фондового ринку. Словник врахував реалії сучасного стану українського фондового ринку як за змістом, так і за кількістю термінів (понад 3200).

Сліпушко О. Політичний і фінансово-економічний словник / О. Сліпушко. – К., 1999.

Вийшов у рамках серії „Сучасні словники України”. Задекларував політико-економічний синтез в економіці як науці XXI століття. Запропоновано нові способи подання та організації матеріалу, представлено терміни і поняття, персоналії та організації зі сфер політики, економіки і фінансів (понад 3000).

Економічна енциклопедія : у 3 т. / за ред. проф. С.В. Мочерного. – К., 2000–2002.

Це перша в Україні за всю її історію оригінальна тритомна енциклопедична праця, яка охоплює відомості з майже 50 економічних дисциплін, а також репрезентує науковий доробок окремих зарубіжних учених.

Словник сучасної економіки Макміллана / пер. з англ. – 4-те вид. / гол. ред. Девід В. Пірс. – К., 2000. – 628 с.

Сучасний авторитетний довідник, написаний професорами економіки зі США, Великобританії, Польщі для, за їхнім висловом, “середніх студентів” економічних спеціальностей. Подає стисле пояснення економічних термінів, міжнародних банківських інститутів, біографії видатних економістів.

Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. Дяківа. – К., 2000.

Перше в Україні комплексне видання. Словник містить 12 тисяч найуживаніших термінів, визначень, тлумачень слів, словосполучень з теоретичних і практичних загальноекономічних, фінансово-кредитних, банківських, аудиторських, торговельних, бухгалтерських, інформаційних дисциплін, права, державного управління, менеджменту та інших, дотичних до них науково-практичних понять. Містить переклад термінів російською мовою, а до слів іншомовного походження, що входять у термін, – етимологічну довідку.

З’ясувати ставлення студентів до процесів становлення та розвитку української термінології, перевірити їхні знання про термін і вміння добирати відповідні приклади термінів зі свого фаху можна через виконання різних завдань, як-от:

Завдання 1. Прочитайте подане висловлювання. Підтвердіть його конкретними прикладами зі своєї галузі знань.

«А тим часом виявилось, коли стали закладати термінологічні словники по десятках різних наукових і технічних ділянках, що наша мова дуже гнучка й зовсім придатна для творення термінологічних назв» (Іван Огієнко).

Завдання 2. Розкрийте буквально значення поданих запозичених термінів і вкажіть на мову-джерело їх походження.

Автаркія, бізнес, ґросбух, група, грош, дебет, конто, кре'дит, креди'т, тендер.

Завдання 3. Розкрийте значення поданих слів, використовуючи термінологічний словник. Доберіть, де це можливо, до них українські відповідники.

Ембарго, олігополія, концесія, ноу-хау, коучинг, стагфляція, мерчендайзер, прожект, факторинг, економетрика, легітимація.

Знання економічної термінології – умова високої професійності економістів різних профілів. Розуміння природи терміна, його структурно-граматичних особливостей забезпечує свідоме використання спеціальної лексики і сприяє підвищенню рівня культури фахового мовлення.

Література

1. Гнатишена І.М. Словник інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження в сучасній термінології / І. М. Гнатишена, Т.Р. Кияк. – К., 1996. – 104 с.

2. Жданова Н. Активні процеси у сфері української економічної термінології / Н. Жданова // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк, 2003. – Вип. 11. – С. 462–467.

3. Козловець І. Роль запозичень у формуванні української фінансово-кредитної системи / І. Козловець // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк, 2003. – Вип. 11. – С. 467–469.

4. Кочан І.М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові / І.М. Кочан. – Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2004. – 518 с.

5. Краснопольська Н.Л. Джерела та етапи формування української термінології менеджменту : автореф. дис... канд. філол. наук зі спец. 10.02.01. – К., 2014. – 17 с.

6. Мацюк З.О. Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. / З.О. Мацюк, Н.І. Станкевич. – К. : Каравела, 2014. – 352 с.

7. Мацько Л.І. Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л.І. Мацько, Л.В. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.

8. Панько Т.І. Українське термінознавство : підручник / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

9. Симоненко Л. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Л. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 21–25.

10. Шило Н.І. Російсько-український словник. Термінологічна лексика / Н.І. Шило. – К. : Просвіта, 2004. – 211 с.

КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ ФАХОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СТУДЕНТАМИ ФАКУЛЬТЕТУ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ В МЕЖАХ КУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Наталія Мушировська

Рівненський державний педагогічний університет
(Рівне, Україна)

Анотація. У статті проаналізовано проблеми засвоєння фахової термінології та її активного застосування студентами, які вивчають іноземні мови, звернено увагу на потребу поєднання комунікативного підходу та професійного контексту для успішного засвоєння і активного використання української лінгвістичної термінологічної лексики у ВНЗ під час викладання навчального курсу «Українська мова за професійним спрямуванням».

Ключові слова: мовленнєва діяльність, лінгвістична термінологія, термінологічна компетенція.

Abstract. The paper analyzes problems of professional terminology mastering and its active use by students of foreign languages faculties and draws attention to the need to combine the communicative approach and professional context for successful learning and active use of the Ukrainian linguistic terminology vocabulary in teaching the university course "Ukrainian for professional purposes".

Keywords: speech activity, linguistic terminology, terminological competence.

Набуття студентами знань з певного фаху і їх професійна підготовка неможливі без опанування культури фахового мовлення, засвоєння як загальнонаукової, так і фахової термінології. Зокрема, майбутні перекладачі, викладачі іноземної мови повинні ознайомлюватися з термінологічними проблемами лінгвістичної галузі, стандартизацією термінології, уміти послуговуватися термінологічними (двомовними, багатомовними) словниками, вільно оперувати фаховою термінологією, конструюючи, перекладаючи та редагуючи фахові тексти.

Мета статті – проаналізувати проблеми збагачення професійного мовлення студентів факультету іноземної філології ВНЗ професійною термінологією та узагальнити практичні шляхи їх розв'язання. Об'єктом розвідки виступає процес засвоєння студентами професійної термінології в контексті комунікативно-діяльничого підходу, предметом – окремі навчальні прийоми опанування термінології фахової мови, вправи і завдання на засвоєння фахової лексики.

Найвищим рівнем формування мовної особистості та виявом її мовної культури є рівень володіння фаховою терміносистемою. Зокрема, Н. Тоцька зазначає, що для вільного володіння усною та писемною формами спілкування студенти вищих навчальних закладів повинні мати чималий активний лексичний запас фахової термінології [11, с. 62]. У лінгводидактиці увагу приділено створенню загальних методик формування мовної компетенції студентів (Л. Барановська, Л. Головата, Л. Лучкіна, Т. Рукас та інші), ідеям комунікативно-діяльничого підходу до навчання мови (О. Беляєв, М. Вашуленко, І. Гудзик та інші). Окремим аспектам вивчення термінології обраного фаху на заняттях з курсів «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та «Ділове українське мовлення» присвячено статті С. Омельчука, Н. Тоцької, І. Дроздової та інших науковців.

У ВНЗ при незначній кількості аудиторних годин на опанування курсу української мови за професійним спрямуванням на перший план висувається проблема інтенсифікації навчання. Елементи комунікативно-діяльничого підходу можуть сприяти його оптимізації. Комунікативна компетенція майбутнього фахівця, яка є метою й результатом навчання,

досягається лише на основі сформованості лінгвістичної компетенції як одного із специфічних аспектів навчання української мови за професійним спрямуванням. У межах курсу студенти опановують теоретичні засади термінознавства, особливості термінології як системи, диференціюють загальнонаукову, міжгалузеву і вузькогалузеву термінології, вивчають способи творення термінів, працюють з термінологічними словниками в межах одного із змістових модулів навчального курсу дисципліни – «Наукова комунікація як складник фахової діяльності».

Передумовою засвоєння й активного використання професійної термінології є поєднання комунікативного підходу та професійного контексту. Комунікацію розуміють як процес усного чи письмового спілкування, суть якого полягає в обміні інформацією та її оцінюванні. Комунікативно орієнтоване навчання передбачає формування у студентів комунікативної компетенції, яка вважається сформованою, якщо майбутній фахівець використовує мову, щоб самостійно отримувати й розширювати свої знання й досвід [1, с. 120], тому використання всіх видів та прийомів роботи, які стимулюють мисленнєву активність студентів, є необхідним і важливим. Розвиваючи інтелект, увагу, пам'ять, технології комунікативно орієнтованого навчання впливають і на емоційно-спонукальну сферу особистості, мотивують комунікативну й мовленнєво-мисленнєву діяльність, а також творчо-пізнавальну. В окремих наукових працях фігурують поняття термінологічна культура, термінологічна грамотність, термінологічна компетенція, що є неодмінними складниками комунікативної компетенції фахівця [2, с. 38].

Під термінологічною грамотністю науковці пропонують розуміти відповідність уживаних фахівцем термінологічних норм української мови (для писемного мовлення), граматичним законам словозміни (для усного й писемного мовлення), нормам української орфографії (для усного мовлення) [2, с. 38]. Термінологічну культуру трактують як комплекс мовних і мовленнєвих знань, умінь і навичок фахівця, за допомогою яких формується фундамент теорії і практики фаху, які необхідні для глибшого осмислення й засвоєння його поняттєвої і категоріальної бази, для реалізації найрізноманітніших актів дослідницького, творчо-аналітичного та практичного характеру, що формують здатність фахівця-мовця до самостійного термінотворення і терміновпорядкування [2, с. 38].

Термінологічна культура фахівця передбачає:

- 1) володіння терміним словником, постійне його поповнення;
- 2) володіння навичками ефективної роботи з джерелами, необхідними для розв'язання завдань лінгвістичного і термінознавчого характеру;
- 3) уміння аналізувати термінний матеріал щодо його походження, структури, способу творення, нормативності, ступеня засвоєння мовою, актуальності та ін;
- 4) уміння виявляти на основі попередньо описаних знань помилки і вади в терміновживанні і, відповідно, усувати їх;
- 5) уміння розрізняти продуктивні й непродуктивні моделі термінотворення, використовувати їх для творення чи удосконалення термінного матеріалу [2, с. 39].

Таким чином, термінологічна культура формується на основі зв'язку глибокого знання фаху зі знанням мовних норм, механізмів функціонування і логіко-поняттєвої, і лексичної підсистем терміносистеми, на поєднанні фахової ерудиції з мовознавчою.

Перед вивченням теми «Термінологія в професійному спілкуванні» корисно провести опитування в письмовій формі, яких помилок у вживанні фахової термінології найчастіше припускаються студенти: а) не знають значення українських термінів; б) не розуміють значення іншомовних термінів, не можуть дібрати український відповідник; в) не вміють відмінювати терміни; г) роблять орфографічні помилки в термінологічній лексиці; г) неправильно наголошують терміни. Це спонукає студентів самостійно оцінити свій рівень засвоєння термінології обраного фаху та з'ясувати для себе, які навички потрібно

вдосконалювати, дає викладачеві інформацію про те, над чим варто поглиблено попрацювати на практичних заняттях.

На окрему увагу заслуговують рецептивний і продуктивний рівень володіння фаховою лексикою. У процесі навчання стає очевидним недостатній рівень рецептивного оволодіння студентами термінологічною лексикою, тобто навичками впізнавати й розуміти лексичні одиниці зі слуху і під час читання.

З метою усунення цих недоліків студенти спочатку виконують репродуктивні завдання: дати усно тлумачення фаховим термінам українською мовою; дібрати терміни до запропонованих визначень; скласти термінологічний словник до тексту з фахового підручника, давши пояснення термінам тощо, виявити слова-терміни в іншомовному тексті й подати термінологічний перекладний словничок до тексту. У більшості наукових праць йдеться про те, що викладач повинен навчити студентів самостійно вдосконалювати навички оперування фаховою термінологією, активно працюючи зі словниками [5, с. 418]. Цьому сприятимуть такі завдання: ознайомитися в бібліотеці з термінологічними словниками, проаналізувати словникову статтю (наприклад: Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985; Єрмоленко С., Бирик С., Тодор О. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К., 2001; Кротевич Є., Родзевич Н. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1957; Плющ М.Я., Макарець С.Ю. Українсько-англійський, англійсько-український словник-мінімум лінгвістичних термінів. – К., 2015; Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики – К., 1998; Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. – К., 1997; Оліфіренко С., Оліфіренко В., Оліфіренко Л. Універсальний літературний словник-довідник. – Донецьк, 2008; Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006; Українська мова. Енциклопедія. – К., 2007; Літературознавча енциклопедія: У 2 т. – К., 2007); визначити, за допомогою якого словника можна з'ясувати походження терміна, його значення, правопис, особливості відмінювання, правильне наголошення та скласти список цих словників, виписати по одній словниковій статті зі словника кожного виду). Уміння працювати зі словниками допоможе студентам уникати помилок, зумовлених нерозумінням значення українських та іншомовних термінів, їх походження, невмінням дібрати українські відповідники.

Можуть бути запропоновані такі вправи з використанням словників (для домашнього виконання): з'ясувати походження та значення термінів (*сленг, верлібр, абрєвіату́ра, жанр, фре́йм, лейтмотив, фольклор, канцона, мадригал* та ін.) за допомогою термінологічних словників та словника іншомовних слів; виписати з лінгвістичних та літературознавчих словників по кілька термінів, запозичених з грецької, латинської, англійської, французької, італійської, німецької мов; кілька термінів, утворених на питомому ґрунті; кілька термінів-кальок, створених за іншомовними зразками; дібрати українські відповідники до термінів (*персоніфіка́ція, нара́ція, катре́н, полісемія, білінгвізм, версифіка́ція, флє́ксія, гіпе́рбола, дерива́т, акомодáція, асиміля́ція*); користуючись словниками, встановити відповідність між термінами та їх визначеннями та записати у вигляді словникових статей; виконати вправи на розрізнення термінів, схожих за звучанням, однак не тотожних за семантикою, з'ясовуючи їх значення за словником (*словотві́рний – словотво́рчий, морфоло́гія – морфоноло́гія*); за допомогою словника дібрати до термінів синоніми, скласти з ними речення, враховуючи відтінки їх значень; виписати нові терміни і прокоментувати їх значення; сформулювати й записати пари з українських термінів та їх іншомовних відповідників (відповідно додаються два ряди слів); дібрати українські відповідники до іншомовних термінів (додаються лише іншомовні терміни); дібрати іншомовні антоніми до термінів, утворених префіксальним та іншими словотвірними способами; пояснити значення термінів-паронімів (*міфі́чний-міфологі́чний, публі́чний – публіцистичний* та ін.).

Продуктивне володіння лексикою – це правильне використання певних лексичних одиниць, уміння вільно добирати їх залежно від форми та умов спілкування, що також викликає труднощі і ускладнює виконання завдань на продукування власних висловлювань із введенням термінологічних одиниць. Вправи творчого характеру є складнішими й передбачають самостійність під час їх виконання (запропонувати по кілька фахових термінів, утворених морфологічним, синтаксичним, семантичним способом, навести приклади одно-, дво-, три- і багатокомпонентних термінів свого фаху, запропонувати зразки термінології фаху на основі продуктивних словотворчих моделей, із залученням термінів скласти усне висловлювання фахового спрямування, скласти професійний діалог тощо). Такі вправи не лише збагачують лексику професійною термінологією, а й підвищують культуру мовлення, у них звернуто увагу на особливості вимови та правопису терміна; доречність використання професіоналізмів і термінів у різних мовних ситуаціях; особливості вживання абсолютних синонімів, інтернаціоналізмів у фахових текстах; особливості перекладу стійких сполук.

Важливу роль виконують вправи на переклад і редагування текстів, що виявляють національну специфіку термінології, дозволяють знаходити адекватні відповідники щодо вираження змісту професійного тексту, допомагають уникнути калькування, підвищити грамотність і культуру мовлення у порівнянні написань і вимови у близькоспоріднених мовах, орієнтуватися на нормативні форми термінолексем. Прикладами таких завдань можуть бути: виправити, де потрібно, орфографічні (орфоепічні, акцентуаційні) помилки в термінах; від поданих термінів утворити форму родового відмінка однини; зредагувати словосполучення; зредагувати подані речення; зредагувати текст наукового стилю.

Найбільш доцільним для формування мовленнєвої фахової компетенції є використання фахових текстів, насичених характерними словами, стійкими словосполученнями, граматичними конструкціями тощо, тому особливу увагу варто приділити пошуку інформативних текстів, що містять значну частку фахової лінгвістичної термінології. Закріпити та узагальнити отримані знання допоможуть комплексні завдання, наприклад: до поданого наукового тексту укласти термінологічний словник, пояснити особливості вимови й написання виділених термінів; за допомогою словника перекласти науковий текст (письмово), укласти до нього перекладний словник термінів, прокоментувати правопис термінів в оригіналі та перекладі, з'ясувати їх походження та значення.

Рецептивне і продуктивне засвоєння термінологічної лексики потребує спеціальних методичних прийомів і вправ, дотримання таких передумов засвоєння термінології: а) поєднувати у практичних вправах і завданнях філологічну термінологію із загальнонауковою, а також поширеною термінологією інших галузей знання (історії, культури, економіки, політики), яка може трапитися студентам у подальшій професійній діяльності; б) у процесі роботи над термінологічною лексикою приділяти увагу не окремим словам, а їх зв'язкам з іншими словами у контексті, адже тільки на рівні тексту професійні терміни постають як цілісна комунікативна система, використовувана в певних робочих ситуаціях; в) звертати увагу на іншомовну термінологію та наявність еквівалентів в українській мові; г) приділяти увагу стилістиці текстів, у яких використовується фахова лексика і фразеологія, ґ) здійснювати навчання, як зазначає І. Дроздова, на спеціально відібраних текстах, рекомендованих за дисциплінами з фаху [2]; д) працювати над орфографічними, синтаксичними, стилістичними та іншими нормами в системі термінологічних одиниць, з метою чого варто використовувати завдання на правильне написання слів та редагування речень і невеликих текстів фахового спрямування; е) використовувати для семантизації термінів самостійне читання і переклад текстів, насичених складною термінологією; є) використовувати для систематизації засвоєної термінології завдань зі створення студентами фахових термінологічних словників (з вказівкою кількості термінів); ж) виконувати вправи і завдання творчого характеру із

використанням фахової термінології (продукування усних висловлювань наукового характеру, презентація у групі укладених фахових термінологічних словників, проведення дискусій на професійні теми, презентація своєї спеціальності, усне діалогічне мовлення із застосуванням професійних ситуацій, проблемні завдання, ділові ігри).

Отже, мета навчити студентів вільно користуватися українською мовою у повсякденній практичній професійній діяльності в межах курсу української мови за професійним спрямуванням може бути досягнута лише через засвоєння термінологічного шару лексики на рецептивному та продуктивному рівнях усного та писемного мовлення. Застосування прийомів комунікативно-діяльнісного підходу у формуванні термінологічної культури й термінологічної грамотності майбутніх фахівців дає змогу активізувати діяльність студентів, створити передумови переходу від пасивного сприйняття до активного мислення й мовлення.

Література

1. Гимер Н.О. Вивчення української термінології права у вищому юридичному навчальному закладі в контексті викладання української мови за професійним спрямуванням / Н.О. Гимер. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vznu_fi_2012_1_24.pdf.
2. Гуменюк І. Формування термінологічної компетенції студентів у контексті викладання дисципліни "Українська мова (за професійним спрямуванням)" / І. Гуменюк // Освітній простір України. – 2014. – Вип. 2. – С. 38-42. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2014_2_9.
3. Дроздова І.П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ : монографія / І.П. Дроздова; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 320 с.
4. Дубічинський В. Деякі аспекти термінознавства у процесі навчання української мови за професійним спрямуванням / В. Дубічинський, Л. Васенко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/Vnulp/Ukr_term/2010_675/22.pdf.
5. Михайлюк В. Переклад у формуванні культури ділового мовлення / В. Михайлюк // Дивослово. – 1999. – № 7. – С. 26-29.
6. Огар Е.І. Українська видавнича термінологія: нормалізаційні та функціональні аспекти // Українське журналістикознавство. – 2009. – № 10. – С. 31–35.
7. Омельчук С. Формування правописних умінь студентів-нефілологів / Сергій Омельчук // Дивослово. – 2008. – № 3. – С. 25 – 27.
8. Плющ М.Я. Українсько-англійський, англійсько-український словник-мінімум лінгвістичних термінів / М.Я. Плющ, Ю.С. Макарець. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2015. – 304 с.
9. Семенюк О. Вивчення фахової термінології на практичних заняттях з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» студентами факультету іноземних мов / О. Семенюк. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nz/2011_96_2/statti/94.pdf
10. Тоцька Н. Ділове українське мовлення: методичний аспект / Наталія Тоцька // Дивослово. – 2006. – № 3. – С. 25–27.
11. Тоцька Н. Методика роботи викладачів вищого технічного навчального закладу над українським професійним мовленням студентів / Н. Тоцька // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 62–65.
12. Ципердюк О. Українське ділове мовлення : методичні вказівки для студентів факультету іноземних мов / Оксана Ципердюк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – 84 с.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИЙ І КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Людмила Островська

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
(Миколаїв, Україна)

Анотація. У статті розглянуто особливості застосування компетентнісного підходу під час викладання української мови (за професійним спрямуванням). Висвітлено досвід викладання українського фахового мовлення для студентів економічних спеціальностей Миколаївщини. Порушено низку актуальних питань, які потребують обговорення фахівців, зокрема формування українського фахового мовлення в умовах білінгвізму, застосування функціонально-комунікативного і компетентнісного підходів до вивчення фахового мовлення, запобігання явищам інтерференції тощо.

Ключові слова: фахове мовлення економістів; функціонально-комунікативний підхід; компетентнісний підхід; білінгвізм.

Abstract. The article is devoted to the use of competency approach in teaching Ukrainian for specific purposes. The author shares the experience of teaching Ukrainian for professional purposes to students of economic specialties in Mykolayiv. The article considers a number of pressing issues that require consideration of experts, including the formation of Ukrainian communication in terms of bilingualism, the use of functional, communicative and competence approach to the teaching of Ukrainian for professional purposes, prevent the phenomena of interference etc.

Keywords: economists' professional communication, functional and communicative approach, competence approach, bilingualism.

В умовах орієнтації вищої освіти на всебічний і гармонійний розвиток особистості, посилення зв'язку змісту навчання з обраною професією особливого значення й **актуальності** для формування мовної й мовленнєвої компетенції студентів набуває вдосконалення змісту вищої освіти, зокрема курсу української мови (за професійним спрямуванням) для студентів економічних спеціальностей.

Фахове мовлення, зокрема економістів, реалізується в різних формах. Проте більшість дослідників не приділяють уваги проблемі розвитку усного професійного мовлення, практичному застосуванню знань із курсу тощо, зосереджуючись на складанні ділових паперів. Як стверджує І. Клименко, вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» не повинно зводитися тільки до відшліфування теоретично-практичних знань, умінь і навичок з української мови, які є базовими, а формувати мовленнєво-компетентну особистість, готову до комунікації державною мовою за будь-яких обставин спілкування [1, с.77]. О. Тищенко конкретизує: «Мова професійного спілкування – це форма сучасної української літературної мови, специфіку якої зумовлюють особливості спілкування у виробничо-професійній сфері: мета, функції, ситуація, особистісні риси учасників спілкування, які залежать од віку, соціального стану, освіти, рівня інтелектуального розвитку та ін.» [5, с. 56].

Отже, **мета** статті – дослідити особливості компетентнісного підходу до вивчення української мови студентами економічного профілю, визначити специфіку поєднання традиційних та інноваційних шляхів забезпечення цього підходу. Для реалізації зазначеної мети пропонуємо розв'язання таких **завдань**: 1) з'ясувати окремі аспекти компетентнісної моделі формування мовної особистості студента економічного профілю Миколаївщини в процесі навчання української мови, 2) показати роль інноваційних методів навчання в реалізації моделі.

Сьогодні існує багато концепцій викладання мовного курсу для нефілологів. Функціонально-комунікативного принципу побудови курсу дотримуються Л. Барановська, Л. Головата, А. Загнітко, Л. Ляхоцька, Т. Рукас, Д. Шапран, Ю. Юкало, Я. Януш, культурологічного принципу при доборі матеріалу – Л. Мацько, О. Муромцева, О. Онуфрієнко, Л. Паламар, компетентнісного підходу – М. Вашуленко, В. Мельничайко, М. Пентилюк, В. Плахотник.

На думку В.Ю. Петрожалко, методика викладання конкретного курсу залежить від 1) методологічного підходу до навчання, 2) наукового змісту дисципліни, 3) обраної моделі фахівця й 4) накопиченого досвіду апробації різних методів і технологій навчання [4, с. 56]. У своїй роботі ми орієнтуємося на функціонально-комунікативний і компетентнісний підходи до викладання української мови (за професійним спрямуванням).

Визначаючи компетенцію як сукупність реальних вимог до засвоєння студентом сукупності знань, способів навчальної діяльності, на основі яких формуються відповідні вміння та навички, формується спроможність успішної діяльності в суспільстві, для української мови як навчальної дисципліни більшість дослідників розрізняє мовні й мовленнєві (комунікативні) компетенції. Мовна компетенція передбачає засвоєння студентом основ науки про мову, знання її системи, володіння способами й навичками якісної діяльності з вивченим мовним матеріалом.

Мовленнєва компетенція – розуміння студентами чужих і створення власних висловлювань відповідно до мети, завдань та ситуації спілкування, вироблення в них умінь і навичок успішної комунікації. Більшість дослідників зосереджує свою увагу на таких елементах мовної компетенції, як національно-мовна свідомість, мовні здібності, мовне чуття, мовний смак тощо [4, с. 18-19; 5, с. 45-56]. Звичайно, поділ компетенцій на групи є дещо умовним, особливо коли йдеться про мовленнєві й комунікативні компетенції. Прояв студентом означених компетенцій на заняттях з мови свідчить про те, що вони набули особистісної значущості й стали його індивідуальними властивостями, внутрішніми здобутками. Автори пропонованого навчального посібника поняття мовної компетенції тлумачать як усвідомлювані операції з різноманітними фактами мови з погляду їх розуміння й уміння користуватися ними.

Сьогодні фіксуємо достатньо низький рівень мовленнєвої культури випускників загальноосвітніх шкіл і вишів та невміння спілкуватися в різних життєвих ситуаціях як результат послуговування традиційним мовно-системним, суто теоретичним підходом до вивчення мови. Розв'язати цю важливу проблему можливо, застосовуючи функціонально-комунікативний підхід до викладання української мови. За функціонального підходу методика будується так, що кожна мовна одиниця чи форма розглядається крізь призму її ролі, функції у вираженні думки мовця. «Зіставлення особливостей функціонального й комунікативного підходів дає змогу науковцям констатувати доцільність інтеграції. Якщо функціональний підхід до презентації мовного матеріалу передбачає з'ясування ступеня його комунікативної значущості, то процес реалізації комунікативного підходу вимагає встановлення особливостей функціонування певної мовної одиниці» [6, с. 263]. У межах курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» відбувається формування мовних і комунікативних компетентностей майбутніх економістів.

Проблема функціонування української мови на Миколаївщині до цього часу стоїть досить гостро: значна частина населення вважає рідною російську мову, є двомовним або суржикомовним і цього не можна не враховувати під час проведення заходів щодо розширення меж застосування державної мови.

Студентська молодь Миколаєва спілкується переважно російською мовою. Використовуючи українську мову в окремих ситуаціях спілкування, мовці допускають ряд мовленнєвих огріхів та помилок. Щодо орфоепічних норм – це “акання”, пом'якшення [р];

діалектними можна вважати помилкові граматичні форми *ходе, робе*; явища семантичної інтерференції спостерігаються під час використання слів у невластивому для них в українській мові значенні, що зумовлено міжмовною омонімією: *поверховий* замість *поверхневий*, *лице* замість *особа*, *міроприємства* замість *заходи* тощо.

На жаль, місцеві ЗМІ не є прикладом для наслідування: уже кілька років телереклама переконує миколаївців, що в будівельному супермаркеті на керамічну плитку встановлено «самі низькі ціни», «найпопулярнішою» помилкою є неправильне відмінювання українських прізвищ тощо.

Отже, у цій непростій ситуації особливої актуальності набуває вивчення курсу української мови за професійним спрямуванням, який передбачає вивчення всіх мовних норм, а отже, допомагає майбутнім фахівцям економічної галузі не лише уникнути інтерференції, а й оволодіти навичками оптимальної мовної поведінки у професійній сфері. Адже саме професійна сфера, за даними соціолінгвістичних досліджень, є найбільш сприятливою для функціонування української мови. Зокрема дані, отримані в ході вивчення мовної поведінки, засвідчують, що студенти м. Миколаєва українською мовою найчастіше послуговуються саме під час спілкування на навчально-професійні теми. Відповідно до цієї ситуації, що склалася сьогодні, процес формування в студентів економічного профілю Миколаївщини мовленнєвої компетенції потребує розв'язання низки завдань, зокрема:

- дати студентам певну суму знань з української мови, що стала б основою для вироблення наукового світогляду, а також мовленнєвих умінь і навичок (освітньо-змістовий аспект);

- навчити студентів користуватися багатством мовних засобів, сприяючи постійному поповненню їхнього словникового запасу, розвитку й урізноманітненню граматичної будови мовлення (граматико-стилістичний аспект);

- удосконалити навички й уміння студентів використовувати мовні засоби у власному мовленні, забезпечуючи високий рівень мовної культури (комунікативно-діяльнісний аспект);

- систематизувати знання студентів і їх практичні навички із застосування нормативних форм, слів, синтаксичних конструкцій як сукупності найбільш придатних для комунікативних цілей мовних засобів, що ними користується мовне суспільство (лінгвоекологічний аспект).

Комунікативно-мовленнєвим компетенціям слід приділяти увагу не тільки на спеціальних заняттях розвитку зв'язного мовлення, а й на аспектичних заняттях вивчення лінгвістичного матеріалу. Цей процес може бути успішним лише за умови систематичної й цілеспрямованої роботи, що передбачає активну мовну діяльність студентів на основі різних видів вправ, які б сприяли оволодінню мовними нормами, а також уміннями висловлювати власні думки (усно й письмово) відповідно до комунікативного завдання.

Ефективність формування компетенцій мовної особистості залежить від цілеспрямованого пошуку шляхів удосконалення організації мовної освіти, свідомого проектування змісту навчання на основі оптимального поєднання традиційних й інноваційних педагогічних технологій, дидактичних методів і прийомів. Вважаємо за доцільне під час формування комунікативно-мовленнєвих компетенцій студентів використовувати такі групи завдань: комплексні (засвоєння мовної одиниці, її значення, форми, функції, способи вживання в мовленні); передмовленнєві (імітаційні, конструктивні й трансформаційні завдання, що допомагають оволодіти передмовленнєвими навичками – орфоепічними, лексичними, граматичними, правописними); мовленнєві (завдання, побудовані на основі тексту, навчальної мовленнєвої ситуації, ситуативно-тематичної групи слів, спрямовані на самостійне моделювання мовленнєвої ситуації).

Для викладача вищого навчального закладу важливо встановити творчі стосунки зі студентами. Одним з ефективних видів співтворчості є ділова гра, яка передбачає моделювання функцій структур (організацій, колективів, органів управління) та дій їхніх

працівників, спрямованих на пошуки найкращого варіанта розв'язання певних завдань, ситуацій, проблем. Актуальність ділової гри в тому, що вона дає змогу учасникам розкрити свої можливості, навчитися займати активну позицію, здійснити умовний перехід студента з навчальної діяльності на професійну – з відповідною трансформацією предмета, мотивів, цілей, засобів, способів і результатів діяльності. Динаміка ділової гри – у поступовому розвитку від «традиційного» до «знаково-контекстуального» навчання, що відтворює предметні й соціальні ситуації, допомагаючи таким чином студентові пройти первинне тестування на засвоєння лекційного й практичного матеріалу [3, с. 5]. Як вияв співтворчості викладача зі студентом ділова гра, що ґрунтується передусім на усному спілкуванні, має такі переваги:

- можливість диференційованого підходу до предмета обговорення;
- швидке реагування на висловлювання співрозмовника за допомогою пояснень, поправок тощо;
- розширення компетентності керівника за рахунок критичних оцінок, пропозицій і думок партнера;
- можливість диференційованого підходу до обліку та оцінювання об'єктивних чинників розіграної ситуації;
- відчуття особистої значущості в розв'язанні обговорюваних проблем і причетності до результатів реалізації цілей гри.

Учасник рольової гри, як і актор у театрі, повинен бути спостережливим, уважним, уміти добирати й узагальнювати життєвий матеріал, мати багату фантазію, пам'ять, темперамент, володіти такими засобами виразності, як добра дикція, інтонаційна різноплановість, міміка, жести тощо. У контексті курсу української мови за професійним спілкуванням до цього слід додати володіння усною й писемною формами української мови, до того ж не лише ділового, а й інших стилів – розмовного, наукового, художнього, публіцистичного.

Особливої уваги потребує лінгвоекотологічний аспект формування мовної й мовленнєвої компетенції студентів економічного профілю Миколаївщини. Важлива проблема лінгвоекотології — статус нормативності української мови на всіх її рівнях у фахових текстах. Дотримання нормативності вислову – це важлива професіограма будь-якого фахівця, зокрема й економіста. Формування лінгвоекотологічного аспекту мовної компетенції студентів-економістів відбувається в основному на текстах офіційно-ділового й наукового стилів. На лекційних заняттях студенти мають змогу отримати глибокі теоретичні відомості про норми мови, особливості побудови текстів різних типів стилів, значну увагу приділяємо ситуативній адаптації наукових понять, наведені приклади відбивають майбутню професійну специфіку аудиторії. Вважаємо, що логічно в окремих випадках вносити в лекційний виклад елементи діалогічного ініціювання-реагування, щоб студенти мали можливість самостійно формулювати правила культури мовлення. Відомості про якість мовлення не залишаються лише теоретичними; їх призначення – формування мовленнєвої особистості майбутнього економіста, яка неможлива, коли ці якості ігнорують. На практичних заняттях головну увагу приділяємо не продукуванню засвоєного теоретичного матеріалу, а вмінню знайти і виправити помилки, коригуванню мовленнєвої поведінки, збереженню в щоденному спілкуванні її необхідних якостей. Рекомендуємо творчі тренінги і рольові ігри, які розвивають дистанційне мислення як стимул пізнавальної активності особистості.

Формування мовної і мовленнєвої компетенцій, безперечно, здійснюється в процесі вивчення кожного з рівнів мовної системи, проте найефективніше ця робота відбувається на заняттях вивчення синтаксису української мови. Синтаксис – вищий щабель у системі сучасної української літературної мови. Усі одиниці мовної системи не функціонують у мові самостійно, а реалізуються в сукупності на синтаксичному рівні, у зв'язних висловлюваннях різних типів. Останнім часом тексто-комунікативний підхід стає провідним під час

викладання української мови (за професійним спрямуванням) і найбільш продуктивним з погляду вимог сучасного інформаційного суспільства до комунікативної компетентності фахівця [7, с. 5]. Текст завжди співвідноситься з комунікативною ситуацією та її антропоцентрами: автором і адресатом, суб'єктом мовлення і його партнером/-ами комунікації. Під комунікативною ситуацією слід розуміти: а) функціонально-комунікативну сферу, у якій створюється текст (побутова, офіційно-ділова, наукова тощо); б) індивідуально-соціальні характеристики мовленнєвого суб'єкта, який створює текст, а саме, вікова, професійна, соціальна, ґендерна тощо; в) характер зносин суб'єкта мовлення й адресата (невимушений, офіційний, колеґіальний тощо); г) характер ставлення автора тексту до теми, змісту (нейтральний, емоційно-оцінний, підкреслено об'єктивний тощо); ґ) взаємодія з мовним кодом: стилістично свідоме, розмовне чи метафоричне вживання мови.

Усі мовні одиниці, усі слова, які використані в тексті, стають залученими до комунікативної ситуації. Вони є результатом свідомого цілеспрямованого відбору автором тексту. Багатоаспектність роботи з текстом об'єктивно впливає зі складності тестового феномена.

Отже, компетентісний підхід до викладання мови, спрямований на розвиток базових предметних компетенцій мовної особистості студента, передбачає створення внутрішніх мотивів, що визначають готовність його до такої навчально-пізнавальної діяльності, в основі якої лежать компетентності, формування розуміння суті мовних компетентностей як мети-результату мовної освіти, вироблення суб'єктивного досвіду застосування предметних компетенцій під час мовленнєвих завдань у різних навчальних і життєвих соціально-комунікативних ситуаціях, використання рефлексії, аналізу власної навчальної діяльності і її результатів. Компетентісний підхід до викладання мови орієнтує викладача на використання перспективних технологій, на добір ефективних методів формування компетентної мовної особистості. З огляду на практичну спрямованість компетенцій у подальшому доцільно окреслити систему відповідних методів, які можуть впливати на вироблення в студентів мовних і мовленнєвих умінь.

Можна стверджувати, що курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» дає змогу не лише підтримати наявні українськомовні тенденції в навчально-професійному спілкуванні, а й сприяє засвоєнню оптимальних способів оперування мовою як знаряддям досягнення успіху в професійній сфері.

Література

1. Клименко І. Формування мовленнєвої компетенції студентів під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» / Клименко І. // Вісник Сумського державного університету. – 2004. – № 1 (60). – С. 76–80.
2. Кучерук О. Уміння – передусім (Компетентісний підхід до формування національно-мовної особистості школяра) / О. Кучерук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колеґіумах. – 2008. – № 10. – С. 18–24.
3. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика / Пентиліук М.І. – К. : Вежа, 1994. – 348 с.
4. Петрожалко Ю.В. Формування культури професійного мовлення у студентів економічного фаху ВНЗ / Ю.В. Петрожалко // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – С. 88–92.
5. Тищенко О. Модель курсу «Мова професійного спілкування» / О. Тищенко // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 56–59.
6. Шульжук Н.В. Особливості реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення мовних одиниць сучасної української літературної мови у ВНЗ / Н.В. Шульжук // Східнослов'янська філологія. – 2008. – Вип. 14. – С. 261–267.
7. Українська мова. Мова фаху, мова науки, мова спілкування. Текстово-комунікативне навчання : навч. посіб. / Л.О. Ткаченко, О.В. Любашенко, С.Є. Мельник, Т.М. Андрєєва, С.В. Овсейчик, О.В. П'ятецька; за ред. О.В. Любашенко. – К. : ТОВ ВПП «Компас», 2014. – 256 с.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ФАХОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Ірина Перішко

Рівненський державний гуманітарний університет
(Рівне, Україна)

Анотація. У роботі йдеться про методи успішного засвоєння та активного використання професійної термінології, а саме ефективне поєднання різних вправ на заняттях з іноземної мови. Відзначено вагомість використання інтерактивних технологій під час вивчення фахової термінології.

Ключові слова: фахова термінологія, викладання іноземної мови, інтерактивні технології.

Abstract. The paper examines the methods of successful learning and active use of professional terminology, namely the efficient combination of different exercises. It has been noted the importance of interactive technologies while studying professional terminology.

Keywords: professional terminology, foreign language teaching, interactive technologies.

В умовах сучасної ринкової економіки завданням вищої школи є підготовка фахівців, рівень професіоналізму яких визначається сукупністю набутих професійних знань і навичок, умінням грамотно й аргументовано висловлюватися, здійснюючи таким чином професійне спілкування.

Сьогодні більш значущими є не окремі знання, а система знань, що виявляється в умінні вирішувати повсякденні та професійні проблеми, здатності до іншомовного спілкування, підготовці у сфері нових інформаційних технологій. Ці уміння передбачають високий рівень комунікативної, зокрема термінологічної, компетентності.

Проблемам вивчення фахової лексики в методичному й дидактичному аспектах присвячено численні праці дослідників (див., наприклад, [1; 2; 3; 5]).

Стаття має на меті виявити ефективні методи вивчення фахової термінології на заняттях з іноземної мови, які дадуть змогу навчити студента розуміти системну організацію термінологічної лексики, дослідити шляхи запозичення термінів, проаналізувати лексико-семантичні та структурно-словотвірні особливості термінів, користуватися у майбутній професійній діяльності термінологічними словниками різних типів.

Передумовою успішного засвоєння і подальшого активного використання наукової та професійної термінології слугує раціональне поєднання комунікативного підходу та професійного контексту. Доцільність такого методу підтверджують дані лінгвістичних спостережень, що засвідчують необхідність знання приблизно 75–85% усіх термінів, які трапляються, для вільного розуміння та читання іншомовних наукових текстів [4, с. 2].

Продуктивність засвоєння термінів та їх активне використання в усному та писемному фаховому мовленні іноземною мовою багато в чому залежить від відповідної системи підготовчих вправ, послідовно спрямованих як на переклад та вдумливе засвоєння термінології, так і на активізацію вмінь говоріння та слухання, необхідних для застосування цієї термінології в конкретних робочих ситуаціях. Ефективним є поєднання вправ як репродуктивного характеру, що виконують ознайомлювальну функцію, так і творчих, що сприяють активному самостійному використанню термінологічної лексики відповідно до виробничої ситуації. Зокрема, доречним є завдання: дати усно тлумачення фаховим термінам іноземною мовою; дібрати терміни до запропонованих визначень; усна презентація

термінів, їх семантизація, поєднуваність з іншими словами/термінами, способи деривації, приклади вживання у певних зразках.

Вправи творчого спрямування повинні бути складнішими і передбачати більшу самостійність під час їх виконання, наприклад: скласти усне висловлювання фахового спрямування, використовуючи професійну термінологію; скласти діалог виробничої тематики, насичений фаховою термінологією певної спеціальності. Застосування таких видів роботи допоможе уникати калькування у процесі перекладу фахової літератури та написання текстів професійного спрямування, орієнтує на вживання нормативних форм термінологем та фахових фразеологічних терміносполучень.

Доцільним для формування мовленнєвої фахової компетенції на основі науково-професійної термінології є використання текстів зі спеціальності. Тільки на рівні тексту вивчені професійні терміни постають як цілісна комунікативна система, придатна для використання в певних робочих ситуаціях.

Використання інтерактивних технологій під час вивчення фахової термінології впливає на рівень засвоєння навчального матеріалу, оскільки при такому підході можливим є залучення до обговорення кожного студента, перетворення його з пасивного слухача на активного учасника заняття, що, у свою чергу, сприяє розвитку логічного мислення, уміння аргументовано доводити, виробленню навичок правильного діалогічного мовлення. Інтерактивні технології кооперативного навчання передбачають роботу в парах і групах. Варіантом роботи в парах є взаємоперевірка і пояснення індивідуальних завдань, наприклад: заміна професіоналізмів нормативними термінами, розрізнення значень багатозначного терміну, виявлення синонімів, антонімів, паронімів та омонімів у межах певної терміносистеми, з'ясування походження терміна.

Отже, оптимальним під час вивчення фахової термінології є поєднання елементів лекції та практичного чи семінарського заняття з інтерактивними методами і прийомами, використання тренувальних вправ із завданнями творчого характеру, тренінгів, рольових ігор тощо.

Література

1. Бех П.І. З позицій комунікативної орієнтації / П.І. Бех // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2002. – № 1– 2. – С. 34–40.
2. Вікторова Л.В. Формування професійно-термінологічної компетентності студентів вищих аграрних навчальних закладів у фаховій підготовці : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вікторова Леся Вікторівна. – Київ, 2009. – 257 с.
3. Гридчук О.Є. Засвоєння фахової термінологічної лексики у процесі вивчення дисципліни "Українська мова за професійним спрямуванням" / О.Є. Гридчук // Вісник Львівського університету: Сер. філологічна. – 2010. – Вип. 50. – С. 197–202.
4. Кордонська А.В. Формування мовленнєвої компетенції студентів / Кордонська А.В. [Електронний ресурс] – <http://intkonf.org/kordonska-av-formuvannya-movlennevoyi-kompetentsiyi-studentiv-na-anyattyah-ukrayinskoyi-movi-za-profesiyim-spryamuvannjam/>
5. Січкарук О. Інтерактивні методи навчання у вищій школі : навч.-метод. посіб. / О. Січкарук. – К. : Таксон, 2006. – 87 с.

УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЯК СКЛАДНИКА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В ЕКОНОМІЧНОМУ ВНЗ

Тамара Подгурська

ДВНЗ „Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”
(Київ, Україна)

Анотація. У статті розглянуто особливості формування та вдосконалення термінологічної компетенції як складника міжкультурної компетенції на заняттях з української мови як іноземної в економічному ВНЗ. Проаналізовано основні типи завдань, які сприяють кращому засвоєнню економічної термінології іноземцями.

Ключові слова: термінологічна компетенція, міжкультурна компетенція, українська мова як іноземна, економічна термінологія.

Abstract. The features of formation and perfection of terminological competence as a part of intercultural competence in the classroom with Ukrainian as a foreign language in economic institutions are considered. The basic types of tasks which promote better learning of economic terminology by foreigners are analyzed.

Keywords: terminological competence, intercultural competence, Ukrainian as a foreign language, economic terminology.

У сучасному економічному ВНЗ процеси гуманізації у професійній освіті вимагають нового підходу до формування різноманітних освітніх компетенцій студентів. Так, студенти-іноземці, вивчаючи українську мову як іноземну, формують не лише міжкультурну компетенцію, але й активно вдосконалюють термінологічну, вокабулярну, професійну компетенції тощо.

Вивчення студентами-іноземцями української мови як іноземної в економічному ВНЗ є одночасно й опануванням мови професії. У процесі набуття знань із фаху студенти свідомо чи інтуїтивно порівнюють свою рідну та українську мови, зіставляють системи цінностей, проводять паралелі між економіками обох країн, а відтак і між термінологічними системами, які їх обслуговують. Отже, термінологічна компетенція в економічному ВНЗ для студентів-іноземців відіграє важливу роль у формуванні міжкультурної системи цінностей.

Проблеми міжкультурної компетенції досліджували О. Гулинська, Т. Колосовська, В. Рощупкіна, Т. Олинець, Д. Хупс та ін. Значний внесок у розроблення питань формування термінологічної компетентності майбутніх фахівців зробили Н. Бородіна, З. Гирич, Н. Голуб, М. Гуць, І. Дроздова та ін. Формування термінологічної компетенції як складника міжкультурної компетенції предметом окремого розгляду ще не було, що й зумовлює актуальність теми дослідження.

Мета статті – розглянути особливості формування й удосконалення термінологічної компетенції як складника міжкультурної компетенції на заняттях з української мови як іноземної зі студентами-іноземцями в економічному ВНЗ.

Терміни *міжкультурна комунікація*, *інтеркультурна комунікація*, *крос-культурна комунікація* часто використовують як синоніми на позначення понять, пов'язаних з мовними картиними світу різних народів [2].

Формування у студентів-іноземців міжкультурної компетенції сприяє їх кращому розумінню іншої культури, підвищує рівень знання особливостей чужої мови, дає змогу уникати конфліктних ситуацій, що виникають унаслідок несхожості різних культур. Незнання особливостей системи цінностей інших народів іноді створює конфліктні ситуації на

професійному рівні, що призводить до втрати капіталу, ринку збуту, до міжособистісних суперечок. Так, наприклад, у 2006 році компанія Wal-Mart була змушена призупинити свою діяльність у Німеччині. Вона втратила близько одного мільярда доларів, оскільки не вивчила особливості сприйняття світу німецькими споживачами, яким не подобалося, коли на вході до магазину їх вітають широкою посмішкою, як в американській культурі [1].

В економічному ВНЗ у процесі вивчення української мови як іноземної міжкультурний компонент є одним із найактуальніших та найважливіших, оскільки в групах є студенти з різних країн, що вимагає від викладача досить ґрунтовного знання культурних особливостей останніх, аби не створити на заняттях некоректних ситуацій.

Основною метою навчальної роботи іноземних громадян є вивчення української мови, яка дасть їм основу в оволодінні професійними знаннями, а також можливість ознайомитися з історією, культурою і традиціями українського народу. Ще одним необхідним елементом вивчення української мови для студентів-іноземців є ознайомлення з фаховою українською мовою, яка охоплює величезний запас загальнонаукової та економічної термінології.

Формування й удосконалення термінологічної компетенції може бути реалізовано на практиці у вигляді окремих завдань-кейсів, що містять вправи, таблиці, тести, словникові мінімуми тощо. На заняттях з української мови як іноземної слід організувати активний пошук термінологічних паралелей української мови та мов тих країн, з яких приїхали студенти, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та глибшому розумінню особливостей української культури, економіки, суспільного життя, підвищує рівень знань майбутніх фахівців. Ефективним видом роботи є проведення етимологічних розвідок і визначення походження загальнонаукових термінів, які часто є інтернаціоналізмами. Студенти розглядають загальнонауковий термін-інтернаціоналізм, подають його значення, складають із ним речення, наприклад: **ідентифікація** (від лат. *indenticus* – тотожний, *facio* – роблю) – це спосіб пізнання, при якому встановлюється подібність об'єктів шляхом знаходження спільного та відмінного в їх ознаках. Ідентифікація оригінальності акцій біржі пройшла успішно.

Підвищенню рівня термінологічної компетенції сприяють завдання на з'ясування значень економічних термінів, які запозичено в українську мову з інших мов, наприклад: **емісія** – (лат. *emissio* – випуск, випромінювання) 1) випуск в обіг грошових знаків у всіх формах, акцій, сертифікатів, облігацій та інших цінних паперів; веде до збільшення грошової маси в обігу. Основні форми емісії: емісія кредитних грошей – банкнотів; депозитно-чекова емісія; емісія цінних паперів; 2) будь-який вид цінних паперів компанії або процес випуску в обіг таких паперів.

Важливо також ознайомити студентів-іноземців із національними українськими економічними термінами та специфікою їх утворення: **норма часу** – встановлений для виконання певної роботи (операції) час за визначених організаційно-технічних умов і передового виробничого досвіду; **пільги** – надання додаткових переваг, благ і послуг окремим особам у разі недостатньої соціальної захищеності окремих громадян, родин, а також за особливі заслуги в розбудові, захисті держави, за видатні досягнення в різних сферах громадсько-політичного життя [3].

Велику частину фахової української мови становлять професіоналізми та професійні жаргонізми, які ще не відомі студентам-іноземцям, а отже, потребують особливої уваги, наприклад: **динамітик** – енергійний торговець, що продає ненадійні цінні папери; **магазин** – дилерська компанія, яка проводить угоди з купівлі-продажу облігацій; **бовтанка** – 1) неперервні однотипні угоди купівлі або продажу цінностей, що проводяться спекулянтами, які не чинять істотного впливу на кон'юнктуру ринку, що склалася; 2) незаконна спроба брокера зібрати для себе додаткову суму комісійних шляхом прискореної купівлі-продажу цінних паперів за вказівками клієнтів; **сліпий брокер** – брокер,

який виступає від свого імені і не розкриває імен своїх клієнтів іншим учасникам операцій. Цей порядок є загальноприйнятим, але на ринку термінових євродепозитів не застосовується [3].

Слід звернути увагу на активне засвоєння студентами термінів-неологізмів, які на сучасному етапі широко запозичуються до економічної термінології з англійської мови: **скелпер** – дрібний маклер, який діє від свого імені чи за дорученням клієнта й оперує невеликими партіями реального товару на біржі. С. одержує прибуток, як правило, за рахунок змін ціни на товар упродовж біржового дня; **блю-чипс** – акції здебільшого великого, фінансово міцного та визнаного підприємства, прибутки і дивіденди якого є стабільними чи зростають повільно, але постійно оцінюються високо, оскільки ризик втрати коштів за ними є незначним; **брейквівен** – обсяг виробництва продукції (робіт, послуг), за якого сукупні витрати на виробництво відповідають виторгові від реалізації продукції [4].

Отже, формування й удосконалення термінологічної компетенції надзвичайно важливе у процесі вивчення української мови як іноземної. Така компетенція формується у профільних ВНЗ обов'язково як компонент міжкультурної компетенції, що сприяє кращому розумінню іноземцями особливостей української культури, економіки, суспільного життя, підвищує рівень знань майбутніх фахівців.

Література

1. Олинець Т.В. Особливості формування крос-культурних цінностей студентів вищих навчальних закладів // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць. – Хмельницький : ХГПА, 2012. – Вип. 13. – С. 251–256.
2. Стегній О.Г. Методологічні складності крос-культурних досліджень // Український соціум. – Київ, 2013. – № 2 (45) – С. 99–111.
3. Економічний словник-довідник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.subject.com.ua/economic/slovník/701.html>
4. Фінансово-економічний словник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ivteme.ru/uk/glossary/financial-uk/bluk-buf/index.html>

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Наталія Шульжук

Рівненський державний гуманітарний університет
(Рівне, Україна)

Анотація. У статті на підставі аналізу мовознавчої та лінгводидактичної літератури обґрунтовано доцільність комунікативно-прагматичної переорієнтації методики викладання української мови для студентів нефілологічних спеціальностей ВНЗ.

Ключові слова: когнітивно-дискурсивна лінгвістична парадигма, стратегія навчання української мови, професійна мова, комунікативна компетенція, дискурс, текст, мовленнєва діяльність.

Abstract. This article investigates the meaning of the communicative and pragmatic reorientation of the Ukrainian language teaching methodic for students of the non-philological specialties in the universities.

Key words: cognitive and discursive linguistic paradigm, strategy of the Ukrainian teaching, professional language, communicative competence, discourse, text, speech action.

Наприкінці ХХ століття об'єктом вивчення лінгвістичних і лінгводидактичних досліджень стає процес набуття й перероблення інформації. Учені прагнуть переглянути загальні підходи й принципи дослідження мови в умовах нової когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми, орієнтованої не лише на способи представлення знань у мові, а й на комунікативну компетенцію мовця [13], що вимагає перегляду й усталених стратегій навчання української мови, підпорядкування роботи над мовною теорією інтересам мовленнєвого розвитку студентів, формуванню їхніх комунікативних навичок.

На сторінках наукових і методичних видань активно обговорюють питання ефективної мовної підготовки у вищій школі, нові стратегії якої представлені у працях Л. Мацько, Л. Савенкової, О. Тищенко, В. Михайлюк, О. Христі, Н. Юрійчук, В. Юкало, С. Омельчука, І. Дроздової та ін.

Л. Мацько переконана, що необхідно зосередити увагу не лише на методиці мовного навчання, а й мовного виховання і формування усвідомленої позитивної мовної поведінки студентів, що дозволить випрацювати досконалу модель мовної освіти [9, с. 24].

На думку О. Христі, урахування мовної ситуації в Україні, яку визначають кілька факторів (міжмовні контакти, які призводять до змішування кодів; культурна деколонізація, у межах якої відбувається пошук нового мовного канону як одного із засобів утвердження національної ідентичності; співіснування трьох національних кодів (українського, російського й англійського); мода на інтертекстуальність, що розхитує мовну норму та знижує поріг чутливості до її порушень) уможлиблює узгодження інтересів суспільства з інтересами особистості, у зв'язку з чим мету навчання української мови дослідниця вбачає у всебічному розвитку особистості, що втілюється в різноаспектній мовленнєвій діяльності [18]. Як бачимо, пошук шляхів ефективного формування професійного мовлення майбутнього фахівця є **актуальним** соціальним замовленням сучасній мовній освіті.

Мовну й мовленнєво-комунікативну компетенцію особистості студента, що володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами фахової мови відповідно до обраної професії, у вишах України формує спеціальна навчальна дисципліна – «Українська мова (за професійним спілкуванням)». Оскільки фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а передусім як засіб самовираження особистості, то основна мета цієї

дисципліни – виробити навички практичного володіння мовою в різних видах мовленнєвої діяльності в обсязі тематики, зумовленої професійними потребами.

Багаторічна практика викладача-філолога дає підстави стверджувати, що, на жаль, нові підходи, вироблені сучасною лінгвістикою та лінгводидактикою, до цього часу системно не впроваджено в навчальну практику – у вишах здебільшого панує традиційний мовно-системний підхід до вивчення мови.

Мета статті – схарактеризувати проблеми методики викладання української мови за професійним спрямуванням як галузі лінгводидактики в умовах сучасної когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми.

Зрозуміло, що курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)», з одного боку, має певною мірою ліквідувати прогалини в навчанні української мови в середніх навчальних закладах а, з іншого, він не може дублювати шкільної програми, оскільки ставить перед собою ширші завдання – дати студентам ґрунтовні й систематичні знання з усіх розділів української мови; забезпечити оволодіння нормами української літературної мови; навчити студентів професійної мови, збагативши їхній лексикон загалом та особливо термінологічною, фаховою лексикою; ознайомити студентів з основними відомостями з історії мови, стилістики, навчивши працювати з текстами різних стилів мовлення; сформувати вміння й навички складати ділові папери [20].

Учені визначають спеціальну (професійну) мову як особливий функційний різновид літературної мови, що обслуговує професійну сферу спілкування [19]. Наголошуємо, що українська мова в будь-якому ВНЗ – засіб здобуття професійно важливої інформації. Тому В.Юкало переконана, що «володіння спеціальною мовою – вторинне явище, оскільки її носії спочатку мають бути носіями національної літературної мови» [19, с. 44].

У фаховій періодиці запропоновано чимало моделей названого курсу [10; 16; 17; 20]. Більшість науковців перспективною для розв'язання означених освітніх завдань вважає модель навчання рідної мови, що ґрунтується на поєднанні функційно-стилістичного, комунікативно-діяльнісного, соціокультурного, особистісного та компетентнісного підходів.

Методисти чітко усвідомлюють, що володіти лише теорією мови недостатньо, важливо вміти орієнтуватися в конкретній мовленнєвій ситуації. Тому на практичних заняттях викладачі не можуть спрямовувати свою діяльність лише на вироблення лексичних, фонетичних та граматичних умінь студентів, важливо приділяти увагу виражальним функціям слова у процесі мовлення. На необхідність комплексного вивчення граматики і стилістики вчені вказували давно. Вивчення стилістичних функцій морфологічних засобів продемонструвала Л. Мацько, стилістичні можливості словотворення проаналізували В. Чабаненко і Л. Родніна, проблемам стилістичного синтаксису присвячено праці В. Кононенка, П. Дудика, С. Єрмоленко, Л. Мацько.

Закономірності функціонування різнорівневих мовних одиниць і системні зв'язки між ними якнайповніше виявляються в цілісному тексті, систематично опрацьовуючи який, студенти набувають потрібних комунікативних умінь та навичок. Залучення тексту сприяє й вихованню мовної особистості студента. Поділяємо думку І. Дроздової про те, що всі текстові матеріали слід добирати відповідно до цілей і завдань професійно орієнтованого навчання, виховання та розвитку особистості фахівця, актуальності, репрезентативності мовного матеріалу, лінгвістичної доречності, змістовності й ілюстративності [4].

Щодо популярного сьогодні у вишах компетентнісного підходу до навчання, то він спрямовує освітній процес на формування та розвиток компетентностей особистості, тому доцільним видається оцінювання не знань студентів, а рівня сформованості відповідних компетенцій, провідною з-поміж яких є комунікативна, складники (мовленнєва, мовна, прагматична, предметна, технічна, дискурсивна) якої докладно проаналізовані в науковій літературі. У зв'язку з цим відзначимо, що у практику вишівської лінгводидактики давно

ввійшов термін «дискурс» та похідні від його кореня. Так, дискурсивний підхід до вивчення мови виявив себе в лінгвістиці тексту і теорії мовленнєвих актів. На думку Ю. Сорокіна, у реальному мовленнєвому спілкуванні носії мови використовують дискурси, а не тексти [15, с. 34]. Це означає, що мова є сукупністю різноманітних дискурсивних моделей, які використовують у різних сферах людського спілкування (і професійного зокрема).

Урахування лише змістового боку висловлення не завжди гарантує успіх, у зв'язку з чим останнім часом з'явився неабиякий науковий інтерес до змісту і структури дискурсивної компетенції – «здатність мовної особистості будувати і сприймати цілісні дискурси різних типів (усні й писемні) відповідно до комунікативного наміру в межах конкретної ситуації спілкування з урахуванням специфіки їх семантико-прагматичної і граматичної організації на макро- і мікрорівні та взаємозв'язку екстралінгвістичних і лінгвістичних компонентів» [7, с. 256].

А. Габідуліна акцентує увагу на методичному аспекті поняття «дискурс», розуміючи його як цілісну, замкнену комунікативну ситуацію, якою є урок, що складається з текстів підручника, тексту вчителя та текстів учнів, у зв'язку з чим навчально-педагогічний дискурс дослідниця описує як семіотичний процес формування та інтерпретації навчальних текстів у цілісній, замкненій комунікативній ситуації у сфері організованого навчання, головне призначення якого – «вибудувати особливий когнітивно-комунікативний простір» [2, с. 71]. Очевидно, такою ситуацією можна вважати й будь-яку форму організації навчання студентів у ВНЗ, у зв'язку з чим думки, висловлені А. Габідуліною щодо навчально-педагогічного дискурсу, вважаємо актуальними і в практиці викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». У цьому контексті наголошуємо ще на одній проблемі лінгводидактики вищої школи – підручники й навчальні посібники, зміст більшості з яких уже давно не відповідає сучасному стану розвитку мовознавчої галузі, а також меті й завданням названого курсу, що й досі обмежений рамками офіційно-ділового стилю, тоді як студенти виявляють труднощі у спілкуванні українською мовою, «демонструючи пасивне володіння нею» [1, с. 37]. Розуміючи, що орфографічна та пунктуаційна грамотність – основа розвитку комунікативної компетенції фахівця-нефілолога, С. Омельчук переконливо доводить: «Завдання типу *«Спишіть, розкриваючи дужки»* є малоефективними, тому методика формування правописних умінь студентів-нефілологів повинна надавати перевагу проблемно-пошуковим завданням, які не лише активізують увагу студентів, а й мотивують їх розумову діяльність» [11].

Принагідно кілька міркувань щодо мотивації розумової діяльності студентів. Якщо в основу викладання мови, на думку більшості дослідників, має бути покладено мовленнєву діяльність, що передбачає психолінгвістичну орієнтацію на сприймання, розуміння, засвоєння, відтворення та активне продукування текстів, то крізь призму теорії мовленнєвої діяльності по-новому слід осмислювати й мотивацію навчання – «своєрідний синтез різноманітних індивідуально значимих спонук, які викладачеві слід підтримувати, зберігати і розвивати» [8]. Психолінгвісти довели, що навчальна інформація стає надбанням студента лише в процесі мислення. Проте змусити активно сприймати, осмислювати й засвоювати неможливо. Методи актуалізації мотиваційного ресурсу студентів запропонувала О. Любашенко [8].

Зауважимо, що останнім часом на сторінках лінгвістичної літератури дедалі частіше вживається поняття «мовна свідомість», під яким розуміють форму свідомості, що «охоплює погляди, уявлення, почуття, оцінки і настанови щодо мови і мовної дійсності» [14, с. 12]. Систематизувавши підходи до природи та структури мовної свідомості, П. Селігей диференціює рівні її розвиненості (нульовий, початковий, середній, високий) [14].

Вагомим чинником формування мотивів навчання в студентській аудиторії є дотримання комунікативного комфорту, тому, очевидно, викладач-мовник не може ігнорувати

здобутки такої пріоритетної сьогодні галузі, як комунікативна лінгвістика, що процесуальною величиною комунікативної ситуації визначає комунікативну взаємодію (інтерактивність). У науковій літературі виокремлюють три типи комунікативної взаємодії: комунікативна кооперація, комунікативне пристосування, комунікативний конфлікт, комунікативне суперництво. Комунікативна взаємодія опосередкована мотивами, намірами й цілями партнерів спілкування. Мотиви й інтенції учасників спілкування формують їхні стратегічні програми. Комунікативна стратегія реалізується у відповідних комунікативних тактиках – конкретних способах здійснення інтенційно-стратегічної програми комунікації.

Зрозуміло, що все це зумовлює широке впровадження у практику викладання мови у ВНЗ активних та інтерактивних методів навчання, цінність яких Н. Голуб убачає в тому, що всі вони ґрунтуються на навчанні у взаємодії, яке «передбачає організацію спільної роботи, налагодження контактів задля розв'язування навчальних завдань і взаємонавчання, актуалізацію досвіду безконфліктних відносин» [3].

Якщо будь-яку діяльність людини опосередковує мовленнєва діяльність, яка є способом формування й формулювання думки за допомогою мови, то й методика роботи над формуванням професійного мовлення студентів повинна передбачати такі методи й прийоми, які були б зорієнтовані на формування комунікативної компетенції студентів в різних видах мовленнєвої діяльності – читанні, аудіюванні, говорінні, письмі. Щодо читання, то І. Дроздова переконана, що діяльність викладача повинна спрямовуватись на формування професійно достатнього рівня комунікативної компетентності у сфері читання, під яким вона розуміє такий рівень володіння вміннями й навичками роботи з текстом, що дає змогу студентові отримувати інформацію, пов'язану з його майбутньою професійною діяльністю [4].

Розвиток сучасної науки і техніки вносить істотні зміни в лінгвістичну модель світу. Ці зміни полягають насамперед у тому, що помітну частину лінгвістичного фонду складає фахова лексика, тому методика формування термінологічної компетентності студентів-нефілологів залишається об'єктом пильної уваги Г. Бондаренко, О. Горошкіної, І. Дроздової, В. Михайлюк, Н. Пашковської, М. Пентиліук, Л. Кузьміної, Л. Романової, Т. Рукас та ін. Так, Л. Кузьміна запропонувала систему вправ, виконання яких спрямоване на формування термінологічних умінь і навичок у студентів-нефілологів, і визначила етапи й напрями роботи над фаховою термінологією відповідно до етапів навчання [6].

Вивчення закономірностей утворення термінологіки, її структури, оволодіння нормами термінологічної культури на базі відповідної спеціальної термінології набуває особливої ваги в підготовці сучасних фахівців, проте кількість годин, відведених на опанування дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», яка передбачає вивчення термінів, критично невелика. Розв'язати цю проблему А. Ярова пропонує за допомогою такої форми організації навчання у виші, як спецкурси та спецсемінари, спрямовані на поглиблене вивчення терміносистеми відповідної галузі знань [21].

Розвиток пріоритетних галузей лінгвістики вплинув на формування нових підходів до навчання рідної мови (українознавчого, етнопедагогічного, культурологічного) та на розвиток комунікативної методики, основним завданням якої є «формування комунікативно компетентної особистості, здатної вільно й легко висловлюватися з будь-яких питань» [12, с. 5], та когнітивної, під якою вчені розуміють «сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання й формування концептуальної та мовної картини світу» [12, с. 5]. Розвиток прагматичної лінгвістики в контексті комунікативно-когнітивної методики актуалізував увагу до прагматичного компонента навчання, оскільки мовцеві важливо «не просто відчувати себе учасником акту спілкування, а досягати певної прагматичної мети, обирати ефективні комунікативні стратегії й тактики відповідно до умов спілкування» [5, с. 16].

Отже, проблема людини в науковому пізнанні стала центральною, що зумовило в сучасній лінгвістиці та суміжних із нею наукових галузях доміную антропоцентричного підходу до аналізу мовних явищ, який диктує необхідність комунікативно-прагматичної переорієнтації методики викладання української мови для студентів нефілологічних спеціальностей ВНЗ. Створення сучасних підручників і посібників з урахуванням когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми та пріоритетних підходів до навчання мови уможливить в умовах рівноправного співробітництва й позитивної мотивації навчальної діяльності належну підготовку майбутніх фахівців.

Література

1. Волосова О. Культурно-освітня ситуація в країні й викладання української мови у вищій школі / О. Волосова // *Укр. мова та літ. в шк.* – 2005. – № 6. – С. 36–39.
2. Габідуліна А.Р. Навчально-педагогічний дискурс як лінгвістичний феномен / А.Р. Габідуліна // *Мовознавство.* – 2009. – № 6. – С. 70–78.
3. Голуб Н. Інтерактивні методи у навчанні риторики майбутніх вчителів / Н. Голуб // *Українська мова та література в школі.* – 2009. – № 2. – С. 36–44.
4. Дроздова І. Навчання читання текстів за фахом як основа формування професійного мовлення студентів нефілологічних спеціальностей / І. Дроздова // *Українська мова і література в школі.* – 2010. – № 5. – С. 33–38.
5. Дружененко Р. Перспективи актуалізації комунікативно-прагматичної основи навчання української мови / Р. Дружененко // *Українська мова і література в школах України.* – 2014. – № 1(130). – С. 15–18.
6. Кузьміна Л. Система вправ для формування термінологічної компетентності студентів залізничних спеціальностей ВНЗ / Л. Кузьміна // *Українська мова і література в школі.* – 2013. – № 4. – С. 39–41.
7. Кучерява О. Система роботи з формування дискурсивної компетенції у сфері писемної комунікації / О. Кучерява // *Вісник Львівського університету. Серія філол.* – 2010. – Вип. 50. – С. 254–261.
8. Любашенко О. Методи актуалізації мотиваційного ресурсу студентів у лінгводидактиці (на засадах когнітивного підходу) / О. Любашенко // *Нові технології навчання.* – К. : НМ ЦВО, 2005. – Вип. 40. – С. 146–155.
9. Мацько Л. Українська мова у вищій школі України / Л. Мацько // *Дивослово.* – 1996. – № 11. – С. 24–26.
10. Михайлик В. Українська мова професійного спілкування: рекомендації щодо планування / В. Михайлик // *Дивослово.* – 2004. – № 1. – С. 46–48.
11. Омельчук С.А. Формування правописних умінь студентів-нефілологів / С.А. Омельчук // *Дивослово.* – 2008. – № 6. – С. 25–26.
12. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики української мови / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // *Дивослово.* – 2004. – № 8. – С. 5–9.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 711 с.
14. Селігей П.О. Структура й типологія мовної свідомості / П.О. Селігей // *Мовознавство.* – 2009. – № 5. – С. 12–25.
15. Сорокин Ю. Психолінгвистические аспекты изучения текста / Ю. Сорокин. – М., 1985.
16. Тищенко О. Модель курсу «Мова професійного спілкування»: Психолінгвістичний аспект / О. Тищенко // *Дивослово.* – 2003. – № 9. – С. 56–59.
17. Українська мова (за професійним спрямуванням): Програма навчального курсу для нефілологічних факультетів вищих навчальних закладів України / Уклад. Л. Струганець, Е. Палихата, М. Пігур. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2005. – 23 с.
18. Христя О.В. Викладання української мови у технічному ВНЗ / О.В. Христя // *Дослідження з лексикології і граматики української мови.* – 2010. – Вип. 9. – С. 311–316.
19. Юкало В. Структура спеціальної мови і професійного спілкування / В. Юкало // *Дивослово.* – 2005. – № 12. – С. 43–47.

20. Юрійчук Н. Форми організації навчальної діяльності студентів з курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» / Н. Юрійчук // Укр. мова й літ. в школі. – 2010. – № 5. – С.29–33.
21. Ярова А.Г. Спецкурс із термінознавства як засіб формування професійно зумовленого мовлення / А.Г. Ярова // Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки. – № 1 (60). – Суми, 2004. – С. 127–130.

CONTRIBUTORS / ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

AKBARI, Neda – PhD, Professional Associate to the Department of Education, University of Canberra (Canberra, Australia)

CHING-YU DEPNER, Shelley – Dr., Professor, Department of Foreign Languages and Literature, National Cheng Kung University (Tainan, Taiwan, R.O.C.)

HOEFINGHOFF-VORNBERG, Marina – PhD, scientific research assistant, Language Center of the University of Vienna (Vienna, Austria)

KANIČ, Ivan – Professor, Faculty of Economics, University of Ljubljana (Ljubljana, Slovenia)

MASLIAS, Rodolfo – Head of the Terminology Coordination Unit of European Parliament (Luxembourg)

MOSER, Michael – Dr., Professor, Head of the Department of Slavic Studies of the Institute for Slavic Studies at the University of Vienna (Vienna, Austria), Professor at the Péter Pázmány Catholic University (Budapest and Piliscsaba, Hungary), Professor at the Ukrainian Free University (Munich, Germany), President of the International Association for Ukrainian Studies (Міжнародна Асоціація Україністики)

POGAN (DITESCU), Livia – PhD Candidate, Faculty of Social Sciences, University of Craiova (Craiova, Romania)

PORUMBESCU, Alexandra – PhD, Assistant Professor, International Relations and European Studies Specialization coordinator, University of Craiova (Craiova, Romania)

PREITE, Chiara – PhD, Associate Professor, Department of Linguistic and Cultural Studies, University of Modena and Reggio Emilia (Modena, Italy)

RODINADZE, Svetlana – Associate Professor, Batumi State Maritime Academy (Batumi, Georgia)

SILLETTI, Alida Maria – PhD, Assistant Professor, Faculty of Political Science, University of Bari “Aldo Moro” (Bari, Italy)

SZEMINSKA, Weronika – PhD, Assistant Professor, Institute of Specialist and Intercultural Communication, University of Warsaw (Warsaw, Poland)

АНТОНЧУК Олександр Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання і культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

БЕЦЕНКО Тетяна Петрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка (Суми, Україна)

БЄДУНКОВА Ольга Олександрівна – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри екології Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

БІЛЕНКО Тетяна Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Запорізького національного технічного університету (Запоріжжя, Україна)

БОНДАРЧУК Лариса Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана» (Київ, Україна)

БОЯРОВА Людмила Георгіївна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (Харків, Україна)

БРАЦУН Оксана Іванівна – старший викладач кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Запорізького національного технічного університету (Запоріжжя, Україна)

ВОЙТИШИНА Діана Йосипівна – здобувач кафедри екології Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ВЕРБИНЕНКО Юлія Ігорівна – молодший науковий співробітник Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (Київ, Україна)

ГАЄВСЬКА Світлана Ростиславівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ГНАТЮК Ірина Святославівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України (Київ, Україна)

ГОДЛЕВСЬКИЙ Петро Мечиславович – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри фізичного виховання Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ГОНТАРЕНКО Наталія Адамівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України (Київ, Україна)

ГРИБ Йосип Васильович – доктор біологічних наук, професор кафедри водних біоресурсів Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ГРИНЬОВ Сергій Вікторович – доктор філологічних наук, професор кафедри неофілології Білостоцького університету (Білосток, Польща), професор кафедри англістики й міжкультурних комунікацій Московського міського педагогічного університету (Москва, Росія)

ГРОНЬ Лариса Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

ГУЛА Леся Ігорівна – аспірантка Хмельницького національного університету, викладач Хмельницького торговельно-економічного коледжу КНТЕУ (Хмельницький, Україна)

ГУМЕНЮК Світлана Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ГУТНІКОВА Алла Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Маріупольського державного університету (Маріуполь, Україна)

ДАНИЛЮК Оксана Климівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філології та методики початкової освіти Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (Луцьк, Україна)

ДАЦЮК Олексій Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Київського університету права НАН України (Рівне, Україна)

ДЕМЕНЧУК Олег Володимирович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

ДЗЮБА Майя Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

СМЕЛЬЯНОВА Юлія Павлівна – доктор філософських наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (Луцьк, Україна)

ЄФИМЕНКО Ірина Вадимівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України (Київ, Україна)

ЖЕМБА Алла Йосипівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ЗЛАТІВ Леся Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання і культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

ЗУБРИЦЬКИЙ Богдан Дмитрович – доцент, завідувач кафедри фізичного виховання Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ІСАЄНКО Оксана Володимирівна – аспірантка Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (Харків, Україна)

КАРПЕНКО Ольга Петрівна – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу ономастики Інституту української мови НАН України (Київ, Україна)

КИРИКИЛИЦЯ Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (Луцьк, Україна)

КИСІЛЬ Володимир Миколайович – старший викладач кафедри фізичного виховання Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

КЛИМЕНКО Микола Олександрович – доктор сільськогосподарських наук, професор, академік Української екологічної академії наук, директор навчально-наукового інституту агроекології та землеустрою Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

КОЖУХОВА Галина Оревівна – старший викладач кафедри німецької та французької філології Маріупольського державного університету (Маріуполь, Україна)

КОЗАК Людмила Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент ДВНЗ «Криворізький національний університет» (Кривий Ріг, Україна)

КОЗЕЛКО Ірина Романівна – викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького (Львів, Україна)

КОЗЛОВЕЦЬ Ірина Іванівна – старший викладач кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана» (Київ, Україна)

КОЛЕСНИКОВА Ірина Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана» (Київ, Україна)

КОМОВА Марія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

КОРОЛЬ Сергій Павлович – старший викладач кафедри мовної підготовки іноземців Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (Київ, Україна)

КОСОБУЦЬКИЙ Федір Титович – старший викладач кафедри фізичного виховання Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

КОСОЛАПОВ Вадим Іванович – доцент кафедри іноземних мов, незалежний дослідник (Рівне, Україна)

КОЧАН Ірина Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка (Львів, Україна)

КРАСНОПОЛЬСЬКА Наталія Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана» (Київ, Україна)

КРУТЬКО Тетяна Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

КУПРІЯНОВ Євген Валерійович – кандидат філологічних наук, докторант Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (Київ, Україна)

ЛЕВИЦЬКА Світлана Олексіївна – доктор економічних наук, професор кафедри обліку й аудиту Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ЛІТВІНЧУК Альона Теофанівна – старший викладач кафедри іноземних мов Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ЛОКАЙЧУК Світлана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (Луцьк, Україна)

МАЗУР Наталія Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри трудових ресурсів і підприємництва Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

МАЛЕВИЧ Леся Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

МАЛИНОВСЬКИЙ Валентин Ярославович – доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (Луцьк, Україна)

МАЛЬЧИК Мар'яна Василівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

МАРЕГА Юлія Анатоліївна – асистент кафедри українознавства Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)

МАЦЮК Зоряна Омелянівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка (Львів, Україна)

МЕНТИНСЬКА Ірина Богданівна – старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

МІГРІН Павло Іванович – старший викладач кафедри іноземних мов Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

МІНЯЙЛО Роман Вікторович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та літератури Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля (Сіверськ/Донецьк Луганської області, Україна)

МІСЯК Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент загальноуніверситетської кафедри мовної освіти Херсонського державного університету (Херсон, Україна)

МОРЄВА Галина Георгіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької та французької філології Маріупольського державного університету (Маріуполь, Україна)

МУШИРОВСЬКА Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання і культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

НАДУТЕНКО Максим Вікторович – кандидат технічних наук, науковий співробітник Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (Київ, Україна)

НАКОНЕЧНА Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

НАРУШЕВИЧ-ВАСИЛЬЄВА Оксана Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій (Одеса, Україна)

ОНУФРІЄНКО Галина Сергіївна – доктор філософії у філологічних науках, доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки гуманітарного факультету Запорізького національного технічного університету (Запоріжжя, Україна)

ОСТАПОВА Ірина Вадимівна – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (Київ, Україна)

ОСТРОВСЬКА Людмила Станіславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології, теорії та історії літератури Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (Миколаїв, Україна)

ПАШКЕВИЧ Віктор Володимирович – старший викладач кафедри фізичного виховання Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ПЕРІШКО Ірина Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

ПІВНЬОВА Лілія Василівна – старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Східноєвропейського університету економіки і менеджменту (Черкаси, Україна)

ПОДГУРСЬКА Тамара Анатоліївна – старший викладач кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана» (Київ, Україна)

ПОЛІЩУК Наталія Олександрівна – викладач Дубенського коледжу культури і мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету (Дубно, Україна)

ПРОДАН Юлія Петрівна – викладач циклової комісії загальноосвітньої підготовки Кам'янець-Подільського коледжу культури і мистецтв (Кам'янець-Подільський, Україна)

ПРОЦИК Ірина Романівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ, Україна)

САМОЛЮК Наталія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри трудових ресурсів і підприємництва Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

СИДОРЧУК Інна Олександрівна – асистент кафедри українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

СИМОНЕНКО Людмила Олександрівна – кандидат філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, заступник голови й учений секретар Комітету наукової термінології НАН України (Київ, Україна)

СОНДАК Василь Володимирович – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри водних біоресурсів Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

СТИШОВ Олександр Анатолійович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Київського університету ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна)

ТЕРЕЩЕНКО Світлана Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана» (Київ, Україна)

ТОДОР Олена Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ, Україна)

ТУРОВСЬКА Людмила Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України (Київ, Україна)

ФЕЦКО Іванна Михайлівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка (Львів, Україна)

ХАЛІНОВСЬКА Людмила Анатоліївна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України (Київ, Україна)

ХИРІВСЬКА Галина Петрівна – викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького (Львів, Україна)

ХОМ'ЯК Іван Миколайович – доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВШ України, завідувач кафедри української мови і літератури Національного університету "Острозька академія" (Острог, Україна)

ЦИБУЛЬСЬКИЙ Валерій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ЧОРНА Олена Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Університету державної фіскальної служби України (Ірпінь, Україна)

ЧОРНОВОЛ Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики навчання, стилістики та культури української мови Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

ШЕРГІНА Лідія Антонівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана» (Київ, Україна)

ШИЙКА Світлана Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

ШИРОКОВ Володимир Анатолійович – академік НАН України, доктор технічних наук, директор Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (Київ, Україна)

ШМАТКО Інна Володимирівна – лаборант I категорії відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України (Київ, Україна)

ШУЛЬЖУК Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання і культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

ШЧЭРБІН Вячаслаў – канд. філал. навук, загадчык сектара Цэнтра сістэмнага аналізу і стратэгічных даследаванняў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (Мінск, Беларусь)

ЯРЕМЕНКО Тетяна Георгіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана» (Київ, Україна)

ЯРЕМКО Ярослав Петрович – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка (Дрогобич, Україна)

ЯРОШЕВИЧ Ірина Арнольдівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана» (Київ, Україна)

ЯСНА Іллі – керівник Проекту "Translatio Humanitarica: реєстр академічних гуманітарних перекладів і термінології" (Україна)

ЯЦЕНКО Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики і наукової термінології Інституту української мови НАН України (Київ, Україна)

ЗМІСТ

Леся Малевич Передмова	14
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО ТЕРМІНОЗНАВСТВА	
Rodolfo Maslias Terminology at the European Parliament and the EU Institutions	16
Міхаель Мозер Найстаріший термінологічний словник української мови – «Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs – deutsch-ruthenische Separatausgabe» («Юридично-політична термінологія слов'янських мов – окреме німецько-руське видання»)	20
Сергей Гринев К вопросу о повышении качества переводных словарей в рамках сопоставительного терминоведения	26
Тетяна Беценко Термін <i>текстово-образна універсалія</i> в лінгвофольклористиці	37
Людмила Боярова Імперативні й диспозитивні норми в українській термінології: моделі динаміки	43
Катерина Городенська Числівниковий компонент у складних словах як нормативна проблема	50
Людмила Симоненко Українське термінознавство: від витоків до сьогодення	53
Іван Хом'як Термінологія в системі української лінгводидактики	58
Вячаслаў Шчэрбін Класифікація галін професійних мов як основа для пошуку загальних термінаграфічних праярэтэтаў України і Беларусі	64
РОЗДІЛ II ТЕРМІНОЛОГІЯ І ЗНАННЯ. КОГНІТИВНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО	
Олег Деменчук Когнітивні стратегії детермінологізації	69

Майя Дзюба Наукова метафора як мовно-ментальна універсалія (на матеріалі українських епонімічних термінів)	75
Юлія Ємельянова Термінологія в етнологічному знанні	81
Ірина Колеснікова Про деякі аспекти професійної номінації в парадигмі когнітивного термінознавства	85
Ярослав Яремко Національно-мовна картина світу крізь призму політичної термінологіки	89
 РОЗДІЛ III ТЕРМІНОЛОГІЯ В СИСТЕМАХ НАЦІОНАЛЬНИХ МОВ. МОВНА ПОЛІТИКА І ТЕРМІНОЛОГІЯ	
Shelley Ching-yu Depner Contemporary Fruit Names in Chinese	93
Livia Pogan (Ditescu) Work-family relationship, from a terminological approach	96
Alexandra Porumbescu Considerations regarding the terminology used in international migration	99
Тетяна Біленко Нульсуфіксальні іменники у складі термінологічної лексики сучасної української мови ...	103
Алла Гутнікова Семантична деривація в українській і німецькій мовах	108
Оксана Данилюк Народні географічні терміни Волині: семантика та структура	111
Олексій Дацюк Проблематика реформування українського правопису в галузі термінології	115
Вадим Косолапов Наименование доллара в американском сленге	118
Тетяна Крутько Терміни в текстах віртуальної реклами	122
Валентин Малиновський Термінологічні аспекти децентралізації влади	124

Наталія Місяк	
Термінні сполуки з компонентом <i>власне</i>	128
Наталія Поліщук	
Структурно-семантичні модифікації суспільно-політичної лексики в новітніх засобах масової інформації	131
Олександр Стишов	
Тематичні групи термінів-неологізмів у сучасному українськомовному медіадискурсі	136
Людмила Туровська	
Відображення семантичних зрушень у термінології в сучасних ЗМІ	141
Світлана Шийка	
Особливості української народної географічної термінології	147
Ніна Яценко	
Термінологія соціально-економічної сфери у мові сучасних ЗМІ	150
РОЗДІЛ IV	
НАУКОВА Й ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАЦІЯ. ТЕРМІНОЛОГІЯ І ПЕРЕКЛАД	
Neda Akbari	
Lexical diversity and the reliance on academic and lower frequency words in EFL students' academic writing	154
Weronika Szemińska	
Dictionary of Equivalents — A New Tool for (Legal) Translators	157
Павло Мігірін	
Терміносистема водного господарства в сучасному англomовному науковому дискурсі ..	160
Галина Онуфрієнко	
Галузева термінографія як регулятор наукової комунікації	165
Лілія Півньова	
Функціонально-прагматичний аспект використання евфемізмів у лексиконі українського туризму	170
Світлана Терещенко	
Про фемінативний потенціал сучасного соціально-економічного дискурсу	175
Олена Тодор, Тетяна Яременко	
Пароніми в політологічному та правничому дискурсі (культуромовний аспект)	179
Іламі Ясна	
«Translation humanitarica»: у пошуках «канону» гуманітарної термінології	183

РОЗДІЛ V

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ТА ТЕРМІНОГРАФІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Ivan Kanič

Frequency of technical terms as opposed to common words in the specialized text corpus of library and information science in Slovene language 185

Chiara Preite, Alida Maria Silletti

The 2008 financial and economic crisis: English borrowings in French and Italian Internet Dictionaries 190

Ірина Гнатюк

Лексикографічна спадщина початку ХХ століття як джерело питомої української лексики і фразеології 198

Юлія Продан

Терміни-фраземи та суміжні з ними одиниці мови спеціального призначення в різногалузевих лексикографічних джерелах 200

Людмила Халіновська

Термінологічний покажчик: структура і принципи укладання 208

Володимир Широков, Євген Купріянов

Гіперланцюги та гіперцикли, індуковані Л-системою тлумачного термінологічного словника зі зварювання (на прикладі іспанської частини словника) 212

Володимир Широков, Ірина Остапова, Максим Надутенко, Юлія Вербиненко

Онтологізовані лексикографічні системи в сучасній термінографії 220

РОЗДІЛ VI

ІСТОРІЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ І ТЕРМІНОЗНАВСТВА

Marina Hoefinghoff-Vornberg

The development of Ukrainian philosophical terminology in an East-West European context (Galicia second half of the 19th – beginning of the 20th century) 227

Svetlana Rodinadze

Georgian Marine Terminology – its History and Condition Today 230

Леся Гула

Торговельна лексика українських актових книг ХVI-ХVII ст. і сучасна професійна терміносистема 233

Світлана Гуменюк

Дефініція терміна *традиція* в контексті історії філософської думки України другої половини ХVI – початку ХVII століть: Острозький культурний центр 237

Ірина Єфименко Українські терміни на позначення плавзасобів (фрагмент історико-етимологічного словника)	241
Ольга Карпенко Терміни в ойконімії Центрального Полісся	245
Ірина Козелко Основні підходи до опису лінгвістичної термінології в граматиках Василя Сімовича	249
Марія Комова Термінознавчі дослідження в Україні (1960-ті–2000-ні рр.)	254
Юлія Марєга Українська іхтіологічна лексика на спільнослов'янському тлі	261
Роман Міняйло Назви збірності в рибальській лексичі (за матеріалами пам'яток української мови)	264
Ірина Процик «Стріли, взяті з лету»: Нульова суфіксація у футбольній лексичі української мови першої половини ХХ століття	269
Іванна Фецько Українська термінолексика музейництва з погляду походження	275
Валерій Цибульський Термінологія доби Української козацької держави (назви центральних керівних органів влади)	279
Інна Шматко Лексика бортницького бджільництва	282
РОЗДІЛ VII ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ТЕРМІНОЛОГІЙ ГУМАНІТАРНИХ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ, ПРИРОДНИЧИХ, ТЕХНІЧНИХ НАУК	
Оксана Брацун Продуктивність морфологічних способів деривації в транспортній термінології	286
Лариса Бондарчук Сучасний стан польської економічної термінології	290
Світлана Гаєвська Особливості філософської мови і термінології в контексті сучасних лінгвофілософських досліджень	294

Йосип Гриб, Микола Клименко, Василь Сондак, Діана Войтишина Безрозмірні коефіцієнти в узагальненні досліджень з іхтіології та екоекономіки річкових басейнів: термінологічні аспекти	296
Алла Жемба, Лідія Шергіна Підходи щодо з'ясування змісту категорій «розвиток» та «сталий розвиток»	306
Оксана Ісаєнко Метафоризовані терміни кіно в системі професійної кінокомунікації	311
Микола Клименко, Ольга Бєдункова Термін <i>здоров'я гідроекосистем</i> у розрізі світової концепції критичних навантажень	314
Сергій Король Назви гідрографічного обладнання в українській мові	319
Наталія Краснопольська, Ірина Козловець Паронімія в українській термінології менеджменту	322
Світлана Левицька Управлінський складник інформаційного забезпечення господарської діяльності: уніфікація термінологічних підходів	327
Світлана Локайчук Префіксальні похідні в складі археологічної термінологіки	333
Наталія Мазур Заробітна плата за відпрацьований час: розмежування понять	338
Мар'яна Мальчик, Наталія Гонтаренко Термінологія маркетингу послуг у контексті загальної економіко-маркетологічної термінології	340
Ірина Ментинська, Галина Наконечна Препозити чужомовного походження в комп'ютерній термінології	343
Галина Морєва, Галина Кожухова Національне та інтернаціональне в лінгвістичній термінології англійської та української мов	346
Оксана Нарушевич-Васильєва Структурно-компонентний склад термінів харчової промисловості	352
Віктор Пашкевич, Володимир Кисіль, Федір Кособуцький, Богдан Зубрицький, Петро Годлевський До проблеми запозичень в українській термінології фізичної культури і спорту	358

Наталія Самолюк Сутність і термінологічна репрезентація процесу регулювання розподілу доходів суб'єктів господарювання	362
Інна Сидорчук Полісемія в українській термінології управління персоналом	366
Галина Хирівська Терміни-словосполучення в українській фармацевтичній термінології	369
Олена Чорна Особливості вияву родо-видових відношень в українській податковій терміносистемі	373
Галина Чорновол Особливості адаптації іншомовних термінів в українській терміносистемі економіки	377
Ірина Ярошевич Службові частини мови чи слова-морфеми? (Поняттєво-термінологічний аспект)	382
 РОЗДІЛ VIII ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ І МОВ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ	
Олександр Антончук Формування правописної компетенції під час вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням»	386
Лариса Гронь Формування професійної комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей	390
Леся Златів Основні аспекти у формуванні термінологічної компетентності студентів-математиків ...	392
Валентина Кирикилиця Формування знань фахової термінології у процесі вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням	398
Людмила Козак Вивчення тематичних груп української технічної термінології на заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)»	401
Ірина Кочан Фахове українське термінознавство в навчальному процесі	405
Альона Літвінчук До питання формування термінологічної компетентності майбутніх інженерів	410

Зоряна Мацюк Вивчення термінології в курсі української мови за професійним спрямуванням	413
Наталія Мушировська Комунікативно-діяльнісний підхід у вивченні фахової термінології студентами факультету іноземної філології в межах курсу української мови за професійним спрямуванням	418
Людмила Островська Функціонально-комунікативний і компетентнісний підходи до викладання української мови (за професійним спрямуванням)	423
Ірина Перішко Методичні аспекти вивчення фахової термінології на заняттях з іноземної мови	428
Тамара Подгурська Удосконалення термінологічної компетенції як складника міжкультурної компетенції на заняттях з української мови як іноземної в економічному ВНЗ	430
Наталія Шульжук Методика викладання української мови за професійним спрямуванням: проблеми і перспективи	433
Інформація про авторів	439

Наукове видання

НАУКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ НОВОГО СТОЛІТТЯ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ ВИМІРИ

*Відповідальний науковий редактор
Заступник редактора
Коректор
Технічний редактор
Дизайн обкладинки*

*Малевич Л.Д.
Дзюба М.М.
Шийка С.В.
Сімчук Г.Ф.
Жаранова Т.В.*

Підписано до друку 30.08.2016 р. Формат 60×84 ¹/₈.
Папір друкарський № 1. Гарнітура Times. Друк різнографічний.
Ум.-друк. арк. 18,1. Обл.-вид. арк. 21,7.
Тираж 100 прим. Зам. № 5227.

*Видавець і виготовлювач
редакційно-видавничий відділ
Національного університету
водного господарства та природокористування
33028, Рівне, вул. Соборна, 11.*

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції РВ № 31 від 26.04.2005 р.*